

ISTORIA ROMÂNILOR

PENTRU

CURSUL SUPERIOR DE LICEU

DE

ION S. FLORU

PROFESOR LA LICEUL „SF. SAVA”

FOST INSPECTOR ȘCOLAR

Aprobată în 1929 conform noului program, cu un adaos.

EDITURA LIBRĂRIEI SOCEC & Co., S. A., BUCUREȘTI

Taxa timbrului didactic de 5% pentru acest Manual s'a plătit
direct Casei Corpului Didactic conf. deciziei No. 2489/924

1930. EDIȚIA V. — Tipărită în 5.000 exemplare.

Prețul Lei 113.—

www.dacoromanica.ro

PENTRU EDIȚIA I-a

I

Am alcătuit acest manual după dorința multor elevi și colegi, spre a contribui și eu la cunoașterea istoriei noastre.

Am citat câțiva autori, pe cari i-am utilizat, ar fi însă pretențios din parte-mi să citez toate lucrările. În afară de marii noștri istorici, am utilizat lucrările cercetătorilor mai tineri, cari luminează multe cestiuni întunecate.

Numele domnului Nicolae Iorga, fără ale cărui lucrări nu se poate scrie în nici o cestiune din istoria noastră, mă simt dator să-l numesc chiar aici.

Rog pe amicii și colegii, cari vor citi sau recomanda cartea, să-mi comunice erorile sau îndreptările, ce ar crede că ar face-o mai proprie de a corespunde scopului pentru care a fost scrisă. Cu această speranță le mulțumesc anticipat.

ION S. FLORU

PENTRU EDIȚIA A IV-a

În edițiile a II-a și a III-a, manualul prezent a fost redus la 60 de lecțiuni, prin mici modificări și prin schimbarea împărțirii unor lecțiuni.

După noul program se ivia dificultatea de a reduce lecțiunile la 46 și, totuși, de a prezenta lumii școlare istoria poporului nostru, cât mai completă. Din rapoartele asupra manualului, I. Andrieșescu, profesor universitar și director al muzeului istoric, cum și D. Victor Motogna, activ colaborator la revista istorică, sunt «cu totul de părerea d-lui autor, că un asemenea manual trebuie să fie cât mai complet, de o deosebită utilitate și pentru lumea extra și postșcolară» recomandă, dar, să se tipărească «cu literă mică tot ceea ce trece în afară de prescripțiunile actuale».

M'am silit să mă conformez cu această recomandare și dacă am reușit, aștept să hotărască dreapta decâtă a colegilor mei.

ION S. FLORU

NUMELE, NUMĂRUL ȘI ȚARA ROMÂNILOR

Numele național al poporului nostru se pastrează sub două forme, una populară, *Rumân*, și alta savantă, *Român*. Forma populară derivă tot din *Romanus*, după legile fonetice¹⁾ ale limbii noastre, dar și forma savantă este veche de sute de ani, încât predominarea ei nu se datorește luptelor naționale din ultimele două secole, ci puterii de cucerire a literaturii²⁾.

Pe la 1532, un Italian, Dalla Vale, vizitând țara noastră, recunoaște că locuitorii vorbesc o limbă puțin deosebită de cea italiană. Când întreba pe un străin dacă știe limba lor ziceau „ști Romineste”, iar călugării dela Mănăstirea Dealului i-au explicat, că țările acestea au fost cucerite de împăratul Traian, împărțite soldaților săi dela cari ei se trag și „conservă numele de Romani”.

Numele de Roman este numele ce-si luau cei cari vorbeau latinește, în timpul năvălirilor, în deosebire de barbari și cu oarecare mândrie, pe când cuceritorii îi numiau *Vlach*. În celelalte țări romanice, barbarii s-au romanizat, cuceritii după secole au uitat opozițiunea dintre ei și cuceritori, încât au primit numele lor, Franci, Lombazii, Burgunzi; numai poporul nostru a păstrat numele Roman, căci numai el n'a intrat cu barbarii în alcătuirea unui stat nou, de aceea a păstrat numirea, care-l deosebea de barbari.

Precum numai noi am păstrat numele de Roman, tot așa numai noi am păstrat cellalt nume, *Valach* pe care îl dau barbarii locuitorilor supuși din imperiul roman. Germanii numiau popoarele latine *Valhes*, *Welsch*, de unde s'a format *Vlach*, *Voloch*, *Olah*, *Ulag*..., la popoarele celelalte. Atât termenul *Romanus*, cât și *Vlach* denumia în legile barbare pe un om de condițiune inferioară, față de cuceritori, un serv, un clăcaș. Însă cu cât s'a desăvârșit amestecul cuceritorilor și cuceritilor, cu atât s'a uitat semnificarea peiorativă la celelalte popoare și a rămas numai poporului român. Chiar sensul peiorativ s'a sters în sufletul Românilor, căci, dacă ar fi rămas viu, nu s'ar fi introdus termenul în titulatura domnitorilor, sau în actele trimise lor din partea suveranilor străini și a papilor.

Valah însemnează dar tot atât cât și Român.

Cel mai vechiu autor, în care găsim termenul Valah aplicat Românilor din nord este cronicarul rus Nestor, prin secolul al unsprezecelea. Nestor, povestind cucerirea Daciei de către Traian, zice despre legiunile romane, că erau ale Vlahilor. Iar, când vorbește de așezarea Ungurilor în Panonia, spune că ei au atunyat de acolo pe Vlahi.

¹⁾ Un învățat modern italian a făcut apropiere între numele *Rumân* și numele primitiv al Tibrului (*Rumon*) mai vechiu ca Roma, însă derivația din *Romanus* este cea corectă (dureri dorere, timpuri tempore).

²⁾ Predominarea formei *Român*, *România*, se explică și prin semnificațiunea peiorativă a termenului *Rumân*, sătean legat de moșia proprietarului.

Numărul Românilor. La nordul Dunării locuiesc aproape 14 mil. de Români, împărțiți astfel:

Peste 7.000.000 în vechiul Regat,

Peste 2.000.000 în Basarabia.

Aproape 4.000.000 în Transilvania, Banat, Părțile Ungurene.

Aproape 350.000 în Bucovina.

În actualul Regat al României locuiesc și cetățeni români de altă națiune, în număr de 2 jum.—3 milioane: Unguri (1 mil.), Germani (600.000), Ruși (500.000), Evrei (700.000), Bulgari, Tătari, puțini Armeni, Greci și alte naționalități.

Se mai află însă Români (200.000) în partea Banatului, dată Serbiei în urma războiului celui mare, cum și pe valea râului Timoc vreo 300.000, cum și în Ungaria la 100.000. Mai sunt în Bulgaria, în regiunea Vidinului, pe malul Dunării. Până la Balcani erau sate de Români, dar numărul lor a scăzut prin asimilarea cu Bulgarii.

Dincolo de Nistru, în Ucraina, împrejurul Odesei, se găsesc mulți Români, cărora revoluțiunea rusească le-a recunoscut dreptul de a forma o republică, numită „Republica Moldovenească”.

În trecut Românii au ajuns până în Polonia și în Moravia, întemeind sate, dar aceia totuși au pierit.

Toți Românii dela Dunăre vorbesc aceiași limbă, dialectul Daco-roman. În Grecia, în Bulgaria, în Serbia și în Albania, sunt însă mulți Români, cari vorbesc un dialect deosebit, numit dialectul macedo-român, sau aromân, căci acei Români se numesc pe sine *Aromâni*, sau *Armâni*¹⁾. Resturi din vechia romanitate a peninsulei Balcanice, numărul lor este de 400.000 până la 500.000. Mulți din ei au îmbogățit istoria Grecilor, dându-le eroi în războiul de independență și bogătași generoși (Averof, Zapa) cari au împodobit cu banii lor orașele grecești, mai ales Atena. Pe lângă Olimp, muntele zeilor greci, locuiesc Aromâni, unii alung până aproape de Salonic. Parte din ei au trecut la religia mahomedană. Aceștia se numesc *Megleniți*.

Se mai păstrează puține resturi din românitatea medievală, care pătrunsese în Dalmația și în regiunile dela marea Adriatică. În peninsula Istria, câteva mii mai vorbesc încă un dialect deosebit de cele două, *dialectul istriian*, în care predomină sunetul *r* unde în celelalte se aude *n*, *bură* bună, *mire* mine, *tire* tine, *ur* un; *cire* cine. Ei se numesc *Cirihiri*.

Pământul Românesc. Privit din spațiu, dela o mare înălțime, teritoriul locuit de Români se arată ca un podis apărat ca o cetate de lanțuri de munți, cari se scoboară în dealuri și apoi în șesuri spre cele trei ape mari ce închid întregul teritoriu: Tisa spre vest, Dunărea spre sud și Nistrul spre est.

Munții servesc popoarelor ca hotare ușor de apărat, de aceea popoarele se întind de obicei până la un lant important de munți, încât s'a zis că o națiune este determinată printr'un sistem de munți. Popoarele cari au înainte-le numai câmpie, nu-și găsesc un loc de oprire, merg mereu ca Rușii și păstrează în firea lor ceva din nestabilitatea vieții nomade. Dar când munții înconjoară poporul de toate părțile, se poate zice că natura a pus acelui popor granițe fixe, ca malurile peste cari marea nu poate trece.

Dacă în loc de râuri, am fi avut la granițe munți, poporul nostru s'ar fi apărat mai ușor contra cotorpirilor. Munții însă nu ne-au

¹⁾ Străinii îi numesc **Cuțovlahi** (Vlahi șchlop) și **Tântari**, care ar veni dela sunetul *t* în loc de *c* (*ținți* cinci) des în pronunțarea lor.

apărat de vrăjmași, ci ne-au despărțit de frați, au fost deci o piedecă naturală la întrunirea tuturor Românilor într'un întreg.

Apele nu despart popoarele, ci le unesc. Primele comunicațiuni s'au făcut pe apă, comerțul pe apă este mai însemnat decât cel de pe uscat. Dunărea a atras pe marii cuceritori în țările noastre. Râurile n'au servit dar ca să ne despartă, ci ca să ne unească cu cei de pe cellalt mal.

Prin urmare, nici munții, nici apele n'au fost prca favorabile apărării noastre.

De altă parte, însă, munții ridicându-se în mijlocul poporului nostru, ne-au servit ca loc de adăpost în vremurile grele, iar din traiul împreună s'a centralizat viața întregului popor, s'a format acea unitate de limbă, de credință și de obiceiuri, prin care se distinge poporul românesc între toate popoarele. În Italia, în Franța, în Spania, în Germania există mare deosebire de credințe și de limbă între locuitorii provinciilor apropiate, pe când la noi nu există deosebire între un Bucovinean și un Bănățean, între un Oltean și un Basarabean. Micile deosebiri nu merg până a formă un dialect, încât s'a zis că limba românească este o limbă fără dialecte.

Și apele, cari în trecut nu ne-au apărat, vor fi de mare importanță în viitor, prin rolul lor de a înlesni relațiunile noastre cu lumea. Dunărea este cel mai mare fluviu internațional din lume și stăpân pe cel mai important curs al ei, stăpân pe toate gurile ei și într'o mare parte peste ambele ei maluri, este poporul român. Pe Dunăre vor curge produsele apusului până în răsăritul depărtat și regele Carol a avut ochiul ager, când a văzut că drumul cel mai drept dela Londra la India trece prin regatul român.

În trecut a precumpănit asupra istoriei noastre influența naturii, în viitor influența naturii va scădea și va crește puterea activă a inteligenței românești. Munții nu mai pot să ne despartă, când îi putem sfredeli cu tuneluri, de ape ne putem folosi spre a mări rodirea pământului și a muncii noastre.

Un mare neajuns al așezării noastre geografice a fost izolarea noastră de latinitate, cu care suntem legați prin origine și prin limbă. Insulă izolată în mijlocul valurilor slave și finice, este o enigmă cum de a putut rezista poporul nostru, apăsător și stors de vrăjmași, nesustinut și nepretuit nici de frații săi mai mari din apus. Dar faptul că a ieșit învingător, dovedește marea lui vigoare și lasă să se întrevadă misiunea lui măreață. Au căzut împărății mari, dar el s'a ridicat: căci reprezenta dreptatea și libertatea.

IMPORTANȚA ISTORIEI ROMÂNILOR. Discută filosofii asupra cestiunii, dacă istoria formează sau nu o știință. Istoria nu este o știință ca matematicile, sau ca fizica, deoarece ea nu stabilește legi. Nu este știință nici în sensul științelor naturale, căci acestea stabilesc *tipuri*, fac clasificări, neglijează individul și se interesează numai de tipul abstract, pe când istoria se ocupă de individ, de acțiunea unui moment unic în timp, unic în spațiu. Nu ne mulțumim să știm că Mihai a fost ucis de un om, ci vrem să știm de cine anume. Și nu suntem satisfăcuți să știm că a fost omorât într'un an al secolului al șaptesprezecelea, ci vrem să știm anume în ce an, în ce lună, în ce zi, în ce împrejurări, cu ce armă... am vrea, dacă s'ar putea, să reînviem momentul și să vedem lumea *asa cum era*. Urmărind cunoașterea individualului, istoria nu este nici știință fizică, nici naturală, dar este ceva mai mult. Este *conștiință*, conștiința de sine a unui popor, conștiința de sine a omenirii.

memoria prin care omenirea cunoaște trecutul său, recunoaște că e al său și nu rămâne uimită înaintea lui, ca înaintea unui fapt străin. Piatra sau animalul pot fi cunoscute, știind numai compoziția chimică a uneia, numărul picioarelor altuia, pe om nu-l caracterizează nici unghiul facial, nici raportul lungimii craniului către lărgimea lui, el este un subiect demn de studiat în individualitatea sa.

Istoria formează conștiința unui popor. Precum individul devine persoană, de când câștigă conștiința de sine, astfel un popor devine națiune când se cunoaște pe sine, când cunoaște trecutul său. Conștiința individuală nu este formată din altceva decât din idei, din cugetări, dorințe, hotărâri, idealuri. Însă tot idei, dorințe, idealuri constituie conștiința celor ce formează o națiune. Precum individul are un suflet, tot așa națiunea are un suflet, este ca un individ colectiv, cu o conștiință unică, conștiința națională. Zicem despre un popor că are conștiință națională, când, asemenea unui organism, este mișcat de aceleași sentimente la influențele externe. Și cu atât este mai vie conștiința cu cât simte cea mai mică excitațiune, cu cât reacționează, când trebuie, cu toată energia de care este capabil. Omul simte o înepătură, caracatița nu simte nici tăcturi din propriul ei corp.

În acest sens, istoria este de o importanță, care nu se mai poate discuta, căci cunoașterea istoriei se confundă cu cunoașterea misiunii pentru care trăește o națiune.

Se înțelege că faptele istorice pot fi studiate și din punct de vedere științific și atunci avem disciplina sociologiei, care nu cunoaște nici popoare, nici hotare, nici indivizi. Însă nici un popor nu va sacrifica trecutul său, eroii săi, momentele sale de înălțare, în schimbul unei științe puțin sigure. Aceasta va rămâne disciplină separată de istorie.

Intreaga istorie a poporului nostru până în anii din urmă a fost un sir de lupte și de suferințe, lupte de creștere, suferințe din partea vecinilor mai uniți și mai bine întocmiți. Putem zice că statul nostru s'a format în 18 sute de ani și s'a completat numai în urma marelui războiu. Și cu câte sacrificii s'a făcut România de azi! Sute de mii de vieți secerate în floarea vârstei, suferințe fără număr și fără nume, îndurate de cei cari au scăpat cu viață, impun generațiilor tirere, generațiilor viitoare datoria de a căuta să se ferească de greselile părinților, de a apăra și de a consolida opera săvârșită în zilele marelui Rege Ferdinand I.

IMPĂRTIREA ISTORIEI ROMÂNILOR. Istoria poporului nostru se poate împărți în patru perioade.

1° Istoria formării poporului, corespunzând cu formarea celorlalte popoare romanice, cam până în epoca cruciatelor (sec. XII).

2° Istoria întemeierii statelor românești sub dinastii naționale, până la 1600. Aceasta este epoca eroică a luptelor pentru păstrarea țării

3° Istoria slăbirii țărilor sub domni din familii deosebite și străine, iar apoi numită dintre demnitarii turci de neam grec din Constantinopol. Această perioadă se împarte în două părți, aproape egale, prin uciderea lui Constantin Brâncoveanu.

4° Istoria deșteptării Românisimului în secolul al XIX-lea, mai întâiu prin revoluții populare (Horea, Tudor Vladimirescu) apoi prin revoluțiile politice dela 1848, prin reformele cari au urmat și prin domnia glorioasă a Regelui Carol I.

Cu marele rege Ferdinand I, începe o nouă carte în viața poporului nostru.

Nu putem vorbi însă, despre poporul nostru, fără să aruncăm o privire asupra oamenilor și asupra popoarelor celor mai vechi, cari au călcat pământul ce ne hrănește pe noi.

ETNOGRAFIA STRĂVECHE A DĂCIEI. SCIȚII, DACII, GRECII.

În partea din urmă a epocii pietrei (acum 10.000—15.000 de ani) trăia în țările noastre omul preistoric, care mai târziu a lăsat resturi atât de abundente din industria sa, încât învățații recunosc că a existat aici un centru preistoric, cu influențe asupra țărilor înconjurătoare și asupra întregii Peninsule Balcanice.

Este fapt câștigat în știință că omul preistoric nu trăia izolat, ci comunica prin comerț cu semenii lui, schimba cu el produsele naturale și creațiunile sale, cari se aseamănă pe regiuni întinse.

La noi s'au făcut săpături în mai multe stațiuni, din cari numim *Vădastra* (Roman), *Cucuteni* (Iasi), *Petreni* (Balti), *Hunedoara*. La *Cucuteni* s'au găsit olărie și idoli asemuți cu cei mai vechi dela *Trola*. Idolii prezintă picturi în legătură, probabil, cu obiceiul tatuării. La *Petreni* se văd întâia oară, în epoca neolitică, imitații din lumea organică¹⁾.

Alături cu resturi de industrie s'au găsit resturi de animale domestice (porc, bou), de cereale, ceea ce dovedește că populația cultiva pământul, cel puțin pe la 2500 î. C.

Idol preistoric
găsit în Moldova.

ETNOGRAFIA STRĂVECHE A DĂCIEI. Din mare vechime locuitorii din părțile noastre, au fost indoeuropeni. Indoeuropenii au fost pastori, dar cunoșteau și agricultura, căci în toate limbile lor găsim aceleași cuvinte de lucrarea pământului, a ară, a semăna, a secera, plug, ogor... Unii învățați cred că au trăit pe câmpiile Europei răsăritene, alții ca au venit din Asia, însă fie că au locuit în Rusia și în Polonia, fie că au venit din Asia, ei ca să meargă în țările lor au poposit la Dunăre²⁾ de pe la 3000 î. C. Pe la noi au trecut Grecii (2000) precum pe la noi au trecut Indoeuropenii din Peninsula Balcanică, din cari s'au despărțit Armenii și Frigienii și au trecut în Asia.

La noi s'au oprit, pe la 1800, Tracii, din cari mulți au trecut Dunărea cu Frigienii și cu Armenii. Pe la noi au trecut Ilirii, cari au împins pe Traci spre Răsărit și au ocupat ei partea apuseană dealungul Adriaticei până la nordul Italiei (Veneti).

¹⁾ Ioan Andriescu : Contribuție la Dacia înainte de Romani. Iași 1922.

²⁾ Emigrarea numai dela Dunăre a pornit. (E. Mayer).

SCIȚII. Deși Tracii locuiau în țările noastre, Herodot numește pe Sciți, ca locuitori în vremea când Darius (înainte de 500) a venit cu războiul pe la noi. Herodot a călătorit prin coloniile grecești dela Marea Neagră, a notat cele ce a văzut și cele ce au auzit despre țările noastre și despre cele vecine. Descrierea lui nu este destul de sigură, e însă pitorească și interesantă. El numește râurile *Piretos* (Prutul), *Tiarantos* (Siretul), *Ordessos* (Arges poate), *Maris* (Mureșul sau Oltul) dar a căror poziție nu o cunoaște.

Sciții, pe cari ni-i arată Herodot ca locuitori ai țărilor noastre, erau popor nomad, care ridica dijme dela Tracii agricoli, așa cum au ridicat mai târziu barbarii, cari au trecut pe la noi. Ei erau de neam indoeuropean, venisera din Iran prin sec. VIII-a și aveau multe obiceiuri sălbatice. Beau sângele inamicului, făceau din teasta capului lui pahar de băut, iar din piele flamură să fâlfâie la frâul calului. Creșteau vite, socoteau calul animal nobil, nu mâncau porci.

Zeul lor suprem era zeul cerului (Dieus) iar *Tabiti* era zeița vetrei. Zeul războiului, închipuit printr'o sabie de fier, așezată în vârful unei grămezi de lemn, era onorat cu sacrificii de cai și de prizonieri. Cu regele îngropau femeii și servitori, ca să-l servească în lumea morților. Sciții au lăsat Slavilor, și aceștia nouă, cuvintele *bog* (Dumnezeu) și *svet* (sfânt).

AGATIRȘII. Herodot avea idee vagă despre țările noastre, însă din textul lui rezultă că în Transilvania locuiau Agatirșii, alt popor descris de el la noi. Ei ar fi fost oameni foarte luxoși, cari purtau podoabe de aur și aveau obiceiuri comune cu Tracii. Se deosebiau însă de aceștia prin comunitatea femeilor, obiceiul cu înțeles înalt, după Herodot, că adică toți Agatirșii se credeau frați și trăiau între ei fără ură și fără gelozie. Ei aveau păr negru, se tatuau, erau curajoși, căci, deși n'au dat ajutor Sciților contra Persilor, s'au opus Sciților, cari voiau să se bată cu Persii în țara agatirșă.

Agatirșii erau vechiu popor trac și după părerea marelui istoric Niebuhr ei sunt Dacii de mai târziu.

ILIRII. Ilirii înrudiți cu Italicii, de cari s'au despărțit mai târziu, sunt strămoșii Albanezilor. Bruni, cu ochii negri, mândri, îndrăzneți, soldați minunați, nu însă și agricultori, mai buni păstori și încă mai buni pirai pe coastele Adriaticei pline de golfuri, ei n'au putut forma state. Vieata lor semăna cu a vechilor Spanioli și cu a Irlandezilor, vieată patriarhală sub conducerea unui șef de trib, cu egalitate deplină între ei, cu împărțirea pământului de lucru la fiecare opt ani.

Centrul lor era Scodra (Scutari).

TRACII. Locuiau în țările noastre și în peninsula balcanică¹⁾. Trăiau în triburi, cari se războiau neîncetat și de

¹⁾ «Dela Marea Egeică, până la gurile Dunării și încă în stânga Dunării, cu deosebire Ardealul, iar dincolo de Bosfor cel puțin Bitinia și până la Frigia». (Mommsen

aceia n'au putut forma un stat durabil. O cauză a nemuririi triburilor a fost și configurațiunea muntoasă a țării, care împiedeca relațiunile triburilor între ele. Herodot i-a judecat drept, că erau poporul cel mai numeros după Ind'eni, încât dacă ar fi format un singur stat, ar fi fost cel mai puternic, invincibil, dar ca nu puteau forma un stat.

Un trib trac purta numele *Misi*, după cari au numit Romanii Moesia, țara dintre Balcani și Dunăre. Mai însemnați au fost Geții și Dacii.

GEȚII. Locuiau între Balcani și Dunăre, unde singuri dintre toți Tracii s'au opus lui Darius, dar locuiau și la nordul Dunării. Aveau regi destul de considerați, căci unul defese în căsătorie pe fata sa după Filip, marele rege al Macedoniei.

Alexandru cel Mare întreprinse o expediție contra triburilor: trace, a trecut Dunărea pela un loc nepăzit și acoperit cu un lan de grâu înalt, a cuprins și o cetate de lemn a Geților.

Lisimah, unul din generalii lui Alexandru, obținând la împărțirea imperiului lui Alexandru, Asia și Tracia, purta mai multe războaie cu regele Geților numit *Dromihaites*. Acesta îl atrase odată în locuri pustii și lipsite de apă, îl înconjură și-l făcu prizonier cu întreaga lui armată. Se povesteste că regele get hrănea pe prizonieri cu mâncări alese, în vase prețioase, pe când învingătorii se mulțumiau cu mâncări frugale, ca de obicei. A vrut să le arate, adică, traiul greu din țară și traiul luxos de unde veneau, apoi i-a eliberat fără vre-o despăgubire.

Puterea Geților a început să scază, din cauza năvălirii Galilor, cari pela 280 au venit pela noi și au lăsat ca amintiri nume de orașe prin Dobrogea și prin Moldova, apoi au trecut mai departe până în Asia. Alți inimi ai Geților au fost Bastarnii, trib germanic, cari locuiau pela izvoarele Tisei și Nistrului. Au început apoi să se amestece în luptele cu Romanii. Mitridate în lupta contra Romanilor avea mercenari Geți.

VIEATA ȘI OBICEIURILE TRACILOR. Grecii ziceau că au împrumutat dela Traci pe zeii *Dionysos* și *Demetra*, cum tot dela ei ziceau că le-a venit *Orfeu* și alții.

Mai mult ca orice trib, Geții credeau în nemurirea sufletului, de aceea Herodot îi numește „nemuritori”. Herodot ne spune că această credință a fost răspândită de către

un înțelept, *Zalmoxis*, adorat apoi ca zeu, *Gebeleizes*¹⁾. La câte cinci ani, Geții trimiteau lui Zalmoxis, sol, ca să-i expună nevoile lor. Câțiva țineau trei lănci cu vârful în sus, alții aruncau în aer pe sol, așa ca să cază în lănci. Dacă victima murea în lănci, era semn ca zeul primește jertfa. Respectau în mod deosebit un zeu, asemănat de Greci cu Hermes, căci credeau că este părintele lor.

Tracii trăiau în poligamie. Sacrificau oameni pe mormânt. La nașterea unui copil rudele îl jeleau, înșirând câte rele are să sufere, iar pe mort îl îngropau glumind și veselindu-se.

Își vindeau copiii, încât la Greci numele generic al sclavului era *Geta*, *Davus*.

Se hrăneau cu grâu, mai mult cu meiu, căci popoarele pontice preferau mămăliga de meiu pâinii de grâu, poate fiindcă e mai ușoară cultura meiului. Beau vin mult nelăiat cu apă, știau să scoată unt din lapte, ceeace n'au știut popoarele clasice. Se tatuau, nu-și tundeau nici parul nici barba. Trebuie să fi locuit în bordeie, în case de lemn vor fi locuit cei mai răsăriți.

Resturile de olărie ale Tracilor ne arată o artă primitivă, însă trebuie să fi fost și o vieață a oamenilor de sus. căci Dromihaites a știut să ospăteze pe un rege și regi ca Filip, ca Lisimahi nu se puteau încuscri cu niște sălbați.

DACII. În munții Carpați, pe câmpiile Dunării, chiar în dreapta acestui râu, locuiau popoare de aceeași limbă, Geții mai întâiu, Dacii (la Greci *Davi*, *Dai*) mai pe urmă. Aceștia apar în istorie pela începutul sec. I-ii î. C., tocmai când nu se mai vorbește despre Geți, cu cari se pare că au format un stat. Dar și între Daci erau triburi. cum a fost unul *Carpi* (= Carpați).

Dacii aveau obiceiurile Tracilor, izbucniri de plăcere tinerească, exploziuni violente la venirea primăverii, sărbători în onoarea lui Dionysos, când și vinul și sângele curgeau șiroaie: zeul era din Tracia. Totuși trei caractere distingeau pe Daci, disciplina, credința în nemurire și spiritul rășboinic.

Pe lângă fiecare rege era un preot, al cărui cuvânt regele îl recomanda. poporul îl executa. Credința nemuririi da Dacilor acel curaj în rășboaie, acel dispreț de moarte, de care vorbesc scriitorii antici și despre care un mare istoric

¹⁾ Se povestește că Zalmoxis ar fi fost discipol al lui Pitagora, că în patria sa și-ar fi construit o peșteră, unde s'a ascuns trei ani, apoi ieșit la lumină și a dovedit astfel că omul nu moare.

modern a zis, nu orice proconsul roman era chemat să se lupte cu zeii". Priceperea lor războinică nu se vede numai din organizația lor militară, din varietatea armelor: săbii, lănci, arcuri, praștie, scut, platoșă de zale, ci mai ales din modul cum au adoptat arta războinică a Romanilor. Știau să întărească și să atace cetăți, iar când au cerut ceva dela Romani, n'au cerut bucătari sau bărbieri, ci arhitecți și ingineri militari.

Dacii erau și pricepuți lucrători de minc. cum și negustori întreprinzători. Au bătut monedă națională, iar monete străine (grecești, macedonene) se găsesc în prea mare cantitate, ca să fi fost aduse pradă, mai curând le-au primit dela cetățile pontice în schimb pe aurul, pe ceara, pe cerealele exportate.

Portul Dacilor, după monumente, se aseamănă cu al tuturilor barbarilor. Pantalonii largi sus se strângeau pe fluerul piciorului, cam ca la țărani noștri de câmp și ca la mazălul basarabean. Umblau cu capul gol, sau purtau un fel de fes, nu căciulă, căci era de pâslă. Portul femeilor se aseamăna, mai ales la acoperirea capului, cu al țărancelor noastre.

BOIREBISTA. În prima jumătate a sec. I-ii î. C., domnea peste Daci un rege, care, după sfatul preotului *Deceneu*, reformă obiceiurile poporului său, poruncind să se distrugă viile, ca să stârpească vițiul băuturii. Incepu apoi lupte mari cu vecinii și înființă un stat, care era al doilea după cel roman, căci se întindea spre sud în Peninsula Balcanică, în apus până în Stiria, în răsărit până la Nipru. În Ungaria a distrus pe *Boi*, un popor celtic fugit din Italia nordică, încât țara s'a numit *pustia Boilor* (= Boemia). Cu 200.000 de oameni, se zice, a supus cetățile grecești dela mare, *Tomis Odessos* (Varna)... Cesar însuș s'a hotărât să vie contra-i și a trimis înainte un locotenent, pe când el avea să urmeze. Cesar a fost ucis și tot atunci a murit regele dac.

Popoarele supuse s'au rupt dela unirea cu Dacii, după moartea marelui rege, iar urmașii lui n'au dat ajutor vecinilor, pe cari Romanii îi supuneau unul după altul.

În lupta cea mare dintre Octavian și Antoniu, regele *Cotiso* n'a intervenit, deși scriitorii romani (Horatius...) ne arată că în Roma se temeau de pericolul dac.

După supunerea Moesiei, guvernatorii romani încep să calce pământul Daciei. deși le inspira groază pădurile lui. *Catus* a strămutat 50.000 de Daci și i-a așezat în Moesia.

Ceva mai târziu, altul a strămutat 100.000 de bărbați cu femei și cu copii. Legiunile se strâneau împrejurul Daciei din Panonia și din Iliria, încât guvernatorul Moesiei comandă un număr îndoit de legiuni (4).

GRECII. Afară de Traci, cari locuiau în interior, pe coastele mării au venit Grecii, de prin secolul al VII-lea î. C. De aci cumpărau ei grâu, de care pământul pietros al Greciei nu producea cât să îndeustuleze trebuința lor de hrană. La noi veneau ei să cumpere sclavi, căci Tracii aveau vițiul acesta, comun cu mulți barbari, ca sa-și vândă copiii.

Dar nu numai în trecere au venit Grecii în țările noastre, ci s'au și așezat pe țărmurile Mării Negre și pe malurile Dunării, au întemeiat colonii, s'au amestecat cu locuitorii de aci și au produs o civilizațiune amestecată. Atât de multe orașe și așezări au stabilit Grecii în Dobrogea, pe

Moneta indigenă, Dobrogea.

țarm și în interiorul ei, încât s'a putut zice că Dobrogea a fost o nouă Eladă.

Una din cele mai vechi colonii a fost *Callatis* (Mangalia) care cu alte patru orașe formă o confederațiune puternică. Din secolul al III-lea puterea ei a decăzut și s'a ridicat *Tomis* (Constanța). La sud de Callatis era *Dionysopolis* (Balcic) și mai la sud *Odessos*, numită Varna, după cucerirea bulgărească. Mai la nord de Callatis, aproape de gurile Dunării și de mare, Milesienii întemeiaseră din secolul al VII-lea *Istria*, numită așa după numele ce-l dau Grecii Dunării, în cursul ei de jos.

Pe Dunăre se așezaseră la *Carsium* (Hârșova) la *Axiopolis* (Cernavoda).

Din contactul cu Grecii, șefii sciți, șefii Tracilor au primit, ca și vechii regi ai Macedoniei, cultura greacă, despre care avem ca mărturii inscripțiile, ruinile ce se descoperă în zilele noastre și monetele, cari nu se disting de cele grecești, ca cea mai frumoasă a regelui *Kanitos* și ale altora.

CUCERIRILE ROMANILOR IN PENINSULA BALCANICA.

CUCERIRILE ROMANILOR IN PENINSULA BALCANICA. Cucerirea romană n'a pornit din lăcomie, cum se crede, ci din nevoia de a pune ordine, de a stabili legături de pace (civitas). Năvălirile triburilor ilirice și trace amenințau neconținut și pe supușii romani și pe aliații lor. De aceea triburile ilirice au fost supuse, unul după altul, triburile trace au urmat pe rând, și când cel din urmă și cel mai puternic popor, Dacii, au fost supuși, Roma atinsese culmea puterii. Cucerirea și romanizarea Daciei a fost cea din urmă ispravă a marelui popor, care a creiat națiuni.

Pela 230 î. C., Romanii începură războiul cu Ilirii, înainte de a completa supunerea peninsulei lor prin cucerirea Galiei Cisalpine. La Skodra (Scutari) am văzut că era un cuib de pirăți, cari exercitau pirateria ca o meserie și cauzau comerțului italian pierderi considerabile. Romanii au răbdat jafurile lor mai mult decât trebuia, fiindcă erau slabi pe mare și fiindcă războiul pe apă nu le plăcea. Când însă pirății armară flote întregi și jefuiră orașele grecești până în Grecia, când cuprinseseră Corfu, Romanii ascultară plângerile aliaților și cerură la Scodra încetarea răului. Domnul dela Scodra, numit rege, răspunse că după dreptul iliric pirateria este o meserie permisă, iar un delegat roman fu omorât la întoarcere, din ordinul regelui. Romanii trimiseră 200 de corăbii cu o armată de uscat, nimiciră flota pirăților și ocupară cuiburile lor. Pirății primiră condițiile: să nu mai apară cu corăbiile la sud de anumite puncte, Scodra fu făcută tributară.

Odată cu Perseu, regele Macedoniei și aliat cu el se ridicase contra Romanilor și regele dela Scodra, dar, după victoria dela Pydna, după predarea lui Perseu, o armată romană supuse în 30 de zile Iliria, cuceri Skodra și cei doi regi aliați fură duși prizonieri la Roma. Flota pirăților fu dată cetăților grecești, Iliria fu împărțită în trei state tributare, cu ușurări pentru orașele cari ținuseră cu învingătorii (155).

Stăpânirea romană nu s'a simțit mult timp decât în orașele de pe coasta mării. Un trib iliric *Dalmati* „aspri ca muntele lor”, făceau nesigură marea și uscatul. Romanii ascultară plângerile Ilirilor supuși, înfrânseseră puterea Dalmatilor, deși cu mare greutate și după multe încercări nereușite.

Alt trib, Iapudii, aliați cu triburi celtice ca *Scordiscii* le luară locul. Scordiscii erau *Celtii* cari după jaful Greciei, se așezaseră în Serbia și cari desființaseră puterea Tribalilor. Aceste triburi și altele se ridicau după fiecă înfrângere, căci lipsa de orașe, munții greu de străbătut le apărau de Romani mai bine decât armatele. Cea mai mare umilire o suferise consulul *Gaius Porcius Cato* (114) în munții sârbești, unde a pierdut armata, învins de Scordisci și a scăpat cu puțini. Dar în anii următori expedițiunile se succed una după alta, urmând cursurile râurilor Sava și Morava; rezistența Scordiscilor este nimicită după un războiu de 32 de ani și un comandant roman, Marcus Livius Drusus, ajunge pentru prima oară la Dunărea mijlocie (111). Ultima rezistență a Ilirilor fu sfârșită de Octavian în persoană.

Cezar hotărâse să facă Iliria provincie deosebită, planul lui îl îndeplini Octavian August, făcând-o provincie imperială, fiindcă era regiune de războiu. El însuș a fost guvernatorul provinciei create și a făcut reală supunerea interiorului țării, până atunci numai nominală. Fiul său Tiberiu desăvârși cucerirea până la Dunăre.

Sub administrația romană a înflorit cu deosebire partea Iliriei de sus cu capitala *Salonae* (Spalato) pe când partea vecină cu Macedonia, care era provincie senatorială, a fost mai neglijată. Așa se și explică de ce au rămas neromaniizați Albanezii de azi. Romanii au făcut șosele vestite ca *via egnatia* dela Avlona și Durazzo la Salonic, apoi la râul Marița, *via gabinia* dela Salonae în interior, și multe șosele construite de legiuni.

Supunerea Tracilor. Provincia Moesia. Triburile trace din peninsula balcanică au suportat cu atât mai ușor dominațiunea macedoneană, cu cât statul macedonean slăbiă sub loviturile Romanilor, până când, în cele din urmă, au rămas numai cu numele supuși macedoneni.)

După declararea Macedoniei ca provincie romană, din țara Tracilor Romanii stăpâneau efectiv numai *Chersonesul tracic*, adică peninsula Galipoli, pe care o reținuseră din împărțirea regatului Pergamului. În interior au pătruns pe râurile tributare Dunării și pe Dunăre, căci munții cu greutatea lor, erau ocoliți. Sulla puse la cale o expedițiune contra *Bessilor*, cari locuiau în Rodope, aveau un centru în *Uscudama*, cum au numit ei orașul de mai târziu al lui Adrian. Bessii aveau reputațiunea de hoți între hoți, dar au rezistat viguros, au înfrânat armate romane și numai după

ani de lupte au fost supuși de un general capabil *M. Lucullus* (72). Acesta a supus și pe Odrisi, cum și cetățile grecești, Tomi, Callatis, Odessos și altele, dar a lăsat triburilor regii lor naționali, dând preferință Odrisilor.

Între Dunăre și Balcani venise un trib german *Bastarnii*, pe cari Romanii îi înving. îi aruncă peste Dunăre (în Moldova și Basarabia), supun pe *Misi* și declară țara lor, vechia țară a Tribalilor, provincie romană cu numele de *Moesia* (15) alăturând-o la Macedonia. Cu câtă cruzime procedau Romanii la înăbușirea oricărei rezistențe, se vede din acest caz. Se refugiaseră mulți locuitori cu avutul lor, într'o peșteră spațioasă, *Kiris*, dar învingătorul Bastarnilor a pus să se zidească ieșirile peșterii, lăsând toată populațiunea să moară de foame.

Triburile dintre Moesia și Macedonia au mai rămas vre-o 70 de ani ca state vasale. August și urmașii săi aduceau la Roma pe prinții moștenitori ai acelor regișori, cari întorcându-se în țara lor rămâneau credincioși obiceiurilor și civilizațiunii romane. Unul din acești regi — fiul lui *Kotys*, — crescuse în Roma, fiind coleg cu împăratul Caligula. Acestui rege i-a dedicat Ovidiu o epistolă în versuri. Dar supușii erau contra regilor și a Romanilor. Într'o luptă desperată fură învinși de către Romani și constrânși de sete și de foame să se arunce în săbiile inamicilor, sau în propriile lor săbii. Ei preferiră să renunțe mai curând la viață decât la libertatea cu care crescuseră. În cele din urmă, Tracia fu declarată provincie (46 d. C.), rămânând loc clasic de recrutare, mai ales pentru cavalerie și flotă, cum fusese patria gladiatorilor și a mercenarilor.

PANONIA. Întreaga Peninsulă Balcanică era supusă Romei, însă influența culturală pe care o suferi fu îndoită: una civilizațiunea romană coborîndu-se pe Sava, pe Morava, pe Dunăre, din Iliria; cealaltă civilizațiunea greacă venind peste Balcani din Macedonia, sau dela cetățile pontice. Civilizația romană și romanizarea Traciilor începe cu împăratul Traian. Cultura romană mai venea spre Dacia din Panonia, care fusese declarată provincie pela 35 î. C., și fusese liniștită în urma unei revoluții teribile.

LUPTELE ROMANILOR CU DACII. DOMIȚIAN. TRAIAN. DECEBAL. DACIA PROVINCIE ROMANA.

A apărut la Daci un om, care a schimbat norocul armelor și care era să îndeplinească ceea ce Boirebista plă-

nuise. Cât de mult a impus persoana lui Decebal, se vede din povestea că regele d'atunci, Duras, văzând timpurile grele ce au venit peste poporul său, s'a retras și a lăsat rege pe omul cel mai capabil, pe supusul său de până atunci. Această purtare, ca și distrugerea viilor sub Boirebista, ne arată la Daci o putere micală, cum rar se întâlnește în istorie.

Decebal, avea pe lângă sine un preot consilier numit *Vezina*. Noul rege introduse în armată disciplina romană, înrolă fugari romani, cauta alianța popoarelor germane și chiar a Parților dela Eufrat, iar când se crezută destul de tare ataca pe Romani.

Guvernatorul Moesiei, *Oppius Sabinus*, fu bătut și pierdu viața în luptă, alte lagare mai mici fură cucerite de Daci.

Împăratul Domițian plecă în persoană contra lui Decebal. El însă nu era general priceput și lăsa comanda lui *Cornelius Fuscus*, comandantul gardei imperiale. Fuscus trecu Dunărea, pe când Domițian rămânea în Moesia. Dar Romanii pierdură lupta, iar comandantul lor, primul om în imperiu după împărat, căzu înaintea inamicului. Domițian fugi, lăsând Moesia pradă Dacilor.

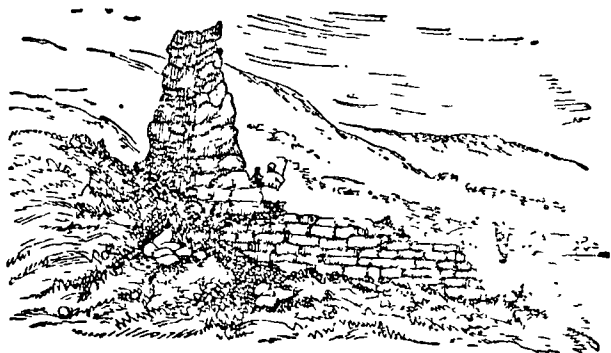
În lupta a treia, Romanii ieșiră biruitori. *Iulianus*, un general capabil, restabili ordinea în armată, redete curaj ostașilor și respinse peste Dunăre pe inamic. El urmări pe Daci în propria lor țară, pe drumul din Banat, care ducea la o localitate numită *Tapae*. La Tapae s'a dat a treia bătălie în care Dacii au fost învinși, iar Iulianus ar fi putut merge asupra capitalei *Sarmizegetusa*. El însă s'a oprit și s'a retras, căci împăratul, care în acelaș timp se lupta contra Marcomanilor fusese biruit.

Domițian încheie pace cu Decebal, ca și cum ar fi fost învins; în formă primă ostatică, arăta o scrisoare de umilință din partea lui Decebal către senat, celebră un triumf strălucit, dar acordă lui Decebal un tribut anual cu numele de dar, cum și meșteri pricepuți, cari să construească regelui dac cetăți și mașini de războiu (90). Triumful împăratului era subiectul de răs al societății romane.

MARCUS ULPIUS TRAIANUS. Tocmai când Domițian sărbătorea în Roma triumful său ridicul asupra Dacilor, era consul un om de războiu, crescut în lupte și în mijlocul ostașilor, Traian. Demnitatea sa de consul i-a impus sarcina să laude vitejia împăratului, priceperea lui la încheierea păcii, deși în fundul sufletului dorea să răsbune

amilirea numelui roman. De câte ori făcea un jurământ, sau dedea o promisiune adăoga „așa cum voi face Dacia provincie“¹).

Traian se trăgea din orașul *Italica* din Spania, unde civilizațiunea romană pătrunsese adânc și produsese scriitori celebri în literatura latină. Tatăl lui fusese făcut consul de Vespasian și, ca toți fiii de senator, Traian a intrat în armată ca tribun (general) servind în Siria și în Germania. După uciderea lui Domițian, bătrânul împărat Nerva îl adoptă ca fiu și ca coregent, tocmai într-o zi când primi vestea că Traian a câștigat o victorie asupra Marcomani-

Urmele podului del. Turnu Severin.

lor. Tatăl și fiul luară titlul de Germanicus. După trei luni Nerva muri, lăsând pe Traian singur împărat.

El nu veni îndată în Roma, cum dorea poporul, ci rămase în Germania, spre a construi șosele, spre a concentra trupe, spre a ridica fortărețe. Acelas lucru îl făcu în Panonia, unde întări castele, deschise șosele. O minunată șosea s'a terminat în anul 100. Ea mergea pe malul drept al Dunării și lega țările marelui fluviu cu apusul european. Dincolo de porțile de fier, unde munții se apropie prăpăstioși de reduc cursul fluviului la un sfert din lărgimea lui. s'a găurit stânca muntelui, s'au băgat grinzi groase, peste ele s'au așternut scânduri și s'a făcut șosea d'asupra valurilor înfuriate ale apei. Și azi se văd golurile în cari s'au fixat grinzile, iar d'asupra se citesc deslușit cuvintele: Împăratul Cezar Nerva Traian, fiul divinului Nerva, August,

¹ „sic in provinciarum speciem reductam videam Daciam“.

învingător al Germanilor, pontifice maxim... a făcut calea, spărgând munții, îndreptând cursul“¹⁾).

Aceste pregătiri erau în vederea războiului cu Dacii, căci Traian rupsese tratatul.

Dar Decebal întrebuițase bine cei zece ani de pace. Pusese arhitecți romani să-i ridice castele de piatră, stârnea la vecinii săi Sarmati și Germani gânduri de alianță, iar la Tracii din Moesia planuri de răsvrătire. Scriitorii antici vedeau în îndrăzneala acestui om un alt Hannibal, un alt Mitridates. Însă imperiul roman era prea puternic și Traian a fost cel mai mare general roman, după Cezar.

PRIMA EXPEDIȚIE A LUI TRAIAN ÎN DACIA.

În primăvara anului 101 „primul an al unui secol nou“ Traian plecă la Dunăre, ca să sfârșim puterea regelui dac. El adunase sub propria sa comandă legiunile Panoniei și Moesiei, în număr de opt, la cari se mai adăogau trupe auxiliare, cavaleria numidică, garda imperială, armată mare și încercată în lupte.

Din nenorocire, istoria războaielor dace nu ne este cunoscută în amănunțimi, căci s'au pierdut toate scrierile antice asupra acestei mari întreprinderi. Cea mai regretată pierdere este aceea a comentariilor scrise în latinește de însuș Traian și din cari nu s'a păstrat decât un singur rând, într'un scriitor vechiu. S'au pierdut și amintirile unui doctor, care participase la războiu.

Trecerea principală a Dunării s'a săvârșit pe un pod de vase la *Viminacium* (Costolaț în Serbia) unde se afla lagărul unei legiuni. Dela *Lederata*, în fața Viminaciului, începea în Banat o cale cunoscută în antichitate și care trecea prin mai multe localități, dintre cari numele a două s'au păstrat în rândul acela al împăratului. Zice el: „am ajuns la *Bersobim*, deacolo am înaintat la *Aixim*“. Până astăzi numele unui râșor ce se varsă în Timiș, *Bârsava*, păstrează numele localității dacice, în care a poposit împăratul.

Dacii nu s'au opus deocamdată Romanilor, ci au reînnoit alianța cu Germanii. Unii din aceștia, *Burii*, trimet împăratului, o amenințare scrisă în latinește pe un burete, ca să se întoarcă în țara lui și să respecte pacea. Traian

¹⁾ IMP CAESAR DIVI NERVAE F
NERVA TRAIANVS AVG GERM
PONTIF MAXIMVS TRIB POT IIII
PATER PATRIAE COS III
MONTI bu SEXCISISAN con i BVS
SVP L AT i S VIA m re fecit

n'a ținut socoteală de această amenințare, ci a continuat să înainteze mai departe, însă înaintarea era foarte încetă: dela începutul primăverii și până toamna, Romanii nu izbutiseră să iasă din Banat. S'au oprit la *Portile de fier*, ca să petreacă iarna în lagăre întărite. Incetineala expedițiunii se explică și prin rezistența Dacilor, dar și prin prevederea împăratului, care înainte de a înainta se îngrijea de siguranța comunicațiilor și lăsa în urma sa întăriri cu garnizoane.

În anul următor 102, când să intre în Transilvania, s'a dat a doua bătălie la Tapae, bătălie atât de grea și numărul răniților romani atât de mare, încât ne mai ajungând pânăză pentru îngrijirea lor, împăratul a dat doctorilor propria sa garderobă. Poate că sub această formă se atenuează o înfrângere romană.

Însă numărul eroilor daci era mărginit, pe când resursele de războiu ale Romanilor erau nesleite. Castel după castel cădea, sora regelui căzu prizonieră, prinșii romani din războiul cu Domițian fură eliberați, drapelele luate dela Domițian căzură în mâinile lui Traian, însuș Decebal era să fie înconjurat. Totuși, nici Traian nu găsea potrivite ofertele de pace ale lui Decebal, nici acesta nu primia să discute pacea cu generali mari cari comandau sub împărat, ci numai cu acesta însuș.

Când însă fu pierdută cea din urmă luptă sub zidurile Sarmizegetusei, Decebal se văzu constrâns, ca să primească condițiunile învingătorului. Trebuia să predea materialul de războiu, să renunțe la tribut, să întoarcă prizonierii și fugarii romani, pe cari-i atășese, să cedeze Romanilor parte din țara ocupată, să nu mai primească Romani în serviciul său, nici în scop de pace nici de războiu, iar pe

Femeile dace chinuesc prizonieri.

meșterii cei veclii să-i depărteze. Regele renunța la puterea sa suverană și devenea aliatul, adică *clientul* imperiului roman. Veni în persoană și îngenunchie înaintea învingătorului, legându-se să nu declare războiu nici să încheie pace fără voia Romanilor. În fine, în capitală rămase garnizoană romană. O delegațiune compusă din *Tarabosti*, Dacii cei mai de frunte, însoți la Roma pe împărat, ca să solicite dela senat aprobarea păcii.

Chiar în anul 102 celebră împăratul triumful său și primi dela senat titlul de *dacicus*. Din prada Daciei se distribuî grâu poporului, se reprezentară pantomine, se deteră jocuri de gladiatori, iar soldații și generalii primiră distincțiuni. Bucuria poporului era nemărginită.

AL DOILEA RASBOIU DACIC. În acea veselie, un fapt întrista pe Romani: nu se vedea regele dac dus înaintea carului triumfal. El încheiase pacea „numai ca să respire” zice un scriitor antic. Contra condițiilor tratatului, începu să strângă arme, să ridice fortărețe, să atragă fugari romani, să atace pe *Iazigi*, aliații Romanilor la Tisa, să lege alianță cu Germanii și chiar cu Partii dela Eufrat.

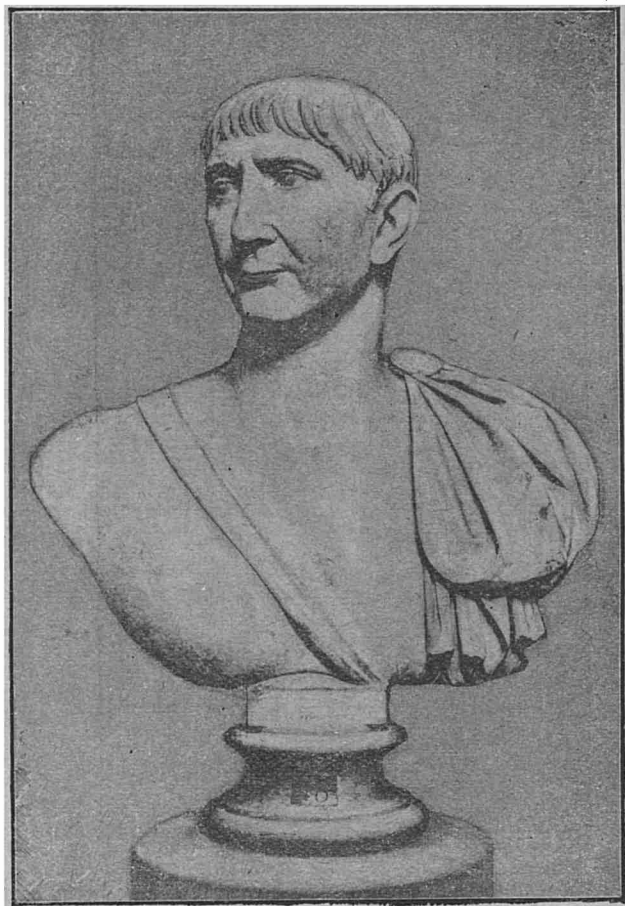
Traian decise să termine de rândul acesta cu regele dac și, ca să lege strâns țărmlu drept și stâng al Dunării, ca să unească noua provincie cu restul lumii romane, puse să se construească un pod peste marele fluviu, lucrare măreată a acestui mare împărat. Se alese locul la *Drobetae* (T. Severin), iar cu construirea lui fu însărcinat un arhitect vestit grec, *Apolodor* din Damasc.

Când podul fu terminat, la trei ani după încheierea tratatului (105), Traian veni din nou cu armată nu mai mică de opt legiuni, ceea ce dovedește că puterea Dacilor tot era considerabilă. Armatele înaintau pe trei drumuri: pe drumul cel mai scurt la Sarmizegetusa dela Lederata, prin trecătoarea Jiului și a Oltului dela Drobetae. O inscripțiune, lăsată de o legiune, spune că se luptase în valea Oltului (Alutus).

De rândul acesta luptele au fost mai mult cuceriri de întărituri, atacuri neașteptate din partea Dacilor, însă nu mai ușoare decât în primul războiu. Cu toate că alianțele lui Decebal nu s'au arătat folositoare, căci nu i-au venit ajutoare nici dela vecini și nici regele Partilor, *Pacorus*, nu s'a ridicat contra Romanilor, războiul a ținut mare parte din anul 106. Parte din Daci, probabil cei cari locuiau pe câmpia Olteniei, se supuseră fără rezistență, aducând învingătorilor proviziuni și daruri; dar cei mai mulți se

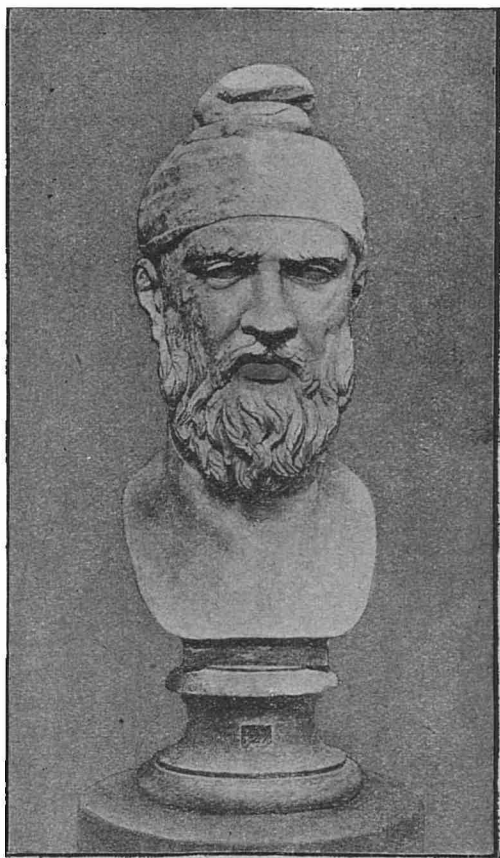
strânsă împrejurul drapelului, decisi să-și apere pământul. Dășperarea se vede în foate acțiunile lui Decebal, până la actul cel din urmă, suicidul.

Odată a trimis oameni să ucidă pe Traian, care primia cu vole bună pe cine voia să-1 vorbească; altădată a

afras la sine pe un general iubit de Traian, *Longinus*, apoi a înștiințat pe împărat că va liberă pe general, dacă i se va întoarce țara până la Dunăre și cheltuelile rășboiului. *Longinus* își curmă însă zilele prin otravă, scotând pe împărat din greaua situație, de a pierde un amic făcându-și

datoria, sau de a-l recăpăta neglijind-o. Desperarea și furtă, ura și cruzimea Dacilor se uneau cu vitejia, care apără patria și nu lăsa cuceritorului decât cenușe și ruini. Pe columnă se văd femei dăce cum chinuesc pe prizonierii romani. Pe unii îi țin legați de mâini și de picioare, gol, și-l

ard cu facile aprinse, încet, ca moartea să vie după dureri îndelungate; pe alții îi legau la roatele carelor, ca să fie striviți de greutatea poverilor.

Un retor al timpului a făcut elogiul lui Traian și a celebrat vitejia lui, mai cu competență l-a apreciat însă un împărat, ca el de viteaz și mai învățat decât el, împăratul *Iulian*.

Pe columnă vedem lupte împrejurul unei cetăți mari, înconjurată cu ziduri. Din interpretarea lor rezultă că norocul războiului a sovăit între Daci și între Romani, până ce arta, știința și numărul au biruit. Regele s'a furișat prin vreo potecă de munte, ca să adune cetele risipite și să continue lupta până la sfârșit, pe când supușii săi cei mai de frunte, *pileați*, numiți așa căci purtau un fel de bonetă ascuțită, au preferit să moară în capitala care nu mai era a lor. Strânși, împrejurul unui vas mare cu otravă, au ales moartea în locul vieții fără libertate.

Regele încercă din nou soarta armelor, dar fiind înconjurat de toate părțile, gata să cază cu doi fii în mâinile vânătorilor romani, se străpunsese cu sabia, lăsând învingătorului un cadavru. Capul lui înfrumuseța triumful împăratului la Roma.

Se povestește că Decebal ascunsese tezaurul său în albia râului *Sargeția* (Streiu) și ucisese pe toți lucrătorii ca să nu denune locul, dar că secretarul regelui ca să-și scape viața, a condus pe Romani la locul secret, încât au căzut în mâinile romane averi nenumărate.

Cucerirea Daciei a fost considerată ca un mare eveniment. Scriitori, artiști au căutat să immortalizeze opera lui Traian. Se construiau statui cu numele lui, se bătură monete, se împodobiau orasele italiene cu statui și cu busturi de Daci.

Triumful a ținut în Roma 123 de zile și s'au luptat în amfiteatre 10000 de gladiatori, 11000 de fiare. În amintirea victoriei a construit Traian orașul Nicopole din Bulcani (actualul Nicopole e construit de Heraclius). În forul lui Traian, senatul a ridicat o columnă, unul din cele mai originale monumente ale Romanilor. Este înaltă de 33 de metri și înfășurată ca de o panglică de sculpturi în marmoră, reprezentând în 124 de tablouri istoria celor două războaie. Consiliul de război al Romanilor, prizonierii Daci cu pantalonii lor largi, luptele, prăstierii, arcașii, steaguile cu balauri ale Dacilor, satul de lemn dac în mijlocul unui lac, femei și copii venind să ceară iertare, lupta ultimă și paharul amar, ne introduc în amănunțimile unei catastrofe pe care o imaginăm, dar nu o putem prezenta clar.

Tot din timpul lui Traian, se crede că s'a ridicat monumentul dela *Adam-Clissi* (Dobrogea) în amintirea morții lui *Cornelius Fuscus*. Monumentul era împodobit cu statui și cu sculpturi în relief, reprezentând pe barbarii luptători și se numea de către Turci *Adam Clissi* (biserica omului, după statula de om de d'asupra). Cele mai multe statui și pietre cu reliefuri au fost aduse la București.

ROMANITATEA LA DUNAREA DE JOS.

ROMANITATEA LA DUNAREA DE JOS. Cucerirea Daciei a fost încoronarea luptelor, purtate de Romani pentru supunerea Ilirilor și a popoarelor tracice. Nu numai ca să scape imperiul de un vecin prădalnic, a venit Traian asu-

pra lui Decebal, ci ca să deschiză țări noi de exploatare întreprinderilor romane, ca să asigure stăpânirea Dunării, cum asigurase stăpânirea Rinului. Încă înainte de cucerire, începuseră Romanii relațiuni de schimb cu Dacii, așa cum existau cu Germanii. Romanizarea Daciei n'a început dar dela Traian, ci cu o sută de ani, înainte, cel puțin. Așa se explică nevoia ce avea Decebal de artiști romani, de organizare romană. Așa se explică romanizarea atât de completă a Dacilor, încât s'a pierdut complect limba dacă. Acelaș lucru s'a întâmplat în Galia, unde limba Celtilor a pierit cu totul, nelăsând decât câteva cuvinte în limba vorbită.

Cucerirea romană a coborât pe Dunăre și influența romană a fost mai puternică pe Dunăre și în interiorul Peninsulei Balcanice, decât pe țărmurile mării, unde era mai puternică influența și cultura greacă, păstrată în vechile colonii. Mai ales dela Traian începe predominarea culturii romane în interiorul peninsulei, și, deși orașele poartă nume grecești *Nicopolis*, *Adrianopolis*, ele erau romane. Puterea elementului roman se vede și din împrejurarea, că numirile tutulor râurilor sunt până azi de origine latină: *Pec*, *Timoc*, *Lom*, *Ogustul*, *Iantra*.

Apoi armata a împlinit un mare rol în acțiunea de romanizare și la Dunăre făcea strajă aproape jumătate armata romană. Pe când la Rin staționau 4 legiuni, la Dunăre țineau paza zece și chiar douăsprezece.

COLONIZAREA DACIEI. Traian n'a făcut Dacia provincie, ci *colonie romană*. În celelalte țări supuse, Romanii se mulțumiau să lase armată, ca să îngrijească de liniștea locuitorilor și funcționari, ca să judece neînțelegerile lor, sau ca să adune impozitele; Dacia fu făcută colonie, nu ca loc de desfăcere a mărfurilor metropolei, ci ca parte integrantă a națiunii dominante. Traian n'a mai respectat consiliul lui August de a păstra Rinul și Dunărea ca granițe ale imperiului. El a reluat planul lui Cezar, ca să supună lumea germanică și să o civilizeze. De aceea a construit la Dunăre atâtea cetăți în Panonia, în Moesia, în Tracia, de aceea a supus Dacia. Urmasii lui au revenit la planul lui August, afară de Marcu Aureliu, care a voit să continue pe Traian, dar pe care l-a răpit o moarte timpurie.

Un istoric antic spune că Traian a adus în Dacia din tot imperiul „ex toto orbe romano” mulțime de oameni „infinitas copias hominum”. Când se adăoga o provincie nouă, alergau Italienii îndată, ca să exploateze bunurile ei. Așa s'a întâmplat în Britania, în Asia, în Spania. Cu toate

că administrația n'a adus coloniști italici în Dacia, deoarece însuș Traian a luat măsura ca să nu se trimeată Italici în colonii, căci în Italia populația era foarte rară, totuși de bună voie au venit mulți atrași de minele, pentru cari Dacia era proverbială.

Mulți coloniști au venit din țările vecine, din Iliria, Pannonia, Tracia, din Galia, din Egipt, din Asia. Unii vorbeau grecește, cum se vede din inscripțiunile lăsate, marea mulțime erau însă romanizați și adorau zeitățile romane. Din Dalmația au venit *Pirusti*, mineri vestiți, spre a exploata minele de aur (Abrud). Nume grecești pe inscripții, ca *Iulia Afrodisia*, *Lizinia Callityche* arată prezența coloniștilor greci. Se găsesc nume de Sirieni, de zeițăți siriene și egiptene. Găsim *Addebar Semei*, *Theimes* și zeițăți ca *Jupiter Dolichenus* (Siria) *Isis*...

Inscripțiile consacrate zeilor romani, Junona, Minerva, Venus sunt, însă, cu mult mai numeroase.

POPULAȚIA AUTOHTONA. *Eutropius* scria că Traian a adus atât de mulți coloniști, căci „Dacia era sleită de bărbați prin războiul îndelungat”. După el, mulți au susținut că Traian a distrus neamul Dacilor și a găsit țara pustie. În adevăr, se văd pe columnă șiruri lungi de învinși, cari părăsesc țara; în adevăr, Romanii erau groaznici cu cei cari avuseseră onoarea să-i învingă, totuși cea mai mare parte a poporului a rămas în țară și s'a amestecat cu coloniștii.

Mai întâiu a fost cruțată populația, care trecuse la Romani în timpul războiului; apoi au fost cruțate femeile și copiii, căci învingătorii erau toleranți cu cei supuși. Romanii știau să exploateze țările cucerite, iar articolul cel mai prețios într-o țară este omul, fără de care pământul cel mai roditor n'are nicio valoare. Populația indigenă a fost lăsată, dar, la lucrarea pământului, la creșterea viteilor, la lucrarea în mine, iar d'asupra ei o pătură de capitaliști, de funcționari, de militari puneau în valoare bogățiile solului.

Dincolo de granițe, prin Moldova, prin răsăritul Munteniei se vor fi refugiat Daci, căci scriitorii vorbesc de atacuri ale Dacilor, însă în armata romană se găseau trupe multe de Daci, cari nu se poate să fie numai dintre Dacii liberi. Li se permisesese să poarte sabia lor încovoiată, să aibă drapelul vechiu, în vârf cu cap de lup, care se continuă în forma unui balaur din pânză și imita încolăcirile șarpei. Se vorbește de un general roman că se trăgea din fa-

milia lui Decebal. În fine, pe mai multe inscripții se citesc nume de Daci ca *Aia, Andrada, Bedar*.. Romanii duceau trupele dace pe la marginea împărăției, în Britania, în Africa, spre a înstrăina elementul indigen de locul nașterii sale.

ORGANIZAREA DACIEI. Circuitul Daciei romane, după Eutropius, era de 1.000.000 de pași (aproape 1500 km.) cifră ce nu se potrivește cu granițele determinate de Tisa, Nistru, Dunăre. Dacă însă acel circuit ar cuprinde numai regiunea în care s'au purtat războaiele dace, în acest caz cifra ar fi aproape de realitate și Dacia romană ar fi cuprins cea mai mare parte din Ardeal, Banatul și Oltenia, regiunea în care s'au găsit cele mai multe inscripții latine. Însă cu toată raritatea cetăților romane și a inscripțiilor, nu se poate închipui ca gurile Dunării, cum și cursul de jos al fluviului, să fi rămas neglijat de Romani, când flota lor îl străbătea în sus și în jos. Mai probabil e că Muntenia și Moldova, până la Siret, erau legate de Moesia inferior.

Locuitorii Daciei trebuie să se fi înmulțit repede, căci peste 20 de ani Adrian a împărțit colonia în două: Dacia superior și Dacia inferior, iar peste alți 40 de ani s'a despărțit în trei: D. porolissensis, D. apulensis și D. malvensis, după numele capitalelor *Porolissum* (Moigrad), *Apulum* (Alba Iulie) și *Malva* (Celeiu). Împărțirea era în vederea strângerii impozitelor, pentru care se numia în fiecare regiune un cap, om de încredere al împăratului, numit procurator. El număra poporul, el fixa impozitele (fonciera, capitația, plătită și de sclavi și de femei și de muncitori cu ziua) el făcea listele tinerilor capabili de serviciul militar. El arenda unele venituri, ca domenii, pășuni, saline.

Guvernatorul se chema *legatus Augusti propraetore*, provincia era imperială, iar legatul se alegea la început dintre foștii pretori, apoi și dintre foștii consuli. Era numit pe timp mărginit (3 ani) fiindcă comandă armată mare și nu dispunea de veniturile țării în mod absolut. El comanda armata, administra și judeca, transportându-se din loc în loc.

ARMATA. După cucerire a rămas pentru paza Daciei o legiune, *legio XIII gemina* cu reședința la Apulum. *Severus* a mai adus din Dobrogea *legio V macedonica* la *Potaissa* (Turda). O legiune număra cam 5000 de soldați, la cari se mai adăogau trupe ajutoare.

Serviciul militar nu era obligațiune trecătoare, ci meserie pe viață. căci legionarii stau sub drapel 20 de ani, auxiliarii 25 și, deși la început nu li se da voie să se însoare, mai pe urmă li se dăte, încât soldatul trăia cu femeia și cu copiii lui. Cu Adrian începe sis-

temul teritorial, adică cei mai mulți ostași erau chemați din regiunea unde stăteau legiunea (cam 250 pe an de legiune). Severus îngăduia chiar ostașilor să stea acasă cu familia și să nu vină în lagăr decât la serviciu.

După ce se liberă, soldatul primea drept de cetățean pentru ai săi, diferite daruri, pământ și se așeza acolo unde își făcuse un rost, iar cei cari înaintaseră în grad se duceau prin tot imperiul și dacă norocul îi ajuta aveau ambițiuni mai mari.

Lângă lagăre se adunau pentru trebuințele soldaților negustori, fabricanți, femei, sclavi (unii legionari aveau sclavii lor) și așezarea aceasta o numea poporul *canabae*. Cu vremea canabele deveniră orașe, unele considerabile, în cari se așezau soldații liberați, veterani, cu un fel de magistrat al canabei, până li se da dreptul de cetățenie (Potaissa dela așezarea legiunii).

Astfel, elementul militar a contribuit la romanizarea Daciei în măsură considerabilă, iar prin activitatea lui a contribuit la civilizarea ei. Soldații erau puși să distrugă animalele sălbatice, să sece bălți, să sape canale, să construească șosele și poduri, chiar să planteze viță.

ORAȘE. Capitala țării rămase tot la Sarmizegetusa, numită *Colonia Ulpia Traiana Augusta*. Ea era așezată pe un râuleț, Strel. Aci era reședința guvernatorului și a preotului suprem al celor trei Dacii, templul Romei și altarul lui August, unde se exprima omagiul de fidelitate pentru imperiu și pentru împărat. În ea era amfiteatru, căci orașele mari provinciale imitau capitala, circ, teatru, toată viața romană. Una din cele patru școli de gladiatori din Roma se chema „ludus dacicus“.

Apulum era centrul militar, centrul căilor militare. *Porolissum*, capitala uneia din cele trei Dacii avea amfiteatru, *Potaissa* reședința unei legiuni, *Tierna* (Orșova) declarată colonie de înșus Traian, *Napoca* (Cluj) fondată de Traian, *Drobetae*, *Malva*, *Tibiscum* (Caransebeș). În Muntenia și Moldova, localitățile poartă nume dace, cele mai multe terminate în dawa, *Komidava*, *Ramidava*, *Petrodava*...

Orașele cu dezvoltare romană, obțineau dreptul de municipiu și de colonie și imitau în organizarea lor capitala lumii. Cetățenii de frunte, comparabili senatorilor, se numiau *decurioni* (100) din cari se alegeau conducătorii *duoviri*, *quatorviri*, cari obțineau cetățenia romană și puteau merge să voteze în Roma. Semne externe făceau vizibilă separarea claselor, astfel numai cetățenii romani și latini puteau să poarte toga (togati) și nume romane. Multe orașe au fost declarate dela început colonii și au primit dreptul italic, prin care erau scutite de foncieră și de capitație. ~

O adunare reprezentativă (*concilium*) cu număr fix de membri, se aduna în fiecare an la Sarmizegetusa, spre a repartiza pe comune suma de impozite, spre a formula rugăciuni sau reclamațiuni către împărat. Ea alegea pe preotul cel mare, preotul lui August, care o prezida, exercita supravegherea culturilor religioase și celebra cultul în onoarea Romei, și a lui August. Rareori adunarea era contra guvernatorului, de obicei îl onora prin ridicare de statui, iar după ce pleca îl lua ca protector (*Severianus, Fronto*) în Roma.

COLLEGIA. Meseriași de aceeași meserie formau bresle, țesători, corăbieri, dulgheri, tâmplari (*fabri*) negustori, *lecticari*. Se cunosc 11 bresle în Apulum, 4 în Sarmizegetusa. Ele erau societăți de ajutorarea membrilor, își alegeau câte un patron din consiliul municipal, a cărui soție se numia mama breslei (m. collegii). Se adunau și petreceau la sărbătoarea zeului patronal. Se cunoaște cât a cheltuit o breaslă la un *maiu*. Din 168 denari, s'au dat 18 pe 5 miei, 5 pe un *porcellum*, 2 pe pâine albă, iar pe vin 99.

Mulțimea breslelor ne arată și numărul mare de meseriași, cum și varietatea ocupațiilor. Cei mai importanți erau *aurariari, salariori* (sare).

CAI MILITARE. VALURI. Căile romane au fost mijloc puternic de civilizarea lumii. Ele serviau la scopuri militare și comerciale. Erau măsurate în mii de pași, iar distanțele se scriau în țifre pe pietre (p. miliare). Încă din 109 exista o asemenea șosea între Potaissa și Napoca. Cele trei mari căi duceau dela Dunăre la capitală, plecând dela Lederata, Tierna, Drobetae; a patra pleca dela Malva pe Olt în sus. Existau căi între orașe, așa se explică venirea negustorilor din depărtare și ducerea negustorilor daci în țări depărtate. Veneau din Siria, iar din Dacia ajungeau până în insulele egeice, în Panonia, în Iliria. Circulau butoaie din Lion, brânză, miere, ceară, sare, blănuri. Dacia intra ca un inel în lanțul provinciilor romane.

Pentru apărarea granițelor se construiau valuri înalte și groase, întărite cu locuri de pază din loc în loc. Un asemenea val era în Banat spre Tisa, altele în nordul Ardealului, iar în Basarabia se crede că erau trei, din cari unul dela Cetatea Albă spre Prut.

CIVILIZAȚIUNEA ROMANĂ. Traiul era comod și uneori luxos, erau locuri și instituții distractive, dar cultură mai înaltă nu s'a dezvoltat în Dacia. Nu s'a dezvoltat o literatură latină, ca în alte provincii, nu s'a ivit niciun scriitor din aceste parti. Se învăța școală începătoare, căci până în colțurile cele mai retrase găsim „ludi magister“, iar pe o cărămidă din Sarmizegetusa s'a găsit încrustat un A B C. Scrierea și citirea erau caractere distinctive între un *Romanus* și un *Barbarus*. Apoi în câteva inscripții funerare găsim exprimate sentimente de respect și de iubire, de o sinceritate mișcătoare, și într-o formă aproape poetică.

DACIA

DUPA
A.D. XENOPOL
DE
G. POPA LISSEANU

Societatea din Dacia romană ne apare dar muncitoare, între-prinzătoare, preocupată mai ales de îmbunătățirea vieții materiale, ca orice societate nouă, ca America în secolul al nouăsprezecelea.

ISTORIA DACIEI ROMANE. Dacia a rămas liniștită după colonizare, șazeci de ani, deși istoricii antici fără multă precizare vorbesc de turburări provocate, când de un trib, când de altul. Proba desvoltării liniștite se vede în mulțimea cetățenilor, a căilor, a meseriilor, în mulțumirile exprimate împăraților și guvernatorilor de către locuitori.

Se vorbește sub Adrian de atacuri ale Sarmaților, de recompense date Roxolanilor, dar nu se spune sigur că aceste triburi atacau chiar Dacia. Epoca Antoninilor, una din cele mai frumoase în istoria omenirii, cu împărați înțelepți, energici, devotați binelui popoarelor, n'a fost fixată de vreun istoric mare și serios, iar din cele ce ni se spun, multe se pun la îndoială.

Adrian, deși adoptat de Traian ca rudă și originar din Italică, n'a urmat planul lui de cucerire, ci crescut mai mult cu cărțile decât cu armele, dorea pacea, voia hotarele vechi. Din invidie contra lui Traian, zice Eutropius, a părăsit provinciile de dincolo de Eufurat, Armenia, Asiria, Mesopotamia. Voiă să părăsească și Dacia, dar l-au oprit amicii, cari i-au obiectat că ar lăsa „pradă barbarilor mulțime de cetățeni romani”. Se zice că a pus să se dărâme podul construit de Traian și e sigur că a ucis pe Apolodor, deși din alte acte ale sale vedem că el s'a îngrijit de buna stare a coloniei.

Sub Antoninus Pius se vorbește de înăbușirea unei răscoale a Dacilor, care trebuie să fi fost fără importanță, căci prosperitatea provinciei era mare.

Dar sub Marcu Aureliu (161—180) lumea germană începe să calce hotarele în Panonia și a urmat un războiu crâncen, care a ținut treisprezece ani. Marcomanii jefuiesc Dacia, Panonia, trec Alpii în Italia, înving armate romane. Împăratul filosof se dovedește mare caracter. Scoase la licitație podoabele palatului, vase de aur, pietre prețioase, hainele soției sale, mări numărul legiunilor, luă el comanda supremă și trăi în lagăr. Sfortările fură încoronate de succes. El impuse barbarilor să întoarcă prizonierii, sute de mii, și să nu se apropie de hotare mai aproape de 10 km. Voiă să adauge două provincii, Marcomania și Sarmatia, când moartea îl răpi la Viena, în lagăr.

Urmă iar o epocă de liniște, aproape șazeci de ani, când provincia a prosperat sub *Commodus*, nevrednicul fiu al lui Marcu, sub *Septimius Severus*, care a adus a doua legiune, chiar sub nevrednicul lui fiu *Caracalla*.

Sub acesta însă, triburile gotice au provocat a doua turburare mare. Ei plecaseră dela marea Baltică, se amestecaseră cu diferite popoare, se aliaseră cu altele (Carpi, trib dac) și dela 238 au fost flagelul imperiului roman în răsărit. Plecau pe apă, ca Normanzii de mai târziu, din Rusia meridională, târau cu ei pe toți doritorii de iaf și atacau mai ales orașele pontice, dar ocoleau Dacia. De aceea în *Tyra*, în *Olbia*, nu mai găsim monete după 235, pe când în Dacia se ridică monumente împăraților.

Pela 250, o monetă poartă inscripția „Dacia felix”. Ultima inscripție este din 268 și s'a găsit la Mehadia. După această dată, Dacia a fost pierdută și nu știm cari barbari s'au așezat peste coloniști „poate Marcomanii” (Mommsen) mai curând decât Goții.

Pierderea Daciei cade într-una din cele mai triste epoci din istorie, în epoca anarhiei militare, când fiecare legiune proclama îm-

părat pe comandantul ei, pustiă provinciile, pe cari ar fi trebuit să le apere și transforma în cenuse orașe înfloritoare.

Imperiul a fost salvat de câțiva împărați din părțile noastre, numiți împărați ilirici, cari însă au părăsit Dacia. Unul din ei se cheamă *Claudius* (268—270) care la *Naissus* (Niș) a făcut un mare măcel de Goți, ucizând 50.000. Cei cari au scăpat au fugit nu în Dacia, unde ar fi trebuit, dacă locuința lor ar fi fost la noi, ci în Tracia, ca de acolo cu corăbiile să fugă în Rusia sudică.

Împăratul *Aurelian* (270—274) a restabilit imperiul, a alungat pe Germani din Italia, a supus Galia, care se declarase independentă, cum și Siria, condusă de regina *Zenobia*.

Însă tocmai el retrase legiunile din Dacia, ca să le aibă în marile sale războaie și nu se mai gândi să recâștige provincia din mâinile barbarilor. Ca sa nu se zică, însă, că a lasat imperiul cu o provincie mai puțin, a creat o provincie nouă între cele două Moesii, cu locuitorii cari au voit să urmeze legiunile. Această provincie a fost numită de însuși împăratul Dacia Aureliană.

DACIA AURELIANA. Cuprindea un teritoriu mai mic decât Oltenia, poate pentru că veniseră puțini Daco-Romeni și, mai ales, pentru că era provincie numai pentru nume, ca să se amintească Dacia Traiană. Ea se întindea între râurile *Utus* (Vid) și *Cibrus*. Avea orașe *Ratiaria* și mai ales *Serdica* (Sofia) atât de mare în urma, încât rivaliza cu Constantinopole. Împărați, chiar, s'au ridicat din aceste părți pe tronul din Roma și pe cel din Bizanțiu. Tot din Dacia aureliană găsim prin secolul IV câteva nume de localități, cari nu mai sunt latinești ci romanice, început de limbă românească: *septecasas*, *lucufontana*, *tredecetiliis*...

Peninsula balcanică era romanizată și plină de cerăți. În secolul V un ambasador trimis dela Constantinopole la curtea lui Atila, scrie că țările dintre Adriatică, Egeică și Marea Neagră întrebuințau limba latină, atât în vorba zilnică cât și în afacerile publice. Această mulțime de populație romanică a fost asimilată la limba popoarelor, cari au avut viața de stat și n'au rămas decât Aromânii, cari cu toată vitregia vremurilor și a stăpânirilor și-au păstrat limba și numele roman.

PERSISTENȚA ELEMENTULUI ROMAN ÎN DACIA. BARBARI

La retragerea legiunilor s'au retras, desigur, în Dacia aureliană mulți din cei cari nu voiau să rămâne fără apărare în puterea barbarilor. Cei bogați, funcționarii, comercianții au plecat chiar înainte de retragerea legiunilor, cum se citează cazul mamei unui împărat de mai târziu, care a fugit pe la 250. Însă, marea mulțime a populației, devenită acum daco-romană, a rămas pe pământul strămoșesc. Știința contemporană nu mai admite că invaziile schimbă caracterul etnic al autohtonilor, cel mult le schimbă limba, religia, ocupațiile, dar nu le distruge ființa, nici nu le schimbă caracterele antropologice.

Noi Românii prin Daci și Geți suntem Tracl. ocupanți ai acestor regiuni din jumătatea întâia a mileniului al doilea î. C. Invaziunea romană ne-a dat limba, invaziunile de mai târziu au fost cu efecte aproape nule asupra noastră, afară de influența Slavilor. Cronicarii bizantini din evul mediu ne-au cunoscut ca colonie romană, cronicarii unguri tot așa, istoricii moderni mari (*Gibbon, Mommsen*) tot așa. Numai din secolul XVIII, câțiva istorici germani au început să susțină că Românii din nordul Dunării s'au format în peninsula balcanică și de acolo au invadat la nord prin secolul XII și XIII. Cu multă știință și cu o critică pătrunzătoare a susținut această teză un profesor german, *Robert Roesler* (1871). Istoricii mari (*Mommsen, Ranke*) marele geograf al anticității *Kiepert* au susținut teza noastră, precum au susținut-o și învățații noștri *Xenopol, Hașdeu și Onciul*.

TEORIA LUI ROESLER. Deși învățat și pătrunzător, Roesler n'a scris din iubire de adevăr, ci cu ură contra Românilor. Au văzut în poporul român, subjugat și aservit, un subiect bun să-și arate talente de ironiști, ei. *Domnii* privilegiați, creștini numai cu numele. Scopul lor era să arate că Românii au venit târziu, după ce Ungurii întemeiaseră statul că trebuie să se mulțumească cu situația inferioară în care se găsesc. Însă dreptul modern nu recunoaște privilegiul popoarelor minoritare pe teneiul că ele au înființat statul, azi dreptul este individual și fiindcă ești om ai drepturi și datorii egale cu membrii din orice clasă, iar dreptul istoric de prim ocupant, bazat de multe ori pe forță, a fost înlocuit în zilele noastre cu dreptul recunoscut fiecărui popor, ca să-și determine singur statul la care vrea să aparțină. Încât un stat e o majoritate, în care nu se poate să nu fie minorități. Acestea au drept să-și cultive cultura proprie, dacă nu cred că interesul lor este să contribuie la cultura majorității, să mărească numărul talentelor, al oamenilor de acțiune, în statul în care istoria i-a așezat. Așa dar, chiar dacă Românii ar fi venit ca venetici, situațiunea lor de majoritate le dă drept să formeze ei statul în țările lor. Ei însă nu sunt venetici.

Roesler susține că Romanii au fost în Dacia o clasă superficială, că nu s'au amestecat cu populația indigenă, distrusă sau alungată, iar clasa superficială a trecut Dunărea, ca să găsească protecțiune contra barbarilor. Este neștiințific însă să susții distrugerea unei rase (Dacii) este literatură romantică susținerea că invaziunile barbare au venit ca un potop cu valuri de oameni, când ele au fost infiltrări de oameni rău hrăniți, puțin numerosi, goniti din tara lor de vreun cataclism natural, sau istoric. Dacii au fost romanizati complet ca Galii, ca Spaniolii, ca toate popoarele ce intrau sub influența civilizațiune a statului roman. Ei, ca Daco-romani n'au fugit din tara lor. În alte țări nu fugeau nici Romanii proaspeți așezați acolo. Tacit ne spune că populația Londrei, când a văzut retragerea legiunilor, într-o răscoală grea bretonă, plângea, se ielea, dar n'a plecat cu armata și Londra nu era colonie și Britania fusese supusă numai de câțiva ani. Anucii lui Adrian l-au întors dela gândul părăsirii Daciei tocmai cu această situație, în care ar fi lăsat barbarilor pe Romani „ne multi cives romani barbaris traderentur”. În Galia, în Britania, în toate provinciile, populația a rămas, când legiunile s'au retras.

Pentruce, atunci, numai la părăsirea Daciei se sustine că odată cu armata au plecat și locuitorii? Pentru că istoricul lui Aurelian, *Flavius Vopiscus*, scrie că împăratul, văzând că barbarii au depopulat Iliria și Moesia și ne mai sperând să poată păstra Dacia, a așezat pe provinciali în Moesia. Însă nu toate relatările istoricilor trebuie

luate pe literă, mai ales când știm cum se scria istoria, cum se considera ca o artă în care musa avea rol important. Dacă împăratul a luat pe provinciali, nu însemnează că a luat pe toți provincialii, chiar când Vopiscus ar fi un istoric „sehr besonnener“ (cu minte) cum îl numește Roesler. Mai grav ar fi cazul, când Vopiscus n'ar fi un cunosător al lui Aurelian, ci ar fi un nume fictiv. Mai mulți învățați germani susțin (1920) că scriitorii istoriei auguste, între cari Vopiscus, biograful lui Aurelian, sunt nume fictive și că opera ar fi tardivă, de pe timpul lui Teodosiu cel Mare, opera unui anonim păgân, care voia să glorifice pe împărații păgâni¹⁾.

Roesler, ridiculizând pe istoricii noștri mai vechi, cari ziceau că strămutarea poporului nu se putea executa repede, ci reclamă timp îndelungat întreabă de ce erau să întârzie, ca să-și vândă casele și moșiile la Vandali, cari în loc de bani plăteau cu sabia? Concepțiunea romantică a revoluțiilor, a catastrofelor, în care crescuse Roesler, care predomina și în geologie, creiază barbari teribili, potop, pe când ceilalți nu știu decât să fugă și să se lase uciși. Numai în cartea lui Iosua, care se știe că e poemă, cuceritoriiucid pe toți locuitorii. Barbarii, oricât de bestiali ar fi fost, își făceau ei calcul, că mai bine decât să omoare e să aservească, să aibă dela alții vite și grăunte. Daco-Romanii erau apropiați de ei prin ocupațiunile agricole și pastorale și au putut trăi împreună. Adevărat, admite și Roesler că resturi risipite de coloniști vor fi rămas, în acest caz, însă, nu mai este cestiune de principiu, ci de apreciere. Și cine va fi rămas? Când vorbește de fuga populațiunii romane din Moesia, la năvălirea Slavilor, Roesler acceptă ceea ce respingea în Dacia, că „a rămas în orașe acea parte săracă a poporului, care biruște toate schimbările în viața statului, iar la țară păstorul, care este cel mai propriu să se afunde în regiuni nepătrunse și să aștepte trecerea furtunii“.

Prin continuitatea elementului roman în Dacia se explică numele latinești de râuri, ca Olt (Alutas) Motru (Mutria), Cerna (Tsierna), Mureș, Criș, Timiș... a căror păstrare ar fi neexplicabilă, în cazul când Daco-Romanii ar fi dispărut de pe malul stâng al Dunării.

Argumentul cel mai puternic al școalei lui Roesler este asemănarea mare dintre dialectul daco-român și cel macedo-român, ceea ce presupune un traiu îndelungat împreună. Apoi asemănări cu limba Albanezilor, ca așezarea articolului la sfârșitul cuvântului, împrumutul unor cuvinte, însă aceste asemănări ca și cele cu Bulgarii, cu Grecii se explică prin asemănarea de rasă și prin relațiunile, cari n'au încetat niciodată între locuitorii din Nordul cu cei din Sudul Dunării. Erau relații între rasele preistorice și să nu fi existat între popoarele medievale vecine?

„Argumentul cel mai puternic al continuității este completa corespondere a domeniului limbii românești de azi cu granițele imperiului și ale provinciei Dacia“ (Kiepert).

CREȘTINISMUL LA DUNARE ȘI ÎN DACIA. GOȚII. HUNII.

CREȘTINISMUL ÎN MOESIA. În Moesia, biserica creștină era bine organizată dela Constantin cel Mare. Serviciul religios se săvârșea în latinește, încât unii episcopi nu știau grecește și comunicau cu Constantinopole în latine-

¹⁾ A. Filippide: Originile.

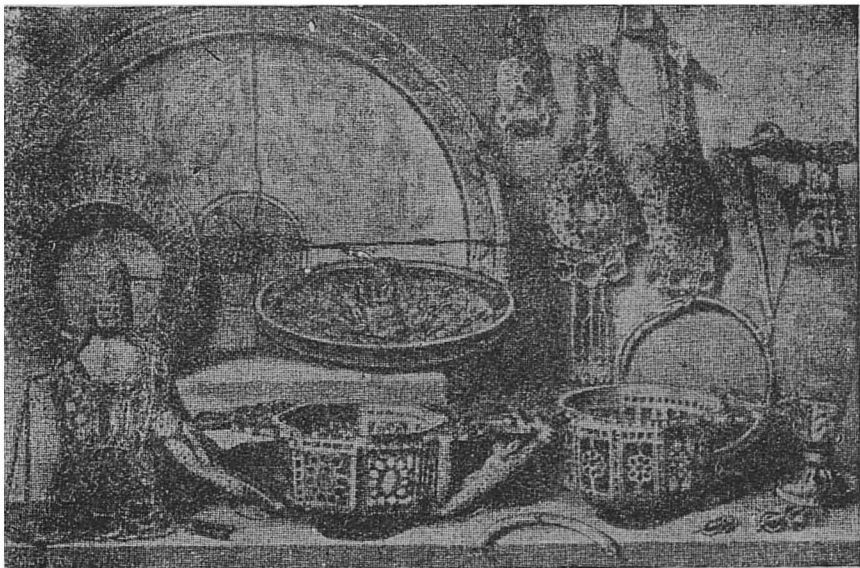
ște. Se aflau episcopi în Naissus, Viminacium, Ratiaria, Durostor, poate în Șistov, mai târziu în Nicopole, în Vidin. Se citează martirii Sava și Nichita, cari au suferit moartea deia Vizigoții păgâni, chiar pe pământul nostru. Goții, fiind arieni, au răspândit acea erezie cu atât succes, încât un scriitor mare bisericesc recomandă că în Dacia ripensis și în Moesia ar trebui restabilită ortodocșia.

CREȘTINISMUL ROMAN. Între Români creștinismul a început să se răspândească în secolul IV-a și V-a. Unii istorici susțin, că chiar unii coloniști trebuie să fi venit cu religia creștină, căci creștinismul avea aderenți prin țările de unde veniau ei, Asia, Dalmația, Galia. Până acum nu s'a găsit însă nici o inscripție cu semnul creștin ¹⁾ (crucea, peștele nume misterios al lui Iisus, păstorul cel bun) iar cuvântul lui Tertulian că creștinismul ar fi pătruns la Daci se consideră ca o exagerare retorică. Cu Constantin a început să ne vie creștinismul din Moesia și din cealaltă Dacie, în limba latină. Aceasta, căci cuvintele cele mai importante creștine le avem latine: sânt (în compuse: Sântămăria, Sânzienne (Sf. Ioan) Sâmedru (S. Dumitru) Sântoader, cruce, Dumnezeu, păgân... tâmplă, paste mânecătoare... Cuvântul biserică vine dela basilica romană, judecătorie, al cărei model de arhitectură l-a imitat biserica. Dar creștinilor nu li s'a permis să-și ridice biserici decât dela Constantin. Cuvântul Duminică este mai nou, deși din aceiaș temă cu Dumnezeu, căci a păstrat sunetul i și în adevăr sărbătoarea Duminicii s'a introdus în creștinism în secolul V și VI. Ca apostol al Românilor trebuie recunoscut *Nicetas* pe la 400, despre care un ultim poet al imperiului a scris versuri frumoase și spune că a predicat la Daci, Goți și Sciți.

VANDALII ȘI GOTII. În apusul Daciei se pare că s'au așezat Vandalii, iar în răsărit Goții. Toți barbarii ocoleau munții și preferau câmpiile, căci ei se ocupau cu agricultura. Despre orașe, ziceau că sunt colivii în cari oamenii, ca și păsările, își pierd libertatea. Între barbari erau și triburi trace, cari s'au contopit mai ușor cu Daco-Românii, cum s'au contopit Carpii în Moesia. Aceștia veniseră cu Goții și pretindeau dela imperiu să le dea și lor ajutoare bănești ca Goților „căci nu sunt mai slabi decât Goții”, încât triburile germanice nu erau mai puțin decât triburile de alt neam. Dintre Goți, Ostrogoții se întindeau departe în Rusia sudică, la vreo 60 de ani după părăsirea Daciei se

¹⁾ În muzeul din Alba Julia se află însă o inscripțiune cu numele: Chrestus.

scrie despre o luptă între Goți și Vandali, cari locuiau pe la râurile Crisius, Gilpil (Jiu). Vandalii învinși, au fost alungați în Panonia, iar Goții au rămas stăpâni ai Daciei, federați ai imperiului. Situația de federați le asigura lefi de serviciu din partea imperiului, dar îi și obliga să apere regiunea și să ajute imperiul în luptă. Stăpânirea Goților peste Dacia era nominală, căci în 375, când au năvălit Hunii, lupta cea mare cu ei s'a dat în Rusia și câmpiile noastre au văzut numai fuga desperată a Vizigoților.

Cloșca cu pui, Tava cea mare a fost tăiată de cel ce au încercat să o vândă în bucăți.

Nominală era și pentru că triburile barbare n'aveau organizatie de stat și numărul sufletelor unui trib era mic. Ostrogoții, tribul cel mai numeros, numărau 200.000 de suflete, Vandalii 80.000 și încă or fi exagerate numerele. Deci 20—40.000 de bărbați, conduși de diferiți capi, se declară stăpâni pe o regiune de peste un milion de kilometri pătrați, au cucerit în toate părțile, la Marea Baltică, la Marea Neagră, în Peninsula Balcanică. Probabil că ei stăpâneau prin frica primei năvăliri, când distruseseră orașele și palatele, mai pe urmă se mulțumiau cu dijme, ca toate popoarele prădalnice. Românii veneau puțin în atingere cu ei, adăpostiți de păduri nepătrunse, de ape și de munți. Fiindcă se credea că nu avem cuvinte gotice în limbă, Roesler susține că această lipsă dovedeste că Românii n'au fost în Dacia, pe timpul când ea era stăpânită de Goți. Inșă, dacă Daco-Românii ar fi fost în Balcani, ar fi trebuit să păstreze cuvinte gotice, căci și Vizigoții și Ostrogoții

au locuit în peninsula, au lăsat colonii și acestea au lăsat cuvinte, care se găsesc azi în limba hugară. În realitate, se pare că noi avem cuvinte gotice, dar dela al treilea trib gotic, dela Gepizi, cari nu s'au stabilit în Balcani, ci numai în apusul Daciei, pe locurile Vandalilor.

Pe când Vizigoții fugeau de frica Hunilor, se crede că ar fi ascuns tezaurul de aur, găsit (1837) în muntele *Istrița* la Petroasa (Buzău) și cunoscut cu numele de *Cloșca cu pui*. Tezaurul se compune din 12 bucăți (17 kgr.) o tavă, un colan, mai multe vase, cu o inscripție, care se crede gotică, dar a cărei citire nu e sigură. Ca și tezaurele găsite în Transilvania (Șimleu, Crasna, Apahida) ele erau daruri făcute capilor barbari de către Romani (sec. IV și V).

HUNII. Erau de rasă uralo-altaică, au înfricoșat rău pe Greci și pe Romani, mai puțin pe Germani, de cari au fost influențați; capi de ai lor, chiar teribilul Attila poartă nume gotice. Attila a și fost primit între eroii legendari ai Germanilor. Sălașul lor era în Panonia, unde au stat relativ în pace cu imperiul, care le plătea tribut. Ca și Turcii de mai târziu, ei cereau dela supuși dijme în vite și produse ale pământului, căci în deosebire de Germani „nici n'arau, nici coarnele plugului n'atingeau“. Ei duceau vieată de cavaleri, ocupându-se numai cu vânătoarea și cu războiul. Respectau civilizația romană, intrau în serviciul imperiului și ajungeau la situațiuni importante, încât între Romani se iviau nemulțumiri, cari protestau că împărații se înconjoară de barbari și-i preferă Romanilor. *Stilicho*, Vandal, a salvat Roma cu ajutorul Hunilor, *Aetius*, cel din urmă general roman, născut la Silistra, a fost ostatic mult timp la Huni și cu ei împreună a repurtat victorii contra Goților și contra altor barbari.

Numai de pe la 441, Attila s'a înțeles cu Germanii și a adus zile grele imperiului. A jefuit țările din sudul Dunării, a distrus Naissus ¹⁾ și alte orașe în număr de 70. Furia „biciului lui Dumnezeu“ a fost potolită cu importante concesii: i se cedau regiuni, dar, fapt important, și *locuri de comerț între Huni și Romani*. Ambasadorul din Constantinopole descrie capitala lui Attila ca un sat mare. Attila era foarte respectat de ai săi, sta cu dânsii, tinând pe genuchi copii mai mici. Pentru femeile sale pusese pe un architect roman să-i construească băi de piatră. La curtea lui se vorbea limba hunică și o latină populară. Aceste date nu ne arată pe Huni ca pe niște fiare: cum au trăit sub ei Slavii, Germanii, Finii, au putut trăi și Românii. Roesler întreabă batiocoritor, că „pe când Goții rășboinici fugeau plini de groază, înaintea fiilor pustiei, cavaleri luți ca vântul, numai populația romană dezarmată i-a așteptat, cum așteptau în Capitoliu sosirea Galilor. acei bătrâni sătui de vieată?“ Răspunsul e simplu: i-a așteptat nu ca senatorii romani pe Gali, ci ca păstorii și plugarii români pe Turci.

¹⁾ Dar a crușat „partea săracă a poporului“.

GEPIZII, AVARII ȘI SLAVII.

GEPIZII. După moartea lui Attila (453) lumea gotică s'a ridicat contra Hunilor, dintre cari unii au fugit în Rusia, alții s'au așezat în Dobrogea și chiar în Dacia aureliană, iar locul lor în Panonia și în Dacia traiană l-au luat Gepizii, al treilea trib gotic. Ca toate triburile germanice (Franci, Ostrogoți.....) nici Gepizii n'ascultau de un singur rege. Ei erau împărțiți între mai mulți „populi” cari se sfădeau, je-fuiau prin imperiu, deși erau federații lui și țineau Dacia ca federați. Unii împărați nu uitau drepturile imperiului asupra Daciei. Justinian, când a întărit cetățile de pe malul drept al Dunării, a întărit și *Turris* (T. Măgurele) pe malul stâng.

Gepizii au ținut o sută de ani, până au fost distruși cu totul de Longobarzi aliați cu Avarii (567) cari s'au așezat în Panonia, pe când Longobarzii s'au dus în Italia nordică (568). Cu dispariția statului gepid, n'au dispărut toți Gepizii, resturi din ei au putut trai între Români până ce au dispărut cu încetul, lăsând în limba noastră unele cuvinte, a căror origine nu se cunoștea ca: grind, butură, Gilpil..¹⁾.

AVARII. Frați cu Hunii, Avarii duceau vieată ca și aceea, trăind din munca popoarelor supuse și din jafuri în țările vecine. Analele bizantine sunt pline de descrierea cruzimilor lor, iar un han, *Bajanus*, este celebru.

În anul 587 doi generali bizantini ocupaseră un loc tare în spatele Avarilor, cari se apropiiau de Constantinopole, și erau să-i prindă, dacă nu s'ar fi întâmplat următorul fapt neașteptat. Pe când armata bizantină înainta, de pe catărul unui soldat alunecase sarcina și se târa pe pământ, fără ca stăpânul să observe. Alt soldat din urmă i-a strigat „*în limba locului: TORNA TORNA FRATRE*”. Soldatul cu sarcina n'auzea, dar ceilalți soldați, crezând că le strigă să fugă, au repetat și ei strigătul și au luat fuga. Acestea sunt primele cuvinte, cari ne arată începutul limbii noastre și

¹⁾ Un învățat roman, Constantin Diculescu, susține într-o serie de lucrări că Gepizii au trăit până în secolul IX-a, când au dispărut în poporul nostru. Ei ar fi mai importanți pentru noi decât Fraucii pentru Francezi și decât Longobarzii pentru Italiani. D. D. găsește de origine gepidă o mulțime de cuvinte comune și proprii: burtă, butură, burduf, strugur, tureac, harnic, bulz, pisc, măgură, Aldea, Badea, Manea, Gelu, Bărlad, Ban-Saraba, Olt, Lotru... Din aceste cercetări rămân rezultate sigure de influență gotică asupra Românilor, încât afirmarea lui Roesler nu se mai poate susține. Concluziunile autorului asupra importanței Gepizilor sunt însă desigur exagerate, căci influența culturală a Francilor, a Longobarzilor, ca și a Visigoților în Spania, este importantă nu prin originea germanică a cuceritorilor, ci prin faptul că ei au devenit instrumente ale culturii romane în stat și în biserică, în timp ce, Gepizii nu aveau nici stat nici biserică. Ca popor ne-au lăsat cuvinte, fie și câteva sute și atât.

cari ne dovedesc că în sud era o populație romanică, care da soldați în armata bizantină.

Vieata sub Avari n'a putut fi mai rea decât sub Huni. când se zicea că mulți supuși ai imperiului preferau să fugă la barbari, ca să scape de impozite și să fie apărați „căci la barbari nu e permis ca cei mari să asuprească pe cei mici fără pedeapsă”.

Alt fapt însemnat în istoria Avarilor este strămutarea de populație romanică săvârșită de ei, din sudul în nordul Dunării. Această strămutare se povestește în viața sfântului Dimitrie din Tesalonic. Elementul roman din nord s'a mărit cu robii aduși de Avari, a devenit un *popor numeros creștin*. Tot din sud a mai venit populație romanică la nord, când au năvălit Slavii în Peninsula Balcanică.

SLAVII. Slavii n'au fost cunoscuți de popoarele clasice. Goții i-au numit *Venzi* (weidende) nomazi, păstori și-i desprețuiau căci nu aveau rege, n'aveau clasă de nobili, nu simțeau nevoia confortului și erau fără calități militare. Popoarele slavice nu se deosibesc mult între ele și s'au întins până la Elba spre apus, până în Pelopones la sud.

CARACTERELE CIVILIZAȚIUNII LOR PRIMITIVE. Ocupația lor principală era păstoria (oi, vaci, nu cai) și agricultura. Pământul de lucru era proprietatea comunei, care-l împărțea pe familii, după trebuință. Această proprietate în comun s'a păstrat până azi la Sârbi (*zadruga*) și la Muscali (*mir*). Locuiau în case de lemn construite în păduri, sau în locuri smârcoase. Familiile cu origine comună erau conduse de un bătrân (*staroste*), ca ginta romană. Femeile erau deopotrivă cu bărbații în familie și la împărțirea pământului de muncă. Mai multe comune formau un trib (*jupa*). Ridicau întăriri (*gorod-grădiște*) la întâlnirea a două văi, sau la confluența apelor.

Erau pedestrași, n'aveau alte haine decât pantaloni, iar ca arme săgeți otrăvite. În religie își reprezentau natura plină de spirite, între cari *Svarog* era personificarea cerului și a aerului. Zeul trăsnetului se numia *Perunu*, al vânturilor *Stribog*. Numele generic de zeu era *bog* (românește bogdaproste). Credeau într'o viață viitoare. Vădulele erau arse cu cadavrul bărbatului mort.

Slavii așezați la noi se chemau *Sloveni*, Românii îi numiau *Schei*.

Scriitorii slavi, începând cu cronicarul Nestor (sec. XI-a) au pretins că patria Slavilor a fost la Dunăre și că Romanii au venit peste ei: „Vlahii au năvălit peste Slavii dela Dunăre, s'au așezat între ei și i-au asuprit”. Dacii ar fi fost Slavi, Tsierna ar fi slavicul Cerna, *Traian* este atât

de popular la ei pentru că se leagă cu trecutul lor. Știm însă că Dacii erau Traci, iar istoricii contemporani admit, că abia în secolul VII-a au venit Slavii în imperiu, deși împărații chiar mai înainte, aduceau colonii și le așezau în provinciile imperiului.

Lipsa de organizare a Slavilor a făcut pe scriitori să-i creadă blânzi, iubitori de muncă, oameni cari nu veneau cu războiu ci se strecurau în urma altor barbari, ocupând locurile libere și făcându-le roditoare cu brazda plugului. Cronicile bizantine sunt însă pline de jafurile lor. Sub Justinian „în fiecare an năvăleau până în Grecia.. și la fiecare năvală trebuie să fi fost măcelăriți sau robiți peste 200.000 de supuși romani“.

Justinian le-a recunoscut stăpânirea peste câmpiile Munteniei și le-a fixat cetatea Turris, ca loc de comerț cu imperiul. Mulți din ei s’au urcat pe cursul râurilor și au venit în contact cu Românii, alții au trecut Dunărea, mai ales după ce Bulgarii au înființat statul lor, cu concursul Slavilor din Peninsulă.

Slavii dela noi au dispărut cu totul în masa românească, ne-au lăsat însă numeroase numiri de munți, de ape, de localități, pe unde trăiseră împreună cu Românii. Ne-au lăsat multe cuvinte din lucrarea pământului, din unele agriculturii, din toate ramurile vieții, chiar din viața intimă a sufletului (iubire, milă, drag, nădejdie, glumă, mângâiere, silă, șoaptă). Popoarele romanice din apus s’au format din amestec cu Germanii, Românii s’au format prin amestec cu Slavii, Asimilarea Slavilor a fost încercarea cea mai tare puterii elementului roman în Dacia. În apus populația romanică, avea instituții romane, biserica oficială. Daco-Românii au biruit fără stat, fără biserică organizată, de și Slavii îi înconjurau din toate părțile, conduși de un trib hunic, sub care înființaseră un imperiu, rival cu cel din Constantinople.

PENINSULA ÎNAINTE DE VENIREA SLAVILOR.
Până la venirea Slavilor Românii din Panonia, din Dacia și din peninsula erau ca o apă întinsă, semănată cu insule de barbari, puțin numeroși, după comparația unui istoric (Julius Jung) cam 6 din 400, față de populația romanică. Cetăți, căi, număr considerabil de împărați și de generali arată puterea elementului roman din aceste părți. *Salonae* (Dalmația) a fost pe punctul de a deveni capitala orientului, în locul Constantinopolei. *Spalato*, poartă numele dela palatul lui Dioclețian pe ruinele cărui se înalță. Comunicațiile

între cele două țărmuri ale Dunării n'au fost împiedicate nici de Goți, nici de Huni, nici de Gepizi.

La începutul sec. VII însă, Slavii au umplut câmpiile noastre și parte au trecut în Moesia, alții (Sârbii) prin Panonia au pătruns în Iliria, până la Adriatică. Populația romană, refugiată în locuri greu de pătruns, încet, încet se asimilează cu năvălitorii, intrând ca element principal la alcătuirea naționalității celei noi. Cei cari au rămas constituiesc elementul daco-roman și macedo-roman, cari deși despărțiți din secolul VII tot veneau în atingere, căci Dunărea unea popoarele depe malurile ei.

Nici Bizantinii nu uitau drepturile lor tradiționale asupra Daciei și din când în când veneau pe la noi să se bată cu Slavii. La sfârșitul sec. VI armate bizantine au surprins căpetenii slavone, au luat robi, au suferit de sete pe Bărăgan până au ajuns la *Ialomița* (ialov-steril).

INCEPUTUL FORMARII POPORULUI ROMAN. În lupta dintre elementul românesc și cel slav a biruit cel din urmă, pentru că era mai numeros și reprezenta rassa autotătonă.

Fondul nostru sufletească este latin. În denumirea trupului (cuvânt slav) mai toate părțile sunt denumite cu cuvinte latinești (cap, păr, frunte, ochiu, ureche, față, nas, gură, piept, umăr, braț, mână, deget, unghie...) pe când cuvinte slave (gât, obraz...) sunt mult mai puține. Mai toate acțiunile și emoțiile sufletului (latin ca și inimă) sunt de origine latină. Mai întâi acțiunile sensibile: simți, auzi, vedea, gusta, apoi acțiunile intelectuale: cunoaște, pricepe, înțelege, judeca, ținea minte, a adevăra, a minți, a voia... în fine emoțiuni ca dor, durere, tristețe... Cuvintele slave sunt mai rari în acțiunile sensibile (a pipăi, a privi) și mai rari în cele intelectuale (izvodi, născoci). Omul care știe să se descurce e deștept (l.), cel care nu se pricepe se numește prost (sl.).

La locuința casa, peretii, fereastra, căpriorii, tinda, focul (camera cu vatra)... păstrează și părți slave (corlată, lavită, grindă) iar lângă *curte* a rămas gard (sl). În grădină zarzavaturile ceapă, varză, usturoiu, lăptuci, mărar sunt latinești.

Dintre arbori cele mai multe numiri sunt latinești, cer, ulm, fag, artar, iugastru, frasin, apoi dintre arborii fructiferi: măr, păr, cires, prun, porumbăru, nuc, corn... pe când vișinul e slav.

Numele plantelor de cultură ne vine dela Romani: grâu, orz, secară, mei (până la introducerea porumbului meiul formă hrana principală în țările noastre și în toată regiunea pontică) linte, bob.

Mâncări sunt latinești pâinea, fiertura, papara e sl. și terciu ungurească.

Nume de animale avem: bou, vacă, vitel, cal, lapă, oaie, berbec, miel, capră, led, porc, scroafă, mânz, mânzat, câine, căteia, cătel, găină, pui, iar dela Slavi avem măgar, cocos, rață, găscă. Animale salbatice avem: lup, urs, vulpe, iepure, yltur, pe când uliu, dihor sunt slave, cioară albanez.

Agricultura. În activitatea agricolă, acțiunile se denumesc latinește: a ara, semăna, secera, aduna, strânge, treera; pe când multe nume de instrumente sunt slave: plug (la Aromâni aratru) rarita, grapă, otic, coasa, târnăcop, nu însă secere, car, jug...

Din studiul limbii se vede că Românii n'au dus vieată exclusiv păstorească, cum cred mulți învățați, căci n'ar fi păstrat atâtea nume legate cu agricultura. Erau populație fixă, altfel n'ar păstra atâtea cuvinte pentru casă și părțile ei. Se ocupau cu agricultura ¹⁾ cultivau cereale și legume, locuiau în sate. Cuvântul sat e latinesc, iar documentele ungurești vechi vorbesc de „villae olahales”. Nu s'au stins între Români funcțiunile sociale mai înalte. Nu s'a uitat negotul, căci s'a păstrat cuvântul, cum s'a păstrat și cel de *capete* și de dobândă. Chiar scrisul nu se va fi pierdut, căci avem vorbele scriptură, carte, în sens de scrisoare.

Păstoria. Adevărat că până în sec. XIX ocupațiunea principală a Românilor a fost creșterea vitelor. Inspirațiunile cele mai frumoase ale poeziei noastre populare sunt din vieța pastorală, numele animalelor domestice, acțiunile de pregătirea laptelui sunt mai toate din limba latină: lapte, chiag, caș, zer, colastră, străgheață, a paște, a mulge, strecura.

La zi fixă a anului (Măneacătoarea) plecau la iarbă cu oile și stau luni întregi (de obicei până la Sâmedru) despărțiți de familii. Câmpiile Munteniei le păreau prea mici, de aceea se aventurau în toate țările vecine, pe unde au rămas amintiri de trecerea lor și au lăsat cuvintele lor de vieată pastorală în limbile popoarelor streine.

Satul era format din descendenții aceluiaș moș, cari dau numele: București, urmașii, lui Bucur, Ștefănești ai lui Ștefan, Ionești... Alte ori se numiau după locul de origine: Bălteni cei dela baltă, Văleni, Tufeni... Unele au rămas dela Sloveni, în urma stingerii acestora, de aceea avem nume slave: Bălgrad, Grădiște, Brașov, Doftana, Tecuci, Slănic...

Cuvântul *cetate* ne-a rămas numai cu înțelesul de înțărare, corespunzător slavicii grad, ceea ce arată că servia numai ca loc de refugiu în timpuri grele.

CNEZI SI VOEVOZI. Înainte de venirea Slavilor, Ro-

¹⁾ Și cu albinăritul (albină, stup sunt latine). De altfel, limba noastră e latină nu numai după cuvinte, ci după țesătura ei... după particule, cu mult mai însemnate decât celelalte cuvinte, după flexiuni, după verbe ajutătoare, după cuvintele cele mai esențiale și după multe caractere mai latinești decât în orice limbă neolatină.

mânii aveau capi de saț numiți *juzi*, *judeci*, cari din sec. IX au luat numele slav *cneaz*, *cnezi*. Instituția e original românească, neavând nimic slav decât numele, iar funcțiunea esențială a cnezilor era să judece, de aceea jude, judec, alături de cnez, chinez, cneaz.

Cnezii dependenți de regii unguri strângeau pentru rege dările: 1/50 din oi, darea de porci, din stupi și erau datori să contribuie la apărarea țării.

Unii județi judecau pe valea unui râu și numele de județ a însemnat ținut: (județul Gorj, Dolj) alții au scăzut până a însemna țaran cu moșie proprie.

Pe lângă juzi Românii trebuie să fi avut conducători de războiu, duci, numiți mai târziu voievozi (conducători de ostași, tot cuvânt slav). Capi ai confederațiunilor de cneji, ei apărau interesele acestora față de suveranii unguri, aveau atribuțiuni militare și judiciare. Voievodatul era instituțiune original românească, de aceea regii unguri au lăsat voievozi numai în țări românești, în Ardeal, în Maramureș. Odată cu căderea cnezilor, au căzut și voievozii, afară de guvernatorul Ardealului și de domnitorii noștri.

BULGARII. — UNGURII.

GRECIZAREA IMPERIULUI ROMAN DE RĂSĂRIT. Influența greacă rămăsese puternică, mai ales în cetățile de pe țărmul mării. Limba greacă se vorbea și prin Dobrogea noastră. Imperiul de răsărit a păstrat caracterul roman, numai până în secolul al VII-lea, decând se grecizează. Împăratul Mauriciu, care a fost cel dintâiu Grec, care s'a urcat pe tronul imperial, da în limba greacă legile, ordonanțele și toate actele publice. Populația Constantinopolei protesta în grecește contra miniștrilor lui Justinian. Sub Heraclius poartă inscripții grecești medaliile și monețele de aramă. Gradele militare sunt cu nume grecești, împăratul se intitulează *Imperator* și *Basileus* (= mare rege).

Această grecizare corespunde cu pătrunderea în peninsula a Bulgarilor.

BULGARII. Odată cu Slavii, răscoliți toți de Avari, au venit și Bulgarii, popor finic, sub un han *Curt*. Locuiau pe *Volga*, numit după ei (Bolgar = popor (ger) după apă. Curt a lăsat cinci fii, cari au împărțit horda și au plecat în diferite părți (unul în Italia) afară de *Ispersich* al cincilea, care cu ceata lui s'a așezat în sudul Basarabiei (Bugeac). Bizantinii au încercat o expediție contra lui pe la gurile Dunării, iar

el văzând că Bizantinii sunt slabi, a trecut (679) în Dobrogea și în puțin timp a supus șapte neamuri slave.

Se discută, dacă Bulgarii sunt descendenții acelei hoarde și au împrumutat dela Slavi limba, sau dacă sunt Slavi cari nu au primit dela hoardă decât numele. Mai probabilă e această teză. Bulgarii, ca și Varegii în Rusia, au servit numai la urzirea statului. Apoi nu trebuie să uităm că trunchiul populațiunii e format de rassa tracă, ce n'a putut dispărea. Dar iarăși nu trebuie uitat caracterul violent al poporului, care arată că și elementul vechilor Bulgari nu e neglijabil.

Până aproape de creștinare, Bulgarii sacrificau câini. practicau poligamia, iar după creștinare stau în biserică deschiși, cu căciula în cap.

Numele barbare *Bathai, Co'rag, Telec, Baien, O'notag* au inspirat groază Bizantinilor. Au fost cruzi și cu Slavii, încât dintre aceștia 200.000 au fugit în Asia și s'au așezat acolo cu veia împăratului. Krum a prins pe un împărat și a făcut din capul lui pahar de onoare la ospete.

CREȘTINAREA BULGARILOR. În a doua jumătate a sec. IX începe lumea slavă să fie atentă la învățăturile creștine. *Rostislav* din Moravia cere misionari (862) dela Constantinopole. Împăratul a însărcinat pe doi frați, *Metodiu* și *Ciril*, cu creștinarea lor. Cei doi frați au tradus câteva cărți din biblie în limba poporului și au combinat și un alfabet potrivit cu sunetele limbii lor.

La Bulgari era un rege Boris, care înțelese că nici Bulgarii nu mai pot rămâne păgâni, când toți vecinii lor erau creștini. De altfel, creștinismul se păstrase la populația romanică, la Români și se răspândea prin prizonierii luați. În urma unui războiu cu *Mihail*, un împărat bizantin, el se botează, luă numele Mihail și botează pe boierii săi. Pe un fiu al său Simeon îl trimise la Constantinopole să învețe limba greacă din copilărie.

Alfabetul alcătuit de *Ciril* a fost modificat de *Clemens*, episcop în Macedonia, și sub nume de alfabet cirilic s'a întrebuințat și de Români până pela 1860.

Limba în care a tradus *Ciril* cărțile religioase a devenit limbă în stat și în biserică. Ea se numește *vechia bulgară*, de unii istorici. *vechia slovenă* de alții, era limba așa cum se vorbea în Panonia și în Bulgaria. Până azi se citește în biserică Slavilor ortodocși, deși poporul n'o mai înțelege.

TARUL SIMEON (893—927). Simeon este figura cea mai însemnată din istoria Bulgarilor. A făcut războaie, dar mai ales a îmbogățit literatura religioasă, în care Bulgarii au servit de model popoarelor slave ortodocse.

Ungurii, fiind chemați de către Bizantini contra lui Simeon, el îi atacă în Bugeac, tocmai când Ungurii erau la pradă în alte părți, luă robi și pustii țara, încât Ungurii au plecat din Buceag în Panonia.

Puterea lui Simeon se întindea mai peste toată Peninsula Balcanică (Niș, Belgrad, Adrianopole, erau bulgărești) până aproape de Constantinopole, pe care l-a asediat de mai multe ori. Unii istorici cred că a stăpânit și peste țările noastre și că de aceea am primit în biserica limba bulgărească. Însă n'avem probe sigure de stăpânire bulgărească la noi. Simeon, care în copilărie fusese supranumit semi-grecul, fiindcă studiase clasicii greci, care avea ochii tintiti la bisericile și la palatele poleite cu aur din Constantinopole, în mândria lui nu se putea gândi la pădurile și la smârcurile din țara noastră.

Cât pentru primirea limbii bulgare în biserică, ea se poate explica prin legătura dintre cetățile depe dreapta Dunării și dintre noi. Românii au continuat să stea în legătură cu ele și după creștinarea Slovenilor, căci mulți Sloveni locuiau la noi.

Predecesorii lui Simeon se intitulaseră *czez* (dela König) Simeon ca să se potrivească împăratului, se intitulă *tar* (Caesar), iar pe capul bisericii îl ridică la rangul de patriarh. El purta haine cu mărgăritare, salbă de monete la gât, sabie de aur la coapsă, iar împrejur boerilor cu săbii, cu sălbi, cu brățări.

CADEREA PRIMULUI IMPERIU BULGAR. Copierea naivă a luxului din Constantinopole aduse căderea imperiului. Prinții căutau să se însoțească cu principese bizantine, cari aduseră certele pentru tron din Constantinopole. Frate se ridică contra fratelui său, unchiu contra nepotului, boeri contra țarului, izbutesc să întemeieze *tot imperii* în Macedonia și în Albania.

Luxul boerilor și rățăcirile religioase au contribuit nu mai puțin. Un popă *Ieremia Bogomil* (mila D-lui) răspândea doctrina dualistă, respingea misterele, nu voia să se roage în biserică, se ridica în contra autorităților. Până azi a rămas o întreagă literatură populară din acea mișcare: Visul Maicii Domnului, Epistolia, Călătoria în Iad a Maicii D-lui.

Biserica nu mai era respectată, țarul nu mai era ascultat, și puterea Bulgarilor era atacată din nord de Ruși, din sud de Bizantini.

ATACUL RUȘILOR. Rușii, fiind chemați de Bizantini contra Bulgarilor, cuprind Durostorul, sub Sviatoslav, alte cetăți și se retrag, dar a doua oară cuprinseseră *Preslav* (aproape de Șumla) capitala Bulgariei, înaintară până la Filipopole, decisi să se așeze în Balcani. Împăratul *Ioan Zemisces*, văzu pericolul, veni contra Rușilor, închise în Durostor pe Sviatoslav, care fu obligat să se întoarcă în Rusia, iar Bulgaria până la Dunăre fu supusă imperiului (971).

În Macedonia înființase un imperiu boerul *Samuel* cu

fiii săi, cu capitala când la Sofia, când la Prespa, când la Ohrida. Sprijinatorii lui erau bogomili fanatici, dar și inamicul lor era *Vasile al II-lea*, nu mai puțin fanatic, care după 40 de ani de lupte a desființat statul bulgar.

La început Samuel învinsese, dar apoi înfrângerile urmau una după alta. Trădat de propria sa fată, Samuel pierdu Vidinul, se mai apăra în Sofia, când o armată de 15.000 de Bulgari fu prinsă. Vasile puse să scoată ochii prinșilor, nelăsând decât unul la sută cu un ochiu, și-i trimise țarului. Acesta muri de durere, iar peste patru ani (1018) Constantinople comandă în întreaga peninsulă. Vasile luă numele *Bulgarocton*, ucizător de Bulgari.

BISERICA DIN OHRIDA. Împăratul lăasă independența bisericii bulgare. În 1020 fixă la 30 numărul episcopatelor bulgare supuse Ohridei, pe care o scoborî din rangul de patriarhie la cel de arhiepiscopie. Între episcopate era vechiul Vidin, de care Românii continuau să țină. Episcopatul Silistrei fusese supus mai dinainte patriarhiei din Constantinople. De aceea Românii munteni se arată legați de Ohrida, din cauza dependenței Vidinului, cei din Moldova ne apar legați de Constantinople, căci, prin Silistra, prin cetățile dela mare, depindeau de patriarhie.

UNGURII. Pe la anul 840, se așezară în Bugeac Ungurii, sau Maghiarii, când țării numele de *Ateluzu* colț unghiu, ceeace însemnează și numele Bugeac. Țara era potrivită pentru vieața lor de vânători și de pescari, cu lacuri multe, cu câmpii în vecinătate, bune de pășunat.

Numele lor primitiv se pare că a fost *Ugri* (oameni) Unguri, iar cellalt nume Maghiari (Ma-ger=poporul pământului) a fost numele uneia din cele șapte hoarde ale lor. Se admite că sunt de aceeaș origine cu Wogulii, și cu Ostiacii, că au venit de peste Urali, și că după ce s'au oprit câțva timp în Rusia, s'au așezat în Ateluz. Bizantinii au vrut să se servească de ei contra lui Simeon, dar răsunarea acestuia a fost teribilă. Împreună cu Pecenegii, popor turc, a atacat lagărul Ungurilor, când acestia lipseau. Groază Ungurilor de Pecenegi i-a făcut să plece. S'au ridicat, au trecut Carpații prin trecătorile Carpaților nordici și s'au așezat în câmpiile Panoniei, țară în care, după desființarea Avarilor, se așezaseră triburi de Slavi, dar care purta numele de „pustia Avarilor”.

Roesler, ca să întărească ideea că țările noastre nu erau locuite de Români, sustine că Ungurii au urcat cursul Dunării până în Panonia. Însă această susținere este contrară tuturor afirmărilor cronicilor ungurești, contrară cronicarului Nestor și se desminte prin descoperiri arheologice. Ungurii au trecut dar Carpații prin Galiția, iar Transilvania au cucerit-o cu mult mai târziu.

În Rusia i-a cunoscut un călător arab, care raportează

că mâncau carne de cal și de lup. În Panonia au continuat să mănânce carne crudă, să întrebuințeze ca leac praf din inima uscată a inamicului. Călăreau pe cai mici și iuți, acopereau pe inimiți cu ploaie de săgeți, cu cari nimereau chiar din fuga calului, căci de mici se exercitau la mănuierea arcului. Nu puteau însă cuceri cetăți. Atacurile lor au provocat schimbare în modul de luptă. Înainte, armatele se compuneau din pedestrași, după ei au început să se compună din cavaleri.

Așezându-se în Panonia, Ungurii au despărțit pe Slavii din nord de cei din sud. Ei au supus și au asimilat pe Sloveni de aceea în limba ungurească există multime de cuvinte slave. Au desființat statul Moravilor și au inspirat groază apusului.

Încă din 900 cercetează Germania, în care apoi năvălesc sistematic, jefuind provincie după provincie, Bavaria, Suabia, până în Alsacia, până în Lorena. Atacurile lor unesc pe Germani și-l fac să aleagă un rege. Henric I la început le plătește tribut, mai apoi câștigă o luptă contra lor, iar fiul său Otto cel Mare îi învinge (Lech) rău în 955. Ungurii mai conteniră năvălirile în apus, dar nu le uitară cu totul, cum nu lăsară neatins nici imperiul bizantin.

CREȘTINAREA UNGURILOR. Prin amestec cu slavii creștini, Ungurii și-au schimbat tipul fizic, au fost cucerii de supușii lor, și-au schimbat și credințele, încât azi nu se știe nimic din vechia lor religie. La început au primit credința creștină din Constantinopol: un șef căzut la Lech era creștin. *Geiza I*-u marele cap, care zicea că se trage din *Arpad*, sub care se așezaseră Ungurii în Panonia, se hotărî să primească creștinismul după stăruințele soției sale, prințesă poloneză. El boteză și pe fiul său *Ștefan*, mai înainte *Vayk*, *Voicu*, pe care-l căsătorii cu o prințesă bavareză. Geiza păstra și religia păgână, Ștefan (995—1038) ca și Boris, impuse supușilor săi să se boteze și strivi pe cei ce i se opuneau. A creștinat și a civilizat pe Unguri.

Temându-se de influența clerului german, Ștefan ceru papel titlul de rege și episcopate cu episcopi naționali, în schimb ei făcea statul feudă a scaunului papal, *Silvestru* al II-lea de origină Francez, primi oferta lui Ștefan, care-i putea servi de instrument. De atunci regii unguri au purtat titlul de *maestate apostolică* și s'au bucurat de mari privilegii la scaunul papal.

INSTITUȚIUNILE SFANTULUI ȘTEFAN. Înainte de Ștefan nu era la Unguri rege unic, ci mai mulți capi. Ștefan a creiat statul unguresc. El a făcut din Ungaria monarhie, a împărțit-o în comitate cu comiți, a instituit episcopate, a în-

trodus instituțiile feudale din Germania. A organizat înarmarea țării, regulând cum să răspundă fiecare la chemarea în războiu, a încurajat așezarea străinilor și cerea sfat unei adunări, compusă din episcopi și din funcționarii cei mari.

Urmașii săi, au atras coloniști germani prin acordare de mari privilegii. Numele căpeteniilor a rămas localităților (*Hermanstadt, Michelsberg*)... Pe Someș, pe Mureș au venit poate din sec. XI, iar la începutul sec. XII s'au așezat în sudul Ardealului *oaspeți* din Flandra, din Saxonia. Ei aveau drept de a se administra singuri, de a lua parte la adunări, de a avea preoți proprii.

PECENEGII. Popor de origine turcească, nu lucrau pământul ci trăiau din dijmele supușilor și din jafuri la vecini. Luaseră locul Ungurilor în Ateluz și ca vechii Sciți cutreierau câmpiile.

Trăgeau bine cu arcul, treceau râuri pe burdufuri de piele, bine cusute, încât apa nu pătrundea în ele.

Pecenegii nu ascultau de un cap, triburile se luptau între ele. Unii au trecut la Bizantini și au fost colonizați în Bulgaria, alții au fost învinși de Alexios Comnen care a ucis „copiii și mamele lor“, alții fiind atacați de Cumani s'au refugiat în Ungaria, s'au așezat pe la Tisa, chiar în Transilvania, unde se numiau *Biseni*. Dela ei a rămas în Dobrogea numele râului *Peceneaga*.

Alături cu Pecenegii se pomenesc și Români, pe malul Dunării la Silistra, până spre Măcin. Primul stat românesc trebuie să fi fost înființat de Bizantini în sec. XI, cu limbă de stat slavonă, la Silistra. Acolo a fost *Tatu, Halis, Seslav, Saccea*. Domnia românească trebuie să se fi numit „Vlașca“ cum numiau Bulgarii Țara Românească. Acea domnie românească se păstrează în vorba „Vlașca și Teleorman“ (care înseamnă stăpânire nelimitată) și în numele celui județ.

CUMANII. Frați mai puternici ca Pecenegii, i-au împins pe acestia peste Dunăre și peste Carpați. Centrul puterii lor a rămas în Rusia până la năvălirea Tătarilor și cronicile rusești sunt pline de lupte cu ei. Rusia sudică se și numia *Cumania Albă*, țările noastre *Cumania Neagră*, fiindcă la popoarele fino-turcești (Unguri, Bulgari, Cumani) cuvântul alb designa locul hordei celei mai mari, cuvântul negru designa locul hordei celei mai mici, însemna dar mare și mic.

Se credea că regele *Ladislas* a adus pe la 1090 și a așezat ca apărători ai Transilvaniei contra Cumanilor pe *Secui*, singurii Unguri locuitori ai munților, ei au fost aduși însă mai târziu de *Teutoni*, cărora un rege ungur le va da țara Bârsel.

Cumanii treceau Dunărea, deaceia împăratul *Manuel Comnenos* a întreprins prin țara noastră o expediție contra lor. I-a bătut într-o pădure întunecoasă „Tenuorman“ (Teleorman=pădure sălbatică, nebună, turc, deli). Într'un chip oarecare, împăratul a ridicat pe Români, căci în expedițiunea contra Ungurilor a fost ajutat de Românii din Muntenia și de cei din Moldova. Numeroase monete bizantine găsite la noi dovedesc legături între noi și imperiul bizantin.

După moartea viteazului Manuel imperiul s'a slăbit prin revolta Românilor și Bulgarilor, cari au întemeiat un stat nou. Cumanii ajutau pe răsvrățiți, dar s'au slăbit în aceste lupte, încât n'au putut

rezista Tătarilor și au fugit în Ungaria. Acolo s'au creștinat și locurile poartă numele lor. iar regii Ungariei s'au putut intitula *regi ai Cumaniei*.

Dela Cumani ne-au rămas câteva nume de localități și de persoane: *Comani, Comana, Coman, Oituz*.

ELEMENTUL ROMANESC DIN NORDUL ȘI SUDUL DUNĂRII.

În secolul XI s'a terminat procesul de asimilare care se îndeplinea dela căderea Romanilor în toate țările. Din sec. XI nici un popor nu se mai numește roman în apus, ci toate poartă numele poporului barbar, care a întemeiat statul. În sec. XI ies la iveală popoarele noi, nu numai în răsăritul european, dar în întreaga Europă (Spania creștină, Danemarca, Suedia, Polonia) și chiar în Asia, căci Siria, Persia din sec. XI-a seamănă cu Siria și Persia de azi, nu cu cele din antichitate.

În acest secol apare și poporul nostru cu numele de *Valahi* în cronicarii bizantini și mai întâiu în peninsula Balcanică. Prima mențiune vine din sec. VIII¹⁾. Se spune (967) apoi despre o căpetenie a Bulgarilor că a fost ucis de niște „Valahi călători”. Țarul Samuel întărise contra Bizanținilor o localitate *Kimbalongu*. La nordul Dunării ne apar în sec. XII când dau ajutor împăratului Manuel contra Ungurilor, și când au prins pe un prinț bizantin, care fugea în Galiția și l-au dat (1164) împăratului. În sfârșit, cronicarii bizantini repetă mereu că la răscoala lui Petru și Asan le-au venit în ajutor Valahii de peste Dunăre.

În Transilvania găsim numele propriu *Crez (Crețu)* în 1135. Altele de mai târziu dovedesc întinderea elementului românesc în toate țările noastre. Cu mare stăruință și cu multă pătrundere, învățații noștri au rezolvat această chestiune în mod sigur.

LOCUINȚELE ROMANILOR. Așa dar, în sec. XI poporul român locuia în nordul Dunării și nu numai în munți în cari s'ar fi adăpostit, ci în munți, în văi și în câmpii până la Dunăre. ba trecea și Dunărea (Tatu). Cu băta păstoraască și cu plugul, Românii s'au păstrat peste toată Dacia

¹⁾ În însemnarea unei mănăstiri (Castamunitu) se spune (780) că Vlahii au ajuns încă la muntele Atoș, unde călugării i-au creștinat.

Se pare, însă că sunt românești numele dintr'o inscripțiune grecească, pusă pe vasele tezaurului, cunoscut sub numele de «tezaurul Attila» dintre 700—1000 și găsit în Sân-Miclăuș (Torontal): *Bulla soapan* (Boală jupân) și *Butaul soapan* (Butăul jupân).

dintre Tisa, Nistru și Dunăre, iar centrul românismului a fost țara, care poartă numele național „Țara Românească, teritoriul în care naționalitatea română s'a păstrat mai compactă tot timpul evului mediu, teritoriul românesc per excellentiam ¹⁾”.

ROMANII IN PENINSULA BALCANICĂ. În sudul Dunării existau Români pretutindeni, ca o apă întinsă. Tesalia se numia „Vlahia Mare” Epirul „Țara Vlahilor” Etolia „Vlahia Mică”. În Moesia era o Vlahie albă, apoi în Dobrogea, în Tracia. În Serbia găsim primele nume proprii: Vladul Dragul, Stanul, Neagul, cum și nearticulate Șerban, Bucur, Bun. Nu toți Aromânii erau păstori, unii erau agricultori, negustori, cărăuși, meșteșugari. Trăiau în orașe proprii, își alegeau capi, cari în românește însemnau „aleși” cum s'au numit capii satelor noastre până acum vre-o 50 de ani. Pe Aromânii din Tesalia îi descrie în sec. XI-a un cronicar bizantin, că în aprilie trimiteau oile ca să pască în Macedonia, până în septembrie, nerămânând în sat decât membrii cei mai de seamă ai poporului. În secolul XI s'au și revoltat contra împăratului, conduși de capi însemnați, unul Niculița, altul Berivoi.

Asemănările dintre dialectul român și aromân arată că au existat relațiuni continui între Românii din nord și cei din sud, relațiuni cari nu s'au întrerupt niciodată. Asemănările nu exclud însă deosebiri, căci fiecare dialect s'a dezvoltat în medii deosebite.

IMPERIUL ROMANO-BULGAR. Aromânii s'au ridicat la însemnătate istorică spre sfârșitul sec. XII, răsculându-se contra stăpânirii bizantine și restabilind împreună cu Bulgarii imperiul lui Simeon.

După Manuel, imperiul bizantin a căzut pe mâinile unor împărați incapabili, cari l-au dus la ruină.

Isac Anghel în 1186 scoase biruri grele în tot imperiul, cu ocazia căsătoriei sale cu fata unui rege ungar. Păstorii români din Balcani, cei mai greu loviți, căci darea se lua depe vite, au trimis la împărat pe aleșii lor, doi frați, Petru și Asan ca să ceară dreptate. Au fost însă rău primiți, unul chiar palmuit de demnitarii împărătești. Cei doi frați se unesc cu Bulgarii, știu să aprinză încrederea prin profeții religioase, câștigă biruința în loviri mici, Asan își pune o coroană. iar când sunt bătuti într'o luptă mai mare, se refu-

¹⁾ I. Bogdan: Despre Cnejii Români.

gliază la nordul Dunării. Cu ajutoare dela Români și dela Cumani, cei doi frați se întorc, surprind pe împărat într-o vale strâmtă, prăvălesc asupra lui stânci și bolovani, încât împăratul scapă fără coif. Petru și Asan se întinseră până la mare spre răsărit, până la Niș spre apus, cuceriră și Sofia. În 1189 pe când Frederic Barbarossa trecea în cruciată, Petru îi promise 40.000 de Bulgari și de Cumani, ca să cucerească Constantinopole, dar să-i recunoască titlul de împărat. Frederic a refuzat, însă imperiul bizantin tot a căzut peste câțiva ani. Însă și capii răscoalei au pierit, căci Asan a fost ucis de o rudă a sa, atâtat de Bizantini, iar Petru a avut aceeaș soartă.

IONIȚA (Ioannitius 1197—1207). Al treilea frate, numit de Bizantini Calloianus, s'a arătat un mare inamic al Bizantinilor, cum fusese Vasile al Bulgarilor. Cuprinse cetăți și se purta crud cu prizonierii. Când acest inamic făcea zile rele imperiului, un altul se ivește în cruciata IV-a, care înființează imperiul latin de răsărit (1204). Înainte de acest eveniment, papa Inocențiu al III-lea trimisese lui Ioniță scrisoare în care-i spunea că a aflat de originea lui romană și-l îndemna să treacă la biserica romană, ca să fie și după credință ceea ce este și după neam. Ioniță i-a răspuns cu evlavie, i-a cerut însă coroana imperială. Un legat papal a venit și l-a încoronat ca *rege al Bulgarilor și al Valahilor* (1204).

Balduin împăratul latin din Constantinopole, pretindea să ia provinciile imperiului bizantin și porni cu război. În lupta dela Adrianopole (1205), Ioniță câștigă victoria și prinse pe Balduin, care fu aruncat la Târnova în închisoare unde se zice că a murit în chinuri groaznice. Dar nici învingătorul n'a trăit mult și a fost ucis, ca frații săi. Un nepot de soră, *Borilă*, luă locul lui Ioniță până ce fu răsturnat și el de fiul lui Asan.

IOAN ASAN II (1218—1241). A fost cel mai însemnat dintre Asănești, vlteaz în războaie și priceput administrator. Într-o inscripțiune spune că statul lui atinge trei mări, fiindu-i nesupuse „numai orașele de lângă Tarigrad și acest oraș, pe care le țin Francii“. În Târnova erau biserici, palate, negustori numeroși. Era blând și tolerant, Bogomolii se înmulțiseră în statul lui Asan.

Luptele cu imperiul latin au avut de urmare cearta cu papa și despărțirea de Roma a bisericii bulgare. Târnova fu ridicată din nou la gradul de patriarhie. Mai mult, Asan

trecu de partea împăratului Frederic al II-lea, în lupta dintre biserică și imperiu, ceea ce făcu pe papă să ajute pe Latini și să îndemne pe regele Ungariei la cruciată contra lui.

Cruciata nu s'a făcut, căci au năvălit Tătarii, tocmai când a murit și Asan. După el a fost un timp de scădere. când alte familii au condus statul, întemeiat de o familie românească.

NĂVĂLIREA TĂTARILOR. PRIMELE ORGANIZAȚII POLITICE ROMÂNEȘTI LA NORDUL DUNĂREI.

TATARII. Năvălirea celor din urmă barbari a fost descrisă ca mai grozavă decât toate; se pare însă că s'a exagerat și numărul și cruzimea Tătarilor.

Mai întâiu au bătut la *Calca* (lângă Don) pe Ruși, cari erau aliați cu Cumanii (1223) și s'au retras; apoi în 1241 au străbătut Rusia, Polonia, Germania și Ungaria. Mai multe hoarde au jefuit Transilvania. Una trecând prin țara Ilaoate s'a întâlnit cu armata lui *Bezerenbam* și l-a bătut. Alta a trecut munții la *Cara-Ulag* în țara lui *Mishlav*. Astfel descrie în secolul XIII o cronică arabă expedițiile Tătarilor în țările noastre. Unii istorici ai noștri zic că Ilaoate e râul Olt, că Bezerenbam e banul Basarab, că Mishlav e Seneslau, despre care vom vorbi. Critica mai nouă pune la îndoială aceste potriveli.

DRUMURI COMERCIALE LA DUNARE ȘI MAREA NEAGRA. Prin țările noastre, după stabilirea imperiului tătar erau drumuri comerciale, pe cari treceau mărfurile aduse din apus spre sud la Dunăre și spre răsărit la Marea Neagră. Aceste drumuri urmau cursul apelor. Pe Olt trimiteau Sașii din Sibiu mărfurile lor, cari staționau la *Statina*, o veche întărire chiar din timpul Slavilor. Apoi atingeau Turnu-Măgurele, vechiul Turris, unde Justinian a stabilit orașul de negoț al Slavilor cu imperiul și peste Dunăre Nicopole. Din Brașov Sașii trimiteau aceleași mărfuri pe drumul Dâmboviței, al Prahovei, al Teleajenului, sau al Buzăului și atingeau Giurgiul, cu stațiune poate la București, sau la Cetatea de Floci (Cetatea lănei) care se pare, că e veche și că exporta lână, sau la Brăila numită așa după un moș Brăilă. La Brăila veneau corăbii bizantine să încarce grâne. Ducea un drum și la Chilia, unde se aduceau colonialele, cunoscute sub numele de marfă tătarască.

În Moldova drumurile mergeau tot pe râuri în deosebi pe Siret, unde mai târziu erau târgurile înșirate până la

Chilia și până la Cetatea Albă. Aci influența venea dela Sașii din Bistrița și dela orașele polone.

Dintr'un act dela începutul secolului al XV-lea vedem că se ducea la noi marfă fină: postavuri de Louvain și de Colonia, șepci franțuzești, arcuri, săgeți. Tot pe atunci, negustorilor poloni nu li se da voie să fabrice bere în capitala Moldovei, probabil ca să nu concureze pe localnici.

Din țară se ducea mai ales pește. Celeiul este numit de Bela al IV-lea (1247) Brăila și Cetatea de Floci sunt numite mai târziu. Se duceau vite, a căror vamă o fixează primele învoieli acordate Brașovenilor. Se ducea ceară, miere și vin.

De prin secolul al XIII-lea relațiunile comerciale încep să fie vii cu lumea tătară, și țările noastre se găseau pe drumul acestei lumi, iar urmare necesară a intensității relațiunilor a fost chiar întemeierea principatelor noastre.

RELATIUNILE ASĂNEȘTILOR CU ROMÂNII DIN STÂNGA DUNĂRII. Pe timpul Asăneștilor, țările noastre erau sub stăpânirea nominală a Cumanilor. Aceștia erau aliați ai Asăneștilor, le-au dat ajutor în luptele cu Bizantinii și cu Latinii, nu puteau dar Asăneștii să stăpânească la nordul Dunării, dar au exercitat puternică influență religioasă și politică, deoarece Românii erau colaboratorii lor în opera de eliberare. Legăturile religioase neîntrerupte cu cetățile Dunărene, apoi ierarhia politică dela curtea țarilor trebuia să se impue Românilor. Originea românească a familiei Asăneștilor ne-ar îndreptăți să vedem pe Români împlinind un rol mai mare și în spirit românesc. Însă formele culturale atunci nu erau naționale, ci creștine și se desvoltau numai prin biserică, iar aceasta era de limbă slavă. Asăneștii, ca și Corvinii de mai târziu, au pus vitejie mare, talente politice însemnate în folosul unor cauze cari nu erau românești, deaceia sunt revendicati de către popoarele pentru cari au lucrat. Prin imitativitatea Asăneștilor se explică numele de Ion în titulatura domnilor noștri, cum prin ea se explică numele unor boierii în ierarhia demnitarilor, în fine toată organizarea de stat, prin care noi semănăm cu statele slavo-bizantine și ne deosebim de statele romano-germanice.

Manuel Comnen a întreprins expedițiunea de care am vorbit în 1164. A atacat și Ungaria proprie și Ardealul prin Muntenia. În această din urmă armată, cronicarul spune că erau „o mare mulțime de Vlahi din părțile dela Marea Neagră, despre care se zice că sunt urmași ai vechilor coloni din Italia”. Se zicea într'o inscripție pe o cruce, ridicată în amintirea victoriei, că s'a câștigat „cu bratul Ausonilor”, adică al Latinilor dela Dunăre.

Cu căderea Constantinopolei sub Latini, regele Andrei al II-lea găsește calea țărilor noastre pe urmele cavalerilor teutoni. Andrei adusese acest ordin și-l așezase în țara Bârsei (1211) ca să apere Transilvania de Cumani. Cavalerii începură să construească cetăți de piatră și orașe (Brașov), trecură munții în Muntenia și așezară colonie în Câmpulung, iar în Moldova începură creștinarea Cumanilor, pentru cari Papa le promisese un episcop. Li se da voie să ajungă

până la hotarele *Brodnicilor* (= locuitorii vadurilor, Români la trecătorile râurilor din Moldova). Când însă voră să treacă peste capul regelui și să supună direct papei stăpânirile lor, regele își ia darul înapoi. Îi gonește cu armata, spre binele lui și al nostru. căci ne-ar fi așteptat și pe noi soarta Prusilor (1225).

Andrei continuă opera cavalerilor, înființă un episcopat în ținutul Putnei, Români însă nu voiau să stea în legătură cu episcopul catolic, deaceia papa atâta zelul regelui contra „Walatilor“ cari primesc tainele dela niste preținși episcopi de rit grecesc și cari disprețuesc biserica romană. Mai mult, papa se teme că Sașii și Secuii s'ar contopi cu Români într'un singur popor și ar trece la biserica grecească.

La granița despre Bulgaria, Andrei a înființat un banat, o căpitănie de Severin, al cărui teritoriu se întindea în Oltenia și în Banat. Primul ban din 1233 coincide cu încercarea neizbutită a Ungurilor de a cuprinde Vidinul, deși Andrei a adăugat la titlurile sale și pe cel de rege al Cumaniei.

Astfel stăpânirea ungurească se cobora în țările noastre dela munte spre câmpie, prin pătrunderea Sașilor și a Secuilor, prin autoritatea militară a banului de Severin. Regele încuraja colonizarea germană în noile ținuturi. Pe un *Conrad* l-a împodobit cu titlul de conte și-l permitea să se întinză cât va putea pe Olt, la sud de râul Lotru. A și întemeiat *Conrad* un castel (*Lothurvar*) care însă n'a avut norocul *Herman-stadtului*. Tot *Conrad* se crede că a întemeiat pe Argeș castelul, ale cărui ruini sunt cunoscute sub numele de *Cetatea lui Tepeș*.

Dedesubtul tuturor acestor poște și pretențiuni, poporul nostru își ducea mai departe viața sa obisnuită de veacuri, ascultând de cnezii și voievozii săi, cu atribuțiunile lor tradiționale.

PREFACERILE ADUSE DE NAVALIREA TĂTARILOR. Ca o vijelie curățitoare a trecut năvălirea Tătarilor peste toate aceste castele, episcopate, comitate... Nomazii barbari Cumanii, Pecenegii, cari mai rămăseseră pe la noi au fost măturați, castelele de graniță ale Secuilor au fost arse, mănăstirile Sașilor arse și dărâmate. Regele *Bela* al IV-lea se zicea că a pierdut în luptă 200.000 de oameni, ceea ce trebuie redus, ca multe ce ni se raportează despre Tătari. Abia scăpând cu viață. *Bela* fugi la Adriatică din cetate în cetate, până ce Tătarii se retraseră.

DIPLOMA LUI BELA IV (1247). Regele ungur, om întreprinzător și priceput, ca să apere regatul contra unei noi năvăliri tătare, se întoarse la cugetul tatălui său și aduse alt ordin de călugări armați, *ordinul Ioaniților*, cari nu mai aveau rost în Palestina. Printr'un act vestit le dăruia toată țara Severinului (terra de Zevrino) cu munți, cu tot ce se ține de ea, împreună cu chinezatele (cum chenezatibus) lui *Ioan* și *Farcas*, până la Olt, exceptează însă țara chinezatului lui *Litovoi*¹⁾ voevodului, pe care le lasă Valahilor, ca și mai înainte. Mai dă cavalerilor toată Cumania, afară de țara lui *Seneslau* (terra *Seneslai*) voevodul Valahilor, cărora le-o lasă cum au ținut-o și mai înainte.

Regele îi obligă să apere regatul contra păgânilor, contra Bulgarilor, contra shismaticilor, Obliga și pe Români să stea în ajutorul

¹⁾ După d-l Iorga, urmat de I. Bogdan. Alt *Litovoi* în 1407, doi în cronicarii bizantini, asemănat *Berivoi*, *Radivoi*. Alți învățați au cetit *Lytuon* (Onciul) *Litvan* *Lytean*, *Lyrtioy* (Roesler).

căvalerilor cu armamentul lor, iar cavalerii să ajute Românilor. Demne de atenție sunt rezervele regelui în acordarea veniturilor: pe unele le dă în întregime, altele pe jumătate, din cauză că erau mari și nu-i convenea să renunțe la ele, astfel erau veniturile morilor și ale pescărilor. Tot însemnată e prezența boerilor, numiți *maiores terrae*, pe cari regele îi scuteste de judecata cavalerilor, în caz de condamnare capitală și le dă dreptul de apel la judecata regală.

Din această diplomă se vede că Românii trăiau în mici țărișoare, cu capi, cu organizare militară, cu proprietari, cu mori, cu negustori de peste.

ROMÂNII ÎN MOLDOVA. Românii cari au ajutat pe Manuel în Ardeal, spune deslușit cronicarul, că erau din cei de pe lângă mare, nu Aromâni din Peninsulă. Tot în Moldova erau Românii cari au prins pe prințul fugăr în Galiția, cum și Românii despre cari scrie papa (1234) că atrag la ei pe Secui și pe Sași. Aceștia locuiau prin Putna, cei de mai înainte, prin Câmpulungul Bucovinei, încât ar fi dreptă spusa lui Cantemir ca în *Vrancea*, în *Câmpulung*, în *Tigheciu* au existat republici (confederații de cnezi) mai vechi decât întemeierea principatului Moldovei. Tighecenii ar fi Brodnicii citați de Andreiu și de papa. Ei se găsesc în analele rusești, citați alături cu Cumanii. Erau locuitori la vadurile de pe Prut și Nistru, au trecut chiar acest râu, ca Românii de azi. Analele rusești ne spun că în 1223 au fost pe partea Tătarilor. Invaziunea acestora a pus hotar expansiunii lor și a fost un bine, ca să nu ne pierdem în câmpia rusească.

Câmpulungenii ar fi confederațiunea de cnezi dela hotarele Galiției cunoscută și sub numele de Bolohoveni, cari s'au întins până la Bug, pe la 1150. Sub cnezii lor s'au luptat contra Rusilor, ca aliați ai lui Andreiu al II-lea în sec. XIII.

PRINCIPATE SLAVE. Slovenii din țările noastre aveau căpetenii cu cari s'au luptat generali bizantini, dar prinți cu state determinate n'au existat la noi. Există o diplomă din 1134 dată de un print al Bârladului, care hotărăște negustorilor să plătească vamă la import numai în Bârlad, Tecuciu și în celelalte orașe..., iar la export numai în Haliciul Mij (Galati). Această diplomă e falsă și învățații nu țin seamă de ea ¹⁾.

MUNTENIA ÎNAINTE DE ÎNTEMEIEREA DOMNIEI. Invațiunea Tătarilor a fost o întrerupere în viața obișnuită pe care o duceau țările noastre, Bulgaria și Ungaria. Tătarii s'au retras în Rusia, unde au întemeiat statul Hordei de aur, iar din când în când își aduceau aminte de câmpiile noastre, fără să turbure prea mult începuturile statelor.

Ioanții se pare că au stat puțin în Banatul Severinului, pentru care încep iar lupte între Unguri și Bulgari. Un magister *Laurentius* învinge pe Bulgari și rămâne ban pe la 1263. Numele de Severin, unui istoric îl pun în legătură cu cetatea împăratului roman, alții cu numele unei semintii slovene, poate că vine însă dela numele unui jude (cneț). Unul din bani „Mikeđ“ era de origine românească.

Pe sub munte, spre răsărit, erau cnezii Ioan și Farcaș poate prin *Vâlcea*, iar nume propriu al vreunui jude. Conte Conrad știm că și construise un castel pe Lotru, și poate castelul de pe Argeș.

¹⁾ Diploma Bârlădeană. Ion Bogdan.

Numele Lotrului, unii istorici au căutat să-l derive dela o localitate romană, poate să derive însă dela vreun lotru, fur vestit.

Mai important este voevodul Litovoi, despre care vom vorbi.

Mai spre răsărit se așezaseră Sași în Câmpulung, unde se găsesc mult timp. Pe sub munte, tocmai spre Râmnic, satele românești veneau în atingere cu episcopatul catolic de pe Milcov

Voevod cunoscut în Muntenia știm că era Seneslau, a cărei așezare trebuie să fi fost în orașul românesc, care poartă numele de reședință domnească, Curtea de Argeș.

Bisericele românești trebuie să fi fost de lemn, cum sunt la munte până în zilele noastre. Episcopie Româniilor n'au avut, căci episcopi erau numai în cetăți și noi n'aveam cetăți. Aveam episcopi de țară (horepiscopi) ca în biserica primitivă și ca la Irlandezi. Ei hirotoneau preoți, iar ei înșiși primeau darul dela episcopii recunoscute din Vidin, Durostor, Vicina. Cei mai mulți trebuie să fi fost slavi, căci limba era vechia slavonă, iar scrierea era cirilică

ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ȘI POLITICA DE CATOLICIZARE A REGILOR ANGEVINI.

Până în secolul al XVIII-lea, vechimea Românilor în Ardeal nu se punea în discuțiune. Toți învățații primeau afirmarea cronicarului Nestor că Ungurii au găsit pe Români, când s'au așezat în Panonia, afirmare primită de toate cronicile ungurești și mai ales de cel mai vechiu cronicar ungur, *notarul anonim al regelui Bela*.

Numai în urma desvoltării naționale, numai după ce Româniile au început să ceară egalizare politică cu Ungurii, s'au ivit învățați, cari au contestat vechimea poporului nostru în nordul Dunării, și au vrut să arate că noi suntem un popor așezat mai târziu în statul politic întemeiat de Unguri, că suntem un popor *tolerat*, că n'avem dreptul de egalitate cu ei.

Însă, în tot timpul regalității ungurești, Ardealul avea în regat poziție privilegiată, cu un cap propriu, numit voevod. Numai Româniile aveau în Ungaria voevod, iar acest nume este traducerea în slavonește a titlului duce. Ungurii au păstrat acest titlu pe care l-au găsit la căpeteniile Românilor. Ei au lăsat locuitorilor și alte drepturi, căci țara era întinsă, iar numărul Ungurilor era mic, încât au venit și străini de s'au așezat în diferite regiuri.

Notarul, foarte pe larg spune că în țările noastre erau mai multe ducate: al lui „*Gelou dux Blacorum*” în Ardeal, al lui *Menuhorut* în Crișana și al lui *Glad* în Banat. Despre cele două din urmă, cronicarul dă să se înțeleagă că depindeau de imperiul bulgar și că populația era compusă din Români și din Slavi. Despre Gelou povestește că s'a bătut

cu Ungurii conduși de *Tuhutum*, dar că a fost învins și ucis la râul *Copuş*, iar locuitorii „văzând moartea domnului lor, de bună voie dând dreapta și-au ales domn pe Tuhutum” și i-au jurat credință, la un loc ce se cheamă de atunci *Escule* (eskülö-jurământ).

Românii ar fi avut dar duci,¹ iar în ținuturile vecine cu Bulgarii ducii ar fi fost Bulgari, sau ascultători de Bulgari, cari ar fi fost domni în țările noastre, după părerea unor istorici, dela Cubrat până la căderea imperiului bulgăresc.

Roesler nu primește mărturia notarului, declară că cronica anonimă este o înșirare de povești, imitată după cartea lui Iosua, căci și Ungurii sunt conduși de D-zeu și biruesc în toate părțile; că inventează fapte ca să explice nume de localități: *Esculeu*, *Gyla*, *Salamkenem*... că notarul nu este cu un secol mai vechiu, ci de pe la 1240. Toate criticile de exactitate și de detalii pot fi admise, însă trebuie să fie adevărat drumul pe care zice notarul că au venit Ungurii, căci se dovedește cu resturi arheologice; trebuie să fie adevărată mărturia că Ungurii au găsit aici pe Români, căci se dovedește și prin alte probe, între altele prin mărturia cronicarului Nestor. Românii n’or fi avut duci ci cnezi, dar cnezi se numiau și prinții Bulgarilor până la Sineon; n’or fi fost supuși Bulgarilor (Roesler dovedește că Bulgaria nu s’a întins la nordul Dunării) ci independenți: în tot cazul afirmarea unui mare demnitar ungur, cum a fost notarul, chiar la 1240, că Românii cu câteva sute de ani înainte aveau duci și că trăiau în Ardeal, este un testimoniu de o valoare neprețuită.

Ungurii nu s’au așezat în Ardeal decât dela începutul secolului al XIII-lea de când au început să se așeze în sate și în crașe. Până atunci, în secolul al XII-lea ei locuiau în colibe de trestie, iar vara sub corturi, așa încât orașele ardelenene nu s’au întemeiat de Unguri, ci s’au dezvoltat din satele române slovene vechi, ori s’au întemeiat de coloniștii străini, veniți din apus. Coloniștii germani veniți pe la sfârșitul secolului al XII-lea au întemeiat orașul *Sibiu* (dela râul Cîbîr) Clujul și altele.

Prin secolul al XIII-lea au început și Ungurii să urce cursul râurilor *Someș*, *Criș*, *Mureș*, atrași de minele de sare și de argint (nu de aur). Ei nu se simțeau bine într’o țară de munți și de păduri, târziu au ocupat sudul Transilvaniei, în urma Teutonilor. Acești cavaleri au așezat la trecătorile Transilvaniei pe Ungurii Secui, ca să apere acele trecători în contra Cumanilor.

¹) Se susține că ar fi existat un ducat în Oltenia. În epopea germană *Nielelungenlied* este numit *Ramunc*, ducele cu Valohii săi, cari au mers la nunta lui *Attila*.

Până în secolul al XIII-lea puterea Ungurilor era împiedicată de puterea imperiului bizantin, sub a căru influență erau regii unguri: *Bela al III-lea* fusese crescut la Constantinopole.

După înființarea imperiului latin de răsărit, *Andrei* al II-lea fiul lui *Bela*, urmează exemplul cavalerilor teutoni și începe înaintarea spre sud, întemeind banatul Severinului (1233)....

Fiul său urmează mai departe politica lui *Andrei*, dar sub urmașii săi încep certe pentru tron, dinastia se stinge și o nouă dinastie a Angevinilor începe.

STAREA ROMANILOR SUB UNGURI. În țările românești ocupate de Unguri se vede influența românească. Numele de râuri, de munți, de așezări omenști se deosebesc de cele din Ungaria proprie. Râurile *Criș*, *Mureș*, *Bârsa*, *Someș*, *Tisa*, *Timiș*, muntele *Sorul*, localitățile *Cârța*, *Cricov*, *Cernigrad*, *Abrudul*, *Ampoiul*, cum și nume traduse în ungurește cu însemnări din viața pastorală ca *fântâna mielului*, sunt românești, moștenite dela Romani, sau adoptate de noi dela Slovenii asimilați.

Organizațiunea românească cu cnezi și cu voievozi a fost imitată de Sași și de Secui, a fost păstrată de Unguri ca instrument de administrație și de stăpânire. Cnezul garanta de siguranța statului, el ridica dările, îndeplinea obligații militare și, mai ales, judeca în pricinile mai mici. Această atribuție era cea mai importantă, deaceia la început se chema *judec*, *judet*, *jude*. Scaunul de judecată ajunsese să semnifice circumscripția judiciară și administrativă și această numire a fost luată de Secui (scaunele săcuesti) iar Sașii împodobiră cu atribuțiile cnezului pe capul comunității lor, numit la început *gereb* și interpretat apoi *graf* (comes). *Gereb*, cnez, era *Laurențiu* din *Câmpulung*, nu graf occidental. Astfel *oaspeții saxoni* au imitat organizația sătească a Românilor.

Cnezi erau în fiecare sat, uneori mai mulți în acelaș sat. Uneori cnezul adunase și întemeiase satul din învoirea unui superior, a regelui. În acest caz dreptul de cnez se moștenește, proprietatea lui era mai mare și liberă de dări, cu drept de moară, cu obligațiune la muncă din partea sătenilor.

Cnezii nu erau nobili, dar mulți din ei au devenit nobili și catolici, încât au dispărut în nobilimea ungurească, pe când alții au căzut în rândul iobagilor. Cel dintâiu cnez

inobilat și cunoscut trăia pe la 1326. Apoi au dispărut și numai în Banat numele *chinez* se mai păstrează, ca să însemne pe primar în sat.

Voevod era mai mult decât cnez, uneori cap de țară pe cursul unei ape, alte ori cap de sat. La Slavi numele însemna general, cu însărcinare temporală, la Români era *dominus*, administrator și judecător. Acest caracter s'a impus Ungurilor, cari au lăsat Românilor voievozii lor, pe unii mici ca niște cnezi, pe alții peste tinuturi (Maramureș) iar pe unul peste o țară întreagă (Ardeal). Pe lângă atribuțiile cnezului de a strânge și de a judeca, voievozii îndeplineau sarcini militare, deaceia cei mai importanți sunt cei dela granițele regatului (Maramureș, Banat). Cei din Maramureș, ne spune un cronicar ungur, se alegeau ca și voievozii din Moldova.

Dreptul de a trăi sub cnezi și sub voievozi era numit *drept românesc*, recunoscut de regi. În unele momente Românii au luat parte la dieta Ardealului, ei *shismatici*, alături cu catolicii. În 1291 hotărâsc împreună cu celelalte trei clase cestiunea unor moși, stăpânite de un nobil însemnat.

REGII ANGEVINI. La stingerea familiei arpadiene, a urmat în Ungaria un timp de lupte pentru domnie, până ce cu sprijinul papei s'a ales un copil din casa de Anjou, stăpânitoare în regatul Neapole. Acea casă franceză primise regatul Neapole ca feudă a scaunului papal, se încuscrise cu casa regilor unguri și întrebuința puterea ei în serviciul catolicismului, la ordinele papei.

Carol Robert (1308—1342). Prin încuscriri cu regii Poloniei acest rege a asigurat urmașului său tronul acelei țări și a dat ascultare scaunului papal ca să stârpească erezia din statele sale. Ordinul Dominicanilor era contra shismaticilor „cari se țin departe de biserica catolică”. Papa îndemna pe rege să meargă contra shismaticilor și acorda deplină iertare de păcate celor cari vor muri pe câmpul de luptă. Regele era zelos în această direcție, încât șeful bisericii îl răsplătea lăsându-i parte din veniturile cuvenite bisericii.

LUDOVIC CEL MARE (1342—1382). A fost în zilele sale cel mai puternic rege al creștinătății, căci stăpânea Ungaria și Polonia. Această situațiune îi impunea datoria să lupte pentru catolicism. A impus credința sa Bulgarilor în războiul contra țaratului de Vidin, apoi în Ardeal și domnilor din Țara Românească, pe cari-i încărca cu favoruri,

dacă se arătau dispuși să primească credința lui. Silințele regelui față de Lituani și de Ruteni mulțumiau pe papă, dar neizbânda contra Valahilor îl amăra, căci „erezia, zicea el, seamănă cu o boală lipicioasă, sau cu un șarpe ce se târaște prin întuneric“. Mai mult din acest zel religios aspira regele să ajungă împărat la Constantinopole și nu vedea pericolul cel mare care venea din partea Turcilor peste Ungaria și peste toată creștinătatea.

INTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI. DINASTIA BASARABILOR.

Intemeietorul statului muntean putea fi unul din cei doi voievozi, Litovoi din dreapta Oltului, sau Seneslau de la Argeș. O condițiune de reușită era ca întemeietorul să nu fie vrăsmășit de regele suzeran, alta, ca persoana lui să se vadă mai răsărită din reședința lui, dintr'o capitală să zicem. Aceste condițiuni se îndeplinesc de Seneslau.

Litovoi, probabil că era voevodul țării Jiului, atât dinco de Carpați cât și dincolo, până în vechia capitală a Dacilor. El și frații lui au ocupat un ținut supus regelui și refuzau să plătească tributul convenit pentru acel ținut, cu toate observațiunile ce li se făcuseră. În cele din urmă, regele trimite contra lor pe un *magister Georgius*, care ucide în luptă pe Litovoi, iar pe fratele lui, pe *Barbat*, îl ia prizonier. Regele stoarce (extorquere) dela Barbat o mare sumă (non modicam). Expedițiunea s'a săvârșit între 1278—1280.

Istorici însemnați susțin (după tradiție și după cronici) că Litovoi este întemeietorul țării, că acel ținut pe care l-a supus era țara din stânga Oltului, pe care el a desrobit-o dela Tătari și pentru care nu voia să plătească tribut, întrucât o cucerise cu sabia și că Barbat, după ce s'a liberat, prin plata sumei, a stăpânit țara, iar după el a lăsat-o lui *Tihomir*.

Dar ținutul cucerit putea fi ținutul vreunor cnezi din Oltenia, nu neapărat al voevodului muntean, căci până mai târziu nu erau unite în principat nici Câmpulungul, nici Muntenia răsăriteană. Apoi nu stim dacă Barbat a mai fost voevod. Lipsea apoi în Oltenia o reședință, care să recomande pe un cap (*Celeiul* era sub stăpânirea ungurească). Poate că tocmai catastrofa Oltenilor a permis lui Seneslau, sau voevodului muntean, ca să ocupe țara lui Litovoi, căci în anii următori găsim pe Argeș o cetate, reședință, care poartă numele domnesc de *Curte*. Ruinile vechi din Argeș poartă vechiul nume românesc *Sâmnicoara* (Sf. Nicolae) și turnul a fost odată în zidul cetății. Deci întemeietorul a fost Seneslau din Argeș, sau un urmaș al lui ¹⁾

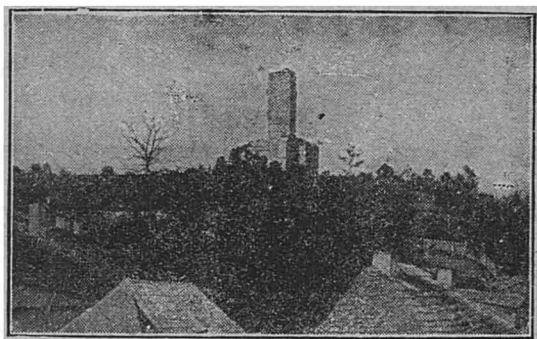
¹⁾ Urmăm pe dl Iorga.

Seneslas a putut domni între anii 1245 și 1280 și urmaș al său a putut fi Tihomir, numit de către Unguri *Thocomer*¹⁾.

• Tihomir, care se pare că se numia Ioan (în cronicile slave *Ivanco*) este un nume slav²⁾, dar se găsește ca nume la Români de mai multe ori în actele regilor sârbi.

În zilele lui Tihomir, care poate să fi domnit până la 1320 se întâmplaseră mai multe prefaceri în țările dimprejurul nostru.

Bulgarii slabiseră prin lupte cu Ungurii, prin certe lăuntrice și prin navalirile Tătarilor. Se ridicau boieri în diferite ținuturi și luau numele de împărat, iar Tătarii jefuiau fără să întâmpine rezistență. Un haiduc (Cordocuva) reuși să învingă pe Tătari și să ia locul împăratului, până ce fu nevoit să se refugieze la han, care-l ținu prizonier, apoi îi tăie gâtul.

Sămnicoara

Nogai, hanul care a dat numele său Tătarilor din apropierea noastră, deosebit de Tătarii hordei de aur, a fost până la 1290 spaima vecinilor, mai ales a Bulgarilor, cu cari voia să facă o împărăție comună, spaima Bizantinilor, contra cărora îl atrăgea strălucirea vechei capitale. Țarii bulgari se refugiau la curtea lui, până ce și Nogai muri într-o luptă cu horda de aur.

Astfel Bulgarii și Tătarii erau neputincioși să împiedice întemeierea statului românesc.

Nici Ungurii nu se găseau mai bine, căci la începutul sec. XIV se stinsese dinastia arpadiană și pentru succesiunea la tron se certau *Carol Robert*, din familia de Anjou, din regatul Neapolei, cu *Otto de Bavaria*. Acesta era susținut de Sași, cum și de puternicul voevod al Ardealului, *Ladislau Apor*, dar pe *Carol* îl susținea papa, deaceia a izbutit. Se zicea despre *Otto* că *Ladislau* l-ar fi trimis la voevodul *Valahiei*, care ar fi pus la închisoare pe prinț, până ce voevodul căzând bolnav și crezând că boala îi vine că a păcătuit contra datoriei ospi-

¹⁾ Pomenind expediția din 1330 contra lui *Basarab*, zic că era fiul lui *Thocomer*.

²⁾ Format din *Tih* (blând), *tihnit*, *tihnă*) și *mir* (lume, mirean, preot de mir) *Comp. Dragomir, Dobromir*.

talității, i-a permis să se întoarcă în țara lui, dar nici Carol, care era tânăr, nu s'a întărit decât după zece ani

Voevodul Valahiei probabil că era Tihomir, care probabil că ținea cu Ladislau și a știut să profite de acele turburări, punând mâna pe banatul Severinului, căci vreo 40 de ani, până la 1330, nu mai găsim bani de Severin.

BASARAB. Adevăratul întemeietor al Munteniei este Basarab de pela 1320 până la 1352. Numele lui, care uneori se da și țării (Basarabia) era obișnuit la Români și s'a păstrat mult timp ca nume de onoare la Țigani¹⁾, cari ca popor oropsit, preferă nume de persoane mari, cum au păstrat și demnitățile cnezului, încât găsim la ei resturi din trecutul

Biserica domnească (Argeș). Mai târziu i s'au mai adaogat două turnuri înainte și s'a deschis o ușă în față, în locul celei laterale.

nostru istoric, precum numai în mijlocul spinilor găsim câteodată floarea rară, pe care plugul n'a cruțat-o.

Numele lui Basarab apare mai întâiu în 1324, când Carol Robert răsplătește pe un credincios că făcuse mai multe solii la Basarab voevodul transalpin. Apoi papa lauda pe voevod pentru zelul cu care răsplătește buna credință și nimicește pe necredincioși și în deosebi îi recomanda să primească bine pe călugării incvizitori trimiși de biserică.

Carol suferea că domnul român stăpânește Severinul și-l „îngrijea creșterea puterii vasalului îndepărtat” încât după sfatul voevodului Ardealului și al altora, intră cu războiu în țară. Momentul era bine ales de Carol și pentru alt motiv. Basarab ajutase pe un boier (Mihail) din Vidin, ca să se facă țar, dăduse pe o fată a sa după nepoful țarului,

¹⁾ Țigani oamenii cei mai de jos din Indostan, au fost aduși cu năvălirea Tătarilor și au rămas în stare de robie până secolul XIX.

Alexandru, și mersese chiar în ajutorul cuscruului, ca să-l ajute contra Sârbilor, dar fuseseră bătuți (Velbujd) Mihail chiar ucis. Astfel Basarab era singur și învins. 1330.

Deaceea Carol intra în Severin și înaintează spre Curtea de Argeș. Basarab trimite soli, ca să împace pe rege.

(după D. Iorga).

Promite cedarea Severinului și tributul (7000 de mărci de argint) îi mai oferea ca ostatec pe un fiu al său. Ingâmfatul rege îi răspunse că are să-l scoată de barbă din viziuna lui. Drumul era însă greu, armata suferea de foame, și pe drumul Branului, la *Posada*, a fost prinsă în vâi, ca un vânat

În rețelele vânătorilor „făcutu-s'a acolo — zicea cronicarul unguresc — măcel mare și au căzut ostași și nobilii, nenumărată mulțime”. Deși înarmați numai cu arcuri și cu măciuci, Românii pricinuiră Ungurilor o înfrângere, ca „țărani elvețieni cu cincisprezece ani mai înainte nobilimii prinților austriaci” și deși banatul Severinului rămase Ungurilor „voevodul biruitor fu liber de orice legătură cu Ungaria” (Roesler). Regele era să fie ucis și scăpase, schimbând hainele cu un servitor credincios, care a și pierit. A pierit Andrei, vicecancelarul regatului, cum „a pierit și floarea nobilimii ungurești”. S'a pierdut pecetia regatului, haine, arme și bani.

În acelaș an primește regele felicitări dela papă că a scăpat sănătos, iar în anii următori dă numeroase recompense celor cari l-au urmat în acea nefericită expedițiune.

Un cronicar ungur raportează că în anul 1343 a venit voevodul transalpin, Alexandru și s'a închinat regelui Ludovic, fiul lui Carol. Ceeace ar însemna că Basarab murise înainte de această dată. Însă în anul din urmă, făcându-se reparații la biserica domnească din Curtea de Argeș, s'a găsit sub pictura externă alta mai veche, foarte bine conservată, iar pe cărămida s'a găsit o inscripție slavonă, care spune că Basarab a murit la 1352. Aceasta e anul adevărat al mortii lui, iar omagiul, depus de Alexandru se explică prin faptul că el fusese asociat la domnie de tatal sau, în numele căruia a mers să facă omagiu lui Ludovic la urcarea pe tron. De altfel, Ungurii zic că s'a sculat Basarab cu fiii săi. În acea biserică s'au descoperit și mai multe morminte dintre cari unul e al lui Basarab, altele ale rudelor domnului. Mormântul lui Basarab închide un corp în costum de cavaler apusean, cu multe podoabe de mărgăritar, cu brățara, cu inel de aur, cu inscripții latinești din evanghelie și din rugăciunile catolice (Ave Maria). Aceste descoperiri arată că domnii noștri nu erau niste țărani simpli, ci prinți, cari îndrăzneau să reziste regelor unguri, pe a căror frunte străluceau cinci-șase coroane regale. Mai dovedesc că stăruințele de catolicizare erau încercări serioase. Basarab, predecesorii și succesorii săi, au încurajat pe față catolicismul, s'au căsătorit cu prințese catolice, s'au servit de religie ca de un mijloc potrivit, spre a-și consolida puterea.

Afară de cele două versiuni, că întemeierea țării a plecat din Oltenia sau din Muntenia, mai este și a treia, care aduce pe întemeietor din Transilvania, și anume din Făgăraș, în persoana unui duce, Radu Negru. Acesta ar fi părăsit (1290) Ardealul, din cauza persecuțiilor religioase și împreună cu oamenii săi (boieri) a trecut munții la Câmpulung, unde și-a așezat capitala. Din Câmpulung s'a mutat la Argeș și a realizat unirea întregii țări, prin supunerea de bună voie a Olteniei.

Această versiune (Xerôpol) întemeiată pe tradițiune, presupune că Muntenia era pustie, sau fără nici o organizațiune, ceea ce am văzut că se infirmă prin diploma lui Bela al IV-lea. Mai presupune existența ducatului de Făgăraș înainte de 1290, ceea ce nu se poate dovedi cu documente, căci castelul și ducatul sunt creațiuni poste-

cloare. Tradiția a atribuit însă timpurilor mai vechi, ceea ce s'a petrecut mai târziu, când domnii noștri erau duci de Făgăraș. La formarea tradițiunii despre descălecarea lui Radu Negru a contribuit istoria întemeierii Moldovei, unde în adevăr s'a întâplut o descălecăre, fixată prin scris mai întâiu și luată apoi ca model și de cronicarii din Muntenia.

ALEXANDRU BASARAB. INTEMEIEREA MOLDOVEI.

Carol Robert murise în 1342, lăsând ca moștenitor pe fiul sau Ludovic. Acesta a fost, în timpul sau, cel mai însemnat suveran al creștinătății. A mers în Italia, a ocupat Neapole câtăva vreme, a purtat lupte cu Venetia pentru stăpâniri la Marea Adriatică. cu Sârbii,

Din vechia pictură B. D. (după Comis. M. L.).

cu Tătarii, cu Turcii și planuia să ia coroana imperiului bizantin. La stingerea familiei Piast, Ludovic prin moștenire, ajunsese rege și al Poloniei. Toate aceste stăpâniri îi impuneau datoria de a susține catolicismul și de a combate erezia, încât prin zelul lui religios a cauzat turburări în vastul său imperiu, cu națiuni foarte diferite, cu secte creștine variate, cum erau Bogomilii în țările iugoslave.

Urmașul lui Basarab, fiul său *Alexandru*, nu s'a opus pe față puternicului rege. I-a făcut omagiu (1343) îngenunchind înaintea lui și aducându-i daruri scumpe. Probabil că l-a ajutat în luptele cu Tătarii și că drept recompensă a rămas în stăpânirea sudului Basarabiei, care de atunci a rămas unită cu țara Românească și a păstrat numele cuceritorului. Mai pe urmă lucrurile s'au schimbat, căci regele

pomeneste într'un act de legațiuni numeroase (pluries) trimise la Alexandru, spre a trata cu dânsul de *pace* și de concordie, în altu despre refuzul lui Alexandru de a-l recunoaște ca suveran.

Reaua dispozițiune a regelui contra domnului român era întreținută de unii *pribegi*, fugari politici, cari treceau la catolicism și intrigau pe lângă papa și pe lângă rege. Nu mai puțin de șase asemenea *pribegi* au primit titlul de conte și pământuri aproape de graniță, ca să facă servicii armatei regelui.

Alexandru, sau tatăl său, supusese înainte de Basarabia restul țării până la Dunăre. Cu deosebire, importantă a fost ocuparea Câmpulungului, unde Alexandru a așezat a doua curte domnească. În Câmpulung se găsește cea mai veche inscripție latină, după cele romane, piatra de mormânt din biserica catolică, pusă în amintirea judei sau *Laurentius* în 1300.

Regele unguresc tot se credea stăpânul ținuturilor până în Dunăre, căci în 1358 permite negustorilor din Brașov să treacă liberi cu mărfurile lor pe Buzău, pe Prahova, pe spațiul dintre aceste râuri, pe unde lalomita se varsă în Dunăre, cum și pe locul unde Siretul se varsă în Dunăre. Poate că Alexandru ținea țara de dincolo de lalomita din mâinile regelui, ca recompensă pentru lupta contra Tătarilor. Din conflictul acesta, în care domnul căuta să fie stăpân la el, iar regele ținea să nu piarză ceea ce credea că este al său, era vorba de stăpânirea Dunării de jos, ne explicăm amarăciunea cuvintelor regale, la moartea lui Alexandru: a fost „nerecunoscător la binefacerile primite dela noi... a încercat fapte îndrăznețe... până în fine dispărând din viață, fiul său imitează obiceiurile rele (pravos) părintești“.

Alexandru trebuie să fi jucat un rol foarte abil: păstra religia ortodocsă, în acelaș timp încuraja propaganda catolică; se căsătorise cu o catolică, dar întreținea relațiuni strânse cu potentatii ortodocși și din Peninsula Balcanică.

Prima lui soție fusese ortodocsă, sârboaică sau bosniacă, fiindcă fiul său poartă nume *Vlaicu*, a doua cu care se căsătorise, poate după recomandarea lui Ludovic, se numea *Clara* din familia *Doboca*. Cu Clara a avut Alexandru două fete, pe una a măritat-o cu *Vucașin* prinț sârb, pe alta cu *Șracimir*, viitor țar bulgar. Din îndemnul Clarei, Alexandru încuraja catolicismul, încât primi felicitări și încurajări din partea papei.

Însă dependența religioasă de Ungaria trebuie să fi inspirat frică domnilor noștri, ca să nu se schimbe în dependență politică. Deaceia Alexandru s'a îndreptat spre Constantinople, metropola orientului, de unde a primit primul

mitropolit, pe *Iacint din Vicina* (un oraș pe Dunăre aproape de gurile ei). În actul patriarhiei din 1359 Alexandru este numit *mare voevod și singur stăpânitor al întregii Ungrovlahii*. Numele de Ungrovlahia, de origine bizantină, s'a întrebuințat, spre a distinge Vlahia dela Carpați, de Vlahiile din peninsula balcanică.

Alexandru a construit o biserică mare domnească în Câmpulung, unde a și fost înmormântat în anul 1364. Pe mormântul lui se păstrează o inscripție slavonă, poate copie, cea mai veche în istoria noastră.

Cu toate eforturile regilor și ale papilor, Românii au rămas ortodocși, desigur nu din preferințe teoretice, ci din cauze sociale și economice, poate și din înțelegere necrutătoare a caracterului catolicismului. Popii români sau sloveni, citeau în limbă neînțeleasă ca și cei catolici, dar duceau vieată țărănească, se multumiau cu puțin, aveau casă și femeie, pe când preoții catolici duceau vieată de nobili și erau cu atât mai lacomi, cu cât oamenii erau mai simpli și mai de curând catolicizați. Odată papa ceartă pe preoți că strâng dijele prea cu asprime, încât convertiții de curând se întorc dela credință, iar Românii se plâng că deaceia îi convertesc „ca să dea averile lor clericilor”. Nu mai erau învățători ci călugări musculoși, cari se ocupau mai mult cu vânătoria, ale căror frâne răsunau ca clopoteii dela leturghie, predicatori aprinși la față, confesori, cari aduceau desagii „plini de indulgențe, sosite toate calde din Roma” cum zice un poet englez al timpului.

ROMÂNII DIN MARAMUREȘ. Ungurii au pătruns în Maramureș abia în sec. XIII, atrași de minele de sare. Ei s'au așezat prin câteva orașe: Hust, Sighet, pe când numirile Câmpulung, Vișău arată că Românii erau acolo în țara lor. Pe râurile Vișău, Iza, Tisa ei trăiau cu cnezii și cu voievozii lor, nebăgați în seamă de regi. Din cauza Galitiiei, pe care o doreau, au început Ungurii să se intereseze de acel ținut muntos și au adus peste Români coloniști Ruteni, sub conducerea unui prinț din familia Coriatovici.

Voevodul din Maramureș era peste tot ținutul și demnitatea lui era ereditară. Se cunoaște un voevod din 1299, altul după el era voevod și conte de Maramureș. Acești voievozi se purtau ca domnii noștri, fără să se îngrijească prea mult de autoritatea regală. Probabil că luaseră parte la mișcările Bolohovenilor și că profitau de certele dintre Poloni, Lituani și Tătari. În 1343 voevodul Bogdan arătase nesupunere regelui Ludovic, care-l numește „infidelis notorius” și-l despoaie de demnitate, ca s'o dea unui nepot de frate al nesupusului.

Cu strângerea relațiunilor dintre Polonia și Ungaria, regii acordă mai multă atențiune Maramureșului și Moldovei, Polonia la

moartea lui Cazimir era să vie prin moștenire regelui unguresc. Iar Moldova era o verigă în lanțul dintre cele două regate.

INTEMEIEREA MOLDOVEI. Moldova nu s'a întemeiat contra voinței regelui unguresc, ci s'a întemeiat ca o marcă la granița regatului, căci în timpul regilor angiovinii domnii noștri erau considerați ca apărători de graniță. S'a întemeiat însă de elementul românesc plecat din Ungaria.

Cașea o deschiseseră cavalerii teutoni, cari trecuseră munții și dela cari a rămas numele râului, poaște și ceta-

Pictură din B. D. (C. M. I).

tea Neamțului. Urmaseră apoi Secui, Sași, atrași de minele de sare din Ocna. Ei au întemeiat Bacăul, Sasculul (fântâna Sasului), Baia.

Sași, Secui împreună cu Alexandru Basarab au purtat lupte cu Tătarii pela 1345—46. Era un căpitan atunci, *Andrei*, fiul lui Latcu, poate Român, căruia regele îi dedese demnitatea de conte al Secuilor, general al Brașovului, conte al Maramureșului și Voevod al Ardealului, apărător cu un cuvânt al întregii granițe despre Tătarii. Cetele tătărăști au fost risipite, Alexandru s'a întărit asupra sudu-

lui Moldovei până la Bacău și a sudului Basarabiei, rămânând la sud ca un alt Andrei.

În 1352—53 a venit în Moldova contra Țătarilor însuș regele Ludovic, dar nu s'a întors cu impresiuni bune: în toate părțile ei vedeau numai pustietate, 400 de cai le-au pierit în patru zile, fiindcă în munți nu găseau altă hrană decât ramurile arborilor, iar oamenii au mâncat o săptămână întreagă numai bob.

În urma acestei expediții, Ungurii au lăsat ca voevod la Baia pe maramureșanul Sas, care se luptase alături cu regele. S'a dat apărarea graniței unui Român, căci și în Maramureș și în Muntenia era încredințată tot Românilor, fiindcă în țară erau mai mulți Români decât oaspeți. Sas probabil că depindea de Andrei și autoritatea lui nu se întindea dincolo de Siret spre răsărit, nici dincolo de Bacău spre sud.

BOGDAN. La moartea lui Sas, care avea tată pe un Dragoș, nu se știa de cine să asculte ceilalți și a urmat o turburare, de care s'a folosit acel Bogdan „necredinciosul recunoscut“. El coboară din Maramureș pe Bistrița, apoi pe Moldova și ocupă scaunul din Baia, fără voia regelui. Ludovic trimite contra lui pe *Balc*, fiul lui Sas, dar Bogdan îl rănește, îl respinge, pe el și pe frații lui. Regele dă lui Balc ca despăgubire voevodatul maramureșan, titlu de conte, cetățile Hust și Sighet, încât probabil, că Balc se credea mai câștigat, că stăpânește orașe și ținuturi populate. El a întemeiat în Peri o mănăstire cu drepturi episcopale. A călătorit și la Constantinopole, ca să asigure drepturi mănăstirii, prin care urmărea o unitate religioasă a Românilor. Dar creațiunea lui Bogdan era din rândul celor eterne: Românii înființaseră al doilea stat însemnat ¹⁾.

Intemeietorul Moldovei a domnit puțin, până pela 1365. Se crede că el a construit de lemn biserica din Rădăuți, unde a fost înmormântat. Pe mormântul lui a pus Ștefan cel Mare o inscripție. Dela „Bogdan cel Bătrân” cum îl numește Ștefan, au început străinii să numească Moldova cu numele de *Bogdania*.

¹⁾ După Onciul, Ungurii au lăsat ca voevod în urma expediției din 1343 pe Dragoș, care a domnit 2 ani în dependență de voevodul maramureșan. Fiul său Sas a urmat 4 ani (1345—49). La moartea lui, voevodul Maramureșului, văzând creșterea Moldovei a luat-o în stăpânire, ca parte a voevodatului său. De aci lupta cu urmașii lui Dragoș. Cei doi dintâi erau dependenți de Ungaria, Bogdan independent.

După Xenopol, descălecătorul Dragoș a plecat pe la 1290, odată cu Radu Negru, ca să găsească locuri mai bune. Lui i-a urmat Sas, apoi Balc, peste care a venit, Bogdan la 1348, fugit din Maramureș, ca și Radu Negru din cauza persecuțiilor religioase.

LATCU. Fiul cel mare al lui Bogdan a domnit puțin și el. Ca să câștige sprijinul regelui polon Cazimir, Lațcu încuraja catolicismul. Își mută reședința la Siret, lângă râu, și papa încuviință „ducelui Lațcu să ridice târgul la rangul de cetate, să ridice biserică cu episcop”. Episcopul a fost consacrat de episcopul Cracoviei și de alți doi (1370). Catolicii mai aveau un episcop la Milcov, care zicea că continuă pe episcopul Cumanilor. Soția lui Lațcu rămăsese ortodocsă, încât papa scriea „ducelui” să bage de seamă să nu fie ademenit de ea și să se lepede de credința catolică.

Lațcu avea o fată *Anastasia*, căsătorită cu un print lituan ortodocs, *Iurii* sau Iuga Coriatovici. Moldovenii, de teamă să nu-și piardă credința, și fiindcă Lațcu nu lăsa fiu, au ales ca domn pe Iuga (1372). Acesta se trăgea din familia care adusese în Maramureș coloniști ruteni. Domnia lui a fost scurtă, poate de doi ani. El a murit, se pare, ucis de boieri, cari nu se vor fi împăcat cu stăpânirea sa rusească¹⁾.

În Moldova erau atunci mulți viteji, numiți pe urmă boieri, vechi voievozi (Dragoș, Roman, Costea, Drăgoi, Costin) din cari unul Ștefan era căsătorit cu altă fată a lui Lațcu, *Muşata* (Margareta). Se pare că acest *Ștefan Bătrânul* s'a urcat pe scaunul domnesc, dar puțin, căci fiul său numit tot Ștefan, a fost alungat de alt fiu Petru. Contra lui Petru vine *Ștefan cel Tânăr* cu o armată de Poloni. Atunci, întâia oară, Polonii și-au găsit moartea într'un codru, ai cărui arbori fuseseră tăiați cu ferăstrăul de oamenii lui Petru și lăsați *întânați* în coaje, ca să fie prăvăliți asupra cavalerilor poloni. Prin această biruință Petru, fiul Mușatei, rămase domn și putea să se intituleze „din grația lui Dumnezeu” (1378).

VLAICU VODĂ. — PRIMII DOMNI AI MOLDOVEI

Fiul lui Alexandru, și urmașul lui, a fost Vladislav I-*uu* numit Vlaicu, domn războinic și organizator de țară. Ludovic chemă la războiu pe credincioșii săi, ca să sfârșim îndrăzneala „dicti hostis et rebelis” însă furtuna nu se sparge asupra acestuia, ci asupra Vidinului.

Țarul Alexandru lăsase doi fii: unul *Șracimir*, căsătorit cu sora lui Vlaicu și altul *Șişman*, mai mic, dar moștenitor al țarului din

¹⁾ Dela Iuga se cita un act, dat în 1374 lui Iacșa Litavor, pan, de stăpânire asupra unui sat. Actul e fals, ca și diploma din Bârlad.

Târnova, pe când *Șracimir* stăpâneă Vidinul, tot cu titlul de țar. Ludovic ocupă Bulgaria apuseană, cuprinde Vidinul și ia prizonier pe țar și pe soția lui, Vlaicu rămăsese liniștit, sau intimidat de puterea regală sau împăcat cu regele. Poate că atunci regele a dat lui Vladislav din banatul Severinului partea noastră, pe când partea despre Timișoara a unit-o cu ținutul Vidinului și a întemeiat un banat nou, al Bulgariei, Ludovic voia să cucerească întreaga Bulgaria și să întreprinză cu alți prinți apuseni o cruciată mare contra Turcilor, cari cuceriseră Adrianopole și-și mutaseră capitala în această cetate.

Ca să unească și mai strâns de sine pe Vlaicu, regele creiază pentru el un ducat în Oltenia ardelenescă, ducatul Făgărașului.

Vlaicu, cel dintâiu dintre domnii noștri, poartă titlul de ban al Severinului, desigur dela înființarea banatului Bulgariei (1366).

Câțiva ani regele și voevodul au trăit în bună prietenie.

La începutul anului 1368, Vlaicu numește pe Ludovic „domnul său natural și grațios” *cu toate că numeroase solii se schimbau între ei.*

Șişman, cellalt țar, devenise vasal Turcilor, încât Ludovic vine ca să apere Vidinul, iar Vlaicu trimete o armată în ajutorul regelui. Atunci a fost prima luptă între Români și Turci (1368, la Vidin pe care-l ataca Șişman cu Turcii) pentru care papa feliicită pe domnul român.

Bunele dispoziții ale domnului nostru nu ținură mult timp, poate din cauza zelului prea mare de catolicizare. Regele cerea dela papă 2000 de călugări predicatori, cu toate că și mai puțini făceau bună treabă: 8 ziceau că au convertit în 60 de zile 200.000 de suflete. Vlaicu profită de nemulțumirea locuitorilor și „cu voia unora dintre cetățeni” zic călugării, pune stăpânire pe a doua capitală a Bulgariei.

RASBOIUL LUI VLAICU CU UNGURII (1369). Ocuparea Vidinului fusese un act de mare îndrăzneală. Ludovic îndreptă contra domnului nostru două expediții: dela Vidin o armată comandată de rege însuș, din Secuime alta comandată de *Nicolae*, voevodul Ardealului.

Această din urmă armată a coborât pe cursul Buzăului, spre a ajunge la *cetatea Dâmboviței* (poate București). Părcălabul *Dragomir* se retrăgea din fața inamicilor lucru ce i-a încurajat mult. Însă sfârșitul n’a justificat începutul: deodată au căzut în cursă. Voevodul piere, armata se risipește „înfrângerea este la fel cu cea de sub regele Carol” (Roesler).

Armata cealaltă a fost mai norocoasă. Ungurii au ocupat Banațul de Severin, unde au ridicat un castel, au mai

ridicat castelul dela Bran „ca apărare contra Vlahiei, care devenea din ce în ce mai puternică”.

Vlaicu apare în unire cu un prinț din Dobrogea, *Dobrotici*, și față de ei doi, puternicul rege se obligă să redea Vidinul lui Șracimir, ceea ce s'a și făcut.

Cu cât se ridica Vlaicu, cu atât regele îl prețuia mai mult, căci domnul apare ca ban de Severin și duce de Făgăraș, iar mama sa Clara o garanție de catolicismul său pe lângă papa. Probabil că pentru devotamentul religios căuta să justifice și Ludovic concesiunile ce-i făcea. S'a primit un episcop catolic în capitala Argeș și s'a supus biserica munteană celei catolice din Ardeal.

RELAȚIUNI CU ORTODOȘII. CU TURCII. A doua sora a lui Vlaicu, *Ana*, era căsătorită cu *Vucașin*, care răsturnă pe moștenitorul legitim și se ridică rege al Sârbilor. *Vucașin* cu prinți sârbi, cu ajutoare de Unguri și de Români, încercă o luptă hotărâtoare cu Turcii, dar lângă râul Marița, aproape de Adrianopole, fură surprinși de Turci și bătuți cumplit, deși erau mai numeroși (1371). *Vucașin* cu frații lui și cu mulți boieri sârbi au murit. Serbia a fost jefuită: „pământul, scrie un călugăr, a rămas gol de oameni, de vite și de roade... cei rămași în viață invidiază pe cei morți”. În Macedonia rămân câțiva prinți vasali Turcilor, între cari fiul lui *Vucașin*, *Marcu*, eroul cântecelor populare sârbești.

Pericolul turcesc a determinat pe Vlaicu să încheie pace cu „emirul”. Se vorbea în Ungaria de alianța Turcilor și a Românilor. Se zicea că aceia ar fi dat acestora cetatea Nicopole. Au mai fost, chiar lupte cu Ungurii.

Vlaicu a stat în relațiuni strânse cu *Dobrotici*, un prinț a. cărui naționalitate e nesigură (poate Român) și care stăpânea Bulgaria răsăriteană cu capitala în Varna. Statul lui se ciema, cu un nume grecesc, *Despotatul lui Dobrotici*. *Dobrotici* avea putere însemnată pe apă, se amesteca în certele împăraților greci, cu cari se încuscrise. El a murit în 1385, lăsând urmaș pe *Ivanco*, dela care a rămas un tratat de comerț cu Genova. După *Ivanco*, Dobrogea ne apare unită cu Țara Românească, sub *Mircea cel Mare*.

În 1370 Vlaicu a întemeiat a doua mitropolie, dependentă tot de Constantinopole. Mărirea țării prin câștigarea banatului de Severin, a ducatului de Făgăraș, prin întinderea pe câmpia munteneană și basarabeană, iustifică înființarea episcopatului nou cum zicea patriarhul „înmulțirea ne-numărată a poporului”. Titlul noului mitropolit era „al jumătății Ungrovlahiei și al Severinului”.

Vlaicu a murit pela 1372, poate chiar după 1380, lăsând renumele unui domn energic, întreprinzător și iscusit. Unii

din contemporanii lui îl numesc rege, ceea ce a și fost, dacă nu după titlu, după întinderea țării, după succesele lui militare și după întinsa lui activitate.

RADU I-*iu*. După Vlaicu urmează fratele său Radu, dela care nu ni se păstrează nici un document, încât s'a putut zice că n'a domnit. Inșă avem dela el monete¹⁾ și acte dela fiii săi, Dan și Mircea, date mănăstirii Tismana cari atestă că mănăstirea a fost întemeiată de Radu Voevod.

El a domnit până pela 1385. Era căsătorit cu o prințesă Kalinikia, al cărei nume arată o prințesă bizantină. Această căsătorie ar explica zelul său pentru ortodocsie, cum și trăsurile împărătești ale fiilor săi Dan și Mircea.

Depe la 1377 relațiunile cu Ungaria nu mai erau prietenești, căci regele numia un ban la Severin. semn de ceartă cu puternicul voevod. In acelaș an dăruia câteva sate Brașovenilor, cari se obligaseră să întârească castelul din Bran și exprima speranță că „dacă o vrea Dumnezeu, Tara Românească va intra iar în mâna noastră”.

Moneta Rado W. Transapini

Odată cu Severinul, domnul român pierdu și Făgărașul. Răceala regelui venea poate și din cauza zelului de ortodocsie al lui Radu. Tocmai atunci fugeau din Bulgaria și din Serbia călugări și preoți, ca să scape de sabia turcească. Cea mai vestită mănăstire a Bulgarilor, *Ril*, a rămas pustie „mulțime de popor cu boieri și cu preoțime a fugit în Valahia”, zice istoricul Bulgarilor.

Intre refugiați ocupă un loc însemnat călugărul *popă Nicodim*, care a trecut din Serbia la Severin, unde a ridicat în apropiere mănăstirea *Vodita*, astăzi ruinată.

Sprijinit de domn, Nicodim s'a afundat în locuri pustii, a străbătut munții Gorjului, într'o vale ascunsă și adăpostită, unde a întemeiat pe malul din care tâsnește un râuleț, mănăstirea *Tismana*. Mănăstirea nu se păstrează în forma primitivă. Ea avea venituri din Serbia și din țară. oamenii domnești n'aveau voie să calce pe pământurile ei, nici ca să se judece, nici ca să ridice dări. Călugării se ocupau cu cultivarea pământului, în care au fost de mare folos, căci au întins cultura fructelor, se ocupau și cu scrierea. Din mănăstiri ieșiau *diacii*, scriitori din cancelaria domnească. Ei copiau frumos și artistic cărțile serviciului religios. Nicodim însuș a scris (1405) un evangheliar, care a fost dus în 1916 la Moscova.

Activitatea acestui om a trecut peste munți, cum și în Moldova.

¹⁾ Const. Moisil: Monete vechi Românești inedite, 1915.

Domnia pașnică a lui Radu a izbit imaginația populară, care a făcut din el pe descălecătorul țării, confundându-l cu figura mitică a lui Negru Vodă și numindu-l Radu Negru.

DAN I-iu. Fiul cel mare al lui Radu n'a domniț mult. A fost o fire întreprinzătoare, a profitat de turburările din Ungaria, după moartea lui Ludovic, și a ocupat Severinul.

Ludovic a lăsat două fete: pe Maria, care se căsătorii cu Sigismund de Luxemburg în Ungaria și pe Hedviga, care a fost căsătorită cu Iagelo Vladislav în Polonia. Un partid de Unguri era contra lui Sigismund și Dan a profitat de certele pentru tron, căci însuș Sigismund spune că Dan a intrat în ținutul Mehadia „cu armată puternică”.

Sfârșitul acestui domn viteaz și religios este o enigmă în istoria noastră. Un cronicar bizantin spune ca l-au omorât Românii și apoi au ales pe Mircea. Aceasta a făcut pe unii istorici să creadă că Mircea a răsturnat pe fratele sau și l-a ucis, sau l-a alungat, ceea ce însă nu corespunde nici cu caracterul lui Mircea, nici cu pietatea cu care vorbește despre el: „sfânt răposatul frate al domniei mele”. Cronicile noastre și o cronică bulgară spun că a fost ucis de „Șușman, domnul Scheilor”. Probabil că Dan s'a amestecat în luptele de peste Dunăre cu Bulgarii și cu Turcii, iar după succese însemnate a găsit moartea în lupta. Succeselor lui se datorește, poate, stăpânirea Durostorului, cum găsim că se întitulează Mircea chiar din anul 1387. Dan a fost domn viteaz și întreprinzător.

MIRCEA CEL MARE. LUPTELE LUI.

Mircea este unul din cei mai mari domni ai Românilor. Mare cap politic, mare om de războiu, în zilele lui Țara Românească a atins cea mai mare întindere. El a stat cu regii creștini în relațiuni de egal, cu domnii Moldovei de protector, iar prin recunoașterea suzeranității turcești, a pus începutul politicii noastre, care ne-a scăpat de transformare în provincie turcească și care a ținut până la 1877.

El a domniț dela 1386 până la 1418. Se întitulează mare voevod, însuș stăpânitor, cu mila lui Dumnezeu stăpânind toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste muniți și spre părțile tătărești, Amlașului și Făgărașului herțeg, banatului de Severin domn, de amândouă părțile Dunăii până la marea cea mare (Neagră) și cetății Dârstorului stăpânitor.

Prin „părțile de peste muniți” se înteleg, după Onciul; posesiunile pe cari Mircea le ținea dela regele unguresc, Amlașul, Făgărașului, Severinul. Amlașul este partea din dreapta Oltului, în dreptul Vâlceii, între Hațeg și Sibiu. Cel dintâiu, Mircea, poartă titlul de duce al Amlașului.

În actele latinești, Mircea se înfățișează pentru posesiunile de peste Dunăre astfel: „despot al ținuturilor lui Dobrotici“.

STAREA ȚĂRILOR VECINE, TURCII. În zilele lui Mircea, Turcii erau în epoca eroică a istoriei lor. Sultanul Murad cucerise

Mircea și fiul său Mihai (Cozia).

dela Bizantini (1363) Adrianopole și-si asezase capitala acolo. Pe când creștinii se sfășiau în lupte purtate între ei. Ludovic pofta toate țările, Bizantinii găseau ocaziune de luptă cu Bulgarii, cari se desmembrau. Sârbii, după moartea marelui Ștefan Dușan (1355), căzuseră în anarhie. Murad supuse orașele Bulgariei și făcu vasal pe Șisman. Incercări de cruciată nu reușiră, din cauza neunirii prinților. Vucașin își găsi sfârșitul în lupta de pe Marita, în urma căreia Serbia de sud deveni tributară Turcilor. În Serbia nordică, vecină,

cu Țîngaria, se ridicase „comitele Lazăr” care după încercări neîzbutite, câștigă o mare victorie la *Plocinic*, prima și ultima victorie a Sârbilor contra Turcilor. până în zilele noastre (1378).

COSOVA. Ca să reziste Turcilor, prinții creștini se unesc, Șişman refuză tributul, o armată mare se adună sub comanda lui Lazăr, pe *câmpia Mierlei* (Cosova), Cronicile turcești spun că au luat parte și Românii la această luptă (1389). În zorii zilei de luptă, sultanul a murit străpuns în cortul său de un Sârb, Miloș Obilici, dar victoria a câștigat-o noul sultan. Peste trupul neînsuflit al lui Murad, Baiezid sacrifică pe Lazăr al cărui fiu fu făcut tribut.

Baiezid Fulgerul înaintează în anii următori spre Dunăre și atacă Vidinul. Cronicile turcești declară în mod greșit că în 1391 a înaintat până la Argeș și că din acel an țara noastră ar fi fost supusă la tribut.

Relațiile lui Mircea cu Ungurii nu erau prea mulțumitoare la început, căci întâlneam la Severin bani unguri, iar în câteva acte regele prepară pe oamenii săi cu ideea unei expedițiuni, poate contra lui Mircea. Acesta caută alianța lui Vladislav regele polon. Cele două surori, Maria și Hedviga, cum și soții lor, erau neconținut în ceartă, de care domnii noștri au știut să profite. Mircea încheie un tratat cu Vladislav prin mijlocirea lui Petru, domnul Moldovei.

PETRU MUȘAT. A fost legat de Mircea printr’o strânsă prietenie. El a întins ținutul domnesc spre sud prin județul Neamțu, unde a întemeiat mănăstirea Neamțului. În înțelegere cu Mircea, ocrotea pe călugării sârbi ai lui Nicodim, cari au clădit mănăstiri, în cari se adăposteau vlădici ca „pseudo-episcopii” din sec. XIII. În Cetatea Albă era însă un episcopat cu episcop (pe la 1390) *Iosif*, rudă a Mușatinilor, pe care Petru voia să-l aibă mitropolit. Patriarhia din Constantinopol voia să puie mitropolit grec, nu pe Iosif, care reprezenta curentul slav, dar Petru nu primea mitropolit grec. Unul din ei s’a întors peste Dunăre furios, afurisind pe domn și țara. Mai pe urmă se mai liniștiră lucrurile, dar nu pe deplin. După urcarea lui Vladislav pe tronul Poloniei, Petru merse la Lemberg și-i depuse jurământ ca voevod, împreună cu mai mulți boieri, între cari *mareșalul* Drăgoi. Mai târziu, Petru și fratele său, Roman, asociat la domnie, împrumută pe Vladislav cu 3000 de ruble genoveze, pentru care regele îi amăneta *Haliciul*. În urmă acel ținut se mărgini la *Pocuția* până la Nistru, cu țara *Sepenicului*, cu cetatea *Teținei* (lângă Cernăuți) și poate cu Hotinul. Fiindcă

banii nu s'au plătit, iar unii domni n'au reclamat nici amanetul, au urmat mai târziu lupte între noi și Poloni.

În 1389, Mircea și Vladislav încheiară un tratat, în condiții, ca fiecare din ei să ajute pe cellalt, când ar fi atacat de regele Ungariei. Mai pe urmă, Mircea obținut dela Vladislav, ca în caz când el, Mircea, ar găsi cu cale să facă vreo învoială cu Sigismund, Vladislav s'o recunoască. Mai primi promisiunea Amlașului în caz de izbândă.

Din nefericire Petru moare, iar Roman, care-i urmează domnește puțin, încât relațiunile lui Mircea cu Polonii n'au dat rezultate practice. Apoi a urmat și atacul Turcilor.

ROMAN (1393—1394). A domnit puțin, a lăsat însă urme de domn mare. A construit orașul care-i poartă numele și se intitula cu mândrie: „mare voevod și singur stăpânitor din mila lui Dumnezeu, domn al țării moldovenesti dela munte până la mare”. În 1393 se obligă față de Vladislav să-i dea ajutor numai în Polonia, prin urmare nici contra Teutonilor, nici contra Lituanilor. Aceasta a făcut pe Vladislav să-l ia în Polonia pe el și pe fii lui Alexandru și Bogdan, iar pe tron să așeze pe Ștefan, inimicul lui Petru, deci și al lui Mircea. Astfel relațiunile lui Mircea cu Polonii se întrerupseră.

VICTORIA DELA ROVINE (1394). La un an după supunerea Bulgariei, Baieșid veni contra lui Mircea. În Oltenia, lângă Dunăre, la un loc *Rovine*, se dăde lupta. Mărturii străine sârbești, bulgărești, bizantine, cum și românești, declară că Baieșid a fost învins. Bătălia s'a dat la 10 octombrie și a pierit în ea *Marcu Crăișorul*, vărul lui Mircea, luptând pe partea Turcilor. Cât e de uscată cronica veche, tot găsește cuvinte pline de pitoresc, ca să descrie această victorie: „fu război mare, cât se întuneca văzduhul de mulțimea săgeților — așa de se vărsă sânge mult, cât era văile crunte — și mai pierdu Baieșid oastea lui cu totul”.

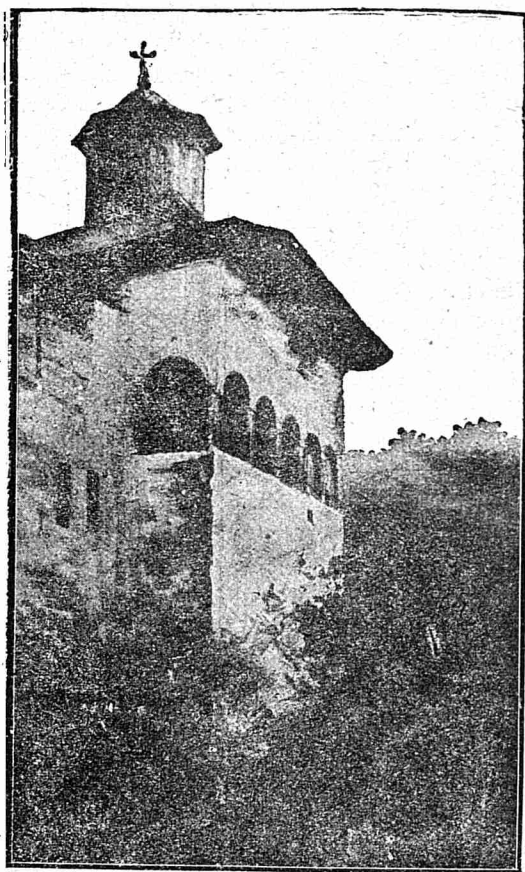
Aceste rânduri au inspirat marelui nostru poet versurile fără seamăn:

Și ca nouri de aramă și ca ropotul de grindeni,
Orizontu 'ntunecându-l, vin săgeți de pretutindeni,
Vâjiind ca vijelia și ca plesnetul de ploaie...

Ce s'a întâmplat, îndată după bătălia dela Rovine, nu știm sigur. Unii istorici cred că Mircea, deși învingător, s'a refugiat în Transilvania, unde se găsea în martie 1395, iar

'în domnie s'a ridicat Vlad pus de Turci. Mai probabil pare că în anul 1395 au venit Turcii a doua oară, că atunci au înaintat până la Argeș, de unde Mircea a trecut peste munți iar unde Vlad s'a făcut domn. În Moldova n'a căutat refugiu Mircea, căci acolo domnea Ștefan.

În Brașov, Mircea încheie un tratat cu Sigismund, ca

La Cozia,

dela egal la egal, cu toate că era domn fără țară. Mircea se obliga să meargă în persoană contra Turcilor, dacă regele va merge în persoană, iar dacă Sigismund va trimite cu armata sa pe altcineva, Mircea să facă tot așa. Armatele regale să se poată aproviziona în țară, dar cu plată.

Desigur, că Sigismund s'a purtat cu multă prevenire față de domnul român, biruitorul lui Baiezyd, căci prețuia talentele lui și voiă să-l aibă aliat, în lupta cea mare cu Turcii.

În 1394 Sigismund încercase să aducă Moldova sub ascultarea sa. Intrase prin pasul Ghimeș, înaintase spre târgul Hârlău, unde stă Ștefan cel închinat Polonilor și-l silise să se închine lui. Dar abia regele trecuse peste hotare, că Ștefan se întoarse spre vechiul său protector, căruia-i datorea tronul și care avea la îndemână alți pretendenți, cu cari l-ar fi putut schimba.

Cei doi sefi, Sigismund și Mircea, se coboară în țară, alung la Argeș, unde Mircea reocupă scaunul domnesc, apoi înaintează spre Dunăre, unde luară dela Turci cetatea Turnu. În părțile răsăritene ale țării, Vlad s'a susținut însuși doi ani, în cari a dat acte de domn. Puterea lui Mircea nu era îndestul de mare, iar regele a fost nevoit să-l părăsească și să se întoarcă în statul său, căci îi murise soția și se temea de turburări, neavând cu ea decât o fată. Pe când trecea munții, Sigismund a fost atacat de Vlad la Posada și a pierdut o însemnată parte din ai săi.

BATALIA DELA NICOPOL (1396). În urma atâtor indemnuri la cruciată, în urma stăruințelor lui Sigismund, apusul izbuti să strângă lumea creștină pentru o luptă mare cu Turcii. Se adunară cavaleri francezi la 6000, cavaleri german, englezi, italieni, floarea creștinătății apusene, la care se unî Mircea cu Românii săi. Totalul creștinilor se ridica la 60.000 de cavaleri și la 40.000 de pedestrași.

Cavalerii, mai ales cei francezi, erau îmbrăcați în fier, ei și caii lor, erau de o vitejie fără seamăn, însă vitejie personală, care nu tine seamă de mersul general al luptei, nici nu-și coordonează mișcările în armonie cu întregul. Purtau niște cisme cu vârî întors și cu pinteni lungi (à la poulaine) foarte incomode la mersul pe jos.

Oastea aceasta mare se coborî pe Dunăre, cuprinse Vidinul și înconjură Nicopol Baiezyd, care asedia Constantinopole, părăsi așediul și porni contra armatei creștine. După mărturia unui German care a luat parte la luptă, Mircea a cerut ca la început să atace el și cu Românii, ca unul care știe modul de luptă al Turcilor. Sigismund și generalii unguri erau de aceeaș părere, dar Francezii se opuseră cu mândrie, zicând că n'au venit ei din atâta depărtare, ca să asiste la lupta altora. Cerură dar să li se acorde onoarea atacului, amenințând, dacă s'ar hotări altfel, că se retrag din luptă.

Francezii atacară cavaleria spahiilor, ușor înarmați, cari se prefăcură că fug, înaintară orbeste până la lagărul întărit cu sârmă, după care sta Baiezyd cu ienicerii, pe când spahii se reuniseră în spate. Cavalerii descălecară, uciseră mulți vrăjmași, dar mersul pe jos le era imposibil. încât căzură prizonieri. Cealaltă armată rezistă câțva, dar în cele din urmă se risipi. Sigismund fugi pe Dunăre spre gurile ei, se refugiă pe flota venețiană și ajunsese la Constantinopole „după cum promisese, nu însă cum sperase”. De acolo s'a întors în statul său prin Dalmația.

Baiezyd ucise mulți prizonieri, vându foarte scump libertatea

șefilor și zise lui Ioan Fără Frică, fiul ducelui Burgundiei: „dacă vei mai avea poftă să te lupti cu mine, te aștept pe câmpul de bătaie, că eu sunt născut pentru războiu și cucerire”. Între alte daruri, ce trimetea regelui Franței, figură o tobă și arcuri cu coarde de piele omenească.

Urmarea cea mai apropiată a înfrângerii a fost cucerirea Vidinului, pe care Șracimir îl predete lui Baiezig. Constantinopole tremura, armatele lui Baiezig pătrunseră până în Pelopones.

Unii scriitori au susținut că Mircea s'a retras dela Nicopole, trădând cauza creștină și pricinuind înfrângerea. Această calomnie nu se potrivește cu caracterul marelui nostru domn și este contrazisă de purtarea cu el a lui Sigismund. În anul următor, voevodul Ardealului Știbor a venit în ajutorul lui Mircea și a izbutit să prinză pe Vlad, pe care l-a dus prizonier în Ardeal. Cum ar fi trimis Sigismund pe Știbor în ajutorul lui Mircea, dacă acesta ar fi trădat la Nicopole?

După Nicopole, se pare că Baiezig a intrat a treia oară în țară. Această expedițiune descrisă de un cronicar bizantin, s'a terminat cu retragerea lui Baiezig fără luptă mare, căci Mircea se retrăgea din fața vrăjmașului, dar „cu foarte mare curaj urmărea armata și urmărind-o se lupta cu ea glorios”. S'au făcut incursiuni din partea begilor de pe Dunăre, dintre cari unul, *Evrenos, dedese* lui Baiezig planul ca să se retragă în expedițiunea nenorocoasă. Mircea, ca să se apere contra acelor begi, a trebuit să stea în mai multe rânduri la Giurgiu, căci pe acolo veneau cetele de pradă turcești.

Un noroc nesperat a răpit pe Baiezig depe scena istorică. În Asia, *Timurlenc* reînființase puterea Mongolilor și oferea azil prinților aziatici detronați de Baiezig, precum acesta adăpostea prinții detronați de Timur. În lupta dela *Angora* (1402) sultanul fu prins și dus prizonier de Mongol.

Tot favorabil lui Mircea se întorceau lucrurile în Moldova. Acolo, după Ștefan, apare pe la 1400 *Iuga*, un fiu al lui Roman. Iuga, după o cronică moldovenească, a fost detronat de Mircea și luat prizonier în Muntenia, iar în Moldova găsim domnind împreună, chiar în 1400, pe alți doi fii ai lui Roman, Alexandru și Bogdan. Despre Bogdan nu se mai vorbește, iar Alexandru a rămas singur domn și după o domnie îndelungată și plină de fapte, a merițat numele de Alexandru cel Bun,

ALEXANDRU CEL BUN

Disparițiunea lui Baieșid a înlesnit iar ridicarea lui Mircea, timp de vreo zece ani. Ar fi avut de urmare salvarea cu totul a lumii creștine de puterea turcească, dacă prinții creștini s'ar fi unit și ar fi dat acum atacul în contra urmașilor lui Baieșid. Aceștia au purtat între ei grele lupte pentru moștenirea părintească, iar creștinii tot nu înțelegeau cât de stabilă e puterea turcească, o credeau în decadentă. La sfârșit, un fiu al lui Baieșid a răpus pe ceilalți, a reunit frânturile statului, care a devenit mai amenințător.

În Asia se luptă *Isa* cu *Mohamed*, pe când în Europa *Soliman* guverna mai mulți ani, până ce sosi *Musa* „în Tara Românească la Mirkes Iflak, bărbat foarte puternic și ager“. Mircea ajută pe fiul grozavului său inamic contra lui *Soliman*, care avea ajutoare bizantine. Invins lângă Constantinopole, *Musa* fugi din nou la Mircea și în a doua expedițiune prinse pe fratele său, care voia să fugă la Constantinopole, și-l sugrumă. *Musa* rămase sultan câțiva ani. Bucuria lui Mircea nu fu de lungă durată, căci *Mohamed* veni asupra lui *Musa*. Invins odată, el se refugiă în Asia, a doua oară se aliă cu Grecii, cu Bulgarii tributari, cu Sârbii și lângă Sofia se dăde lupta decisivă. Rănit, *Musa* fu prins în fugă și sugrumat (1413).

Până la căderea lui *Musa*, Mircea desfășură mare activitate la Dunăre. A intrat în posesiunea cetății Chilia dela Genovezi pe la 1413, de când începe rivalitatea cu Moldova, care, deasemenea, voia să stăpânească gurile Dunării. Mircea tot stăpânea cetățile din dreapta fluviului, cum și Dobrogea, precum se vede din titlul său dela 1413. Micșorarea pericolului turcesc ispitește pe domn să înceapă negocieri cu Polonia, cu care reînnoește în 1411 vechiul tratat contra Ungariei. Mircea se va fi hotărît la acest pas, din cauza puterii celei prea mari a lui Sigismund, ales și împărat al Germaniei.

ALEXANDRU CEL BUN (1400—1432). N'a purtat răboaie, dorul lui era să îngrijească de buna întocmire a țării, de întărirea ei culturală și economică. A întemeiat târguri, a încurajat comerțul prin înlesniri făcute negustorilor, a așezat biserica, a fost bun și mare.

Titlul său sună măreț „Domn dela munte până la mare, Domn de sine stătător“. La început Polonia n'aveau încre-

dere în el, dar neîncrederea lor a învins-o prin sinceritatea cu care a recunoscut suzeranitatea lui Vladislav, prin fidelitatea ce i-a păstrat în lunga sa domnie. În 1402 jură credință regelui, deși acela dădea acte de suveran, căci într'un act face donații în Moldova, Alexandru împlinindu-și obligațiunile în mod cinstit, a înlăturat treptat amestecul Polonilor. În anii următori, a repetat închinarea, a mers în persoană înaintea regelui. L-a ajutat cu trupe în războiul cu cavalerii Teuțoni, ceea ce tatăl său nu primise. În schimb a rămas în istorie o amintire însemnată despre vitejia Moldovenilor, în vestita bătălie dela *Tanenbergh* (1410).

Când Mircea a reînnoit tratatul cu Polonia, a încheiat și Alexandru unul. Din vechea datorie, Vladislav îi rămânea dator 1000 de ruble genoveze, pentru care-i zălogeste, pe lângă Pocuția, Sniatin și Colomea. Totdeodată, Alexandru se căsătorește cu *Ringala*, rudă cu regele, dar căsătoria nu fu fericită, căci s'a despărțit mai târziu, asigurând doamnei venituri însemnate.

Vladislav n'a înțeles însă frumusețea de caracter a domnului nostru. El a încheiat cu Sigismund o înțelegere la *Lublau* (între Polonia și Ungaria nordică) prin care împărțeau Moldova între ei, în cazul când Alexandru n'ar ajuta pe Sigismund contra Turcilor (1412). Ungaria lua jumătatea Bucovinei și țara până la Dunăre cu Bârladul și cu Chilia, iar Polonia cealaltă jumătate cu Iași și cu Cetatea Albă. Acest tratat a rămas însă literă moartă. Alexandru învinsese neîncrederea suveranului său, păstrându-i credință.

Cearta cu patriarhia nu se terminase, deși Moldova fusese scoasă de sub afurisenie. Alexandru isbuti în 1401 să obțină ca mitropolit pe Iosif, care fu cel dintâiu mitropolit moldovean. Scaunul noului mitropolit se așază la Suceava.

ULTIMELE LUPTĂRI ALE LUI MIRCEA CU TURCII. Puterea lui Mohammed I-ii nu se putea compara cu a lui Baiezid, căci se cedase regiuni întregi aliaților Greci și Sârbi, încât Mircea continua să adăpostească pe inimicii sultanului.

Mahmud Bedreddin, consilier al lui Musa, predică o religie, amestec de creștinism și mohamedanism, cu comunitatea averilor. Bedreddin provocase o mare răscoală, greu înăbușită; ajutat de Mircea, înaintă în Balcani, unde proprii săi partizani îl deteră sultanului. În 1415 se refugie la Mircea, un pretins fiu al lui Baiezid Mustafa, care însă își găsi sfârșitul cu tot ajutorul ce primise dela Mircea și dela Bizantini.

Acum se pare că Mohammed a crezut nimerit să-și reguleze socotelile cu Mircea. Cronicile turcești spun că armata turcească ar fi intrat în țară în 1413 și că Mircea s'ar fi obligat să plătească tri-

outul neplătit pe trei ani înapoi, în realitate, expedițiunea s'a făcut după nereușita celor doi răsculați, în 1416.

Mahomed n'a pătruns în țara plină de bălți și de păduri, în care câștigul nu despăgubia pierderile ci a preferit să ia cetățile de pe Dunăre. Ocupă Giurgiul și Turnul, întări Isaccea, poate și Sulina. Atunci a pierdut Mircea, Dobrogea și a recunoscut suzeranitatea turcească¹⁾.

Turcii au atacat atunci și Banatul, încât Dunărea noastră a ajuns sub Turci. Doimnul va fi trimis ostatic, cum spun cronicile turce ti.

Astfel din lupta inegală, care a distrus statele Sârbilor, Bulgarilor, imperiul de răsărit, Mircea a salvat țara sa, ciuntită în adevăr, însă pășirând cea mai mare parte a granițelor ei, făcând bună figură între state și servind de adăpost vecinilor de peste Dunăre cu trecut mai glorios, dar cu pricepere politică mai puțină.

În ultima zi a lui ianuarie 1418 se stinse marele domnitor, nu prea bătrân, căci nu va fi fost mai mare de 60 de ani. El a meritat titlul de mare, i s'a zis și *Bătrânul*, ca să se deosibească de alți domni mai noi cu același nume. Mormântul lui se vede la mănăstirea Cozia, sub o inscripție ștearsă de vreme.

ACTIVITATEA INTERNA A LUI MIRCEA. A purtat grije de mănăstirile făcute de tatăl său, Tismana și Vodița, a terminat Cotmeana (Argeș) și a zidit din temelie Cozia.

A încurajat comerțul, scutind pe Poloni și pe Lituani de plata vămii în fiecare târg și cerându-le-o numai la descărcare în Târgoviște. Acei negustori puteau vinde și cumpăra în toate târgurile și schelele până la Brăila, fără să plătescă vamă. Astfel se încuraja intrarea și ieșirea mărfurilor din țară, aducându-se monetă străină.

INALȚAREA MOLDOVEI SUB ALEXANDRU. Cu moartea lui Mircea, Alexandru rămase domn român mai însemnat și din cauză că Turcii n'atinseseră încă Moldova. El a continuat să susțină biserica, să încurajeze comerțul,

¹⁾ Condițiunile închinării nu ni s'au păstrat într'un text vechiu autentic. Cel cunoscut se zice că ar fi fost copiat de Enache Văcărescu sec. XVIII «după codicile împărătești» însă critica contemporană (Iorga, Giurescu) îl declară de născocire târzie din timpul războiului 1768—74, spre a obține drepturi, ca unii ce ne-am supus prin tratat. Totuși, un cronicar bizantin, care a scris cronica sa în 1478, relatând războiul din 1396 zice: «Mai pe urmă ci încheind pact, Mircea a promis să-i dea tribut și au făcut pace». Deci au încheiat pact.

Prin condițiunile pretinsului tratat se recunoșteau: neatârncarea țării, autonomia, drept de războiu, alegerea domnului de către mitropolit și de către boeri, oprirea Turcilor de a se așeza în țară și de a construi geamii. În schimbul protecțiunii, țara să dea un pescheș (dar) anual de 3000 buni roșii, poate 3000 de galbeni. Și 50 de cai, poate tot atâția șoimi (Iorga).

a intervenit și în luptele ce au urmat în Muntenia, după moartea lui Mircea.

Alexandru a construit mănăstirea *Bistrița*, numită după râul pe care se află, aproape de *Piatra*, târg de lemnari și de butari (la început Piatra lui Crăciun). A mai construit altă biserică într-o câmpie, așezată în mijlocul unei păduri, și numită din această cauză *Sfântul Nicolae din Poiană*, mai târziu *Pobrata*.

La înființarea mitropoliei, a adus în Suceava moaștele sfântului Ioan cel Nou, dela Cetatea Albă. După legenda, sfântul era negustor din Trapezunt și venind în negustorie la Cetatea Albă, a fost martirizat de Tătari (1330). Vestea minunilor ce făcea corpul lui, a decis pe Alexandru să-l aducă cu cinste mare la Suceava, unde se păstrează și azi.

MIHAI (1418—20). Fiul cel mare al lui Mircea fusese asociat la domnie și rămase singur domn la moartea tatălui său, dar, după un an, veni contra lui un fiu al lui Dan, numit tot Dan, cu ajutor de la Greci și dela Alexandru. În ajutorul lui Mihai veniră Ungurii și respinseră pe Dan în 1419, dar în anul următor Dan veni din nou cu Turcii și în lupta ce se dete căzu atât Mihai cât și voevodul Ardealului. Atunci se pare ca Turcii au atins Moldova întâia oară.

RADU PRASNAGLAVA (între 1424—26). Dan nu se întări bine în domnie, căci fu alungat după puțin timp de către un fiu al lui Mircea, Radu Prasnaglava (prostul, simplul) care dă acte domnesti, până ce Dan fuge la Unguri și cu ajutorul lor ia domnia.

DAN al II-lea (între 1420—1431). A fost neconținut atacat de Radu pe care-l susțineau Turcii și Alexandru, dar neconținut a fost ajutat de Sigismund. În 1427 cuprinse Giurgiul, încercă să iea Silistra, ca Mircea.

Sigismund urzea iar un plan mare de luptă cu Turcii. Un căpitan al lui și cu Dan au reputat succese, cari se exagerau în Apus (25000 de Turci morți). Cele mai multe lupte s'au dat la *Golubaci*. Acolo trebuia să vie Sigismund, Polonii și Dan. Insa Sigismund n'a venit, ceilalți l-au așteptat două luni, apoi s'au retras. (Dan avea 6000 de calareți). Instructivă e o scrisoare a secretarului regelui despre lupta dela Golubaci „dacă vă spune cineva ca armata regelui a suferit pierderi mari în luptele din urmă cu Turcii, să nu credeți, căci s'au pierdut tocmai 200 de oameni, toți oameni saraci din Valahia... dar dintre Turci mult mai mulți”.

Altă idee trece prin capul regelui împărat: să aducă pe cavalerii Teutoni și sa-i așeze la Severin contra Turcilor. S'a și așezat un magistru câțiva ani, dar vreo isprava n'a făcut și după puțini ani nu se mai vorbește de cavaleri.

În aceste lupte, Dan, ca și Mircea, mai cu puțin succes însă, reprezenta lupta de rezistență la Dunare. Ca sa-si rasbune contra lui Alexandru, el pustiește vecinătățile Chilie. Alexandru trimite contra lui pe alt fiu al lui Mircea, pe Aldea, pe când și Ungurii aveau candidat, poate fiindcă Dan se unise cu Turcii, pe vestitul *Vlad Dracu*. Aldea izbuti să ocupe tronul, iar Sigismund, deși investise pe Vlad, recunoscă pe Aldea.

ALEXANDRU ALDEA (1431—36). Aldea rezistă lui Dan, care veni cu ajutor turcesc, dar care muri îndată. Aldea atacat de Turci,

cere ajutor desperat dela Sigismund si dela Brasoveni, el si boerul sau Albu:... arcuri... săgeți... pusti... veniți mai iute... că Turcii se mișcă de Sâmbătă... au năpădit la Dunăre prin toate vadurile... grăbiți-vă cât mai iute, ziua și noaptea... căci dacă nouă ne va fi rău, vouă are să vă fie și mai rău". Turcii îl supun, parte din ei trec în Moldova, unde sunt bătuti (1432 iunie 22).

Aldea este cel dintău domn, care se închină în persoană sul-tanului și-l duce ostateci 20 de fii de boeri. El singur spune într-o scrisoare: „stii cum m'am dus la Murat împaratul și cum m'am jurat cu el si cum am vorbit cu el... toate acestea cu groaza le-am făcut, căci mi-au luat țara... si am dat copii boeresti acolo"; iar în alta: „dacă m'am dus la Turci, m'am dus de nevoia mea si am făcut liniste țării, cât mi-a rămas dintr'insa, si vouă tutulor si mi-am scos trei mii de robi”.

În acel timp Vlad scrie Brasovenilor : „stiti bine că Aldea s'a dus la Turci nu doar pentru binele vostru, ci pentru răul vostru, ca să aducă oastea turcească... gătiți-mi o sută de pusti, cu toate cele de trebuință, si arcuri cu săgeți si cu scuturi cât veți putea mai multe.. căci vreau să merg...” pe când Albul răspunde: „despre voevodul pe care l-ați ridicat acolo, Drăculea, cui îi este drag dintre voi să-l sărute, căci n'o să-l mai vedeti”.

MOARTEA LUI ALEXANDRU CEL BUN. La începutul anului 1433 se stinse Alexandru, în urma unei expedi-tiuni nereușite în Polonia. Se unise cu *Svidrigailo*, ducele Lituanilor, trecuse hotarele Polone, jefuise ținuturi, dar a fost surprins de oastea polonă, a pierdut ostași și toată prada. Nici Alexandru nu va fi fost bătrân, deși între atâți domni cu domnii scurte, ni-l închipuim sub trăsurile unui patriarh. A fost înmormântat la mănăstirea sa Bistrița.

Aldea intervine în luptele fiilor lui Alexandru, care se luptau între ei, ca și fiii lui Mircea. Pe la 1436 el moare în lupta cu Vlad, încât acesta, nenorocos în luptele de până aci, izbutește să se urce pe scaunul lui Mircea cel Mare.

URMAȘII LUI MIRCEA ȘI AI LUI ALEXANDRU. IOAN CORVIN

Lui Alexandru cel Bun îi urmă fiul său legitim *Ilie*, care-i fusese asociat la domnie. Ilie avea un frate ilegitim *Ștefan*, care fugi în Țara Românească, de unde se întoarse și cu ajutor dela Turci, alungă pe fratele său, care se refugie în Polonia. Deși Ilie era cumnat cu principele moștenitor polonez, regele Vladislav primește jurământul de supunere al lui Ștefan și închide pe Ilie într'un castel. Peste un an, Ștefan dăruiește (1434) Polonilor Pocutia -

Ilie reușeste însă ca să fugă din castel, intră în Moldova, începe lupta cu Ștefan, dar se împacă în 1435 cu condițiunea ca fiecare să poarte numele de domn al Moldovei și să stăpânească Ilie în *țara de sus* iar Ștefan în țara de jos (Chilia, Vaslui, Bârlad, Tecuci, Olteni și morile covurluiene). Ilie depune jurământul și în înjosirea sa merge, până a lăsa Poloniei cetăți, Sepenicul și datoriile vechi.

În 1437 se stinse și Sigismund, care avusese noroc mai mult

decât minte care începuse multe și săvârșise puține, care la sfârșit a lăsat Ungaria expusă la jafurile Turcilor, căci pe el îl interesau certurile religioase, dorința de a înăbuși mișcarea națională a Cehilor. Ginerile și urmașul său, Albert de Austria, fire eroică, hotărî să poarte războiul cu Turcii, muri însă pe neașteptate și regele Poloniei, un copil reu ni ca și Ludovic de Anjou, coroanele Ungariei și Poloniei fără să poată domni.

Rolul cel mare l-au îndeplinit atunci la Dunăre, Românii conduși de Vlad Dracu și mai ales de Ioan Corvin.

VLAD DRACU (1436—1446), Se numia așa după vestita decoratie a draconului, cu care-l decorase împăratul Sigismund. Ostatic izbucnit să fugă din Buda, fusese prins, apoi scăpase la Constantinopol, turburase domniile lui Aldea și Dan, Pretuit mult de Sigismund, care l-a investit ca domn, s'a luptat mult cu Aldea. Că să aibă ajutor din Moldova, luase în căsătorie pe o fată a lui Alexandru cel Bun.

Din tinerețe fusese prieten cu Ioan Corvin. Odată scrie Brăsovenilor: va veni acolo printre voi slugă domniei mele Ionăș Vlahul. Deci orice are să vă spună să-l credeți". În alta le spune că trecerea în țară a oamenilor să o hotărască Ionăș Viteazul, care să și poată prinde pe cine umblă contra domniei. Când Ionăș devine vestitul lăncu Corvin, i se adresează respectuos: „lui Ionăș Voevod, cuvințioase și cinstitute închinăciuni ți-aduce prea iubitorul frate al domniei tale Ion Vlad, voevod și domn... porunca domniei tale am împlinit-o", Caracterul lui teribil se citește în această amenințare: „de nu-mi veți da în mâini pe vrășmaș și cu tot avutul pe care i l-a luat.. ce voi face împotriva cetății și împotriva voastră, aceasta s'o răzbune Dumnezeu pe sufletele voastre: fiindcă de aș ști că am să pier spre rușinea mea, și tot nu voi îngădui pieirea unui om bun al meu, ci vă voi rămâne dator cu foc. Și în curând altfel n'are să fie". Și în aceasta: „De-l veți omori, sau, îi veți face alt rău, știți voi apoi".

La început Vlad s'a supus Turcilor. A mers la curtea sultanului unde a lăsat ostatici pe fii săi, Vlad Țepeș și Radu, Ba chiar a însoțit pe Turci (1438) în expedițiunea din Transilvania, Când steaua lui Ioan Corvin a început să se ridice, Vlad a părăsit pe Turci.

IOAN CORVIN. Este una din cele mai frumoase aparițiuni din sângele neamului românesc, deși activitatea lui n'a folosit cât ar fi trebuit neamului, din care se trăgea. Viteaz fără pereche în războaie „în care am crescut aproape dela începutul vieții" zice el, nu tăgăduiește un tremur de groază, când a văzut apropiindu-se armata turcească, înainte de începutul unei bătălii. Religios, găsește cauza înfrângerilor sale în planul misterios al lui Dumnezeu, iar în umilința sa găsește expresiuni apostolice: „despre mine, dacă ar fi să mă mândresc înaintea ta, m'aș glorifica mai curând cu slăbiciunile și cu păcatele mele, căci am îndurat opresiunea inimică, închisoarea și celelalte schimbări ale soartei". Tre-cuse de 60 de ani și totuși era neobosit în apărarea creștinătății. Tocmai ca vitejii noștri zicea și el în război: „O

moarte are omul". Ridicarea lui este adevărată minune, că a atâtor oameni extraordinari.

Tatăl lui, *Voicu Sârbu* frații lui, au fost soldați de profesie, viteji. Fusese mângâiat acasă cu numele Iancu, spre a se deosebi de alt frate mai mare tot Ioan, tot viteaz. Sigismund așezase grăniceri spre Turci dintre Români, în cari s'au distins mulți viteji: *magister Iuga* la Caraș, un *Bizere*, un *Ciorna* un *Teodor Chinezul*. Ținuturile românești erau mărci în sistemul de apărare a Ungariei, cu Muntenia cu Moldova.

Mâna puternică a lui Ioan a întrunit toate pământurile românești, a îndreptat într-o direcție hotărâtă puterea de luptă a Românilor înălțând-o în istoria nu numai a Ungariei, dar și în istoria universală. Planul lui a fost să gonească pe Turci din Europa prin puterile unite românești și cu ajutorul apusului.

În tinerețe servise sub diferiți căpitani în Boemia, în Italia. La 1435 primește dela Sigismund moșii, căci îl împrumută cu bani (odată cu 1500 florini în aur) desigur plata soldaților permanenți. Se vede numărul soldaților din actul dela 1437, când se obligă împreună cu fratele său să apere granița trei luni cu 50 de lănci, iar în 1439 cu 200 de lănci. Atunci avea în grijă Orșova și Mehadia. În 1441 ajunse voevod al Ardealului.

În 1442 Turcii jefuiseră în Ardeal și se întorceau cu prăzile spre Poarta de fier, dar Ioan îi atacă la *Sânt-Imre*, îi bătău și trimise capul lui *Mesid-beg* lui George Brancovici.

În toamna aceluiaș an, Murad trimise prin Muntenia altă armată, comandată de *beglerbegul* Rumeliei, dar când se întorcea fu atacată de Ioan unit cu Vlad, și fu sfârșită în munți. Regele recunoaște că în acele lupte Ioan a plătit cu persoana sa, a primit răni mortale dela inimi.

Aceste succese îl încurajau la lucruri și mai îndrăznețe. George Brancovici, despotul sârb, se refugiase în Ungaria, Huniade se hotărî să-l întroneze, ca să-l aibă în clientelă, cum avea pe Vlad în Muntenia și pe Ștefan în Moldova. În toamna anului 1443 trecu în Serbia. Dete la Nis bătălia, în care zicea că a simțit fiori la vederea mulțimei de lănci. Vlad luă parte cu 20.000 de oameni la luptă și la victorie. Creștinii cuprinseră Sofia, înnaintară până la Mărița. Murad ceru pace, care se încheie pe zece ani. Tara românească rămâne sub influența ungurească, Serbia se da lui Brancovici, condițiunile se întăriră prin jurământ pe Evanghelie și pe Koran.

Sosind ajutoare din apus, cu cardinalul Iulian Cesarini, creștinii călcară pacea. Cesarini demonstra că pa-

ceea făcută fără aprobarea papel nu este valabilă, încât începe altă campanie.

BATALIA DELA VARNA (1444). La ruperea păcii contribuiseră Venetienii, cari aduceau vestea că flota creștină plutește spre Galipoli. Mai mică decât în anul celalt, armata creștină, în cap cu Vladislav și cu Corvin, luă drumul vechiu prin Vidin, prin Nicopole și ajunse la Varna. Flota venețiană n'a putut împiedica nici trecerea lui Murad din Asia în Europa.

La 10 noembrie 1444 se dăde lupta crâncenă, în care pieri regele Vladislav, Cesarini, iar ceilalți scăpară cu fuga, printre cari și Iancu. Acesta povestește lupta cu cuvinte de aur „am fi putut evita lupta, dar ne-a fost rușine să părăsim întreprinderea pentru Cristos, în care și a fi învins și a învinge am crezut că nu e fără glorie. Ne-am luptat până la apusul luminii și când a apus soarele a apus și războiul. N'am fost învinși, ci înăbușiți și ne-am retras risipiți“.

Vlad adusese creștinilor 6000 de călăreți la Nicopole, însă povățuise pe rege să fie ascultat, ca să amâne lupta, căci Turcii sunt mult mai numeroși.

S'a zis că Vlad ar fi trădat cauza creștină, însă aceasta nu se vede din nici o vorbă a lui Huniade, care a venit în anul următor și s'a luptat cu Turcii împreună cu Vlad.

În adevăr, sosi la Dunăre flota venețiană cu cavaleri francezi, se unî cu Vlad, începură împreună să cucerească cetățile turcești. Nu izbutiră la Silistra, dar cuprinseră Turtucaia, Giurgiu, etc. La Nicopole veni și Ioan, dar nu izbutiră să ia cetatea și fiindcă se apropia iarna, flota se retrase. Vlad rămânând singur se împacă cu Turcii, tocmai când steaua lui Ion se ridica mereu, căci în 1446 nobilii unguri în unanimitate îl aleseră guvernator al Ungariei. Supărat, Ion veni, prinse pe Vlad și pe fiul său Mircea și-i ucise la *Târgșor*, iar domn puse pe *Vladislav II*, fiul lui Dan II.

În Moldova Ștefan intrase în clientela lui Ioan, și încrezându-se în protectorul sau naval în Suceava, prinse pe frate-său Ilie, îi scoase ochii și rămase domnitor (1438). Însă, crima aduce altă crimă: se ridică fiul lui Ilie, *Roman al II-lea* și cu ajutor polon bate și ucide pe Ștefan (1447) al cărui mormânt se vede la mănastirea Neamțului. Dar Roman moare după opt luni, otrăvit de boieri, după mărturia unui istoric polonez (1448).

Dreptul lui Roman îl pretinse un frate al lui minor, *Alexandrel* (Olehno la Poloni) pe când un Petru, care se căsătorise cu o soră bătrână a lui Ioan Corvin, veni cu ajutor dela acesta, sub un căpitan

Csupor. Ciuber e cunoscut în cronica noastră sub numele de *Ciubăr-Vodă*. El luă dela Petru Chilia și o dete Muntenilor, punând în ea garnizoană ungurească. Petru a murit după un an (1449) când un fiu nelegitim al lui Alexandru, *Bogdan*, vine cu ajutor dela Ioan. ca să conducă țara până la majoratul lui Alexandru, însă înlătură pe minor și rămâne domn.

BATALIA DELA COSOVA (1448). Toate stăruințele lui Hunyadi, toate îndemnurile papei, toate promisiunile creștinilor balcanici nu putură strânge decât vrec 25.000 de soldați, din cari 8000 trimeși de Vladislav din Muntenia. Ioan trecu Dunărea și înaintă până la vechiul câmp de luptă.

În prima zi scrie Ioan, sufletul creștinilor a fost neînvins, iar noaptea întreagă a fost luptă de meșteșuguri și de mașini" apoi Sâmbătă s'a pierdut lupta „pe care am pierdut-o mai mult din lipsa de arme, decât din lipsa de curaj". S'a zis că Muntenii lui Dan au trecut de partea Turcilor, însă niciun domn Dan nu era atunci în Muntenia.

Ioan în retragere a fost închis de George Brancovici, care nu l-a lăsat decât după ce a primit o mare sumă. Adversarii lui Ioan au ridicat capul în Ungaria și au stăruit să se încheie cu Turcii armistițiu pe trei ani.

VLADISLAV II-a (1446—56). Fiindcă Vladislav nu mersese în persoană în ajutorul lui Corvin, acesta îl despoaie de posesiunile din Ardeal și poate fiindcă a trecut în Ardeal și a devastat posesiunile lui Corvin¹⁾ acesta în 1456 îl detronă și-l înlocuiește cu fiul lui Vlad Dracu, cu Vlad Tepeș.

BOGDAN II (1449—51). Polonii trimiseră ajutoare lui Alexandrel, dar Bogdan a repurtat în codru, la *Crasna*, o victorie contra lor. ca Petru Mușat altădată. Totuși n'a domnit mult, căci alt frate vitreg al său, *Petru*, numit mai înainte *Aron*, se dete de partea lui Alexandrel și prinse pe Bogdan, care petrecea la o nuntă în Reusenl, lângă Suceava și-i tăie capul, în locul pe care Ștefan cel Mare a zidit mai târziu o biserică.

PETRU ȘI ALEXĂNDRUL (1451—1455). Petru Aron păstră țara de sus, iar nepotului său îl lăasă țara de jos. Nepotul, alungând major, se supuse lui Ioan și se ridică contra lui Petru, dar fiind învins se refugie la Cetatea Albă, unde boierii îl otrăviră.

PETRU ARON (1455—57). Ca să aibă sprijin contra lui Corvin, pe ai cărui protejați îi ucisese, se supuse Polonilor, cărora le promise ajutoare de soldați și hrană la războiu.

Tocmai atunci Mohammed al II-lea ceru dela mulți printi creștini tribut, ceru și lui Petru. Până atunci, poate

¹⁾ Se plânge Brașovenilor: „liniște n'am, cu toate slujbele ce am făcut și cu tot sângele ce ne-am vărsat, eu și cu boierii mei și cu țara mea, pentru sfânta coroană și pentru țara ungurească și pentru creștini. Și de câte ori nu m'am jurat eu și cu părintele meu Iovșev Voievodul; dar el n'a ținut seama de asta, slujba mea nu i-a fost dragă. Căci nu-i ajunge gobărnătoria țării ungurești, ci trimete să-mi ia ocina mea adevărată și țărișoara mea Făgărașul și Amlașul... Dar dacă el își calcă făgăduința și jurămintele. Dumnezeu să se răsbune asupra celui ce nu păzește dreptatea... nu voiu părăsi ce este al meu odată cu capul. Să știu că pier cu rușine".

chiar din 1420, Moldova trimisese daruri, acum sultanul cerea tribut regulat, 2000 de galbeni ungurești. Oricât de nesimpatic ne este omorîtorul tatălui marelui Ștefan, este o măreție solemnă în hotărîrea de atunci a țării. 57 de boeri mari, cu mitropolitul în cap, și *ceteri omnes*, chibzuesc că nici bani n'au, nici vreun ajutor nu pot avea, pe de altă parte Turcii vor ridica mai mult, neavând pace, cum făceau și până aci, luând femei și copii. În unanimitate au decretat că „supunându-ne acelor păgâni să le aducem suma cerută, până când sfântul D-zeu își va face milă de ai noștri și de noi, ca să avem și noi, ca strămoșii noștri paza lui și a aliaților” (1456). Un boer puternic și iscusit, Mihul, fu trimis cu haraciu la sultan. Peste un an, Vlad Tepeș, care plănuia lupte mari cu Turcii, dăte ajutor fiului lui Bogdan, ca să alunge pe Petru și să se suie pe tron.

LUPTA LUI CORVIN LA BELGRAD. MOARTEA LUI (1456). După Cucerirea Constantinopolei și după expirarea armistițiului de trei ani Mohamed înaintă contra Belgradului, ocupat de Unguri, de când Serbia recunoscuse suzeranitatea ungurească. În ajutorul cetății venise o armată de cruciați, mulți rău echipați, călugări, țărani, studenți. Mohamed înconjură cetatea pe apă și pe uscat, tunurile lui făcuseră spărturi în ziduri. Hunyadi sosi și mai întâiu învinse flota turcească, apoi în atacuri neîntrerupte împușină numărul inamicilor, în timp ce foamea și boalele secerau pe Turci. Mohamed rănit, fugi în timpul nopții, arzând corăbiile și părăsind toate tunurile.

O mare ciumă se întinse după fuga Turcilor. Peste trei săptămâni după victorie, murea de ciumă marele căpitan, apărătorul creștinătății „le chevalier blanc de la Valachie”. Oasele lui se odihnesc în biserica cea mare din Alba Iulia.

ORGANIZAREA ȚĂRILOR ÎN SEC. XV-lea.

Sub Mircea cel Mare și sub Alexandru cel Bun s'a completat organizarea țărilor noastre, încât după dânsii s'a modificat puțin, mai ales la înmulțirea episcopilor și ierarhizarea boerilor. Astfel atribuțiile Domnului, funcțiunile boierilor, ocupațiunile economice au rămas aceleași sute de ani.

DOMNUL. Numele domn este vechiul *dominus*, pe care-l dau sclavii stăpânului lor, și pe care-l purtau împărații romani. El cuprinde în sine deplinătatea puterii,

cum nu o cuprinde titlul slav *voevod*, deaceia pe lângă acesta domnii adăugau *gospodin*, *gospodar* și *samo-dră-javnyi* (= domn suveran, autocrat). Înainte puneau *Io*, prescurtare din Ioan, deseori adăugau *velikiy* (mare) cum și „apărător al credinței” după exemplul împăraților bizantini, dar mai deseori se intitulau pe scurt „voevod și domn”. În actele latinești către rege se arăta dependența către el: „Dei et regis... grația” dar în nici unul slavonesc. În loc de *eu*, *noi* întrebuintează *gospodsvo mi* (domnia mea): a hotărât domnia mea.

Mircea a mutat capitala la Târgoviște. Dreptul la domnie se considera sacru în familia întemeietorului. Aveau însă drept frații, fii domnului, chiar cei nelegitimi, încât ambițiunea se împerechea cu interesul, cu pasiuni de răsbunare, cu intrigi străine, și pricinuesc acel vârtej de domni, care a făcut țărilor mai mult rău decât navăliurile turcești și decât tiraniile străine. Eram considerați popor anarhic, care-și omoară capii, care e incapabil de disciplină. Un scriitor bizantin scrie: „nu obișnuiesc să stea sub aceiași domnitori, dar după cum le pare mai bine schimbă principii, punând când pe unul, când pe altul”. Adevărat, că alegerea e din tradiția romană, căci abstracțiunea romană cerea ca statul să fie condus de cel mai bun, iar acesta se alege, însă această abstracțiune presupune oameni fără interese și fără pasiuni, cum nu este realitatea. Deaceia, imperiul roman a căzut și cel bizantin a văzut atâtea schimbări de împărați, pe când sistemul dinastic s'a întărit ca o creațiune barbară, prin abilitatea unor prinți iscusiți, ca cei francezi.

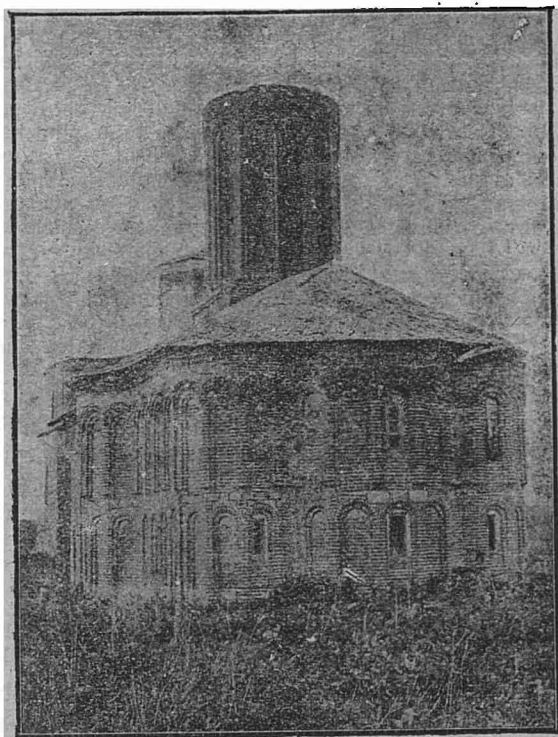
Puterea în drept a domnului era nemărginită. Vieța, averea, depindeau de domn. Proprietatea particulară, demnitățile erau daruri domnești. Averea statului, ca pretutindeni, nu se deosebia de averea proprie a domnului. Mai târziu, ca să asigure plata *haraciului*, a început să se facă deosebire, înaintea altor state mai înaintate, între averea statului și a domnului.

Veniturile domnești erau: decima (*dijma*) din produse, cea din grâu se chema căblărit (căblă = sas kuebel, banită), cea din vin, *vinăriciu domnesc*, apoi dare din porci, din oi, din stupi, amenzi la judecată, *gloabe*; poate pentru că se socoteau în cai, daruri la ocazii (un cnez la intrarea în oficiu dăruia un cal); îndatoriri (*ponvezi*) ca să hrănească oamenii domnești în trecere, să le procure cai și căruțe de călătorie. La urcarea domnului, toți fruntașii veneau la domnul cel nou, ca să li se întărească proprietățile, când desigur aduceau daruri.

Existau bani din țară de aramă și de argint (cel din urmă bate bani Dracu în Muntenia) bătuti la Brașov și

la Lemberg. Primii au băfut Vlaicu și Mușat. Când suzeranitatea străină era efectivă, domnul n'avea monedă proprie decât prin favoare (Vlad Dracu). Numele de ban este împrumutat dela banul unguresc de Severin, a cărui monedă va fi fost imitată.

Banii ungurești erau de aur (galbeni) și de argint (florini). Circulau și monete bizantine, bulgare, numite *perpere*, divizate în groși. Un gros avea 6 aspri. Circulau și bani poloni, tătărești (genovezi), numiți *Januini*.

La m. Snagov.

BOIERII. Cum s'a văzut din diploma lui Bela al IV-lea au fost la noi boeri, proprietari ai pământului, ca în apus. Vi-tejii aceia, voievozii, mai vechi decât domnii, erau uneori mai puternici decât ei și-i luau pe garanția lor față de regii suzerani. Ca și regii capetieni, domnii în drept erau stăpânii boierilor puternici, de fapt depindeau de ei. Acei

boeri, proprietari mari, chiar fără slujbe, semnau în acte înaintea boierilor slujbași, ca în actul de închinare al lui Petru Aron. Ei semnau cu numele jupân în Muntenia, pan în Moldova. Deci s'a susținut greșit că la noi n'a existat clasă de boieri.

Boieriile de funcțiune s'au împrumutat dela Slavi, cari le luaseră dela Bizantini. Capul cancelariei domnești era *logofătul*, iar administratorul tezaurului, *vistierul*. *Vornicul* era mareșalul palatului, *poștelnicul* (=pat), *spătarul*, *paharnicul* (ceasnic în Moldova), *stolnicul* (=masa), *comisul* erau funcțiuni pe lângă persoana domnului, ca la împăratul bizantin și cel german.

Capii cetăților se cheamă pârčălabi (ung.) sau staroste (slav.). Administratorii județelor erau vechii județi sau *vătași*.

S'a mai zis că boierii noștri au fost de origine străină și în adevăr că au venit boieri bulgari, sârbi, vor fi venit și greci după caderea Constantinopolei, cum și Ruteni. sau alții, dar un *Albul*, un *Mihul*, un *Drăgoi*, cu greu se poate admite că au fost străini. Ei au putut rășădi dintre cnezii și voievozii, cari au ajutat primilor domni. Chiar faptul că apar ca indivizi, nu în clasă organizată, arată că n'au venit cu conștiința de grup dintr'un stat organizat, ci s'au format în creșterea proprie a statului, ajungând târziu la conștiința de clasă. În timpurile vechi plăteau dările indirecte, nu erau scutiți decât de bir, de care erau scutiți nobilii români și în Ungaria. Din cauza împerecherilor ca să puie domni, au fost cauză de stăbirea țărilor, deși meritul lor în trecutul nostru este foarte mare.

BISERICA. Nu cunoaștem soarta mitropoliilor muntene. După ce Severinul a fost luat de Unguri, episcopul n'avea reședință stabilă până în secolul XVI, când i s'a fixat mănăstirea Bistrița, Episcopi catolici figurează până târziu la Argeș. Activitatea ortodocsă trebuie să fi fost susținută atunci de clericii de jos, refugiați din Serbia și din Bulgaria, pe când domnii supuși „Chesarului” și „craiului” încurajau propaganda catolică.

În Moldova, Alexandru, deși a permis catolicismul și a primit pe Husiți, a purtat grije de biserica ortodocsă. A înființat a doua episcopie de Roman, a întemeiat Moldova și a clădit din piatră biserica de lemn din Rădăuți. În conciliul dela Florența, au fost reprezentate și țările noastre, din cauza dependenței în care se aflau față de Sigismund. Această participare la un sinod catolic a dat naștere la certe cu patriarhia.

În mănăstiri se copiau cărți, începând cu Nicodim. Pe la 1435—1436 un *Gavril* scrie un evangheliar. Alexandru a pus să se scrie legenda unui sfânt, în scop de mo-

ralizare. În mănăstiri se lucrau podoabe, vase sacre, ornate preoțești, haine îmblănite. Se vorbește de cojocari, scutiți de lucru domnesc în folosul mănăstirii.

Am văzut mănăstiri în Muntenia: Sâmnicoara, biserica domnească din Argeș, cea din Câmpulung, Vodița, Tismana, Cozia, Cotmeana, iar, în Moldova: mănăstirea Neamțului, Moldovița, Bistrița, Rădăuți, Probota. Multe din ele sunt ruini (Vodița, Sâmnicoara) însă ruini elocvente din trecutul nostru. Din Sâmnicoara (16 m. lungă 8 lată) se păstrează turnul, reparat în anii din urmă și zidul rotund al altarului.

Biserica domnească s'a păstrat întreagă¹⁾ cu pictura primitivă, peste care s'a așezat o pictură nouă. Planul ei arhitectonic este inițiat după al unei celebre biserici bizantine.

Mănăstirile aveau și scop strategic, apărau trecerea unui râu: Vodița apără Dunărea, Cozia Oltul. Cozia, Tismana, biserica din Câmpulung au suferit reparațiuni radicale, ca și mănăstirile Moldovei.

Dintre străinii, cari s'au refugiat la noi, am suferit o influență binefăcătoare dela Husiți. Deoarece ei învățau că limba în biserică trebuie înțeleasă de popor, a început să se traducă în românește părți din Scriptură, la cari s'au adăogat cărți apocrife din literatura Bogomililor, cari au deprins pe Români cu cititul în limba lor.

ORAȘE. Nu trecuseră o sută de ani dela întemeierea Moldovei și vedem mulțime de orașe, de târguri, ca ieșite din pământ. Deci regimul țărilor noastre era prielnic dezvoltării economice. Se primiau străini, se făceau înlesniri celor cari aduceau, sau duceau măfuri. Am primit de Husiții persecutați, am primit pe Armeni, pe Țigani. Străinii aveau voie să-și construească biserici, astfel se dovedește existența unei vechi biserici armenesti în Iași.

Cele mai multe orașe le-au întemeiat străinii, chiar Argeșul, susținea Hașdeu că a fost înființat de Armeni, lucru imposibil, căci este mai vechiu decât emigrațiunea Armenilor din țara lor.

Slatina era loc vechiu de trecerea mărfurilor pe Olt spre Sibiu, întemeiat dintr'o gorodiște sloveană ca și *Târgoviște*. Mai vechiu e *Turnul*, mai nouă *Brâila* și o cetate dispărută în timpul dominațiunii turcești. *Cetatea de Floci* (= Comertul cu lână) în regiunile Ialomiței, cu amintiri dintr'un trecut vechiu. Apoi Câmpulung, Buzău,

¹⁾ I s'au adăogat cele două turnuri din față și i s'a schimbat ușa în față, din laterală cum era.

Râmnic, Târgșor (Prahova), Calafat, Giurgiu, Baia de Aramă. Apăr în cele mai vechi documente. În Moldova erau Baia, Bacău, Trotuș, Siret, Suceava, Bârlad, Dorohoi, Radauți, Cernăuți, Hotin, Iași, Roman, Tighina, Cetatea Albă, Cotnari, Neamț, Moldovița, Adjud, Chilia, Ocna, dintre cari 14 sunt citate într'un act de comerț al lui Alexandru cel Bun, acordat comercianților din Lemberg, pentru plata vamii.

În acest act, Alexandru hotărăște ca negustorii să plătească vama 3 groși la grivna (= 3 ruble, un galben) în Suceava, apoi în orașul de desfacere alți 2 groși. Se importau de lux: mătase, piper, vin grecesc, iar la export se lua 1 gros de vită, 1 dela 10 porci, 6 dela un cal. Se exportau spre țările tătarești prin Cetatea Albă și Tighina. În Polonia pe la Cernăuți, în Transilvania pe la Baia, în Muntenia pe la Băcău și Bârlad, orașe de frontieră. Era cunoscută calea Brăilei pentru adus pește.

Mircea învoește Polonilor să vândă prin orașele și prin schelele depe Dunăre, începând dela Porțile de Fier și chiar până la Brăila.

În arhiva Brașovului se păstrează peste 400 de acte vechi în limba bulgară, învoeli comerciale date de domni munteni, scrisori domnești despre diferite afaceri, scrisori particulare dela boieri, mitropoliti... izvor pretios de cunoștințe ale trecutului. Așa s. e. Vlad Dracu cere puști (tunuri) și salitră. Neagoe Basarab cere „meșteri să ne facă niște ceasornice și niște tipare“.

Se permitea Polonilor să-și construească o casă de comerț în Suceava, dar li se interzicea să ție cârciumă și să *fiarbă bere*.

Cel mai vechiu din aceste documente este hrisovul lui Mircea din 1413 în care zice că întărește Brașovenilor „așezămintele ce le-au avut dela strămoși“ lui, pentru vamă prin târgurile Brașovului până la Brăila. Enumără mărfurile: postav de Ypres, de Louvain, de Cehia, șepci frâncești, piper, sofran, bumbac. La export: butoaie de miere, de vin, ceară, vite, brânză, pește, piei; mărfuri ce vin de peste mare (coloniale, numite și marfă tătarească).

Era obiceiul atunci că datoria neplătită a negustorilor din altă țară, păgubașul căuta să o scoată dela negustorii acelei țări pe care-i putea prinde, însă Mihai oprește acest obicei și hotărăște că orice negustor din țară „să-și scoată datoria dela datornic... să-l părăscă înaintea pargarilor... iar dacă datornicul nu va avea de unde să plătească, să-și bată ochii, că nu și-a dat marfa la negustor cinstit“.

Dela Brașov calea trecea prin Bran, prin Rucăr la Târgoviște, la Dâmbovița, ajungea la Dunăre, fie la Dârstor, fie la Giurgiu, fie la Nicopole. Dela Brăila luau pește, treceau prin Târgșor, prin Târgoviște, plătind câte un pește de car.

ADMINISTRAȚIUNEA ORAȘELOR. Orașele muntenesti imitau în administrațiunea lor orașele săsești, pe când orașele moldovenești imitau organizațiunea Germanilor polonezi. Există o mică autonomie, nu prea mare, căci autoritatea domnului o strivia. Un fel de primar, numit *Șoltuz* era asisat de un consiliu de 6—12 *părgari*

(— Scholtzeisse și Buerger) în Moldova. În Muntenia consilieri se numiau tot *pârgari*, dar primarul păstra vechiul nume de *judet*. Consiliul orașului primia însărcinări, ca să cerceteze pricini, se ocupa cu afaceri de municipalitate, întărea schimbul de proprietăți în „scaunul de judecată” propriu, ținea un catastif al târgului. În cetățile întărite însă, domnul avea doi pârcălabi, iar ici și colo un *ureadnic* sau vornic.

Românizarea orașelor a fost o cucerire internă a țăranului român, înlesnită prin dependența în care stă orașul de sat, cum și prin viața mai plină, mai sănătoasă a satului: din săteni se fac orașeni, dar încercările de a face săteni din orașeni n’au izbutit până în zilele noastre.

ORGANIZAREA ȚĂRILOR. — ROMÂNII DE SUB STĂPÂNIRI STRĂINE.

PROPRIETATEA. Pământul posedat în deplină proprietate se numia oficial *ociună*, atât la proprietarul mare cât și la cel mic, iar daniile domnești se chemau *uric*, ca și actul de danic. În popor proprietatea se chema *moșie*, moștenire dela moș, iar proprietarul *moșnean*, *moștean în Muntenia*, *răzeș în Moldova*. Țăranii moșneni au fost deplin liberi, boieri mici, neavând obligațiuni decât fiscale către domn, și militare, pentru apărarea țării, care prin extensiune devenea moșia cea mare. Descendenții stăpâneau pământul moșului în *marginile* vechi, fiecare cu *partea* sa, dar folosind în comun pădurea, râul și livedea. Fetele erau la părți egale cu băieții, iar străinii puteau deveni părtași sau prin adopțiune, sau prin o căsătorie cu fata unui moșnean. Adopțiunea se chema a se face „frați de cruce” și era un act solemn în prezența satului. Curios. că uneori, ca să facă schimb de moșii, se făceau frați de cruce două mănăstiri.

Mai târziu, toți țăranii liberi se numiau cnezi, încât populația țării se număra pe trei clase: boieri, cnezi și rumâni.

Proprietatea aceasta în *devălmășie* nu e ca proprietatea în comun a Sârbilor (Zadruga) și a Rușilor (mir) fiindcă la noi fiecare avea partea sa fixă, pe când acolo comuna era proprietară, iar partea fiecăruia se schimba, la termene scurte, după greutatea familiei.

Cel mai numeros element al satelor erau țăranii fără pământ, unii vechi coloni pe moșiile proprietarilor mai mari, alții păstori cari au găsit pământul împărțit, alții străini aduși de împrejurări diferite. Formă partea cea mai numeroasă a populației și era națională, căci tocmai ei „săracii” oameni fără pământ, poartă numele național *rumân*. În Moldova se chemau vecini. Situațiunea rumânilor și a vecinilor era, de altfel, mult mai ușoară la noi decât în cele mai multe țări. Pe când în Rusia erau asimilați cu sclavii, iar mai târziu dăteau muncă de trei zile pe săptămână boierului, la noi, deși n'avem documente din epocă, se pare că lucrau mult mai puțin (3 zile vara și 3 iarna sec. XVI). De altfel, munca nu se cerea, căci pământul se cultiva puțin: grâu mai mult pentru îndatoriri religioase (nu se duc prinoase de mămăligă) și pentru cererile Turcilor, mai puțin pentru hrana proprie, orz pentru Turci. Ocupația principală era tot creșterea vitelor și teciul muncii coasa fânului, cultura albinelor, căci de aici se trimețea ceara, care servia atunci la iluminarea caselor bogate, cum și mieștea care, în oarecare grad, ținea locul zahărului de azi. Lăcomia boierilor la fân trebuie să fi fost mare, căci unii vorbesc de mii de clăi, vite trebuie să fi fost multe, deaceia dădea văcăritului se suporta mai greu decât toate.

Vecinii și rumânii plăteau dijmă domnului, apoi proprietarului ceva mai puțin, căruia îi lucrau și zile de muncă. Ei nu puteau fi despărțiți de pământ, se vindeau împreună cu el, aveau cât de mult, erau în realitate stăpâni pe câmpul de lucru, cu drept la pădure, la liveze și la apă. Proprietarul ținea pe rumân legat de moșie, nu numai pentru că fuga lui îi pricinuia pagube, dar fiindcă lipsa lui micșora suma birului, pe care atunci trebuia s'o împlinească Proprietarul. Birul se hotăra într-o sumă pe sat și apoi se repartiza pe cap (cislă) iar proprietarul răspundea de întreținerea sumei, până la o nouă stabilire.

Nu mai bărbații dăteau muncă, femeile vecinilor erau scutite. Totuși vecinii și rumânii trăiau mai rău ca moșnenii: se vorbește de vecini cari locuiesc în 60 de bordeie în acte de dăruire mănăstirilor se vorbește de bordeie tătarești, de sălașe țigănești, cari erau în stare de robie.

Satele din acelaș ținut se întâlneau la câte o sărbătoare, ca să schimbe produsele lor, ca să petreacă, sau ca să contracteze căsătorii. Locurile de întâlnire se chemau *Nedei* (= sl.) și târgul fetelor. Cuvintele *târg* (sl.) *bâlcin* (ung.) și iarmaroc (germ.) au înlocuit pe mai vechiul *Nedei*.

La împărțirea anului, din timpuri vechi sunt (ca și sărbătorile păgâne: Rusaliele, Circovii, Filipii, Foca, sărbătoarea Moșilor) numele lunilor: făurar, mărtisor, prier, mai, ciresar, cuptor, agustru, răpciune, brumar cel mic, brumar, undrea. Numele lunii din urmă vine de la sărbătoarea Sf. Andrei, numit în vechea românească *Indrea*, pe care poporul ne mai înțelegându-l l-a asimilat cu unealta undrea, cu care n'are nimic comun, nici luna, nici sărbătoarea.

NOBILIMEA ROMÂNĂ DIN ARDEAL. Mulți Români, s'au ridicat sub Unguri în nobilime și în demnitățile statului, afară de Corvin, dar au rămas necunoscuți, căci în evul mediu situațiunea de clasă recomanda pe cineva, mai mult decât națiunea din care ieșise, cu deosebire când numele de Rumân și de Vlah designa pe țărani neliberi. Nu numai în Ardeal, dar nici în principate nu găsim vreun boier cu numele Rumânul sau Valahul.

În 1303 voevodul Maramureșului, *Nicolae*, era conte ca și fiul său *Ștefan* și ca *Iuga*, fratele întemeietorului Moldovei. Poate și contele Andrei a fost Român. *Balc* era print puternic, cum se vede din ambițiunea de a face mitropolie din mănăstirea sa din Peri (lângă Sighet) ceea ce nu se obișnuia decât în statele autonome. Acea biserică a avut mare însemnătate în istoria culturii noastre, căci, deși patriarhul n'a făcut-o mitropolie, ca să nu indispuină pe Sigismund, egumenul ei a fost declarat ierarh asupra Sălajului și a ținuturilor vecine, ca Ciceul. Prin ea s'a simțit influența husică și s'au tradus cărți religioase în românește.

În 1219 era un voevod *comite de Doboca* ai cărui urmași s'au înrudit cu domnii munteni. Pe unul Vlaicu, îl numeste „carnea și sângele său”. Familia *Trentul*, *Conia*, *Heem* sunt de origine românească. Nobilii trebuiau să treacă la catolicism, deaceia toți si-au uitat de neamul lor. În 1500 regele a luat moșiile a doi nobili români „pentru că a aflat că sunt schismatici”.

BOERI. Mai mici ca nobilii erau stăpânii de moșii cu țărani pe ele, ca boerii din țară. Erau boieri, dar nu erau nobili, căci n'aveau dreptul de blazon, ca cei din principate. Se găsesc în Făgăraș și în alte părți. Ei se ridicau dintre cnezi.

În 1366 Ludovic decide: „fleece chenez întărit în chenezatul său... să fie socotit nobil adevărat”. Ladislau scrie în 1457 „toti nobilii și chenezii și ceilalți Vlahi s'au făcut plăcuți și iubiți, nu numai predecesorilor nostri, regilor Ungariei, dar și nouă, mai ales prin aceea, că ei... au paza și privegherea vadurilor Dunării în contra deselor năvăliri ale Turcilor... Voind ca multumită să le plătim, întărim toate si fiecare din privilegiile acestor Valahi nobili si chenezi și ale celorlalți Valahi”.

Chenezul strângea dările, din care cea mai importantă era quinquagesima din oi. Cnezii nobili erau datori serviciu armat: „să meargă la pomenita oaste cu o lance, zice un document... cum sunt datori să meargă, după obiceiul celorlalți cnezi nobili”. În Hateg 12 cnezi judecă o împărțire de moșie. În cestiuni penale puteau apela la rege.

IOBBAGII. CEILALȚI VALAHI. Cuvântul *jobbaggio* însemna un om, care deținea un pământ în schimbul serviciului militar (*jobbaciones castrenses*) În cele din urmă a ajuns deopotrivă cu țăranul supus, egal cu *ceilalți Valahi*..

Ungurii erau soldați călări și întrebuințau pe Români la apărarea castelelor. Bela al IV-lea scrie papei „poporul nostru nu e deprins la apărarea castelelor“. Regele Boemiei se plânge papei că Bela al IV-lea l-a atacat cu mulțime de „oameni cruzi Cumanî, Unguri.. și Valahi“.

Iobagii mai erau obligați pe lângă castel: să aducă lemne de foc, grinzi, bârne de lucru, să lucreze la reparații, la șanturi și în acest caz erau scutiți de unele dări, nu de quinquagesima oilor. Șirul dărilor în bani e lung ca și la noi: „cens, taxe, contribuții obișnuite și neobișnuite, zecimi, noimi, capete și dări“. Lucrau zile proprietarilor, plăteau pentru folosința morilor, munților și pădurilor.

Cu toate obligațiunile lor, iobagii puteau să se mute depe o moșie, cu voia proprietarului, după ce-i plăteau darea. În pricini mici erau judecați de cneji, în cele mari de stapânul domeniului, care însă n'avea drept de pedeapsă capitală, cel puțin după dispozițiunile regale. Averele iobagului mort, fără copii, o moștenea fratele mai mare și văduva; când nu se găsea nici un moștenitor de domnul său, iar cea nobilă rămânea regelui.

ROMÂNII DIN POLONIA. În Polonia erau sate de Români întemeiate de cnezi colonizatori. Aceștia aveau drepturi mai mari, între altele privilegiul de a fi judecați numai de rege și de tribunalul lui. Se bucurau de unele scutiri, afară de serviciul militar și ca strângători fiscali aveau drept la 1/3 din sumele adunate. Demnitatea de cnez se moștenește, se putea vinde cu voia regelui.

Tăranii (coloni) aveau pământ de arat, drept de pășune, drept la pădure, toate cu diimă și cu slujbă la cnez și la castel. Zilele de muncă erau cel mult 6 cu boi, cu cal, și toți membrii familiei. De rășboiu erau scutiți. Polonii nu întrebuințau pedesfrime, luau câte 6 groși de flecare țaran. Când o fată se mărita în alt sat, se plătea o taxă, numită *cunită*.

Mai multe sate formau o *craină*, ca țările pe râuri la noi, cu un cnez numit *crainic*. Se pare că exista un tribunal de cnezi, prezidat de rege, sau de omul lui numit *iudicium valachicum*.

ROMÂNII DIN BALCANI. Afară de Românii macedoneni, au fost Români în Bosnia, despre cari nu găsim decât amintiri scurte.

Însă asupra Românilor din Serbia găsim multe stiri în actele regilor sârbi, mai ales în actele țarului Ștefan Dușan.

Chiar la sfârșitul sec. XII Ștefan Nemanja dăruiește unei mănăstiri vestite din Serbia 170 de Vlahi, două judecii. Cuvântul cnez apare puțin mai târziu și alternează cu alul, *premiikiur*.

Unii dintre acești județi sau cnezi erau boieri și boier-nasi, așa unul *Caloian* avea țarine, livede, moară. Alții a-

veau vii, mori, oameni în oraș și în sat. Găsim preoți cu proprietăți și cu vii.

Țăranii îndepliniseră, sau îndeplineau servicii militare, pentru că Dușan scutește de slujba ostășească pe cei supuși mănăstirii. S'a susținut de unii învățați că Românii din Serbia se ocupau numai cu păstoria, dar nu este exact, căci între obligațiuni intră în adevăr aceea de a paște oile, caii, dar intra și aceea de a da grâu, ovăz, vin, miere, ceară, de a ara o zi toamna și una primăvara, de a secera, de a lucra la vie.

La vânzări găsim și în Serbia obiceiul, ca sa se întrebe la vânzarea unei moșii, case, vii, rudele vânzătorului și numai cu învoirea lor imobilul devenea proprietatea unui străin. Proprietatea se stăpânea în grupe înrudite, ca la gîntea romană, dar fiecare cap cu partea lui, ca în tară. Mănăstirea nu putea goni pe țărani de pe moșii, pământul era robii lor. Partea rezervată mănăstirii, ca și în apus, o lucrau țărani în zilele de clacă, la cari erau datori.

Din toate cercetarile rezultă că împărțirile sociale erau aproape aceleași la toți Românii, că îndatoririle feudale de serviciu militar, de muncit proprietarului de dijme statului și proprietarului existau și în țările noastre.

RASCOALA ȚĂRANILOR DIN 1437. În anul 1437 nemulțumirile populare nebăgate în seamă până atunci, ca un vulcan stins din vremuri uitate, izbucniră în flăcări mistuitoare, contra atâtor domni din atâtea națiuni și d'atunci au izbucnit neconținut până în zilele noastre.

Ideile de nemulțumire au pătruns din Cehia, dela Husiți, cari în reforma bisericii cereau ca preoții să se întoarcă la sărăcia creștinilor primitivi și mai cereau desființarea dijmei către mănăstire și către domni. Încă dela începutul secolului trecuseră ei în Ungaria, ajunseseră în Transilvania, unde au provocat traduceri din Biblie în limba românească, apoi au fost primiți în Moldova.

Răscoala o provoacă un episcop George Lepes nu o cunoaștem însă în amănunțimi, ci numai din actul de înpăciuire, încheiat între căpitanii răsculaților și între nobili. În acel act se spune că episcopul nu voise să strângă dijmele sale timp de trei ani, apoi căutase să le stoarcă nu în denari, ci în monetă mare și grea, ba încă le mărise. Țăranii nu putuseră plăti și episcopul aruncase asupra lor interdicțiunea, privându-i de serviciile bisericii, de botez, de cununii și de înmormântări. Domnii, și ei, considerând pe țărani ca robi, nu le îngăduiau să se mute de pe moșii, încât au început lupte cu mutilări, cu desmembrări. Țăranii se

adună pe muntele Bobâlna, aproape de Dej, și după mai multe mijlociri izbutesc să se împace cu episcopul și cu domni lor. Era reprezentati de *Mihail Valahu*, căpitan, și de alți trei.

Țăranii se declară supuși credincioși regelui Sigismund și cer ca sa li se recunoasca vechile libertăți, acordate de sfinții regi. în deosebi de Ștefan. In privința plăților obțin. ca în viitor să platească și cu bani mai mici, ca să dea 19 din fructe și să nu mai dea zecimi din porci și din albine. Obțin dreptul de a se mută depe moșie, după ce vor plăti dările convenite. Se hotărăște ca munca la nobil să fie o zi de seceră. sau de coasă, să nu fie luați cu sila la muncă în saline. iar în armată să fie provăzuți cu alimente mai eftine.

Pentru respectarea pactului țăranii și nobilii jurau să nu ia apărarea aceluia dintr'înșii care l-ar călca, ci să-l considere sperjur.

Se mai convenea, ca în fiecare an să se adune pe Bobâlna căpitanii și câte doi bătrâni de sat, ca să vadă dacă pactul se observă.

Indată ce țăranii s'au risipit, George Lapeș cu nobilii. cu Secuii și cu Sașii au încheiat între ei un pact, cunoscut sub numele de *unio trium nationum*. în care își promiteau sa uite neunirile dintre ei și să se apere contra inamicilor. Deși actul se numește unirea celor trei națiuni, numai indirect este îndreptat contra Românilor. In realitate unirea era din partea claselor stăpânitoare contra țăranilor. atât români cât și unguri.

Mișcarea a fost înăbușită cu cruzime, cât țăranii nu s'au mai prezentat uniți. Ioan Corvin le-a mai ușurat dările, Matei le-a arătat oarecare *milă*, Românii încep însă să fie separați ca națiune, căci în 1463 se ia măsura ca „iobagii, cari vor rămâne la păza cetăților, în timp de expedițiune, să fie de sânge unguresc“.

CADEREA CONSTANTINOPOLEI. VLAD ȚEPEȘ. URCAREA LUI ȘTEFAN PE TRON.

Mohamed II, fiul lui Murad, era crud, ambițios. setos de sânge, instruit și viclean. Prima lui ambițiune era să cucerească Constantinopole. El își construisese o artilerie puternică. Un Român din Transilvania îi turnase un tun. care arunca pietre de câte 1200 de kilograme, la 1000 de

metri. De altă parte, împăraful Constantin proclamă unirea cu papalitatea, deși rezistența clerului era inversunată: „mai bine turbanul lui Mohanmed, decât palăria cardinalului” era lozincă Grecilor. Din aprilie până în maiu, armata turcească ținu capitala înconjurată. Constantinopole cu o populațiune de aproape 200.000 de locuitori, nu avea decât 8.000—10.000 de soldați, între cari câteva sute de Genovezi și de Venețieni. Flota turcească, fu învinsă. Iunul cel mare plesni.

Cetatea s'a luat pe uscat. Constantin a pierit ca un erou, iar învingătorul a ucis mulți creștini, a vândut mulți robi.

Mai pe urmă, Moḥammed dăde voie creștinilor să-și păstreze religia și să aibă patriarhul lor, le permise să locuească într-o parte a Constantinopolei, numită Fanar, pe când Turcii locuiau cetatea (Sambul).

Prin cucerirea de Turci a Constantinopolei se produse o mare schimbare în relațiunile comerciale ale Europei cu orientul. Marea Neagră și Marea Mediterană fură bântuite de flotele turcești, comerțul spre Egipt se opri, repub'cile italiene începură să decadă, lumea începu să caute alte căi pe mare. Oceanul Atlantic luă locul Mării Mediterane.

VLAD TEPEȘ. Fiul al doilea al lui Vlad Dracu a fost ridicat pe tronul Munteniei de către Ioan Corvin, care, deși ucisese pe tatăl și pe fratele mai mare al lui Vlad, nu mai lăsă domnia lui Vladislav, fiindcă jefuise în Ardeal posesiunile corvinești.

Contemporanii au numit pe Tepeș¹⁾ *Drăculea*, el însuș se numește într-o scrisoare *Dragulya* și numai din secolul următor a început să i se zică Tepeș. Felul acesta de omor în țapă se obișnuia la Tătari și chiar la Unguri, cari au tras în țapă pe țărani, după răscoala din 1437.

¹⁾ Ioan Bogdan a scris asupra lui Vlad Tepeș o monografie însemnată, în care se corectează multe greșeli, ce se scriau în cărțile noastre despre acel domnitor, dar care a fost întrecută în unele rezultate de cercetările mai noi. Judecata lui Bogdan asupra lui Tepeș este contestabilă, cu toate că el a fost unul din cei mai sobri și mai exacti învățați ai noștri. Tepeș e prezentat ca un degenerat „de care ar trebui să ne rușinăm” ca un înconștient impulsiv de nu putea nici să păstreze prietea, nici să câștige războaie și a cărui degenerescență se vede în copiii lui: Mihnea crud ca el, Vlad Călugărul (crede greșit că e fiul lui Tepeș) religios și călugăros (manie religioasă); că și Mihail Kogălniceanu a numit „în tinerețea sa pe Tepeș monstru, oroarea omenirii”. Totuși, această apreciere este contestabilă. Cruzimile ce s'au pus în sarcina domnului au fost mărite de fantazia populară, care s'a delectat cu faptele lui într-o carte tipărită pentru popor, printre primele opere ale tiparului (sec. XV) în limba germană și în primele manuscrise de literatură profană ruscască. Astfel, cu vreo 2—3 istorioare, povestea isprăvilor lui Tepeș se citește în școalele rusești printre primele texte profane. Imaginațiunea populară n'a văzut în Tepeș un monstru, ci un răsbunător al justiției: un executător fără milă al răului, ori de unde ar veni. Eminescu după ce arată corupțiunea tinereții noastre, exclamă:

„Cum nu vii tu, Tepeș Doamne, ca punând mâna pe ei”.

Chipul lui Vlad se păstrează în mai multe copii, una în ulei poate că este opera unui pictor dela curtea lui Mateiu, unde domnul român a fost ținut prizonier. Mai frumos ne apare într'o brosură germană, cu plete lungi, cu nas mare, cu privire ametoitoare, cu o mustață groasă și dreaptă.

Inceputul domniei lui Vlad cade în vara anului 1456, căci Corvin scrie Brașovenilor că-i lasă în grija lui Vlad ca să-i apere pe când el, Corvin, va purta războiul cu Turcii. În toamna aceluiaș an, Vlad scrie că Turcii, se pregătesc să vie asupra lui, dar că el este hotărât să se lupte în interesul creștinătății, deși dacă ar socoti numai interesul lui și al țării sale ar putea ține pace cu ei.

Vlad Țepeș.

Teribilul domn se arată aci slab și bolnăvicios. Multime de pietre scumpe împodobesc îmbrăcămintea lui.

Brașovenii însă voiau să ajute pe un fiu al lui Dan al II-lea ca să alunge pe Vlad. Un alt pretendent, Vlad Calugărul, frate nelegitim cu Tepeș, se așezase în Amlaș și uneltea contra teribilului domn. De aceea se explică cruzimea lui Tepeș contra Sașilor. Matei Corvin însus ceartă pe Sași că nu dau pace lui Tepeș, le găsește vină lor, iar domnul le aduce aminte cum pe el, când rătăcea pe la ei, îl țineau captiv, cu toate acestea, acum când este „domn fără ajutorul cuiva” vrea să le rămână prieten.

Dar, inamicul lui este cel care a răspândit în lume ves-

tea că a pus să se omoare toți negustorii sași din țară, că a prins pe copiii sași, cari se găseau în țară, ca să învețe limba și i-a omorît, în număr de 300, mai apoi în cărțile germane în număr de 400: parcă toată tinerimea săsească venise atunci să învețe limba românească!

În țară s'a spus despre el că ucidea fără milă, că-și bătea joc de victime, că ciopârțea oameni, că a prins pe toți cerșetorii și leneșii, i-a ospătat bine, apoi le-a dat foc, că a omorât 500 de ispravnici, fiindcă n'au știut să spună *numărul locuitorilor* din județele lor: 500 de prefecți și de boeri! Se zicea că a ucis în țară 20.000 de oameni!

Urmarea acestor cruzimi se povestea tot așa de fantastică. Se povestea că siguranța ajunsese atât de mare, încât se lăsa marfa în stradă și nu se atingeau nimeni de ea. În povestea rusească se spunea că pusese la o fântână un pahar mare și frumos: trecătorii beau apa cu paharul și-l puneau la loc, încât cât a trăit el nimeni n'a furat paharul. Tot așa se povestea că unul din primii duci ai Normandiei atâr-nase inele de aur în ramurile unui stejar din marginea drumului și trei ani nimeni n'a îndrăznit să se atingă de ele.

ȘTEFAN OCUPA TRONUL MOLDOVEI. Nu numai cruzimi săvârși Tepeș în primul an de domnie, ci un act care trebuie să-i atragă recunoștința tuturor Românilor: a ajutat pe fiul lui Bogdan să se urce în scaunul Moldovei, în care a meritat titlul de mare.

Ștefan primi ajutor dela Vlad, cu care era rudă și care voia să-l aibă aliat la un atac din partea Turcilor. În primăvara anului 1457 Ștefan se lovi cu Petru Aron la Doljești (Roman) apoi la Orbic (Neamț) și-și deschise intrarea liberă la Suceava, pe când Petru învins fugi la Poloni. Cronicarul de mai târziu știe că Ștefan n'a voit să câștige Moldova numai cu armele, ci a voit să câștige inima celor cari erau să fie supuși, deaceia solemnitatea unică: „strâns-au boierii țării și mari și mici.. curte mărunță.. mitropolitul Teoctist și cu mulți călugări, la locul ce se cheamă Direptate¹⁾ și i-au întrebat pe toți este cu voia lor tutulor să le fie domn. Iar ei cu toții au strigat într'un glas: în mulți ani dela Dumnezeu să domnești!“.

Cronicarul ne spune că Ștefan gândind mari lucruri să facă, se gătea de rășboaie. În adevăr, niciodată pericolul turcesc n'a fost mai groaznic, iar țările dimprejur mai desbinate.

¹⁾ I. Angă Suceava, numit astfel, căci acolo se executau cei condamnați la moarte.

În Ungaria murise Ion Corvin, iar regele Ladislau, tânăr, persecută partidul corvineștilor până ce muri și el de neasteptate, iar fiul mai mic al lui Ioan, *Mateiu Corvin*, un copil, fu ales rege, chiar în 1457. A fost rege glorios, dar foarte vanitos, se preocupa mereu de cestiunile apusene, de Austria, de Boemia, a neglijat pericolul turcesc și n'a ajutat cu puteri mari pe domnii noștri Vlad și Ștefan. Deaceia Ungaria de după el va cădea mai jos de cum o ridicase el de sus. În Polonia, regele Cazimir al IV-lea era ocupat de certele cu Lituania, cu Teutonia, era slăbit prin pretențiunile cari creșteau neconținut ale nobililor. Armata polonă compusă numai din nobili calari, se aduna numai când voiau acestia, nu când amenința pericolul. Turcii erau însă în ascendență continuă. Deși învins la Belgrad, cuceritorul Constantinopolei amenința pe papa ca are să dea ovăz calului său pe pristolul bisericii Sfântului Petru. Statele italiene erau prinse în miscarea renasterii. Venetia bogată ar fi voit să scape de Turci, dar încerca să se și împace cu ei, ca să acapareze comerțul din răsărit „suntem întâiu Venetieni, apoi creștini”, ziceau ei. Astfel tarile noastre rămăneau singure în calea Turcilor. Dacă cel puțin ele ar fi fost unite! Domnii lor însă, deși legați prin rudenie, deși legați prin recunoștință, se desbinară pentru stăpânirea Chiinei, ca Alexandru cu Mircea, și Turcii îi loviră pe fiecare în parte.

ORGANIZAREA ARMATEI LUI ȘTEFAN. Țara armată este o instituție a lui Ștefan ieșită din nevoia de a avea un număr cât mai mare față de mulțimile turcești.

În Muntenia armata se compunea din călăreți boeri și din țărani proprietari, cari se ridicau la 10.000. În cazuri de mare pericol se chema „oastea cea mare” toți proprietarii, poate și țăranii fără pământ. Armată permanentă n'au avut domnii noștri vechi. Gardă personală a avut Tepeș și i se consideră ca o crimă de cei cari au scris despre el. Vlad Dracu avea tunuri cari plesneau cam des, încât erau mai periculoase pentru cei cari le mănuiau.

În Moldova corpul de elită se compunea din boierii călări numiți viteji, apoi din pedestri numiți *voinici*, țărani legați de domn, ca și ienicerii Turcilor de sultan, prin soldă (= ung. *jold*) și prin haine. Această armată se putea măsura cu cea turcească: vitejii, boeri, erau superiori spahiilor prin privilegii, prin sentimentul de onoare, prin legături de familie cu domnul; *voinicii* se puteau măsura cu ienicerii căci și ei mâncau pâinea domnului, și ei erau martiri pentru credință, iar după biruință puteau fi *nobilizați*, dăruiti cu moși, numite *moșu de curteni*.

Afară de această armată regulată, armata neregulată se chema *Hânsari*, oastea în dobândă de mai târziu a acelor cari mergeau de voia lor la războiu, ca să profite din prăzile vrăjmașului. Ștefan a chemat în lupte mari pe toți țăranii. Cronicarii poloni spun aceasta hotărât și de mai multe ori:

„numai femeile și copiii rămân acasă.. gata să moară cu toți ai lui“ zice unul. „Pedepsea cu moarte, când prindea vreun țăran fără sageti, fără arc și sabie“ adaugă apoi. Oastea se chema prin focuri aprinse din deal în deal și alergau toți în cap cu boierul, dacă moșia era boierească, sau cu vătămănușul, dacă era răzășească. Ștefan a întrebuințat tunuri, se înconjura cu șanturi, învățase dela Husiti sa facă întăriri cu care grele legate cu lanțuri de fier și deasupra carelor așeza tunuri. Călăreții erau înarmați cu suliti, cu măciuci, cu săbii.

EXPEDIȚIUNILE LUI VLAD TEPEȘ ÎN TRANSILVANIA ȘI ÎN BULGARIA. Cu toate protestările lui Tepeș, Sașii au ajutat contra lui pe Dan, care fu bătut și prins (1460). Înainte de a-l ucide, Vlad a pus să i se cânte slujba înmormântării, în fața mormântului deschis.

Îndată a trecut și a tras în țapă un mare număr de Sași, chiar înaintea unei biserici. Pe când victimele lui gemeau și se stingeau, el mânca și făcea haz de durerea omenescă. A intrat apoi în Amlaș, unde fusese găzduit Vlad Călugărul, a tras în țapă mulțime de Români, în frunte pe preot, a ucis în total 30.000. Se vede cât este de exagerată știrea, căci se dă atât de mulți locuitori unui orașel, când atâția locuitori se spune că avea Nürenberg, un oraș mare.

Ca nu erau lucrurile atât de serioase, rezultă și din purtarea lui Matei cu Vlad. El nu se supără, din contra ceartă pe Sași că n'are pace din pricina intrigilor lor și le poruncește să înceteze cu certele și cu vrăjbele.

Turcii voiau să pedepsească pe Vlad, fiindcă se făcuse domn cu ajutorul Ungurilor și pentru că se încuscrise cu Mateiu, pe a cărui rudă o luase în căsătorie. Au trimis la el pe cancelarul grecesc al sultanului, cunoscutul *Katabolinos*, cu ordin să ducă în persoană tributul neplătit pe cinci ani, în sumă de 10.000 de ducati, cum și un dar de 50 de copii anual și 50 de cai. Tot deodată i se cerea să vie la Giurgiu, ca să așeze hotarele raiei în acea parte, împreună cu *Hamza-beg*, comandantul Nicopolei și Vidinului. Vlad pătrunse violența, se înfățișe la locul de întâlnire cu tribut și cu copii, dar înconjurat de o mică armată, care prinse pe Hamza, bătău Giurgiul și-l cuprinse. Hamza fu tras în țapă cu Turcii săi, lângă Târgoviște, în țepi mai mari sau mai mici, după gradul condamnatului.

La începutul anului 1462 Vlad scrie lui Mateiu o scri-

soare, în care-i spune cum Turcii au voit să-l oprească dela căsătoria cu ruda lui, cum au vrut să-l prinză dar cum el a cuprins Giurgiul și cetățile depe Dunăre, Hârșova, Tur-tucaia, Rusciucul, Șiștovul, Turnu, Rahova. Ii trimite și lista numărului de oameni uciși în fiecare cetate: 1250 într'una, 210 într'alta... peste 23.000. Cere ajutorul regelui, ajutor și sfat, iute, îndată (mox et celeriter) căci nicidecum nu vrea să părăsească lucrul început, ci vrea să-l ducă la capăt... ferocitatea lor nu mă înspăimântă, dar în tot chipul voesc să mă lovesc cu ei“.

MOHAMED al II-lea CONTRA LUI TEPEȘ (1462). Pe Marei îl preocupau certele cu Austria, pe când sultanul venea contra lui Tepeș. Un scriitor bizantin, bine informat, zice că Turcii erau 250.000, altul dă 150.000, iar ambasadorul venețian 60.000. Numai vadul Vidinului nu-l stricase Vlad și pe acolo a trecut Mohamed. Se găsea atunci în corpul ienicerilor un sârb *Constantin de Ostrovița*, care în Muntenia a fugit dela Turci în Ungaria și a scris între altele și lupta aceasta cu Tepeș, încât relația lui este de prima însemnătate. El spune cum au trecut Dunărea în bărci mai întâiu ienicerii, cum s'au întărit cu șanturi și cu tunuri, cum Vlad a omorât vreo 300 dintre ei, până să treacă restul armatei cum se speriașe sultanul: „ne era mare frică, deși domnul român avea oaste mică... într'o noapte lovindu-ne Românii, măcelăriră oameni, cai, cămile, uciseră Turci câteva mii“).

Cronicarul bizantin spunea că înaintea atacului de noapte, Tepeș spionase singur lagărul turcesc (trăise la Turci) și voise să cunoască locul cortului împărătesc, spre a uci-de pe însuș sultanul, dar că a greșit din cauza întinericului și a dat peste doi pași cu cari s'a luptat. Informațiuni venețiene spuneau că Turcii s'au înters în dezordine cu pierderi de 50.000. Ienicerul termină cu încheierea că Românii au părăsit pe Vlad și au ales pe un frate al lui. Unii zic că e contrazicere între faptul de a învinge și apoi de a pierde domnia. Nu este însă fapt imposibil, căci o armată de 10.000—20.000 putea câștiga succese asupra uneia mai mari, utilizând trecerea apelor, pădurile, dar nu se putea susține timp îndelungat, mai ales când boierii treceau la alt domn.

Astfel, crudul Tepeș a câștigat bătălia, dar a pierdut

¹⁾ În manuscris stă 100.000, dar se interpretează ca greșală de copist.

domnia, fiind fără nici un alt aliat. Ștefan, tocmai în timpul când Turcii treceau Dunărea a atacat Chilia pe uscat, Turcii o atacau pe apă, dar n'au luat-o. Ștefan, chiar, a fost bătut și rănit în lupta de Tepeș, care, după retragerea Turcilor, a mers să-și apere cetatea. Ștefan a suferit toată vicața de rana câștigată în lupta contra binefacătorului său.

Când Tepeș se întoarce dela Chilia, găsește pe boieri de partea fratelui sau Radu, e părăsit de armata sa, fuge în Ardeal, de unde spera să se întoarcă cu ajutor, când se dă regelui o scrisoare a lui Vlad către sultan. În ea domnul cerea iertare și promitea sultanului că-l va ajuta să supună Transilvania, dacă l-ar așeza în scaun. Matei îl pune la închisoare. Acea scrisoare a putut fi falsă, operă a inamicilor lui Vlad.

Mahomed, când înaintă în țara o găsi pustie, căci Vlad ascunsese pe locuitori (tezaurul și femeile la Snagov) și probabil astupase fântânele. „Drum de șase mile, zice cronica turcească, nu se găsea picătură de apă, era așa de cald că pamântul ardea ca focul“. După Chalkokondylas, când sultanul s'a apropiat de Iârgoviște și a văzut padurea de țepi a exclamat „cu greu se poate lua o țară din mâna unui astfel de om“.

EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE. LUPTELE LUI ȘTEFAN.

RADU CEL FRUMOS (1462-1474). Fratele lui Tepeș la care trecuseră boierii, fusese ostatic la Turci, ca și Tepeș, era mai mic decât el și fără vitejia lui. El puse mâna pe averea lui Vlad, ascunsă în mânăstirea Snagov și se arăta blând cu boierii, supus devotat Turcilor. Ca să fie și mai sigur de sprijinul protectorilor săi locui mai mult în cetatea Dâmbovitei (București) în apropierea Giurgiului și ridică tributul la 10.000 de galbeni. O astfel de slugă a Turcilor n'o putea suferi lângă sine Ștefan mult timp, de aceea l-a atacat în diferite rânduri și în cele din urmă l-a detronat.

PRIMELE LUPTĂ PENTRU PETRU ARON. Grijă mare inspira lui Ștefan uneltirile lui Petru Aron, care fugise la Poloni cu câțiva boieri mari, ca Mihail. Ștefan nu ezita să platească celor cari găzduiau pe vrajmașii săi: călareți prădalnici treceau Nistrul și rătau prin ținuturile polone, sau împiedicau aprovizionarea din oraș a cetății Hotin, rămasă Polonilor. Regele ocupat cu cearta din Ungaria pentru coroană, cu luptele contra Teutonilor, nu luă lucrul în serios, mai pe urmă făcu pace cu Ștefan (1459) uitând supărările trecute și Ștefan lăsând Hotinul, dar Petru trebuia să se ducă mai departe dela hotarele Moldovei, Ștefan promitea să se închine numai regelui.

Neizbânda dela Chilia nu-l împiedică de a plănuî să o cucerească cu orice chip, căci cum spunea mai târziu Venetiei și papei: „țara mea este saraul țării ungurești și al Poloniei, iar cele două ținuturi (Chilia și Cetatea Alba) sunt Moldova toată”. De aceea în 1465, iarna, tunurile lui începură să împröste cetatea în miezul nopții. După trei zile porțile se deschiseră. Cu doi sau trei ani mai înainte.

Ștefan din Evanghelia dela Humor,

ajunsesse în mâinile lui și cetatea Hotinului cumpărată, se pare, dela Cazimir.

EXPEDIȚIUNEA LUI MATEI ÎN MOLDOVA. BAIȚA (1467).
Regele Matei a amânat mai mulți ani expediția contra lui Ștefan. Jeși acesta îl supăraseră și prin cucerirea Chiliei, căci Ungurilor fusese cedată și în numele lor o stăpâneau Muntenii.

Ocupat cu ake griji Matei ar mai fi amânat, dacă nu l-ar fi chemat în Ardeal o răscoală, de care Ștefan nu era străin. Domnia regelui luxoasă și cheltuitoare nu plăcea Ardelenilor, nici Sașilor cari ar fi voit un rege german, nici Secuilor, cari trăiseră în tradițiunea de independență. Se și găsi un rege nou în persoana unui voevod al Ardealului, dar Matei veni contra lui cu armată bine pregătită, de care însă nu făcu uz, răsculații se risipiră și regele n'avu altă grijă decât să-l prinză și să-i execute.

Amestecul în răscoală al lui Ștefan irită și mai mult pe Mateiu, care pe timp de iarnă trecu munții Moldovei, ca să înscăuneze la Suceava pe Petru Aron. Armata regală, după Dlugosz, ar fi fost de 40.000, în orice caz era de 10.000 de soldați cu care ferecate, cu tunuri, cu un episcop, cu voevodul Ardealului, cu nobili (Banffy, Bathory). Prin pasul Ghimesului întâlniră mică rezistență din partea țăranilor înarmați, ajunseră la Trotuș, apoi la Bacău, unde nu găsiră picior de om, căci toți fugiseră, chiar călugării catolici din Bacău. La Roman se opriră o săptămână ca să arză cetatea, la Baia făcură stațiunea din urmă pe drumul Sucevei.

Încrezători în victorie, Ungurii se deteră petrecerilor, dar într-o noapte de decembrie o veste le turbură veselia, că Moldovenii au apărut prin codrii vecini sub comanda lui Ștefan. Cronica noastră spune că Ungurii au fost surprinși beți în mijlocul nopții. Un scriitor italian dela curtea lui Matei, Bonfinius, spune că Ungurii n'au fost surprinși, că regele a luat măsuri de apărare, că a pus gărzi de călăreți pe ulițele târgului, că nici n'a mâncat în seara aceea, regulând și întocmind totul, Bonfinius cunoștea poate lucrurile mai bine, dar meritul Românilor este cu atât mai mare. Adevărat, că scriitorul regelui pretueste numărul Românilor priși și uciși la 7000, iar pe al Ungurilor căzuți la 1200. Tot el recunoaște însă că „în acea noapte s'a purtat lupta mai mult pentru viață decât pentru onoare”.

În ea a pierit voevodul Ardealului, cum și Banffy, regele însuș a fost rănit în sîra spinării, și s'a întors pe targa invalizilor, pierzând tunurile și bagajele.

Matei nu se mai gândi la nici o răsbunare, pe când Ștefan iute ca furtuna (quasi quaedam tempestas) trecu munții și răsbună pustiirea Moldovei, cu prada ținuturilor secuști. Încă, printr-o viclenie prinse pe Petru, punând pe câțiva boieri să-l cheme la o întâlnire, ca și cum s'ar fi gândit să se scoale contra domnului. Astfel Petru Aron pieri ucis de mâna celui pe al cărui tată îl ucisese și a cărui domnie o turbura.

LUPTA CU TĂTARI (1469). Hanatul hordei de aur se desmembra, strămorat de Ruși pe de o parte, îmbucătătit pe de altă în horde separate, cari lucrau pe socoteala lor. Tătarii ghiraiți din Crimeea, numiți așa dela dinastia Ghirai, se ocupau cu creșterea turmelor, dar și cu comerțul, ducând mărfuri orientale pe care le schimbau în Caffa Genovezilor, în Chilia și Cetatea Albă. O ceată din Tătarii Hordei veniră de peste Volga în 1469 și trecură Nistru. Ținuți în respect până la sosirea lui Ștefan acesta îi atacă la *Lipnic* și-i învinse, prinzând între prizonieri pe fratele hanului celui mare. Un scriitor polon spune

Maria din Mangup (după D. Tafrali, Monastère de Poutna).

că banul a trimis o sută de soli, ca să ceară „pe fiul său” amenințând, în caz de neascultare, cu pustiirea Moldovei. Ștefan ar fi adus pe fiul banului și l-ar fi spintecat în patru, pe 99 de soli i-ar fi pus în tapă, și numai unuia i-a dat drumul, după ce l-a tăiat nasul și urechile, ca să se ducă să spună ce-a văzut.

CETĂȚILE MOLDOVEI ÎN ZILELE LUI ȘTEFAN. Năvalirea Tătarilor arată că trebuia ridicate cuiburi de apărare la Nistru. De aceea, chiar în 1469 Ștefan ridică cetatea *Orheiul* pe Raut, aproape de vărsarea lui în Nistru. Tot contra Tătarilor, cari ar veni pe apa avca *Cetatea Albă* cu ziduri genoveze, precum contra Muntenilor și a Turcilor din sud pusesse mâna pe *Chilia*, Cursul de sus al Nistrului îl apăra contra Polonilor *Hotinul*, și tot contra lor sta puternic întărită *Suceava*. Trecătorile Ardealului le domină vechea *Cetatea Neamțului*, iar înaintările Muntenilor le oprea cetatea *Roman*. Veche era și *Tețina*, iar noi se mai ridicară pe Nistru *Soroca* și *Tighina*. Astfel, asemenea unui cavalier în armura medievală, Moldova era încinsă de cetăți, prin cari își apăra dreptul ei la viață.

LUPTELE CU MUNTENII. Radu era domn slab, dar nu fără ambițiuni. Văzând că așteaptă în zadar ajutor dela Unguri și dela Turci ca să-și reia Chilia, căci unii uitaseră înfrângerea dela Baia, iar alții erau ocupați de răscoala Albaniei sub *Scanderbeg*, atârșase năvălirea Tătarilor și se pregătea contra lui Ștefan. Acesta începuse întâiu. El se repezi în 1470 asupra Brăilei iarna și o arse.

Radu se întări și el, ridicând cetatea *Crăciuna* la vărsarea Milcovului în Siret, cetatea *Teleajen* (Vălenii de munte) pe râul Teleajen. Mai veche era *Gherghița* care apăra trecea Ialomiței, pe când *Floreștii* apăra trecerea Prahovei.

În primăvara anului 1471 Radu năvăli în Moldova, dar *la Soci* (Bacău) îi ieși Ștefan înainte, îi risipi tabăra și găsi buzduganul fugarului. Radu avusese înțelegeri cu câțiva boieri moldoveni, cari crdeau că pot începe tradiționalele intrigă pentru domnie. Ștefan însă nu era blând în asemenea împrejurări. Fără zăbavă tăie capul celor trei nemulțumiți, din cari doi erau boieri mari. Crud s'a purtat și cu prinșii dela Munteni, din cari n'a cruțat decât pe doi.

În toamna anului 1473 Ștefan plecă contra lui Radu cu gând, de rândul acesta să-l detroneze și să pună în locul lui pe un fiu al lui Dan II, *Basarab*, care venise la dânsul dela Sași, de unde necăjise pe Tepeș. Acest Basarab, numit *Laiotă* (=negru) avea un fiu numit *Basarab cel tânăr*, pribeag, ca și tatăl său, la Sași și adversari unul altuia.

Lupta cu Radu s'a dat la Râmnic, *Cursul Apei*, și s'au luptat „vitejește de amândouă părțile” zice cronica. În timpul nopții, Radu a fugit la scaunul său pe Dâmbovița, Ștefan,

cu călăreții l-a urmărit, încât Radu a scăpat în Giurgiu, lăsând, capitala, tezaurele și familia sa pradă învingătorului.

Ștefan lasă domn pe Basarab și se întoarce cu familia lui Radu la Suceava. După o lună, Radu revine cu armată turcească comandată de *Soliman-beg*, alungă pe Basarab și înaintează în Moldova, căci Soliman fusese însărcinat „să pedepsească pe călcătorul de pace, care nu-și plătise nici

Podoabă bis, sec. XV (D. Tatrali).

birul pe anul acesta“. Turcii au prădat până la Bârlad, apoi s'au retras peste Dunăre, lăsând pe Radu, care moare poate într'o luptă cu Basarab, pe care-l ajută Ștefan.

BASARAB II (1474—77). Laiotă văzuse că nu poate tine domnia fără voia Turcilor, le ceru iertare și-i ajută cu armată în Asia, chiar în 1474 Deaceea Ștefan se întoarce contra lui, ajuns la cetatea Teleaen pe care o arse, pe când Ștefan Bătorii, voevodul Ardealului intră și el în Muntenia, ocupa capitala și punea domn pe Basarab cel tânăr

Nu trecuse anul 1474 și Lalotă se întoarce cu Turcii, alungă pe fiul său și însoți pe protectorii săi în expedițiunea din Moldova.

PREGATIREA LUPTEI CELEI MARI. În luna noiembrie, Ștefan îndreaptă o scrisoare către Venețieni și către papa, în care arată pericolul cel mare ce amenința creștinătatea din partea Turcilor. Scrisoarea o trimitea printr'un venețian, *Paul Ogniben*, care se opri la dânsul, venind din răsărit și aducând prinților creștini o scrisoare de îndemn la luptă contra Turcilor, dela *Uzun Hasan*, han turcoman în Armenia și în Persia.

Acest Uzun Hasan înființase o dinastie nouă, favorabilă creștinilor, fusese ajutat de Venețieni cu tunuri și cu artileristi italieni, crezuse că poate fi un nou Timur și se îndreptase spre Angora. Mai mulți ani avusese succese și Mohamed din cauza lui nu atacase pe Ștefan. Ca să răpuie puterea lui, cuceritorul a mers în persoană ducând cu dânsul „leii bătaților și fiarele puterii”. Artileria turcească adusese victoria pe partea Turcilor.

Creștinii aveau dar cu ei un han învins, iar contra lor pe teribilul Mohamed, decis să reguleze socotelile din Europa.

CELE DOUA ARMATE. Ștefan s'a întărit în lagăr la Vaslui, așteptând atacul turcesc. Aceasta arată că el era hotărât să se bată în linie regulată, nu în lovituri de surprindere. Armata lui a fost cea mai mare armată românească, până la regele Carol. După unele izvoare avea 40.000 de Moldoveni. 5000 de Secui și 2000 de Unguri. Secuții erau cu plată, Ungurii erau oamenii lui Basarab cel tânăr, care se retrăsese din Muntenia.

Numărul Moldovenilor desigur este exagerat (deși analcele venețiene dau 40.000, iar un martor ocular 60.000) întreaga armată se va fi urcat la 30.000. Când de solemn era momentul, se vede din legământul „de a postî patru zile cu pâine și cu apă, dacă Dumnezeu va soocote din primejdie pământul lor”.

Sultanul cerea lui Ștefan predarea celor două cetăți și tributul neplătit. El însărcina pe Soliman, beglerbegul Rumeliei, comandantul armatelor din Europa, să pedepsească pe supusul neascultător. Soliman, numit *Hadum* (Eunucul) era de origine bosniac și se găsea la asediul orașului Scutari, de unde a plecat la Dunare, a trecut pe la Nicopole și s'a unit cu Laiotă. Armata turcească era de 120.000, spune Ștefan în scrisoarea către Cazimir. Alții zic că era de 140.000, iar cronică turcească zice numai că era „mare” și „aleasă”. Chiar dacă s'ar fi exagerat numărul Turcilor, în tot cazul ei erau cu mult mai numeroși decât Românii.

LUPTA DELA VASLUI (1475). Trecând hotarul Moldovei Turcii se îndreptară spre lagărul dela Vaslui, unde se găsea Ștefan. Incepuse iarna din 1474, însă trebuie să fi fost caldă, căci Turcii nu întreprindeau expediții iarna, decât excepțional.

Ștefan a pus să se distrugă proviziunile, să se retragă locuitorii, să se arză casele. Într-o țară de păstori și de țărani, unde averea e mișcătoare și unde casele se pot reconstrui în 14 zile, războiul nu seamănă cu cel din țări cu orașe și cu case de piatră. În zilele noastre

o mână de *Boeri* în Transvaal a opus o rezistentă victorioasă colosului britanic. Ca ei se luptau și Romanii, țărani cari trec abe fără vad și atacă din păduri fără luminisuri. Dacă ne închipuim greutatea drumurilor pe timp de iarnă, ușurința cu care se puteau prinde carele cu proviziuni, cum și cetele risipite după prada și după hrana, înțelegem cum au fost învinși Turcii.

Locul luptei, după Dlugosz, a fost lângă rovina Racovăt și râul Bârlad, adică precum zice cronica noastră cea mai veche la Vaslui, iar după Ureche la Podul Înalt. Mai toate izvoarele numesc o „certă palude” un drum între două dealuri, unde Turcii nu se puteau desfășura.

Ziua luptei după unele isvoare ar fi fost 6 ianuarie. Ștefan nu precizează, ci scrie „lângă Bobotează”. Cronica cea veche spune „Marți 10 ianuarie”.

Era o zi cetoasă fără înghet, Ștefan așezase într-o pădurice trâmbitași și buciumași, cari în zorii zilei începură să dea semnalul de atac. Turcii se reped spre pădure și se înfundă în rovină, pe când Ștefan, cu tunurile îi lovește în spate. Lupta a fost grea. Turcii s’au întors contra lui Ștefan, care a pierdut mulți Moldoveni și mai mult de jumătate din numărul Secuilor. Într’un moment lupta pareă pierdută, când Ștefan „a sărit însuș în mijlocul Turcilor și le-a slărâmat aripile prin minunata putere a lui Dumnezeu”

În 25 ianuarie, Ștefan scrie tuturilor prinților că a fost atacat de 120.000 de Turci, ajutați de Basarab, cu oastea lui dar pe la Bobotează „i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei mele”. Ștefan a fost fără milă ca destinul, a tăiat, a tras în țapă, a respins orice răscumpărare (pentru unii sultanul oferea 80.000 de ducati): „ce-au căutat în țara mea săracă, dacă sunt atât de bogați?”.

Unii vorbesc de 100.000 de pierduți, Ogniben declară 40.000 de morți și 4.000 de prizonieri. Cronicarul turc spune: „șiretul voevod, care în viclenie drăcească a întrecut și pe dracul... lovi pe acei soldați obosiți, nepăsători și dați jafurilor, și-i risipi astfel, încât cea mai mare parte bău acolo din paharul martirilor și mulți viteji periră în luptă. Plin de durere pentru acea nenorocire, pașa abia scăpă el singur”.

Din pradă Ștefan a trimis regelui Cazimir patru pași, cum și 36 de steaguri. Basarab cel tânăr, care luptase alături și care era considerat domn de drept al Munteniei, trimise din parte-i arme și steaguri la Buda.

Fericită fusese și apărarea cetăților contra flotei, unde patru tunuri coborâte din corăbii rămaseră în mâinile Moldovenilor.

Cronicarii poloni nu găsesc cuvinte destul de frumoase, ca să celebreze victoria lui Ștefan. Unul zice: „O, Ștefane,

bărbat minunat și victorios, care singur dintre toți prinții lumii în secolul nostru, putuși câștiga asupra Turcilor o victorie atât de măreață... cel mai vrednic dintre prinții lumii, după judecata mea, să fii numit în fruntea unei coalițiuni a Europei creștine contra Turcilor”.

În urma victoriei sale, Ștefan se aștepta la răzbunarea Turcilor și căută alianța celui care era amenințat ca și dânsul. În 1475 promise regelui Matei credință, ca și predecesorii săi, ajutor contra oricui, afară de Poloni. Regele ierta „lucrurile și faptele de până acum” promițându-i ajutor, dar pentru cazul nenorocit că ar trebui să se adăpostească undeva, îi dăruie cetatea *Cicciul* în părțile Bistritei și *Cetatea de Baltă* pe *Târnavă*.

CUCERIRILE TURCEȘTI LA MAREA NEAGRĂ. LUPTE LA DUNARE. Turcii adunau o flotă considerabilă și toți credeau că se vor îndrepta asupra Moldovei, dar flota atacă cetatea Caffa, care se sfinse după patru zile. Apoi veniră la rând alte cetăți, între cari și *Mangup* (Theodorți) unde domneau ultimii urmași ai împăraților din Trapezunt. Sora unuia din acești prinți, Maria, a fost a doua doamnă a lui Ștefan. Turcii au dărâmat cetatea, au ucis pe fratele Mariei și pe toți bărbații.

Au făcut încercări Turcii și împrieurul cetăților Moldovei, fără izbândă.

La Dunăre. Ungurii au izbutit să cuprindă cetatea *Sabat*, succes pe care Matei l-a trâmbițat în lume ca o mare victorie. Și în Bosnia armatele lui repurtau succese, conduse între alții de Tepes, pe care-l scosese din închisoare.

EXPEDIȚIUNEA LUI MOHAMED ÎN MOLDOVA (1476). Ștefan încercase să înpace pe Turci printr-o solie, sultanul însă îi cerea tributul pe trei ani, ostatici și Chilia. Cazimir încercă să intervină pentru condițiuni mai blânde, dar nu izbuti.

Sultanul ajunsese prin Dobrogea la Isaccea, aducând pe *Alexandru*, fiul lui Petru-Aron, ca domn. O flotă trebuia să atace, iar Tătarii să năvălească la Nistru.

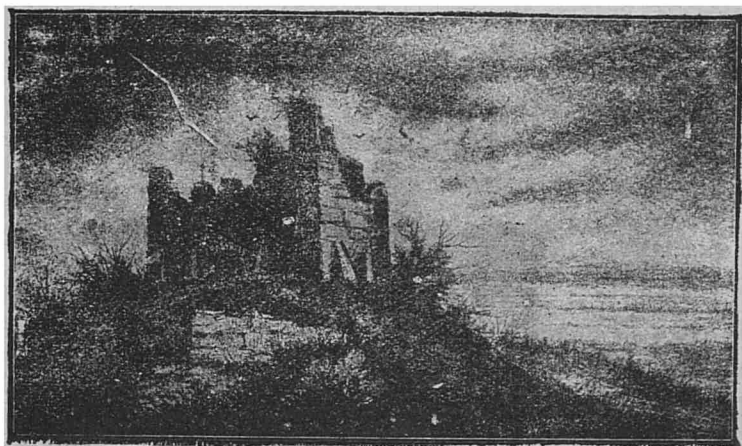
Armata turcească era prețuită la 200.000, după alții la 100.000, din cari 9000 Munteni. Unui asemenea potop Ștefan opunea geniul său, mai mult decât cei 40.000 ce-i atribuie izvoarele.

Pe când el apara trecerea Dunării, Tătarii ardeau satele și târgurile, încât se pare că s'a retras din fața Turcilor, ca să alunge pe navalitori, iar căpitaniul lui n'au putut apăra Dunărea. Incepe dar să se retragă, lăsând în urmă sa pustie toată țara de ios. Arde Bârladul, Vashuiul, Bacăul, Romanul și se retrage mereu înaintea lui Mohamed, care ținea Suceava. În acele zile de groază, în totul asemenea cu cele trăite de noi, a început să-l părăscască credința țăranilor, cari voiau să-și pue la adăpost femeile și copiii. Ștefan le-a dat voie să se întoarcă la ei, dar să viț după 15 zile și ei nu s'au mai întors. Cât

de simple și în același timp cât de tragice cuvinte scrie el mai târziu Venetienilor: „m'au înconjurat de trei părți și m'au găsit singur pe mine și pe ostașii mei. împrăștiati ca să-și apere casele lor... Eu împreună cu curtea mea am făcut ce am putut și s'a întâmplat ceea ce știți. Care lucru îl socot că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele“.

Se pare că în cetatea Neamțului erau femei și tezaure, cari nu trebuiau părăsite, de aceea s'a dat lupta în apropierea acelei cetăți.

LUPTA DELA RASBOENI (1476). Pe locul luptei a ridicat Ștefan o biserică, a cărei inscripțiune spune: „în

Ruinele Cetății Neamțului.

anul 6984 ridicatu-sa puternicul Mahmet împăratul turcesc cu toată puterea sa... și Basarab Voevod... cu toată țara bășărăbească... și au ajuns până aici la locul ce se zice Râul Alb... unde am și făcut mare războiu cu dâșii în luna iulie 26 și cu voia lui Dumnezeu au fost biruiți creștinii de către păgâni și au căzut acolo mulțime mare dintre ostașii Moldovei. Tot atunci și Tătarii au lovit țara Moldovei din cea parte“.

Ștefan se întărise într'o pădure, s'a apărat cu tunuri și a cauzat mari pierderi în Turci. Cronicarul lor spune, că văzând puțină izbândă și frica a lor săi, Mohamed însuș atacă, el bolnav și greoiu, în fruntea ienicerilor și câștigă lupta. Un Italian, martor la luptă, spune că Ștefan la început

a respins fruntea armatei comandată de Soliman-Hadum, că sultanul însuș fusese în pericol, căci un rob fusese ucis în apropierea lui. Înainte, armata suferise de boale și de lipsuri: „multe zile rătăciseră prin câmpiile acele grozave, culcându-se în praf în loc de saltea și de perne, și multora de praf li se umflaseră ochii din cap“ zice cronica lor.

Podoabă bis. (D. Tafrali).

După sfărâmarea vitejilor, sultanul ajunge la Suceava, pe care nu o putu cuceri, cum nu putu nici cetatea Neamțului. A ars însă târguri și sate, trăgeau lanțuri de fier pe pământ, ca să descopere de pe sunet gropile cu grâne și cu comori.

Ștefan se refugiase în munți, unii au zis că a fugit în Polonia, însă la 12 august. Batori l-a văzut în munți și scrie

despre el, ca despre un înviat din morți: „am găsit pe Ștefan în munți și am aflat că traeste”.

Długosz afirma ca începuse sa se clatine credința boerilor. Alt Polon scria că provincia s'a sculat contra tiraniei și cruzimii domnului, țare nu se purta ca domn, ci ca un chinuitor și calau. Dar tara n'a cazut victima acelor intrigi. Turcii au jefuit, au luat robi și atâtea multime de vite, încât nu le puteau cuprinde câmpiile și luncile, dar nici domn n'au pus, nici în tara n'au ramas, ci după ce au patruns până în Podolia s'au retras. O cauză a fost ca flota care trebuia să-i aprovizioneze, s'a inecat într'o furtuna, iar cetățile maritime moldovenesti au ramas neatinse. Poate ca s'au socotit platiti cu iaful, se vor fi temut însa și de atacul Ungurilor, cari cu Ștefan Batori și cu Vlad Tepeș se coborau în Muntenia. Ștefan în fruntea a lor sai „a iesit din munti și călareste viteaz prin toată tara lui”, scrie un sol venetian, iar alții vorbeau de victorii, de mii de Turci omoriti, sau inecati în Dunare.

VLAD TEPEȘ A DOUA OARĂ DOMN (1476). Dovada evidenta de neizbânda finală a Turcilor este, că aliatul lor, Basarab si-a pierdut domnia, chiar în toamna din 1476. Oastea voevodului Batori a adus în Muntenia pe Vlad, pe când Ștefan trecea Milcovul, Basarab fugi la Giurgiu, iar la București Vlad și Ștefan jurara să fie frati. Din nenorocire, Ungurii se retraseră, Ștefan lasa numai 200 de soldati fratelui său, asupra caruia Laiotă veni cu Turcii. Neînfricosatul voevod nu s'a temut să stea la luptă cu ei, A perit el ca un erou antic, au perit ca eroi toti Moldovenii, afară de zece, iar Laiotă ramânea domn (1477).

Printr'un războiu puțin cunoscut, Laiotă pierde domnia, gonit poate de Turci, fuge în Ardeal, de unde atacă pe noul domn, pe a cărui doamnă o robeste, deși acesta era fiul său propriu.

BASARAB II. (1477—1482). A fost supranumit de tatăl său *Tepelus*, că adică trăgea în teapa mai fără mestesug decât Tepeș.

A trăit în lupte și în ocări cu tatăl său, dela care zicea că nu-și scoate nevasta nici de-ar da pe ea „doi bani roșii”. A călăuzit pe Turci în Ardeal, ba în 1479 i-a însoțit cu armată contra Sibiului, unde au fost bătuti pe *Câmpul Pâinii* de Batori și de *Paul Chinezul*. Turcii scăpară cu fuga. Românii fură striviți pe loc. După moartea lui Laiotă, Ștefan ținea la sine un pretendent, care se da de *Mircea*, fiul lui Vlad Dracu, pe când Ardelenii susțineau pe Vlad Călugărul.

Tepelus ridică *Crăciuna* dărâmată, chiar însoți pe doi pasi într'o expedițiune în Moldova (1481) *Alibeg* și *Schenderbeg*. Dela Bacău luara însă repede calea întoarcerii, pentru că le sosi vestea că a murit Mahomed.

Ștefan nu lăsă momentul să scape. Porni pe urmele lui Tepelus rămas fără Turci și tot cam la Râmnic s'a dat o luptă, în care se zicea că s'au opus 20.000 de Munteni. Lupta s'a câștigat cu greutate, învinsul fugi în Oltenia, unde aveă mosii și partizani, iar Moldovenii au cucerit Turnul și cetăți pe Dunăre, ca Tepeș odinioară.

VLAD CĂLUGĂRUL (1482—1496). Mircea, după câteva săptămâni a perit din viață și domnia rămâne fratelui nelegitim al lui Tepeș. În tinerețe fusese călugăr, deaceea domnește cu alt suflet decât tatăl său și decât Tepeș. Se împacă cu Alibeg și fu ajutat de Ștefan contra unei încercări a lui Tepelus, care era ajutat de Olteni. În cele din urmă, Tepelus fu ucis de boerii mehedinteni la *Glogova*.

Poate că înainte de a se întări Vlad în domnie, în primăvara

anului 1482. Ștefan a alipit la Moldova Crăciuna și tot ținutul Putnei, punând granița între cele două principate la Milcov.

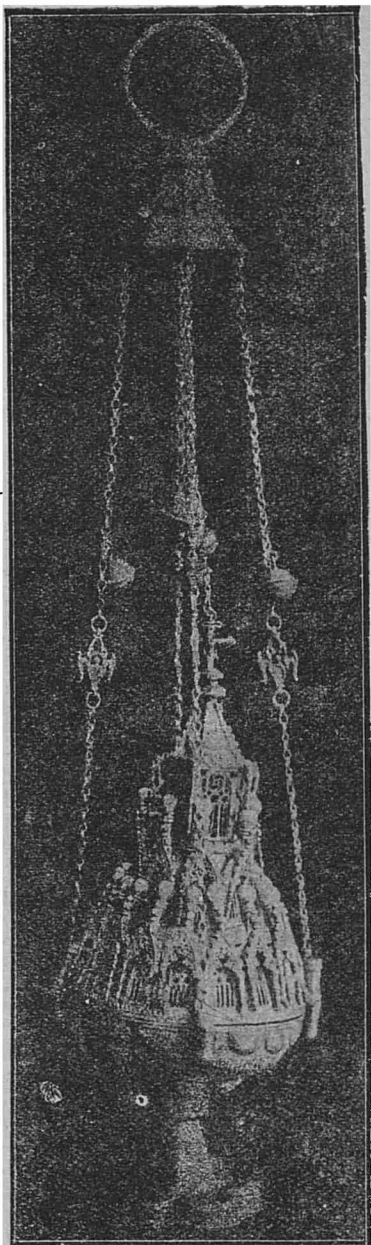
De fire pasivă, aplecat spre fapte religioase, Vlad nu încercă să ia ținutul înapoi, deși a însoțit pe Turci în incursiunile din Moldova, însă nici Ștefan n'a încercat să-l mai schimbe. Se convinsese se vede, că orice domn pus de el în țara vecină devenea uncăla a Turcilor, a căror putere frângea orice personalitate, urcată pe scaunul din Târgoviste.

Vlad a construit două mănăstiri în Vlăsca: *Glavaciocul* și *Schitul Babelor*. Acesta nu se mai păstrează. El zidise și la muntele Atos, a adus și un inginer sas, ca să rezidească cetatea din Târgoviste.

PIERDEREA CHILIEI ȘI CETĂȚII ALBE (1484).

Câțiva ani Ștefan avu pace din partea Turcilor, căci după moartea cuceritorului se luptau pentru moștenire doi fii ai lui *Baiezid* și, *Gem*. Baiezid rămase biruitor. El era inteligent și viteaz, dar nu făcea expedițiuni războinice. În 1483 Matei încheie pace cu el și în tratat copriuseră și Moldova, deoarece Matei se considera suveranul lui Ștefan. În tratat însă cancelarul neglijase să treacă și cetățile Moldovei, iar Turcii profitară și le atacară.

Ienicerii reclamau lupte. Baiezid porni pe corăbii ce purtau tunuri grele, apărură sub zidurile Chiliei, odată cu ajutoare

dela Vlad și dela han. În opt zile tunurile grele dă-râmară zidurile, sub cari apărătorii își găsiră mormântul. Peste câteva zile, fu atacată cealaltă cetate și după zece zile suferi soarta Chilie. Totul se petrecuse cu atâta iuteală, încât Ștefan abia prinsese de veste și sultanul era pe drumul capitalei sale. Sultanul însuș, comunică cucerirea cetăților într'o scrisoare, în care apreciază însemnătatea lor astfel: „Chilia e cheia și poartă la toată țara Moldovei și Ungariei și a țării dela Dunăre“. „Cetatea Albă e cheie și poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tataria și toată Marea Neagră“. Astfel slăbia apărarea țărilor noastre, căci Turcii se așezau în cetăți ca în niște cuiburi de năvală permanentă, dar pierderea economică era mai mare, căci se pierdea drumul de negoț oriental, drum cunoscut în evul mediu, de care profitau și alte țări creștine.

INCHINAREA DELA COLOMEEA (1485). Ștefan aduse aminte pretențiilor săi suzerani de îndatorirea ca să-l ajute. Matei era tare în scrisori, acuză pe sultan de călcarea tratatului, iar acela-i răspundea că nu-i pasă de amenințările lui, și apoi cetățile nu erau specificate în tratat. Rezultatul a fost înmormântarea cancelarului, care încheiase tratatul.

Celălalt suzeran, un bătrân vanitos, doriște treizeci de ani să vadă îngenunchiat înaintea lui pe învingătorul Turcilor, Tătarilor și Ungurilor. Acum, când interesele polone cereau o cooperare cu Ștefan, se făcu o mișcare în țară favorabilă Moldovei, dar bătrânul pretindea să vie domnul român să-i depună jurământ în persoană.

În fine trebuia să se facă și acest sacrificiu, ca să nu rămână o cale neîncercată.

În 1485, *eroul întru nimic inferior eroilor pe cari-i admirăm*, înainta la Colomeea înaintea bătrânului, care sta pe scaun cu coroana pe cap, înconjurat de prelați și de demnitari. El înainta călare cu boerii săi, cari purtau steaguri, pe când înaintea lui se purta steagul cel mare de mătase roșie al Moldovei. Când răsunară trâmbițele de amândouă părțile, Ștefan descălecă, apucă steagul cu amândouă mâinile și îngenuchiă înaintea regelui, plecând steagul la pământ. Apoi rosti omagiul și jurământul în fața „majestății sale regale, care sedea nemișcat“. La sfârșit regele îl sărută, ia steagul și-l dă spre păstrare.

Astfel a depus Ștefan omagiul personal „memorabil pentru toate secolele“ zice un Polon.

Dar tocmai în acele zile veniră Turcii, cari acum nu mai puteau fi împiedicați la Dunăre, arseră chiar capitala, în care voiau să lase domn pe un *Hruet*, poate același fiu al lui Petru Aron, se retraseră însă când auziră că se apropie Ștefan. Au venit din nou în alte două rânduri și s'au dat lupte la *Catalpug* și la *Scheia* (Roman). În această luptă a pierit Hruet și câțiva ani Moldova s'a bucurat de liniste.

Fiindcă și Polonii simțeau pierderea porturilor moldovenesti, un fiu al regelui, Albert, întreprinse o expediție spre Nistru și se vorbia despre această expediție ca despre o minune. Se spunea că au pierit mii de Tătari, pe când dintre Poloni n'au pierit decât 50.

Peste doi ani (1489) Cazimir încheie pace cu Inimicii crucii. Acum se decide și Ștefan să plătească tribut și trimise la Constantinopol pe fiul său Alexandru.

RELAȚIUNILE LUI ȘTEFAN CU ȚĂRILE CREȘTINE. Omagiul făcut lui Cazimir a iritat mult pe Matei, care învinovăța pe Ștefan că n'a vrut să stea în tratat, ca a suparat pe sultan, ca a depus jurământ „pe care de drept nu trebuia să-l facă” și că devine din ce în ce mai îndrăsnit. Între cei doi regi era încordare mare și papa staruia să-i împace. Ștefan, după împacarea cu Turcii, se apropie de Unguri și luă o poziție neamică față de Poloni, dela care avea să reclame ținutul Pocuției. Era supărat că nu fusese ajutat și voia să plătească tributul din țara regelui, spune un scriitor. Deaceia, în anul următor, Moldovenii împreună cu Tătarii, au devastat în Polonia, au ocupat orașe în Pocuția, pe când regele era împiedicat să ia măsuri mai serioase de însăși regina, care susținea pe Ștefan și primia darurile lui.

Când muri Matei (1490) Ștefan susținu la tronul lui pe *Maximilian*, împăratul de mai apoi contra lui *Vladislav*, fiul lui Cazimir, care însă izbuti să fie ales. Murind și regele polon (1492) îi urmă *Ioan Albert*, cel care se luptase cu Tătarii. Astfel Ștefan era înconjurat de cei doi frați, cari însă și de s'ar îi înțeles contra lui, aveau de luptat cu partidul lui Ștefan, puternic între nobili, chiar în familia regala.

Vladislav întări lui Ștefan stăpânirea cetăților din Ardeal cu înconjurimile lor. În îngrijirea sa de Români de acolo, construi Ștefan o biserică în stil gotic la Vad (pe Someș) ca episcopie dependentă de Suceava. Astfel urmărea el deșteptarea Românilor de pretutindeni.

El a stat în relații strânse cu alt fiu al lui Cazimir, duce al Lituaniei, însă cu care n'a ajuns să încheie un tratat.

Pe prințul Moscovei, *Ivan cel Mare*, Ștefan l-a cultivat cu gândul să-l aibă aliat contra Tătarilor. Relațiile dintre ei s'au strâns până acolo, că fiica lui Ștefan, Elena, s'a căsătorit cu Ion, fiul prințului. Din acea căsătorie se născuse un fiu, *Dimitrie*, care era să moștenească tronul. Murind însă Ioan, soția a doua a lui Ivan, *Sofia Paleologu*, a izbutit să închiză pe Elena și pe fiul ei și să asigure moștenirea fiului său. Această soartă tristă a posomorit zilele din urmă ale marelui domnitor.

ULTIMII ANI AI LUI ȘTEFAN. LUPTLE CU POLONII. CULTURA ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN. PERSONALITATEA LUI.

LUPTLE CU POLONII, COSMIN (1497). Urmasul lui Cazimir era tânăr, viteaz, visător de lucruri imposibile, crescut sub influența unui Italian al renasterii. Voia să ia Moldova pentru Sigismund, fratele său, care rămăsese singur fără coroană. Se înțelese cu cellalt frate din Ungaria și facu pregătiri mari, în chip că se pregătește contra Turcilor.

Se adunară cavaleri din toate Poloniile, veniră Tentonii, Silezionii și nimeni nu știa scopul expediției, căci regele zicea celor cari voiau să-l abată dela planul său „gândul meu voi nu-l știți, numai eu singur, că de aș pricepe, că haina de pe mine stie gândul meu, în foc

o aş băga". Se opuneau regelui multi Poloni, chiar un frate al regelui cardinal, care găsea pentru Ștefan cuvinte ca „duce atât de renumit, amic și zid apărător contra Turcilor“, „care a adus dezastru lui Mohamed și lui Matei“.

Armata polonă de 50—80.000 cu tunuri foarte mari se apropia de Moldova pe la mijlocul lui august. Ștefan promisesse regelui că se va uni cu armata lui, când va ajunge la Dunare, iar când Polonii ajunseră la Nistru, le trimise daruri printr'un sol. Regele nu coborî pe Nistru, cum trebuia, ci trecu râul și se îndreptă spre Suceava, iar o deputațiune a lui Ștefan fu arestată. Ștefan se retrase spre Roman, cerând ajutor dela Turci, dintre cari își procura 2000, deia Ardeleni, unde era voevod *Dragfy*, urmaș al vechilor voevozi maramureșeni. Polonii încep să bată Suceava, care rezistă trei săptămâni. Stricăciunile de ziua se reparau însă în timpul nopții, iar săgețile celor din cetate și tunurile lor nemereau, pe când năluca viteazului turbura liniștea dușmanilor, cari erau lipsiți și de proviziuni, cea mai mare slăbiciune a armatelor de atunci.

Prin stăruința voevodului ardelean se făcu o înțelegere ca Polonii să se întoarcă în țara lor, cu condițiunea pusă de Ștefan „numai să nu facă pagube“. Aceasta nu se putea, căci le lipseau proviziunile. Astfel Moldovenii îi atacară, când treceau prin pădurile Bucovinei la Cosnîn. Regele era bolnav de friguri, mulți Poloni au fost uciși, „mare și nemăsurată jale a fost în Polonia“, scrie un Polon, iar un martor al expedițiunii scrie: „oastea regelui a suferit o catastrofă“.

În aceleași zile, armata care venea în ajutorul regelui fu sfârșită la *Lentești* de *Boldur Vornicul*. În anul următor, se lăsă Turcilor trecerea prin Moldova, apoi Tătarilor iar Ștefan ajunse până la Lemberg. Prin mijlocirea ungurească se încheie o pace, așa cum ar fi trebuit să fie totdeauna: fără *dominus*, fără omagiu, cu promisiune de ajutor reciproc contra Turcilor (1499). Nefericitul Albert si muri (1501) și-i urma Alexandru, fratele său și duce al Lituaniei, care ceru Pocuția cu aroganță.

Ștefan ocupase ținutul, fixase hotarele, pusese administratori și chema pe Poloni la judecată. Ca un particular aduce *cărți*, fixase un tribunal în care să hotărască Ungurii, dar Polonii *nu se înfățișau*. De aceea el se considera bun stăpân și răspundea că Polonii, nu el, calcă tratatele: „mihi dent pacem in hac mea terra, „jam volo meum

Triptic (D. Tafrali).

proprium tenere usque ad meum guttur. Regele nu-î răspunse cu războiu, căci era în ceartă cu alții.

Cu Turcii, cari ridicaseră tributul la 4000 de galbeni, tot se mai loviau Moldovenii câteodată, dar în ultimii ani a fost pace de partea lor.

MOARȚEA LUI ȘTEFAN (1504). În iulie 1504 s'a stins Ștefan, bătrân ca biblicul David, cu care singur se va fi asemuit. Suferea de podagră la mâini și la picioare, încât nu le mai putea mișca. Precum David designase singur pe moștenitorul său, așa Ștefan, auzind că parte de boeri vor domni pe Ștefan, fiul lui Alexandru, ceru pe patul de moarte

Pecetea I. Șt.

să-l ducă în mijlocul boerilor. Acolo porunci să taie capetele turburătorilor și să urce în scaunul domnesc pe *Bogdan*. Astfel marele domn asigura opera sa, pe cât se putea prevedea omeneste.

FAMILIA LUI ȘTEFAN. Mama lui Ștefan era din Muntenia, poate din familia lui Mircea cel Mare și se numia *Oltea*, iar în călugărie *Maria*. A fost înmormântată la mănăstirea *Pohrata*, unde Ștefan a pus o piatră funerară care se păstrează. Nu mai trăia în zilele grele dela Răsboeni, totuși poporul știe să spună că se găsea în cetatea Neamțului, unde a căutat refugiu Ștefan invins. Glasul lui s'ar fi auzit în noapte, chemând paznicii să-i deschidă, când mama lui, neînduplecată, l-a adus la calea datoriei „că pasărea în cuiul său piere” iar Ștefan s'a întors în munți și și-a adunat vitejii risipiți.

Un frate al doamnei *Oltea* se chema *Vlaicu*, unul din marii boeri al lui Ștefan, întemeietorul satului Chisinău. O soră a domnului, *Maria*, se măritase cu *Șendrea*, portarul Sucevei.

-- www.dacoromanica.ro

Fiul cel mai mare *Alexandru* a murit la Constantinopole, unde fusese trimis ostatec. Se pare că el a fost fiul pe care Ștefan l-a avut dela a doua sa soție, *Evdochia*, din Chiev, dela care a avut și pe *Elena*. N'a avut niciun copil dela *Maria din Monguș* care are mormântul a Putna. Se păstrează o perdea cusută cu fir, care acoperea groapa doamnei de familie imperială. E reprezentată cu ochii închiși, înveșmântată până în pământ, cu mâinile la piept puse cruce, pe cap cu coroana împărătească a Comnenilor. Dela a doua *Marie-Vochița*, fiica lui Radu cel Frumos, Ștefan a avut pe urmașul său *Bogdan-Vlad*, numit după domnii Bogdan și Vlad Dracu.

PERSONALITATEA LUI ȘTEFAN CEL MARE. Ștefan este însemnat în istoria noastră prin cea mai lungă domnie din trecutul depărtat, prin pietatea sa, pe urma căreia au rămas dela el biserici mai prin toate târgurile, cum și mănăstiri vestite, apoi prin influența ce a exercitat și va exercita din ce în ce mai mult, în măsura în care Românii devin mai conștienți de ei înșiși. Faptele cele bune ale celor morți rămân moștenire vie urmașilor și prin ele se formează o omenire nouă, mai bună și mai dreaptă. Numărul celor cari se luptă pentru un ideal, se mărește cu numărul morților ce l-au întrevăzut, și la formarea prezentului contribuie în mare măsură cei cari se odihnesc în morminte. În ochii multora, cari au adormit prin munți și pe văi, la Dunăre și la mare, va fi apărut eroul Moldovei, călare, luptându-se alături cu ei, așa cum și lui îi veneau în lupte sfinți călări și înarmați, acoperindu-l cu armura lor și împingând în lupte oastea lui. La el își duce gândul poetul în momente de descurajare, când i se pare că neamul său fără noroc se stinge, fiind puțin pregătit la viața de lupte a prezentului. Pe el l-ar chema să scape poporul său de certe interne, de greutăți externe, căci el a avut și îndrăzneală și cuminenie și strășnicie de execuțiune. Astfel din mormântul său el comandă generațiilor¹⁾.

INTOCMIRI INTERNE. Ștefan a desăvârșit așezarea țării după Alexandru cel Bun. A ierarhizat boeriile, punând în frunte pe mitropolit, pe portarul Sucevei... pe boerii cei mari, apoi pe cei mici. El își alegea boeri și dintre străini, unguri (*Sandru*), ruteni (*Dajbog*), germani (*Hârman*), chiar greci (*Chiracola*).

¹⁾ Despre Ștefan s'a imaginat aproape de noi un discurs funebru, operă de mare, elocvență, atribuit arhimandritului de Putna (sec. XVIII) Vartolomeu Măzăreanu, a amintit admirabil Mihail Cogălniceanu în cuvântul de deschidere a cursului de istorie națională, a compus Eminescu doina și a scris d. N. Iorga Istoria lui Ștefan cel Mare pagini pline de emoțiune, de adevăr, de patriotism. Descrierea expedițiunii lui Mahomed în Muntenia poate sta în fața paginilor istoricilor antici.

Starea bună a locuitorilor se vede din mulțimea târgurilor, din privilegiile acordate negustorilor, din grija ce se pune la încheierea tratatelor, ca să se asigure libertatea lor de mișcare. S'a bătut monetă moldovenească în Polonia, cu inscripția cirilică sau latinească, veneau însă bani străini.

Marele logofăt păstra pecetea domnească și o puneă pe acte spre a le garanta autenticitate. Actele se scriau pe pergament, pe foaie mare, neîdoită, iar la marginea de jos, în mijloc, se atârna o sfoară de mătase înodată cu arta: peste nod se topia ceară roșie, ca să lormeze un bulz și cât eră cald se introducea pecetia în bulz, în care rămânea inscripția. Ceilalți boeri își atârnavă și ei pecetiile mai mici la dreapta și la stânga celei domnești. Ceara roșie era privilegiul domnului, ca la împărații germani, pe când mitropolitul, boerii, întrebuintau ceară verde.

Pecetia cea mare a lui Ștefan are inscripția slavonă: *Pecetia Io Ștefan Voevoda gospodar țării Moldovenești*. Stema Țării Românești era un vultur cu o cruce în cioc, cu legendă latină (Mircea) mai pe urmă corb cu legendă slavonă.

INTOCMIRI ÎN BISERICĂ. Religiozitatea lui Ștefan se vede din multimea bisericilor ce a construit, din rânduiala mănăstirilor și a episcopilor, cum și din cinstea în care a ținut fețele bisericești.

Mitropolitul *Teoctist* a fost o figură însemnată, partas al domnului la multe acte politice, deși se pare ca era de origine străină.

Pe lângă mitropolia Suceava s'au dezvoltat episcopiile de Roman și de Rădăuți. Această în apropierea Pocutiei, spre a ajuta pe cale religioasă pe Rutenii ortodocși din vecinătate.

Pe lângă cele patru mănăstiri: *Neamțu, Bistrița, Pobrata și Moldovița*, întemeiate de predecesorii săi. Ștefan ridică mănăstiri noi, la locuri retrase, ca să servească la vremi de restrînte pentru țară.

Începuse zidirea Putnei, îndată după cucerirea Chilie, dar nu o pută termina decât după lupta cu Turcii. S'a numit așa după râul ce curge pe alături și era destinată să fie necropola familiei domnului. Biserica de azi a fost schimbata de Vasile Lupu și de alți domni. În mănăstire s'au adus călugări din alte părți, mai ales dela Neamțu și s'a început să se însemneze faptele principale din istorie, pe cari mai înainte le notau călugării dela Bistrița.

S'au construit mănăstirile dela *Voroneț* și dela *Humor*, în apropiere una de alta (la 5—6 kilometri) pe apa Moldovei.

În Rădăuți a pus pietre frumoase de marmură pe mormintele lui Bogdan I, lui Laten și ale celorlalți domni vechi, pe cari-i numește strămoșii săi.

În târgurile, unde obișnuia să petreacă, a construit curți domnești și biserici. La Suceava biserica *Sânt Ilie* la *Păpăuți* în marginea Botoșanilor, la Baia unde câștigase victoria, la Iași, la vaslui, la Pătrăuți, sat departe câțiva kilometri de Suceava, La Răboieni a ridicat biserica și a lăsat frumoasa inscripție. În satul *Borzești* a ridicat o bisericuță în amintirea copilăriei sale, iar la *Reusen* în amintirea uciderei tatălui său.

Unele din bisericile lui Ștefan n'au turnuri (Borzești, Reusen) altele au turn d'asupra pronaosului, iar altele au turn separat de

corpul bisericii, făcând parte din zidul împerechător și servind de clopotniță.

Ca material de construcție se întrebuinta piatră în alternanță cu cărămidă, fără tencuială externă. Stilul este influențat de cel gotic cu *contraforturi*, cari susțin zidurile principale ca niște proptețe, cu ar-

Inscripția de pe mormânt (P'utina)

curile dela uși și dela ferestre, cu inscripțiile elegante ce închid în mijloc ornamente de frunze împletite. Această influență apuseană ne-a venit prin Sasi, la a căror școală s'au format meșterii români. Inscripțiunile sunt cele mai frumoase din țările răsăritene și spun hramul și numele celui ce se odihnește sub piatră.

Activitatea lui Ștefan s'a întins și peste hotarele Moldovei. În Râmnic a construit o biserică în amintirea luptelor cu Muntenii, în Ardeal, pentru trebuința religioasă a celor 60 de sate supuse Ciceului a construit o mănăstire, ca să fie reședința unui vlădică. Se numia mănăstirea *Vadului*, dela numele satului, iar firul vlădicilor nu s'a mai rupt de atunci. La Atos a zidit mănăstirea *Zograf*, făcându-i daruri și trimițându-i un steag cu chipul martirului *Gheorghe*, steag ce s'a dăruit țării noastre, în urma marelui războiu.

Acest zel pentru credință a adus în pana cronicarului cuvintele: „Pre Ștefan Vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere, în mănăstirea Putna, care era de dânsul zidită. Atâta jale era de plângea toți ca după un părinte al său, că cunoștea toți că s'au scăpat de mult bine și de multă apărătură. Ce după moartea lui până astăzi îi zic Sfântul Ștefan Vodă”.

PRIMELE MONUMENTE DE LIMBA ROMÂNEASCA. Cele dintâiu monumente de limbă românească apar în sec. XV, când se ivesc în limba lor și la vecinii noștri. Ungurii încep să aibă texte religioase din 1416 sub influență husică.

Polonii, Croații din Ragusa se găsesc în același caz.

Primul monument este *codicele voronetian* (Faptele Apostolilor) găsit la mănăstirea Voroneț, apoi *Psaltirea* în mai multe variante (Hurmuzachi, Voronetiană, Scheiană ceva mai nouă). Faptele Apostolilor au fost copiate pe la 1500, celelalte până la 1550, dar toate sunt copii după manuscrise mai vechi, puse pe românește sub influența husică.

Un cuvânt românesc se găsește în scrisoarea unui boier muntean către Brașoveni (1482—92) la început „bunilor” și continuă în sloveană. Istoricii poloni afirmă că au existat în Polonia scrisori de omagiu în limba românească. Se afirmă că în Lemberg ar exista un document românesc din 1410, că jurământul lui Ștefan din 1484 s'a tradus din românește. Desigur, că Românii n'au uitat arta scrisului probă, cuvintele *scripiură, carte, a scrie*, însă scriau în limba sloveană.

Cel dintâiu text românesc profan este scrisoarea unui boier din Câmpulung către Brașoveni (1521) cu o limbă mai nouă decât a celor mai vechi texte religioase. El anunța pe Brașoveni despre plecarea lui Soliman contra Ungariei.

S'au mai găsit în Ardeal câteva foi din scrisorile Sf. Pavel, cari par și mai vechi. Iată două versete din aceste scrisori: „*toți așu fiți la D-nezeu seți cu credința lui Hs. Is. căți așu întru Hs. Is. botezase intru Hs. Is. înveștituvă*” = toți fiii ai lui D-zeu sunteți prin credința

între Cr. Is. Că oricâți în Cristos v'ați botezat, în Cristos v'ați îmbrăcat⁴.

Codicele voronețian. scris în Maramureș, cum și cele mai multe manuscrise, prezintă fenomenul *rotacismului*, adică *n* între două vocale devine *r*, ca la Rumeri: adura, *bătrînu*, *înțelepciure*, *binre*, *cinre*. Unele forme sunt mai aproape de latinește: *e* (și) *isat* (*sat* = *fossatum*) *opu iaste* (*opus est*) *vărgură* (*fecioară*¹).

Oricât de greoaie, limba acestor cărți scrise cu o caligrafie frumoasă, cu litere drepte și deslușite, cu inițiale ornate, ne este scumpă, căci reprezintă ivirea limbii românești.

URMAȘII POLITICII LUI ȘTEFAN CEL MARE. RADU CEL MARE. BOGDAN CEL ORB. NEAGOE BASARAB. URMAȘII LOR.

RADU CEL MARE (1496—1508). Fiul lui Vlad Călugărul s'a ridicat la domnie după moartea tatălui său și a meritat numele ce nu se dă decât celor cari trec culmea, deși nu s'a bucurat nici de o domnie îndelungată, nici de biruințe rășbonice, nici de o activitate prea mare. Era însă de o mare demnitate, om de cuvânt, religios, cu gust artistic și a câștigat numele de mare prin rânduiala ce a pus în stat și în biserică.

Fusese asociat de tatăl său în ultimii ani și ăra o fire religioasă, bolnăvicioasă, încât n'a turburat pacea nici cu Turcii, nici cu creștinii, căci nu voia să facă umbră nimenui. Despre mișcările Turcilor la Dunăre ținea în curent pe „domnul” său „înălțimea sa craiul prin mijlocirea Sașilor, pe care-i asigură „cât voi fi în viață să nu vă temeți că vor trece Turcii pe undeva în țara noastră dela Severin și până la Brăila”. Tributul se ridicase la 8000 de galbeni și la fiecare trei ani mergea să facă închinare sultanului, adică să-i sărute mâna. Cuvântul lui era ținut în seamă la sultan, căci a mijlocit pace, împreună cu Ștefan, între Turci și creștinii răsăritului.

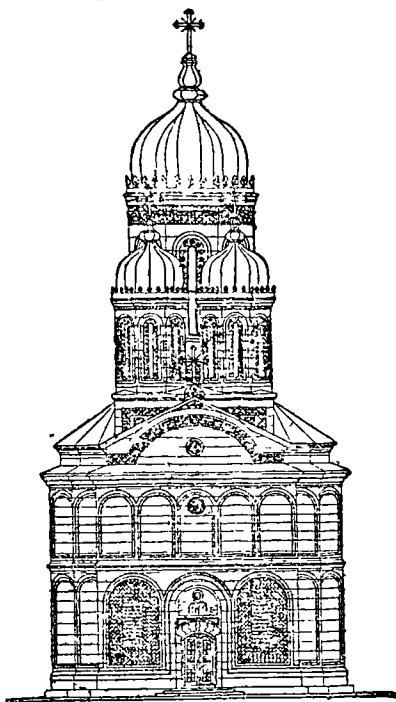
Când urmașul lui Ștefan, Bogdan, veni cu războiu asupra lui Radu, căci adăpostea un pretendent, Radu trimise la el pe călugărul Maxim, de neam sârbesc, care împacă neînțelegerea, și sânge între frați nu se vărsă.

Cât de mult l-a prețuit sultanul Baiezid se vede din lauda ce i-a făcut către ieniceri. Aceștia erau contra sultanului pașnic, constructor de moschei, dar Baiezid le

¹ G. Pascu.

spunea că poate fi cineva domn bun și fără să meargă la răsboaie, cum a fost Radu al Munteniei.

ACTIVITATEA RELIGIOASA A LUI RADU. Din cauza războaielor și a schimbărilor de domni, Muntenia rămăsese îndărătul Moldovei, ca așezare administrativă și bisericească. Erau mai puține orașe, mănăstiri mai mici, capitala nefixată, cu toate că suma tributului de 8000 de galbeni, față de 4000 din Moldova, arată că Turcii credeau atunci, cum au crezut totdeauna, că Muntenia este mai bogată.

Mănăstirea Dealului.

Radu suferea de podagră la picioare și ca să facă dreptate celor cari căutau judecata domnească, străbătea țara în căruță.

El obținu dela Baiezid, ca să vie în țara sa, să organizeze biserica, patriarhul *Nifon*, răsturnat din scaunul patriarhal. Nifon era de o fire violentă și dârză. De două ori Turcii l-au depus, până ce Radu l-a adus la noi. Cum a venit, el și a luat un rol de apostol, ca și cum noi am fi fost păgâni, s'a făcut „îndreptător și învățător de legea lui Dumnezeu, tată și păstor și sol către Dumnezeu“. Nifon și domnul adunară un sinod de boeri, de egumeni, de preoți și de mireni. Așezară, ca pe lângă mitropolie să fie două episcopii, una a *Severinului* pentru Oltenia, alta

a *Buzăului* pentru partea de răsărit a țării. Scaunul episcopului de Severin poate să fi fost la mănăstirea Bistrița.

Nifon se amesteca și în afacerile civile, după ideile sale călugărești, ceea ce începu să displacă domnului, cu toată religiozitatea lui. O soră a lui Radu, *Caplea*, se căsătorise cu un boer, *Bogdan*, care-și lăsase soția în Moldova. Nifon certa pe Radu, care-i răspundea „pentru în-

șurarea lui Bogdan încă nu te mesteca, fiindcă el a luat blagoslovenie dela alți sfinți arhierei". Cearta se sfârși, când domnul invită pe patriarh să plece că strică obiceiurile noastre. Nestăpânitul călugăr a plecat, afurisind țara și pe domn. Nu mult în urmă a murit atât Nifon, cât și Radu, al cărui mormânt se află în mănăstirea Dealului (1508).

BOGDAN CEL ORB (1504—1517). Bogdan poarta numele de orb sau chior, pentru că își pierduse un ochiu într-o luptă. Un doctor venețian, care îngrijise pe Ștefan, îl descria că este „sfios ca o fată mare, om viteaz și cu purtări bune“. Ca domn însă nu s'a arătat nici modest, nici viteaz în folosul țării. Dorind să se căsătorească cu o prințesă poloneză, înrulare periculoasă pentru independența și pentru biserica țării, cum se văzuse la căsătoria lui Alexandru și Iliș, fiul lui Ștefan se retrase din Pocuția și ceru mâna Elisabetei, sora regelui Alexandru. Acesta multumi frumos pentru darul cetăților, dar răspunse îndoios în privința căsătoriei. Bogdan repetă pețirea în zadar, până ce urmară certe și călcări de hotare, apoi promisiune cu condițiune ca Bogdan să primească un episcop catolic.

Murind însă Alexandru, fratele său Sigismund refuză îndeplinirea promisiunii, iar Bogdan intră în Pocuția, apoi în Galiția până la Lemberg, unde lăsa în poarta cetății semnul lăncii sale. Polonii intrară și ei în Moldova, arseră Cernăuții, Dorohoiul, Botoșanii, asediază Suceava și se întoarseră încărcăți de prăzi. Abia în 1510 se puse capăt vrajbei prin mijlocirea Ungariei. Bogdan renunță la căsătoria cu Elisabeta, se căsătorise cu o Moldoveancă, apoi cu *Ruxandra*, fiica lui Mihnea cel Rău din Muntenia.

În același an și în anii următori, au făcut Tătarii groaznice năvăliri în Moldova, dar într'un rând i-a lovit la întoarcerea peste Nistru „și au scos tot pleanul dela dânșii“.

Dinspre partea Turcilor pericolul era mai mare. *Selim*, fiul lui Baieșid, se scula contra tatălui său, sprijinit de ieniceri. El se căsătorise cu fata hanului din Crimeea, se așezase la Caffa, ocupase fostele cetăți ale Moldovei și plecă în contra lui Baieșid. Fiind învins, Selim, ca să se împace, primi dela Baieșid toate cetățile Dunării, în cât pericolul a fost mare pentru noi. Din fericire, Selim a mers tot contra tatălui său, pe care l-a și detronat, apoi a plecat în Asia contra Persilor, în Africa în contra Egiptului, pe care l-a luat dela Mameluci.

S'a crezut că Bogdan a încheiat cel dintâiu tratat cu Turcii, prin logofătul Tăut trimis la Constantinopole. Acel tratat ar fi fost ars de *Ioan Sobieski*, care a zis că Leșii sunt prea de ajuns să apere Moldova de Turci. Am văzut însă că supunerea Moldovei către Turci e mult mai veche. Condițiunile tratatului, după cronicari erau: oprirea Turcilor de a avea proprietăți și moschei, protecțiune față de alte puteri, tribut 4000 de galbeni, 40 de șoimi. 40 de epe.

Bogdan a murit la 1517, lăsând un copil de șapte ani, *Ștefăniță*.

MIHNEA CEL RĂU (1508—10). La moartea lui Radu cel Mare, parte de boeri susțineau pe *Danciu*, fiul lui Țepeluș, cu ajutor unguresc, alții cu ajutor turcesc ridicăra pe fiul lui Țepes, Mihnea. Acesta a semănat cu tatăl său în cruzime.

Primele însemnări istorice încep în Muntenia cu viața patriarhului Nifon și spun despre Mihnea că omora, ca tăia nasuri și buze, că înveea și spânzura. Inscripția depe mormântul lui declară ca a fost moarte hoților, biciu tâlharilor, cultivând justiția tare, cu sabie rigidă. Asprimea lui se îndreptă contra fraților craiovești, fiii vornicului *Neagu*, proprietarul satului Craiova. Ei erau patru, *Barbu*, *Părvu*, *Danciu*, *Radu*, aveau moși, tineau bănia Severinului, dedeseră pe o soră a lor după Țepeluș. Mihnea ucide câțiva boieri craiovești fug la Nicopole, la puternicul *Ali-Beg*. Mihnea le dărâmă casele, bate cu tunurile mănăstirea lor Bistrița, dar Turcii intrară și batură armata lui Mihnea, care se refugie la Sibiu, unde fu omorît de Danciu și de un Sârb *Dimitrie Iacșici*, fiul tovarășului de lupte al lui Țepes. Mihnea era catolic și drag Șașilor, cari au ucis pe cei doi omoritori și au îngropat în catedrala lor pe Mihnea, a carui piatră funerară se pastrează.

VLĂDUȚĂ (1510—12). Turcii, după ce au alungat pe Mihnea, au pus domn pe Vlăduț, fiul lui Vlad Călugărul, care a domnit sub influența cumnatului său Bogdan, și a fost combătut de craiovești, cari au adus din nou pe Turci. În lupta cu ei Vlăduț a fost prins și i s'a tăiat capul în București, ridicându-se la domnie fiul lui Țepeluș și al Neagai, Neagoe.

NEAGOE (1512—1521). Se intitula Basarab, ca și tatăl său. Era pașnic și religios, crescuse pe lângă patriarhul Nifon, căruia Radu i-l detese ca „socotitor“ (secretar). Arătase mare evlavie de tânăr, dar nu era lipsit de energie. Într'o scrisoare către Brașoveni le scrie că a prins niște iscoade dela ei și apoi adaugă: „vă mulțumesc că ne-ați fost așa prieteni... dacă vom afla acum din nou... să știți că-l voi pune într'o teapă cât mai înaltă“. În alta îi amenință: „dacă ați început răsmirită, atunci să vă păziți... să știți că voi preface țara Bârsei așa, că nu se va mai cunoaște loc într'nsa“.

Ca să-și răscumpere păcațul că ucisese pe Vlăduță și pe Bogdan, a adus patriarhi, episcopi și călugări de au făcut slujbe mari bisericești. A adus osemintele lui Nifon, dela Atos, le-a primit cu mare pompă bisericească și le-a așezat în sicriu prețios.

Văzând cuviosia lui față de bisericile răsăritene, călugării greci au început să-i ceară ajutoare, pe cari le-a dat cu îmbelșugare, construind biserici, dând daruri, încât a meritat din partea acelor numele de nou „David”. Biograful patriarhului Nifon exclamă încântat, că binefacerile lui s’au întins „în toate laturile, dela răsărit până la apus și dela miazăzi până la miazănoapte”.

Neagoe era căsătorit cu *Milița* din neamul prinților sârbi, deaceea numită *Despina*. Opera cea mai însemnată a acestor prinți religioși și luminați este mănăstirea Curții de Argeș, unde se află înmormântați.

URMAȘII LUI NEAGOE. La moartea lui Neagoe rămânea un copil, *Teodosie*, de șapte ani, pus sub epitropia Militei și a lui Preda Craiovescu. Însă boerii din alte orașe se formaseră și ei în partide, cei din Slatina, cei din Buzău. Acești din urmă, nemulțumi de domnia unui copil, ridicară domn pe un fost călugăr, *Vlad*, din familia Drăculeștilor, Craioveștii cerură ajutor dela *Mehemed-beg*, care pretindea că se trage din Basarabesți. În luptă a murit Vlad, dar Mehemed cârmuia țara ca pe un pasalâc, deaceea boerii din răsărit au ridicat domn pe *Radu din Afumați* (Ilfov), fiu nelegitim al lui Radu cel mare. Noul domn a purtat multe lupte mici cu Turcii, refugiindu-se după înfrângeri la Ioan Zapolia, voevodul Ardealului. Față de această rezistentă îndârjită, Turcii nu mai susținură pe Teodosie, care fu dus la Constantinopol, ci pe un *Vladislav* dintre Basarabesți, care fu gonit de Craiovești. Radu se luptă mereu și contra lui Vladislav, cum și contra unui fiu nelegitim al lui Radu cel mare, numit *Bădica*. Deși acesta ieși biruitor, fu chemat de Turci, ca să-i dea steag de domnie și fu ucis. Turcii chemară la ei pe Vladislav și pe Radu. Acesta prin spriiul begilor dunăreni obtinu domnia.

RADU DELA AFUMAȚI (1525—29). Domnia lui Radu fu scurtă și turburată de cearta cu domnul Moldovei pentru mâna unei fete a lui Neagoe, *Ruxandra*, care deveni soția sa. Un eveniment mare s’a petrecut în zilele sale: sultanul Soliman a desființat regatul Ungariei. Domnii ambelor principate primiseră ordin să procure proviziuni și ajutoare armate, însă nici unul n’a luat parte la lupta care distrugea o putere creștină¹⁾.

Boerii craiovești se ridicară din nou asupra-i și Radu merse în Oltenia contra lor, dar fu surprins de ei în Râmnic și ucis într-o biserică, el și fiul său.

Corpul lui a fost adus în mănăstirea de Argeș, unde o frumoasă inscripțiune slavonă spune, că s’a luptat cu Turcii în 20 de lupte, la

¹⁾ Ferdinand avea afăta încredere în Radu, încât îl cerea de la Soliman ca mijloc între ei doi,

Glubavi, la București, la Slatina, la Nicopole, la Șistov, la Rucăr. Pe piață e reprezentat călare, cu mantia fluturând în vânt, ținând buzduganul în mână.

ȘTEFANIȚA VODA (1517—1527). Crescuse sub epitropia unui boier, *Luca Arbure*, care a condus țara cu înțelepciune, asigurându-se de ajutorul Polonilor contra Turcilor. Ajungând însă major, Ștefaniță începu să hotărască lucrurile după capul său fără experiență. Se supără cu Polonia, căci nu voiau să-i dea în căsătorie o prințesă din familie regală, pune să ucidă pe Arbure și pe fiii lui, cari contra voinții domnului tratau cu Polonia, începu luptă cu Radu din Muntenia pentru Ruxandra. În cele din urmă se împacă, luând pe altă fată a lui Neagoe, pe *Stana*. A câștigat o luptă contra unci cete de Turci, când se întorceau din Polonia, totuși boerii temându-se de mai mari cruzimi din partea lui, se înțeleg cu doamna Stana și-l omoară prin otrăvă, cheamă apoi domn pe un fiu nelegitim al lui Ștefan cel mare, pe Petru Rareș (1527).

DOMNI ÎN MUNTENIA. La moartea lui Radu, boerii izbucniră să întărească domn contra candidatului turcesc pe *Moise*, fiul lui Vladislav, celui care se luptase cu Radu. Moise primi ordin să meargă în Ardeal în ajutorul lui Zapolia, însă nu putu să-i fie de folos, căci boerii ridicară alt domn, pe *Vlad Innecatul* (1530). Moise se refugiă în Ardeal, de unde veni cu ajutor sub *Ștefan Mailat*, Român viteaz din partidul lui Ferdinand. În lupta dela *Vișoara* (Olt) Moise fu învins și ucis.

VLAD INNECATUL (1530—32) era fiul lui Vlăduț și se căsătorise cu *Chiajna*, fiica lui Petru Rareș. El a însoțit pe Turci în Ardeal și unit cu Mailat, care părăsise pe Ferdinand, a constrâns pe Sasii brasoveni să recunoască pe Zapolia protejatul Turcilor. Vlad n'a domnit nici doi ani și s'a înecat în Dâmbovița, când se scălda.

VINTILĂ DIN SLATINA (1532—35). Se intitula Vlad și a domnit trei ani. Numele lui îl poartă mănăstirea Vintilă Vodă (Buzău). Contra lui se revoltară boerii îndemnați de un Venețian cu mare trecere la Soliman. *Aloisio Gritti*. Acesta avea ambiție să se facă rege al Ungariei, iar pe fiii lui să-i pună domni în țările noastre. Vintilă s'a apărut ucizând mulți boeri, până ce aceștia l-au ucis, când se afla la vânătoare.

RADU PAISIE (1535—45). În locul lui Vintilă, boerii olteni ridicară pe Radu Paisie, fiu nelegitim al lui Radu cel mare. El fusese călugăr, unul din cei dintâi egumeni ai mănăstirii lui Neagoe, și se numia Petru înainte de a se călugări. În zilele lui, Turcii au luat Brăila (1540). Radu a trecut în Ardeal din ordinul Turcilor de mai multe ori, a fost adversarul lui Petru Rareș. După o domnie de zece ani, a fost chemat la Constantinople și apoi exilat în Egipt, în urma intrigilor unui frate al lui nelegitim, Mircea Ciobanul, care a fost numit domn dela Constantinople.

CULTURA IN MUNTENIA. STAREA ROMÂNILOR SUB UNGURI

Domnia lui Radu cel mare și a lui Neagoe Vodă reprezintă o epocă de înaltare culturală în istoria Țării Românești. Ei au construit biserici frumoase, au organizat ierarhia bisericească, au pus să se tipărească primele cărți necesare serviciului religios.

Între orasele țării, Târgoviștea se desvolta mai mult și în ea domniile petreceau mai în siguranță, ca una ce era mai departe de Turci. Curtea de Argeș decădea, nefiind așezată la o trecătoare directă în Ardeal, pe când Câmpulung, Târgșor din Prahova se ridicau și erau socotite ca scaune domnești. Florești din Ilfov, Gherghiu din Prahova erau preferite de unii domni, Bucureștii a ajuns capitală dela Radu cel frumos, fiindcă era mai aproape de Giurgiu, de unde el putea cere ajutorul protectorilor săi.

În Oltenia, satul Craiova se ridică sub *boerii craiovești*, cari sustin pe Țepeluș și ajung boeri hotărâtori în consiliile domnești. Acei boeri, numiți și *Părvutești*, au ridicat biserica *Strehala*, poate reședința banilor *Noului Severin*, apoi mănăstirea Bistrița în Vâlcea. În Bistrița s'a calugărit Barbu Craiovescu și și-a petrecut bătrânețete, iar călugării se ocupau cu copierea de cărți, cu lucrarea de podoaie bisericești, încât această mănăstire muntenească putea sta alături cu marile mănăstiri moldovenești. În Bistrița s'au găsit multime de manuscrise slavone și alte 30 slavo-române. Unele nu se pot citi, caci filele s'au lipit una de alta formând un bloc, altele sunt foarte bine păstrate ¹⁾. Mănăstirea vecne nu se mai păstrează.

Urmașii lui Mircea nu avuseseră liniște, ca să poată ridica vreo biserică. *Snagovul*, așezată pe o insulă în mijlocul unui lac se zice că e construită de Vlad Țepeș. Se și arată o piatră sub care ar fi mormântul lui, însă se pare că mănăstirea ar fi mai veche decât Țepeș, poate dela Vlad, rivalul lui Mircea.

Radu cel Frumos a întemeiat mănăstirea Tânganul (Ilfov) care nu se mai păstrează. Vlad Călugărul se ocupase de biserică, dar tiul său Radu îl întrecu. Nu numai că a făcut daruri mănăstirilor, dar a construit pe cea mai frumoasă dintre ele, *Mănăstirea Dealului*, de lângă Târgoviște.

MANĂSTIREA DEALULUI. Cea mai frumoasă din țările române până la el, a rămas și până azi cea mai frumoasă din trecutul nostru, căci cele cari o întreceau, mănăstirea Argeșului și Trei Ierarhi, au fost dărâmate în zilele noastre și reconstruite, încât sunt numai copia aceloră, pe când biserica lui Radu stă bloc de piatră, rezistând timpului și gustului oamenilor.

Mănăstirea se înalță pe dealul ce domină vechea capitală și cursul Ialomitei în sus și în jos, nu prea mare, iar înăuntru pare și mai mică, din cauza grosimii zidurilor. Este construită din blocuri de piatră tare, legate cu scoabe de fier. Ușa se află în mijlocul zidului din față, iar de amândouă părțile ei s'au pus în limba slavonă două inscripții, cari spun numele fondatorului, data și hramul bisericii. Inscriptiunile sunt cuprinse într'un pervaz de linii împletite (arabescuri) de toată frumusețea. Aceleași arabescuri împodobesc suprafețele laterale ale turnurilor, cari sunt în număr de trei. Stilul acestor

¹⁾ G. Păscu.

minunate biserici nu este influențat de cel gotic, ci de construcțiile arabe și armenesti, în care se vede însă și influența venețiană¹⁾.

Lui Radu nu-i fu dat să-și zugrăvească biserica, pe care a terminat-o Neagoe, Mormântul lui Radu, ale altor domni și rude domnești se găsesc aci. Aci și-a găsit repaosul și capul lui Mihai Viteazul, după ce s'au sfârșit necazurile din urmă, căzute asupra țării.

MANASTIREA CURȚII DE ARGES. În vechea capitală a țării, ca s'o despagubească pentru mutarea mitropoliei, Neagoe a zidit biserica cea mai frumoasă din țările noastre, și chiar din țările vecine.

Nu este colosală ca domurile apusene, înălțimea ei atinge abia 31 de metri, însă este atât de proporționalitate între înălțime și lărgime, încât cu toată ornamentarea prea variată și prea scilpitoare, produce impresiunea de odihnă și de durată veșnică, impresiune ce nu o produc decât operele arhitecturii clasice. Mai aproape de patrat decât de oblong, este construită de piatră, cu patru turnuri, din cari două mai mari. În partea de sus ferestrele și fridele sunt rotunde și lucrate cu arabescuri foarte variate, încât nu se aseamănă una cu alta, pe când în partea de jos ferestrele sunt lungi și înguste, lăsând să pătrundă lumină puțină, ca într'un loc plin de taine. Sculpturile exterioare deși foarte variate pastrează totuși un caracter de unitate, așa că aci s'a împlinit cerința esteticilor, cari pun ca condiție a frumosului să se realizeze unitatea în varietate. În interior se ridică până în acoperiș 12 coloane, reprezentând pe cei 12 apostoli. Cele două turnuri nici nu au ferestre drepte, ci oblice, aplicate de dinafară înăuntru, una spre alta, par'că ar tinde să se împreune. Această dispozițiune provoacă impresiunea de nestabilitate, nu armonizează cu caracterul clasic al construcțiunii, este de gust romantic, precum de gust romantic sunt coloanele cu muchii răsucite, din interior.

Înaintea bisericii este un umbrar boltit de marmoră, susținut pe patru stâlpi și construit în vederea serviciilor ce se săvârșesc afara din biserică.

Pictura nu s'a putut săvârși de Neagoe, ci de ginerele său Radu dela Afumați. La sfîntirea ei Neagoe a adus pe patriarhul Constantinopolei și tot clerul țării, se zice la 1000 de preoti.

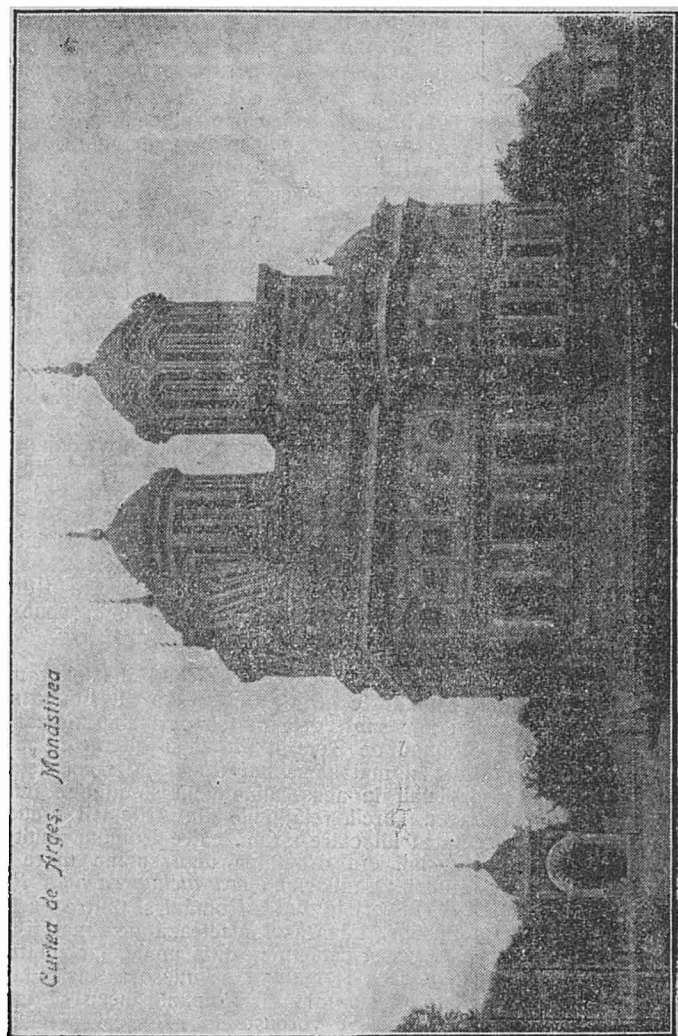
Nu se poate spune cine a fost arhitectul acestei minunate biserici. Se zice că însuș Neagoe, pe lângă gust, se pricepea în arhitectură și că s'a servit de meșteri răsăriteni aduși din Constantinopol, cum și de artiști italieni. Legenda populară atribuie construcția meșterului *Manole* (poate Grec) și știe să spuie că zidurile n'au putut sta până ce meșterul n'a pus în ele o ființă iubită, pe propria lui soție. Poezia populară despre zidirea mănăstirii, una din cele mai duiosae producțiuni ale poporului nostru, stă în legătură cu poezii de construcții minunate la Sârbi și la Greci, iar ideea de sacrificiu omenesc, când se ridică ceva durabil, se găsește mai la toate popoarele.

În ea se află mormântul lui Neagoe, al fiilor săi, al ginerelei și se crede și al doamnei Mișu, care a mai trăit vreo treizeci de ani după moartea sotului său, a pibegit prin Ardeal și a murit călugărită. În aceeași mănăstire, pe care au reconstruit-o în frumusețea de azi, și-au ales, deocamdată, repaos primii regi ai României. Carol și Elisabeta, cum și marele Ferdinand.

Tot Neagoe a ridicat mitropolia din Târgoviște, care, din nenou-

¹⁾ Iorga.

rocire, a fost reconstruită din temelie în zilele noastre și-si așteaptă încă terminarea. Ea avea turnuri mai multe (8) dar mai mici. iar biograful lui Nifon exclamă: „nu se satură ochii tutulor de vederea ei“.

Curtea de Argeș. Mănăstirea

CELE DINTAIU CĂRȚI TIPARITE. În zilele lui Radu s'a introdus în țara noastră tipografia, care s'a inventat în Germania, după anul 1430. Primele tipărituri cu litere cirilice au apărut la Cra-

covia în 1491. iar la noi în 1508 un *liturghier* slavonesc. tipărit de un călugăr *Macarie*.

La sfârșit însemnează: „s'a început această sfântă carte numită leturghier după porunca Domnitorului Ion Radu Voevod... și s'a săvârșit din porunca... bine credinciosului și de Dumnezeu păzitului și prea luminatului Domnitor Ion Mihnea marcele voevod... în anul dintâiu al Domniei sale, ostenindu-se și smeritul monah și prent Macarie în anul 7016“.

Tot Macarie tipărește în 1510 altă carte importantă de serviciu religios. iar în 1512 tipărește din ordinul lui Neagoe un *evangheliar*, așa de frumos. încât nici azi n'ar putea fi întrecut

Macarie era Sârb din Muntenegru, unde pătrunsese din Veneția invențiunea lui Gutenberg. El tinărise la Cetinie în 1494 și 1495 două cărți de slujbă bisericească, dar Turcii au interzis în imperiul lor invențiunea socotită diabolică. Fugarul călugăr, ca Nicodim de mai înainte, și ca multe alții. cari nu puteau trăi sub Turci a găsit adăpost în țara noastră. Radu l-a primit cu cinste, iar sub Neagoe. Măcarie a ajuns mitropolit.

Locul tipăririi nu se cunoaște exact, dar cu probabilitate a fost în Târgoviște, capitala domnului, sau în mănăstirea Dealului. reședința patriarhului Nifon.

Cărțile tipărite nu se întrebuintau numai în Țara Românească, ci se trimeteau gratuit (la Bistrița s'au găsit 7 exemplare din liturghier) la toate bisericile cu limba slavonă, deci peste muntți, în Moldova, în Peninsula Balcanică. În Serbia cea dintâiu carte tipărită a fost evangheliarul lui Macarie la 1552 iar în Rusia типографія s'a introdus de Ivan cel Groaznic la 1564. Primirea la noi a tipografiei asă de timpuriu, ca și întrebuintarea repede a armelor de foc, este o dovadă că Românii nu rămăneau străini de curentul culturii eropene, cum prea adesea suntem ispitiți să credem.

STAREA ROMANILOR SUB UNGURI. Rolul însemnat militar pe care l-au îndeplinit Românii contra Turcilor sub Sigismund și sub Ioan Corvin, a fost mai mic sub regele Matei, deși s'au ridicat individualități puternice ca banii de Severin *Matei* și *Ștefan de Mutnic*, *Iacov Macicaș de Jidova* și mai ales *Paul Chenezul*, span de Timișoara. Matei însă avea ochii în apus, unde voia să ajungă împărât ca Sigismund, iar lupta cu Turcii, relațiunile din Ardeal îl preocupau în al doilea plan. Dreptatea lui către țărani, către Români mult timp regretată, după moartea lui, era dreptatea unui stăpân mare către săraci, cum se zicea atunci țăranilor, *nu era înclinarea unui Român către cei d'un neam cu el*. În certele dintre Români și dintre Sasi pentru păsuni, dă dreptate Sasilor. Făgărasul încetează de a mai fi feuda domnilor români, după Tepeș și cetatea fu dată unuia, iar ținutul dat Sasilor. Însemnătatea militară a Românilor se micșoră. Însă, dacă nu mai sunt însemnați în activitatea militară, Românii încep să iasă la iveală în activitatea religioasă. Se vorbește în 1479, ca sa fie scutiți de taxe preoții ce țin de legea grecească în Maramures, Egumenul român dela Peret *continuă la Feleac*, lângă Cluj; chiar în acest eras pătrunseseră Români, pe la cari veneau *vlădici*, unii Greci ajunși până aci. Din posesiunile domnilor munteni în Ardeal a rămas *episcopia de Galați* aproape de Bistrița. Ștefan a înființat *vlădicia de Vad*, al

cărei vâldică se sfîntea la Suceava, iar Radu cel mare, după o călătorie la Buda, obțină orășelul Strîmt (aproape de Alba Iulia) în legătură cu care de asemenea s'a desvoltat episcopia *Geoagiul*. Orășelul a trecut la Neagoe și la boeri, rude cu el.

Poporul, *săracii*, erau urgisiți „Valahî noți” pe când nobili ieșiți din mijlocul lor, profesînd credința regelui, un *Bartolomeu Dragfly*, ban de Severin, voevod al Ardealului, umpleau lumea cu isprăvile lor.

Cu căderea Ungariei sub Turci, ridicarea în nobilime va înceta, cum va înceta orice autonomie a vreunui ținut românesc, însă amestecul domnilor din principate, împreună cu Turcii, sau la ordinul lor, va stabili legături între Români de dincoace și între cei de dincolo și va pune începutul conștiinței naționale ¹⁾).

REVOLUȚII ȚĂRANEȘTI. Cu cât se măreau privilegiile Sașilor și ale nobililor, cu atât creștea nemulțumirea țăranilor. În anul 1514 fu răscoala vestită sub Secuiul *Doja*, la care luară parte însemnată și Românii. Se predicase o cruciată contra Turcilor și multime de țărani aruncaseră sapa, ca să pue mîna pe sabie. Mai pe urmă nobilii, văzînd că le rămîn moșiile fără țărani, opriră cruciata și ordonară țăranilor să se întoarcă la muncă. Aceștia erau însă înarmați și întoarseră armele contra nobililor. *Doja*, care se declara inamic nobililor și supus numai al regelui, era înconjurat de țărani, de femei și de copii, ca în orice cruciată și devastară atât în Ungaria proprie cât și în țările locuite de Români, până în Maramures. S'au dat lupte în cari nobilii au fost bătuți, până ce Ioan Zapolia abia înăbuși răscoala sub zidurile Timișoarei. Răsbunarea nobililor desvăluște o ură sălbatecă, prin care se deschidea o prăpastie între țărani, Români mare parte, și între privilegiați. *Doja* a fost fript de viu și dat spre mîncare căpitanilor lui, flămânzi până la moarte.

Astfel știau nobilii să intereseze pe țărani la apărarea țării, tocmai când pericolul turcesc se ridica mai amenințător. Astfel Soliman găsea o Ungarie desbinată.

Chiar după cucerirea Ungariei, nobilii au rămas surzi la suferințele țăranilor, îngrijind numai de interesele lor de clasă. Vestitul legiuitor *Verböczy* a codificat drepturile nobililor și datorile țăranilor într'o legiuire „pravila de sînge” care lua țăranilor dreptul de a purta armă, de a poseda pămînt, de a se îmbrăca într'un mod asemuit cu al nobililor. Țăranul nu poate poseda alt decît sîmbrie (rusticus praeter mercedem laboris nihil habeat) decidea acea lege. Însă curentul timpului eră contra nobililor și contra proprietăților bisericești. În Germania maxima revoluțiunii țărănești era „dacă nu mai e episcop, de ce să fie nobil”. În 1527 Sărbii din Banat se sculau cu „Țarul Ivan”. „Omul Negru” și scenele lui *Doja* se repetară până ce țarul își găsi sfîrșitul. Un arhiepiscop ungar, care trăise la Făgăraș și care înțelegea nemulțumirile Românilor răspunde odată la plîngerile Sașilor, că ceea ce supără mai mult pe supuși este când una din părți nu se supune judecății, ci vrea să-și facă singură dreptate. Deaceea zice el, crescuseră din partea Românilor furturile, dările de foc, pradăciunile.

¹⁾ Iorga.

CĂDEREA UNGARIEI SUB TURCI. PRINCIPATUL TRANSILVANIEI. PETRU RAREȘ.

1514.

Răscoala lui Doja a înlesnit cucerirea Ungariei de către Turci.

MOHACȘ (1526). Soliman al II-lea cucerise Belgradul și Severinul, iar în 1526 pătrunse în centrul Ungariei, care slăbită prin răscoala țăranilor era și desbinată prin cearta dintre partidul german și cel național. Regele ținea cu partidul întâiu, voevodul Ardealului *Ioan Zapolia* ținea cu cel de al doilea, condus de Verböczy. Ura dintre cele două partide era atât de mare, încât nici pericolul cuceririi turcești nu o putu alina. Zapolia părăsi pe regele *Ludovic* al II-lea, un copil, și cei 20.000 de Unguri fură sfărâmați. Regele își găsi moartea în fugă, scufundându-se într'o mocirlă călare pe cal. Mai pe urmă Soliman așeză în Buda un pașă, declarând Ungaria proprie pașalâc.

PRINCIPATUL TRANSILVANIEI. Sora regelui *Ludovic* era căsătorită cu *Ferdinand de Austria*, care avea pretențiuni și asupra Ungariei, ocupate de Turci, și asupra Transilvaniei, unde Zapolia recunoscuse suzeranitatea Turcilor. Zapolia veni înaintea sultanului, îi sărută mâna, iar Soliman îi dădeu titlul de rege asupra Ardealului și asupra regiunilor învecinate cu el. Regele *Ianus*, cum îl numiau Turcii, nu se ridica mult d'asupra domnilor noștri. În luptele dintre ei, atât *Ferdinand* cât și *Zapolia* au făcut apela la domnii noștri, dintre cari *Petru Rareș*, s'a gândit la cuceriri în Ardeal.

Iniințarea principatului Transilvaniei are importanță foarte mare din alt punct de vedere.

Deoarece Ungaria proprie eră în stăpânirea Turcilor, iar cea vestică în stăpânirea Germanilor, Transilvania a devenit centrul vieții naționale a Ungariei. Si de unde mai înainte n'avea mare importanță din punct de vedere unguresc, fiind mai importante elementele române și săsești, dela întemeierea principatului elementul unguresc a început să joace rol principal sub familia însemnate, ca *Batoresții* și *Racotestii*.

PETRU RAREȘ (1527—38 și 1541—46). Era fiul lui Ștefan cel Mare cu Maria lui Rareș (barbă rară, spân) din Hârlău și fu chemat din Polonia de către boieri. El moșteneam multe din calitățile tatălui său: ambiție, îndrăzneală, vitejie, religiozitate, gust artistic, însă era mai abil decât

trebuie și nerespectos de cuvântul dat, unul din acei oameni ai timpului, cari în apus ziceau: pe om să-l înșeli prin jurăminte. Pe boieri a căutat să-i ție împrejurul său mai mult de frică, deaceea în vremea pericolului extern ei l-au părăsit și n'au murit ca să-l apere, cum au murit vitejii dela Răsboeni. Pe vecini nu i-a cultivat, i-a atacat pe toți și n'a știut, ca tatăl său, să aibă pe unii aliați, ca să lupte contra altora. Această lipsă de prudență a făcut ca viteazul domn să lase după dânsul Moldova mai slăbită decât o primise.

EXPEDIȚIUNI ÎN ARDEAL. Petru stăpânea în Ardeal, ca și predecesorii săi, cetățile dăruite lui Ștefan, Ciceiu și Cetatea de Baltă. Voind să profite de ruina Ungariei și de luptele pentru coroană dintre Ferdinand și Zapolia, ambițiunea lui Petru se îndreaptă spre această țară, unde zice un diplomat al timpului „Românii ocupă o mare parte și ușor se pot uni cu Moldoveanul acela, din cauză că vorbesc aceeași limbă” și unde Secuii se împăcau mai ușor cu domnii noștri. Petru cugeta să aibă de partea sa și pe Sași, cari țineau cu regele german contra regelui pus de Turci. Ferdinand intră în tratări cu Petru și-i promise Bistrița, unde birarii moldoveni ridicau dările.

Însă lucrurile luă altă față în 1529, când Soliman însuș întreprinse vestita expedițiune contra Vienci, spre a întări poziția lui Zapolia. Domnii principatelor primiră ordin să intre în Transilvania și Petru se întoarse contra partizanilor lui Ferdinand. El ceru și obținu dela Zapolia Bistrița „ca zălog”, trebuî să promită însă, că va aduce pe Sași să recunoască pe Zapolia. Insuș Petru trecu în ținutul Secuilor, pe cari-i constrânse să se unească cu el, pe când altă armată, comandată de vornicul *Grozav* înaintă asupra Brașovului. În apropierea acestui oraș, la *Feldioara*, partizanii lui Ferdinand fură bătuti cu totul, pierdură toată artileria, care fu luată de Moldoveni, iar Zapolia adăoga la cetățile lui Petru și *Ungurașul*, din părțile Ciceiului (1529).

Moldovenii trecură muntii de mai multe ori în cete mai mici, dar nu izbutiră să cuprindă nici Brașovul, nici Bistrița. Amândouă cetățile fură asediate. Petru nu cruța amenințările cele mai înfricoșătoare, că-i „va arde cu pară de foc și va lăsa țara goală și pustie” totuși, el găsisse un adversar vrednic, în *Ștefan Maiilat*, și la sfârșit trebuî să caute o înțelegere. Brașovenii se învoiră să se răscumpere cu o sumă însemnată de florini, tot așa *Sighisoara*, iar Bistrița se obligă să plătească dările, dar nu primea pe strângătorii domnești. Între negociatori se găsea *Anastasia*, episcop de Vad, căruia Petru

I-a dărut mai multe moșii. Aceasta dovedește că poporul român era atras spre căpitania din neamul său, care călcau în Ardeal, pe când nobilii ridicați din sânul lui, ca cei maramureșeni, păstrau credință neclintită lui Zăpolia.

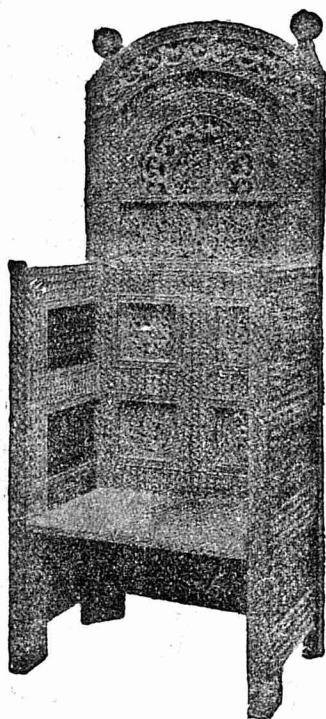
Gândul domnului român a fost să uncască Ardealul cu Moldova. El numeste pe Secui „credincioși ai noștri cu adevărat iubiti”. Se purta ca voevod al Ardealului, când da voie Brașovenilor să facă comerț în Moldova „și în toate părțile Ardealului”. Despre Mailat, voevod, spunea către Brașoveni că „s'a dat ca să fie slugă a domniei mele”, iar în momente de sinceritate declara că a luat Ardealul cu sabia și nu-l va da nimenui nici lui Ferdinand „nici cuiva altuia”. Unor soli le striga: „sunteți supușii mei, cuceriti cu sabia, ce domni mai puteti avea”.

Dacă în această situație Petru ar fi aratat și cumpătare, dacă în loc să alerge după pericole noi ar fi căutat să întărească prin blândețe și dreptate cecace supusese, întărind elementul românesc, istoria noastră ar fi luat altă față. Inșă presiunile și interesele momentului determina evenimentele, mai mult decât calculul și ratiunea rece. Fără să sfârșească în Ardeal, el provoacă pe Poloni.

**LUPTELE CU POLO-
NII.OBERTYN (1531).** Pe-
tru voiă să intre în stăpâni-
rea Pocuției și ceru voie
Turcilor, ca să înceapă
cearta cu Polonii. Ca să
aibă pretext, roagă pe rege
să-l ajute la plata haraciu-
lui. Ne fiind ascultat, intră
și cucerește Pocuția, resta-
bilind „vechile hotare”
(1530).

Polonii intrau greu în
răsboiu, căci nobilii, temân-
du-se de puterea regelui,
nu-l urmau în expedițiuni
peste graniță, decât după
negocieri îndelungate. De
rândul acesta trebuia să
obție și învoirea sultanului,
suzeranul lui Petru. Inșă
aveau un mare general,
pe *Ioan Tarnovschî*. A-

cesta intră în Pocuția cu cavalerie grea și cu artilerie.
o ocupă repede, iar când Petru încercă să câștige țara,

Scaunul lui P. R.

amândouă armatele se întâlniră la Obertyn. Moldovenii erau mai numeroși, Polonii mai tari, și întăriți într'un lagăr din care respinseră toate atacurile. După trei zile, artileria polonă, bine mănuită, decide victoria. Petru rănit în trei locuri se retrăgea, părăsind tunuri și lagăr.

Polonii au răspândit în toată lumea fama victoriei lor, dar Petru a strâns soldați din Sârbi, din Turci și Tătari, a pătruns în Polonia jefuind, până când amândouă țările, înțelegând răul ce-si făceau reciproc, au alergat la mijlocirea lui Zapolia, care însă n'a putut stabili pace statornică. Petru considera înfrângerea sa ca o încercare din partea lui Dumnezeu și ar fi început din nou lupta, dacă starea din Ardeal nu l-ar fi chemat din nou acolo.

NOUA PATRUNDERE IN ARDEAL. Un fiu nelegitim al unui doge Venețian, numit Aloisio Gritti, câștigase multă putere la curtea lui Soliman, care-i lăsase grija țărilor dela Dunăre, pe când armatele turcești purtau lupte în Asia (1531). Gritti întrunea îndrăzneala diplomatului cu spiritul de afaceri al negustorului. Vindea sofran și grâu, dar mărita pe fata sa cu un pretendent muntean, iar uzorii întrevădeau la el dorința de a se face rege unguresc. În orice caz urmărea să facă din Ungaria un stat vasal, ca principatele române „să pedepsească acele capete mândre ale Ungurilor“. Se purta în țările noastre ca un suveran. Revoltă pe boieri contra lui Vintilă, iar pe un boier, care nu-i servise după plac, a pus de l-a ucis. Tot așa în Ardeal a pus să se ucidă mulți partizani ai lui Ferdinand și un episcop vice-voevod al țării. Însă acuma venise ora socotelii.

Stefan Mailat, Voevodul Ardealului, veni cu armate contra lui și-l închise în Medias, unde Gritti nu dispunea de ajutor suficient. La cererea lui de ajutor, Vintilă nu se mișcă, iar Petru găsi prilej să se folosească de situația sa echivocă. Trimise armată sub vornicul *Huru*, însă trată cu ambele părți, până când Gritti și fiii săi se predară Moldovenilor, cari deteră pe tată inamicilor spre a-l ucide, iar pe copii îi duseră în Moldova, unde nu s'a mai auzit de ei. Uciși fură și Turcii, tovarășii lui Gritti.

Acest sfârșit înfuriă pe Turci contra lui Petru, contra lui Zapolia, dar luptele cu Persii îi împiedicau dela expediții în Europa. Petru reîncepu tratările cu Ferdinand care-i promitea un ajutor în bani pentru armată și-i adăuga la posesiunile vechi *Muncaci* și *Hust* din Maramureș, și astfel se certă din nou cu Zapolia.

PERICOLUL POLON. După multă negociere, regele Sigismund se hotără să meargă în persoană contra lui Petru, dăte o luptă grea cu Moldovenii, în care pierdu 2000 de luptători, dar Polonii ocupară Hotinul și rămaseră înarmați la hotare, privind cum inimicul lor era să fie pedepsit de Soliman însuș.

EXPEDIȚIUNEA LUI SOLIMAN ÎN MOLDOVA (1538). Spre a pedepsi pe vasalul turbulent, mai mult spre a asigura imperiului granițe cu cetăți puternice, plecă temutul sultan contra lui Petru. Iătarii luară înaintea Turcilor, jefuind Moldova și deși goniți așteptau în preajma Nistrului. Muntenii trimiseră călăuze sultanului. Zapolia privia cu groază soarta Moldoveanului nesigur de soarta sa proprie. Atunci a simțit Petru cât de rău s'a purtat provocând pe toată lumea. Chiar în țară nu avea cu dânsul, ca tatăl său, nici pe boieri, nici țara. Se spunea chiar că unii boieri se plânseseră contra lui la sultan, iar la soșirea acestuia îl părăsiră toți.

Soliman înaintă prin Dobrogea, se opri la vânătoare la Babadag, trecu Dunărea pe la Isaccea, se urcă în Basarabia și la Falcu trecu Prutul în sfârșitul lui august. El aducea cu sine un pretendent, care avea mai mult drept la tronul Moldovei decât Petru, căci era fiul lui Alexandru nepotul lui Ștefan și purta numele marelui domn.

Petru nu îndrăzni să se opue Turcilor cu puținii credincioși, cari îi vor fi rămas, ci ca un parăsit de toți își căută scăparea vieții în fugă la Ciceu, unde-și trimise familia și averea. În Hotin nu-și cântase refugiul, căci Polonii țineau cetatea. Rătăcind, fără adăpost, s'a oprit îndrăzneț de altădată domn la mănăstirea Bistrita și în rugăciune smerită a plâns greșelile sale.

„Intrând în sfânta biserică, am căzut la pământ înaintea sfintelor icoane și mult am plâns, așisderea și egumenul și tot soborul plângea împreună cu mine, cu fierbinti lacrimi” (Hrisov, mân. Bist.).

Una din paginile cele mai pitorești ale cronicii lui Ureche este descrierea tugił prin munți a lui Petru, expus la pericole în tot locul. Când a plecat din mănăstire văzu ca un roi cum înconiuirau mănăstirea. Apoi intrând în munte într'adânc, fără drum, fără povată, singur șase zile învăluindu-se prin munte, flămând și trudit, a apucat pe un pârâu în jos și a dat peste niste pescari, cari l-au cunoscut și l-au primit cu dragoste. Apoi l-au dus la ortacul lor de l-au ospătat cu pâine și cu peste fript. l-au trecut prin straja ungurească, răspunzând că sunt pescari. Petru ajunsese în Ciceu, trecând prin ținuturile Secuilor.

Sultanul intră în Suceava, unde boierii i se închinară și-i cerură domn pe Ștefan. Lasă acestuia 500 de ieniceri ca să-l apere, apoi merse la Tighina, unde ridică un castel *Bender* (poartă) cu o inscripție arabă, în care celebră ex-

pedițiunea sa și înfrângerea Moldoveanului „călcat în picioarele cailor“. De atunci Tighina s'a numit Bender, adică poarta pe care se poate intra în țară. Soliman, z. luat sudul Basarabiei până la *Bâcu* și l-a făcut *raia* a cetăților *Chilia* și *Akerman*.

ȘTEFAN LĂCUSTĂ (1538—40). Ștefan, care-și zicea fiul lui Ștefan, a domnit puțin și a fost neconținut turburat de pretendenți, cari voiau să-l răstoarne. Boerii îl atâtau să atace garnizoanele din Bender, ca să recâștige țara, dar el simțea turcește, crescuse la Constantinopole și era cunșnatul sultanului. S'a mai întâmplat o foamete mare pricinuită de venirea lacustelor, încât a rămas lui Ștefan porecla de *Lăcustă*. În cele din urmă, boerii au pătruns în casa lui din Suceava unde domnea și l-au omorât, apoi au ridicat domn pe portarul Sucevei, *Cornea*, care pretindea că este fiul lui Bogdan. El se intitula Alexandru Voda. *Cornea* trecu de partea Polonilor, cari-l recunoscuseră, și începu incursiuni contra cetăților turcești, purtare ce-l departă de grația sultanului.

PETRU ÎN CICEIU. În Ciceiu, Petru nu găsi numai prieteni, ci văzu întorcându-se contra sa chiar oamenii săi, ca vladica Anastasie, care dorea să-l dea lui Zapolia. Fu asediat din ordinul fostului său aliat, constrâns să se predea și să rămână în Ciceiu ca un prizonier politic. Din castel trimise la Constantinopole o scrisoare pusă în sârbește de soția sa, Doamna Elena, rugându-se de iertare, oferind mărirea tributului și cerând garda de ieniceri. Sultanul îl chemă la curte, tocmai când *Cornea* ataca cetățile dela Nistru, tocmai când *Zapolia* murea, lăsând un copil minor. Imprejurările acestea, promisiunile lui Petru, darurile lui, deciseră pe sultan să-i dea steag de domnie și armata, ca să-l așeze în scaun.

PETRU A DOUA OARĂ (1541—46).. Cei mai mulți boeri îi eșiră înainte la Brăila, rugându-se să-i erte. Câțiva au rămas credincioși lui *Cornea* și au ieșit cu armată contra lui Petru, dar n'au apucat să se lupte, căci armata i-a părăsit. *Cornea* și partizanii lui au fost uciși.

Însă încrederea tineretii sburase. Nu mai găsi îndrăzneală să atace Tighina, se aștepta la vrăjmășia Polonilor și asculta de ordinele sultanului, ca un vasal supus.

În 1541 Ștefan Mailat se declară contra fiului lui Zapolia, *Ioan Sigismund* și contra reginei *Izabela*. Soliman plecă într-o nouă expedițiune în Ungaria, în același timp trimise ordin lui Radu munteanul și lui Petru, ca să aducă la ascultarea regelui minor pe neascultători. Mailat se apără în Făgăraș contra Turcilor și a celor doi domni, până

ce Petru îl convinsese să se predea lui. Petru îl trimise la Constantinopole, unde a fost închis într'o închisoare celebră, a celor șapte turnuri, și acolo a murit viteazul Mailat.

În anii următori, Petru a trimis neconținut solii și a făcut incursiuni în Ardeal, ca să obțină cetățile, pe cari regina și consilierii ei nu voiau să i le mai dea. În cele din urmă i se restituiră Ciceul și Cetatea de Baltă, însuși cu zidurile dărâmate, simple moșii, fără importanța politică.

O singură dată se mai deșteptă în inima lui dorul de fapte îndrăznețe. Turcii ocupaseră Buda (1541) și în Germania amuțiră pentru un moment toate certele religioase. Toți voiau o cruciată, în capul căreia era margraful de Brandenburg, *Ioachim*. Petru intră în tratări cu ei și în 1543 încheie un tratat prin care se obliga să comunice creștinilor știri dela Turci, să le procure 30.000 de vite „cu preț drept și credincios” iar în timpul luptei să treacă în partea creștinilor și de va fi cu putință să prinză pe însuș împăratul, viu sau mort. Mai întâiu însă, Petru a împrumutat pe margraf cu 200.000 de florini cu act în regulă, iar suma se garanta cu averea și cu persoana împrumutătorului. Actul a căzut din mână în mână la un strănepot al lui Petru, care se împrumuta pe temeiul lui, îl oferea electorului și oricui voia să-l ajute cu ceva, până ce marele elector îl răscumpără cu o sumă neînsemnata.

În 1546 se stinse Petru și fu înmormântat la mănăstirea sa Pobrata.

ILIAȘI (1546—51). Fiul lui Rares fusese ostatic la Turci, a căror viață începuse s'o imiteze. Se înconjură de Turci, cu cari petrecea în scandalul tuturilor. Cronicarul ne dă simțirea țării, când spune că asupra tuturilor s'a coborât „certarea lui Dumnezeu pentru depărtarea de credință” că și „copacii și pomii și viile secase de geruri mari”. Ambitia după demnități mari la Turci îl făcu să treacă la religia lor, luând numele de Mehmed și primind ca beg Silistra.

ȘTEFAN RAREȘ (1551—52). Fratele mai mic al lui Ilie era și el ușurel și datat petrecerilor. A obligat pe cei de altă religie să treacă la ortodocsie, cum nu este în obiceiul românesc. Mai ales pe Armeni căuta să-i boteze, la început cu promisiuni, apoi cu sila, voind să se uite purtarea fratelui său. Viața lui de corupție „ca lua femeile și fetele boerilor” a unit pe acestia contra lui și odată, când se afla la *Tufoara* la pod, au intrat peste el, tăind sforile cortului și l-au străpuns cu săbiile.

Acești fii nedemni ai lui Petru Rares au păstrat ca moșii posesiunile aceluia în Ardeal și din ordinul Turcilor au trecut munții în ajutorul reginei Izabela.

DECĂDEREA POLITICĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE DUPA PETRU RAREȘ.

- MIRCEA CIOBANUL (1545—54). Se numia cioban, pentru că făcuse comerț cu oi (gealep) pentru hrana Constantinopolei, unde avea multe cunoștințe printre Turci. Este primul domn numit de Turci, fără să fie cerut de boeri. A luat în căsătorie pe Chiajna, fata lui Petru Rareș. Din traiul său cu Turcii, luase dela ei capricii orientale și cruzime sălbatică: ucidea fără cruțare pe boierii potrivnici, ucidea și din plăcere. S'a așezat în București, unde a construit biserica *Curtea Veche*, ca să fie mai aproape de protectorii săi. În cele din urmă cade în disgrația stăpânilor săi, cari trimet trupe turcești și moldovenesti de-l ridică și dau foc Bucureștilor.

PĂTRAȘCU CEL BUN (1554—1557). Locul crudului Mircea îl luă un fiu al lui Radu Paisie, Petru, care prin blândetea și cuviosia lui a meritat numele de bun. A chemat pe lângă sine pe toți boerii, chiar pe cei mai devotați lui Mircea. Împreună cu Lăpușneanu a pătruns de două ori în Ardeal, ca să așeze pe Izabela în capitala ei cea nouă, Cluj. În scurta lui domnie a legat numele său de o biserică din Râmnicul Vâlcea. Pătrașcu moare în domnie, lăsând între alți fii, pe unul nelegitim, cel mai viteaz om ieșit din neamul nostru, numit Mihai. A fost înmormântat în mănăstirea Dealului.

MIRCEA CIOBANUL A DOUA OARĂ (1558—59) Mircea Ciobanul obține domnia a doua oară, fiind turburat de un pretendent, *Radu Ilie* și de boieri fugari în Ardeal. Cu jurăminte și cu vorbe blânde încerca el să-i aducă în țară. Muri în domnie și s'a îngropat în biserica Curții Vechi lăsând un fiu. *Petru*.

PETRU CEL TÂNĂR (1559—1568). Doamna Chiajna era ajutată de un Grec bogat, care multi ani s'a bucurat la Turci de mare trecere: puneau domni, ridica patriarhi, chiar viziri. Se numia *Mihail Cantacuzino*, ținea în arendă impozitul sării din Turcia și în înțelegere cu vizirul *Soccoli* strânsese avere colosală, avea palate și gardă de ieniceri. Turcii în admirație îl supranumiră *Şaitanoglu* (=fiul dracului). El a pompat averile noastre, până ce sultanul l-a spânzurat și i-a luat tot. Copilul Petru era blând, dar conducerea țării era în mâna doamnei Chiajna, care s'a susținut contra atacurilor altor doriți de domnie, contra părilor la Constantinopole din partea lui Ion Sigismund, care o acuza că e femeie ușoară. Mai grea fu situația lui Petru, când Chiajna s'a certat cu Cantacuzino. Puternicul Grec, bătrân de 50 ani, obținuse în căsătorie o fată a Chiajnei, făcuseră nunta în țară, dar pe drumul Constantinopolei, Chiajna a trimis și a luat înapoi mireasa. Peste doi ani Petru primi ordin să se prezinte la

Constantinopole și, cu toate darurile lui bogate, fu arestat cu mama sa și trimis în Anatolia, unde a murit.

ALEXANDRU III (1568—77). Se numi domn Alexandru, un nepot al lui Mihnea cel Rău. Alexandru a rămas cunoscut în popor printr-un bir nou „oia seacă” probabil asupra oilor sterpe. A fost crud și el cu boerii, totuși a arătat și preocupări mai înalte. A tipărit cărți pentru serviciul religios, a construit mănăstirea *Plumbuita* de lângă București și biserica din București, dăruind de Turci și cunoscută cu numele nepotului său, Radu-Vodă. Soția lui, *Ecaterina*, amestecătură de Greci și de Italiani, a fost rivala Chiainei și după moartea soțului a știut, chiar mai bine decât Chiajna să păstreze puterea și s-o exercite în numele fiului ei. Se păstrează mai multe scrisori grecești dintre ea cu o soră din Venetia, în cari se desvălesc o multime de lucruri din viața acelor oameni, aruncați de capriciul turcesc pe tronul țărilor noastre.

Alexandru s'a amestecat în luptele contra lui Ion Vodă din Moldova, susținând pe fratele său *Petru Șchiopu*. Văzând că e bolnav de moarte, el a stăruit și a obținut ca să fie numit domn fiul său Mihnea.

ALEXANDRU LĂPUȘNEANU (1552—1561). După ce au omorât pe Ștefan Rares, boierii au proclamat pe *Joldea*, care se numi Ioan și plecă spre Suceava, ca să se cunune cu Ruxandra, fiica lui Petru. În drum însă se întâlniră cu boierii fugari din Polonia, cari proclamară pe Petre stolnicul (din Lăpusna) numit *Alexandru*. Joldea a fost tăiat la nas și călugărit, iar Alexandru, fiu nelegitim al lui Ștefăniță, s'a căsătorit cu Ruxandra și a domnit 9 ani, fiind spaima boierilor, ca și cumnatul său Mircea. Se închină Polonilor în condiții umilitoare. Ca să împace și pe Turci, trimetea daruri demnitarilor și era la ordinele Porții. Împreună cu Pătrașcu, a intrat în Ardeal, ca să întărească tronul Izabelei, a intrat și singur pretinzând vechile posesiuni.

IACOB VASILIC DESPOT (1561—63). La curtea lui Lăpusneanu, nimerise un tânăr frumos și învățat, care știa să spue că se trage din familie împărătească, chiar din eroul Heracles.

Fiindcă mama Ruxandrei se trăgea din prinți sârbi, iar acestia se înrudeau cu împărații bizantini, el se găsea neam cu această doamnă. Tatăl lui ar fi fost marchis de Samos, el ar fi învățat medicina în Franța, a fost căpitan al lui Carol Quintus, a scris cărți de artă militară, prieten cu Luther și cu Melanhton. A plăcut lui Lăpusneanu, iar boerii în admirare au început să se întrebe n'ar putea fi mai *os de domn*, decât însuș domnul. Alexandru dela o vreme îi puse gând rău, dar aventurierul fugi, aiunse în Polonia la *Albert Laschi*, cu care se asemăna în iubirea de aventuri și în credința religioasă. Se adună în norocul lui o ceată de aventurieri, care fu învinsă la granița țării. Vasilic obține sprijin dela Ferdinand de Austria și surprinde pe Lăpusneanu, mai ales că răspândise zvonul că a murit în prima încercare. Armata condusă de Moțoc, înțeles poate cu Vasilic, fu în-

vînsă la *Verbia* pe Jijia, iar Alexandru fugi la Chilla, apoi la Constantinopole.

Iacob Despot luă numele de Ioan și știu să liniștească pe Turci, scriind sultanului că are drept asupra țării, că locuitorii l-au chemat, că va plăti tributul „că ar voi chiar să-l mărească”. Invită la încoronarea sa pe suveranii și pe prinții vecini, plănuia să ia Ardealul și Muntenia, țări guvernate de niște cecpii. Adresează boerilor un apel elocvent: „viteji, și rășboinici boeri, urmași ai Romanilor, cari făceau să tremure lumea întreagă”.

În scurtă lui domnie a întreprins lucruri frumoase. A bătut monete frumoase de aur și de argint cu inscripții latinești, a început să ia măsuri contra abuzurilor divorțurilor, pentru cari pe unii i-a ucis, pe de altă parte încurajă propagarea reformei. Adusese un episcop *socinian* (= unitarian, antitrinitar) ca să judece divorțurile străinilor, care era înșurat și scandaliza pe Moldoveni: „episcopul cu muieri”. A înființat o școală la *Cotnari* (unde se găseau mulți Sași și Unguri) cu un reformat *Ioan Sommer*, care a dat lectii sease luni și a descris viața lui Despot, dar care a scăpat cu viață, rătăcind prin munți trei luni.

Lipsea însă acestui Grec simțul realității, marginile posibilului, alegerea mijloacelor. S'a certat cu Laschi, care-l ajutase, a concediat trupele, a provocat pe Munteni și pe Ardeleni, a ridicat asupra și pe Moldoveni, prin nerespectarea obiceiurilor și a religiunii. Răpia odoarele bisericilor ca să bată bani, pusese biruri pe țărani, tocmai când Laschi intriga să ia el domnia, și când Ion Sigismund scria sultanului în favoarea lui Lăpușneanu, căci Despot pretindea Ciceiul și Cetatea de Baltă.

Boerii se sculară împotriva lui cu hatmanul Tomsa „om de mare inimă” zice cronica. Ei chemară pe hatmanul Cazacilor *Dimitrie Vișnievieschi*, care se trăgea dintr' soră a lui Petru Rares, pe de o parte: pe de altă parte, vestiră pe Despot de venirea Cazacilor și-i cerura armata, ca să-i combată. Vișnievieschi venea fără teamă, ca la prieteni, Tomsa însă îl prinse și-l trimise la Turci, unde a fost omorît în mod barbar. Atrăgând armata de partea sa, Tomsa merse contra Sucevei. După oarecare rezistență, Despot deschise porțile și ieși înaintea boerilor, nu ca rugător, ci ca persoană sacră, căreia i s'a depus jurământ de supunere: „îmbrăcat domnește au ieșit afară din cetate, mai sus de Areni, unde era țara adunată”. Tomsa nu înțelegea acest sfârșit de tragedie, ci „l-au lovit cu buzduganul și de aci toata oastea s'a lăsat la dânsul”.

ȘTEFAN TOMSA. Noul domn luă numele lui Ștefan, însă Turcii numiseră a doua oară pe Lăpușneanu. O deputațiune de boeri s'a dus la Stambul să protesteze contra numirii lui. Turcii au și așteptat puțin să vadă cât oferă Tomsa, și când au văzut că nu biruște pe Lăpușneanu, au mărit armata de instalare. Cronica găsește cuvinte potrivite cu caracterul tiranului: „dacă au mers solii Tomsii și i-au spus, zic să fie zis: „de nu mă va țara eu îi voi pre dânsii, și de nu

Monetă a lui Heraclide despotului, tatălui patriei 1563.

„Mă iubesc, eu îi iubesc pre dânsii și tot voiu merge, ori cu voe ori fără voe”, Tomșa fugi la Lemberg, unde Sigismund a pus să-i taie capul, ca să nu-l dea Turcilor, cari-l cereau. Tomșa a fost primul domn ucis de Poloni. Tot atunci au pierit *Moțoc* și *Stroici*.

ALEXANDRU LĂPUȘNEANU A DOUA OARĂ. (1564—68). A fost de aceeaș cruzime cu boierii. Odată a invitat la un ospăț pe cei mai de frunte, dar la un semn a pătruns în sală garda de Turci și a omorât 47 de invitați.

Fată de Turci era slugă plecată, a mutat reședința domnească la Iasi, ca sa fie mai în apropiere de cetățile turcești, a ars cetățile de apărare, afară de Hotin, în care a lasat garnizoana turcească. A murit în scaun, deși câte un pretendent tot își mai încerca norocul. Când s'a simțit greu bolnav, ca un înțelept, a chemat boerii și le-a recomandat de mostenitor pe fiul său Bogdan. Le-a mai recomandat ca dacă-l vor vedea că e aproape de moarte să-l călugărească, desigur ca, renascut prin călugărie, sa câștige iertarea atâtor crime. Fiindu-i din ce în ce mai rău, l-au căluzărit și i-au pus nume *Pahomie*. Viindu-și în simțiri și vazându-se în noua stare, „zic sa fie zis, că de se va scula, va popi și el pre unii”. Această amenințare a speriat pe cei dimprejur, poate și pe Ruxandra, de l-au otrăvit.

BOGDAN IV (1568—72). Reînoi timpul fiilor lui Rares. Se înconjurase de tineri poloni și sta numai de jocuri și de glume. Logodise pe surorile sale cu tineri poloni, căuta o soție tot la Poloni și trecea mereu în țara lor. Încheiase un tratat de vasalitate cu ei și le promitea armată, afară de lupte cu Turcii. Odată, pe când rătăcea prin Polonia, a fost prins și pus la închisoare de un nobil, căruia îi refuzase pe sora sa. Boerii reclamară la Stambul și când fu liberat Bogdan, tronul era ocupat.

ION VODA CEL CUMPLIT (1572—74). Se numia Armeanul, de pe mama sa, fiu nelegitim al lui Ștefăniță. Dusesse viață de aventuri, dorea domnia cerând ajutor dela nobili poloni, dela Tătari, dela împăratul german. Se stabilise în capitala Turciei ca giuvaergiu și făcuse cunoștință cu fetele cele mai de sus ale Turcilor. Se pare că primise și religia mahomedană. Umblase pe la marginile țării și câștigase pe boierul *Eremia Golia*, care cu alți boieri se plânseseră contra lui Bogdan. Fu pus în scaun și fugări pe Bogdan, care a rătăcit apoi până la Moscova.

Unii boieri erau contra lui, deaceia puse să se taie capul, chiar în ziua de Paști, lui *Ionașcu Zbierea*, faptă ce fu condamnată ca erezie. Cronica: „băgat-au în foc de viu pe vlădica Gheorghie de au ars... temnițele pline de călugări... de lege își râdea, că în postul cel mare s'au înșurat și alte călcături de lege multe ca acestea făcea”. To-

tuși recunoaște că „era de minte ascuțit, de cuvânt gata, și se vedea că-i harnic nu numai de domnie, ci și altor țări să fie cap mai mare”.

Ioan este primul domn care a căutat sprijin în popor contra boerilor. Izvoarele¹⁾ timpului vorbesc de lăcrămile poporului la pierderea lui, de hotărîrea „că lângă dînsul vor peri toți”. Unul din mijloacele de a se face iubit de mulțime a fost baterea de monetă mărunță de aramă, mai ușor de circulat în micile daraveri. Ne aducem aminte că răscoala din 1437 în Ardeal a fost motivată de refuzul banilor mici. Banii lui îl reprezintă cu calpac polonez, cu plete mari pe spate, iar pe revers marca Moldovei.

O trăsură de mare îndrăzneală a fost amestecul lui la alegerea regelui *Enric de Anjou* în Polonia. El ar fi voit să se aleagă Ivan cel Groaznic, de aceea a trimis dietei polone o scrisoare, ca din partea vizirului, ordonând să se aleagă fratele regelui francez, în speranță că dieta nu-l va alege dintr'un sentiment de mândrie. În adevăr, a trebuit să-și dea mare osteneală ambasadorul francez din Polonia, ca să convingă dieta că scrisorile sunt din invențiunea domnului moldovean.

RASCOALA CONTRA TURCILOR. Turcii suferiseră înfrîngerea dela Lepanto și ca să-și refacă flota, ridicau birurile în tot imperiul. Tocmai atunci Petru Șchiopu, ceru tronul Moldovei, promițînd urcarea tributului. Turcii cerură lui Ioan, că, sau să plătească tributul îndoit, sau să lase lui Petru tronul său, Ioan găsi îndrăzneală să refuze tributul și să se opuiе lui Petru. Se îndreaptă după ajutor la Cazaci, cari în număr de 1200 aleargă bucuroși la lupta cu Turcii.

JILIȘTE. Cu Cazacii și cu Moldovenii săi, se îndreaptă spre Muntenia, de unde veneau cei doi frați, Alexandru și Petru. La satul Jiliște, aproape de Râmnic, atacă armata Muntenilor și o risipește. Cei doi frați fug la Dunăre, Ioan merge la București și pune domn pe un *Vintilă*, care se pretindea fiu al lui Pătrascu cel Bun.

ARDEREA CETĂȚILOR. Repede se întoarse asupra Brăilei, cuprinse și jeful orașul. De acolo se îndreaptă spre Tîghina, bate armata de Turci și de Tătari, cuprinde

¹⁾ Asupra lui au scris Poloni, cari l-au cunoscut, sau cari au trăit în timpul lui. Marele nostru învățat Bogdan Petriceicu Hașdeu a publicat în 1965 o monografie „Ion Vodă cel cumplit” cu multă știință, dar cu exagerări romantice și cu preocupări de cestiuni moderne, ca unirea țărilor, improprietățile țăranilor, votul universal.

orașul, pe când Cazacii se lasă pe Nistru cu bărcile și ieșiesc Cetatea Albă.

INFRANGEREA. Turcii ridicară armată mare, 100.000, după un izvor francez, pe lângă Munteni, la cari se întorsese Alexandru, pe lângă Tătari. Eroul nu dispărea însă. Trimise să păzească trecerea Dunării pe amicul său Eremia Golia, care însă fu cumpărat cu 30.000 de galbeni și se retrase dela Dunăre. Ioan se așează pentru bătaie, Eremia cu cavaleria de boeri își puseră cușmele în suflă și trecură la Turci, care-i așezară înainte, încât mare parte periră. Norocul înclina pe partea Românilor, dar căzu o ploaie și le strică pulberea tunurilor, cari făceau forța lor. Tătarii, apoi, le căzură în spate, încât trebuiră să se retragă. *Se îngropară la Roșcani* (Fălciu) și susținură atacurile inimice mai multe zile, însă lipsa de apă îi constrânse să se predea. Condițiile predării erau, ca Moldovenii și Cazacii să fie iertați, Ioan să fie trimis la Constantinopole. Turcii jurară de șapte ori pe Coran că vor respecta condițiile, Ioan își împărți tot ce avea la Moldoveni și la Cazaci, apoi se dete prins. Beglerbergul îl lovi însă cu hangerul în inimă, ienicerii îi tăiară capul, iar corpul, legat de două cămile fu sfâșiat. Turcii își împărțiră bucățele din oasele lui, ca să le poarte cu ei și să fie și ei inimoși ca domnul român. Un strategist polon cita pe Ioan Vodă, pe Mihai Viteazu și pe Gustav Adolf, ca model de cum știau să ție armatele în ascultare prin cuvânt „sola suaviloquentia”. Ioan a fost numit cel din urmă erou al Moldovei.

PETRE ȘCHIOPU (1574—78). A luat domnia după Ioan și a știut să atragă pe boieri, dar nu și pe poporul de jos. Deaceea, domnia lui a fost turburată de mulți pretendenți aduși de Cazaci.

Cazacii erau o miliție creștină, formată din voluntari Ruși. Poloni, Unguri, Români, adăpostiți în insulele formate de Nipru și cari aveau de scop lupta contra Tătarilor, răpirea prăzii din mâinile lor și uneori jaful. Erau *Tătarii Creștinilor*, cvaleri și luntrași, tineri, viteji, disprețuitori de moarte, trăind fără familie. Numele lor de origine tătară înseamnă *vagabond*.

Poporul era contra lui Petru și din cauza pustiirii, în urma războiului, ca să ia domnia. Era atât de mare sărăcia, încât, când Ștefan Batori a trecut din Ardeal în Polonia, unde fusese ales rege, în locul lui Enric, n'a putut

Petru să-l dea decât pâine`de orz, ca ceva rar. Puteai merge prin țară zile întregi, ca printr'o pustie, scrie un Venetian..

Primul precedent se numia Nicoară, si se da drept Ion cel Cumplit. Ioan, poreclit Potcoavă, era bine făcut si cu atâta forță fizică, încât, după mărturia unui arhiepiscop polon, putea frânge între degete o potcoavă de cal. El venise cu Cazaci și învinsese pe Petru la *Docolina*, lângă Huși (1577) poporul era cu el, când o armată de Ardeleni readuse pe Petru, iar Ioan fugi în Polonia:

Sultanul trimise regelui Ștefan Batori o scrisoare, cerând „viu sau mort pe turbătorul Moldovei“. Regele plecă la vânătoare, ca să nu fie în Lemberg la execuțiunea lui Potcoavă, de care se indigna toată lumea. Tânărul frumos tinu în lesește o cuvântare, în care spunea că regele îl omoară din porunca Turcului, cu care el s'a luptat pentru țara lui „dar tîneti minte, că peste puțin timp vă așteaptă si pe voi înșivă aceiasi soartă“. Ingenunchi, dar călăul întârzia să dea lovitura: „Ce mai stai?“ — „Stăpâne, haina trebuie asezata, ca să nu mă împiedice. — Bine, bine. Și-si așază haina“. În adunare izbucni un tipăt, încât garda regală se temea de o revoltă. Corpul i s'a îngropat în biserica din Lemberg, construită de domnii Moldovei.

Alt pretendent, care se zicea frate cu Potcoavă, *Alexandru*, izbuti să gonească pe Petru și să domnească o lună, dar ajutoarele turcești îl înconjoară în palat, îl pun în tapă, iumătate mort de rănilor primite în luptă. Au mai încercat alți frați ai lui Potcoavă, *Petru* apoi *Constantin*, totuși alungați de Turci. Insuș Laschi, protectorul lui Despot, stăruia să ia domnia prin Enric, care se urcase pe tronul Franței. Dar numai când altul oferî Turcilor daruri mai mari, Petru fu detronat și trimis în exil la Alep.

IANCU SASU (1579—82). Cel care oferise mai mult era fiu nelegitim al lui Petru Rareș, cu o Săsoaică din Brașov. Luase în căsătorie o Greacă, care zicea că se trage din familia împărătească a Paleologilor și trăise mult timp la Constantinopole. Iancu aduse cu sine pe un intrigant, *Bartolomeu Brutti*, care-l ajutase cu bani, și căruia-i dăde boeria de postelnic. Domnia aceasta s'a ilustrat prin stoarcere de bani și prin lux nebunesc. A introdus dijma la boi (1/10) deaceia s'au revoltat cei din Lăpusna și au proclamat domn pe *Ion Lungu*, dar oastea Sasului i-a bătut și domnisorul s'a înecat în Prut.

Despre luxul lui, cronica spune că umbla vara cu sanie de os adică de fildes. Despre risipa lui, citim că odată a trimis vizirului Sinan numai cai 150, iar despre averea strânsă în mai puțin de patru ani, la sfârșit a ieșit din țară cu 100 de care cu bani. Contra jafurilor lui, boerii s'au plâns la Constantinopole, iar Iancu temându-se să nu fie despuiat, a ieșit din țară și s'a dus în Polonia, nu în Ardeal, unde își cumpăraseră un castel, căci s'a temut de țărani, ca să treacă prin munți.

În Lemberg a fost condamnat și executat, al treilea domn, ucis în Polonia. În locul lui Turcii numiseră pe Petru Șchiopu, a doua oară **MIHNEA TURCITU (1577—83)**. Fiind minor, conducerea statului era în mâinile mamei sale, Caterina. Aceasta strângea bani, dar se temea de popor, ale cărui credințe le respecta.

Odată sora ei îi cerea voie să vie și ea în țară. Caterina îi răspunde că nu se poate „să vii și să mergi la o biserică, frîncă, și noi

pe de altă parte la altă biserică grecească. E rușine și ne despretuește lumea. Aici sunt locuitorii oamenilor sălbateci, nu ca la Constantinopol și Pera, unde sunt amestecați Grecii și Frâncii la un loc. și... această țară nu e moștenirea noastră: azi suntem și mâine nu... ne aflăm în mâna Turcului și nici nu știm unde vom fi până la capăt". O răscoadă a Mehedințenilor a înăbusit-o, pe toți pretendenții din Constantinopol îi învingea cu darurile. Odată trimete 140 de rochii de mătase și de catifea, 12 pahare mari aurite. Prin daruri învingea chiar stăruintele regelui Frantei în favoarea lui Petru Cercel. La o serbare în familia sultanului i-a trimis 11 amfore de argint, 11 tipsii tot de argint, și alte scumpeturi, dar în 1583 stăruintele franceze biruira.

PETRU CERCEL (1583—85). Era fiul legitim al lui Pătrașcu, om frumos, elegant, învățat, poet. Știa multe limbi, a scris sonete italienești, a colindat lumea, prin Italia, prin Franta, cunoscut de papă, de Enric III. Ca domn a uitat însă și știința și filosofia lumii, pe unde trăise, și s'a apucat să strângă bani, ca orice lancu.

Se pare că planul curții franceze când îl susținuse, fusese de a întâri influența franceză în răsărit, de a forma poate un stat mare protejat de Franta; însă Cercel, chiar să fi avut calitățile necesare, ceeace n'a prea dovedit, nu s'a bucurat de liniște, trebuind să lupte mereu cu celălalt, cu Mihnea. Isbuti pe lângă Turci, ca să exileze pe inamic cu toată familia la Tripolis, însă Caterina avea protectori puternici. Dintr'o scrisoare, se vede că starea sufletească a unui domn exilat nu era desperată: „suntem bine slavă Domnului, și nu te amări deloc, căci lumea aceasta are așa obiceiul, când scot din domnie pe un domn nu-l lasă să stea în Constantinopol... repede vom căpăta iarăș domnia, dacă va vrea Dumnezeu".

Petru începuse ceva. Se îngrijea de biserică, turna tunuri, locuia la Târgoviște, dar tăia și boeri, scotea biruri, provocă emigrarea unora și plângerile altora. Turcii chemară pe Mihnea și trimiseră un ceas să ridice pe Petru. Acesta plecă a doua zi, după sosirea ceasului, într'o caretă roșie cu șase cai, urmat de 500 de soldați, 3 tunuri și 43 care cu avere. În Transilvania i se sechestră averea și fu închis în Hust. A stat doi ani închis, cu toate intervenirile papei pentru liberarea lui, până ce s'a coborât pe o funie pe fereastra castelului, și a început iarăș peregrinările la papa, la Enric.

MIHNEA II (1585—91). Mihnea plătise numai sultanului 600.000 de scuzi, dar trebui să plătească mereu, căci avea de luptat cu ceilalți.

La ocuparea tronului, Caterina scria: „am suferit multe și ne-au surghiunit la Tripolis și am fost destul de bine și iarăși, slavă prea bunului Dumnezeu, ne-a dat domnia... Cel ce nădărduește își ajunge scopul; măcar și în fundul pământului să ajungă omul și dacă-l iubește Dumnezeu îl scoate iar de acolo". Iar despre starea țării scrie: „cheltuește și du-o și Domnia Ta, nu cum ai vrea, ci cum poți, pentru că Dumnezeu știe cum o mai ducem și noi, cu câtă neliniște, cu ce strânsoare și supărări. Pentru că a venit acel neiertat nelegiuit... a prăpădit și a sărăcit lumea... avea datorii de 889 poveri de aspri și erau dela Turci, dela Evrei, dela Frânci, dela Gelepi și s'au adunat toți și s'au plâns sultanului: cum să pierdem noi atâtia bani? Și sultanul a orânduit, că precum a luat Mihnea Voevod domnia lui, să plătească și datorile lui; și așa le plătim noi, și

ne-am îndatorat și noi până să venim în țară încă pe atâta. Și actum unde să scăpăm? Din scrisoarea unui Italian dela curte: „Aici e țară... îmbelsugată din firea sa și bogată, dar cam stoarsă de schimbările de domni, și e foarte bună și frumoasă, dar are frică mare de Turci, cari stau zilnic cu gura căscată, amenințând cu schimbarea: așa că are îdestul, dar îi și lipsesc destule”.

Petru stăruia prin recomandațiuni, prin daruri, între cari un diamant de mare preț, prin promisiuni exagerate, dar Mihnea plătea bani curați, ca să-l piardă. Odată Turcii simulară înecarea pretendentului, când însă Mihnea plăti lui Sinan 60.000 de galbeni, Petru fu trimis la Rodos și pe drum fu aruncat în mare.

După mai puțin de un an, Mihnea eră mazilit, se credea în urma intrigilor banului *Iani Cantacuzino*, reprezentantul ambelor țări la Poartă. Caterina murise, Mihnea tânăr (vreo 25 de ani) și fire slabă se prezentă sultanului, declarându-i că se face moșamedan. Spera ca țările vor fi făcute pașalâc, că el va fi numit bei ereditar al uneia. Sultanul încercă de daruri pe neofitul *Mehemed-beg*, dar numi domn pe un *Ilie* fiul lui Alexandru Lăpusneanu, care neputând plăti fu schimbat înainte de a pleca din Constantinople cu *Radu Mircea*, fiul Ciobanului, și, neputând plăti nici acesta, cu Ștefan Surdu, fiul lui Ioan cel Cumplit.

ȘTEFAN SURDU (1591—92). A domnit numai un an și faptul cel mai însemnat din domnia lui este că a avut mare postelnic pe Mihai.

PETRE SCHIOPU (1582—91). A fost turburat de pretendenți. Avea pe lângă sine un aventurier albanez *Bar-tolomeu Brutti*, care născocea fel de fel de planuri. Și-a propus să întoarcă Moldova la catolicism, ținea corespondență cu papa și cu prinții bisericii catolice, în vederea propagandei. Boeri mari, ca Movileștii (Ieremia, Simion) chiar mitropolitul Gheorghe, tot dintre Movilești, se arătau devotați cauzei catolice, protestau cu supunerea lor la picioarele papei. Cu toate acestea, Petru a construit biserici și arăta mult respect patriarhului de Constantinople, care s'a întors din Rusia prin țara noastră.

Tot un plan al aventurierului trebuie să fi fost ideia ce a trecut prin capul lui Petru, ca să încerce să fie ales rege al Poloniei, cu sprijinul Turcilor, după moartea lui Ștefan Batori.

În 1589, simțind că scaunul i se clatină, tot cu Brutti pune la cale să ceară domnia pentru fiul său minor, *Ștefan*, încât guvernau ei, dar domn eră copilul.

Când s'a simțit și bolnav și amenințat cu mazilirea, a părăsit țara, cu mulți boeri, a trecut în Polonia, unde n'a fost primit, apoi în Austria și s'a așezat în Tirol. Bă-

trân înainte de vreme, boînav, era mereu supravegheat de autorităţi. Obicejurile ţării nu-i plăceau, l-au mai neliniştit şi nişte procese. A murit în 1594.

Iată dintr'o petiţie, cum scria Petru Şchiopu limba românească: „Domne, rog Domnetale se me asculta aceste nevoia mele cu ceasta Araguzele (Ragusani) ce me purtat piră mini 9 luna ca on tilhâr den iudeţ, den iudeţ, den tirgu gutirgu. N'am fostu vinuvate lor lucrule ce fostu facut domniia nosturu domnetale, che nam focut nici un negotu tara domnetale; negot si tocmelile cari se focut Mulduva: iară se va tocmi Mulduva care va hi... Acum 3 ai. sinteam aceasta tară perătiia vosturu: silebozi venit-em, domne, acase deagosturu (nostru) ...sint Domn cherăstin; nime nu oprit: ca no multi venit; rog domnetale domne. nicin alt loc, nicin alceva venit nicheiar avut-am: chetiva chielciuc nu multe: am cheltuit. Aceasta ia“.

ARON TIRANUL (1591—95). Fiu al lui Alexandru Lăpusneanu, luase domnia cu sume împrumutate până şi de ambasadorul englez. Ca să poată plăti, a scos biruri noi, între cari acela ca să se ia câte un bou de fiecă om, dela cei cari aveau şi pentru cei cari n'aveau. Orheeni şi Lăpusnenii s'aurăsculat cu un domnişor, dar au fost bătuti. Apoi a început să omoare boeri (deaceea numit şi Cumplit). Plângerile la Poartă au provocat mazilirea lui, iar Cazacii au sustinut domn două luni pe Petru, alt fiu al lui Lăpusneanu, gonit însă de Ardeleni din ordinul sultanului. Ienicerii creditori au început să protesteze la porţile vizirului, că le sunt periclitati banii, dacă e scos, şi Aron a fost întărit. Aron aflând că împăratul german se pregăteşte de războiu cu Turcii, a scris să intre şi el în liga creştină, cerând numai un loc de adăpost, dacă ar fi alungat. Împăratul i-a primit cererea, iar Aron a devenit aliatul lui Mihai.

ALEXANDRU CEL RĂU (1592—93). Pretendentul, care provocase mazilirea lui Aron şi care fusese numit în locul lui până ce au intervenit ienicerii, era fiul lui Bogdan Lăpusneanu. Ca să i se dea un scaun, s'a detronat Ştefan Surdu din Muntenia. El intrigase pe la Constantinople, unde Şchiopu determinase pe vizir sa-i taie nasul şi urechile. În domnia lui de un an, actul cel mai cunoscut este persecuţiunea contra banului Craiovei Mihai, care izbuti să-i ia locul.

Am văzut că la început domnii se urcau pe tron, în ambele principate, prin dreptul de moştenire al celui mai bătrân din familie. Mai târziu se luptau moştenitorii domneşti, fără nici o considerare la gradul de înrudire, bazaţi numai pe sprijinul armat al boeriilor. Cu ajutorul acestora, cu armate de Unguri, de Poloni, de Turci se luptau pentru domnie. De când a căzut regatul unguresc, decând Polonia a început să se amestece mai puţin în ţările noastre, temându-se de soarta Ungariei, luptele pentru tron nu se mai hotărau prin arme, ci prin bani. Domnii, cari veneau cu ajutoare creştine, căutau să împace pe Turci cu daruri, dar cei mai mulţi veneau direct dela Constantinople unde

plăteau sume considerabile, nu numai sultanilor și demnitarilor mari, ci și femeilor seraiului. Astfel, în locul alegerii de țară, se stabili numirea dela Poartă.

În timpul luptelor, se ridicau la domnie oameni cari priviseră moartea în față, cari mănuiau sabia și puteau să o întoarcă chiar contra stăpânului, pe când în lupta banilor biruitor putea fi un copil ca Mihnea, un lipsit de energie ca Petru Șchiopu, un negustor de oi ca Mircea Ciobanu.

Din cauză că sumele cu cari se cumpăra tronul erau mari, претендентii își făceau în Constantinopole protectori printre oamenii bogați, negustori greci, armeni, evrei, printre ieniceri, cari le suportau cheltuelile. De Greci se apropiau mai ușor, căci cu ei îi unea credința religioasă.

Grecii cu talentele lor de popor cultural, cu înclinarea lor spre comerț, cu aptitudinile lor de a ști să servească un stăpân, ajunseseră repede indispensabili Turcilor, precum strămoșii lor ajunseseră necesari Romanilor, Turcii sunt incapabili de munca pașnică, incapabili de viață comercială și industrială. De aceea Grecii, Armenii, Evreii, creștinii apuseni, cari veneau și se amestecau în Turcia cu ceilalți, formând elementul numit *levantin*, stăpâneau comerțul, industria, întreaga viață economică a imperiului. Disprețuind dar bogați, ei conduceau pe demnitarii turci cu statul lor.

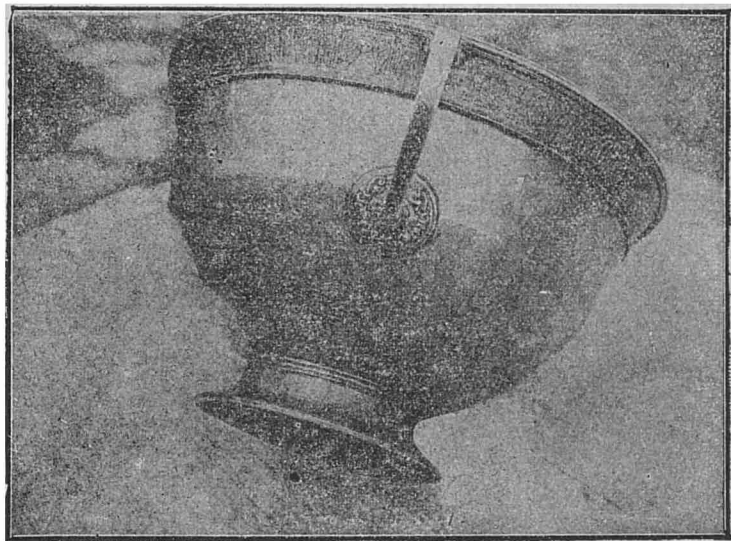
Tipul desăvârșit al acestui fel de Grec a fost Mihail Cantacuzino. Povestește un cronicar grec, că *imamul* s'a scandalizat odată de respectul ce arată vizirul acestui necredincios. Auzind aceasta, Mihail s'a dus la casa *imamului*, în absența lui, și s'a informat de cât unt consumă, de câte lemne, cât orz, etc. și l-a trimis o corabie încărcată cu de toate. Iar în altă zi, când se afla la vizir, *imamul* i-a arătat mare considerație și l-a lăudat în gura mare, ceea ce a făcut pe vizir să zică Grecului: „ești ori dracu, ori fiul dracului (*Şaitanoglu*)”. Răsbunarea Grecului fusese umilinta, prin care s'a ridicat ca să fie respectat și ascultat.

Andronic, fiul lui *Şaitanoglu*, a făcut domnitori pe ginerii săi, a ajutat și pe Mihai, care-i era rudă depe mamă. Acești bogătași împrumutau претендентilor bani, pe cari-i scoteau apoi încincit, le dau în căsătorie pe fetele lor și veneau apoi în țară să-și scoată banii. *Andronic*, *Pani Cantacuzino* au fost vistieri în Tara Românească. Dintre boerii lui Mihai erau Greci: *Teodor Şaitan* (ban) spătarul *Dimitrachi*, vistierul *Pankratios*, paharnicul *Manta*, *Mihaltzi* (Mihalcea) ban.

Boeriile cele mai căutate de Greci erau vistieria și postelnicia, prin cari își înmulțeau banii, sau își desfușurau talentele de diplomați, de spioni, de intriganți, ca Brutti. Celelalte boerii le lăsau indigenilor, cari fugeau din țară, sau se plângeau la Turci, punând în pericol pe Domn

și pe toți favoriții lui. De altfel, vistierul nu strângea banii cu oamenii săi, cu străini, ci fiecare județ era dat unui boer, care avea oamenii săi, birari, feciori, încât poporul nu da ochii cu cei cari-l storceau.

INSTALAREA DOMNULUI. Simplu și măreț s'a urcat Ștefan pe tron, întrebând pe cei cari i-au ieșit înainte, dacă este voia tuturor, ca să le fie domn. Destul de simplu se instalau domnii aleși în țară de boerii cei mari, cari a-

Vas bis, sec. XVI-a (După D. Tafrali).

nuntau apoi poporului faptul îndeplinit, urmat de ungerea la mitropolie, sau la biserica curții și de jurământul de credință, în sala divanului celui mare.

Cu o pompă orientală se urca pe tron domnul trimis din Constantinopole. Dacă semnele erau favorabile unui exilat ca Petru Schiopu, sau ca Mihnea, protectorii lui obțineau dela vizir un ordin de rechemare și exilatul alerga dela Alep, sau dela Tripoli pe drumul cel mai scurt cu prima corabie, ca să nu gasească locul luat de altul. Se prezentă apoi vizirului, care-l punea pe umeri o haină de fir și-l hotăra ca locuință *conacul* țării, până la care-l conduceau *ceauși*, soldați de curte. La poarta patriarhiei era primit cu ceremonialul împăratului bizantin de către patriarh, de mitropolit și de tot clerul. Crestinii ortodocși, reprezentanții puterilor, persoanele cu vază îl felicitau, îl aduceau daruri, la cari și el răspundea cu daruri. Mareșalul palatului (*imbrohori*) îi aducea *sangeacul* (steagul cel mare de domnie în cântecele *tabulhayalei* (muzica curții). Mai

multe zile trec astfel până ce ceașii aduc pe domnul mazilit și ostașii, cari să garanteze de buna credință a noului numit.

Intr'o miercuri sau într'o vineri, fericitul biruitor poate vedea fața sacră a sultanului. Șeful ienicerilor îi pune în cap *cuca*, ceea ce arată că e considerat ca un ienicer de onoare; alt demnitar îl îmbracă cu *cabanița*, mantaua ienicerilor, doi ofițeri de gardă (*capigibași*) îl duc înaintea padișahului, înaintea căruia îngenunche de trei ori până la pământ. I se recomandă să se poarte bine și blând cu rălalele, să aibă ochi neadormiți asupra inamicilor împărăției. Încalcă apoi pe *tabla-bașa*, calul dăruit de împărat, de a cărui șea atârnă sabia și buzduganul, trece mândru printre ofițeri, înainteașă pe ulițele strâmte, aruncând ploaie de firfirici și se îndreptează spre poarta Adrianopolei, însoțit de *aga*, care-l va instala, de soldați, de aventurieri, ajunge la Giurgiu sau la Galați. Aci îi ies înainte boerii partizani, alaiul se mărește până la mitropolie, unde ascultă iar rugăciuni pentru sănătatea, fericirea, lunga sa domnie.

A doua zi încep grijile: să împartă justiția, să umple visteria pe care predecesorul său a avut grije s'o goleaască, să știe ce se petrece la hotare, ca să nu fie surprins de evenimente. Doamna Caterina și Mihnea se plângeau că ei singuri trebuia să judece toată ziua, să asculte plângeri, să guverneze o țară atât de mare.

SARCINILE ECONOMICE. Tributul pe care l-au plătit țările a variat cu timpul, căci dela o vreme Turcii (dela 1574 Moldova plătește și hanului tătăresc 15 000 de galbeni pe an) nu mai cereau după obiceiurile vechi, ci după trebuințele noi și după ofertele doritorilor de domnie.

Petru Aron plătișe 2000 de galbeni ungurești, ceea ce nu era o sumă prea mare, cu toate tânguiriile domnului și ale boerilor, căci Rugusa, deși comercială dar mult mai mică, plătea 10.000 de galbeni, Ștefan cel Mare plătea 5000, dar Petru Rares 10.000 și la a doua domnie 12.000. Despot se oferise să crească suma și Turcii ceruseră 30.000, pe care Petru Schiionul promisese să o mai mărească, dar care a rămas împreună cu aceste cifre. Tot așa s'a ridicat treptat tributul Munteniei până la 60.000 de galbeni, în epoca în care ne aflăm. Datele variază și din cauză că Turcii le cereau în aspri, monetă pe care o falsificau deseori și provocau dificultăți la schimb.

Istoricii lui Ioan cel Cumplit spun că Turcii l-au cerut tributul în doi, adică 120.000 de galbeni, după rapoartele venetiene 100 000 de galbeni însă acele cifre sunt calculate în monetele străine mai mici. Un ordin turcesc către Petru Schiopu zice: „Domnul Moldovei, a vărsat tributul ce datorea în sumă de 21 de poveri și 80.000 de aspri (= o povară 100.000 de aspri, iar 120 aspri = un galben, care mai înainte avea 100, chiar 60 de aspri). Când scădea valoarea banului, Turcii cereau suma în doi, încât Petru plătește altă dată 53 de poveri, în loc de 21.

În româneasca sa, Petru notează:

+ Ai 7095 luna Mai, am tirămes haraciul: 39 povar și 40.000

aspră, cu Urăche, culcer: dat cu Nicole Sitolnic, se ști: 8 povar
+ 6 povar aspră am tirămes cu Sitanciul, Aga, Sept. 14.
+ 5000 tal. am tirămes cu Ivan Ușar, Ianancul detoriia.
+ 20 povar am tirămes cu Dumitri Postelnic Paratul, Sept. 10.

Mai mari erau sumele date în dar sultanului, demnitarilor, femeilor influente la Poartă și Turcilor de rang, cari treceau prin țară. La instalare, la sărbătorile mari turcești, la sărbătorile în familia sultanului, la numirea unui vizir nou, se trimeteau daruri mari și scumpe. Apoi se adăogau datoriile domnului mazilit, cari se socoteau ca datorie a țării, nu a lui personală.

Pe lângă dările în natură, la început daruri de onoare, cai, șoimi de vânătoare, începe în sec. al XVI-lea să se ceară cantități enorme de cereale, mai ales orz pentru cai, vite pentru hrana armatelor și a capitalei, lemne pentru poduri și corăbii, miere, unt, ceară pentru luminatul palatelor, moscheilor, caselor particulare.

În 1566 se ordonă lui Lăpușneanu: „la suirea ta pe tron îți scrisesem să trimiți pe fiecare an din Moldova la Constantinopole 12.000 de boi... să dai câte 1000 de boi pe lună, ca și oile“ (100.000 pe an). Se promitea proprietarilor „oarecare câștig“. În același an se poruncește să îmbarce 80.000 de chile (o chilă = 20 ocale) de orz din 100.000 cerute, restul să se plătească la Belgrad cu 6 aspri chila.

Domnul Moldovei e certat că exportul continuă „în Polonia, și în alte țări creștine, de oi, boi, deși oprit prin ordine adresate tatălui tău“.

Astfel munca întreagă a țării mergea la Turci, cari plăteau chila de grâu, 30 de litri cu 10 bani de azi.

Rareori luminează de pe Bosfor câte a rază de blândete. În 1560 ambii domni arată că au dat la Constantinopole tot orzul din grânare, recolta nouă a fost arsă de soare, vitele lipsesc, încât nu pot da „niciun grăunte și niciun ban“. Sultanul amână contribuția, deși era teribilul Soliman. În 1568 Selim nu ceartă pe domn că răsunsesse la o plângere a Evreilor „se deosibesc esențial de ceilalți locuitori, pentru că iau prin camătă sângele raclelor și unde merg fac mii de supărări sub cuvânt de bani“.

IMPOZITELE. Bani curați se luau numai pentru haraciu, dar tot bir se chema și contribuția dela instalarea domnului, *birul sau ploconul steagului*, tot bir era suma cerută extraordinar, spre a împlini o poruncă de bani necesită de vreun războiu, sau de altceva neobișnuit. Domnul numia acest fel de dări *ajutorințe*. La acestea se mai adăogau altele cu nume semnificative de *nevoi, supărări, năpăști, mâncătorii*.

Haraciul trebuia să fie gața în aprilie, când se trime-

tea în capitală. Suma se repartiza pe sat după numărul țăranilor, proprietari sau rumâni. Cei din urmă plăteau cu o treime mai puțin decât moșnenii. Proprietarul era răspunzător de sumă și ținea ca să nu-i fugă rumânii, căci altfel trebuia să îplinească el suma până la o nouă repartizare (*samă*).

Domnului îi veneau dările pe avere, din oi, din boi, din stupi, din vin, din sare, din gloabe, din exercitarea meseriilor, din venitul târgurilor. Aceste venituri erau destul de mari, căci, afară de epoci trecătoare, țara era mare și bogată, după descrierile călătorilor. Domnii realizau venituri de câte un milion de taleri pe an, puteau ieși cu care de bani, câștigate într-o domnie de trei, patru ani.

TRANSFORMĂRI IN VIEȚA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ A ROMÂNILOR IN SEC. XVI-LEA

MAREA PROPRIETATE. Odată cu scăderea puterii domnești se ridică puterea boerilor, al căror număr crește, ale căror moși se înmulțesc. Boeri cu proprietăți mari erau puțini la începutul domniei, pe când moșii cu țărani proprietari erau multe. Desele schimbări de domni, războaiele, birurile și năpăstile desperează pe moșneni, cari de buna lor voie încep în sec. al XV-lea să-și dăruească moșia unui boer puternic, spre a se bucura de protecțiunea lui, devin astfel rumânii lui⁴).

Boerii, cum și mânăstirile, plăteau bir pentru rumânii depe moșiile lor, însă o sumă mai mică, convenită prin tocmeli particulare, numite *rumptori*. Există un bir *preotesc*, *bir curtenesc*, *bir slujitoresc*. Boerii cari ridicaseră pe domn în scaun, *stălpii divanului*, puteau să scutească pe rumânii lor de năpăști, să-i ușureze la fixarea cislei, declarând un număr mai mic de săteni, încât suma se repartiza pe mai mulți. Din această cauză rumânii alergau după asemenea boeri, spărgeau satele vechi și alergau pe moșiile boerilor puternici, iar fiindcă puterea era de mică durată, satele se spărgeau la căderea omului puternic. De aci a rezultat o fluctuație neconținută a Rumânilor, spargerea satelor și înființarea lor sub alt nume, o mare nestabilitate, un puternic curent de strămutare între hotarele țării și peste hotarele ei.

⁴ Neagoe 1517 întărește închinarea lui Moș pentru partea lui din Lupșanul, către jupânul Calotă vornicul, căruia s'a datrumă (Giurescu).

ASERVIREA ȚĂRANILOR. Astfel, în secolul al XVI-lea cei mai mulți țărani ajunseră rumâni, pierzând moșia, chiar libertatea persoanei. Rumânii, se vindeau împreună cu moșia, se dăruiau, se moșteneau și dacă nu făcuseră nici o îmbunătățire pe locul pe care locuiau (casă, vie, liveze) puteau fi vânduți fără moșie. Imbunătățirile erau însă averea lor, de care puteau dispune după plac, se înțelege plătind dijele obișnuite.

Alături cu procesul de *rumânire* era altul mai slab, crescând în secolul următor, de *emancipare*, numită *judecire*, sau *megiesire*. În acest caz, rumânii se răscumpărau pe ei și moșia din mâinile proprietarului, plătind o sumă convenită.

Afară de răzeși în Moldova și de moșneni în Muntenia (numiți și cnezi, judeci) liberi și deplin stăpâni pe pământul lor erau țăranii organizați militărește și așezați la graniță, ca *Roșii* din Buzău, plăeșii din munți. Tot așa erau țăranii din *Orhei*, din *Soroca*, din *Lăpușna*, cari au dat de lucru domnilor slabi din sec. al XVI-lea și următor. Își mai păstrau vechia libertate *Vrâncenii* din Putna și *Câmpulungenii* Bucovinei.

Astfel, cu toată mizeria secolului, nu toată țara era anemiata de apăsarea turcească, de domniii înstrăinați și de cetele prădalnice. Era încă sământă de vitejie, dor și pricepere de muncă pe alte domenii, dacă nu pe cel politic.

VIEATA RELIGIOASA. Decadența politică nu arată că vigoarea unui popor scade, căci acesta poate să se desvolte în alte direcțiuni, ca poporul german și cel italian, înainte de a trăi într'un singur stat politic. Așa și poporul român, deși în decadență politică, dovedea vigoarea sa prin diversificarea claselor, prin înmulțirea boierilor și a mănăstirilor, prin construcțiunea a numeroase biserici, prin tipărirea în limba proprie a cărților de conținut religios mai întâiu, apoi și a cărților de alt conținut.

Bisericile construite de Petru Rareș fac din el *al treilea ctitor mare al Moldovei*, căci Bogdan n'a construit, iar sub Ștefăniță această activitate, ca și puterea politică, trecuse la boierii săi, ctitori ai câtorva locașuri sfinte. Cu Petru Rareș încene o manieră nouă de pictură, cum și o mare activitate de sculptură în lemn. Imaginile sfinte se proiectează pe un fond albastru, iar strănile, tâmpla, scaunele domnești sunt sculptate cu împletituri fine și variate. Prima biserică ridicată de Petru, cu intenție de a-i servi de mormânt, a fost *Pobrata* în 1530. Singur a pus să-i

sculpteze piatra ce era să-i fie pusă pe mormântul său și al doamnei Elena, pietre de marmură lucrate frumos și cari se păstrează. Este vechea biserică *din Poiană*, cu pietrele funerare vechi, ca cea de pe mormântul mamei lui Ștefan, *Oltea*. Petru a ridicat și episcopia din Roman, o biserică în Hârlău și alta în Botoșani.

Tiranul Alexandru Lăpușeanu a construit mănăstirea *Slatina* cu ziduri solide de cetate, mai mare și mai frumoasă decât Pobrata. Acolo a fost înmormântat și piatra pomenea atât numele lui de domn, cât și pe cel de călugăr, *Pahomie*.

Chiar în zilele de zbucium și de năvăliri ale Cazacilor, Petru Șchiopu a putut ridica lângă Iași mănăstirea *Galata*, numită după partea din Constantinople în care trăesc Greci și Levantini. Mănăstirea are două turnuri, clopotniță deosebită și fusese construită, ca să-i servească de mormânt, dar nefericitul domn expatriindu-se, a murit în Tirol și a fost îngropat lângă zidul unei biserici, afară, deoarece nu era catolic, deși favorizase catolicismul după consiliile lui Bartolomeu Brutti.

BISERICI ÎN MUNTENIA. Neagoe Basarab a construit biserica din *Șcheii Brașovului*. Preoții din *Tara Bârsei* se hirotoniseau la Târgoviște, încât pe cale religioasă Românii ardeleni țineau de arabele principate. *Zamfira*, o fată a lui Moise Vodă, se măritase în Ardeal și fiind foarte bogată, a clădit din nou *Prislopul*, vechea întemeiere a călugărului Nicodim în Tara Hațegului. La Prislop era reședința unui vlădică, ce se hirotonisea la Târgoviște. Unul din ei, *Ghenadie*, pe la 1580 se intitula mitropolit al Ardealului și tipărea cărți. Tot Zamfira a construit biserica din *Densus*, cu pietre din ruinele Sarmizegetusei.

Am spus că Vintilă din Slatina a construit mănăstirea din județul Buzău, cu numele său.

Radu Paisie a construit mănăstirea *Mislea* din Prahova, fiul său Pătrașcu o biserică în Râmnicu-Vâlcea, iar Petru Cercel a găsit timp să ridice biserica domneasca din Târgoviște și curtea, pe care o admira un Francez învățat, care a trecut prin țară spre Constantinople.

Mircea a construit biserica Curtea Veche, lângă piața mare, Alexandru și Caterina au construit lângă București, chiar fiul lor Mihnea Turcitul a construit mănăstirea *Tutana* (Argeș) și a numit ispravnic acolo pe Mihai.

Boerii munteni, mai mult ca cei moldoveni, ridică bi-

serici și mănăstiri. Craiovestii, Buzesții în Oltenia, Goleștii în Muntenia, Filipeștii, îndată Cantacuzinii dovedesc că domnul purta topuzul, dar puterea reală trecuse la boeri.

PRIMELE CRONICI DE ISTORIE. Primele însemnări istorice au început în mănăstirile din Moldova și au fost însemnări scurte de numele domnilor, un fel de continuare a pomelnicelor. Limba acestor însemnări era *medio-bulgara*, care s'a vorbit între sec. al XII-lea și timpul modern. S'a întrebuințat în statul și în biserica noastră.

LETOPISETUL DELA BISTRITA. Cele mai vechi informațiuni s'au scris în mănăstirea Bistrița a lui Alexandru cel Bun, poate în timpul lui, pe la 1407¹⁾.

ANALELE PUTNENE. La Putna s'a scris, de asemenea, un letopiset, care s'a luat după cel dela Bistrița, prescurtând sau generalizând. Între călugării cari au scris analele putnene se pomeneste *Azarie*, pe la 1460, pentru primii ani ai lui Ștefan. Se întind până la Petru Rares.

CRONICA LUI MACARIE. Petru Rares a însărcinat pe *Macarie*, mai târziu episcop, ca să scrie faptele din domnia lui. Cronicarul s'a luat după un cronicar bizantin, *Manasses*, tradus în slavonește și imitat în toate țările de religie ortodocșă. În loc să descrie realitatea, caută asemănări cu situațiile din acela, laudă exagerat pe domnul său și neglijează partea umbroasă din domnia lui. Face flori de retorică la înfrângerile din Polonia și nu pomeneste de Obertin²⁾. Cronica lui se termină cu venirea lui Petru a doua oară.

CRONICA LUI EFTIMIE. Un elev al lui Macarie a scris din ordinul lui Lăpușneanu istoria lui și a urmașilor săi, cu multe laude pentru primul și foarte hulitor pentru cei doi. Alexandru e cel nou, cel viteaz, cel frumos, și încă „veneau oameni ca să se îndulcească de vederea feții lui, de bunătatea, de blândețea și de frumuse-

¹⁾ Poartă titlul „Letopisețul de când cu voia lui Dumnezeu s'a început țara Moldovenească“ Cronică inedite, publicată de Ioan Bogdan 1893. A fost descoperit la Tulcea într'un mormon (= volum cu lucrări de conținut diferit) de unul din cei dintâi directori ai gimnaziului local, Axentie Frunză. Manuscrisul este scris, judecând după forma literelor, la sfârșitul sec. XV-a, sau începutul sec. următor.

Până la Alexandru dă numai numele domnilor și anii de domnie s. ex. Petru Vodă, fiul lui Mușat, domni 12 ani³⁾ dar la Alexandru ni se spun numele copiilor, ale soțiilor lui, luptele urmașilor, apoi amărunit despre Ștefan cel Mare, până la anul 1506. Acest letopiset a servit celor următoare și în mare parte a fost luat în marea cronică cunoscută sub numele lui Ureche.

²⁾ În loc de 1550 zice „în anul ce se capătă dacă numeri de 7 ori câte o mie și de 5 ori câte 5 și câte 5 de 5 ori și a opta rotație dela facerea lumii (7058) iar dela nașterea lui Cristos 1550“. Boerii sunt *satrapi*, domnul împărat, sfatul *sinclet*.

tea lui și se uitau la chipul voevodului ca la chipul lui Cristos, căci li se părea a fi în vis iar nu aevea“.

Și în mănăstirea Slatina a lucrat o compilațiune a cronicilor călugărul Isaia, episcop pe timpul lui Ion cel Cumplit, care l-a întrebuințat în diferite misiuni străine

CRONICA MOLDO-POLONA. Cronicile acestea au fost utilizate de un Polon, pe care Lăpușneanu îl oprise în țară în trecerea spre Constantinopole și care a adăogă, la cele ce a luat din cronici, observațiunile sale proprii. Insemnările lui se întind până la 1566 și au mare importanță, venind de la un om cu cultură apuseană și cu pricepere politică.

În Muntenia nu s'au scris cronici decât mult mai târziu. Cea dintâiu lucrare istorică a fost vieața patriarhului Nifon, în care se vorbește despre lucrurile și oamenii din țara noastră, scriere grecească a unui călugăr, *Gavril*, tradusă în slavonește și „poate înainte de 1500“ în românește¹⁾.

DECADEREA CULTURII SLAVONE. Cărți slavonești de slujbă religioasă au mai tipărit Radu Paisie, chiar Mircea Ciobanu, în primul an de domnie, dar mai multe Alexandru cu Ecaterina și cu fiul lor Mihnea (evanghelie, psaltire, ambele în mai multe ediții, octoih). Însă învățătura slavonească începe să decadă, cu începerea influenței grecești, de la Nifon. Cea dintâiu scrisoare românească (1521) arată că Românii începuseră să scrie românește acte mai mici, zapise, însemnări, corespondențe particulare. Actele nu se mai scriau pe pergament ci pe hârtie, iar domniile încep să semneze actele cu iscălitură proprie, în loc să le întărească cu pecetie. Cel dintâiu domn care semnează este Ion cel Cumplit, iar în Muntenia Mihnea. Afară de aceasta, se copiau cărți religioase în limba română, cum se păstrează un manuscris în Londra de la un boier al lui Petru Cercel.

PRIMELE CĂRȚI ROMANEȘTI TIPARITE. Husitismul fusese contrar germanismului, deaceia influența au primit-o Ungurii și Românii, Sașii nu. Când însă Luther a început lupta contra papilor, Sașii au primit învățătura lui din motive naționale. Avem aci un exemplu, cum cei de aceeași origine caută să fie de aceeași reli-

¹⁾ Neagoe a scris slavonește o carte de «Învățătură» către fiul său Teodosie, în care li dă consilii cum să se poarte în războaie, la judecată, la adunări, dar nu amintește fapte istorice din țară. De către unii s'a contestat autenticitatea scrierii și s'a atribuit începutului sec. XVII-a.

giune, căci religiunea este o forță de conservare a neamului.

Sașii au primit doctrina cea nouă printr'un învățat al lor, *Honterus*. Indată au căutat să facă aderenți printre Români. Însă articolul întâiu al reformei este, ca poporul să înțeleagă limba bisericii și primul pas spre ea al Românilor era traducerea cărților religioase în românește. Sașii din Sibiu, în acest scop, au tipărit pentru Români un catehism cu doctrina luterană în 1544. Se păstrează numai în copii. Tainele sunt reduse la două, botezul și cuminecătura. Cartea mai coprindea crezul, tatăl nostru și cele 10 porunci, primite apoi în traduceri ale lui Coresi și în altele. Sașii au tipărit pentru Români și din calcule comerciale, căci aveau un mijloc de câștig.

Un alt curent de convertire a pornit din partea Ungurilor, calvinisti. Ioan Sigismund așezase în *Sângiorgiu* ca *superintendent* al Românilor pe *George* și poporul era silit să asculte de episcop. Numai moartea lui și venirea prinților catolici a oprit progresul calvinismului între Români.

CORESII. Diacon român, deși cu nume grec, a fugit în Ardeal, ca să scape de persecuțiunea lui Mircea Ciobanu. În Brașov a tipărit un sir de cărți românești, după traduceri mai vechi, pe cari el le-a modificat puțin. În 1561 tipărește *Evanghelia* din ordinul lui *Haneș Benkner*, judele Brașovului ¹⁾. În 1563 tipărește *Apostolul*, apoi diferite alte cărți (Psaltirea 1570) până la 1583. A tipărit și o evanghelie slavonă, reproducere a evangheliei lui Neagoe.

Această activitate de tipărire se vedea și în alte orașe. La *Orăștia* s'a început din grija unor nobili unguri traducerea bibliei, însă nu s'a executat decât în parte. Se cheamă *Palia* (palaios grec = vechiu) din Orăștia 1582 și ca traducere este superioară tutulor.

Astfel limba românească devenise o limbă de carte și în secolul următor va ajunge limba bisericii, înțeleasă

¹⁾ Comparație:

Evanghelia husită „să ochiul tău drept săblăznească-te, ia-l și-l leapădă dela tine: mai bine ție să piară un mădulariu al tău, nu tot trupul aruncat să fie în matca focului”.

Evanghelia Coresi „de te va smenti ocul cel drept, scoate-l și-l leapădă dela tine, ca mai bine iaste să piece or mădular al tău, decât tot trupul tău să fie aruncat în foc.

de popor, privilegiu unic între popoarele catolice și ortodocse.

EPOCA LUI MIHAI VITEAZU. LIGA CREȘTINĂ. RĂSCOALA CONTRA TURCILOR.

Mihai este omul cu care poporul român intră în istoria universală și luptă pe scena lumii pentru unitatea sa națională, vis izbândit de erou pentru câteva luni și realizat după trei sute de ani, în zilele noastre.

El era fiul nelegitim al lui Pătrașcu cel Bun și al *Teodorei*, care și-a terminat viața călugărită, cu numele *Teofana*. Ea era sora unui *Iani Cantacuzino*, care ocupase demnități mari în domnia lui Petru Șchiopu și Mihnea. Mihai a crescut fără să dea pe față originea sa domnească, de frica lui Mircea Ciobanu și a lui Mihnea. Acest secret al originii eroului a dat naștere la legende asupra mamei. Se spunea că a fost crâșmărită, că fratele ei a fost un gealep, ridicat în boerii prin avere.

Mihai, ca toți domnii, afară de Despot, a fost fiu de domn. S'a ridicat treptat, ispravnic la Tutana sub Mihnea (1582), ban al Mehedințului, mare postelnic, ban al Craiovei sub Alexandru cel Rău. Prin căsătorie cu doamna *Stanca*, văduva lui *Dumitru banul*, *Mihai* își marise averea și cumpărase multe mosii (22) era prieten cu boerii *Buzești*, cari stăpâneau 300 de sate. Alexandru, auzind că Mihai se dă ca fiu de domn, izbuti să-l prinză, deși el încercase să fugă peste Dunăre. Povestea cea mai veridică, cum a scăpat dela moarte este, că un Țigan, călău, căruia i se da de băut înainte de a-si îndeplini sarcina, „se spăimântă” de înfățișarea condamnatului și aruncă sabia. Boerii rugara pe domn să-l ierte și jurară dintre ei 12, cu Mihai, că nu e fiu de domn.

Deși restabilit în bănia Craiovei, Mihai fugi în Ardeal, de unde cu scrisori dela Sigismund către vizirul Sinan și către ambasadorul englez, se duse la Constantinopole. Acolo sosiseră cu plângeri contra lui Alexandru, boerii, între alții *Siroe Buzescu* și *Radu Florescu*, cum și Turcii, cari făceau negustorii în țară. Deaceia, în septembrie 1593 sultanul anunța pe Sigismund să prindă pe Alexandru și să-l trimită.

Astfel prin stăruința și prin banii Cantacuzinilor, Iani și Andronic, prin recomandările lui Sigismund și ale ambasadorului *Barton*, Mihai fu numit domn. Sultanul primise cea mai mare parte din împrumutul lui Mihai de 400.000 de taleri, Sinan primise 20.000 de galbeni.

STAREA TARILOR VECINE. Într'o țară fără resurse financiare și fara armata, a trebuit să vie Mihai, omul de îndăzneală extraordinară, ca să cuteze să se ridice contra colosului turcesc.

Însă împrejurările din țările creștine erau favorabile unei încercări de luptă cu Turcii, iar aceștia apucaseră pe calea declinului, deși se credeau atotputernici. În Polonia am văzut cum la ordinul lor, regele ucidea pe pretendenții noștri la domnie. Ardealul era provincie vasală, puțin mai privilegiată ca țările noastre. Austria plătea tribut chemat cu un nume mai onorabil, dar reprezentantul imperial, la cea mai mică turburare a pacii, era inclus în casa lui din Constantinopole. Tătarii nu se astâmpărau la granițele Poloniei, nici pașii din Bosnia la granițele habsburgice și tot Turcii se suparau. Vizirul Sinan cerea tributul ambasadorului, îl amenința cu sabia și jura că „și pe el îl va duce cu sine în lanțuri”.

Decaderea pleca de sus, dela sultan, dela vizir, dela femeile haremului. Însus sultanul primia daruri pentru demnități (Sinan îi da odată 50.000 de galbeni, altă dată 150.000) încât statul nu mai era o instituție de drept, ci exploatare organizată, care justifică orice încercare de răsvărire.

În acel timp se destepa în apus spiritul de cruciată la îndemnul unui papă *Clement*. Împărat în Germania era *Rudolf al II-lea* elev al ieseuitilor, care determina pe alt elev al ieseuitilor, principe al Ardealului, să intre în coaliția creștină.

Principele Ardealului se chema *Sigismund Batori*, fiul lui *Cristofor*, care domnise după ce fratele său Ștefan fusese ales rege în Polonia. *Sigismund* rămăsese orfan și fusese crescut de ieseuiti în literatura eroilor antici, pe cari voia să-i imiteze. Tânăr de 20 de ani, ambițios, cu planuri mari dar cu stomac slab, schimbăcios, incapabil de acțiune.

Acele preparări le simțiseră Turcii și permiseseră atacuri contra imperiului, dar oasa de Bosnia își găsisse sfârșitul în luptă, ceea ce decise pe Turci să înceapă războiul. Sinan se ținu de cuvânt, ducând în campanie pe ambasador legat. Dar expedițiunea se opri, după cucerirea cetății *Vesprim* (aproape de l. Balaton).

Rudolf al II-lea era slab și nedecis, Turcii îl ațacau și el căuta să-i dezarmeze prin daruri, să trimetă darurile ca „văzându-le cu ochii vor fi mai dispuși”. Ca cel mai umilit beg, da și el 90.000 de taleri sultanului, 15.000 marlei vizir, până la servitorii curții.

Liga nu putea lua ființă din cauza tendințelor diferiteleor popoare. Polonii erau conduși de *Zamoyski*, viteaz și prudent, dar amic al Turcilor și inamic al Germanilor. Muscalii au declarat că nu intră în ligă, decât dacă intră Spania. Cazacii, Tătarii nu puteau fi siguri, iar *Sigismund*, cu tot dorul său de fafă mari, era în ceartă cu *Rudolf* pe vechia stăpânire a Ungariei, unul pretinzând titlul de rege, celălalt socotindu-se moștenitorul de drept

al regatului. Apoi un partid turcesc votă în Transilvania luptă contra împăratului, încât eroul din cărți disperat se gândea odată să se retragă în Italia și să trăiască din venitul moșiilor sale. Dar în august 1594 Sigismund decise dieta să se rupă de Turci, prinse 12 adversari, între cari pe un văr al său, și-i ucise, confiscându-le averile, ca să-și facă tezaur de războiu.

Lumea creștină nu se adresă tocmai acolo de unde era să-i vie cel mai efectiv ajutor. Papa căuta să câștige pe Aron, care temându-se de situația sa dela prima de-tronare, când numai scandalul ienicerilor îl salvase, căuta un loc de adăpost și se adresă împăratului. Acesta cu mare încetineală îl primi între principii imperiului. Pe Mihai l-au ocolit toți câțva timp, neavând încredere în el.

În maiu 1594, Aron avu curaj să oprească tributul și se unì cu Sigismund, care-i promise 10.000 de Secui. Înainte de primirea ajutorului, trecură prin țară spre Ungaria Tătarii și în zadar încercă Aron să-i împace cu hrană și cu daruri, căci hanul îi răspundea că știe de în-telegerile lui cu Ardelenii și cu Cazacii, dar „se va răful cu el la întoarcere“.

Mihai se oferì el prinților creștini¹⁾. Odată înștiin-țează pe Aron despre apropierea unor inimi, dar nu făcu pasul decisiv, așteptând ca Sigismund să rupă cu Turcii.

Peste vară (1594) succesele păreau de partea Tur-cilor. Sinan cuceri cetatea *Raab*, când Sigismund se ho-tări să trimeată armată la granița turcească. Mihai se hotări și el după ce se asigură de sprijinul țării, căci cronica spune că „se strânse toți boierii mari și mici din toată țara și se svătură... deacii ei ziseră: numai cu bărbăție se redice sa-bie asupra vrăjmașilor“.

Sigismund se folosi de nevoia lui Mihai și-i puse ast-fel de condițiuni, încât un Italian zicea că s'a supus Tran-silvanului, iar papa nu putea înțelege „cum poate să fie prietenie între acei prinți, dacă unul cuprinde statul ce-luilalt“.

RĂSCOALA. Mihai înțelegea că relațiile între prinți au atâta valoare, câtă există putere de realizare. Puterea reală a lui nu scădea prin obligațiile către Sigismund, dar

¹⁾ În iulie el trimi e la Aron pe Stroe Buzescu, iar la Sigismund pe Radu Bu-
zescu. Acesta împreună cu Sigismund jurară înaintea trimișilor papei și ai împăra-
tului „să fie uniți și confederați cu Măria Sa Împăratul și cu toată creștinătatea“. Soli
de la Aron și de la Sigismund veniră la București să jure alianță înaintea lui Mihai

creștea prin ajutorul trimis de el, chiar dacă acest ajutor era numai de 2.000.

Îndată, la începutul lui noembrie, cheamă pe toți creditorii Turci ca să le plătească datoriile, îi înconjoară și trecu pe sub sabie. Atacă apoi o armată de 2000, care se întorcea din campania ungurească, spre a ierna în țară, și-i ucide.

Uciderea prin viclenie a oamenilor împărătești se înalță însă prin actele de războiu cari urmează. Se aruncă asupra Giurgiului, cuprinde orașul, nu și cetatea, poate din lipsă de artilerie. Căpitani mai mici atacă: Cetatea de Floci, Hârșova, Silistra, Siștovul, Rahova.

Încă nu trecuse luna dela uciderea creditorilor și războiul fu strigat în Constantinople și numiți domni noi *Bogdan*, fiul lui Iancu Sasu în locul lui Mihai și Ștefan Surdu în locul lui Aron. *Mustafa*, nepotul lui Sinan, trebuia să-i așeze în domnie.

Mihai opri ostile sale din drumul contra lui *Mustafa*, ca să întâmpine pe Tătarii, ce se întorceau din Ungaria. Se așază la *Hulu-bești* (Vlașca) și trimise înainte pe cei trei Buzești, Radu, Preda, Stroe. Aceștia se loviră la *Puljineiu*, apoi la *Stănești*, unde *pierî* nepotul hanului, iar Mihai atacă pe însuș hanul la Șerpătești și-l alungă peste Dunărea înghețată.

Incurajați de izbândă, Românii trec Dunărea și dau foc Rusciucului. Aron imitase exemplul lui Mihai, ucisese pe Turcii din țară, tocmise o trupă de Cazaci, cari cu trupe trimise de Mihai, trecură Dunărea și batură la Silistra pe *Mustafa*. Acesta căzu în luptă, împreună cu domnul, pe care-l aducea. Aron cuprinde apoi *Benderul*, *Akermanul* și *Ismailul*. Generalii lui Mihai cuprindeau o pradă mai bogată. Brăila, unde peste un milion de galbeni au câștigat creștinii, după raportul ambasadorului venețian, om priceput în afaceri de bani. Toate aceste succese, câștigate cu iuteala fulgerului, cetăți cucerite, armate biruite, dovedite prin mărturii contemporane, dela oameni capabili, arată că Mihai renovase sufletul poporului și stia să inspire trupelor sale mercenare încrederea în succes.

PREGĂTIRILE TURCEȘTI. Succesele Românilor le simteau Turcii, nu numai ca o înfrângere militară, dar ca o criză economică teribilă. Ocăua de carne ajunsese în Constantinople 14 aspri, chila de grâu 160. Ca în momente de desperare, oameni din popor, ieniceri opreau pe sultan în cale, acuzau pe miniștri de incapacitate, exagerau încă succesele Românilor, spunând că Mihai a luat titlu de rege și că se apropie de Adrianopole. *Murad* murise, iar urmașul său *Mohammed al III-lea*, mazil pe *Sinan* și ridică vizir pe *Ferhad*, cu însărcinarea să grăbească războiul contra *hainilor*. Grijă însă era mare. *Ferhad* fu apucat de friguri și câteva zile stătu în pat. Sultanul hotărî transformarea țărilor în pașalâc, numi *beglerbegi* peste ele și supuse la bătaie pe domni numiți de predecesorul său, apoi renunță la pașalâc și numi el domni, în urmă se decide pentru pașalâc. Sultanul dete, lucru extraordinar, din hazinele sa 850,000 de galbeni.

ca să se poarte războiul. Ar fi plecat vizirul la începutul primăverii, lipseau însă chilele de orz și declară că așteaptă să crească iarba. Vizirul aduna vase în vederea unui pod. Românii însă arseră vasele la Nicopole, ceea ce s'a înțeles că Mihai a ars un pod făcut de Ferhad.

În același timp, Turcii căutau să separe pe aliați prin tratări separate. Promiteau lui Sigismund titlul de rege, întăriri pe Aron, chiar lui Mihai îi trimiseră daruri printr'un ceaș.

POLITICA ȘI PRETENȚIUNILE LUI SIGISMUND. Tânărul print n'avea nici o mișcare de generozitate, nici o înțelegere pentru sacrificiile și meritele domnilor români. Ca un bătrân egoist, el căuta să tragă foloase din nevoile altora. În alianța cu împăratul a pus condițiuni, ca să i se trimită bani și soldați, să fie recunoscut print al imperiului, principatul să rămâie în familia lui și să i se dea în căsătorie o arhiducesă, Tara Românească și Moldova erau trecute ca supuse Ardealului. Pretențiosul, care vărsa sângele propriilor sale rude, dete lovitură alianței cu Românii, prinzând pe Aron și otrăvinduo-l mai pe urmă Trupa de ajutor ungurească prinsă pe Aron și-l trimise la Vint. Acuzarea de trădare nu se poate sustine contra lui Aron, care avea destui inimiți pentru cruzimile lui, care însă se dovedise îndrăzneț și viteaz. Nu credința, ci banii lui îi voia tiranul, care ridică domn pe hatmanul Răsvan, fiu nelegitim al lui Petre Șchiopu.

Succesul moderează pe înțelepți și exaltează pe nebuni, Sigismund, care pusese un print devotat în Moldova, voia să reducă pe Mihai în situația lui Răsvan. Îl chemă, pe el și pe boerii lui, la dieta transilvană, ca să-i împuie situația de vasal și să se recomande cu titluri suficiente arhiducesei. Domnul român avea griji mai mari pe cap și trimise lui Sigismund o deputațiune de 12 boeri, cu mitropolitul și cu episcopii. Deputații nu apărară suficient cauza domnului, ci ametiti poate de vorbele umflate ale suzeranului, sau îndulciți de foloasele ce se asigurau clasei lor, recunoscă pe Sigismund de domn. Domnul țării rămânea locotenent al acestuia, înconjurat de un consiliu de 12 boeri, pe care-i va numi și-i va scoate numai suzeranul. Nu se va mai intitula „cu mila lui Dumnezeu” și nu va dispune de pecetia țării. Grecii trebuiau excluși din consiliul celor 12 consilieri. Biserica își păstra toate libertățile și toate veniturile. Mai mult, *toate parohiile românești, din toate țările, se supuneau mitropoliei dela Târgoviște*. Această din urmă dispoziție, deși obținută poate nu cu gând dezinteresat, trecea peste poftele prezentului și era născătoare de mari efecte în viitor, era un început de unire a tuturor Românilor.

Mihai se supune fatalității și jură supunere suzeranului său, când veni omul lui, ca să-i aducă steag și buzdugan de domnie. Nu putea face altfel, dacă nu voia să fie călcat în picioarele calului lui Sinan.

SINAN LA DUNARE. Bătrânul Albanez, fanatic și violent, izbutise să răpună definitiv pe rivalul său Ferhad, care părea nedecis. Acesta plecă dela podul dela Rusciuc, iar Sinan se gătea de plecare nu fără presimțiri triste „peste trei sau patru zile voi pleca împotriva Românilor și Moldovenilor... va trebui să mă strivească ei pe mine, sau îi voi strivi eu pe ei”.

Construirea podului la Giurgiu n'a putut fi împiedecată

de Români, pentru că Turcii stăpâneau cetatea și ambele maluri. Tot ce se putea face de ai noștri nu fusese neglijat. Vasele dela Nicopole fuseseră arse, Nicopole, Vidinul fusese atacat, Giurgiu deasemenea, cetatea însă nu fusese cuprinsă, căci le lipseau tunuri.

Mihai căuta soldați cu plată în Ardeal și oriunde se găseau. Plătea câte 5 taleri pe lună călărețului și câte 3

Mihai Viteazu.

pedestrasului, în plus haine, hrană și libertatea câștigului (pradă) tocmai ceea ce va face Wallenstein. A adunat astfel împrejurul său Unguri, Cazaci, Albanezi și atâți Bulgari, încât ambasadorul venețian putea exagera că tot poporul bulgar a trecut Dunărea în Țara Românească.

Armata aceasta s'a putut ridica la 16.000 de luptători,

țărani, boeri, Iefegii, deși izvoare contemporane exagerează numărând 20.000 de Unguri, plus alte corpuri. Însă lipsa artileriei era să se simtă în tot timpul luptei.

Armata turcească este socotită, ca totdeauna, cu numere foarte mari. Turcii se laudau ambasadorului venețian că trimet 100.000, cifră ce poate fi adevărată, căci și alte izvoare se apropie de ea, pe când altele dau 15.000 iar cronica noastră 180.000.

Cu tot numărul, cu toată conștiința că vin ca stăpâni să pedepsească niște rebeli, Turcii nu treceau în țara noastră veseli, ca la o sărbătoare și aceasta ne spune mai mult chiar decât numărul lor. În Constantinopole se vorbea că Românii i-au lăsat să treacă din viclenie, ca să le taie podul în spate, iar Sinan, cu tot curajul lui, scria că s'au adunat la Dunăre „creștini fără număr, Poloni, Transilvani, Moldoveni“ să se facă rugăciuni și să i se mai trimeată ajutoare.

CALUGARENII. La jumătatea drumului dintre București și Giurgiu, câmpia netedă se coboară într'o luncă pe care curge râulețul Neajlov.

Spre sud lunca este strânsă de un deal destul de drept (de vreo 25 metri înalt) și tăiat de o vale prin care trece drumul spre Giurgiu. Lunca, largă de 1½—2 km, e plină azi cu arbori de luncă, iar dealul care în timpuri geologice a închis un lac, se întoarce în formă de arc și mai păstrează chiar azi din pădurile cari îl acopereau în trecut. Neajlovul, propriu vorbind, nu e râu să se vadă apa curgând. ci o serie de lacuri destul de adânci pe alocurea, legate între ele, fără maluri, cari nu ating înălțimea de o jumătate de metru, încât regiunea e plină de bălți, populată de un mare număr de păsări. Trecerea îngustă pe drum, dealurile din sus și din jos cu pădurile ce le acopereau, cu mocirla, împiedicau trecerea și mai ales desfășurarea armatei celei mari a Turcilor. Urmărirea armatei noastre, în caz de înfrângere, era grea prin mocirlă, chiar imposibilă pentru artilerie, și practicabilă numai pe un pod, care este dovedit prin toate izvoarele

Acolo, la această trecere îngustă, care în istoria lumii își găsește seamăn în Termopilele Grecilor, iar după modul nostru de luptă, amintește Rovinele marilor înaintași, Mircea și Ștefan, se hotărî viteazul domn să oprească înaintarea Turcilor (13 august).

Modul cum s'a desfășurat lupta ne este dat din mai multe părți. cum și din partea lui Mihai. „Ajungând la Călugăreni, zice el, am găsit că toți erau gata de luptă. Chemând în ajutor numele lui Dumnezeu. m'am încăerat în luptă cu ei... toată ziua, făcând Turcilor foarte mare pagubă... însus Sinan a căzut depe cal... cu multă greutate a fost

scos... au murit patru pași, șapte sangiaci, am câștigat și un steag verde al proorocului lor Mohamed, foarte pretuit de dânsii și foarte respectat". Ambasadorul venețian știa să raporteze, după o lună, chiar stirile aduse la cunoștința sultanului de un Turc. Se spunea că în zorii zilei, o ceată de ghiauri s'a apropiat de oastea lui Sinan (desigur pe colina din sus) și a lăsat o parte în ascunziș, iar cu restul a înaintat spre Turci, ca și cum nu s'ar fi așteptat să dea de ei. Turcii îi iau la goană și-i urmăresc, ca să nu-i scape, dar ei se retraseră spre o mociră, pe când cei din ascunziș ies la iveală și-i atacă în spate și în coaste. Turcii se apărău viteleste, dar creștinii îi împinseră în mociră „unde rămaseră înecați și îngropați, ceilalți fugăriti periră, cari de foc, cari de sabie. Fu foarte aspră bătaia și tinu dinainte de amiază până seara” Sinan în haine de rând ataca în frunte, dar lângă el căzură patru tineri cari-l apărău: de trei ori svârlit depe cal, era să fie străpuns de o lance și căzu peste capul calului în mociră, scăpă cu vieată, dar își pierdu doi dinți. Au perit toți ienicerii din Damasc, trei beglerbegi, un vizir de divan. Dezastrul Turcilor a fost împiedicat prin sosirea lui Hasan, beglerbegul Greciei, cu oaste proaspătă de 10.000. Spaima Turcului îl făcea să vadă că dintre creștini n'a pierit nici unul, iar „noaptea au petrecut-o Turcii în rugăciuni, strigând și făcând multe focuri, ca să arate că sunt mai mulți decât erau”. Urmarea acestor stiri la Constantinopole a fost că toate petrecerile s'au oprit și orașul era plin de tristețe“.

Albert Kiraly, căpitanul lui Sigismund pe lângă Mihai și comandantul artileriei, raportează domnului său din Copăcenii pe Argeș „ieri marți, am dat luptă cu Sinan, care luptă a ținut de dimineată până seara și decât care nici n'am văzut nici n'am auzit una mai crâncenă. Căci de câteva ori am gonit pe dușinani până în tabăra lor, unde strângându-și iar puterile, ne-au respins și pe noi”. Spune că au căzut în luptă multe căpetenii de Turci și de ieniceri, un pașă, iar Sinan „a fost svârlit depe pod și din căderea aceea îi e rău”. Ca pradă au luat Turcii câteva tunuri, dar și creștinii au luat, între altele, steagul cel verde al lui Mahomed, pentru a cărui pierdere li e foarte mare jale“. Despre Mihai spune că e om bun și bun ostaș.

Cronica noastră spune că „războiul a fost foarte mare... în vadul Călugărenilor... de dimineată până seara... mult sânge se vărsă, cât și apa era amestecată cu sânge... Când Sinan vede că nu-i sporește, dă năvală mare... Mihai, văzând atâta hârborie își strânse toți boierii și toți căpitani și ieșiră întru întâmpinarea lor de față, și acii și Mihai Vodă cu mâna lui tăie pe *Caraman* pașa... iar boierii și căpitani pre capete năvăliră asupra Turcilor, de-i tăia și-i îneca în tină“.

Logofătul lui Mihai, *Teodosie*, a scris isprăvie domnului său și scrierea lui a fost tradusă în latinește și întregită de un călător silezian, *Baltazar Walter*. Ei spun că Românii au început atacul, că apoi au fost respinși și că au pierdut tunurile (11) dar că Turcii nu-i puteau înconiura din pricina bălților și pădurii. Atunci Mihai redă curaj a lor săi, ucizând cu secura doi Turci. Un fugar turc ar fi zis „de-ar fi știut Sinan câți sunteți, v'ar fi călcat în picioarele cailor“.

După încetarea luptei, aliații se retrag pe Argeș, desigur neliniștind înaintarea Turcilor. Se afundă în munți, la *Cetatea lui Negru Vodă, așteptând* ca suzeranul să termine nunta și să vie cu ajutoare,

INSEMNAȚATEA BATĂLIEI DELA CĂLUGĂRENI. Expedițiunea lui Sinan a continuat, lupta dela Călugăreni n'a fost dar decisivă ca cea dela Vaslui, totuși nu este mai mică decât aceasta, Sinan eră cel mai de valoare om al Turciei, unul din marii oameni cari luptaseră sub steagul lui Soliman Magnificul. El nu venea să prade, nici să instaleze un domn, ci să răsbune loviturile date imperiului, să asigure hrană capitalei, grâu, vite, unt și miere. Expedițiunea lui era reacțiunea întregului imperiu contra târșoarelor cari îndrăzniseră să ridice sabia și în vederea acestei expedițiuni s'au oprit luptele în celelalte părți.

Pe de altă parte, lupta a fost mai hotăritoare decât pare. Înainte de Călugăreni, Turcii veneau ca un potop, după Călugăreni se retrag ca niște pâraie: în Târgoviște 3000—4000, la Giurgiu câteva mii, Sinan peste Dunare, aproape singur. Lupta dela Călugăreni este dintre acelea în cari învingătorii ies atât de siârșiți, încât nu pot da ultima lovitură, iar învinșii par impozanți prin ceea ce erau și nu mai sunt. În zilele noastre, Francezii mai târziu au știut că ei au învins la Marna, iar Germanii au așteptat patru ani, ca să vadă că acolo li s'a pus stavila.

OCUPAREA ȚĂRII DE TURCI. Grijă principală a lui Sinan nu era să urmărească armata română, ci să transforme țara în pașalâc. Așază în București pe *Saturgi-Mohammed*, care luptase la Călugăreni și care trebuia să aibă sub sine zece beți. Cea mai mare parte de locuitori fugiseră însă în păduri și prin munți, lăsând pustii orasele și satele. În București, pe dealul dela Radu Vodă, s'a făcut o cetate de lemn, iar bisericile fură transformate în ȝeamii. O cetate de lemn se construî și la Târgoviște, iar ca guvernator fu așezat *Ali-pașa*.

CADEREA LUI RĂSVAN. Oricâtă jale va fi simțit Mihai, nu putea întreprinde nimic până nu-i soseau aiutoare dela Sigismund, căci numărul mic al ostașilor săi se mai micșorase prin retragerea Moldovenilor.

În Moldova, lucrurile luaseră o față periculoasă cauzei pentru care se luptă Mihai, Boerii fugari cu Petru Șchiopu, cum și cei fugiti de frica lui Aron, voiau să răstoarne pe Răsvan. *Zamoyski* veni la Iași și ridică domn pe *Ieremia Movilă*, câteva zile după bătălia dela Călugăreni.

Noul domn se închină Polonilor și prin miilocirea lor, cu spriinul lui Sinan, cerea sultanului domnia, făgăduind tributul ca în trecut. Turcii renunțaseră la gândul de a face Moldova pașalâc, o dedeseră hanului tătăresc, care se intitula „pașă al Moldovei”. Însă *Zamoyski* atacă pe Tătari la *Tuțoara*, lângă Prut, îi respinse și-i constrânse să recunoască pe Ieremia, în schimbul tributului obișnuit.

Răsvan alergă în Moldova, intră în Iași, urmări pe Ieremia la Suceava, dar fu învins și prins de vrăimasul său, care-l trase în tapă. Astfel, în viitor Mihai va avea un inamic în Moldova.

Sigismund nu-și ajutase vasalul decât cu scrisori către papa și către Rudolf, grija lui fusese pregătirile nunții, însă, dacă nu voia să dea ochi cu Turcii în capitala sa proprie, trebuia să vie în ajutorul lui Mihai. Dispozițiunea lui rășboinică crescuse prin câteva succese ale generalilor săi, cari bătuseră o armată de 8000 de Turci și cuceriseră *Lipova*.

Încrederea lui Sigismund mai creștea prin aiutoarele ce-i veniseră din apus: cavaleri Silezieni, Italieni meșteri în mănuierea tunurilor și la asaltarea cetăților, pe lângă Secuii, Ungurii și Sașii săi.

SFARȘITUL EXPEDIȚIEI LUI SINAN. Pe la mijlocul lui octombrie, Sigismund se întâlnește cu Mihai la *Stoenești* (Muscel) unde cronica spune că era cetatea lui Negru Vodă. De acolo, se repetă expedițiunea de pe vremea lui Mircea. Aliații atacară Târgoviștea, din care Sinan se retrăsese, lăsând o garnizoană de 4000 de oameni. Starea morală a armatei turcești se vede din pretextul cu care se depărtase Sinan: spusese garnizoanei că se depărtează puțin, dar că se va întoarce să suprindă pe creștini. Aceștia se și așteptau la vreun atac, dar el nu se mai întoarse, iar cetatea fu bombardată.

Urmărire apoi pe Sinan, care dăte ordin să se ardă Bucureștii și să se dea foc „la toate casele, bisericile, grădinile și curțile boierești” iar soldați să prade țara și să ia robi cât de mulți. Aliații îl urmăriră, fără să se mai oprească, și când aflară că vizirul a trecut Dunărea, atacară în Giurgiu restul armatei, care întârzia ca să înscrie prada, căci fiecare ostaș trebuia să plătească 1/5 din prețul ei vistieriei. Cu mare iuțeală fruntea armatei, condusă de Mihai, atacă acel buluc de Turci, ocupați cu certele financiare. Mulți au murit apărându-și jafurile, mulți au sărit în apă, mulți au perit pe podul bombardat. S’au liberat 8000 de Români robiți, vite, pradă, iar peste două zile cetatea fu bombardată și arsă.

Prinții se întoarseră biruitori în Bucureștiul pustiu, apoi la Gherghița în Prahova, unde se opri Mihai, pe când Sigismund se întoarse la Brașov.

URMĂRILE EXPEDIȚIUNII LUI SINAN. Expedițiunea lui Sinan a fost una din cele mai groaznice din istoria noastră. Se zicea că Turcii au dus 20.000 de robi, s’au liberat 8000 numai la Giurgiu, iar după alții 10.000. S’au spart satele și târgurile, chiar unde n’au ajuns Turcii. Mulți rumâni au fugit din satele lor, încât trebuia, sau să se caute satul de fugă al fiecărui rumân, ca să fie dus la urma lui, sau să rămână fiecare unde se află și acolo să-și plătească birul și obligațiile către proprietar. Prima măsură era legată cu formalități complicate de identificare, a două era mai ușoară și în interesul boerilor puternici pe lângă Mihai, deaceia acesta a luat marea hotărâre, ca, rumânul „pe unde va fi, acela să rămâne rumân veșnic, unde se va afla”.

Această hotărâre, *legătura lui Mihai*, a fost diferit judecată. Unii, începând cu *Bălcescu*, au susținut că Mihai a introdus *rumânia*, alții că el a recunoscut-o formal. În realitate, Mihaiul a luat o măsură mai ușoară pentru administrația de atunci, căci rumânia era veche, strămutările rumânilor dese, iar spargerile de sate le simteau greu și proprietarii. Vătămați erau numai proprietarii dela cari fugiseră țărani, dar și ei vor fi avut ușurări la stabilirea censului. Legătura

n'a favorizat nici pe boeri, nici pe țărani, ca clasă, ci a fost o măsură recomandată de împrejurări.

REFACEREA ȚĂRII. Talentul de bun administrator al lui Mihai, ca ban, se dovedește și ca domn, în urma pustiirii turcești. Chemă pe fugari din ascunzisuri, le dă ajutoare ca să-și reconstruească locuințele, aduse grâu din Ardeal pentru semănături, așează sate noi și orașe (Ploești). Activitatea locuitorilor era mai intensă, ca după orice războiu, bogăția se vedea pretutindeni, încât un negustor scria (1596) ca să ajungă la Rudolf: „Țara Românească e plină de bucate și de popor, par'că n'ar fi fost războiu”.

Succesele lui Mihai, buna lui credință față de Sigismund, executând de voie rolul de secundant, făcu ca suzeranitatea să rămâie nominală. Nu însoți pe Sigismund în capitala lui, nici boerii nu se duseră la dieta ardeleană, cei doi prinți erau aliați, ceea ce era frumos pentru unul, ca și pentru celălalt.

NOI LUPTE CU TURCII. Sinan fusese destituit, dar ridicat vizir din nou, căci dăruise sultanului 100.000 de galbeni, zicând că vrea să-l despăgubească pentru pierderea artileriei. El hotărîse domn în locul lui Mihai pe fiul lui Mihnea, *Radu*, pe care Ieremia trebuia să-l așeze în scaun. Sinan însă muri și Turcii lăsară țara în pace.

Trupele lui Mihai costau însă bani și căpitanii lui voiau acțiune. În 1596 se fac expedițiuni de pradă până la Plevna, apoi în Dobrogea la Babadag, și mai cu puțin noroc la Vidin.

Parte din boeri, oboșiți de atâtea lupte, încep să trateze cu Radu Mihnea, pe care erau să-l instaleze Tătarii, dar trădătorii fură pedepsiți, Tătarii respinși, Turnul și Nicopole atacate. Begul din această cetate mijlocea împăcarea între Români și Turci, cum încercau patriarhul și ambasadorul englez. Mihai căuta să scuzeze *păcatul* său prin purtarea lui Sinan, căruia i se imputa tot trecutul. Turcii îi trimiseră steag, iar Mihai juca rolul unui pocăit.

De altă parte nu voia să piardă pe Sigismund, deaceia merse (1596) în Alba Iulia, unde fu primit cu mare cinste. În onoarea lui Mihai *văldica Ion din Prislop fu ridicat mitropolit român în Alba Iulia*.

În anul următor, Turcii au întors puterile lor contra imperiului. La *Keresztes* bătălia a ținut patru zile. În primele zile au ieșit biruitori creștinii, dar s'au pus pe pradă, au fost surprinși de spahii și de Tătari, cari i-au sfărâmat. Între comandanții creștini era și Sigismund, care nu izbutise nici în atacul contra Timișoarei. Aci pierduse el mulți soldați și, ceva mai mult, pierduse iluzia că este un erou.

RENUNȚAREA LUI SIGISMUND. Desgustat de gloria militară, nefericit în căsătorie, Sigismund se decide să renunțe la principat în schimbul câtorva foloase. Incepe negocieri lungi cu împăratul, schimbă solii și cu Turcii, căci după vorba unui German, Sigismund „în nicio dimineață n'avea părerea din seara trecută”¹⁾ în cele din urmă primii: divorț, plata unei pensiuni, ducatele *Oppeln* și Ratibor (Silezia).

Sigismund tinu un discurs în dietă, în fața comisiei,

¹⁾ Starea sufletească a lui Sigismund: «fierbea ouă de cioară și le punea în cuib de le clocea pasărea până-i cădeau penele».

care venise să guverneze Ardealul, spuse că de pericolul turcesc el vede mântuirea numai în împăratul creștin. În adevăr și plecă în Silezia.

Rudolf era nehotărît și fricos, se temea de un frate, care era să fie guvernator în Ardeal și nu-l trimise îndată. De altfel nu-i putea da nici bani nici armată, încât Ardealul fu guvernat de acei comisari.

Lui Mihai îi plăcea renunțarea lui Sigismund, căci împăratul era pentru el omul superior, blând, generos, nemăsurat de puternic, care-i va da bani și armată. De aceea solicita necontenit pe comisari să vie la el în țară *să se așeze unii cu alții*. Comisarii veniră și fură primiți cu mare cinste. În mănăstirea Dealului se jurară condițiunile învoelii (5 iunie 1598); ca Țara Românească să facă parte din împărăția creștină, ca Mihai și descendenții săi în linie bărbătească să rămâie prinții ei, ca țara să-și păstreze religia, obiceiurile și să fie scutită de orice dare, afară de un dar de onoare anual... Împăratul se obliga să-i procure bani, ca să poată plăti 5000 de soldați, iar la nevoie și mai mulți. Cu acest ajutor, Mihai se garanta contra Turcilor și putea să lovească pe inamicul sau din Moldova.

CUCERIREA ARDEALULUI ȘI A MOLDOVEI.

Relațiunile lui Mihai cu Turcii erau pașnice numai în aparență, căci odată Turcii au provocat o năvălire a Tătarilor (cari au ajuns până la București) și ar fi vrut ca domnul să se întoarcă la vechile îndatoriri, Mihai se scuză cu sărăcia și cu pustiirea țării în războiu. Le trimetea 6 poveri de aspri și scria vizirului prin patriarh „dăm tributul nostru cât e cu putință locului și țării” dar „n’au să ne ceară acu una, acu alta”. Înțelegea Mihai că nu cu sase poveri putea sătura lăcomia Turcului, cum înțelegea bine și acesta că suma nu era tribut ci momeală, ca să se arate că stau în pace, deși fiecare spiona mișcările celuilalt. În 1597 Mihai ținea gata 15.000 de soldați, căuta să atragă pe Tatari ca, sau să părăsească pe Turci, sau să crute țările, când i-ar asmuți Turcii. Solii lui alergau în toate părțile, căutând aliați, îndemnând la răscoală pe creștinii supuși Turcilor, Bulgari, Sârbi, Bosniaci, Albanezi, în numele episcopilor și mitropolitilor, îl chemau peste Dunare, promițându-i 200.000 în ajutor. Armata lui Mihai părea Turcilor și mai mare, sultanul, ca să-i fie plăcut, a pus să spânzure în haine aurite pe nenorocitul Alexandru cel Rău.

Mihai ardea de dorința de a-și arăta vrednicia contra Turcilor, sau contra lui Ieremia și a Polonilor, câștigase de partea sa pe boerii moldoveni, cerea numai învoirea împăratului, dar acesta nu voia să se învrăbească și cu Polonii, Mihai era contra lui Ieremia, pentru că acesta decisese pe unii boeri munteni, ca să primească domn pe fratele său Simion. Incetineala nemțească nu-i da câmp de acțiune.

numai promisiuni, laude, vorbe frumoase. Curier după curier trimetea comisarilor, cerând bani pentru armată: „toate națiunile sunt gata, scrie el, numai noi sedem în pace; să se trezească Măriile Voastre, dușmanii stau gata jur împrejur“.

REVENIREA LUI SIGISMUND. O altă acțiune ne-cugetată a lui Sigismund sguduî nedeciziunea generală. Nemulțumit cu modestia în care trebuia să trăiască în Silezia, regretul că a părăsit o coroană, îl deciseră să fugă. Cu haine schimbate, trecu prin Polonia, intră în Ardeal, iar nobilii uitară jurământul depus împăratului și-i jurară credință din nou.

Această întoarcere neliniștea pe Mihai, iar împăratul îl cultiva cu mai multă intimitate și-i arăta încredere, că nu-și va schimba inima „pentru nestatornicia altuia“. La această arătare de dragoste, Mihai raspundea apărând pe Sigismund, dar pronunțându-se pentru împărat, chiar pentru atacarea Transilvaniei, dacă este voia împăratului. Sigismund începu tratări cu Turcii, încât Mihai se vedea înconjurat de inimi, pe când ministrii imperiali nu se decideau ci tratau cu toți cu Sigismund, cu Mihai, cu Polonii. Turcii intrară pe la Nicopole aducând domn pe Radu Mihnea, în 1599, dar Mihai trimise contra lor pe un boer, care-i aruncă peste Dunăre, apoi Mihai desăvârși lucrul căci scrisese din Caracal că a bătut vreo 13.000 de Turci la Nicopole, unde mulți au rămas morți „ce e drept, nașii au fugit“. Atunci a ars sate și orase din Turcia, a adus mulți creștini de i-a așezat în țară: „am ars peste 2000 de sate, peste 16.000 de suflete i-am trecut din-coace de Dunăre“.

Atacul lui Mihai iar atrăgea pe Turci dela luptele cu imperiul, încât Sigismund, văzând că Turcii nu au succese, se întoarse iar către împărat, rugându-se să fie primit în alianța creștină, ba mândrul suzeran se rugă de Mihai să stăruască în favoarea lui, Mihai scuză pe lângă împărat purtarea lui Sigismund, cu firea lui schimbăcioasă, dar în scrisoare punea pe românește: „rogu Măriei Tale să crezi pre omul nostru, pre Grigorie Postelnicu, de ce va grăi“ că adică graiul, nu scrisoarea exprima gândul lui.

Negocierile lui Sigismund cu împăratul păreau că o să ajungă la un capăt, ca să renunțe la principat și să i se mărească pensiunea, când iar își schimbă gândul: declară în dietă că Nemții nu pot apăra țara, că el renunță la Ardeal în folosul vărului său *Andrei*, pe care îl prezentă (martie 1599) dietei.

Tocmai atunci Turcii negociau cu împăratul și aruncau toate vinile pe capul lui Sigismund „nestatornic ca ceasornicul, zicea sultanul, nu-i bun nici pentru noi, nici pentru voi, nici pentru el însuș... pricina tuturor relelor voevodului Valahiei pe care l-a facut cu viclenie să-și piardă mila mea“. În speranța păcii, Rudolf nu începe nimic contra lui *Andrei*, deși era instrument în mâinile lui Zomoyski. scria însă lui Mihai să fie gata de luptă „cu Turcii, sau cu cine vom voi“,

ANDREI ȘI MIHAI. Cardinal la 28 de ani, fără experiență de război, priceput în intrigi și în combinații, era omul Polonilor, partizanul păcii cu Turcii. Ca urmaș al lui Sigismund, considera țara lui Mihai că e țara sa, își luă numele de domnului ei. Ba ceru domnului, ca să părăsească tronul, să-i facă posibilă pacea cu Turcii: „această vorbă, zice Mihai, le-a băgat ghiată la inimă”.

Andrei și Ieremia făceau mereu planuri cum să scoată pe Mihai în folosul lui Simion, iar împăratul nu lua pozițiune contra lui Andrei, căci acesta, persoană bisericească, găseea destui apărători, până la papa.

În Ungaria nordică, împăratul trimesese ca general pe *George Basta*, albanez după tată, italian după mamă, cu studii clasice, care știa latinește și multe limbi moderne, care se luptase în armata ducelui de Alba contra Olandezilor. Cu tot serviciul său sub marii generali spanioli, Basta n'a fost general, dar priceput să țeară intrigi, ca să ajungă cât mai sus.

Deși atât Andrei cât și Mihai urzea unul contra celuilalt, se legară la Târgoviște (1599) unul cu altul în „condițiunile de sub Sigismund”. Andrei trimesese soli la împărat cu promisiunea că se va supune, alți soli la Constantinopole izbutiseră să-l împace cu Turcii, când să plece aflară însă că Mihai a cuprins Ardealul.

Mihai știa că Ieremia e gata să vie peste dânsul, voi să încerce și pe Basta, dacă i-ar veni în ajutor și-l anunță că a intrat în Ardeal, să vie și el din nord. Nu făcu nici o mișcare, iar Basta nu răspunse la chemare, încât a doua oară nu mai îl vesti.

Ca să aibă pace despre Turci, Mihai se luă bine cu ei. Scia vizirului să păstreze Dunărea ca graniță și să ierte tributul pe trei ani, dacă nu, va începe alt război „că a trăit destul după ce în 5 ani de când se bate... a făcut cât c de ajuns pentru o viață de 50 de ani”. Turcii îi trimeseră semnele domniei și daruri. Această garanție, care arată că Mihai nu era numai viteaz, nu o pricepea învățatul de Basta. El credea că Mihai și Andrei sunt uniți, deaceia nu primia să lupte alături cu Mihai.

CUPRINDEREA ARDEALULUI. SELIMBAR. Mihai aștepta la Ploiești hotărîrea lui Rudolf, poate pacea cu Turcii. În mijlocul lui octombrie, se îndreaptă pe trecătoarea Buzăului cu 10.000 de soldați. Sosi la Brașov odată cu vestea. Sașii, partizani ai împăratului îi jurară credință. Se îndreaptă spre Sibiu, se unî cu armata ce-i venea din Ol-

tenia sub *Udrea, Radu Buzeșcu și Baba Novac*. Andrei avea armata în lagăr și încrezut, cum era, se bucura că va rezolvî prin arme cearta cu „Valahul”.

Câteva zile de liniște înaintea bătăliei, câteva negocieri fără folos și primele lovituri de tun plecară din armata cardinalului, în dimineata zilei de 28 octombrie. Călărimea ardelenă înfrânse și „puse pe fugă” călărimea lui Mihai, acesta însă opri fuga a lor săi și-i întoarse în luptă, cum rar se pomeneste în istorie (Caesar la Munda). Linia se restabilește, soldații luptă cu îndârjire, fuga vrăjmașilor începe, comandantul inimic *Gaspar Kornis* cade prizonier, iar cardinalul, văzând că soarta se decide contra lui se îndreaptă cu 100 de călăreți prin munții Ciucului, ca să fugă în Moldova, sau în Polonia. În secuiume îl ajunseră inimici secui înarmați, cari-i uciseră pe însoțitori, apoi îl uciseră și pe el în casa unui păstor. Capul cardinalului fu adus la Mihai, care aduse și trupul nefericitului prinz și-l îngropă cu mare cinste în Alba Iulia.

INTRAREA LUI MIHAI ÎN ALBA IULIA. Mihai intră triumfător în capitala lui Andrei, călare, în sunet de trâmbițe și de tobe. Armata îi jură credință lui, fiului său și împăratului, iar dieta primi jurământul țării și al domnului că va respecta privilegiile vechi.

Mihai anunță împăratului victoria sa, punea provincia la picioarele lui, dar acela nu era capabil nici să primească, nu credea în dezinteresarea lui Mihai, nu știa cum să se poarte cu el, deși calea dreaptă se arăta ușoară. Mihai voia să tină Ardealul ca și Muntenia, dar pentru amândouă se recunostea vasal imperiului. Tot vasală voia să-i facă Moldova, la a cărei cucerire cerea învoirea imperială. Rudolf și consilierii lui voiau Ardealul, dar nu voiau pe Mihai, deși nu îndrăzneau să ia pozitie contra lui, voiau să se servească de sabia lui, dar comanda lui li se părea o înjosire. *Malaspina*, nuntial papal, arăta Ungurilor că e rușine să jure supunere unui Valah. Ungurii ziceau că ar primi mai bine ca principe „pe una din slugile cari fac focul la curtea împărătească”. Mihai totuși guverna Ardealul.

ADMINISTRAREA ARDEALULUI SUB MIHAI. Cucerirea avu mare răsunet printre iobagi. Românii, zice un cronicar ungur „cari în sate locuesc tot Ardealul, se uniră cu ceilalți Români de peste hotare... călcau curți, jefuiau averi... credeau că toate le vor fi iertate”. Se credea că Mihai, prin călugări de ai săi atătase în ascuns pe țărani români, ca să ucidă pe nobili. Aceste bănueli nu sunt adevărate. Mihai, nu numai că n'a revoltat pe țărani, dar i-a adus la ascultare, spre paguba sa. căci ar fi fost sprijinit de tot poporul român. El a înălțat numai pe câțiva nobili români, cari voiau să pară Unguri, pe un *Iojica*, cancelarul lui Sigismund, pe *Gaspar Cornis*, pe banul *Andrei Barci*, pe notarul său *George Danciu*.

Favoarea domnului s'a revărsat asupra bisericii, instituția cea mai însemnată a vremii. „Popii românești la pofta Mării Sale”. au

fost scutiți totți de sarcinile servile. A zidit mănăstire mitropolitului de Alba Iulia și i-a supus pe ceilalți episcopi de Vad și de Muncaci. Biserica ardelenescă a fost legată cu cea din Muntenia și a rămas legată și după Mihai, cu toate piedicile ce i s'au pus de guvernele stăpânitoare.

În schimb, onorurile plouau peste nobilii unguri și peste Sași. În consiliul de guvernare al Ardealului erau numiți unii boeri munteni ca *Mihalcea*, *Stoica*, *Sava*, *Leca*, dar ocupau locuri de frunte *Dimi-trie Naprágy*, episcop catolic, *Moise Secheli* și cei numiți mai sus. A dăruit sate românești nobililor unguri și sași, cari se vor răscula contra lui.

Un stat se cârmuește cu elementele lui politice și poporul românesc se mărginea atunci la clasa oropsită a țăranilor, căci puținii nobili ridicați din rândul lui nu simteau, nu puteau simți româneste. Separatia de clasă vorbea mai tare decât asemănarea de limbă și de credință. Totuși, inimiciii Românilor le făceau educatiune națională, când se scârbiau de numele Valah, chiar dacă Valahul era domnul cuceritor Mihai.

Mihai aștepta să vie oameni dela împărat sa pue la cale guver-narea țării, dar făcea acte de domn legitim, îngrijindu-se de așezarea ordinii, de strângerea impozitelor. Se redactă în românește o soco-teală generală a veniturilor¹⁾ se întrebuinta numele românesti ale iudetelor, sotiile nobililor sunt *împunțe*²⁾.

Oamenii împăratului trăăganau cu intenție negocierile, deocam-dată nu răspunseră lui Mihai, iar Basta primi ordin sa intre în Ar-deal, par'că spre a-l ocupa în numele împăratului. Însă Mihai nu era omul, care să sufere ca altul să-i ia fructul din mână. El somă pe Basta să iasă din țară, să nu mai pue garnizoane în orașe și să nu prade „ajutorul Domnii tale nu-mi trebuie acum, dacă n'a venit atunci când îl cercam“. Basta ieși, dar începu să atâte pe Unguri și să facă propuneri la Praga, cum sa goneasca pe Mihai. O multime de soli se schimbau între domnitor și împărat, între alții se aștepta *Bar-tolomeu Pezzen*, fost ambasador la Constantinopole, totul era însă fără succes, căci ceeace voiau ei nu puteau spune.

CUCERIREA MOLDOVEI. Intre atâtea tratări, Mi-hai zicea: „mă rățăcesc“ și cerea să-i spue curat, sau „du-te din casa pe care o ai, sau rămâi și-mi fii cu cre-dință“. În acest timp, inimiciii lui Mihai se pregăteau să-l lovească din Moldova. Vechiul lui suzeran, de acolo atâtea pe Unguri. Mihai cerea învoirea să atace Moldova, dar nu i se da, cum nu i se detese nici contra Ardealului. Pregăti-rile erau însă gata. La începutul lui maiu, trimese din Bra-șov primele trupe comandate de Moise Secheli. În urma lor trecu el în grabă pe Trotuș și în zece zile eră sub zidu-rile Hotinului, în care se închisese Ieremia. Lăsă unei părți de armată asediul cetății, alergă la Suceava, apoi la Iași, unde primia. la începutul lui iunie, jurământul de credință

¹⁾ „Catastihul Țării Ardealului, de pre judeate și vamele și ocnele“.

²⁾ Iorga, Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, vol. I.

al boerilor. In acest timp, Ieremia putuse scăpa cu averile sale în Polonia, unde protectorul său se pregătea să-i vie în ajutor. In Moldova, boierii însemnați și arhiereii țineau cu domnul lor, încât Mihai nu putu găsi între Moldoveni nici arhierei pentru depunerea jurământului, așa că făcu *un sobor* dintre arhiereii cari se găseau lângă dânsul, un patriarh din Ohrida, un vlădică din Târnova, altul din Palestina și un episcop maramureșian, spre a regulă cestiunile bisericești.

Soarta politică a țării o lăsa în grija unui sfat de boieri, între cari *Udrea*, spătarul *Negrea* și vistierul *Andronic Cantacuzino*. Toate aceștea se petrecuseră în trei săptămâni: fugărirea la Hotin, intrarea în Suceava, instalarea locotenentei.

Nu putea rămâne mult în Moldova, căci primise vești că mult așteptatul doctor Pezzen sosește, ca să discute cestiunile ardelenene. și acum, și noua situațiune. Deaceea la sfârșitul lui iunie, Mihai se afla în Brașov, gata să înceapă acțiunea diplomatică, doctorul însă nu sosea.

MIHAI IN CULMEA PUTERII. Lunile ce urmară, după cucerirea Moldovei, sunt cele mai mărețe din trecutul neamului nostru. Fără preocupare națională, căci nu sosise vremea aspirațiunilor naționale, cu opozițiune din partea boerilor Moldoveni, cari rămâneau credincioși domnului lor. Mihai izbândeau un vis, era executorul instinctului național. Aceleiaș instinct se supuneau boerii munteni, când cereau pe Simion. *căci au mai fost domni dela o țară la alta și noi vorbim aceeaș limbă și avem aceeaș credință*. Mihai era acum domnul Românilor, al tuturor. In 1600 el stabilea în Ardeal o cancelarie românească și emitea acte cu titulatura: „Mihai Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn a tot pământului Țării-Românești și al pământului Ardealului și al Moldovei”. Se redacta acte întregi în limba românească. Mihai însuș scria în românește, altfel decât păsărcasca lui Petru Schiopu.

Acele luni au trecut ca un fulger în întunerecul trecutului nostru, dar ne-au arătat calea ce trebuia s'o urmăm, singura noastră mântuire. Atunci izbânda era prea fumoasă și a trebuit să piară. Contra ei se uneau trecutul întreg, interesele claselor, ambițiunile familiilor domnitoare, puterea vecinilor, lăcomia regilor și împăraților. Numai fata arsă de soare a țaranului se înseninase la înălțarea marelui Voevod, dar pe aceea el însuș o întorsese spre pământ. Rămăsese singur el contra întregii lumi, nici de familia sa înțeles. Inșă aceasta este soarta eroului, să cumpere cu viața sa nemurirea și cinstea de a servi ca model generațiunilor.

Când sosi Pezzen, Mihai îi arată condițiunile sale: Transilvania s'o păstreze ca guvernator, el și urmașii lui, iar principatele să-și aleagă voevodul. Mai cerea ca proprietate câteva cetăți de siguranță în Ardeal și cetățile ce le va cuceri dela Turci în Banat. Oamenii săi plecau din Praga la 22 septembrie, ducând hotărârile ultime ale lui Rudolf. I se acorda guvernarea cu asistența unui consilier, dreptul

de ereditate și pentru fete în Muntenia, iar Moldova rămânea nehotărâtă. Răspunsul acesta nu l-a mai primit Mihai, căci roata lumii ținută în loc de el câteva clipe, se învărtise și-l coborîse.

Simțind ridicarea lui Mihai ca o insultă adusă neamului lor, mai marii Unguri începură intrigi contra lui, încurajați de consilierii împărătești și înțeleși cu Basta. Acesta mintea către împărat că Mihai stă în înțelegere cu Turcii. Căpeteniile Ungurilor se adună la Turda, unde Mihai trimete solie după solie, ca să-l liniștească, ca să-l cheme la dânsul. La începutul lui septembrie, nobilii depuneau lui Basta jurământ de credință către împărat. Situația era neclară în spiritul lui Mihai. El știa că împăratul tratează cu dânsul, îi promite ajutor, îl consideră omul său, pe de altă parte Basta era generalul împăratului, cu care se putea certa, dar nu să poarte luptă pe vieată și pe moarte

LUPA DELA MIRISLAU. În luptă cu sine însuși, elanul lui Mihai slăbia. În loc de acțiune fulgerătoare, el ezită, negociază, lasă timp celor nedeciși ca să-l părăsească. Mai întâiu îl părăsește Moise Secheli, apoi Secuii, apoi curtenii, pe când credincioșii săi nu sosiseră toți. Cele două armate se loviră în 18 septembrie la Mirislău, lângă Mureș. Printr-o fugă prefăcută, Basta izbuti să scoată pe Mihai din poziția lui întărită între două dealuri și-l atacă în spate, cu o trupă ce sta ascunsă. Mare parte din armata română căzu în luptă, sau se înecă, încercând să treacă Mureșul. Din bătălie Mihai se retrase cu puțini în Alba Iulia.

Fără armată nu era sigur în Ardeal, deaceia se retrase la Făgăraș, unde se găsea familia și averea sa. Acolo îi sosiră din Moldova trupele, cari se retrăseseră înaintea Polonilor. Temându-se să nu piarză și Muntenia, după pierderea Ardealului și a Moldovei, scrise lui Basta, scrise nobililor, cerând să se împace. Basta îi ceru să-și lase familia ostatică, să părăsească Ardealul și să fie gata la porunca împărătească. Trebuî să primească, spera să aibă sprijin, contra Polonilor, aliați cu Turcii.

LUPTELE CU POLONII. Pe Poloni îi aduseseră la mari griji victoriile lui Mihai, vorbeau despre un firman cu litere de aur, prin care sultanul i-ar fi dat țara lor. În adevăr că Mihai a plănuît cucerirea Poloniei, însă a propus-o lui Rudolf, pentru un frate al lui, Maximilian, care nu izbutise să se aleagă rege. Zamoyski se folosi de aceste svonuri ca să strângă armata și să restabilească pe protejatul său Ieremia. La începutul lui octombrie trecu Milcovul, pe când Mihai cobora pe Buzău. În valea Năenilor începu lupta, care ținu mai multe zile, dar no-

rocul părăsea pe Mihai. Polonii se îndreptau spre Ploestii pe sub munți, Mihai încercă să-i oprească în pădurea *Bucovului*. Se găseau aci păduri, dealuri, bălți, ca la Călugăreni, rezultatul fu altul. În acelaș timp Turcii intrau în București.

Aproape singur, se retrase pe sub dealuri spre Argeș, unde-i mai sosiră ajutoare și dete cea din urmă luptă, dar și de rândul acesta fu bătut și încă nu de Zamoyski, un vifeaz, ci de Simion Movilă: fermecul se rupsesse. Boerii îl părăsiră, chiar Buzeștii se închinară lui Simion.

În această stare, când pierduse tot, când Muntenia recunoștea pe Simion, când Turcii stăpâneau capitala, când pierduse și familia, încât nu rămăsese, cum spune el, decât cu capul, se hotărî să părăsească țara, să meargă la Rudolf, ca să apere dreptatea și sinceritatea cauzei sale.

CALATORIA LA VIENA ȘI LA PRAGĂ. Se îndreptă spre Craiova, apoi luă drumul Caransebeșului, pe unde-l sta deschisă calea. În trecere întâmpină mari piedici, comparabile cu dificultățile marilor eroi, trebui să se lupte cu cete de Turci, cu Ardeleni, cari-l uciseră mulți însoțitori, fu părăsit de alții originari din aceste ținuturi, puținii îl apărară cu prețul vieții lor. Dela Belus la Oradea ceata se mai împuțină, la Tokai trecu Tisa, apucă drumul Vienei, unde se afla la 2 ianuarie 1601, găzduit la „Cerbul de aur”.

În zadar aștepta dreptatea lui Rudolf, scriind memorii pline de logică și de moderațiune, soarta sa se asemăna cu soarta nenorociților pretendenți, cari cereau ajutoare ca să-și recâștige moștenirea legitimă. Însă Mihai nu putea sfârși ca un fugar care cerșeste un tron, mersul evenimentelor avea să-i procure o satisfacție, iar moartea avea să-l înalțe la tragedia eroilor, Ungurii după ce scăpară de Mihai, începură să se întorcă spre Sigismund. O dietă la Cluj arestă pe partizanii principali ai împăratului, proclamă pe Sigismund, închise pe Basta în palat, la urmă îl expulză din țară. Astfel Basta dovedea cât de bine poate reprezenta pe împăratul său, în locul lui Mihai.

Acum își aduseră aminte înțelepții din Praga de Valahul fugar și calculară că le poate fi de ajutor. Îl poftiră la Praga, îl primiră cu onoruri și cu ospete bogate. Gravorul împărătesc îi săpă chipul măret și frumos. După câteva săptămâni, îl însărcinară să cucerească din nou Ardealul, împreună cu Basta. Se întâlni cu acesta la Cașovia, își deteră mâna în semn de împăcare. Mihai aduna 7000 de soldați. Basta avea acelaș număr.

GOROSLAU. Sigismund căutase să bage vrajbă între cei doi comandanți, înainte de sosirea lui Mihai în Ardeal. Trimisese lui Basta niște scrisori ale lui Mihai, zicea el, către sultan. În ele Mihai vorbea rău de împărat și spunea că se va supune sultanului, după ce-și va câștiga

țările. Deș, false ¹⁾), Basta le trimise împăratului, ca să-
servească când va trebui.

Sigismund venea cu o armată de peste 20.000 de Ardeleni, Moldoveni și Tătari. Lângă satul Goroslău, Ardelenii nu știură să se folosească de o înălțime, pe care Mihai o ocupă și depe care dădu atacul. Artileria lui Sigismund fu luată, cavaleria risipită, el însuș fugi prin *Rodna* în mânăstirea Neamțului.

Victoria era desăvârșită, însă situația învingătorilor neclară. Șef Mihai, șef și Basta, deși „frați de arme” însă fiecare își atribuia victoria și pretindea să guverneze provincia în numele împăratului. Victoria o anunța fiecare, dar Mihai mai sincer cerea împăratului Ardealul, căci era a treia oară că-și vărsa sâgele pentru el, iar Țara Românească a fost pustiiată de Turci și de Tătari de „n'a rămas nimic decât munții și apele”. În Praga era vorba, ca să se îndeplinească cererea domnului român, pe când Basta iscodea tot felul de învinuiri, cari făceau să se creadă că și scrisorile pot fi adevărate. Denunța înțelegeri cu Secuii și cu Sigismund, jafuri comise de Sârbi și de Români, purtare neprietenească cu el, Basta, par'că el s'ar fi purtat prieteneste. Adevărat, că armata de mercenari căuta să scoată prin pradă solda împărătească neplătită la vreme, însă Basta exagera, ca să găsească scuză crima ce punea la cale.

UCIDEREA LUI MIHAI. Merșeră împreună până la Cluj, acol se iviră neînțelegeri: Basta voiă să se ia în urmărirea lui Sigismund, Mihai voiă să meargă la Făgăraș să-și libereze familia, apoi în Muntenia, unde i se întorsese credința boerilor, cari alungaseră pe Simion. Basta ia asupra-și comanda și invită pe Mihai să-l urmeze, acesta refuză bătând cu mâna peste mânerul săbiei. Dar temându-se de o răspundere prea mare, urmează după Basta și se așează fiecare în tabăra sa, pe câmpul dela Cristeș, lângă Turda. În consiliul de războiu, la care Mihai nu voi să ia parte, se hotărî uciderea „Valahului”.

Duminică 9/21 August, în revărsatul zorilor, două roate (400) de cavaleri Germani și Valoni merșeră în tabăra lui Mihai. Comandantul valon *Jacques Beauri* intră în cortul domnului, ca să-i propună să-l ia în slujba lui, pentru cam-

¹⁾ Cel ce le-a compus nu știa ce însemnează *Io* și-l traducea cu *Ego*, apoi data 1 mai Cașovia, nu corespunde cu ziua (11) când Mihai a sosit acolo, în fine se arătau în copie, nu în original.

pania ce avea de gând să întreprindă. Călăreții înconjurară cortul și intrară înăuntru, tăind pânza cu cutitele. Beauri somă pe domn să se predea. Mihai strigă „Ba” și se repezi la sabie, dar mai înainte de a executa mișcarea, Beauri îl lovește cu barda în piept, iar două gloanțe de pușcă îl culcă la pământ. Soldații lui, cu plată, nu se mișcă, ca să-i răsbune moartea, ei serviau celui care avea punga, și după moartea lui depuseră jurământ omorîtorului¹⁾).

Ucișorii se purtară ca sălbaticii cu corpul neînsufletit, care se vede că le inspira frică și după moarte. Capul i l-au tăiat și l-au purtat prin tabără, ca să se convingă toți că a murit, iar corpul rămas neîngropat eră pricina de bucurie că l-au mâncat câinii²⁾). Radu Buzescu și soția sa Preda, fiica banului Mihalcea, au adus capul eroului la mănăstirea Dealului, care este atât de scumpă Românilor și pentru acest tezaur, iar pe lespede de piatră au pus aceste Puține, dar cuprinzătoare cuvinte:

„Aci zace cinstitul și răposatul capul creștinului Mihai marele Voevod, ce-a fost Domn Țării-Românești și Ardealului și Moldovei. Cinstitul trup zace în câmpii Tordei”.

Basta sugrumă apoi pe banul Mihalcea, bătrân și veteaz încercat și spunea că banul s'a recunoscut autor al scrisorilor de trădare. Curtea imperială închidea ochii, iar pe Basta îl ridică guvernator al Ungariei de sus.

INSEMNATATEA LUI MIHAI. Nici un domn român n'a fost îndrăzneț în fapte ca Mihai. Indrăzneala, poezia acțiunii, așează pe Mihai alături cu cei mai întreprinzători oameni din istorie, cu un Alexandru, cu un Napoleon. Ca și pe aceia, realitatea nu-l mulțumia și dorințele lui se pierdeau în albastrul invizibil. Precum Napoleon, după cucerirea Rusiei, se gândea să treacă în Asia peste Urali și să cucerească India, așa Mihai plănuia cucerirea Poloniei, a Ungariei turcești, visa cucerirea Constantinopolei. Asemenea poezi ai acțiunii, nemulțumiți de realitate, ridică în contra lor întreaga lume și sunt osândiți să cază în lupta cu ea, deși ei sunt marii realizatori, iar după moarte devin simboluri nemuritoare. Moartea lui Mihai, mai mult

¹⁾ Sigismund Rocketzy era lângă Mihai și primi patru răni grele. Nicolae Senyey scria după căderea lui Mihai „și vieța îndrăznesc să o dau pentru slujba Măriei Tale”. Somogy îi scrie: „Eu te slujesc cu inimă curată de-i fi slobod ori ba

²⁾ „Wund doch von den Hunden aussghechoren wund getressen” scrie unul. Ofițerul Ioan Schnackenhaus din cavaleria sileziană l-a îngropat noaptea.

decât succesul lui, a sfințit cauza ce-o apăra, deaceia a devenit el eroul unității naționale și mai mult decât o armată a contribuit la realizarea ei. Rudolf, Basta, Sigismund, Movilă trăesc azi și vor trăi mâine pentru noi, fiindcă au avut norocul să cază în calea lui, precum musculița, căzută în licoarea ce-a devenit chihlibar, trăește etern în limpezimea aceuia.

SOARTA FAMILIEI LUI MIHAI. Doamna Stanca, împreună cu *Nicolae Pătrașcu* fiul, care fusese lăsat domn în Muntenia la cucerirea Ardealului și cu domnița *Florica* fuseseră trimiși lui Basta, apoi ținuți prizonieri la Făgăraș. Mai pe urmă s'au întors în țară, dar *Nicolae* n'a jucat niciun rol politic, poate îngrozit de sfârșitul tragic al tatalui său, *Teodora*, mama marelui domn, s'a calugărit în 1599 cu numele de *Teofana*. După moartea fiului a trăit zile triste și dure-roase la *Cozia*, până la 1605. „Aciaș mă ajunse și vestea de săvârșirea zilelor drag fiului meu *Mihai Voevod* și de sărăcia Doamnă-sa și a coconilor domniei lui, prin țările străine. Fui de plângere și de suspine ziua și noaptea“. Astfel spune piatra depe mormântul îndureratei mame.

Expedițiunea în Ardeal a fost poate ocaziunea unei dramatice lupte în familia eroului, Doamna Stanca era contra întreprinderii, *Teodora* atunci a intrat în mănăstire, ca să ajute cu rugăciunile ei îndrăzneța întreprindere a viteazului.

MOȘTENIREA LUI MIHAI. Victorioasa domnie a lui *Mihai* n'a trecut fără să lase influențe puternice în istoria noastră.

Mai întâiu relațiunile cu Turcii sunt altele după *Mihai*. Mai mulți ani țările au avut o libertate de mișcare, de alianțe cu vecinii și de lupte, încât par libere nu atârna-toare de Turci. Apoi popoarele supuse direct Turcilor, și cari crezuseră că și-au găsit salvatorul, au continuat și după el să spere ajutor și întărire dela noi. Dacă ajutorul nu le-a venit ca armată, le-a venit sub formă economică și culturală, încât în sec. XVII-lea țările noastre aveau mare influență politică și culturală asupra orientului creștin.

O moștenire a politicii lui *Mihai* a fost și crearea unui partid românesc, care, făcând cauză comună cu creștinii, va căuta să alipească țările la imperiul creștin german și să le scape de tirania turcească. Acel partid contra partidului turcesc, era activ, întreprinzător, germen de înnoire și de regenerare. Mai târziu el se va îndrepta spre Rusia și în înspre puterile occidentale, de unde ne vor veni ideile noi de organizare.

Victoriile lui *Mihai* deșteaptă spiritul militar, simțul de mândrie, încât după el vedem o armată românească lup-

tându-se și câștigând lupte grele, cu armate bine organizate.

Limba românească apare în scrisori în toate părțile, în Maramureș, în Ardeal, în Moldova. Saturgi, cel care era hotărît beglerbeg și care mai târziu a fost vizir, scria românește. Astfel numele lui Mihai și limba lui își găsea înteles pe tot întinsul pământului românesc.

În scurta sa domnie, Mihai a construit în București o biserică, *Mihai-Vodă*, care, fiind construită după arderea capitalei de Sinan, este cel mai vechiu monument al capitalei. Am spus că a construit mitropolia din Alba-Iulia. A înființat și episcopia Maramureșului.

Iată câteva cereri către împărat puse de Mihai pe românește: „Au zis împăratul și tot soborul și svatul, pântru vitejie ce au făcut Mihail Voevoda și destonic, am zis să fie Mihaiu Voevod craiu, și fiu său era craiu.

Zis-au împăratul să însore pre Pătrasco-Vodă și să-i dea din ruda împăratului, care-i va fi voe, și să-l facă fecior al împăratului, și să fie al împăratului.

„Împăratul au trimes la Franta, la Spanea, la Papa și la toti mai marii de bărbăție și de vitejie, ce esti al doilea Alecsandru, ca să te ajute cu bani și cu alte multe cinste înfrumusețate; ce vor trimete ei, ajutoriu, bani, eră eu încă de 3 ori mai multu

„bine să ia amente și să grijască, că Ardealul și Tara Românească în ce loc sânt; tot norocul creștinătății iaste aruncat pre aceste 2 țară, carele sânt bastele, ce se cheamă streile și apărătură a toată creștinătatea; că Dumnezeu să ferească, de-ar apuca Turcul aceste 2 țară ară fi peire a toată creștinătatea”.

Marele Nicolae Bălcescu a scris istoria lui Mihai, dar moartea l-a surprins înainte de a o termina. Bălcescu a întrebuințat multe izvoare, a conceput opera sa ca o poemă și a făcut operă de mare poet. Incepe astfel: „Deschid sfânta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei câteva pagini din viața eroică a părinților lor”.

Domnul Nicolae Iorga a pus mare parte din vasta sa activitate, ca să adune stiri și acte din viața eroului, a început o istorie mare a lui, a scris o istorie pe scurt și a ținut mai multe conferințe despre el. Ion Sârbu din *Rudăria* în Banat, răpit prea de timpuriu științei românești (1922) a scris peste 900 de pagini din istoria lui Mihai până la cucerirea Ardealului.

Poeti români au cântat vitejiile și moartea eroului, iar poeti greci, cari au ajuns populari, i-au cântat isprăvile îndată după moartea lui. Cel mai mare prinos i l-a adus însă marele nostru rege, care la declararea războiului celui mare a înființat ordinul vitejilor „Mihai Viteazul” și care în Alba Iulia s'a încoronat (15 octombrie 1922) ca rege al tuturor Românilor, fiind față și purtând pe piept ordinul vitejilor *Foeh*, marele biruitor din războiul cel mare.

CONTINUATORII POLITICII LUI MIHAI VITEAZU. RADU ȘERBAN. MOVILEȘTII. RADU MIHNEA. INFLUENTA GREACĂ.

La ieșirea lui Mihai din țară, rămânea domn Simion, care se purta rău cu partizanii lui Mihai, de aceea Buzestii se ridicară contra lui și-l alungară, tocmai când Mihai venea spre Goroslau. Dar după uciderea eroului, Simion se întoarse pe tron cu armată de Moldoveni. Tătari și Poloni Turcii nu primiră pe omul Polonilor și numiră pe Radu, fiul lui Mihnea Turcitu, care încercase de mai multe ori să ia domnia lui Mihai. Dar boerii din partidul împăratului creștin, în frunte cu Buzestii, aleseră domn pe un boer, Șerban, care se trăgea prin mamă din neamul Basarabilor și care luă numele de Radu.

RADU ȘERBAN (1602—1611). Iși cuceri scaunul prin lupte cu Simion, pe care în cele din urmă îl recunoscuseră și Turcii. În mai multe rânduri fu gonit în Ardeal de armata moldovenească, comandată, între alții, de *Nisior Ureche*, dar fu ajutat de Basta, căci depuse jurământ de credință împăratului. La *Teișani*, pe Teleajen s'a dat cu Tătarii o luptă grea, în care *Stroe Buzescu* a ieșit la luptă și a ucis pe cumnatul hanului, fiind și el rănit greu la față, încât a murit peste trei săptămâni¹⁾. „Tătarii au fugit peste Dunăre, legând pe Simion în fiare pe sub pânțelele calului”.

Basta iar nu rămăsese liniștit în Ardeal, după uciderea lui Mihai, căci venise Sigismund din Moldova și-l alungase în părțile *Sătmarului*. În același timp, când boerii munteni ridicau pe Șerban, Sigismund se văzu nevoit să cedeze din nou Ardealul, și de rândul acesta pentru ultima oară, căci nu mai trăi mult.

Lucrurile se credeau rânduite, se pregătea atac general contra Turcilor, Șerban atacă Silistra, Brăila, Hârșova, când Basta pierdu din nou Ardealul. Moise Secheli chemat de Unguri și ajutat de Turci intră în Alba-Iulia și se încoronează ca prinț. Basta, generalul care se credea superior lui Mihai, fuge din nou la Sătmar și cere ajutor din Tara Românească.

BATALIA DELA BRAȘOV (1603). Șerban era amenințat din Moldova de către Simion, la Dunăre de Turci, în Ardeal avea un inamic, de aceea în situație asemănată cu a lui Mihai, făcu aceeași întreprindere.

Iși tocmi armată din țară „numai boeri și țărani de-ai noștri” și trecu munții. Invingător într-o primă întâlnire la *Codlea*, sfărâma literalmente armata lui Moise la Brașov (la locul numit azi „*Stupine*”). Patru mii de morți rămăneau pe câmpul de luptă. Moise

¹⁾ Inscripția de pe mormântul lui este în limba românească.

încercă să fugă, dar un glonte îl răsturnă de pe cal. Capul i se tăie, și, după ce fu expus în Brașov, se înfipse pe zidurile Făgărașului. Aceasta fu soarta nefericită a celui ce trădase pe Mihai și fusese cauza înfrângerii dela Mirislău.

Impăratul iar primî Ardealul dela Români, dar Basta iar nu știu să-l țină, se temea poate și de Șerban, ca și de Mihai. Frumoasa țară fu pierdută dela imperiu și peste ea se ridică un prinț capabil, blând și cu minte, *Ștefan Bocskai*, unchiul lui Sigismund și consilierul lui Mihai.

IEREMIA MOVILA (1595—1606). Afară de lunile în cari a fost alungat de Mihai, Ieremia a domnit fără întrerupere, protejat de Poloni și supus Turcilor. Cu el încețază în Moldova dinastia națională, deși prin mamă se trăgea și el din Petru Rareș.

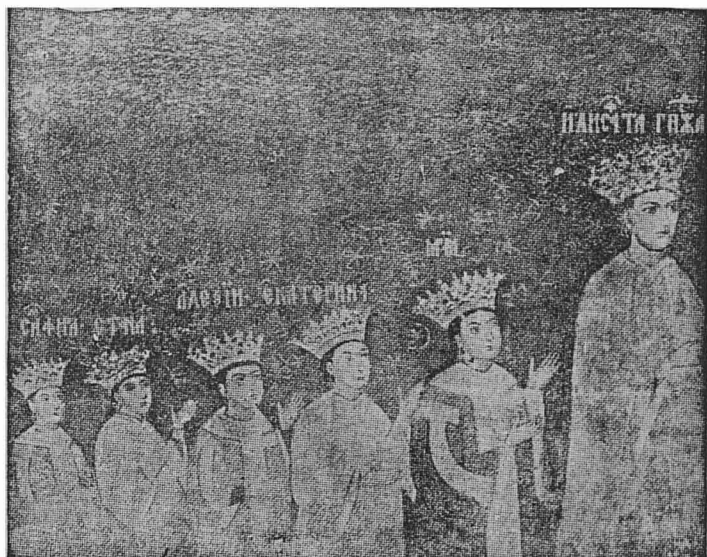
Ieremia a construit frumoasa mănăstire Sucevița, unde se vede chipul său, al doamnei și ale numeroșilor săi copii. Acest inimic al lui Mihai a domnit cu oarecare strălucire. A măritat fetele după Poloni din cele mai mari familii: *Potocki*, *Korecki*, *Wiesznowiecki*, din care un nepot a ajuns rege. Soția sa Elisaveta, de origine ungară, a fost una din cele mai energice femei din istoria noastră. Din cauza acestor legături, Ieremia a încurajat propaganda catolică, deși nu era catolic aderent.

SIMION MOVILĂ (1606—7). La moartea lui Ieremia, se urcă pe tronul său Simion, cel care n'avusese noroc să stea în Muntenia, dar nu domni decât un an și muri otrăvit. Soția sa, *Marghita*, tot Unguroaică, era ambițioasă ca și Elisaveta. Cele două cumnate încep lupta, fiecare voind să urce în domnie pe fiii ei. Marghita izbuti să urce pe *Mihail* cu ajutorul Turcilor, dar Elisaveta cu *Constantin* alungară pe Mihăilă la Șerban, unde a murit și si-a găsit mormânt la Dealu vecin cu capul marelui inimic al tatălui său.

SERBAN și GABRIEL BATORI. În 1606 muri Ștefan Bocskai și în lupta dintre partizanul Turcilor și al Germanilor izbuti Gabriel „...cel mai nebun dintre Batoresți” tiranul, care voiă să stăpânească până la Dunăre.

Rudolf atăta pe Șerban și pe Constantin contra lui Gabriel, dar în 1610 acesta năvăli pe neașteptate în Muntenia, silind pe Șerban să fugă în Moldova. Cucerirea ungurească a întrecut pustiirile turcești: „...nimic nu fu cruțat, nici biserici, nici mănăstiri... mormintele fură deschise... țărani torturați”. Mănăstirea Argeșului, Bistrița au fost jefuite și Gabriel ceru dela Turci domnia Munteniei. Turcii numiră însă pe Radu Milinea, iar Gabriel se retrase.

Serban își face armată de Moldoveni, Munteni și Poloni, pleacă din Rumania, alina pe Radu și apucă pe drumul Brașovului, ca să-și raspunde contra lui Gabriel. Acesta era în-âlat, întreba dacă Valahul vine să se joace căci el avea oaste bine înarmată, frumos îmbrăcată, nobil multime. în fruntea lor „Craul” în haine de husar, cu aripi de vultur la colț și la umeri, pecând oastea lui Șerban era de tară și numai cu trei tunuri. Inșă nu uniforma, de multe ori nici numărul soldaților nu decid victoria. Lupta s'a dat pe acelaș loc din Brașov

Doamna Elisaveta și Domnițele pe un perete
din Mănăstirea Suceviței.

și a fost favorabilă Românilor. Atâți morți și atâtea sulți au fost părăsite de Secui, încât sufletul creștinesc al lui Șerban fu mișcat „Dumnezeu din ceruri a dat aceasta, eu sunt prea slab pentru a săvârși astfel de biruință” a zis el.

Gabriel fugi la Sibiu, dar în absența lui Șerban Turcii instalaseră domn pe Radu Mihnea. Șerban se retrage în Moldova, dar la Bacău fu bătut de Tătari. armata i se risipi, iar domnul apucă drumul pribegiei în Polonia, apoi în Austria, unde a murit peste nouă ani și a fost îngropat în catedrala din Viena.

O fată a lui Șerban, *Ancuța*, s'a măritat cu Nicolae, fiul lui Mihai, alia Elena, cu fiul lui Andronic, Constantin Cantacuzino. în urmă bogat și puternic. Ca boer, Șerban a construit mănăstirea Co-

mana, aproape de Călugăreni, pe Neailov. Acolo i s'au adus oasele de catre ginerele său Constantin.

ȘTEFAN TOMȘA (1611—15). Odată cu Serban, Turcii au scos și pe Constantin Movilă, care, și el, era părît pentru relațiuni cu Nemții. In locul lui fu numit un aventurier, care se da drept fiu al lui Tomșa. Luase parte cu Turcii la lupte cu Persii, se luptase în Pirinei în luptele dintre Francezi și Spanioli, iar ca domn era străin de obiceiurile țării, aspru, înconjurat de venetici, Greci și Turci, cari-l ațâtau să ucidă boeri¹⁾. Constantin Movilă vine cu armată contra lui Tomșa, dar la *Cornul lui Sas*, pe Prut, fu învins, luat de Tătari, cari voiau să-l ducă hanului lor și se înecă în Nipru. când îl duceau într'o luntre. Constantin era încă copil de 15—16 ani.

Se ridică apoi *Gavrilaş*, fiul lui Simion, dar Tomșa îl bate lângă Iași, apoi vine doamna Elisaveta cu al doilea fiu al ei *Alexandru* și cu aiutoare dela ginerii săi, alungă pe Tomșa în Muntenia. Dar fugarul se întoarce și arde Iașii, așa că din 6000 de case n'au mai rămas decât 600, totuși din nou a fost alungat, iar Alexandru, cu sprijinul ambasadorului francez și al celui olandez, mai ales prin „lănci de aur și argint” căuta să se întărească în domnie.

ALEXANDRU MOVILA (1615—16). Nefericitul copil nu putu domni nici un an, căci el era omul Polonilor și relațiunile Turcilor cu aceștia se stricaseră. Poarta strămută pe Radu Mihnea în Moldova, iar un pașă puternic, *Schender* din Silistra, intră în Moldova și se prefăcu că vrea să azeze lucrurile prin pace. In timpul nopții atacă lagărul polono-moldovenesc, prinse pe Alexandru cu mama și cu toată familia și-i trimise la Constantinopole. Nefericita doamnă a plâns dezoanarea ei, în mărturisirea cea mai dureroasă ce a ieșit din gură unei femei. Dusă la Constantinopole au măritat-o cu deasila, iar copiii, ca să scape cu viață, au primit religiunea mahomedană. Inainte de a părăsi țara, frumoasa doamnă și-a tăiat cositele și plângând le-a încredințat boerilor, ca să le ducă prinos la Sucevita, unde se păstrează și azi, amintire tristă din trecutul nostru dureros.

RADU MIHNEA (1611—16). A domnit cu întrerupere de un an, de patru ori, de două ori în Muntenia, de două ori în Moldova. Era fiul nelegitim, mai mare, al lui Mihnea Turcitu și fusese crescut la Veneția de sora doamnei Cate-rina. Om cu învățătură și mândru, a domnit cu oarecare strălucire, dar a favorizat prea mult pe Greci, încât sub el s'a făcut cea dintâiu răscoală contra acestui element străin. *Barcan* stolnicul și alți boeri chemau mereu pe Șerban să vie din Viena, fapt ce a îndârjit pe Radu să uciză 14 boeri. între cari și pe Barcan.

Nemții erau împăcați cu Turcii¹⁾ și sustineau pe lângă ei pe Șerban. Acesta se împacă cu Gabriel, care cum era de încrezut, începe să-și ia acre de independență față de Turci. Insa *Gabriel Bet-len* provoacă o răscoală, în care pierd Batori (1613) apoi stărueste

¹⁾ „Avea un țigan călău, adică pierzător de oameni, gras și mare de trup, acela striga de multe ori înaintea lui, arătând la boeri: Doamne, s'au îngrășat berbecii, buni sunt de junghiat? Ștefan Vodă la aceste cuvinte rădea și dăruia bani Țiganului”. M. Costin.

¹⁾ *Zaitvatorok* 1606.

el ca să se întărească pace între Germani și Turci. atrage chiar pe Radu, care promitea împăratului ajutor contra Turcilor. Aceștia nu cunosteau negocierile lui Radu, din contră îl strămutară în Moldova, în vederea stricării relațiilor cu Polonii. În Moldova, Radu a contribuit la fapta rușinoasă a prinderii doamnei Elisabeta.

Betlen proiecta o unire a Ardealului, a Moldovei și a Țării Românești, sub conducere ungurească și cu religiunea calvinistă. Inșă planul lui nu s'a realizat nici de către el, nici de Racotestii, cari au urmat după el

INFLUENȚA GREACA. Venirea Grecilor în țările noastre fusese înlesnită mai întâiu prin comunitatea de religione, apoi prin relațiuni comerciale și în cele din urmă prin traiul între ei al celor cari pretindeau domnia. Am văzut domni cari crescuseră între Greci și cari aduceau cu ei pe rudele soțiilor lor, pe creditorii lor și pe toți cari știau să-i servească și să-i lingusească. Soția lui Radu Mihnea se chema *Arghira*, nora sa era fiica Grecului *Skarlati*, bogat negustor de boi în Constantinopole. *Ianaki Katergi* impinse pe ginerele său la domnie și este întemeietorul familiei Catargiilor.

Se înțelege că asemenea domni, cu asemenea rude, voiau puterea, voiau tronul, dar nu-i lega nici o simțire cu binele poporului. Afacerile cele mai însemnate, relațiunile externe, starea financiară, erau date pe mâna acestor rude. Scarlati și Catargi erau adevărații domni la moartea lui Radu. Această influență grecească provoacă nemulțumirea boerilor pământeni și se manifestase întâia oară în actul de închinare către Sigismund, când pusese articolul, ca Grecii să nu facă parte din consiliul cel mare de 12 boeri. Sub Radu, nemulțumirea luă forma unei răscoale, condusă de Barcan. Radu a prezentat Turcilor răscoala ca îndreptată contra lor și a ucis 14 boeri, dar aveau să urmeze alte răscoale, căci cauza persista. Turcii permiteau domnilor toate jafurile și toate apăsările, numai să nu fugă locuitorii și să nu se răscoale boerii, căci în cazul întâiu se spârgeau satele. în cel de al doilea se năstrea războiu. De aceea a fost maziliț Tomșa, de aceea vor fi maziliți domni următori.

ALEXANDRU ILIASI (1616—1618). Când au mutat pe Radu în Moldova, Turcii au numit în Muntenia pe un fiu al lui Iliasi Turcitu, crescut între străini, înstrăinat de țară. Contra lui, Nemții sustineau pe Serban, care a venit și cu trupe de Cazaci, iar Polonii sustineau pe *Gavrilaș*, fiul lui Simion Movilă. Din cauză că trăia înconjurat de Greci, boerii din țară, sub conducerea paharnicului *Lupu din Mehedinți*, s'au înțeles în ascuns să ucidă pe Greci. în absența domnului, care era chemat cu armată contra Polonilor. Alexandru, prinzând de

veste. Lupu cu unii boieri fugira în Ardeal si când domnul se întoarse, intră si Lupu cu ajutor dela Betlen Gabor, atât de pe neasteptate, încât Alexandru încaleca pe cal si fugi iar Lupu tăia pe Greci, mai ales pe negustori, ca sa scoată lefi soldatilor.

GAVRILAȘ MOVILA (1618—20). Isbuti să ia locul lui Alexandru, dar luă asupra-si datoriile lui. Ca să împace pe Lupu, îl facu spatar si-l luă cu dânsul în ajutorul lui Schender. Acesta prinse pe capul răscoalei si-l trase în tapă, iar Gavrilaș după doi ani fu scos si trecu în Transilvania.

RADU MIHNEA (1620—23). După ce a domnit în Moldova trei ani, unde a staruit pentru pace între Turci si Poloni, vazând că răsboiul e inevitabil, din cauza amestecului Polonilor în Moldova, cum si din cauza jafurilor Cazacilor în Turcia, ale Tatarilor în Polonia a cerut singur sa fie mazilit, pretextând că este bolnav de ochi. După Gavrilaș fu numit a doua oară în Muntenia, pe când Schender în locul lui numise în Moldova pe *Gaspar*.

GAȘPAR GRATIANI (1619—20). De origine Morlah, fusese dragoman la Poarta, cu reputația de diplomat iscusit, deaceea Schender îl ridicase la domnia Moldovei. Purtase titlul de duce al insulelor *Naxos* si *Paros*, pe cari le administra din Constantinopole. Părea ca o să facă pe Poloni sa cedeze si vaza lui creștea, încât după sfatul lui Turcii scoaseră pe Gavrilaș. Incuraiat, încercă sa scoata si pe Betlen Gabor, voind să-i ia locul, ca Mihai, însă Turcii îl chemară la Constantinopole. El răspunse, ucizând pe Turcii de lângă sine si trecând pe partea Polonilor, pe care-i primi în Hotin si pe cari-i încredința ca pot cucerii cu o oaste toate părțile până la Dunare.

Hatmanul si cancelarul Polonilor, Zolkiewski (— Jol —) neglijent si încrezut, ascultă propunerile lui Gratiani si intră în Moldova, ocupând întăriirile dela Tutoara, cari se mai păstrau din timpul lui Zamoyski. Polonii erau până la 15.000, pe când Turcii treceau de 60.000, cu mulți Tătari comandați de un om viteaz, Gantemir. Trei zile au respins din întăriri atacul vrăjmașilor, când parte din Moldoveni au trecut la Turci cu hatmanul *Șeptelici*, parte de Poloni au părăsit câmpul în timpul nopții, restul a început să se retragă întăriți cu care si cu tunuri. După două săptămâni ajunseră la granița lor, dar tocmai la trecerea Nistrului au dat năvală să treacă, au stricat ordinea, s'au risipit, s'au înecat, au fost omorâți de Turci si de Tătari. Zolkiewski a fost tăiat de un Tătar, capul lui a fost dus lui Schender si înfipt înaintea cortului într'o sulită. Înainte de începutul retragerii, Gratiani, cauza principală a acestui dezastru, a fugit în munti, unde a fost ucis din ordinul boierilor, cari-l însoteau. Unul din acei boieri, puternicul *Bucioc*, care fugea cu Gratiani, a fost predat lui Schender si tras în tapă.

ALEXANDRU ILIAȘI (1620—21). Fu numit în locul lui Gratiani, dar repede scos si aruncat la închisoare, căci nu putea răspunde cererilor turcesti în războiu. După Iliasi s'a numit ȘTEFAN TOMȘA (1621—23), care de rândul acesta s'a purtat mai blând: „era țara în pace si în tot bisugul, zice Miron Costin, cât părea hie cui că nu este domnia celui dintâiu,.. la a doua domnie cu mult schimbat într'alt chip, după pațimi ce-i venise si lui la cap“. El a construit mănăstirea *Solca*. Radu Mihnea ceru pentru sine Moldova, lăsând Muntenia fiului său.

Succesul contra Polonilor umpluse pe Turci de sperante. Sultanul *Osman*, plecă în capul soldatilor si în 1621 veni în Moldova, al

doilea sultan după Soliman. A pus în fiare pe Alexandru și era să-l omoare, căci, „n'a aflat nimic grijit, nici poduri, nici conace și țara aflând-o furată și stricăță de Leși”. Cu toată multimea lor, Turcii n'au dat nici o lovitură mare, numai lovituri mici împrejurul Hotinului, până au căzut la pace. Cauza nesuccesului se datorea lipsei unui general bun, căci Schender murise.

Pacea se încheie la Hotin, mai ales prin mijlocirea lui Radu Mihnea. Prin ea se întorcea această cetate Moldovei.

RADU MIHNEA (1623—26). A venit a doua oară în Moldova și a lăsat nume de domn măreț și pompos. Miron Costin, cel mai mare cronicar al nostru, îl numește Radu cel mare, iar domnia lui „împărăție nu domnie semănătoare”. Se purta cu boerii după rang, dar judeca cu dreptate. Măreț, luxos, căci „nime din boeri pân în ceji al treia cu haine cevași proaste să nu hie că era de scârbă”. Adevărat că cronicarul dojenește această purtare „că domnul este să se poarte cum biruește venitul țării”.

El a reconstruit biserica bunicului său, arsă de Sinan și care-i poartă numele. A construit și în Moldova la Hârlău curți domnești cu biserică. Autoritatea lui era mare, încât părea domn al ambelor țări, iar în a doua domnie din Moldova țările erau ca și unite, căci fiul său era domn numai cu numele. Dar în acest timp a și fost o pustiire mare din partea Tătarilor, cari au ajuns până la Olt. Din pradă le-au mai smuls Fălcienu, Covurlenii și Tecuceni.

Între Grecii dimprejurul lui Radu, unii erau oameni de afaceri, ca Scarlati, sau *Battista Vevelli*, alții erau obraze subțiri, ca *Chiril Lukaris*, care a încercat să introducă reforma în biserica răsăriteană, ca mitropolitul *Luca*, originar din Cipru, întemeietorul unei mănăstiri din județul Buzău.

Radu Mihnea a murit la Hârlău, de unde rămășițele i s'au adus la București. Înainte de a muri, a hotărât pe boeri să recunoască pe ginerele său, *Miron Barnovschi*, încât țările erau conduse de familia lui.

MIRON BARNOVSCHI (1626—29). Originar din Toporăuți se înrudea cu Movileștii. A fost recunoscut de Turci și prin daruri a împiedecat o invazie a Tătarilor. Cronicarul, om de casă al lui, care-i poartă și numele, vorbește frumos de blândetea lui, de evlavia lui, de îndreptarea țării, după domnia cea cheluitoare a lui Radu. A construit mănăstirea Barnovschi în Iași, mănăstirea *Hângul, Bârnova* și a închinat *Toporăuții* celor patru patriarhii. Când i s'au cerut 40 de pungi pentru vizir, el a refuzat, ca să nu se facă obiceiul, și l-a venit mazilla. Apoi a trecut în Polonia, unde și cumpărase un târg. Iar în locul său a venit cumnatul său din Muntenia.

ALEXANDRU COCONUL (1628—30). „Cu cât cerul de pământ,

cu atâta de hirea tătâne-său departe: om și de trup și de hire slab, boleac, care lucru înțelegând și împărătia că nu este de domnia țării de margine ca aceasta" l-au mazițit după zece luni.

ALEXANDRU ILIAȘI (1627—29) a urmat în Muntenia lui Alexandru, mutat în Moldova. De această dată se arată mai puțin devotat Grecilor. Astfel refuză închinarea mănăstirii Snagovului către sfântul munte, zicând „acum destul este cât au îmbelsugat cei de mai înainte domni muntele sfânt și alte locuri“.

LEON TOMȘA (1629—1632). Fiul lui Ștefan Tomșa obținut cu mari sume domnia Munteniei. I se zicea *Alișon Vodă* și *Stridie*, *Stridiagul*, căci în tinerețe vânduse stridii în Constatinopole. El și doamna lui *Victoria* au dăruit la mănăstirea *Vișorâta*, de lângă Târgoviște, o icoană frumoasă de argint, care se păstrează și azi. Inșă birurile erau grele, satele se spărgeau și boerii erau siliți să plătească sumele fixate, iar „aprozii lui Leon nu mai înceta dela casele lor tot pentru bani, și le lua treapede câte treizeci patruzeci de galbeni, numai de o dată“. Boerii din Oltenia, în cap cu *Aslan Vornicul* și cu aga *Matei* au pribegit în Ardeal, unde după Gabriel Betlen se ridicase *Gheorghe Racoti*. Ca să-i aducă în țară, Leon le trimise solii cu jurământ, dar pribegii învinseră și înaintară până sub *dealul viilor* (sub mitropolia de azi) unde o nouă luptă ieși pe partea domnului. Parte din boeri au căzut în mâinile lui Leon, parte au scăpat și au trecut din nou în Ardeal. Aslan, care se trăgea din Petru Șchiopu și aspira la domnie, trece pe partea lui Leon, iar ceilalți hotărâsc să ceară domn pe Matei, Pașă mare la Dunăre, ca și Schender, era *Abazza*, la care boerii trimiseră un preot, originar din Nicopole, cu rugăminti și cu promisiuni.

Ca să împace pe fugari, Leon trimetea scrisori boerilor și lui *Racoti*, iar în 1631 a dat un hrisov contra Grecilor. Spune în el, că a adunat toată țara: boeri mari și mici, roșii, mazili, sluiitori „și s'au adevărat, cum toate nevoile și sărăcia țării se încep dela Greci streini, cari amestecă domniile și vând țara fără milă, strică toate lucrurile bune, adaogă legi rele și asuprite“, nesocotesc oamenii de țară. El jură că a scos pe Greci din țară și că va păzi legătura aceasta.

Poarta mazileste pe Leon și numește în locu-i pe *Radu*, fiul lui Alexandru Iliasi din Moldova, pe când *Abazza* îmbracă pe *Matei* cu caftan de domnie. *Radu* vine cu armată de Moldoveni și de Turci, cu cari *Matei* dă lupta pe *Colentina*, lângă mănăstirea *Plumbuita*: „Bucurestenii cu copiii se suia pe garduri de se uita cum se bate rășboiul“. *Matei* a biruit, dar a trebuit să meargă la Constantinopole, unde a stat trei luni, apărându-se cum de s'a opus ordinului, cum de a ucis Greci, pânăce a izbutit prin daruri și prin protecțiunea lui *Abazza* să sărute mâna sultanului.

MOISE MOVILĂ (1630—31). Era alt fiu al lui Simion; cel mai mic *Petru*, s'a călugărit și a ajuns vestitul mitropolit al Chievluk, stâlp al bisericii moderne ortodoxe, cu mari merite pentru cultura rusească. Moise era hănuit pentru legăturile lui cu Polonia și a fost înlocuit cu ALEXANDRU ILIAȘI (1631—33) a doua oară. Un Grec puternic, *Batiste Veveli*, era adevărat guvernator al țării și deaceea s'au răsculat boerii, după exemplu boerilor munteni. Domnul de frica multinii, care striga: „dă-ne, Doamne, pre Greci“ a fugit spre Huși, în cele din urmă le-a dat pe *Batiste*, pe care l-au făcut fărâme cu topoarele. Iliasi abia a scăpat la Gălati și de acolo la Stambul.

MOISE MOVILĂ (1633—34). După fuga lui Iliasi, boerii che-

mară din Polonia pe Barnovschi, care trebuî să meargă la Constantinople, ca și Matei, deși cercase prin Abazza, ca să scape de acest pahar. A plecat cu mulți boeri și cu preoți, dar Turcii îl învinuiu de petrecerea lui în Polonia. L-au băgat la închisoare, din care nefericitul domn a scris mamei sale cu rele prevestiri de moarte. Nu după multe zile a fost executat, în fața sultanului și a divanului lui: „și a doua zi au ars și Țarigradul noaptea, câteva mii de case... că a arătat Dumnezeu sânge nevinovat, că era Barnovschi Vodă om cu frica lui Dumnezeu... că în multe nopți l-au zărit prin miezul nopții îngenunchiat înaintea icoanei la rugă cu mare oserdie“.

După ce a ucis pe Barnovschi, sultanul a lăsat pe boeri să aleagă ei domn și au ales pe Moise, a doua oară, care nesimțindu-se sigur și temându-se de soarta lui Barnovschi, a trecut în Polonia cu multă avere, iar prin stăruința lui Abazza, a primit domnia Vasile Lupu vornicul.

MATEI BASARAB și VASILE LUPU.

Acești doi domni se disting în vârtejul domniilor de dinaintea și din urma lor, mai întâiu prin domnia lor neobișnuit de îndelungată, apoi prin activitatea lor folositoare înăuntru, în urmă prin libertatea de mișcare față de Turci.

Matei prin mamă se trăgea din boerii Craiovești, originar din satul Brâncoveni (Romanati). Deși aproape bătrân când a luat domnia, s'a arătat de o energie neobișnuită, de un spirit întreprinzător, admirat de contemporani, până la moarte. A domnit din 1632, deși întărit în 1633.

Vasile era Albanez cu educațiune grecească. Când cu revoluțiunea contra Grecilor sub Iliasi, știindu-l Grec „au svârilit unul cu un os și l-au lovit în cap, de care lovitură au fost rănit multă vreme Vasile vornicul“. Tatăl lui, aga ¹⁾ Nicolae, a murit la Țârgoviște și s'a îngropat într'o biserică, iar mama lui se chema *Tudosca*, fata lui Bucloc cel tras în țapă. Ambițios și măreț, el a contribuit la pierderea lui Barnovschi și la mazilirea lui Moise Movilă.

Deși amândoi domnii luaseră domnia prin răscoală contra Grecilor, văzură că nu o pot păstra fiind vrășmași cu ei. Deaceea, luară câteva măsuri drepte contra lor, mai ales Matei, însă tot își aleseră dintre ei miniștri și consilieri. Astfel vistiernicul lui Matei a fost Grecul *Ghinea Tucalas* (Olarul) iar oamenii cei mai de încredere ai lui Vasile au fost tot Greci.

În anul 1639 Matei adună țara și dete un hrisov prin care a liberat de închinarea la locurile sfinte 22 de mănăstiri: Tismana, Cozia, Cotmeana, Bistrița, Argeșul, Dealul, Glavaciocul, Snagovul, lăsând închinat numai pe acelea

¹⁾ Generalul infanteriei (luat dela aga al ienicerilor).

pe cari „singuri ctitori lor le-au închinat”. Se vede cum calugării Greci pusese ră mâna, fără acte sau cu acte false, pe mănăstirile cele mai mari ale țării, cu moșile daruite de domnii și de boerii evlavioși.

BUNA STARE A ȚĂRILOR. Era sultan atunci Murad al IV-lea „un împarat leu” îl numește Costin, care însa s'a rasboit cu Persii și n'a trait nici mult, iar sultanii de dupa el au fost slabi sau minori. Deaceia s'au bucurat domnii noștri de mai mare libertate, deși trimeteau daruri multe.

Cu toate cheltuelile la Constantinopole, cu tot luxul lui Vasile și cu toate constructiunile lui Matei, totuși țările s'au bucurat de o prosperitate fara seamana cu domniile de mai înainte și din urma.

Despre Matei cronica spune că țara „cu mare cu mic se bucura și da laudă lui Dumnezeu, pentru domn bun, că avea pace și odihna despre toate partile și ziese care avea hrana den destul”. Iar Costin, care a vazut ultimii ani ai domniei lui Vasile nu gasea destule cuvinte de admirare: „Fericita domnia lui Vasile Voda, în care de au fost cândva aceasta țara în tot binele, cu bișug și plina de toata averea, cu mare fericire!”.

„Sultan Murat într'acolo zabovindu-se cu oștile, în partile acestea stau fericite veacuri, liniste și pace întemeiată din toate părțile... ca de au fost cândva vremi fericite acestor parți de lume, atunci au fost. Plina țara leseasca, voi zice de aur, la care pe acele vremi, isvorita din Moldova, cu boi de negot, cu cai, cu miere și aducea den acea țara tot aur și argint. Putea-voi zice că sarac nu se afla pre acele vremi, doar care nu-si vra sa aiba... Iar de pre acele vremi se cunoaste paharul mâinii lui Dumnezeu, aproape de schimbare... că la mare sburdaciune erau țările aceste. Și cari țări se snie pre la mari bișuguri, sburdează hirea omeneasca, și sburdaciunea naște păcatul și pre pacat îl urmează mânia lui Dumnezeu. Așa țara lesească era la mare sburdaciune așa și țara Moldovei”.

Sburdaciunea era însa de partea domnului, de partea nepoților lui, cari erau spaima familiilor, de partea și a câtorva boeri, pe când asupra poporului de jos apăsa grea mâna Albanezului. În 10 ani de domnie a dat gădelui 15.000 de victime, unii vinovati de delicta ușoare contra proprietatii, adică a sasea sau a șaptea parte din populațiunea majoră a țării!

Matei era modest, econom, ridica însă și el bani, ca să plătească armata, pe care o ținea gata pe picior de rășboiu, ca să construească multimea de biserici, ca sa lupte cu darurile lui Vasile, poporul nu s'a ridicat însă contra lui, cum s'a ridicat împotriva aceluia.

Vasile avea „hirea înaltă și împaratească mai mult decât domnească”. La nunta fetei sale cu principele *Ianus Radziwill* din Lituania, a desfășurat un lux împaratesc. Au venit în Iași nobili poloni cu curțile lor. Petru Movilă din Chiev, soli cu daruri dela Racoti și dela Matei: „n'au lipsit nimică din toate podoabele câte trebuiau la o veselie ca aceea, cu atâția domni și oameni mari din țări străine: meșteri de bucate aduși din alte țări, zicăături, jocuri și de țară și străine, curtea împodobită toată și strânși boerii și căpiteniile țării, feciori de boeri, oameni tineri, la alaiuri pre cai turcești, cu podoabe și cu petiene de slice. Și asă cu petrecanii trăgându s'au veselit câteva săptămâni”.

RELAȚIILE CU TURCII. Nici odată nu s'a arătat așa de mare lăcomia Turcilor. Făcuseră obiceiul să dea domniile la trei ani, sau mai repede, ca să ridice suma fixată pentru începutul domniei; apoi adăogaseră, ca și la fiecare an să se plătească regulat o sumă mai mică. Cereau dar lui Vasile și lui Matei, sumele de fiecare an și suma ce-ar fi plătit, dacă ar fi fost numiți din nou la trei ani. Viziri, dregători mari, sultanele *valide*, (mame) și însuș sultanul aveau parte hotărâtă. Vizirul fixa suma, capuchehaelele, uneori se lăsau cam grei, pretextând că țara e săracă, dar vizirul se oferea să-și plătească el suma, cu dobândă. Uneori își vindea protecția unui domn, apoi celui alt, dacă da o sumă mai mare. Demnitarii mai mici, în special cei depe lângă sultan, se vindeau ca să lucreze chiar contra vizirului. Matei a izbutit să piardă pe caimacamul, locotenentul sultanului, în timpul când se luptase în Asa.

Caimacamul împuternicise pe Vasile să cucerească Muntenia. Matei se plânse sultanului, dar temându-se că plângerea sa va fi oprită de caimacam, învățase pe omul său să o dea chiar în mâna împăratului. Omul a așteptat o zi, în care sultanul ieșea la vânătoare, a trecut pe dinaintea alaiului cu grabă mare, ca și când ar fi îndeplinit o solie. Suveranul l'a oprit, i-a luat hârtia, s'a infuriat, mai ales că silihtarul (spătarul) cumpărat de Matei a găsit ocazia să căineze soarta desperată a țărilor și să insinueze că solul își va găsi moartea. Sultanul a trimis la caimacam pe sol cu păzitori, ca să-l aducă teafăr înaintea lui. În zadar a încercat caimacamul să corupă pe păzitori, solul a fost adus teafăr și ajutând silihtarul. Caimacamul fu aruncat la *Edicule*, iar în noaptea următoare strangulat, deși ținuse frânele puterii peste 15 ani.

Prin daruri a reușit să înlăture pe vechii domni pretenedenți. Cu 35 de pungi a obținut să se taie nasul și urechile lui Leon, care a fost purtat prin Capitală, pe când crainicul striga: „așa va păți oricine va încerca să corupă pe marii împărăției ca să obție domnii. Prin bani scuză Matei absentele sale, când era chemat la lupte, sau ca să sărute mâna noilor sultani. Cu bani astupa gura Turcilor pentru pregătirile sale militare, pentru corespondența cu puterile străine. El a cunoscut bine psihologia Turcului de atunci: „Turcului cu o mână să-i întinzi darurile și cu cealaltă să-i arăți sabia“. Se făcea modest, rugător, se oferea să cedeze scaunul și unui hamal, numai nu unui domn în scaun (Vasile). Se oferea să plătească ofertele altora și la ocazie purta pe trimișii turci pe dinaintea armatei permanente, care se urca la zeci de mii de oameni (30.000 după unii).

Astfel bătrânul a putut cârmui țara cu energie, deși

era vrășmășit de toți vecinii, chiar de Racotî, cu care aveau tratat de alianță.

RELATIUNI EXTERNE. Matei a rămas tot timpul vrăjmas neîmpăcat al Turcilor și a căutat aliați contra lor. Mai întâiu s'a aliat cu Racotî, ca să aibă adăpost în caz de mazilire. Deși a încheiat tratat formal, deși îi lăsa pe fiecare an venitul dela pășunile păstorilor ardeleni (5000—6000 de taleri) deși într'un războiu cu Turcii, Racotî a biruit numai pentrucă Matei sta cu armata gata, încât a atras la granița sa parte din armata turcească, acela nu i-a dat ajutor efectiv, ba în spatele lui trată și cu Lupu. Deaceea Matei a căutat alianța împăratului creștin, la care a trimes mai multe solii, fără rezultat, căci atunci se purta războiul de 30 de ani. A căutat alianța Venetiei și a Poloniei, sta în legătură cu căpetenii bulgare, cari voiau să ridice steagul revoluției, A și fost el recunoscut șeful unei coaliții de către *Vladislav IV* al Poloniei, dar nu s'a început nimic din cauza mortii regelui. Numai cu Rusii nu se împăca bătrânul, căci erau prieteni cu Cazacii, aliații lui Vasile, deaceea n'a voit să primească pe solul lor: „să nu-i văz fata“ a fost răspunsul lui.

Vasile, cu toată ambiția lui, a fost mai credinc'os Turcilor, cu al căror sprijin voia să ia nu numai Muntenia, ci și Ardealul. Mai târziu prin înscrisurile cu Polonii și cu Cazacii se depărtează de Turci, dar în urmă îi vine detronarea.

LUPTELE DINTRE VASILE ȘI MATEI. Cei doi domni erau vrăjmași dela începutul domniei. Matei deschisese ochii lui Barnovschi să vadă că Lupu îi este inamic, pe de altă parte, Vasile, chiar din anul suirii sale pe tron, în 1634, începuse intrigi contra lui Matei la Turci și la Racotî. Incredutul Albanez desconsidera pe Matei „prostătec ținea Vasile Vodă pre Matei Vodă“ zice Costin și credea că-i poate ocupa țara cu ușurință.

Vasile voia să lase Moldova fiului său *Ioan*, iar el să treacă în Muntenia. Motivul de ceartă cu Matei îl găsea într'o cestiune de bani. El cheltuisese la Constantinopol 40.000 de taleri, ca să ucidă pe un grec *Celebi Kurt*, care intrigă la punerea domnilor, cerea dar jumătatea sumei. Matei nu voia să dea, zicând că nu în folosul său a dat Vasile suma și propunea ca să judece și să hotărască diferendul o comisiune, în care să intre și mitropolitul său.

Dupăce a dat bani mulți, Vasile cu voia vizirului și a pașei din Silistra, intră în Muntenia, și ajunge până la Rimnic (1637). Matei trimese repede după ajutoare la Racotî, iar cu călărirea și cu oastea sa de țară ieși întru întâmpinarea lui Vasile. Din Transilvania îi veni prin pasul Buzăului un mic ajutor, comandat de *Kemeny Ianoș*. Vasile se retrase după o scurtă încăerare între cavaleria muntenească și moldovenească. Matei ar fi vrut să urmărească pe Lupu, *Kemeny* nu-i dăde ascultare, deaceea Matei se

plânse lui Racoti. Turcii se prefăcură că se supără pe Vasile, asigurară pe Matei de domnie liniștită și se părea ca totul s'a petrecut cum trebuia.

Lupu se asigură însă de un ajutor la Tătari, căci luase în căsătorie pe o rudă a hanului, scoase și act de domnie pentru Ioan în Muntenia și veni a doua oară (1639) asupra lui Matei, ca îndeplinind ordin împărătesc. Matei trimise după ajutor la Racoti, pe când acesta cerea dela Lupu plată, ca să nu sustină pe Matei¹⁾.

Matei se întărise la Teleajen, ca să apere Târgoviștea, dar Lupu se îndreptă spre București. La *Ojogeni*, pe Prahova, Lupu fu bătut desăvârșit, scăpă cu fuga la Turcii din Brăila și n'a lăsat din întreprinderea sa decât titlul frumos „Domn al Moldovei și Țării Românești”.

În anii următori, Vasile a continuat a intrigă contra rivalului său, deși Ioan murise la Constantinople. Numai în 1644 s'au împăcat cei doi domni, cu jurământ de boeri și de mitropoliți, numindu-se unul pe altul frate, chiar frate iubit. În amintirea acestui act, a ridicat Lupu în locul bisericii tatălui său frumoasa biserică *Stelea* din Târgoviște, iar Matei trainica mănăstire din *Soveja*.

Anii din umă ai lui Vasile au fost întristați printr'o invazie groaznică a Tătarilor, înaintea cărora domnul a fugit, iar barbarii au dus cu ei robi, chiar din familiile mari boeresti.

Altă pustiire au făcut Cazacii, peste cari se ridicase un om de jos, *Bogdan Hmielnitchi*, viteaz și întreprinzător, încât învinsese pe Poloni într'o mare luptă. El cerea pentru fiul său *Timuș pe Ruxandra*, fiica mai mică a lui Lupu, și fiind refuzat, jefui țara mai rău decât Tătarii. În cele din urmă, Vasile primi de ginere pe Timuș.

Această încuscrire, iar a deșteptat pofta lui Vasile să cucerească Muntenia, dar nici Matei „nu dormia”.

GHEORGHE ȘTEFAN. În 1648 muri Gheorghe Racoti și-i urmă fiul său cu acelaș nume. Matei continuă cu fiul relațiunile tatălui: reînnoirea alianței, darul de 5000 de taleri, și doi cai, Vasile însă nici nu căută, nici nu izbuti să stea în relațiuni prietenesti cu Ardealul, căci el avea gânduri asupra acestei țări, pe când Racoti voia să puie în Moldova un om devotat, care să-l ajute să ia coroana Poloniei. Omul devotat se găsi în persoana logofătului Gheorghe Ștefan, care fusese trimis cu însărcinări diplomatice în

¹⁾ „Mateiu Vodă Băsărabă” de Ion Sârbu.

Ardeal de către Vasile și care împreună cu Racoti cel nou puse la cale răsturnarea domnului său. Mulți boeri se scârhiseră de favorizarea elementului grecesc, poporul era și el stors de biruri și împrăștiat de invaziile tătarilor și căzăcești, încât deodată Lupu se văzu părăsit de toți. Gheorghe Stefan se înțelesese să-i vie ajutor de la Racoti și de la Matei, iar la ziua hotărâtă se unii cu acele ajutoare, după ce convingeră pe Vasile să licențieze oștile și să-i dea lui plata lor.

În ajutor venea Kemeny, iar de la Matei, spătarul *Diicu*. Vasile fugi la Hotin, fără să opui vreo rezistență, iar după ce-i sosi familia cu averile fugi la Camenița, cerând ajutor de la Timuș, pe când Gheorghe se așeză în domnie în bucuria tuturor (1633).

INTOARCEREA LUI VASILE, AL TREILEA RASBOIU CU MATEI. În mai puțin decât o lună, veni Timuș cu oaste puternică de Cazaci, risipi în mai multe lovituri trupele de țară, nu încă destul de devotate a lui Gheorghe, căci ajutoarele străine îl părăsiseră și Vasile luă iar domnia. Împins de firea lui răsbunătoare, Vasile urmări pe Gheorghe în Muntenia, spre a-și răsbuna și asupra lui Matei.

Marginea țării spre Moldova o apăra Diicu cu 8000—9000 de oameni, cari se retraseră înaintea armatei superioare a lui Timuș. Târgovistea era ținta năvălitorilor, cari în mici încercări ieșiră biruitori, dar când se apropiară de capitală, Matei îi aștepta la o luptă hotărâtă.

La *Finta*, năvala Cazacilor fu mai grozavă decât oricând, mare fu stăruința Moldovenilor, încurajați de prezența Cazacilor, însuș Matei fu rănit la genunchiu, dar „nearătându-se nimică de rană, au îndemnat oastea sa ca un deplin oștean”. Contrariat și de o ploaie cu vifor, Vasile, cu totul zdrobit, a luat fuga, urmărit de Gheorghe, care merse să asedieze Suceava, unde se găsea familia lui Vasile cu averile lui. Vasile fugise peste Nistru de unde Timuș cu Cazaci noi, veni să despresoare Suceava, dar după un asediu de câteva luni a perit Timuș lovit de tun, iar Cazacii au predat cetatea.

SOARTA LUI VASILE, SFÂRSITUL LUI MATEI. De la Cazaci, unde nu mai avea pe Timuș, Vasile fugi la Tătari, cari-l trimeseră Turcilor. Aruncat în Edicule, închisoarea celebră, mai mult ca să spună ce bani a lăsat în țară, nefericitul domn, a murit departe de țară în care domnise cu strălucire, tocmai când părea că se întorc speranțe noi.

Nici Matei nu mai ajunsese un an după *Finta* și muri la Târgoviște, de rana câștigată în luptă (1654). Ultimele zile

i-au fost întristate de o revoltă a *seimenilor*, cu cari se uniseră și dorobanții. Li strigau să le dea câte trei lefi că ei au câștigat războiul, să se ducă la călugărie că a îmbătrânit, iar într-o zi au ucis pe miniștrii Gheorghe Tucalas și Radu Vărzaru, pe cari i-au căutat și prin camera domnului bolnav.

La vestea morții lui Matei, Racoți scria „de-ar vrea Dumnezeu să nu fie adevărat“. Gheorghe Ștefan îl numia „tată“. O dorință a marelui domn nu se putuse îndeplini, mereu ceruse dela împăratul creștin pe Mihail-Pătrașcu, nepotul lui Mihai, ca să-l lase moștenitor, încât domnia nu rămase cui voia el.

CULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN SEC. XVII. Biserica rămâne și în sec. XVII instituțiunea principală de cultură. Ca organizație și limbă era tot biserica slavonă, însă dela domniile lui Radu Mihnea începe influența limbii grecești și alături cu ea, apare timid limba românească. Astfel pe la 1620, Teofil, episcop la Râmnic, scria în românește inscripția de pe o cruce, dăruită mănăstirii Bistrița.

Curentul grecesc fu întărit prin urcarea pe tron a domnilor crescuți între Greci, apoi prin călătoriile și petrecerea în țară a atâtor ierarhi orientali, ca *Chiril Lukaris*, *Teofan* al Ierusalimului, *Macarie* al Antiochiei și a altora. Urmarea cea mai apropiată a atâtor vizite fu creșterea darurilor către bisericile din Orient, închinarea unui mare număr din mănăstirile noastre cele mai bogate la mănăstirile din acele locuri. Închinarea merse așa de repede, încât la urcarea lui Matei și Vasile în domnie, cele mai însemnate mănăstiri erau dependente de mănăstirile străine, unele cu acte false.

Adversar acestei închinări, partizan al slavonismului și în același timp caligraf mare al limbii slavone, a fost *Anastasia Crimcă*, dela care ne a rămas o *Evanghelie* și mai multe alte cărți de o mare frumusețe, mitropolit în Moldova pe vremea Movileștilor și a lui Barnovschî. El este ctitorul mănăstirii *Drugomîrna*, aproape de Suceava, una din cele mai frumoase biserici din țările noastre. Înaltă, sveltă, cu ornamentații migăloase, cu ziduri puternice de cetate, mitropolitul oprea închinarea ei, cum și alungarea călugărilor din ea, cu blestem arhieresc întrecut, cu „araitema“ și cu „maranafta“ de care nu pot să scape niciodată sufletele.

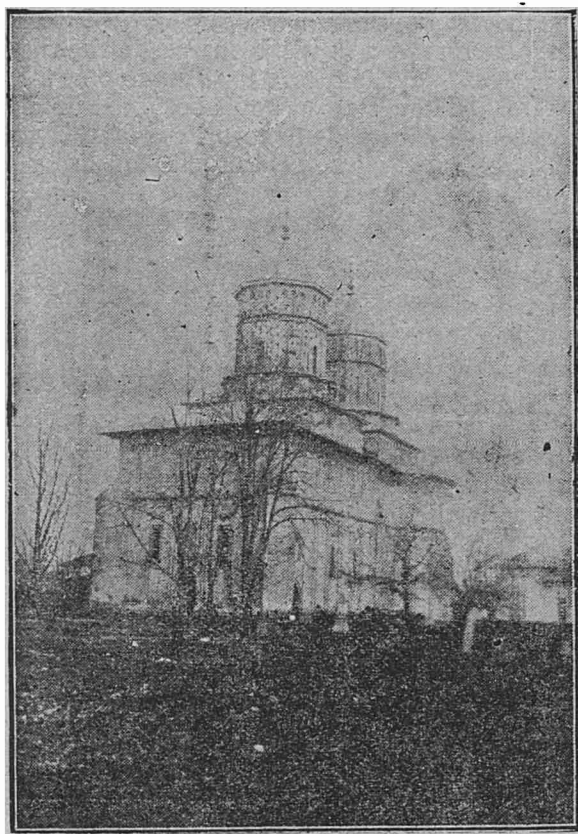
Încât privește viața monastică și pregătirea preoților, ca să-și exercite slujba lor, lăsau mult de dorit și una și alta. Pentru slaba pregătire a preoților e destul să spunem, că preotia se mostenea. Era de ajuns, ca să se plătească „dajdia preotească“ mai ușoară decât dările țărănești, și să se continue darul preotiei, sau ca să plătească oricine banii trebuitori, spre a-l obține. Multi erau preoți numai ca să fie scutiți de dări, dar în biserică nu intrau căci nu se pricepeau. De aceea un Grec de pe la 1630 ni-i descrie astfel: preoții nu știu să boteze, nici să liturghisească, de cununie și maslu când aud se minunează, nu mai știu nimic, ci mănâncă doar la colivă.

Se înțelege că cei cari serviau învătau cel puțin cititul, scrisul.

cântările dela tatăl lor, sau într'o mănăstire, sau la episcople, unde primiau darul: unii învătau în ă și după hirotonie, ca fiul unui protopop din Maramureș, care avea „un călugăraș în casa noastră. de ne învață un fecior al nostru, ce este popă“.

Spre îndreptarea acestei stări a contribuit reforma mănăstirilor, întreprinsă de Barnovschi și activitatea domnilor Matei și Vasile

CONSTRUCȚIUNILE LUI MATEI. Cum s'a așezat în domnie, Matei a început să repare bisericile vechi stricate

Biserica Stelea.

de vreme, cum și să construească altele noi. A reparat în Câmpulung vechea biserică a lui Alexandru. A construit o

biserică în Pitești, iar în Târgoviște a construit din nou cetatea și curțile domnești. Tot el a construit biserica domnească din Ploiești, episcopia din Buzău și a reparat biserica *Sf. Dumitru* a boerilor craiovești din Craiova. Numele lui ni-l arată inscripția mănăstirii *Căldărușani*, precum tot el a construit mănăstirea din *Soveja*. Aproape de vechea Bistriță a ridicat mănăstirea *Arnota*, care trebuia să-i păstieze înormântul.

CONSTRUCȚIUNILE LUI VASILE LUPU. Mai puține, dar mai luxoase au fost construcțiunile domnului Moldovei. Cea mai frumoasă, minune de arhitectură și de sculptură fu biserica *Trei Ierarhi* (Sf. Ioan, Vasile și Grigore) numită și *Trii Svetite* din Iași. „Pe un trup de piatră“, ca Galata lui Petre Șchiopu, dar cu podoabe noi și cu două turnuri, biserica lui Lupu se distinge prin mulțimea sculpturilor în piatră, cari o învelesc dela crucile turnurilor până la bază, ca o dantelă neperitoare. Ferestre false, mii de flori și de arabescuri lucrate de meșteri răsăriteni, săpături gotice la uși și la ferestre împodobesc această minune arhitectonică. Din nenorocire, nici această podoabă nu se păstrează în frumusețea ei originală, căci a fost complet reparată în zilele noastre.

Altă construcție a lui Vasile a fost mănăstirea *Golia*, ridicată în locul altei biserițe mai vechi a unui boer Golea, dar care azi se găsește foarte stricăță.

Bine păstrată este biserica *Stelea* din Târgoviște, construită pe locul unde tatăl său Nicolae construisese o bisericuță, numită după proprietarul locului Stelea. Biserica e mare și încăpătoare, cu două turnuri, cu contraforturi, cu ornamentări gotice la uși și la ferestre, cu discuri de smalt în planurile turnurilor și pe câmpul pereților.

Dintre urmașii lui Vasile, Gheorghe Duca a construit pe dealul de lângă Galata (Iași) o mănăstire frumoasă, numită Cetățuia, fiindcă acolo a fost vechea cetate a Iașilor. Mănăstirea lui Duca imită Trii Svetitele, fără sculpturile migaloase ale acesteia. Doamna Anastasia, soția lui Duca, a ridicat biserica Alba, pe locul unde se ridica mitropolia Iașilor.

În București, urmașul lui Matei, Constantin Cârnu, a construit pe *dealul viilor*, o biserică, reparată de Constantin Brâncoveanu și care este mitropolia Bucureștilor. Soția lui Cârnu, doamna *Bălașa*, a construit biserica *Jitianu* din Craiova.

CARTI ROMÂNEȘTI ÎN TIMPUL LUI MATEI ȘI VASILE. Din cauza războaielor și a deselor schimbări de domni, nu s'au mai tipărit cărți la sfârșitul sec. XVI-lea și la

începutul sec. XVII-lea până la 1635. Sub domniile îndelungate și mai liniștite ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu se așază tipografiile în ambele țări, cu material și cu lucrători ceruți dela Petru Movilă, din Chiev.

Mai întâiu Matei, încă din 1635 tipărește la Câmpulung un *Molitvenic* slavon, iar în anii următori mai multe cărți slavonești pentru slujba bisericească. În 1640 tipărește în românește *Pravila* (legea) tradusă din slavonește de călugărul *Mihail Moxalie*. Cartea nu este un codice spre folo-

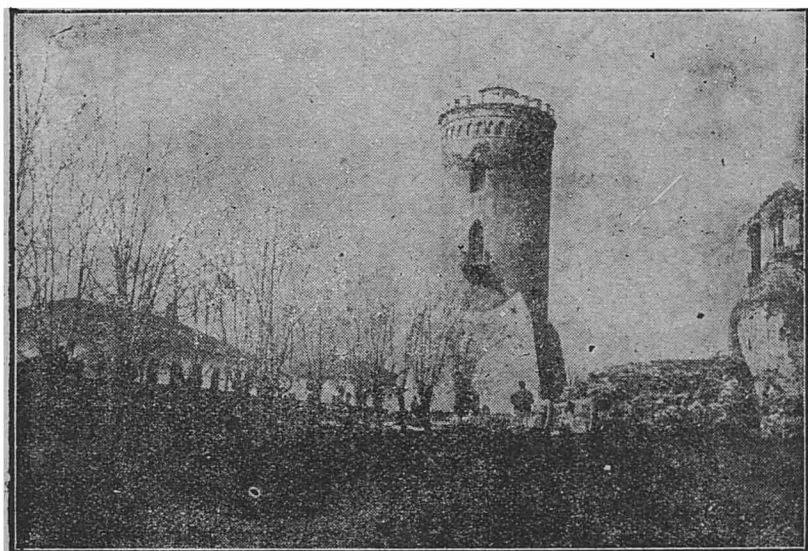
Ruinele Curții Domnești.

sința judecătorilor, ci un conducător duhovnicilor „cum va vindeca sufletele oamenilor de păcate, iar într-o mână de mirean să nu se dea”. În 1642 se tipăresc două cărți de învățăături (predici) *cazani*, una în Câmpulung, alta la mănăstirea Govora, cea dintâiu tradusă din grecește, cea de-a doua din rusește. Aceasta este o lucrare considerabilă. un în-folic de 600 de pagini. Prefața a scris-o cumnatul domnului. *Udriște Năsturel*, bărbat învățat, care a servit pe Matei în negocierile lui diplomatice cu Lupu și cu apusenii, căci stia latinește.

Mitropolitul Ștefan tipărește în 1651 serviciul *botezului* și *ml-rul* căci, zice el, ni se face mare imputare „cum nu știm sluj-tainele“

În 1652 apare în Târgoviște, unde se mutase tipografia, *Indreptarea Legii*, o pravilă mai mare, care se deosebesc de pravila lui Moxalie. Titlul ei spune că s'a tradus „depe limba elinească pe limbă proastă rumânească“ de un calugăr *Daniil* „din țara Pa- noniei“ însă în realitate este textul publicat în Moldova sub numele de *pravilele împărătești*.

Vasile Lupu și mitropolitul său, un mare om, Varlaam, după ce au obținut meșteri și tipografi dela Petru Movilă,

Turnul și parte din ruinele Curții (Târgoviște).

au început o mare activitate în mănăstirea Trei Ierarhi. În 1643 mitropolitul a terminat *Cazania* ce poartă numele lui și care s'a răspândit în toate ținuturile românești. În cuvântul introducător domnitorul se adresează „cătră toată semenția *românească*“ și oferă cartea „daru limbii românești“.

Dintre toate cărțile bisericii, se pune pe românește cu mai mult zel predica, fiindcă este partea cea mai puțin legată cu oficiul, dar în același timp răspundea nevoii de a lumina poporul, într'un timp, când din toate părțile se făceau încercări să-l abată dela vechia lui credință. De altfel, această parte o putea ceda și biserica oficială cu mai mare înlesnire, precum și în biserica latină predica se ține în limba poporului

Eustratie logofătul a tradus din grecește *Pravilele împărătești*, cari au fost tipărite în 1646 și încorporate apoi în Indreptarea Legii a lui Matei. Tot *Eustratie* se crede că a tradus pe la 1648—49 opera istoricului Herodot, care s'a publicat numai în zilele noastre.

ȘCOALA VASILIANA. Vasile a întemeiat și o școală după modelul celei din Chiev, în care se învăța limba latină. Ca conducător al ei aduse pe însuș rectorul școalei din Chiev, pe călugărul preot *Sofronie Pociatchi*, împreună cu câțiva elevi ai lui. Organizarea școalei din Chiev, după care urmă și cea din Iași, era aceeaș ca a colegiilor iezuitice din apus și din Polonia. Se predau cunoscutele *trivium* (gramatica, retorica, dialectica) și *quadrivium* (aritmetica, geometria, astronomia, muzica) pe care le încorona teologia. Din această școală au ieșit scriitori de hrisoave, preoți și poate marele cărturar al secolului, spătarul *Nicolae Milescu*.

Nu se știe cât timp a rămas *Pociatchi* în țară, însă nu s'a mai putut insufla vieată culturii slavone, cu toate că s'au mai tipărit cărți bisericești slavone, căci pe la 1680 mitropolitul *Dosoftei* constată „că și acea puțină sârbie ce-o învăța de-antălegea încă s'au părăsit în țară“. Chiar la această dată, se înființă de către un patriarh grec, care a venit pe la noi de multe ori, o tipografie grecească în Cetățuia și de acum încep să apară cărți grecești, cărora le fac concurență cele românești. Profesori greci vestiți au fost la noi pe atunci *Pantilimon Ligaridis*, dascălul lui Daniil Panonianul și *Nicolae Keramevs*, care învăța în chiliile dela Sf. Sava din Iași, unde a și murit

TRANSILVANIA. ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. XVII.

DECADENȚA PUTERII TURCEȘTI. Decadența Turciei a mers mai departe în secolul al XVII-lea. Erau ridicați pe tronul sultanilor copii nevârștnici, sau nebuni, cari dispăreau tot așa de repede cum se urcaseră, încât imperiul ar fi căzut atunci, dacă nu s'ar fi ivit viziri energici, cari l-au ținut pe panta peirii. Câțiva viziri celebri s'au ridicat din familia albaneză a *Kuprurilor*, cari aproape o jumătate de secol au hotărât destinele Turciei, atacând pe creștini, sau apărându-se cu îndârjire, mai ales, contra Austriei și Rusiei.

POLITICA AUSTRIEI ȘI RUSIEI ÎN ȚARILE ROMÂNE. Austria, mai întâiu, apoi și Rusia, urmăreau să profite de slăbirea Turcilor și să ocupe țările stăpânite de ei.

Austria avea drepturi ereditare asupra Ungariei, pe care a cucerit-o, după un războiu îndelungat, dar după cucerirea Ungariei, voia să cucerească și țările noastre, cum și toată Peninsula Balcanică.

Cucerirea țărilor noastre și a țărilor din sudul Dunării o voia însă și Rusia, stat care s'a ridicat târziu între statele mari, dar care era legat de creștinii supuși Turcilor prin origine, prin limba și prin credința ortodocșă.

În calea acestor puteri se găseau principatele noastre, cari au devenit locul de luptă în numeroase războaie, câzând pradă când creștinilor, când Turcilor. Fără armată, fără cetăți de apărare, cârmuiți de domni efemeri, este o minune cum de ne-am putut păstra ființa și de a avea câte un domn însemnat nu numai la noi, dar cunoscut și peste hotare.

CONSTANTIN ȘERBAN (1654—58). Boerii și armata nu aleseră pe nepotul lui Matei, pe Diicu, ci pe un fiu nelegitim (cu o preuteasă din Dobreni) al lui Șerban. Se intitula Basarab, poporul i-a zis *Cârnu*, căci Matei îl tăiasse la nas, simțind că umblă după domnie. Obținând întărirea dela Turci, căta să mulțumească pe soldați, marindu-le lefii, făcându-le daruri, judecând poporul cu dreptate, încât țara era mulțumită.

Constantin încercă să desființeze pe soldații seimeni, cei mai mulți Bulgari, sperând să fie susținut de dorobanții, recrutați din țară. Aceștia se uniră însă cu mercenarii și pricinuiră mari turburări, ucizând boeri, ținând pe domn închis, jefuind țara și bisericile. Atunci a fost ucis *Papa* din *Brâncoveni*, rudă cu Matei. Furișându-se dintre ei, Constantin chemă în ajutor pe *Racoți*, cum și pe *Gheorghe Ștefan*. Răsculații proclamă domn pe spătarul *Hziea* și stătură la luptă grea, la *Șoplea*, pe *Teleajen*, unde fură striviți cu tot curajul lor, cu toată vitejia lui *Hziea*. Rezultatul acestei lupte a fost „desființarea în țările noastre a ultimei oștiri demne de acest nume”. Constantin rămase domn, apărut de o gardă lăsată de *Racoți* și la ordinul acestuia, ca și *Gheorghe Ștefan*.

GHEORGHE ȘTEFAN (1653—58). După ce pune mâna pe averile lui *Lupu*, săvârșește mari cruzimi contra familiei acestuia și a boierilor lui. Apoi prin daruri însemnate sultanului, vizirului și altor dregători obține semnele domniei. După *Costin*, țara s'a bucurat în zilele lui de mare „bisug în pâine, în vin, în stupi și în toate mare roadă”. Nese-

cata rodire a țărilor noastre puneă în mirare și pe un ambasador german, care constata buna lor stare „după atâtea necazuri și cumplite năvăliri“.

RĂSBOIUL POLON. În războiul cel mare al lui *Carol Gustav* al Suediei, contra lui *Ioan Sigismund* al Poloniei, Carol atrăsese și pe Gheorghe Racotî. Acesta trase cu sine și pe Gheorghe cu Constantin. Domnii noștri au trimis trupe sub comanda lui Kemény, care a fost bătut și prins de Tătari, dus în robie, de unde a scăpat mai pe urmă.

La Turci începuse să cârmuească vizirul *Kupruli*, care depuse pe Racotî și somă pe ambii domni să vie să sărute poala sultanului. Domnii se temură și nu se duseră, iar darurile nu mai avură efect. Tătarii aduseseră domn nou în Muntenia pe Mihnea, iar Constantin trebui să părăsească țara, cum părăsi și Gheorghe Moldova. Înaintea noului domn *Gheorghe Ghica*, Gheorghe Ștefan trecu în Ardeal, de acolo rătăci prin toată Europa, prin Brandenburg, prin Suedia, prin Moscova, încercând să dobândească iar tronul. Dar nici recomandările lui *Luđovic al XIV-lea* nu-i folosiră și muri aproape în mizerie la Stetin, de unde i s'au adus oasele la mănăstirea sa *Cașin* (Bacău). Lui i-a făcut Costin portretul frumos: „om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât poți zice că nasc și în Moldova oameni“.

MIHNEA III (1658—59) sau **MIHAIL**, cum se numia el, era fiul lui Radu Mihnea. Crescuse la Constantinople, deaceia cronică îl numește Grec „curtenit“ la un pașă, la care a trăit ca la 40 de ani.

Minte de aventurier ca Grățiani, el ia titlul de arhiduce și cere dela Turci Transilvania, unde în locul lui Racotî se numise un Român de origine, *Acațiu Barcsai*, cum și Moldova, ca un nou Mihail. Racotî și Constantin, cari se luptau ca să-și ia scaunele, se unesc și-l alungă, dar restabilit de Turci, deodată aventurierul se uneste cu adversarii săi, ca să facă pe Constantin domn în Moldova, pe Racotî în Transilvania și se declară inamic Turcilor. Gheorghe Ștefan, vazându-se lăsat afară din combinație, începe peregrinările prin Europa, pe când Constantin a gonit pe Ghica și a domnit câteva săptămâni la Iasi, a mai încercat și în Muntenia, până la urmă s'a retras în Polonia.

Mihnea ucide boeri, pune să se taie totii Turcii din Târgoviște, arde Brăila, Giurgiu, însă la apropierea Turcilor armata lui nu voi să stea la luptă, iar Constantin era gonit din Moldova și Racotî învins în Ardeal. Mihnea atunci fuge peste munți și în curând moare. În locul lui Turcii aduseră pe Ghica din Moldova.

GHEORGHE GHICA (1658—59 în Moldova, 1659—60 în Muntenia). Era Albanез din satul Kupruli și se numia Ghica, adică Gheorghe. Începuse prin a fi negustor, ridicat de Lupu la boerie. Era capuchehaia lui Vasile, când vizirul Kupruliul, din acelaș sat cu el, l-a pus domn în Moldova, de unde a fost alungat de Cârnu, apoi în Muntenia de unde iar a fost gonit de Cârnu și restabilit de Turci. Aceștia scârbiti de slăbiciunea lui, l-au aruncat în închisoare și erau hotărâți să facă țările pasalăcuri.

În domnia din Moldova el a însoțit pe Tătari contra lui Racotî în Ardeal, când s'a ars Alba-Iulia iar în domnia Munteniei a dărmăt din ordinul Turcilor curtea domnească din Târgoviște, ca să nu mai fie acolo reședință domnească.

ȘTEFANITA LUPU (1659)—61). Fiul lui Vasile, era copil condus de boeri și turburat de Cârnu. Ștefăniță s'a îmbolnăvit și a murit.

când mergea spre Nipru în ajutorul Turcilor contra Cazacilor. A fost în anul acela o foamete mare „cât mâncau oamenii papură, care o uscau și o măcinau de făceau pâine; și pe aceea foamete poreclea țara pe Ștefănița Vodă de-i zicea Papură-Voda“.

ISTRATE DABIJA (1661—65). La moartea lui Ștefăniță s'au dus boerii la Constantinopole și vizirul a ales dintre ei pe un boer bătrân, pe vornicul Dabija, de loc din părțile Putnei. Cronicarul îl zugrăvește: „om de țară, bun iară betiv"... „el bea vin mai mult din oală roșie, la betie pe mulți spânzura, iar dacă se trezea nimic nu stia, „nici mai întreba“ încât cei din apropiere nu mai executau ordinele date de el la betie. A terminat mănăstirea Bârnova, unde e îngropat, când a murit în domnie. El este cel din urmă domn care a bătut bani moldovești.

GRIGORE GHICA (1660—64). Gândul Turcilor de a transforma țările în pașalâc a fost zădărnicit de boierul Constantin Cantacuzino postelnicul, ginerele lui Radu Șerban. El fugise de frica lui Mihnea la Constantinopole, unde a consiliat pe Turci să lase țările tot vasale, căci mai mult câștig au dela ele decât le-ar face provincii directe, pe când supunerea lor ar provoca lupte mari cu celelalte puteri creștine. Seriozitatea lui a convins pe vizir. Mai mult, i-a cerut să recomande el domn în Muntenia și Constantin a recomandat pe fiul lui Gheorghe Ghica, pe Grigore, căsătorit în familia Sturza și trecut prin boieriile Moldovei.

În zilele lui, țara începu să mai răsuflă, căci s'au nemerit și câțiva ani buni și roditori.

Pe când domneau Istrate Dabija și Grigore Ghica, au purtat Turcii războiul din 1661—64 cu Germanii, continuare a luptelor pentru Ardeal. Acolo, abdicând Acațiu Barcsai, partidul național susținea pe Kemeny Ianoș, scăpat din robie, care însă a murit în lupta cu partidul turcesc, precum dintr'o rană câștigată în luptă a murit și Racotii. În lupta cu Germanii au mers și domnii noștri cu contingente de țară, rău îmbrăcate și rău înarmate, încât Turcii scuzau înfrângerea lor la San Gothard cu fuga a lor noștri. Nu numai din lipsa curajului însă fugiseră ai noștri, ci și din cauză că sufletul lor era pe partea creștinilor. Țineau în curent pe Germani, iar în urma înfrângerii Ghica a și părăsit țara, trecând în Polonia.

O faptă cu însemnate urmări a lui Grigore Ghica a fost uciderea lui Constantin Cantacuzino. Acesta avea șase fii, toți boieri mari și bogați, încât Grigore a început să se teamă de ambiția lor. A ascultat pâra altor boieri, unul *Stroie Leurdeanu*, socrul unui fiu al lui Constantin, altul *Dimitrie Cantacuzino*, nepotul postelnicului, și fără judecată a ucis pe binefăcătorul său, care salvase țara. Dela acest omor, Cantacuziniștii cu toate familiile înrudite au făcut un partid care căuta să răsbune moartea postelnicului și să se opună

Grecilor. Soția lui Constantin, Elena, fiica lui Radu Șerban, și copiii ei au izbutit să scoată la lumină inocența ucisului și să pedepsească pe vinovați. Boierii, opozanții Cantacuziniștilor, s'au grupat împrejurul *Bălenilor* și au format alt partid, care se luptă cu Cantacuziniștii (pe care-i numiau Șaitanogli) pentru domnie și pentru conducerea țării.

RADU LEON (1664—69). După fuga în Polonia a lui Grigore Ghica, boerii au cerut domn pe fiul lui Leon Tomșa, care veni plin de datorii cu mulți Greci, însă fiind pace „au făcut avuție multă. Grecii leșinați încă i-au săturat”. După trei ani a fost chemat la Poartă și i s'a prelungit domnia prin stăruința Cantacuziniștilor, către cari se obliga să scoată pe Greci din țară. Neținându-se de cuvânt, Cantacuziniștii plecară în Turcia, ca să stăruiască împotriva lui. În disperare, Radu scoate hrisovul tatălui său și învinuiește pe Greci de toate relele căzute asupra țării, chiar pe proprii săi miniștri, cari însă prădau nevătămați. Boerii izbutesc să li se lase lor alegerea domnului și aleg pe un boer modest din Ploesti (Prahova) numit Anton.

ANTONIE VODĂ DIN POPEȘTI (1669—72). A domnit puțin și a fost omul Cantacuziniștilor, răsbunând uciderea postelnicului asupra lui Stroie, pe care l-a călugărit, și ducând o viață atât de modestă, încât i se fixă tainul de hrană pe zi „era domn numai cu numele” spune cronicarul moldovean. În 1672 fu chemat la Poartă, unde Grigore Ghica obținuse iertarea dela vizir, iar prin stăruințele Bălenilor câștigase domnia.

GRIGORE GHICA A DOUA OARĂ (1672—74). Se arată vrăimaș al Cantacuziniștilor, asupra cărora arunca năpăști mari, încât mulți și-au vândut sate, vii, moșii ca să poată plăti. Șerban Cantacuzino, fiul postelnicului, fuge în Moldova și de acolo la Constantinopole, unde începe să mîneze pe Ghica. Acesta fusese chemat în războiul început de Turci contra Polonilor și trădase iar pe Turci, lăsându-se să fie prins cu 5000 de oameni, apoi avusese curaj să vie la Constantinopole, unde căuta să se îndrepteze. Turcii, câștigați prin bani, îl lăsară cu viață, dar îi luară domnia, aducând din Moldova pe Gheorghe Duca.

GHEORGHE DUCA (1665—66). A domnit de trei ori în Moldova și odată în Muntenia. Eră Grec, venit în țară ca băiat de prăvălie, apoi a intrat în serviciul lui Vasile Lupu, care l-a boerit. Se căsătorise cu o fată vitregă a lui Dablia și la moartea acestuia a mers „doamna Dabioaia” la Constantinopole și l-a ridicat domn. Dar n'a domnit decât câteva luni, căci încercând să spioneze, din ordinul Turcilor, pe Tătari, aceștia i-au prins scrisoarea și au trimis-o Turcilor, cari l-au înlocuit cu *Iliasi*, fiul lui Alexandru Iliasi. Acesta a fost după cronică destul de bun (1666—68): pre boeri în mare cinste i-avea la primblări, în ospete pe la boeri. De multe ori boteza și cumuna pe mulți și dăruia”. Inșă trăise între Greci, încât nu stia limba țării și la sfat se înțelegea prin tălmăciu. apoi își aducea aminte de boerii cari răsturnaseră pe tatăl său și le-au făcut înalt glosul”. În așteptarea unui război cu Polonia, din cauza Cazacilor, Turcii deteră Moldova a doua oară lui *Duca* (1668—1672) pentrucă vizirul Ahmed Kupruli avea încredere în el. În contra lui *Duca* s'a încercat o răscoală de către Lăpusneni și Orheieni, în cap cu *Mihalcea Hâncul*, cari au început să prinză pe Greci și să-i

omoare. Duca și oamenii lui au fugit, unul în Muntenia, cerând ajutor dela Turci. Acestia au intrat în țară cu Tătarii, au bătut pe Hâncești, au restabilit pe Duca, iar Hâncu a fugit în Polonia. De atunci a rămas zicătoarea: „Vodă da și Hâncu ba”.

În anul 1672 începe războiul cu Polonia. Sultanul Mohammed al IV-lea vine¹⁾ prin Moldova la *Cămenița*. Locuitorii au fugit din drumul ostilor, dar alături de drum n’au suferit, căci Turcii „tot cu bani au cumpărat, bucate, poame și orz de cai. Era în acest an bisug în toată roada, în pâine, în miere și în poame; cine au făcut negustorie s’au umplut de bani”. Sultanul a intrat în Iași, urmat de Duca și de boeri pe jos „cât puteau mai tare mergeau, și câteva bucăți de atlas întinzând pre ambe părți de drum, pe unde trecea împăratul”. I-a dat daruri cai turcești „lighean cu ibric de argint” iar armatei a dat pâine, orz, berbeci, miere, unt, lemne, totuși sultanul a făcut un semn, când a ajuns la Nistru și îndată Duca a fost pus în fiare. Boerii, fiind întrebați pe cine vor să le fie domn, au ridicat mai mult fără voia lui pe *Ștefan Petriceicu*, boier bătrân și de țară.

Atacând pe neașteptate *Cămenița*, Turcii au cuprins-o, comandantul cetății a dat foc ierbei de puscă și a preferit să moară, decât să se predea. După această cucerire, sultanul s’a întors, crezând că a făcut izbândă mare.

ȘTEFAN PETRICEICU (1672—74). Turcii lăsaseră în *Cămenița* garnizoană și oștire, care trebuia întreținută, iar Petriceicu se silea să îndeplinească cererile „domnind țara lui tot de călare”. Însă nevoile de hrană, grija podurilor, transporturile multe desperau țara și pe domn. În acele vremi de cumpănă trăia marele cronicar Miron Costin, care scrie „sosiră asupra noastră cumplită aceste vremuri de acum, de nu stăm de scrisori ci de grije și suspinuri... privim cumplită vreme și cumpănă mare pământului nostru și nouă”. Se spune că Turcii iar voiau să facă țările pașalâc și au cerut să le trimită Petriceicu un boier, ca să auză cuvântul lui. Petriceicu a trimis pe Miron Costin. Cu cinstă a primit vizirul pe boier și l-a întrebat cum i se pare că Turcii au cucerit *Cămenița*, iar boierul i-a spus cinstit că se teme să vorbească drept. Vizirul a zâmbit și l-a încurajat să vorbească fără teamă. Atunci Costin a zis: „suntem noi Moldovenii bucuroși să se lătească împărăția în toate părțile cât de mult; iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lătească. Atunci vizirul iar au râs și i-au zis: „drept ai grăit”.

La nevoile războiului se adăoga barbaria comandantilor. Pasa amenința cu bătaia pe Petriceicu de nu i se vor îndeplini ordinele. De aceea ambii domni, Grigore și Ștefan au scris Polonilor să vie

¹⁾ «Cu mulți oaste și cu multe tunuri rele și mari; și la un tun puneau câte 80 de bivoli; unele erau și mai mici, feluri de feluri de harmate». (Neculcea).

sub Hotin, că vor trece de partea lor în focul bătăliei. Polonii vin, Petriceicu trece pe față la ei, Ghica se lasă prins cu 5000 de oameni, iar Sobieski câștigă la Hotin victoria cea mare, după care era să se ridice pe tronul Poloniei. Mare parte din Moldova era ocupată de Poloni, suferințele țării crescuseră. Cea mai mare parte de boeri aveau cu Polonii, între alții Miron Costin, dar nu îndrăzniră să urmeze pe domn și să se depărteze de Turci.

Atunci s'au îndreptat privirile domnilor noștri către Ruși, la cari stăpâneau tarul Alexie. Acesta a primit cererea de ajutor a domnilor, s'a declarat gata să-i primească în supunere, să-i apere cu oști, să le dea și ajutor banesc, numai să nu se fi supus Poloniei, ca să nu aibă ceartă cu acea țară.

DIMITRIE CANTACUZINO (1673—75). În locul domnului *hai-nit*, adică trădător cum îl numeau Turcii, fu trimis Dimitrie Cantacuzino, boerul din Muntenia, care reprezenta pe Petriceicu în capitala turcească. Jumătatea Moldovei era ocupată de Petriceicu și de Poloni, iar în cealaltă jumătate stau Turcii și Tătarii cu Dimitrie. Aceia, după cronicar, „mâncat-au tot și pâne și dobitoc și-au jăcuit tot până la un cap de ață; pre multi au și robii furis: femei, fete, copii”.

Tocmai în 1676, la încheierea păcii, prin care Turcii păstrau Podolia și Ucraina, încetează greutățile războiului, căruia Moldova îi servise de teatru. Însă la pace nu mai era domn Dimitrie.

GHEORGHE DUCA ÎN MUNTENIA (1674—78). Primise domnia prin sprijinul Cantacuziniștilor, deaceia, la sosirea lui în țară. Bălenii trecură în Ardeal. Toate încercările lui Duca de a-i readuce în țară rămaseră zadarnice, pânăce îi cheamă prin scrisori chiar boerii vrăjmași, promițându-le că vor uita cele petrecute. Plecând Duca cu Turcii în expedițiunea contra Polonilor, Bălenii îi câștigă inima și denunțară pe adversari că au gând de domnie. Cantacuziniștii fug. Șerban fiul al doilea al postelnicului se duce în capitala turcească și izbuteste să strămute pe Duca în Moldova, iar el să-i ia locul.

Până la strămutarea lui Duca, domnise în Moldova, după Dimitrie, timp de trei ani *Antonie Rosetti* (Ruset) numit și Kirita Draco. Domnia lui a fost turburată prin războiul cu Rușii, din cauza Cazacilor. Pe Turci îi supărase purtarea ambasadorului moscovit, care intrase călare în curtea palatului și nu îngenuchiasse până la pământ înaintea sultanului, încât curtenii îl deteseră cu capul de pământ să îndeplinească protocolul, chiar îndrăznise să compare pe tar cu sultanul. Furia turcească a izbucnit în ordinul, ca ambasadorul să primească bătaie, un număr de toege. Ruset a însoțit pe vizirul *Cara Mustafa* la cucerirea unei cetăți, dar în urmă a pierdut domnia, căci Turcii țineau la Duca și locul lui îl deteseră lui Șerban Cantacuzino.

ȘERBAN CANTACUZINO (1678—88) și GHEORGHE DUCA (1678—84). Cei doi domni s'au distins printr'o strălucire deosebită, mai ales Șerban, care a domnit zece ani încheiați. Și unul și altul au căutat să împace pe boierii vrăjmași prin concesiuni, iar când nu izbuteau ucidău cu tiranie. Duca imita pe Vasile Lupu, desfășura un lux mare, Șerban a dat pe fata sa după fiul Băleanului, cău-

tând să împace trecutul. Duca era însă lacom, a scos biruri noi, ca acela asupra tăierii vitelor, iar pe altele le-a îngreuiat, așa, a supus la goștina din oi și pe boierii cei mari. Din această cauză boierii cei mari au urzit o mișcare împotriva lui, ridicând pe Orheieni și pe Lăpușneni, dar deocamdată mișcarea costă numai capul câtorva boieri.

Increderea cea mare a Turcilor în Duca se vede din numirea lui ca domn al Ucrainei, după pacea cu Polonia. I se dăte încă o coadă de cal (*tuin*) încât avea trei, și numai vizirul îl întrecea în grad. Se intitula „domn țării Moldovei și Ucrainii. A guvernat Ucraina printr'un locțiitor, a construit curți domnești în fața *Sorocei* peste Nistru, a făcut „velniță de horilcă, de bere și de altele“.

Preocupările lui Șerban au fost și mai înalte. Grija lui de școală, de înarmarea țării, de încurajarea culturii românești îl face continuator direct al lui Matei Basarab, cu toate că și mulți domni mărunți au lăsat urme de trecerea lor, oricât de scurtă le-a fost domnia.

O mare sguđuire s'a produs însă, nu numai în soarta țărilor noastre, ci în istoria întreagă a Europei, prin războiul pe care l-au început Turcii contra Germanilor în 1683. Vizirul Cara Mustafa, încurajat prin succesul contra Rușilor, dăte ascultare Ungurilor nemulțumiți cu politica împăraților habsburgi. Sub un cap, *Emmerich Tököly*, se revoltaseră contra lui Leopold I-ii și ceruseră ajutor turcesc. Mustafa, cu o armată de 200.000, după socotința generală, înaintă și-si așază corturile sub zidurile Vienei. Alături cu Turcii, comandând contigentele lor, erau și Șerban cu Duca. Numărul asediaților era mic, dar mare curajul lor. întreținut și de vestile domnilor români. După două luni de asediu, prelungit și prin lăcomia vizirului, care nu voia să ia cetatea prin asalt, ca să-i cază avuțiile ei prin predare de bună voie, sosi armată creștină, comandată de regele Poloniei, Ioan Sobieski. Turcii fugiră, părăsind artileria, corturile, prăzile și un mare număr de prizonieri. Cu vizirul fugiră și domnii noștri.

Duca la întoarcere găsi Moldova ocupată de Poloni, cari întronaseră pe Ștefan Petriceicu, la care se alipiseră Orheeni și Lăpușnenii. Aceștia luaseră averea lui Duca, iar pe doamna *Anastasia*, o nevoiseră să fugă la Brăila. Ca pe furis pătrunde Duca pe la Oituz, la moșia lui din Putna, la Domnești. Acolo fu surprins de oamenii lui Pe-

triceicu, ridicat și dus în Polonia, unde a murit peste un an¹⁾

Petriceicu, în urma unei înfrângerii a Cazacilor săi, se retrase în Polonia.

Turcii aduseră pe *Dimitrie Cantacuzino*, a doua oară, pentru un an. În urma atâtor jafuri de oști, a fost o foamete în țară, încât cronicarul spune că s'a mâncat și carne de om: „au amăgit un Țigan pre o fată săracă și au băgat-o într'o pivniță pustie, și acolo au ucis-o și au tăiat dintr'însa de au fript și au mâncat”. Se pustiiseră târgurile, încât lupii intrau în mijlocul lor și atacau oamenii. Dimitrie, un bătrân stricat, nu putea îndrepta ceva, deaceia boierii susținuți de Șerban, izbutesc să aibă domn dintre ei, pe un boier bătrân și energic, Constantin Cantemir, care se jură lui Șerban, că din cuvântul lui nu va ieși.

RELĂȚIUNILE LUI ȘERBAN CU GERMANII. După dezastrul de sub zidurile Vienei, succesele creștinilor erau continui, deși Turcii se apărau cu desperare și reluau ofensiva cu încăpățănare. După căderea Budai, care servise Turcilor de capitală a pașalâcului, în 1687, o mare victorie creștină, tot la Mohaci, liberă Ungaria de Turci, iar în anul următor cădea Belgradul. Aceste succese determină pe Șerban să se întoarcă spre Germani, chiar după asediul Vienei. Un general, *Veterani*, tăbărise la Turnu Severin și Șerban trimise pe nepotul său Constantin Brâncoveanu, ca să ducă daruri generalului și să-l roage să se retragă din țară. *Veterani* a venit pe sub munți la Câmpulung, unde a avut negocieri noi cu oamenii lui Șerban, apoi s'a retras cu oastea la Brașov. Șerban credea că a sosit timpul, ca Turcii să fie alungați din Europa. Se vorbea că este înțeles cu popoarele din Balcani, ca să se facă împărat la Constantinopol, strânsese armată cu 35 de tunuri. Prin promisiune că se va răscula a decis el pe *Veterani* să se retragă și îndată a trimis la Viena o solie impozantă de 130 de persoane, sub conducerea fratelui său Iordache și a ginerelui său Costantin Bălăceanu. Solii aveau să ceară, ca Șerban și urmașii săi să aibă domnia ereditară a Munteniei și a

¹⁾ «Când îl duceau pe drum, îl puse într'o sanie cu doi cai, unul alb și unul murg și cu hamuri de teiu, ca vai de dânsul, ocări și sudălmii de auzia cu urechile; și ajungând spre Suceava la un sat, au poștit pușintel lapte să mănânce; iară lemea, gazda, i-au răspuns: n'avem lapte să-ți dăm că au mâncat Duca vodă vacile din țară; de l-ar mânca viermii iadului cei neadormiți! Că nu știa femeia aceea că este el singur Duca vodă; iară Duca vodă, dacă au auzit așa, au început a suspinare și a plângere cu amar» că el se ispăsea să fie crainic în Ungaria, un fecior în Moldova altul în Muntenia, ginere-său hatman în Ucraina «el își ținea lucrul pre sus». (Neculcea).

Moldovei, cum și întreg Banatul, ca loc de adăpost în caz de neizbândă.

Aceste gânduri mari, firea lui despotică, cruzimile contra boierilor opuși, au ridicat contra lui nu numai pe vechii vrăjmași ai Cantacuziniștilor, dar și pe alții, cari se temeau de biruința Turcilor. Nu după multe zile, dela trimeterea soliei, a murit, căci era bolnav de mai mult timp.

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU. CONSTANTIN CANTEMIR. DIMITRIE CANTEMIR.

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU (1688—1714). Înainte de a îngropa pe Șerban, boierii cei mari s'au adunat la sfat în spătăria mică „care-i zic cu stelele” și-au ales din îndemnul lui Constantin Cantacuzino pe logofătul Constantin Brâncoveanu, fiul lui Papa, și al Cantacuzinesei Stanca „neam de a lui Matei Vodă”. Cam cu sila l-au dus la mitropolie, unde i-au jurat credință, apoi au cerut Turcilor, ca să-l recunoască, deși aceștia erau îndoiti și ziceau „dacă Românii scot domni și pun domni, dar noi ce suntem aici și ce păzim aici”. Românii puneau înainte pericolul de cucerire nemțesc, virtuțile domnului și mai ales banii ce-i făgăduia, încât a fost recunoscut de Turci.

Indată Constantin a trimis după solii către Leopold, ca să-i anunțe, că țara are domn nou și că unele propuneri se schimbau. Solia nu s'a arătat mulțumită, mai ales Bălăceanu, care ar fi vrut ca domn pe fiul lui Șerban, un copil. De aceea el a rămas în Austria și îndemna pe Nemți să intre să ocupe țara. Brâncoveanu trimete la generalul *Heissler* în Ardeal o sumă de bani, o mie de boi pentru hrana oștilor și-l rugă să cruțe țara de o năvălire a Turcilor și a Tătarilor. Heissler „mânios ca un urs împușcat” impută solilor noștri că și-au călcat *parola*. Aceasta, contestau ai noștri, ei susțineau că domnul și țara „țin toate câte au legat solii noștri acolo în Beciu” dar că nu vor ține ceeace a legat Bălăceanu în ascuns. Vor da bani, cu îngăduință, au adus acum boi, dar în țară să nu stea, că noi n'avem „foarteliții” cetăți tari, nici arme. Deși Heissler n'a primit, Brâncoveanu a continuat să-l servească atât pe el, cât și pe Turci: a scris generalului că Turcii merg spre Orșova și el a alergat într'acolo, iar Turcilor le-a scris că Heissler a plecat. S'au și bătut la Orșova și Heissler a fost învins.

Heissler tot s'a întors în țară pela Bran și a ajuns până-

la București, făcând mult rău cu jafurile, până când Brâncoveanu s'a întâlnit cu el, i-a arătat amenințătoare sosirea Tătarilor și l-a decis prin bani să se retragă în Ardeal.

Tătarii, în adevăr, au intrat în țară, s'au unit cu Turcii și cu oastea lui Brâncoveanu, au trecut munții pela Bran. La *Zărnești* s'a dat bătălia în care Nemții au fost bătuți, iar Heissler făcut prizonier (1690). Bălăceanu a căzut în

Constantin Brâncoveanu.

acea zi, capul i s'a adus la București și s'a înfipt într'o su-
liță. Soarta armelor era însă favorabilă tot Germanilor în
alte părți, ceea ce făcea pe Brâncoveanu să fie și cu ei și cu
Turcii. Ambasadorul francez din Constantinople, denunța
neconținut demnitarilor turci purtarea domnului, favorabil
Germanilor. Turcii aveau motivele lor să nu ia măsuri con-
tra lui, iar Germanii se luau bine cu el, căci prin el primiau

informațiuni despre Turci și corespondență din Constantinopole.

CONSTANTIN CANTEMIR (1685—93). Cu aceleași greutatea, dar mai decis pe partea Turcilor, se luptă domnul Moldovei, unde în locul Germanilor erau Polonii. Cantemir, un răzăs fost soldat la Poloni, cunoștea bine slăbiciunea lor, mergea ca silit cu Turcii contra lor și-i reipingea (*Boian*), dar nu trecea cu ei, mai ales că Petriceicu îi era concurent. Totuș, ca să nu fie cu totul contra ligii crestine, el mijlocea corespondența ambasadorului francez cu Polonii, pe cari Francezii încercau să-i scoată din alianța cu Germanii, căci izbucnise războiul dintre Ludovic XIV și Leopold.

Cantemir a avut să sufere două expedițiuni ale vestitului Sobieski, una în 1686, când regele a intrat în Iași, pe când domnul căuta ajutorul Tătarilor. Polonii s'au retras repede, căci multele ostiri, mai ales pustiirile Tătarilor, pricinuiseră în țară o mare sărăcie, încât ostile nu găseau hrană. Deaceea Polonii s'au retras cu Petriceicu și au plecat cu dânsii mulți boeri, precum și mitropolitul *Dosoftei*. Intre prăzile duse de Poloni, cronicarul însemnează moaștele sfântului Ioan dela Suceava. A doua expediție a făcut-o Sobieski în 1691, când a ocupat zece județe din șaptesprezece, încât autoritatea lui Cantemir se exercita în mai puțin de jumătate țara. De amândouă părțile se făceau incursiuni. O cuprindere a cetății Neamțului de către Sobieski, din mâinile a câtorva plăeși români era un episod însemnat în această expediție a Polonilor. Iar rezultatul acestor lupte și ocupațiuni a fost sărăcirea și pustiirea țării de Leși, de Tătari, de Cazaci, de Moldoveni „încotro căutai, tot tâlhari erau în toate părțile”. Cantemir cu mare strâșnicie pedepsea pe vinovați. Ajutător în această operă de purificare i-a fost Miron Costin, pe care din mare logofăt l-a făcut staroste (prefect) la Focșani.

În anii din urmă, bătrânul domn începu să se certe cu boerii bătrâni, cari ar fi vrut să-l conducă atât în politica internă cât și în cea externă a țării și cari nu aveau destul respect pentru el, căci nu era instruit. Cantemir ridica în boerii oameni mai tineri și mai de jos, deaceea boerii mari, în-deosebi Costinii, începură intrigi contra lui, stărueau să-l mazilească cu sprijinul lui Brâncoveanu. Miron Costin cu fratele său *Velicico*, vornic, au făcut sfat cu ceilalți, ca să-l pârască, ceea ce aflând domnul, a pus să omoare pe amândoi frații. Miron era la o moșie unde l-au găsit trimișii domnești, pregătind înmormântarea soției sale moarte. Nici

rugăminti, ca să-l lase pânăla săvârșirea tristei datorii, nici înlesnirile ca să fugă nu l-au scăpat, căci el n'a voit să fugă, stiindu-se drept, iar slujitorii l-au ridicat până la Roman și acolo l-au omorât. În acelaș mormânt s'au odihnit marele cronicar, omorât fără judecată, și soția lui. Cantemir a regretat uciderea boerilor și nici el n'a mai trăit mult. A murit, tocmai când Turcii erau gata să-l mazilească.

Dimitrie Cantemir

Boerii moldoveni, imitând pe cei munteni, aleseră domn pe fiul cel mic al lui Cantemir, căci cel mare era oșatic, apoi cerură întărirea lui. Turcii erau rău dispuși contra bătrânului, prin pările lui Brâncoveanu, care voia să aducă pe fiul lui Duca, pe care și-l alesese ginere. După trei săptămâni, Dimitrie fu ridicat cu strășnicie și dus la Constantinopol, iar Constantin Duca intra în Iași.

Dela moarțea lui Constantin Cantemir, până la întâia domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1693—1709) au domnit în Moldova trei domni, fiecare de câte două ori, mult influențati din partea lui Brâncoveanu, care la un moment era să fie numit domn al ambelor țări și a refuzat oferta Turcilor, după consiliile unchiului său Constantin.

CONSTANTIN DUCA (1693—95 și 1700—1703). În prima domnie a fost uncalta lui Brâncoveanu, era și tânăr, s'a facut nepopular prin introducerea văcăritului platit și de boeri. Când a fost mazilit, cronicarul râde de vorbirea muntenească a doamnei Maria, ca se bocea: „aolio, aolio, că va pune taica pungă dă pungă până la Tari-grad și, zău, nu ne va lăsa așa și iar ne vom întoarce cu domnia“. Dar tânăra și desmierdata doamnă a murit peste puțin de ciuma. În Constantîncpole A doua oară a venit Duca domn, mai puțin prin banii lui Brâncoveanu, și mai mult prin stăruințele ambasadurului german. Iar a ridicat contra sa pe boeri și a suparat pe Brâncoveanu, care a susinut contra lui pe boeri și pe Racovita. Mazilirea domniilor era acum groaznică. Ca să nu fugă, nici sa ascundă averile, căci averea domnului se considera ca averea țării, bun turcesc: „numai ce au umplut Turcii ograda domnească de au apucat portile și împrejurul zidului, cât se spărieșe totți câti erau în curte, că nu aveau unde să scape. Și l-au închis pe C. D. V, în casa cea mică și au pus la ușă Turci. Așa l-au ținut patru cinci zile, de nu-l lasa din casă să iasă afară“.

ANTIOH CANTEMIR (1695—1700 și 1705—1707). Fiul cel mai mare al lui Constantin, tânăr de vreo 20 de ani, s'a luat bine cu Polonii, pe cari nu i-a combătut, ca tatal său. În prima lui domnie s'a încheiat pacea dela Carlovitz (1699) prin care s'a terminat războiul început sub zidurile Vienei. Turcii au păstrat Moldova și n'au dat-o Polonilor, aducând cuvintele memorabile „că este *volnică*, că Turcilor este *înehinată*, nu este *supusă* cu sabia“, dar s'au îndatorat să nu facă în ea cetăți, nici în Muntenia, și nici pasă să pue. În a doua domnie avea între boerii mari pe Ioan Neculce, care ne spune ca Antioh a scos nevoi grele pe țară „orânduile multe și satarale, și hârtii și fumărit, câte un zlot de toată casa... câte doi bani de vadra de vin *vădrărit*... de tot boul de negot *cornărit*, câte un leu“. Inșă era iubitor de dreptate, nelacom și în zilele lui s'au întâmplat ani cu belsug încât „cam rar domn au fost și a mai fi ca Antioh“.

MIHAI RACOVITĂ (1703—5 și 1707—9). Era boer de țară, ginerele lui Constantin Cantemir. În întâia lui domnie, s'a accentuat lupta dintre partidul boerilor Rusetiști sau Cupărești cari țineau cu el și cu Cantemireștii și dintre partidul Costinilor. Mihai „au început a pune dăjdii grele pre mazili și pre oamenii lui Antioh Vodă și pre a Ducăi Vodă, încât îi și închidea și îi bătea pre a Ducăi Vodă“. Iar în a doua domnie „au scos hârtii, năpăști, pecetluituri, să dea tot omul câte un leu... patru bani de vadra de vin vădrărit, să dea țărani dar nu boerii. Făcut-au și alt obicei nou care nu mai fusese în țară, asu-
pra boerimei și mazilimei și a mănăstirilor stingere, de au dat desetină de stupi și de mascuri câte doi potronici, țărănești“. Boerii au înțeles atunci că Mihai „are multe firi, nu numai o fire“ și au început

să descopere înțelegerile lui cu Muscalii. A fost ridicat cu mare urgență și dus la Constantinopol, a fost aruncat în Edicule, iar domn a fost numit Nicolae Mavrocordat.

NICOLAE MAVROCORDAT (1709—10). Era fiul lui Alexandru Mavrocordat, dragomanul, care făcuse mari servicii Turcilor la Carlovitz și care se bucură de mare trecere. Alexandru se trăgea dintr-o fată a lui Iliasi, încât se credea înrudit cu vechia familie domnitoare. Nicolae fusese numit domn cu însărcinarea ca să prinză pe Brâncoveanu, despre care se știa că este pe partea Rușilor. Grecul s'a luat rău cu boerul, pe cari-i bătea la scară (200 de toege) și însus cu buzduganul, încât Turcii s'au gândit să-l schimbe cu un om și credincios lor și originar din țară, cu Dimitrie Cantemir. Acesta crescuse la Constantinopol, a fost un mare orientalist, prețuit de cei mai mari demnitarii turci.

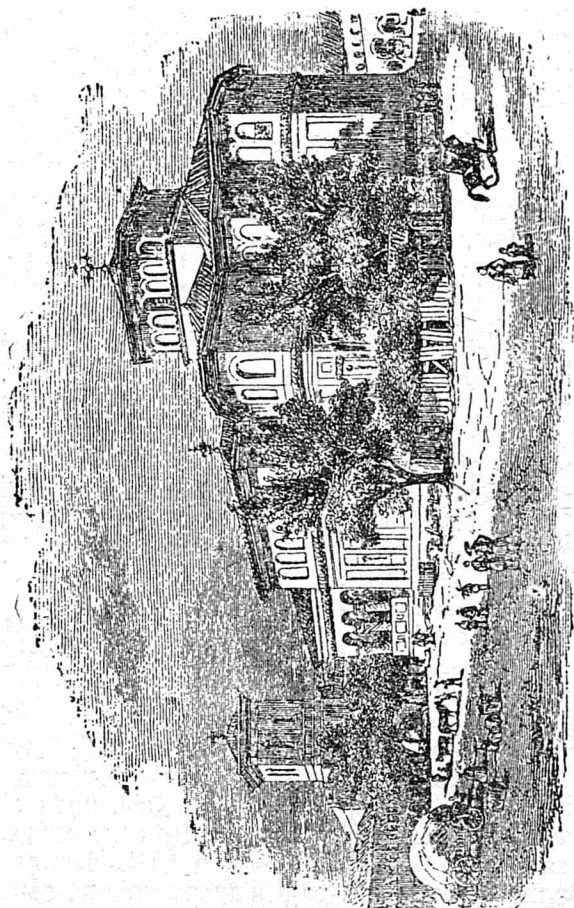
BRÂNCOVEANU și DIMITRIE CANTEMIR. Cu mare abilitate se strecurase domnul Munteniei printre greutatele marelui războiu, care s'a terminat prin pacea dela Carlovitz. Necontestate servicii făcuse el și Nemților, cărora le transmitea știri dela Turci, și Turcilor, cărora le da bani și-i îngrijea cu proviziuni. Însă cu asemenea stăpâni el simțea că viața îi este mereu în pericol, de aceea trimetea scrisori de închinare lui Leopold și urmașilor lui, s'a străduit să obțină titlul de conte și de prinț al imperiului, a cumpărat moșii în Ardeal, ca să aibă unde se refugia. Groaza îi era mare, mai ales după ce în 1703 fusese chemat la Adrianopol și ținut sub amenințare câteva săptămâni. Reușise el, în adevăr, ca să se întoarcă întărit pe viață și cu drept de moștenire la domnie, dar cheltuisese mulți bani și urcase haraciul dela 280 de pungi la 520. A doua călătorie la Turci n'ar fi vrut s'o mai facă.

Tocmai atunci se ridicaseră la mare putere Muscalii, după ce Petru cel mare învinsese pe regele Suediei Carol XII-a. Brâncovanu cu toți boerii noștri așteptau mântuirea dela Ruși și intraseră cu ei în tratări.

Dimitrie, în loc să ia măsuri contra lui Brâncoveanu, trimise și el la Petru, mai sincer ca Brâncoveanu. El încheie un tratat cu Petru, care veni în Iași, unde cinsti pe boerii noștri cu vinuri franțuzești. În tratat Dimitrie primia ca țara să rămâie ocupată de Ruși până la deplina ei așezare, dar mai departe Muscalii n'aveau voie să se așeze în ea. Lui Dimitrie și urmașilor săi li se asigura domnia ereditară.

Războiul dintre Turci și Ruși s'a atârnat din îndemnul lui Carol XII-a, care sta lângă Tigh'ina, și care voia să-și răsbune contra învingătorului. Armata rusească, puțin nu-

meroasă și în lipsă de proviziuni, fu înconjurată de Turci, mult mai numeroși și amenințată să moară de foame, cu împărat cu tot. Vizirul cumpărat, lăsă pe Petru să scape, Dimitrie fugi în Rusia, ascuns într'o caretă împărătească. Rusii pierdură numai Azovul, spre disperarea lui Carol (1711).

Biserica Sf. Gheorghe Nou.

SFÂRȘITUL LUI BRÂNCOVEANU. Domnul muntean primise 300 de pungi, ca să procure proviziuni Rușilor. El însă nu ajută nici pe Ruși, nici pe Turci, ci sta cu armata la Urlați să vadă cine va birui. Însă un văr al său, spătarul

Toma Cantacuzino, trecuse la Ruși cu călărimea, fără voia domnului, se unise cu Rușii și cuprinsese Brăila.

Deși Brâncoveanu întoarse Rușilor banii, deși convinse pe Turci, că Toma a lucrat fără ordin, însă mulți inimi se ridicară contra lui și iritau asupra-i pe vizirul Gin-Ali, care credea că va regenera Turcia prin cruzimi sângeroase. Cantacuzineștii îl părăsiau și denunțau legăturile lui cu creștinii. Rușii îi erau inimi, pe Turci îi tentau averile lui. Domnul poseda peste 100 de sate și de moșii, vii pe 10 dealuri, 5 perechi de case, moșii în Ardeal și mai ales bani depuși la bănci în apus, apoi giuvaeruri, Turcii socoteau 10.000.000 de taleri și-i doreau. În săptămâna patimilor 1714, puternicul și bogatul domn fu ridicat cu strășnicia dela mazilirea lui Duca și fu dus la Constantinopole. Acolo a fost închis sub pământ, fără lumină, a fost tras pe roată ca să spue averile, doamna a fost bătută. În fine, în ziua de sfânta Maria a fost scos și executat înaintea sultanului, în fața poporului. Mai întâiu au fost tăiați cei patru fii ai lui și un ginere, apoi bătrânul domn, care în ultimele momente a arătat curajul unui erou și credința unui martir. Nelegiuirea aceasta a fost condamnată chiar de Turci. Corpurile victimelor au fost aruncate în mare. În zilele din urmă s'a descoperit, că oasele nefericitului domn au fost aduse și îngropate într'o biserică din București, construită de el.

ȘTEFAN CANTACUZINO (1714—16). Turcii numiseră domn pe vărul lui Brâncoveanu, pe Ștefan, fiul lui Constantin, cari ambii contribuiseră la mazilirea și la executarea lui Brâncoveanu. Domnia lui n'a fost lungă, căci începând neînțelegerile între Turci și Austriaci, iar Cantacuzineștii fiind de partea acestora, Turcii i-au chemat la Constantinopole și au sugrumat pe tată și pe fiu.

INFLOAREA ARTEI ȘI LITERATURII ROMÂNE ÎN SEC. XVII-a.

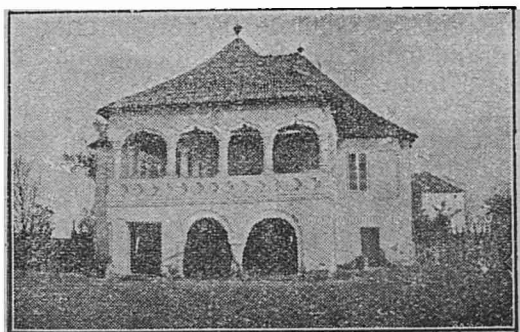
După domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu, a urmat o frumoasă dezvoltare artistică și literară. În bisericile și în palatele lui Brâncoveanu găsim cele mai frumoase modele de pictură bizantină în țările noastre, precum găsim cele mai frumoase opere de sculptură, imitate după arta apuseană.

Tot atunci trăiesc în Moldova cronicarii cei mai însemnați ai trecutului nostru, se scriu pe românește cărțile serviciului religios și se scriu opere în versuri influențate de poezia poporului.

CONSTRUCȚIUNILE LUI BRÂNCOVEANU. Pe când în Moldova construcțiunile se opresc, în Muntenia domnia măreață a lui Cantacuzino și mai ales a lui Brâncoveanu a fost culmea activității arhitectonice.

Șerban a construit mănăstirea *Cotroceni*, în pădurea de pe dealul Bucureștilor, unde scăpase prin fugă de persecuțiunea lui Gheorghe Duca.

Brâncoveanu era foarte bogat și și-a construit palate mărețe, ca să-i rămână vestea numelui, era însă și profund religios, se simțea dator din cauza bogăției și a sporului în toate, să facă prinos bisericii din belșugul său. De aceasta, a reparat oriunde vedea o biserică dărâmându-se și a construit o mulțime prin sate și prin orașe. În București a construit trei, printre cari *Sf. Gheorghe Nou*, unde se află oasele lui și *Sf. Sava*, unde se află universitatea. A reparat Argeșul, Bistrita. Dealul mitropolia din Târgoviște, dar cea

Casă boerească.

mai frumoasă construcție a lui este mănăstirca *Hurez*. Se numește astfel pentru că era așezată lângă pădurea numită a hurezului, sau ciuhurezului, pasărea de noapte, care-i turbură tăcerea adâncă. Se admiră la această mănăstire frumusețea picturii, sculpturile dela uși și dela ferestre, cum și stâlpii, cari reprezintă cea mai frumoasă operă de sculptură la noi.

Spătarul *Mihail Cantacuzino*, un unchiu al lui Brâncoveanu, a construit biserica *Coltea*, numită după vechiul proprietar, în locul unei biserice mai vechi. Coltea avea ca clopotniță un turn, cel mai înalt din București, *Turnul Colții*. Biserica se distinge prin finețea sculpturilor, în cari

se vede influența renașterii. Ceva cu totul deosebit de artă răsăriteană este reprezentarea în relief a evangheliștilor, respinsă în biserica orientală, după porunca „să nu-ți faci chip cioplit”. Turnul, se zicea în popor, că a fost construit de soldații lui Carol XII-a, cât regele a stat lângă Tighina, și avea caracter apusean, cu statui de îngeri, de lei și cu alte figuri. În 1802, în urma unui mare cutremur, s'a surpat partea din turn până la foișorul de piatră, iar restul s'a dărâmat la 1888, spre a se lăsa liberă vederea marelui spital al Colții. La intrare se pusese stema Cantacuzinilor, vulturul cu două capete și inscripții prea frumoase.

Palatele lui Brâncoveanu se păstrează în stare de ruini impozante. Unul la Mogosoia, lângă București, prezintă coloane frumoase împletite dela dreapta spre stânga, și dela stânga spre dreapta, terminate cu capiteliuri de flori. Altul, lângă târgulețul *Potlogi*, mai păstrează frumoase stucaturi în sala care era de primire. Aceste palate au fost mai întâiu distruse de Turci, iar până'n ultimele timpuri au fost lăsate în părăsire completă.

Pasul decisiv la introducerea limbii românești în biserică, l-a făcut marele mitropolit moldovean, Dosoftei, prin traducerea și tipărirea în Iași a cărții de liturghie (1679). Așa de căutată a fost cartea, încât a trebuit să iasă într'o ediție nouă în 1683, binecuvântată de un patriarh grec, care se afla în Iași. În anii următori s'au tipărit mai toate cărțile serviciului în românește, al vecerniei, al utremiei, al tutulor nevoilor religioase, încât, la sfârșitul primului sfert din secolul XVIII-a, toate cărțile ritualului erau românești. Meritul cel mare în această activitate revine, mai ales, domnilor munteni, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu.

MITROPOLITUL DOSOFTEI. Era fiu de negustori de origine orientală, poate Greci (familia *Papără*) stabiliți în Polonia. Afară de limba română știa limbile slavonă, greacă, polonă și latină. A ajuns episcop de Huși, apoi de Roman și în 1671 mitropolit. Afară de traducerea liturghiei și a altor cărți, Dosoftei este un mare nume în istoria culturii noastre, prin traducerea psaltirei în versuri românești. Nu numai că erau primele versuri, după cele câteva dedicații lui Matei și Vasile, însă versurile lui se apropie de poezia populară prin rimă, prin ușurința cuvântului:

Pre vârvuri de munte
S-aud glasuri multe
De bucline mare,

www.dacoromanica.ro

Cu naltă strigare!
Că s-au suit Domnul
Să-l vadză tot omul.
Cântați în lăute
În dzicățuri multe.

O operă de peste 8600 de versuri. Cartea s'a tipărit în Polonia, în orașul *Unieŭ* (lângă Varșovia) la 1673. Dosoftei a imitat în traducerea sa pe polonezul *Kochanowski*. Scopul scrierii era să dea poporului o carte de edificare religioasă, nu ca să se citească în biserică, fiindcă pentru acest scop, a tipărit el altă psaltire în proză, slavo-română. Dintre celelalte lucrări ale lui mai amintim *Viețile Sfintilor* (1682) apărute în mai multe volume.

Odată cu Petriceicu, trecu de partea Polonilor și Dosoftei, fugi chiar în Polonia, de unde se întoarse pe scaunul metropolitan în 1676, până la 1686.

La prima intrare a lui Sobieski în Moldova, Dosoftei îl primi ca pe un suveran creștin, iar la retragerea acestuia însoți armata polonă, ducând cu sine odoare, odăjdii, documente ale bisericii, încât a și fost afurisit de patriarhi, că a fugit cu un rege catolic. Polonii îl numiră episcop la *Zolchiew*, și muri în străini, aproape în mizerie, cu dor de patria lui, pe care n'a avut norocirea s'o mai vază.

BIBLIA LUI ȘERBAN (1688). De o însemnătate epocală a fost publicarea la București a întregii scripturi, atât a celei vechi, cât și a celei noi, operă complexă, la a cărei alcătuire au contribuit mulți, iar Șerban Cantacuzino a întâmpinat cheltuelile. Unii învățați (Hașdeu) susțin că ea este opera spătarului Nicolae Milescu; Iorga susține că nu e o traducere nouă, ci întrunirea a tot ce ieșise până atunci. Traducerea spătarului a fost întrebuințată de traducători din București, cari uneori au stricat-o, dar că lucrătorii de căpetenie au fost: un arhieru grec *Gherman de Niș*, frații *Radu* și *Șerban Greceanu*, mai ales fratele domnului, Constantin stolnicul. Însemnătatea acestei opere stă nu numai în execuțiunea tipografică, ci și în frumusețea stilului, în alegerea cuvintelor, așa ca să fie înțelese de Românii de pretutindeni. De aceea s'a și răspândit în toate părțile locuite de Români, dela Maramureș la Dunăre și dela malurile Nistrului până la Tisa, încât împreună cu lucrările *Ardelenilor*, cu ale mitropoliților Varlaam și Dosoftei, a contribuit la formarea conștiinței românești.

SPĂATARUL NICOLAE MILESCU. Era un om extraordinar, născut în județul Vaslui, crescut în Constantinople și în Italia, boer la curtea lui Gheorghe Ștefan, prieten și tovarăș de petreceri al tânărului Ștefăniță Lupu. Voind să facă intrigă, ca Gheorghe Ștefan, propuse lui Constantin Cârnu, fugăr în Polonia, ca să încerce împreună, dar Cârnu îl denunță lui Ștefăniță, care puse să-i taie nasul. Fuge în Muntenia, de unde e trimis capuchehaie la Constantinople, dar intrighează și contra lui Grigore Ghica cu Șerban Cantacuzino, pentru care traduce biblia. Pleacă apoi în Germania, călătorește în Suedia, chiar la Paris, cu însărcinări din partea lui Gheorghe Ștefan. La Paris e solicitat să expue doctrina ortodocsă asupra cuminecăturii și scrie în 1669 asupra acestei teze. După moartea lui Gheorghe Ștefan se întoarce în Moldova, unde toți se mirau de minunea ce-i făcuse un doctor neamț, că-i făcuse nasul la loc. Nevoit ca să se expatrieze din nou, pleacă în Rusia, unde ajunge preceptorul unor fii de printi, pentru cari a compus mai multe cărți. După câțva timp, țarul l-a însărcinat cu o misiune în China. A străbătut Siberia până la râul Amur și a ajuns în Pechin, apoi se întoarce în Moscova, unde publică o descriere a Chinei și una a Siberiei. Întreprinde o nouă călătorie în China, între 1684—89, ajunge tâlmăciu al lui Petru cel mare, care-l ținea într'o deosebită considerație. Scria cu mare iuteală, spune că într'o noapte a compus un memoriu despre Sciți. A scris în grecește, în latinește, în rusește, iar în românește a tradus biblia.

CRONICI MOLDOVENEȘTI. Mai vechi decât unii scriitori citați, au fost autorii primelor cronici, ale căror opere s'au păstrat în manuscrise și au s'au publicat decât în sec. XIX-a. Dintre cronicarii ambelor țări, mai vechi au fost și mai cu talent au scris cei moldoveni.

GRIGORE URECHE. Sub numele lui Grigore Ureche s'a păstrat o cronică, alcătuită din vechia cronică slavonească, din cea românească și latinească, cum și din cronicarii poloni, de către mai mulți cărturari ca Istrate logofătul, Grigore Ureche și mai ales de un dascăl necunoscut *Simion* și poate de un călugăr Misail. Este, dar, opera mai multora. În tradițiunea noastră istorică, se zice că cronica a fost scrisă de Grigore Ureche, iar ceilalți ar fi făcut interpolațiuni și ar fi adus-o în starea în care o avem azi. Însă, deși Grigore Ureche a trăit contemporan cu Miron Costin, acesta, pela 1674, o cunoștea în starea pe care o avem noi, încât nimeni n'a văzut-o în altă stare, că deci cronica pură a lui Ureche n'a existat, ci numai alcătuirea ei de azi. Grigore Ureche era fiul lui *Nistor*, boer legat cu Movileștii a ajuns vornic al țării de jos sub Vasile Lupu, a cărui domnie o critică, când face critica domnilor vechi. Se crede că unele știri foarte circumstanțiate le ținea Grigore dela tatăl său.

Letopisețul țării Moldovei până la Aron Vodă. cum se

întîfulează cronica, începe cu descălecarea lui Dragoș la 1359. Cronica e scrisă cu mult talent literar, cu preocupări morale, cu zel susține romanitatea noastră: „Românii câți se află lăcuiitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureș dela un loc sunt cu Moldovenii și toți dela Râm se trag“. Limba lor este dela „Râmleni, ce le dzicem Lațini: pâne ei dzic *panis*, carne ei dzic *caro*, găină ei dzic *gallina*... că de am socoti pre amănuntul toate cuvintele, le-am înțelege“.

Pridvorul casei domnești (Hurez).

MIRON COSTIN. Al doilea cronicar, mai învățat și mai adânc decât Ureche, e mai mult decât cronicar, este scriitor de memorii, cu judecăți asupra evenimentelor, cu considerații morale adânci. A învățat în Polonia la Bar, a intrat în boerii în anii din urmă ai lui Vasile Lupu, a fost boer sub Gheorghe Ștefan și sub domnii următori, cari-l prețuiau mult. Era și foarte bogat. Partizan al politicii cre-

știne, el nu o urmă orbește, nu a trecut cu Petriceicu la Poloni. Sub Gheorghe Duca a ajuns la boeria cea mai mare de mare logofăt și a mers sub zidurile Vienei. A fost luat și el de Poloni, cari l-au liberat pentru cunoscințele și însemnătatea lui. Constantin Cantemir l-a scoborît în boerie, dar pe fratele lui, pe Velicico îl făcuse hatman. Intriga celor doi frați contra domnului, a pricinuit pierderea amândorora. Uciderea lui Miron este sfârșitul tragic al unui alt om mare din istoria noastră.

Miron Costin a vrut să scrie întreagă istoria Moldovei și a început cu „Neamul Moldovenilor” dela Romani și dela Traian, dovedind legătura dintre Romani și Români, originea comună a tuturor Românilor. A doua lucrare a scris-o în limba polonă „Cronica țării Moldovei și Munteniei” în care tratează tot despre legătura Românilor cu Romanii, despre întemeierea Munteniei și a Moldovei, despre ape, despre orașe. Scopul scrierii fusese să informeze pe Poloni asupra trecutului și a stării țărilor române, pe vremea sa. Tot în limba polonă a scris, pe când se afla în Polonia o poemă pentru regele Ioan SobieŃski, sub titlul „descrierea țării Moldovei”.

Opera lui principală este *Letopisețul Țării Moldovei* dela Aron Vodă pânăla 1661. Miron Costin numește pe sciitorii dela cari a luat cunoștința evenimentelor vechi, însemnează și de când începe să scrie din cunoștință proprie. Voește să fie imparțial, dă sfaturi și învățături, căci „letopisețele nu sunt să le cetească omul să știe numai ce a fost în vremele trecute, ce mai mult să hie de învățătură, ce este bine și ce este rău, și de ce să se ferească și ce va urmă hiecină”. A fost un mare iubitor al țării lui, era însă om serios și trist, care văzând vremurile triste prin cari trecea neamul său, a crezut că el e martor sfârșitului lui și a murit convins, că destinul Moldovei s'a împlinit. Turburările politice l-au împiedicat să continue istoria timpului său și letopisețul a rămas neterminat.

DIMITRIE CANTEMIR. Domnitorul, al treilea mare cronicar, era unul din cei mai erudiți oameni ai timpului său. Învătase cu un dascăl grec vestit, *Ieremia Kakavela*, pe care tatăl său îl adusese în țară, în acest scop. Știa multe limbi europene și asiatice, a scris multe opere în latinește și în românește, dintre cari numim mai însemnate: *Istoria Imperiului otoman*, *Descriptio Mo'daviae*, scrisă din îndemnul academiei din Berlin, al cărei membru era, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor*, *Hronicul Moldo-Valahilor*. Cele două din urmă sunt scrise românește. Cantemir își propusese să scrie întreaga istorie a Români-

lor și a început dela originea poporului roman, dela Troia și dela întemeierea Romei pânăla întemeierea principatelor. A căutat, mai ales, să dovedească statornicia Românilor în țările dela nordul Dunării, prin tot viforul barbarilor și a urmărit istoria popoarelor vecine, dovedind întinsă erudițiune. Moartea a întrerupt opera sa, când era de 49 ani.

Atitudinea lui Cantemir vădește o educațiune retorică și se deosebete de a celorlalți cronicari, cari deplâng mereu slăbiciunea țărilor noastre. Fostul domnitor e mândru de numele și de vechimea Românilor: „nici unul dintre neamuri (alegând pe carii mai sus am pomenit Ghermani) cu bătrânețele și cu vechimea lor se poate alătura”: de vitejia lor: „neam ca acesta cu armele nebiruit... câți Muhamezi, câți Baeziti, câți Murați în câmpii Moldovenesti sfărâmasă și mii de mii de Turcii săi valurile Dunării, a Prutului, a Siretului, a Bârladului și a Nistrului înghițisă”: de marele nostru întemeietor, „Traian, marele împărat... săditorul și rasaditorul nostru... precum el cu mâna lui, ca pre un sad ales într'o livadă i-au împlântat și i-au sădit, așa neclătiți și în veci nemutați i-au lasat... zid prea vârtos și nebiruit... cu pieptul lor, întregi încă până acum și în scaunele sale infipti”...

Cantemir a aruncat sămânța, care trebuia să dea roadă coaptă în școala ardelenească. În adevăr, episcopul Clain cumparase pela 1730 un manuscris al hronicului, pe care l-au cunoscut la Blaj toți istoricii ardeleni.

CRONICARII MUNTENI. Deși mai vechiu decât cronicarii moldoveni, călugărul *Moxalie Mihail*, cu greu se poate numi cronicar, căci dă numai câteva notițe scurte și fără nici o legătură între ele despre țările noastre. El a scris pe la 1620 din îndemnul episcopului de Râmnic, mai pe urmă mitropolit, *Teofil*, o cronică după diferite „cărți slavonești și „alte izvoade”.

Incepe cu creațiunea lumii, dă pe scurt istoria Evreilor, mai dezvoltat istoria Romanilor și a imperiului de rășărit, cum și întemeierea puterii turcești, la care ocazional aminteste lupta dela Rovine, luptele lui Ioan Corvin și pe ale lui Ștefan cel mare. Despre lupta dela Răsboeni notează numai atât: „și se lovără pe față la Valea Albă și biruiră atuncea Turcii”. Manuscrisul cronice se găsește în biblioteca din Moscva.

STOICA LUDESCU. Un om de casa Cantacuzineștilor, logofătul Stoica Ludescu, a lipit diferitele însemnări mai vechi și a alcătuit prima cronică a țării, punând multă patimă în luptele ce-si dau în zilele sale cele două partide, al Bălcnilor și al Cantacuzineștilor. El era boer de rangul al doilea și a scris pe vremea lui Șerban, detaliind uciderea

postelnicului și stăruința familiei, ca să-i reabiliteze memoria.

ISTORIILE DOMNILOR ȚARII ROMANEȘTI. Cronica scrisă contra partidului cantacuzinist și spre lauda Bălenilor, în ultimii ani ai lui Șerban, declară ca autor pe *Constantin Căpitanul* și se crede că acesta ar fi fost (după Icră) un *Filipescu*, nepot al lui Șerban. Mai verosimil pare că autorul este *Radu Popescu*, fiul lui Hrizea vistierul din satul Popești, care cu Băleanu era capul partidului. Radu a fost boer însemnat, învățat, inamic al lui Brâncoveanu, prețuit de Nicolae Mavrocordat și a murit călugăr. A scris cu patimă, cu știință, cu talent literar („Heissler mânios ca un urs împușcat”) și despre Șerban și despre Brâncoveanu. Nicolae Mavrocordat l-a însărcinat să scrie și despre domnia lui, încât cronica este mai mare și mai însemnată.

RADU GRECEANU. Unul din traducătorii bibliei fu însărcinat de Brâncoveanu să scrie cronica lui, pe care o lipi cu vechile cronici, scriind cu respect. despre puternicul domn.

CONSTANTIN CANTACUZINO STOLNICUL. Învățatul boer plănuise o istorie a tuturor Românilor (și a Aromânilor) dela Romani, ca și cronica lui Cantemir. Din nenorocire, nu se păstrează decât partea pânăla portretul lui Attila.

EPOCA FANARIOȚILOR

**NICOLAE ȘI CONSTANTIN MAVROCORDAT. GRIGORE II GHICA.
OLTENIA SUB AUSTRIACI.**

CHARACTERIZARE GENERALA. După fuga lui Dimitrie Cantemir în Rusia și după uciderea lui Ștefan Cantacuzino. începe epoca cea mai tristă din istoria țărilor noastre. numită epoca Fanarioților, mai mult de o sută de ani. Domnii aceștia veniau din partea Constantinopolei numită *Fanar*, unde în timpuri mai vechi fusese un *far*, pentru înlesnirea navigațiunii.

Turcii, după *hainirea* domnilor noștri la Ruși, s'au hotărât să numească domni dintre oamenii cari aveau în ca-

pitala lor rude, case, averi, și anume dinf're cei încercați în serviciul Porții. Dedeau domnia ca o înaintare celor cari serviseră în mod devotat ca mare dragoman, încât demnitatea de domn suferea o înjosire, devenind o treaptă în ierarhia demnităților turcești, pecând mai înainte anumite privilegii (să-i cânte muzica în Constantinopole, să fie dus cu alaiu) o puneau chiar înaintea viziratului.

Nu toti domnii epocii au fost însă Greci, nici toti n'au fost Fanarioti, apoi nu toti au fost răi, unii au fost luminați, organizatori, cu iubire de popor, dar poporul începuse să aibă cunoștință de sine și cerea dela acești domni străini mai mult decât puteau da ei. S'a mai întâmplat, ca domnia lor să cază într'un timp de scădere a Turcilor, când țările au suferit devastările a șapte răsboaie cu Austriacii și cu Rusii, cu ocupațiuni și cu guverne militare străine. Tot în timpul Fanariotilor ni s'au luat bucăți din țară, Oltenia, Bucovina, Basarabia și nu uităm că ni s'au răpit în zilele lor, în parte chiar din cauza lor. Un alt aspect ne întristează în această epocă, degradarea caracterului. E adevărat că vechiul regim absolutist nu era prielnic caracterelor independente, bărbătești, nationale nici în alte țări, însă la noi Grecii au cultivat intriga, înjosirea, umilirea, fătarnicia pe deoparte, aroganta, mândria, fastul pe de altă parte și s'au făcut vinovați de toate defectele întrunite în noțiunea *bizantinism, fanariotism*.

Trebuie să recunoaștem și unele privilegii ale domnilor fanarioti. Cei mai mulți dintre ei, venind dela ministerul de externe turcesc, cunoșteau tainele politicii turcești, pe care continuau să o servească la București și la Iași, încât capitalele noastre erau mai importante decât Constantinopole, în ce priviau relațiunile cu Austria și cu Rusia: aici se făceau prognosticurile păcii, sau războiului. Un merit deosebit al Fanariotilor, desti neintenționat, a fost uniformizarea vicleșilor politice și sociale din amândouă principatele. Schimbându-se dintr'o țară în alta, acelaș domn introducea aceleași reforme, ducea uneori cu dânsul acelaș oameni de încredere, unifca instituțiile și au contribuit astfel la desvoltarea *ideii de unire*.

NICOLAE MAVROCORDAT Prin fuga lui Cantemir cu toti boerii, țara rămânând fără domn și fără clasă dirigentă, căzuse în anarhie. Oamenii se refugiaseră prin biserică, un căpitan turc (beșleagă) al gardei a început să jefuească. După o scurtă locotenentă a lui *Lupu Costachi* și a lui *Ion Mavrocordat*, s'a numit Nicolae Mavrocordat, a doua oară la 1711, când începe epoca fanariotă în Moldova.

De altfel familia Mavrocordat nu era fanariotă, ci se trăgea din Chios. Tatăl lui Nicolae studiasse medicina la Padua și prin bunica

sa se trăgea din Iliș, purta numele lui Alexandru cel Bun. El se numia *exaportul* (= cunoscător al secretelor = ex aporrison grecește) și fiul său mostenea reputațiunea de credincios Turcilor. Acesta stă limbă, studiase filosofia, a scris cărți de filosofie, a învățat românește, a pus scriitori să scrie despre domnia lui, a deschis o școală de grecește, de slavonește și de românește la Sf. Sava din Iași.

A chemat pe boerii fugari, a apărat dreptul țării asupra Sorocel, pe care Turcii o dedeseră Țătarilor Neculcea, revenit din Rusia, scrie că a fost un noroc venirea lui „iar de ar fi venit alt domn mai prost, ar fi fost prea rău de Moldoveni”. Avea boer mare pe Nicolae Costin, fiul lui Miron. Nu numai că a micșorat dările, dar a făcut ceva cu totul nou; a prezentat divanului o dare de seamă asupra veniturilor și cheltuelilor țării.

La trecerea lui în Muntenia (1716) a fost numit *Mihai Racoviță* (1716—26).

IOAN MAVROCORDAT (1716—19). Fratele lui Nicolae fu numit în locul lui, după ce fusese luat de Nemți, pe când boerii fugiseră în Ardeal și stăruiau ca Nemții să alipească țara și să le dea domn pe *Gheorghe*, fiul lui Șerban Cantacuzino.

Și boerii din Moldova încercaseră să prinză pe Racoviță. În înțelegere cu o trupă de catane, comandată de *Ferenț*, Mihai Racoviță ceru însă ajutor la Țătari, bătu și ucise pe *Ferenț*, despre care a rămas în Iași *Crucea lui Ferenț*, trecu apoi în Ardeal și prădă tinutul Bistriței.

Ioan dusesse tratări secrete cu Nemții, le plătitise tribut și le oferise Oltenia, la încheierea păcii servi ca dragoman, totuși rămase domn, pe când Nicolae, întorcându-se dela Sibiu în Constantinople, se ocupa cu scrierea unei cărți „despre datorii”. Muri însă Ioan pe neașteptate și Nicolae veni la București.

Până la sfârșitul vieții, în 1730, a domnit în bună înțelegere cu boerii purtând grije de buna administrare a țării și luând apărarea ei față de Turci. A dat seamă de cheltuelile veniturilor, a obținut dela Turci scăderea tributului din 520 de pungi la 380. A construit lângă București frumoasa mănăstire *Văcărești* cu coloane frumoase de marmură, unde se află înmormântat. Episcopiei din Buzău i-a făcut un venit de 200 de taleri pe an, cu îndatorirea, ca să ție școală grecească și slavonească. Turcii aveau încredere în el, i-au înțit domnia și străinul a avut noroc să moară în scaunul domnesc, cum n'au avut mulți domni români.

Și Racoviță a domnit zece ani, căci își făcuse nume bun la Turci pentru rezistența contra Nemților, deși nu se compara cu Nicolae, nici în talentul de administrator, nici în caracterul de dezinteresare. Se înconjurase de Greci și de un Turc, pe care îl făcuse mare vizir, spre scandalul boerilor pământeni. Încercă chiar să răstoarne pe Nicolae însă încercarea i-aduse maziia, căci Nicolae izbuti să pună în locul lui pe un nepot al său de soră, pe nepotul lui Grigorie Ghica.

GRIGORE II-a GHICA (1726—33) a domnit și în Moldova și în Muntenia¹⁾, căci Turcii au luat obiceiul să schimbe pe domni unul în locul celuilalt, spre a nu face încercări cu oameni necunoscuți. În același timp nici pe același domn să-l lase și să piardă dările obligatoare la numirea lui.

¹⁾ În Moldova de patru ori (1726—33), (1735—39), (1739—41), (1747—48); în Muntenia de două ori (1733—35), 1748—52).

Grigore crescuse între Greci și a adus cu sine multi (*Psiolu sau Ipsilante*). Era tânăr, a învățat românește, fiind domn. A apărut țara cu armată de Moldoveni (7000 cu 12 tunuri) contra Tătarilor. faptă care l-a ridicat în fața Turcilor. A adus apă în Iași, unde a construit mănăstirea *Frumoasa* cu case domnesti (din cauza grădinei mari în care cânta muzica și lăutari, la care invita și pe boeri). Tot asemenea, lângă București, a construit mănăstirea *Pantelimon*, unde și-a pregătit mormântul. A murit în domnie.

CONSTANTIN MAVROCORDAT. Fiul lui Nicolae a urcat tronurile țărilor noastre de cele mai multe ori ¹⁾ schimbând tronul cu vărul său Grigore din Moldova, căci fiecare dorea mai mult Muntenia, și cât ajungea la Iași începea intrigă ca să se întoarcă la București. În prima domnie, a fost ales de boeri la moartea tatălui său, dar căzând sultanul, peste câteva săptămâni noul sultan a numit pe Mihai Racoviță ²⁾ care după un an a făcut loc lui Constantin.

Semăna cu tatăl său și la învățătură și la bunele intențiuni. Era pătruns de ideile timpului său, cari plecau dela filosofii francezi și ținteau să îmbunătățească starea supușilor prin reforme. Se îngrijea de învățătură, de cultura clerului. Cerea preoților să știe carte românească, iar pe cei neascultători îi pedepsea, supunându-i la impozit țărănesc. A tipărit în românește cărți bisericești

REFORMA LUI MAVROCORDAT. Reforma austriacă în Oltenia, cu desființarea rumâniei și a unor dări, decise pe Constantin Mavrocordat să facă și el o reformă în Muntenia, apoi și în Moldova, unde fu mutat. Desființă și el mai multe impozite indirecte, văcărit, pogonărit... și fixă o contribuție generală de 5 taleri pe an, plătită statului în patru sferturi. Liberă pe rumâni și pe vecini, impunându-i la dare fixă și le lăsa dreptul de a se muta de pe moșie, cu plata către boer a unei despăgubiri de 10 taleri. Țăranii pe moșie dedeau dijme din produse și trebuiau să muncească gratuit boerului 12 zile pe an în Muntenia, și 24 în Moldova.

Ca să despăgubească pe proprietari de pierderea rumânilor, a scutit de dări către stat un număr de țărani și i-a obligat să plătească acele dări boerului, sau mănăstirii pe a căruia moșie se aflau. Numărul acestor așa numiți *scutelnici*, se ridica până la 60 pentru un boer mare. Pe d'a-

¹⁾ În Muntenia de 6 ori (1730), (1731—33), (1735—41) (1744—18) 1758—61), (1761—63) în Moldova de 4 ori (1733—35), (1741—43), (1748—49), (1769).

²⁾ A mai domnit în Muntenia afară de 1730—31, a doua oară 1741—44.

supra. boeril erau scutiti de orice dare directă către vîs-
tierie.

Această reformă a fost criticată aspru, căci marea numărul contribuabililor și se zicea că a fost făcută numai în scop financiar, însă Constantin avea ambițiune mai mare, voia să se dovedească om de progres și a pus să se publice reforma sa în „Mercure de France” chiar în 1742.

DOMNI NOI FANARIOTI. Intre 1750 și 1769, când începe ocupația rusească, s'au ivit concurenți noi de domnie. Unul a fost *Matei Ghica*, fiul al doilea al lui Grigore. A domnit în Muntenia la moartea tatălui său, și în Moldova ¹⁾, unde a adus mai mulți Greci. Intre cari de *Sutestii*, cari au aiuns și domni. Altul a fost *Scarlat Ghica* fratele mai mare al lui Matei ²⁾. El a construit biserica Sf. Spiridon, cea mai mare și mai frumoasă biserică din București, cu puternică influență

Sf. Spiridon Nou

apuseană. Turnurile ei erau mai înalte decât sunt azi și au fost reduse mult pella 1880 Scarlat a murit în domnie și are mormântul în biserica sa. Tot ghiculesc a fost *Alexandru G.* în Muntenia (1766—68) fiul lui Scarlat care a fost scos de Turci pentru că lăsase pe un ofiter rus să recruteze în țară soldați pentru Ruși. Cel din urmă nume din această familie, în epoca Fanariotilor, este al următorului.

¹⁾ În Muntenia (1752—53), în Moldova (1753—56).

²⁾ În Muntenia (1758—61) și (1765—66) în Moldova (1757—59).

GRIGORE ALEXANDRU GHICA, domn în Moldova (1761—67), și în Muntenia. El era fiul lui Alexandru, fratele lui Grigore II-lea. Tatăl său în calitate de dragoman a luat parte la încheierea păcii din Belgrad și a primit în textul tratatului câteva schimbări neplăcute Turcilor, de aceea Turcii îi tăiaseră capul.

Fiul acestui dragoman s'a dovedit om destoinic, cu grije de justiție și de îndreptarea stării economice. A adus apă la Iași pe canale, a înființat o fabrică de postav la *Chiperesti*, a interzis mituirea judecătorilor. Era înconjurat de Greci, din 8 boieri mari 5 erau Greci. Din cauză că era prieten al Rușilor, ca și tatăl său, a fost mutat la București. Acolo s'a lăsat să fie prins de Ruși, cari l-au dus la Petersburg și l-au tratat ca prieten. A fost ucis miselește de Turci la răpirea Bucovinei.

Din familia Mavrocordat afară de Constantin, a domnit în Moldova (1743—47) *Ioan*, fratele lui Constantin, cu totul deosebit, trăind în petreceri, făcând cheltueli și ridicând multe dări. Mulți boeri, între alții Sturzești și Balșii fugiră în Polonia, plângându-se că și ei „sunt feciori de boeri și cu case grele și nu pot a se îndulci de milele domnului” ca alții „poate și mai răi decât dânsii”. Boerii nu vedeau în slujbele lor altceva decât o îndulcire a greutăților casnice, iar domnul un mijloc de a-si împlini poftetele.

Mihai Racoviță a lăsat doi fii, *Constantin*, condus de *Stavarache*, contra căruia s'a făcut mișcare și în Muntenia și în Moldova¹⁾. Acestui domn se datorește întemeierea marelui spital Sfântul Spiridon, din Iași. A murit „bând în ferbinteala frigurilor mai multe sticle de apă de melisă”.

Celălalt fiu, *Ștefan Racoviță* a domnit în Moldova (1764—65) și a fost condus tot de *Stavarache*, adevărat domn, până ce sultanul a dat ordin să spânzure pe Grec și să-i se confiste averile.

Toți domnii de până acum, exact vorbind, nu erau Fanarioti, ci sau Români ca Racoviteștii, sau înrudiți cu vechia familie Ghica, din care se ridicaseră domni și în sec. XVII-a.

Nici familia Callimachi nu e fanariotă, ci curat moldovenească. Originar din părțile Orhelului, maziul *Toader Camăsul*, a trimis pe fiul său Ioan la scoalele din Lemberg, iar Nicolae Mavrocordat l-a trimis de ajutor tatelui său Ioan, dragomanul. Când a fost ucis dragomanul Alexandru Ghica, Ioan, devenind Kallimachos, a ocupat postul de dragoman, post periculos din cauza perspectivei la domnie... Odată un Ghica plătise vizirului moartea lui.

IOAN CALLIMACHI (1758—61) domnește în Moldova sub influența lui *Stavarache*, despre care cronicarul scrie „pot să zic că era al doilea domn”. Domnul și Grecul auziseră că un boer mai mic, Constantin Cogălniceanu, se lăudase că el ar scoate bani; îl cheamă să îl puseră la treabă cu recomandația: „acum să te văd arhondai”. Băniile începură să curgă, impozite noi (*tumăritul* pe hornuri) inventate, dar

¹⁾ În Muntenia de două ori (1753—56 și 1763—64), în Moldova de două ori (1749—53 și 1756—57).

boerii răscoală țărani care sparg poarta curții, strigând: „să ne dați pe Stavarache“. Grecul fugise pe o poartă din dos și mai pe urmă și-a scăpat averea, iar Ioan, după trei ani, termen cât se credea că trebuie să ție o domnie, se retrage de bună voie lăsând loc fiului său *Grigore*.

Acesta a domnit în două rânduri: în Moldova (1761—64 și 1767—69). În prima domnie era tânăr și condus de Greci, în a doua n'a știut să se poarte în grelele împrejurări ale războiului cu Rusia, Vizirul, ca să-și ascunda înfrângerea, îl acuză de trădare și de ascunderea banilor pentru aprovizionare, îl duce la Constantinopol, unde i se taie capul ca unui funcționar turcesc necredincios.

DOMNII PÂNĂ LA OCUPAȚIA RUSEASCĂ DIN 1788. *Constantin Moruzi* (1777—82) fu numit în locul lui Ghica. Sub el s'a așezat în București primul consul rus pentru țările noastre, unul *Luscarev*.

Austria, ca să nu rămână în urmă ceru și ea să aibă consul, iar Turcii consimțiră, sperând că vor avea câștig din concurența celor doi consuli. Se numi Raicevich, fost preceptor al copiilor lui Ipsilante și dela care a rămas o lucrare interesantă asupra țărilor noastre. Sub Constantin Moruzi au început proprietarii moldoveni să fabrica

Alex. Ipsilante.

rachiu, ceea ce a provocat o reclamație din partea Poloniei și o interdicție la import în Polonia a sărei moldovenesti.

ALEXANDRU MAVROCORDAT (1782—85) numit turcește *Delibei* (b. nebun), fusese ridicat de Ruși și făcea mizerii lui Raicevich, care-și lua aere de ambasador; dar consulul isbuti să-l răstoarne și locul i-l luă vărul său Alexandru Firaris (fugarul) care domni¹⁾ un an și fugi în Rusia. Omul Austriacilor Alexandru Ipsilante, fu numit în Moldova.

La retragerea lui Ipsilante din Muntenia fusese numit *Nicolae Caragea* (1782—83) care pierde repede domnia, din cauza simpatiilor sale rusești și pentru că pune impozite grele. Este interesant cum căutau protectorii lui să-i scuzeze lăcomia, ziceau că are avere puțină și cinci fete.

MIHAI SUTU ajunge din dragoman domn, atât în București cât și în Iași²⁾. În domnia primă a lui, se vedea că izbucnirea războiului cu Austria și cu Rusia era apropiată, căci Rusia anexase Crimeea, iar Austria pretindea rectificări de graniță în Oltenia și în Bosnia în cele din urmă, Sutu a fost înlocuit cu dragomanul flotei, pe care-l susținea amiralul, foarte ascultat de sultan.

Protejatul amiralului se chema *Nicolae Mavrogheni* (1786—90) originar din insule, necunosător de greaca clasică, de aceea descordat de Fanarioti. Mavrogheni, cu capriții de sultan, căută să

¹⁾ Alexandru Delibei era fiul lui Ioan, fratele lui, C. iar Firaris era fiul lui Constantin.

²⁾ În Muntenia de trei ori (1783—86, 1791—93, și 1801—2); în Moldova 1793—95

îndrepteze țara. În haine de preot, sau de Turc, intra în prăvălii și trimetea la spânzurătoare pe vinovați. A dat ordin ca preoții să stea în biserică, să-l găsească lumea, și mergea singur pe la biserici să vadă, cum i se face voia, încât preoții se tânguiau că „stau toată ziua nelipsiți, uitându-se pe la sfînti”. Cât auzea de un om bogat, îi trimetea caftan de boer și-l storcea bine. La Craiova, unul *Papuc* umbla prin sate boerea pe țărani și-i pune a plătească. La izbucnirea războiului, Turcii l-au făcut comandant, iar el cu lefi mari a strâns voluntari, bine îmbrăcați, cu steaguri frumoase și a câștigat victorii asupra Austriacilor. Rasplatea cu un galben pe cine-i aducea un cap de Neamț, și răsplăta făcea ca să-i se aducă multime de capete. Dar Turcii fiind batuti de Ruși, nenorocitul Grec se retrase peste Dunăre, fu ucis de vizir ca trădător, deși se luptase cinstit și vitejește.

Mavrogheni a construit biserica dela șosea și a întins capitala în această parte, scotând-o din smârcurile Dâmbovitei.

UCIDEREA FRĂȚILOR MORUZI. Sultanul Mahmud s'a decis greu să ratifice cedarea Basarabiei, cu toate că Turcii erau decisi de mai înainte s'o sacrifice. Mare dragoman la tratarea păcii era *Dimitrie Moruzi*, iar locțiitor fratele său *Panaiot*. Alte familii Grecești, inimice Moruzestilor, cum și ambasadorul francez, îi acuză de trădare, Sultanul a dat ordin să taie pe cei doi frați. Capul lui *Panaiot* a rămas expus, în public cu o hârtie pe care sta: „trădătorul a plătit crima cu capul său”.

ULTIMII DOMNI FANARIOTI. În toamna anului 1812 se numia domn la București pe 7 ani *Ioan Caragea*, iar la Iași *Scarlat Callimachi*. Caragea fusese dragoman și prin secretarul lui *Metternich*, ministrul cel puternic la congresul din Viena, a încercat să reclame întoarcerea Basarabiei, însă puterea lui Alexandru era prea mare și nici vorbă nu s'a mai făcut de Basarabia.

În țară domnia lui Caragea a rămas în amintirea poporului printr'o ciumă grozavă, *Ciuma lui Caragea*. Domnul era lacom și lăcomia lui se scuză tot cu faptul că avea fete multe. Una, domnița *Ralu*, avea gust artistic, făcuse o societate care juca în grecește piese de teatru. Înainte de a împlini 7 ani, Caragea a fugit cu averile în Italia, de frica răspunderii.

Scarlat a fost mai blând în Moldova și a domnit până la termen, dând privilegii boerilor, în paguba celorlalți locuitori. A îngrijit să se facă poduri de lemn, cari atunci înlocuiau pavajul de azi¹⁾.

Legislația lui Caragea și a lui Callimachi. O preocupare mai înaltă a acestor domnitori a fost să dea legi civile. Atât Caragea, cât și Callimachi au publicat câte o condică în limba grecească, cari începuseră să se tra-

¹⁾ Asemenea poduri (ulițele acoperite cu scânduri) începuse Alexandru Moruzi (1792).

ducă și în românește, dar traducerea nu s'a terminat în zilele lor.

Judecățile se hotărau la noi după *obiceiul pământului*, cu moartea, cu amenzi pentru pagubele ce se puteau repara și uneori cu despăgubiri, convenite între părți, împrumut dela popoarele vecine. Judecau bcerii însărcinați.

Primele încercări de legiferare au fost pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, ele erau însă mai mult prescriptii de pedepse religioase pentru înfrângerile contra religiei. Cel dintâu legiuitor civil se poate numi Alexandru Ipsilante, care a publicat o condică influentată de dreptul roman, dar unde a introdus și principii medievale, cari tocmai atunci în apus erau condamnate. Asa, a încercat Ipsilante să introducă dreptul primului fiu la moșia principală a familiei.

Caragea încercă să armonizeze obiceiul pământului cu pravilele, lucrarea lui era mai originală, dar mai împertectă, pe când Callimachi a pus să se traducă condica austriacă, alcătuită de cameni cu mai multe cunoștințe și cu mai multă practică e deci superioară.

Boer din secolul al XVIII

ALEXANDRU ȘUTU (1818—21). MIHAI ȘUTU (1819—21). După fuga lui Ioan Caragea, fu numit în Muntenia Alexandru Șutu, iar în Moldova Mihai Șutu, nepotul bătrânului Mihai Domnia lor a fost scurtă, căci revoluția grecească, urmată de deșteptarea românească, a dus capăt acestei stăpâniri, care apasă asupra conștiinții noastre ca un vis rău.

În scurta lui domnie, Alexandru Șutu a încercat să răpească moșia orașului Târgoviste, ca s'o dea de zestre fetei sale. Orașenii în mare număr au venit la București să reclame, dar domnul n'a cedat. În scurt timp a murit însă și faptul nu s'a săvârșit.

Mihai Șutu credea că Rusii favorizează mișcarea Grecilor și-a ajutat-o în toate modurile cu bani, cu proviziuni, cu recomandări, către împăratul Alexandru. La începutul anului 1821 Alexandru Ipsilante trece Prutul și intră în Iasi Mihai, tot cu gândul că Rusia e la spatele lui Ipsilante, cearcă să tragă pe boeri de partea răscoalei. Ipsilante, cu ceata sa, ucide pe negustorii turci, dar consulul rusesc desaproabă mișcarea, și boerii îngroziiți fug peste Prut, iar Șutu văzând dezaprobarea Rusiei și temându-se pentru capul său, fuge și el în Rusia, lăsând țara fără cap. Ba se scuză că părăsește scaunul, fiindcă nu poate rezista lui Ipsilante. Acest Grec, general rusesc, rămăsese stăpân în ambele țări, căci cellalt Șutu din București murise se zicea otrăvit de Greci, fiindcă se opunea *Eteriei*.

RĂSBOAELE ȘI OCUPAȚIUNILE AUSTRŌ-RUSO-TURCEȘTI IN SEC. XVIII

RASBOIUL AUSTRO-TURC (1716-18). Domnia lui Nicolae în Muntenia fu turburată de războiul declarat de Turci, cari, încurajați prin succesul contra Rușilor și Venețienilor voiau să recucerească Ungaria. Însă prințul Eugeniu câștigă marea victorie dela *Petrovaradin*, în care muri vizirul Gin-Ali și se pierdu artileria turcească. Austriacii pătrunseră în Muntenia, unde mulți boeri (mai ales Oltenii cu *Brăiloiul*) țineau cu ei. Nicolae ucise câțiva boeri, trimise pe mitropolitul Antim în Turcia. Meritosul mitropolit a fost ucis în drum de gardienii săi Turci. Însă boerii cheamă *catanele*, care luă pe domn prizonier și-l duseră la Sibiu.

Învinși din nou la Belgrad, Turcii încheiară pacea dela *Passarowitz* (1718) prin care cedau Austriei Banatul, Serbia și Oltenia noastră.

RASBOIUL RUSO-TURCO-AUSTRIAC (1736—39). Împărăteasa Rusiei Ana și împăratul Carol al VI-lea s'au aliat contra Turcilor, voind Ana să ia Azovul și Crimeea, iar Carol să adauge la Oltenia restul Munteniei. Turcii erau consiliați de ambasadorul francez și de un general francez, *Bonneval* făcut pașă.

Rușii au cucerit *Oceacovul* la gura Nistrului, au călcat granița polonă și prin Galiția au pătruns în Moldova. *Muennich*, general rus, a intrat în Iași, unde boerii și clerul l-au primit bine, dar el s'a făcut neplăcut tuturilor prin aroganța sa, pe când armatele jefuiau ca în țară dușmană. Austriacii, contra cărora Turcii îndreptaseră puterea lor, au fost bătuți în Bosnia, au fost alungați din Oltenia, au fost bătuți și la Belgrad, încât au cerut pace, care s'a încheiat la Belgrad (1739). Turcii recâștigau Serbia, Oltenia se întorcea Munteniei, iar Rușii obțineau ca Azovul să nu se mai întărească și să rămâie teren neutru. Rușii propuneau, ca țările noastre să fie declarate independente, cu gând să le ia mai târziu, dar aceasta n'a primit nici Austria.

OLTENIA SUB AUSTRIACI. Oltenia stătuse sub Austriaci 23 de ani și când s'a reunit cu țara, Românii erau fericiți că au scăpat de administrațiunea împăratului creștin.

Boerii se văzuseră înșelați în speranțele lor, că împăratul îi va lăsa stăpâni asupra provinciei, iar el să exer-

cite numai o suzeranitate nominală; din contra, oamenii lui îi priviau ca cuceriti, de a căror credință nu erau siguri, și-i țineau mereu sub ochi. Adevărat, că Gheorghe Cantacuzino fu numit ban, dar nu această mărire visase fiul mândrului Șerban, care putea fi ban și sub un domn din București, încă mai liber și mai ținut în seamă. Un consiliu pe lângă ban era alcătuit nu numai din boeri, ci și din Germani, iar guvernatorul militar avea pas înaintea tuturilor. În cele din urmă se dăde banului un titlu și o pensie, iar guvernul cel nou se silea din toate puterile să scoată bani, să construiască cazărmi, să niveleze clasele sub Germani, pe când boerii se așteptau la privilegii, iar țărani la ușurări de impozite.

Noul guvern supuse pe boeri la dările țărănești, dintre cari cea mai grea era *oeritul*. Tot în paguba boerilor se desființă *rumânia*, țăranul fiind obligat să dea numai diima și să lucreze boerului 5 zile pe an (2 iarna și 3 vara). Boerii erau nemulțumiti cu aceste reguli, nici țărani nu erau mulțumiți, căci dările se strângeau cu mare rigoare, cum nu se întâmpla sub Turci, când cineva putea scăpa mai ușor. Administrația riguroasă părea mai tiranică, pentru că omul era mereu sub ochiul unui superior: *pârcălab* în sat, *ispravnic* în plasă, *vornic* în capitala județului și simtea, mai mult decât protecția lui, amenzi ce i se impuneau, bătaia cu nule, pe care i-o administrau vătășii lui.

Clerul în mod firesc pierdu în ochii guvernului, care era catolic și care începu o propagandă vie catolică. Episcopul fu oprit dela legătura cu mitropolitul din București și fu supus patriarhului sârbesc din Carlovici, pe când tot la Râmnic se numia un episcop catolic. Se tăia darea preoților către episcopi, iar egumenii mănăstirilor trebuiau să dea socoteli de întrebuințarea veniturilor.

Restul locuitorilor suferea de ocupația militară mai rău decât sub Turci, pe cari domnii știau să-i ție departe de hotarul țării prin rugăminți și prin bacșisuri; sub Austriaci, armata considera pe Români ca supuși fără condiții și le impunea transporturi, cai de poștă și toate apăsările unei armate străine. Deaceia, mulți alegeau să trăiască sub Turci, fugind mulți în Bulgaria, mulți în Muntenia.

După o statistică alcătuită la începutul ocupației, Oltenia avea aproape 40.000 de familii, aproximativ 200.000 de suflete, ceea ce ar da pentru întreaga țară cam 600.000 de suflete și în Moldova ceva mai puțin. Orasul mai de seamă, Craiova, număra 1000 de familii. La sfârșitul ocupației numărul locuitorilor scăzuse, încât administrația, ca să readucă pe fugari, introdusese câteva ușurări. Se fixă suma de plată 4 florini pe an, în plus câteva dări indirecte, din cari *oeritul*, cea mai grea, era plătită și de boeri și de mănăstiri. Țăranii mai aveau să dea diimele către proprietari.

Vrăjmășia cea mai mare contra elementului românesc au arătat-o Austriacii, așezând prin orașe coloniști de Bul-

gari catolici, *Chiproviceni*, cari se ocupau cu comerțul. modelul coloniilor grecești din Ardeal. Statul, care ca simplă moșie a casei de Habsburg, se putea el gândi la desvoltarea unui popor desconsiderat, străin de limba și de religiunea dinastiei? Acest popor, cu tot entuziasmul lui pentru împăratul creștin, apărea suveranului numai ca sumă de impozite, de afaceri comerciale și nimeni nu se interesa, dacă în Oltenia se vorbește românește, ori altă limbă de sub soare.

RASBOIUL RUSO-TURC (1768—74). Amestecul Caterinei a II-a în afacerile Poloniei, determină pe Turci să-i declare războiu, crezând că vor învinge ușor o femeie. Armatele rusești nu se comparau cu cele apusene, erau însă superioare celor turcești, căci icnicerii se transformaseră în negustori și, deși pedestrași, cereau cai. Nu voiau să meargă pe jos și nu răspundeau la chemare (din 3—400.000 se adunau, sub steag 10.000, iar într-o luptă 6000 refuză să se bată și nu se devotază decât 400). E de mirare de ce generalul *Galitzin* s'a retras de mai multe ori înaintea lor, dar Frederic cel mare a zis: „spre a avea ideie despre războiu, trebuie să-ți reprezinti niște chiori că au bătut pe orbi”.

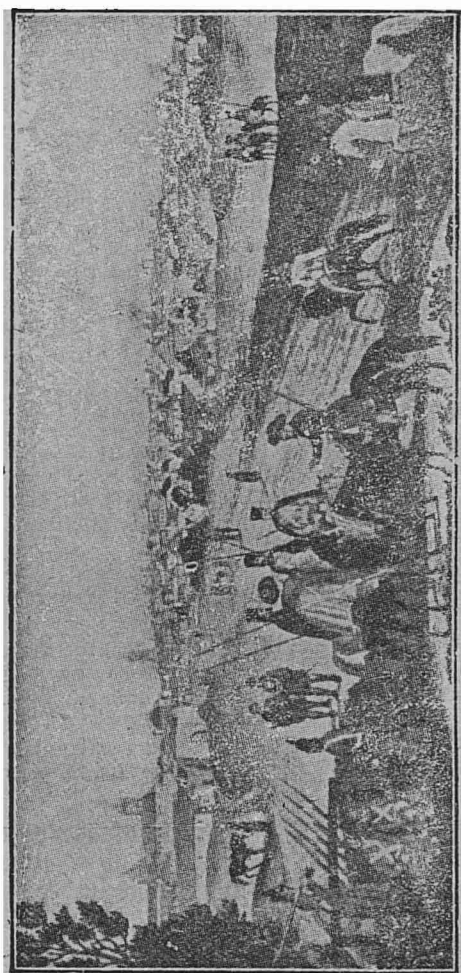
Lupta mai însemnată s'a dat la *Cahul*, unde Turcii au pierdut numai 2000 de oameni, dar 140 de tunuri.

Mai neașteptată a fost expediția navală a Rușilor. Sub conducerea unui amiral englez, a plecat o flotă din Baltica, a intrat în ocean, apoi prin Gibraltar în Mediterana și a ajuns pe coastele Greciei, unde a provocat mai multe războaie. Flota turcească, mai numeroasă, a fost arsă în golful *Ceșme* din Asia, în fața insulei Chios. Frica Turcilor a fost mare, deși trecerea strâmtorilor fusese întărită de un Francez.

Când Rușii au trecut și Dunărea și au închis pe vizir în Șumla, Turcii au încheiat pacea dela *Cuciuc-Cainargi* (= micul C.) sat aproape de Silistra (1774). Turcii cedau Azovul și regiunea dintre Bug și Nipru, renunțau la Crimeea, care avea să fie independentă.

Două condițiuni erau pline de urmări pentru noi: dreptul Rușilor de a vorbi la Poartă în interesul principatelor, apoi învoirea de a avea consuli în orice oraș. Aceștia aveau să fie spioni ruși, recunoscuți oficial de Turci.

TARILE ROMÂNE ÎN TIMPUL RĂSBOIULUI.
 Înainte de izbucnirea războiului, militari ruși străbăteau
 țările noastre în haina călugărului, sau cu pretextul ne-
 gotului și căutau să atragă clerul și pe boeri. Banul Cra-

București în timpul ocupației rusești (sec. XVIII).

iovei *Pârvu Cantacuzino* și fratele său: *Mihai*, apoi alți
 boeri. trecură de partea Rușilor. În 1769 un general rusesc
 a fost primit de boeri în Iași „cu frumos alaiu” s'a juraț

credință împărătească la mitropolie, cum și în biserica fiecărui sat, fiecare să fie „rob credincios și bun și supus al Măril Sale”. Amândouă țările au trimis comisii de boeri și de episcopi, ca să se închine împărătesei, pe care o comparau cu Constantin cel Mare și-l sărutau „urmele picioarelor împărătești”. Acei boeri nu se distingeau nici prin dezinteresare patriotică, nici prin demnitatea caracterului. Cei din Moldova cereau ca țara să fie dată la 12 boeri mari, iar județele la boerii mai mici, și pentru ca fiecare să aibă parte, atât cei mari cât și cei mici, să se schimbe la fiecare an. Drept domn cereau un general rus. Comisiunea din Muntenia a cerut, simplu, ca „țara noastră să se facă tot una cu provinciile ce stăpânește Rusia cea atotputernică”.

Când Turcii aflu de purtarea Românilor scoaseră o *fetva* (hotărârea autorității religioase) prin care-i declarau haini și-i lăsau pradă oștilor musulmane. Pârveu, care strânsese voluntari, a fost surprins de Turci lângă mănăstirea Comana și ucis cu toți oamenii lui. Numai Oltenii au rămas credincioși Turcilor, cari au numit domn pe banul *Manolachi Geani*, fără să izbutească să-l așeze în scaun.

Caterina știa că nici Turcia, nici Austria nu vor permite anexarea țărilor, deaceia nici nu le-a cerut la încheierea păcii, ci a propus numai să fie declarate independente, cu speranță mai bună în viitor. Atunci s'a scos din partea boerilor tratate cu Turcii, în cari se garanta autonomia țărilor. Românii au cerut să fie puși sub protecția puterilor europene, chiar să fie anexați la Polonia. Însă un tratat secret turco-austriac decise pe Rusi să renunțe la independența țărilor.

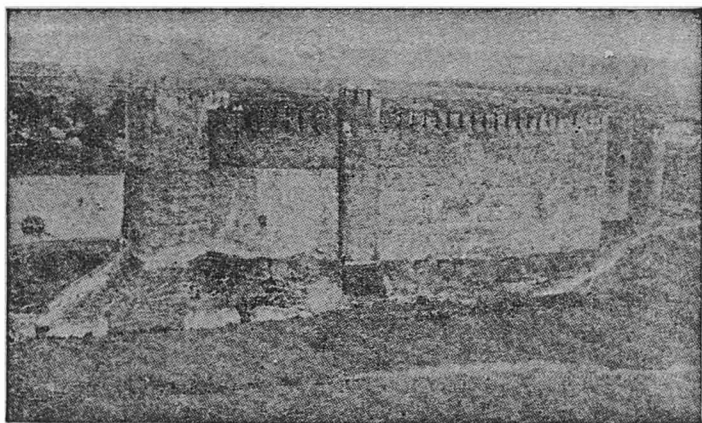
Iubirea ce ne păstrau liberatorii nostri se vede din ideea nebu-nească, ce a trecut prin capul unora dintre ei, ca să ne strămute în Crimeea și să aducă pe Tătari la noi. Căci Turcii nu voiau să cedeze unui stat creștin o populație musulmană!

Câteva condițiuni ale tratatului ne erau favorabile: amnistia vinovaților politici, iertarea dărilor neplătite și a tributului pe doi ani.

RAPIREA BUCOVINEI. În tratatul secret cu Turcii, Austria era să pună mâna pe Oltenia și pe o sumă de bani, dar încheierea păcii o lăsa cu mâinile goale. *Kamnitz*, cancelarul Mariei Terezia, vorbea de un „drum moldovenesc între Galiția și Transilvania, pe care l-a ocupat cu trupele înainte de încheierea păcii. Așa prezentau partea din țara noastră, pe care au ocupat-o „bagatelle” ziceau ei. Sub pretext că vor să pună un cordon contra ciumei, ofiterii înaintară până la Roman, pe urmă păstrară ținuturile *Cernăuți, Câmpulung* și *Suceava*.

Ei întinseră numirea de Bucovina „păduri de fagi“ pe care Românii o dau numai pădurilor de lângă Prut, la toată țara, cu vechia capitală, cu mănăstiri și cu târguri, ce nu semănau a pădure.

Justificau — ocuparea cu micimea ținutului, o „baga-telă“ apoi cu argumente istorice că Pocuția, care prin împărțirea Poloniei căzuse Austriei, a avut drepturi asupra Bucovinei, când știm că lucrul stă contrariu. Un singur argument sincer aduceau *necesitatea militară*, necesitatea însă ar fi o scuză și pentru hoți.

Cetatea Ho ținului.

După justificare au început coruperile. Generalului rus Rumiăntzov i s'au dat 500 de galbeni; la fixarea granițelor fură corupți delegații turci, și tratatul, semnat în 7 mai 1775 fu ratificat în anul următor. Astfel s'a rupt dela sânul Moldovei partea cu Rădăuți, necropola vechilor domni, cu Puțna lui Ștefan, cu Moldovița, Sucevița, Dragomirna, cu târguri și sate, în cari locuiau la 100.000 de țărani.

Boerii și domnul ar fi voit ca Austria să ia țara întreagă, dacă au protestat era că moșiile le rămâneau în altă țară. În protest au încercat să sperie pe Turci cu Rușii, zicând că lipsa de protecțiune i-ar împinge „să-si caute refugiu la bunătatea unei puteri străine“, încât ambasadorul austriac ușor a convins pe Turci că domnul și boerii sunt trădători.

RASBOIUL RUSO-AUSTRO-TURC. PACEA DIN IAȘI. Turcia fu nevoită să declare război Rusiei, care era aliată cu Austria, din cauza provocărilor neconținute rusești: cucerirea Crimeei, hotărîrea de a restabili imperiul bizantin, în care scop Caterina creștea pe un nepot al său, căruia îi detese numele de Constantin, ca al împăraților, și călătoria în Crimeea, unde împărătesei i se ridicaseră arcuri de triumf cu inscripțiunea „Calea Bizanțului”.

Dar războiul mergea încet, până ce *Suworow* ocupă Moldova și învinse pe Turci la Focșani și la Râmnic. Muntenia fu ocupată de Austriaci, cari însă încheiară pacea la Șistov (1791) căci împăratul Leopold voia să fie liber pentru afacerile din apus, unde cumnatul său, Ludovic XVI, se sbătea în frigurile revoluției. Austria obținea numai *Orșova*.

Rușii au cucerit cetățile Basarabiei, unde Ismailul s'a apărut cu desperare, iar Suworov s'a arătat de o mare cruzime. În 1792 s'a încheiat pace la Iași, prin care se recunoștea Nistrul ca graniță, încât Rusia devenea vecină cu noi.

Cât a ținut ocupațiunea, la Iași era guvernator un Rus, *Potemkin*, iar la București prințul de Coburg, numit de Austriaci. Generalii și ofițerii străini au învățat pe boerii noștri și pe soțiile lor danțuri străine, jocuri de cărți, gustul vinurilor străine, ceva din lustrul politetei franțuzești. De atunci a început să se cetească în această limbă, iar femeile și fetele au ieșit din *jetac*, au început să facă vizite, să învețe pianul și să converseze franțuzește.

RASBOIUL RUSO-TURC (1806—12). Anglia a stăruit să împiedice războiul, ca să aibă pe Rusia întreagă contra lui Napoleon. A trimis flota să amenințe Constantinopole, dar Turcii au fost îmbărbătați de ambasadorul francez, au rezistat și flota s'a retras. Rușii însă trăgăneau războiul, căci grosul armatei luptă contra lui Napoleon, dar nici Turcii nu dau lupte, căci sultanul *Selim* a fost de-tronat și ucis. Numai sub *Mahmud* au rezistat mai cu inimă.

După pacea lui Napoleon cu Rusia, acela a permis țării să ne cucerească. Niciodată n'am fost mai în pericol să fim cuceriti de Ruși, căci toată lumea ne părăsise. Numai Turcii ne-au păstrat cu desperare și au găsit cuvinte de aur, ca să justifice lupta pentru principate: „Mai bine să pierdem Constantinopole însuș, decât să dăm principatele” au zis atunci.

Tocmai în 1811 Cutusow, cu o mică armată, câștigă o victorie destul de mică și înconjură în insula *Slorozia* (Giurgiu) o armată turcească.

Rușii reduseseră pretențiile lor la țara dintre Prut și Nistru, ceea ce și Turcii înclinau să dea. În maiu 29/1812 la Bușurești, Cutusow încheie pacea, care din punct de ve-

Mazil basarabean

dere rusesc reprezintă puțin pentru un războiu de șase ani, care însă sfășia din nou țara noastră, căci ne răpia Basarabia.

PRINCIPATELE SUB OCUPATIA RUSEASCA (1806—12). Rușii instalaseră peste amândouă țările pe Constantin Ipsilante, cu însărcinare să adune voluntari. Între Constantin și comandantul armatelor izbucniră însă neînțelegeri, în urma cărora se stabilă un gu-

vern militar. Alexandru declară țările anexate la Rusia, Napoleon recunoscă această anexiune. În biserici se pomenea la liturghie numele împăratului, cum se însemnă și la zidirea bisericilor, la tipărirea cărților. Totus locuitorii erau tratați ca o rasă inferioară. Erau luați salahori fără plată, fără foc, fără hrană suficientă, noaptea erau închiși în biserici, ca să nu fugă. Se ridicau mil de care cu boi (Kutusow în 1812 cere 20.000 cu 4 boi și cu câte 2 cărași) încât străinii se mirau cum de se mai ajung oamenii, cum de se mai găsesc vite. Sumele de bani ce cereau liberatorii nostri întreceau pe ale Turcilor: în loc de 3.000.000 Moldova trebuia să scoată 8.

În capitale, generalii și ofiterii inițiau boerimea în toate petrecerile vițioase, în baluri, în mâncări și beții muscălești, necinsteau familii și desprețuiau religiunea „lege, suflet, Dumnezeu, răsplătire, ziceau că sunt toate minciuni și basme călugărești”.

Generalii răpiau recoltele și în rapoarte treceau că le-au cumpărat cu preturi ridicate, restul îl trimiteau la Odesa, încât primiau și dela tezaurul împărătesc și dela negustoria cu lucrul furat. Când boerii noștri se plâng, Kutusow îi amenință „Je laisserai aux Moldo-Valaques leurs yeux pour pleurer”.

Pierderea Basarabiei, astfel a numit-o Rușii la încheierea păcii, a deschis ochii boerilor asupra Rușilor. Au protestat la Turci cu abilitate, de rândul acesta, arătând că Basarabia este partea cea mai mare și cea mai roditoare a țării, din care se scotea aproape tot grâu (120.000 de chile) și jumătate untul (300.000 de ocale) pentru Turci. Poporul cu jale mare trecea depe un mal al Prutului pe altul, ca să-și ia rămas bun dela rude și dela prieteni, căci „se despărteau unii de alții pentru totdeauna”. Tocmai după 106 ani s'a îndreptat marea nedreptate istorică și Basarabia s'a putut întoarce la patria mamă.

BUCOVINA ȘI BASARABIA SUB STĂPÂNIRI STRAINE. Atât Austriacii în Bucovina, cât și Rușii în Basarabia, s'au purtat cu Românii ca niște părinți vitregi. Au despărțit biserica provinciei de a Moldovei și au creiat episcopii, pe cari le-au ridicat mai târziu la rangul de mitropolii, ca să rupă legătura lor de credință. Au căutat să înăbușe elementul românesc încurajând Austriacii cultura germană, iar Rușii introducând limba rusă.

Astfel Bucovinenii și Basarabenii creșteau cu credința că frații lor cei mulți sunt plini de defecte. Administrația austriacă s'a îngrijit de construirea căilor de comunicație, de dezvoltarea orașelor, dar a desconsiderat cultura românească, deși guvernul a pus mâna pe averile considerabile ale mănăstirilor, pe cari le-a întrebuințat contra Românilor. Basarabia a fost lăsată de Ruși fără școli, fără vreo instituție de cultură, totuși Românii au păstrat cu stăruință obiceiurile și limba, care răsună pe buzele lor mai dulce decât pe ale tuturilor. Și nu numai până la Nistru, pe părțile părăsite de Tătari, s'au întins Românii, dar și peste Nistru, împrejurul Odesei, și în acest oraș, ară-

tându-și puțerea lor de viață, cu toată vîfregia stăpînitorilor.

Conducerea Basarabiei se încredințase la început unui boer *Sturza*, iar capitala se mută dela Tîghina la Chișinău, în 1818. După un an, *Sturza* fu înlocuit cu un general, care începu să introducă instituțiunile rusești, pe când locuitorii fugeau peste Prut de bunătatea ortodocșilor lor stăpâni. Atunci mitropolitul *Gavriil Bănulescu* a protestat la țar, cerînd respectarea legilor și a limbii moldovenesti. *Alexandru* însuș vine și acordă provinciei cu mare solemnitate autonomie, asemănată cu a Finlandei. Judecățile se hotărau în românește, după legile Moldovei, funcționarii și judecătorii se alegeau, cărți multe s'au tipărit sub conducerea acelui vrednic mitropolit.

Nicolae a schimbat lucrurile. A desființat autonomia, a oprit întrebuințarea limbii românești în acte publice. *Basarabia* devine *gubernie* (1829). Limba românească a rămas în Biserică, precum în românește se țineau actele stării civile, până la 1871, când un mitropolit rus a început rusificarea bisericii (din 1874 a început și recrutarea la armată în *Basarabia*). Totuși, în mînaștiri, în sate, în case bătrânești se păstra cartea românească, bucoavne, povești, iar câte un spirit mai răsărit scria versuri, traducea din autori străini, întreținînd sfînta candelă a sperării. Numim pe *Ioan Sîrbu*, *Tudose Roman*, pe *Gheorghe Păun*, *Alec Mateevici*.

CĂDEREA TRANSILVANIEI SUB AUSTRIACI. UNIREA CU ROMA.

Am văzut că sub *Mihai Viteazu* Românii ajunseseră la cunoștința că fiind de aceeași credință, trebuie să trăiască într'o singură biserică, sub autoritatea mitropolitului din *Târgoviște*.

În timpul domniei în *Moldova* a lui *Radu Mihnea*, când în realitate el era domn și în *Muntenia*, unitatea religioasă a tuturor Românilor a fost desăvîrșită. Atunci mitropolitul *Dosoftei* al *Ardealului* se întitulă în *Alba Iulia* „arhiepiscop al *Bălgradului* și a toată țară *Ardealului* și *Ungurească*” recunoscut de principele ardelean, care, deși calvinist, era prieten cu domnul român. *Dosoftei* a ținut un sinod cu preoții români care a hotărît, ca să se stăruască pentru învățarea crezului și a câtorva rugăciuni, apoi ca preoții să schimbe portul țărănesc cu veșminte „lungi până la glesne”.

Însă unitatea și numai religioasă a făcut pe domnii ardeleni să vază un pericol în ea. Înteleptul, de altfel, *Gabriel Bethlen*, propuse patriarhului *Chiril Lukaris*, amicul reformei, să-l ajute la calvinizarea

Românilor, Patriarhul îl refuză în mod foarte demn și atrăge atențiunea principelui asupra piedicilor ce-i vor veni dela domnii principatelor, căci s'ar rupe „legătura de sânge și de iubire, care, deși într'ascuns, dar în felul cel mai strâns leagă de Români din Ardeal cu locuitorii Țării Românești și Moldovei”.

Tocmai această legătură de sânge, pe care succesul lui Mihail o arătase cât de periculoasă poate fi stăpânitorilor reali, se silește Racoti să o rupă printr'o sciziune în biserică. El înmulțește numărul vlădicilor și, profitând de situația privilegiată, că ajutase pe Matei să se facă domn și că era cultivat și de Lupu, face pe Români ardeleni să simtă puterea sa. În 1640 începe activitatea sa de calvinizare, sub un mitropolit nou *Iorest*, călugăr ardelean, crescut în mănăstirea Putna. Însă *craiul* se înșelă în privința supunerii mitropolitului, Iorest, căruia oficialitatea îi zicea după numele de botez Ilie. El semnă o declarație calvinistă, probabil cu intenția ca să păstreze din ea ceea ce este hun și pentru ortodocși: slujba în românește, predică românească de trei ori pe săptămână, tipărire de cărți, dar nu putea să se înstrăineze de mișcarea ortodocșă, care-i venea prin Moldova de mai departe, *Petru Movilă*, fiul lui Simion, ajunsese mitropolit la Chiev, dascăl al bisericii răsăritului, comparabil cu marii dascăli, mare autoritate în întreaga biserică, cu deosebire în Moldova, de unde venise Iorest. Această rezervă începe să displacă guvernului, inspectorii calvinisti încep să-l urmărească, să-l tragă la judecată, să-l bage la închisoare. Un sinod l-a găsit vinovat și l-a supus la bătaia cu vârgi. Acuzările contra lui erau, desigur exagerate căci după ce s'a refugiat în Moldova, a fost ridicat pe un scaun episcopal. Această alegere arată ivirea sentimentului de solidaritate cu unul de ai noștri, persecutat sub Unguri.

În locul lui Iorest se găsi alt călugăr, *Ștefan*, care recunoaște (1643) pe inspectorul calvinist ca „domn episcop ortodocș” care primește să se desființeze rugăciunile adresate sfinților, să se simplifice taina botezului și a cuminecăturii, dar se mai obligă și să predice numai românește ori când și oriunde. Ștefan era un simplu funcționar, nehirototizat de vreun mitropolit din principate, încât cu el se rupea unitatea ierarhică cucerită de domnii noștri. Nici de toți Români ardeleni nu era recunoscut, căci Maramureșul, Crișurile și alte ținuturi erau contra lui.

Însă oamenii cântăresc în progresul omenirii prin opera lor constructivă și mitropolitul Ștefan a contribuit la formarea conștiinței românești prin cărțile ce-a tipărit. El a tipărit un catehism calvinesc cu litere latine și o psaltire, iar în 1648 a tipărit *Noul Testament* într'o limbă românească, înțeleasă de Români de pretutindeni. Cuvintele

din prefata cărții ¹⁾ sunt atât de frumoase și de adevărate, încât din ele Ștefan răsare ca unul din constructorii unității noastre.

La moartea lui Ștefan, în 1653, a urmat ca episcop *Daniil*, cunoscutul tipograf al lui Matei Basarab, sub numele de Daniil Pano-nianul, cum se numia el, după numele clasic al țării ungurești Daniil, cu toată declarația sa calvinistă, era ortodocs convins. Apoi *Sava Brancovici* a restabilit unitatea ierarhiei românești și a păstorit întreaga biserică a Românilor transcarpațini, afară de Făgăraș, dela 1656—1680. Acesta era fiu al unui căpitan de-ai lui Miha! Viteazu, a crescut în Muntenia la mănăstirea Comana, fusese hirotonisit în Târgoviște, nu-și luă nici o obligațiune către calvin și restabilă legătura cu biserica munteană.

După moartea lui Racotî I-ii (1648) și după înfrângerea lui Racotî al II-lea în Polonia (1657), Transilvania trece printr-o epocă tristă, căci Turcii trimeteau armate contra lui Racotî, domnii noștri treceau și ei munții mereu contra lui sau cu el, și chiar Transilvănenii erau desbinați Unii sustineau pe Acatiu Barcsai, alții pe Racotî, alții pe *Ianos Kemeny*. Mulți Români, chiar preoți, erau cu „Craiul Racol-tea”, căci erau dusmani Turcilor cari mai ocupaseră o parte din Banat. Mitropolitul Sava era și el cu Racotî, căci Barcsai, deși Român de origine, era însă un calvinist teribil Scos de principe, mitropolitul însă fu ridicat din nou în scaunul său.

Sava a fost mitropolit însemnat, dar avea talente mai mult de diplomat. A fost întrebuințat de Apaffy în misiuni pe lângă Rusi, cum și pe lângă domnii români, Apaffy și Racotî înțelegeau că bise-rica este scutul națiunii române în Ardeal și când ne impuneau limba românească în biserică, credeau că prin părăsirea ortodocsiei vom pieri ca națiune, ca ne vom pierde în biserica oficială și în națiunea domnitoare. De aci zelul lor cel mare contra „eresurilor” noastre, contra icoanelor, contra posturilor. Apaffy era gelos pe domnul pu-ternic și bogat, Șerban Cantacuzino, protectorul lui Sava, se înfricoșă de numărul Românilor și se temea de viitorul Ungurilor. „Românimea e o nație de tot spornică, iar Ungurimea și Săsimea din zi în zi se împutinează... pe Ungurimea aceea puțină, nu peste mult timp sau o vor desnaționaliza, sau o vor nimici Români”, zicea el, ca unul din sec. XIX. Cu aceasta convingere politică, se înțelege de ce Apaffy a scos pe bătrânul Sava, l-a prigonit, l-a închis în temniță, de unde l-a liberat numai prin intervențiunea lui Șerban.

Urmașii lui Sava fură hirotonisiți în București.

VIEȚA ROMÂNILOR ÎNAINTEA ȘI ÎN TIMPUL RASBOIULUI CU TURCII. Teamă de Români a prinților și a nobililor unguri, după 1600, i-a făcut să oprească înăl-

¹⁾ „Românii nu grăesc în toate țările într'un chip, încă nici într'o țară toți într'un chip. Pentru aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înțeagă toți grăind un lucru unii într'un chip, alții într'alt chip... Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sunt buni, cari împlă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune carele le înțeleg toți. Noi drept aceea ne-am silit, de în cât am putut să isvodim așa cum să înțeagă toți, iar să nu vor înțelege toți, nu-i de vina noastră, cei de vina celui ce-au resfirat Români printr'alte țări de și-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăesc toți într'un chip.”

țarea aceloră în ranguri. Această împiedecare a folosit Românii, căci elementele mai răsărite dintre ei nu se mai pierdeau în nobilimea ungurească și erau forțate să rămână între Români, să asculte slujba religioasă de la preoții români, cari erau numeroși, unele sate aveau și câte șase pe la 1700. Astfel Românii prezintă destule elemente răsărite, nemeși bogați, ca *Raț Istvan*, care pe la 1670 se judeca pentru munți cu Rucărenii și care prin domnița *Zamfira* se trăgea din Basarabestii. În Maramureș numim pe *Pogan Isfan*, în Făgăraș pe *Bokr Ianoș*, pe *Ionașco de Șercaia*, pe *Ioan Talabă* în țara Oltului.

În părțile Jiului se găseau țărani scăpați de iobăgie, cari posedau ca proprietate „luncă, deal, vale, pomi” pe care le zălogiau între ei.

În părțile *Hăegului*, în Inidoara, în *Beiuș* se văd nume de nemeși, nume de sate vechi (*Schei*). O clasă economică socială era a *Bărsanilor*, păstori cari-și aduceau oile la păscut în principate, din cauza greutateilor ce le făceau Sașii că le strică semănăturile. Venitul acestor pășuni îl dăruia Matei lui Racotii.

Numărul Românilor, chiar în „fundus regius” pământul Sașilor, era mai mare decât al acestora și de două ori mai mare decât al Ungurilor. Satele din țara Bârsei creșteau, *Zărneștii* aveau biserică de la Neagoe Basarab. Tohanii era, de asemenea, vechiu. Nici iobagii nu erau de tot săraci: se citează sate, în cari biserica se făcuse de un țaran simplu. Prin sate pătrundea lumina cărții, se găseau zugrăvi de icoane, dieci, cari scriau zapise slavonesti.

Chiar burghezia începe să se ivească. Mai întâiu compania grecească de comerț, așezată în Sibiu 1636, apoi în Făgăraș, în Brașov... care cu timpul se românizează, mai ales prin biserică. Negustori români se ivesc chiar prin sate. În Alba-Iulia erau negustori români bogați, de asemenea în alte orașe. Scheiul Brașovului are importanță specială prin vechimea, prin numărul și prin legăturile lui cu domniile noastre.

Cu intrarea oștilor austriace în Transilvania, se schimbau multe situațiuni, deaceia au fost protestări și chiar răscoale țărănești. Armata austriacă era rău îngrijită, încât jefuia, administrația era severă și necruțătoare, încât poporul prefera pe Turci, ca și în Oltenia mai târziu. Numai nobilii se mulțumiau cu domnia împăratului creștin.

UNIREA CU BISERICA ROMÂNĂ. Mulți locuitori se opuseră, când armata imperială ocupă Ardealul (1688) între alții Sașii din Brașov. Appafy moare în 1690, iar Heissler rămâne guvernator.

Îndată după ocupație, începu printre preoții români o propagandă activă, ca să-i aducă la unire cu biserica ro-

mană. Încă din 1692 se dă un decret, că popii de rit grecesc, uniți, se vor bucura de toate drepturile clerului latin. Prinții calvinisti deprinseseră pe Români să asculte de autoritatea civilă și în chestiuni religioase, de rândul acesta ascultarea era legată cu foloase. Mitropolitul *Teofil* adună un sinod, la care nu participă decât zece protopopi și în care se numărară toate silniciile calviniste. Mitropolitul era consiliat de un iezuit și propuse unirea cu biserica romană, ca să se facă plăcere împăratului, și ca ei „uniții să nu mai fie priviți ca tolerați, ci ca fii ai patriei... să se întrebuinteze la tot felul de slujbe, ca și membrii națiunilor religiilor recepte“.

În ce consistă Unirea? În admiterea de către Români a patru puncte:

1. Supremația papei asupra bisericii.
2. Sfântul Duh purecede dela Tatăl și dela Fiul (*filioque*).
3. Sfânta cuminecătură se face cu azimă.
4. Păcătoșii morți cu păcate ușoare se curăță prin suferințele lor, până la judecata din urmă, de acele păcate și trec în rândurile fericitilor.

.. Asupra dogmei de purcedere, catolicii au încercat să se împace cu ortodocsii, explicând că *filioque* nu însemnează *dela*, ci *prin* (dia grec) și citează cuvintele lui Isus, că Sf. Duh, se trimete numai prin Fiul. Această interpretare o și acceptaseră răsăritenii la conciliul din Florența, încât după ea deosebire mai nu există.

În privința purgatoriului și ortodocsii admit că soarta păcătoșilor nu e definitivă până la judecata ultimă, că unii din ei pot trece în rândul fericitilor, dar nu prin suferințele lor, ci prin jertfele bisericii, prin milosteniile celor rămași în viață, încât nici în acest punct deosebirea nu e prea mare.

Supremația papală este însă o pretenție care a revoltat totdeauna pe celelalte biserici creștine, căci catolicii nu cer numai respect și recunoașterea meritelor mari ale bisericii române, ci supunere absolută față de papă, care este infailibil, adică nu poate greși.

Mai mult, biserica romană este cosmopolită, națiunile mici au fost oprite de clerul națiunilor mari. Noi am fi fost pradă mai întâiu a Ungurilor, apoi a Germanilor. Biserica romană a inventat multe metode de exploatare, cari au revoltat națiuni mari, chiar din evul mediu. În fine, celibatul preoților ei nu se împacă nici cu moralitatea, nici nu ajută religiozitatea.

Românii vedeau în unire cu Roma o cestiune națională de egalizare cu celelalte națiuni, deaceia noul mitropolit *Atanasie Anghel*, deși hirotonisit în București, primii unirea în 1698.

Afară de cele patru puncte (nici *filioque* nu se cerea

ncaparat) Românii își păstrau în biserică limba lor, ceremonialul, căsătoria preoților, liturghia ortodoxă, încât poporul nu vedea nici o schimbare. Cu toate acestea, a început o opoziție violentă din mănăstiri, dela laici, din principate, care opoziție a fost și mai puternică, după ocuparea Olteniei, când călugării marilor mănăstiri Tismana, Cozia, au întărit elementul ortodox.

Lupta națională a episcopului Clain. Unirea religioasă nu fusese căutată de Români, ci calculată de Austriaci, ca să mărească numărul celor d'o credință cu împăratul și ca să aibă un sprijin contra Ungurilor calvinisti. Nici subtilitățile teologice nu le înțelegeau Românii, cari nu în teorii puneau temeiul credinței ci în formele cultului. Deoarece acesta rămânea neschimbat, iar în schimbul concesiunilor teoretice li se făceau promisiuni mari, că vor fi considerați egali cu națiunile mari, ei puteau socoti, că dând puțin au câștigat mult. Cestiunea era însă să se execute cinstit contractul.

Însă nici autoritatea suprema bisericească, nici autoritatea politică nu au dat ce se aștepta dela ele. Fiindcă mitropolitul catolic din Alba-Iulia nu putea sta în acelaș grad cu cel unit, acestuia i s'a căutat un locșor mai retras la Făgăraș, iar titlul i s'a scoborît cu o treaptă, s'a numit episcop. Astfel, unitii erau considerați catolici de mână a doua, cari aveau nevoie să fie mereu conduși spre adevărata credință de un consilier iezuit, fără de care episcopul nu lua nici o hotărîre însemnată. Nu putea nici sa autorizeze construirea unei biserici mai mari, ci numai a uneia pentru 30—40 de oameni, ca pentru un popor de țărani; nu putea să hirotonisească oricâți preoți ar fi voit, căci clasa politică a domnilor ar fi pierdut tot atâția iobagi, și ea trebuia cruțată. De altă parte, mulți se ridicau contra unirii și întreg secolul al XVIII-lea e plin cu lupte pentru și contra ei.

La 1730 a ajuns episcop acolo la Făgăraș, un om cu puțină știință, dar de mare caracter. Se numise *Ion Micu*, prin călugărie devenise *Inochentie*, iar prin episcopat „Klein“, baron dela Viena, unde omul nu începea să fie om decât dela treapta de baron. Inimicii lui i-au zis „Român prost“ și nu va fi fost de mare pătrundere, căci era încă în seminar până aproape de 40 de ani, când s'a instalat ca episcop. Însă Episcopul se relevă minte inovatoare. Înțelese că el este șeful spiritual al unei națiuni și că trebuie să se preocupe de soarta acestei națiuni. Sub pana lui răsar cuvinte, cari fuseseră scrise de un print: „Noi am fost mosteni în acest pământ al crailor, încă din vremea lui Traian, înainte ca națiunea săsească să fi intrat în Ardeal... și am fost împovărați cu sarcini de tot felul și cu mizerii milenare...”

Națiunea noastră nu e inferioară nici uneia din Ardeal, fie prin virtute, fie prin știință, fie prin pricepere în afaceri". Aceste convingeri, câștigate din scriitorul princiar, nu-i puteau veni nici dela profesorii săi din seminar, nici dela consilierul iezuit, un Ungur.

Clain ceru la Viena ca să se scutească preoții de dări, apoi ceva mai acoperit, ca să i se ia consilierul. Mai vorbise în urmă de egalizarea națiunii sale cu celelalte națiuni. Dela Viena cererea episcopului fu trimeasă la dieta transilvăneană, ca să fie cercetată. Dar guvernul ardelean prevenea orice discuție, dând un act de o ură oarbă. Tăgăduia importanța unirii la o gloată de țărani cari nu se pot „numi deloc o nație... vagabonzi. fugari...”, cari nu suportă sarcini, căci domnii pământului platesc în locul lor“ se înțelege nu din munca acestor iobagi. Episcopului îi găseau toate defectele, că nu e învățat, că nu poate vorbi ungurește, că e lacom de bani. Însă episcopul nu se speria nici de ponegriri, nici de ridiculul în care voiau să-l cufunde. El se înălță în măsura în care cauza lui devenea cauza poporului român. La Viena zicea el că vorbește în numele celor 85.000 de familii românești „cari sprijină starea ruinată a catolicilor“ din Ardeal.

În dietă l-au ascultat cu hohote de râs, apoi au încheiat: „episcopul și clerul unit cer lucruri pe cari nimeni nu le-a mai cerut vreodată dela străbunii noștri și nu le va putea cere nici dela urmașii noștri... în sfârșit cere cecace clerului și plebei valahe, după firea ei bine cunoscută, nu i se cuvin niciodată“. În 28 septembrie 1737 se auziră în dieta transilvană cererile națiunii românești. Nu „națiune“ ci „Valahi“ „plebs valachica“ strigau și urlau Ungurii, Sașii, toți cotolicii, deși episcopul era unit. Fu împiedecat, nu-si termină întâmpinarea, din cauza strigătelor.

Din nou ceru ca să se dea Românilor laici locuri în dregătorii, ca să se reducă zilele de lucru ale iobagilor la două zile pe săptămână, în loc de patru, dar trebui să auză într'altă dietă noi cuvinte de umilire. La acest răspuns, urmară noi protestări românești, se auziră chiar amenințări, că se vor lăsa de unire.

În cele din urmă se părea că va sosi biruința, căci episcopul fu chemat la Viena. Nu era chemat însă, ca să-i se asculte cererile, ci ca să fie judecat, că e rău administrator, că ia mită, că e revoluționar. Vioră să-l supuie la un interogator, el refuză cu mândrie un răspuns. Apoi, ca și Mihai Viteazu, cu credință în oameni, pleacă la Roma, convins că șeful bisericii va cerceta cazul său și-i va da drep-

tafe. A rămas acolo peste 20 de ani și a murit fără să se mai urce în modestul său scaun din Făgăraș.

LUPTA PENTRU ORTODOXSIE ÎN ARDEAL. Episcopul de dinaintea lui Clain numărase 400 de preoți români, adversari ai unirii religioase. Numărul neuniților creștea cu cât se vedea că promisiunile nu devin realitate și era întărit cu sprijinul bisericii ortodoxe sârbești, care se bucura de privilegiul de a fi biserică recunoscută. Diaconi și preoți străbăteau satele și semănau sământa despărțirii de uniți. Sătenii băteau pe preoții uniți, ocupau bisericile, rezistau autorităților cu arme, cu furci și cu ciomege. Când veni o comisiune să împartă comunele, hotări ca 140 să se dea uniților. 40 numai neuniților, dar o sută de comune rămăseră necercetate. În lupta pentru posesiunea bisericilor se exagerau deosebiriile credințelor, se acuzau uniții că nu postesc, că se închină spre apus, că calcă crucea în picioare, că locul pe care stau e spurcat.

Călătoriile episcopilor sârbi, combinațiile ortodoxe ale unor aventurieri politici deprindeau satele cu urzirea unei revoluții. Un Cantacuzino, fiul domnului Ștefan, care posedea proprietăți în Ardeal, își dădea nenumărate titluri, între cari duce al Basarabiei, marchiz în Ilfov, Romanati, baron de Zănoaga... El călători la Petersburg, promitea o răscăleală a ortodocsilor din monarhia austriacă lui Carol VII, pretendentul imperial contra Mariei Terezia. Călugări ortodocși, făcători de minuni, erau primiți cu onoruri împărătești și ascultați ca niște oracole, fierberea era generală și autoritățile contribuiau la creșterea ei, netinând în seamă consiliul celor cu minte, ca să le numească Românilor un mitropolit propriu. Aceasta cereau și Români, să aibă episcopul lor deosebit de cel sârbesc, căci episcopii lor de mai înainte se sfinteau în Țara Românească. Au căutat chiar sprijinul Rusiei, unde s'au adresat cu plângere. Toată această fierbere era să izbucnească prin revolta câtorva țărani fără frică de moarte și fără respect de domnii pământului.

Scaunul lui Clain a rămas mult timp vacant, administrat de nepotul și vicarul său *Petru Aron*, căci neînfrântul episcop nu voia să demisioneze, precum îl sfătuisă și papa. În cele din urmă, renunțând la scaun a fost ales și, apoi, confirmat ca episcop, Petru Aron la 1752.

Noul episcop era o fire blândă și devotată datoriiilor religioase. Se chinuia pe sine și chinuia și pe ceilalți cu ascesă medievală, cu mare înfrânare de mâncare și de orice fel de petreceri. Astfel de oameni căuta și curtea din Viena. Activitatea lui Petru Aron a fost în folosul școalelor înființate la Blaj. Aci se așezase Inocențiu Clain, după ce dedese în schimb alte moșii, aci s'a pus temelial școalelor din cari avea să se folosească întregul neam. La 1754 se deschise o școală începătoare, o școală de latină (gimnaziu) și alta de teologie, în cari se strânseseră îndată sute de elevi (500 în 1760). Îndată începe apoi întemeierea de școale prin sate, activi-

tate recomandată de împărăteasa Maria Terezia. După câțiva ani existau 60 de școli sătești.

Această activitate linistită, nebagată în seamă de cei mari, avea să dea roade bogate, cu toate că la început nu formă conducători, de cari poporul avea nevoie. Izolată de lume, ca munca monahilor medievali, ea n'a străbătut în popor, ca să-l pregătească pentru noile probleme ale lumii moderne. Totuși, din acele școli au ieșit spre sfârșitul secolului, trei oameni însemnați, cari au scris ca să poată fi auziți departe, ei au început însă prin a cere să părăsească rasa călugărească. Se numiau *Samuel Mițu*, *Gheorghe Șincai*, *Petra Maior*.

REVOLUȚIA LUI HOREA (1784). O mișcare religioasă a fost totdeauna urmată de una socială, căci în viața conștientă, faptă este urmarea ideii, creierul dă impuls brațului la fapte. Toate răscoalele țărănești în apus s'au produs în urma unei schimbări de idei, din cari autoritatea politică ieșea micșorată. Când țărani români izbucneau în amenințări că au să omoare pe toți catolicii când se adresau împărătesei Rusiei și se plângeau de apăsarea străină, când episcopul lor era considerat spurcat și nimeni nu mai îndeplinea funcțiunea de sef, atunci au făcut și ei ceea ce s'a făcut în atâtea țări și în atâtea epoci. Fiind însă mișcarea țărănească, lipsită de capi conștienți, fără un scop final, revoluția dela 1784 a fost mai mult o izbucnire de patimi populare contra apăsării seculare, decât revendicarea unor drepturi naționale ca a lui Clain.

Luptele religioase dedeseră curaj țăranilor. Svonurile despre bunătatea și despre iubirea de dreptate a lui Iosif al II-lea făceau să apară în imaginațiunea tuturilor chipul unui tată blădin și bun cu cei cari suferă din partea celor mari, deși el era capul celor mari. Iosif călătorise de două ori prin Ardeal, ascultase plângeri, pronuntase și câteva vorbe românești. Când multimele cădeau în genuchi înaintea lui, el, ca împărat cu cultură filosofică, îi oprea și învățase să le zică să se scoale, cum învățase să zică și la reclamatii „voi vedea”.

Împăratul mai deșteptase speranțele Românilor să-i scape de iobăgie, prin înființarea trupelor de grăniceri, din rândul lor, din nordul scaunelor săcuesti până în Maramures și la sudul acelor ținuturi până la Porțile de Fier. Cete de Români umblau prin țară oferindu-se la noul serviciu militar, în care uneori ocârmuirea nu-i primia.

VASILE URSU zis NICOLAE HOREA. Acest nume ¹⁾ îl poartă țăranul, care a adunat pe Români și sub altă formă, decât Clain, a protestat la Viena în favoarea Românilor. Mai întâiu a luat și el calea rugămintilor. A mers la Viena de mai multe ori, se zicea că a vorbit cu împăratul, arăta o decorație ce i s'ar fi dat cu îndemnul, ca să se ridice contra domnilor de pământ. Cu el se mai asociază doi tovarăși *Ioan Oargă*, zis *Cloșca*, și *Gheorghe Marcu*, zis *Crișan*. Cu ei se ridicau nu elementele cele mai obișnuite, ci

¹⁾ Horea, cel ce horește, zice la horă.

cele mai rasărite dintre Români, lucrătorii la minele de sare și la cele de aur din munții Abrudului. S'a făcut un fel de conjurație, *o frăție*, au plecat apoi la Bălgrad sa ia arme. Dar n'a fost o singură mișcare, ci mai multe, ca și în răscoala dela 1907. Guvernul ardelean a fost surprins. Țăranii încep să dea foc castelelor, să ardă bogățiile strânse, să distrugă. N'au făcut multe victime omenești, în total numai 150, cei mai mulți cârciumari, *vicespani*. Cruțau femeile și fetele, le măritau însa după țărani români și le boțeau.

La început armata n'a intervenit în mod viguros, căci între armata împăratului și între guvernul oligarhic al provinciei era neînțelegere. De aceea mișcarea a ținut de cu primăvara, până iarna. În cele din urmă, s'a pus un premiu pe capul șefilor, de 300 de galbni. După încercări de rezistență, trupele răsculaților se risipesc și capii sunt prinși. Pedepsirea lor a fost teribilă. Crișan s'a omorât singur în închisoare, iar ceilalți doi au fost frânți pe roată, începând cu frângerea picioarelor.

Amintirea acestei răscoale se păstrează la Români sub forma unui cântec, de o energie feroasă, cu care se compară „Noi vrem pământ“ al lui G. Coșbuc. O strofă din el suna:

Pe cel câmp pustiu și 'ntins
Arde-un foc de noi aprins
Las' să arză și să crească
Că-i în țara ungurească:
Trageti hora ca să joc
La lumina celui foc.

Urmarea răscoalei lui Horea, ca și a răscoalei lui Tudor, a fost să deștepte în popor conștiința de neam și de drepturile lui. Deocamdată, împăratul chiar din 1785, a decretat desființarea iobăgiei.

SAMUEL MICU, GHEORGHE ȘINCAI, PETRU MAIOR. Nu mai mici revoluționari au fost cei trei istorici, însă nu cu arma, ci cu scrisul.

Samuel Micu, nepot al marelui episcop, învățase la Blaj, apoi la Viena și ajunsese profesor la Blaj. A publicat *o gramatică*, a început un *dicționar*, în care cuvintele românești sunt traduse în latinește, ungurește și nemțește, numit dicționarul din Buda și a scris o istorie a Românilor dela Romani, rămasă nepublicată. El-a întrebuințat în locul literelor cirilice, literele latine „strămoșești“.

Petru Maior și Gheorghe Șincai au învățat în Blaj, apoi la Viena și la Roma. Deși cei mai învățați Români ai

timpului lor, ei au suferit mizerii și persecuțiuni, chiar dela ai lor. Opera principală a lui Maior este „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia“¹⁾, în care dovedește persistența elementului român dela Traian. Opera principală a lui Șincai este „Cronica Românilor“ dela anul 89—1739 pentru care a consultat nenumărați scriitori vechi și moderni. S'a tipărit însă abia la 1853 în Iași. Aceste opere scrise pentru învățați n'au putut deveni cărți populare și n'au avut influența ce ar fi trebuit, dacă ar fi fost scrise mai pe înțelesul poporului. Pentru popor au scris alții în mod mai simplu, ca *Tichindeal*, *Budai-Deleanu*²⁾, *Vasile Aron*, *Ioan Barac*³⁾. D'n Ardeal se va coborî apoi *Gheorghe Lazăr*, ca să dea suflet scoalei românești din Muntenia.

ȘCOALA GRECEASCĂ. CULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN MUNTENIA ȘI MOLDOVA. PRIMELE ȘCOALE.

Cea dintâiu școală cu învățătură de limba grecească, a deschis în Moldova Vasile Lupu, iar în Muntenia Șerban Cantacuzino. Din cauza importantei limbii grecești se înlesnea învățarea ei chiar copiilor săraci. Astfel Antioh Cantemir dă o sumă de bani cu destinațiune pentru învățatura copiilor de boeri și mai ales a copiilor săraci, cari vor voi să învețe. În aceste scoale se învăța și limba română, dar pentru limba greacă se aduceau Grecii cei mai învățați, cum erau *Sevastos Chimenitul* și *Ieremia Cacavela* la Sfântul Sava din București. Domnii fanarioti au încurajat școala grecească, dar n'au neglijat nici pe cea românească, cel puțin cât se cerea pentru a putea preotii citi și scrie. În această privință Constantin Mavrocordat a necăit mult pe preoți. Alexandru Ipsilante întreținea cu cheltuiala statului 75 de elevi săraci, dar să nu fie sătenii, ca ei aceia trebuia să rămâie agricultori și păstori. Erau examene, erau premii, scutiri de bir pentru dascăli și pentru elevi, erau mai ales programe frumoase. Școala grecească se organiza cu pretențiile unei universități, cu un număr de șase ani mai întâiu, cu mai mulți în urmă.

Se învăța mai întâiu limba greacă veche, cu citiri din Demostene, din Homer, din părinții bisericii, însă metoda era gresită, căci se învăța pe dinafară gramatica cu toate excepțiile ei. O limbă se învăța însă pe lângă gramatică, prin exerciții multe de citire și de vorbire. Ucenicii academiilor noastre grecești învățau la excepții zece și doispre-

¹⁾ Buda 1812.

²⁾ Tichindeal a scris fabule, iar Budai-Deleanu Tiganiața, poemă eroic-comică.

³⁾ A tradus, din ungurește Arghir și Elena, un basm versificat.

zece ani, dar nu puteau citi autorii greci. Învătau filosofie, erau însă străini de renovarea filonofiei moderne. Învătau matematici, logaritmi și trigonometrie, dar oameni distinși ieșiți din această cultură, nu știau câte operații simple se pot face asupra numerelor. Învătau geografie, însă un călător, s'a oprit în 1764 la o mănăstire din Moldova și călugării, cari vorbeau grecește, latinește și italianeste, îl întrebau: „oare Anglia s'ar afla în Londra, sau Londra în Anglia?“.

Cioșca.

Horea.

În scurt, Grecii învățau mult, scriau mult, mai ales coplau, dar n'au produs nici o operă. Cultura grecească a fost cultură moartă.

INFLUENȚA FRANCEZĂ. Un ferment mult mai activ pentru schimbarea ideilor vechi a fost, însă introducerea limbii franceze, în conversațiile din saloane și în citirea literaturii. Această influență a început mai întâi, dela curțile domnilor, cari în postul lor de dragomani trebuiau să cunoască limba diplomației și creșteau pe fiii lor în această influență. În urma Austriei și Rusiei, a trimis și Franța consuli, cari în scurt timp au format cerc împrejurul lor. Se

adăoga apoi influența exercitată de armatele de ocupație, răsunetul ideilor și luptelor revoluționarii, cum și prestigiul legat de numele învingătorului Europei.

De aceea nu e de mirare că se citeau iurnale frantuzesti, cum si romanele timpului, de aceea Gheorghe Lazăr constată că „limba franceză este cu totul la modă între boeri“. Un episcop oltean cauta *l'Encyclopédie*, pentru luminarea vitorodocsiei sale. Sub influenta filozofilor francezi, a revoluționarii franceze, în toate țările, și în Ungaria, popoarele prezentau pretențiuni de viață națională, încât și Românii din Ungaria au prezentat pretențiunile lor din nou. Intr'o petițiune celebră, ei cereau împăratului dreptul ca să fie recunoscuți ca națiune și au fost respinși și de astă dată. Inșă ideile noi își faceau drum și victoria lor era sigură.

CULTURA ROMÂNEASCA IN MOLDOVA. Domnirea Fanariotilor din punct de vedere uman, poate că n'a fost mai rea decât a domnilor indigeni anteriori, din punct de vedere românesc a fost însă interioară acelora. Astfel, înainte de Fanarioti se iviseră cronicari patrioți, în epoca de tristă memorie nu se ridică niciunul de valoare.

NICOLAE COSTIN, fiul marelui Miron, este produsul epocii mai vechi, ca și IOAN NECULCEA. Nicolae, boer de căpetenie pe lângă mai mulți domni, a încercat să completeze cronica tatălui său dela primul descălecat, a scris apoi despre prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat. Fără talent, cu o erudiție îngreuitoare, opera lui nu poate sta alături cu operele predecesorilor, nici cu a contemporanului său mai tânăr Neculce.

Cel mai de inimă dintre toți cronicarii nostri, un mare scriitor, un mare patriot, ajunsese boerul cel mai de seamă al lui Dimitrie Cantemir, cu care a fugit în Rusia, de unde s'a întors după multe suferințe în iubita lui Moldovă. Ioan Neculce nu s'a servit de scriitori străini: „nu mi-au trebuit istoric străin să cetesc și să scriu, că au fost scrise în inima mea“ scrie el.

A scris în mijlocul epocii fanariote cu o durere, care se comunică cititorului: „Oh, oh, oh, vai, vai, vai, de tară! Ce vremi cumpănite au ajuns și la ce cumpănă au căzut.. Focul îl stingi, apa o iezesti și o abați în altă parte, vântul când bate te dai înlături într'un adăpost, soarele intră în nouri, noaptea cu întunecimea ei trece și se face iar lumină, iar de Greci să te scapi nu e cu puțință... Când a vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină pe fier și Turci în

Tarigrad și lupii să nu mănânce vite în lume, atunci poate nu vor fi nici Greci în Moldova și în țara Muntelească". Înțelegerea boerilor cu generalul rus Muennich o condamnă astfel: „care mai pe urmă vei vedea la ce au ieșit cinstea lui Muennich, ca vinul cel, unguresc dulce s'au făcut venin amar și râsul plâns, și voia cea bună groază și frică. Și oh! oh! oh! bogăția sarăcie și lipsa și blestem, și osândă veșnică, neuitată și neînchegată". În descrierea bătăliei de la Prut găsește următoarea comparație: „asa cădeau Turcii ca când ar cădea niște pere coapte dintr'un par când îl scutură oamenii". Incapacitatea de militar a lui Petru cel Mare se vede din acest rând: „împăratul, încă de multa varsare de sânge ce vedea atunci, au ametit de milă și s'au dus la cort de l-au udat împărăteasa cu niște apă și s'au tresvit. Cum a petrecut în Rusia spune puțin dar cu înțeles: „eu eram bucuros că au venit acel ceas de am gasit vreme să ies din acel norod greu, că sunt niște oameni foarte necredincioși, și prea cu greu traiau oamenii ce sunt nedeprinși cu acel fel de oameni dintr'acele părți... că este un norod unde nu sunt oamenii slobozi să meargă unde li este voia, nici la împărăție fără ucaz". Apoi frumoasa comparație despre nestatornicia oricărui domn: „nădeidea domnului este ca seninul cerului și ca încetul mării: acum este senin și se face nor: acum este marea lina și se face furtună". Din pana acestui adevărat scriitor ne-a rămas o seamă de cuvinte, povești cari, au inspirat pe poeții secolului al XIX-lea ca povestea lui Burcel, a aproduhii Purice... Cronica numită **Letopisețul Moldovei**, dela 1662, unde îl lăsase Miron Costin se întinde până la 1743.

Alți cronicari în Moldova, în epoca Fanariotilor sunt mai puțin însemnați: *Axinte Uricarul* a primit însărcinare din partea lui Nicolae Mavrocordat să scrie despre domnia lui. *Nicolae Mustea* a scris despre aceiași domni ca Ioan Neculcea (1662—1729). O cronică s'a atribuit lui *Enachi Cogălniceanu*, alta s'a tradus din grecește de *Alexandru Amiras*.

În fine, sentimentul de revoltă conta Grecilor și-a găsit expresiune în poezia vornicului *Alexandru Beldiman*, *Tragodia*, *Iulnică Moldovei întâmplare* din 1821. În mii multe mii de versuri Beldiman descrie stricarea țării de revoluția eteriștilor, jafurile lor, înfrângerea lor fără talent poetic, dar cu amaruntimi văzute de autor.

Ce necaz, ce osândire, vai mie ce foc amar,
Ce trăsnet și ce lovire, ce otrăvitor pahar!
Cine-au socotit vr'odată, cine-au putut pune 'n gând,
Jalnică țării stricare s'o vază așa curând?

Ipsilante: Pe principul Ipsilante arhistratig îl numesc.
Il smulg din sânul Rosiei și cu dânsul se unesc
Se unesc că-l știu că este cu știință și istet.
Mâna dreaptă îl arată în câtu-i de îndrăznet.

Jafari: Unuia îl lua salul, altuia punga cerea.
De aiuns îi da bătae, dacă se împotrivea.
Casă și dughene noaptea, totdeauna se spargea
Să zică, să jeluască, acum mai nu mai mergea.

Armata: Două sute un-spre-zece, erau toți câți au trecut
Sunt încredintat prea bine că greseală n'am făcut
Dar mai ramasese mulți, prin crâșme fiind beti,
Alții neîmbrăcați încă, și câțiva fiind băeti.

O operă literară, chiar ca de opera de elocvență, s'a atribuit arhimandritului mănăstirii Putna, *Vartolomeiu Măzăreanu* în jumătatea

a doua a secolului al XVIII-lea. Panegiricul lui Ștefan cel Mare, închipuit ca o cuvântare la moartea marelui domn, se numără printre cele mai frumoase compuneri în limba românească.

CULTURA ROMANEASCA ÎN MUNTENIA. Croniciarii munteni sunt în secolul al XVIII-lea inferiori celor moldoveni încât privește talentul de scriitori. Insa *Dionisie Eclesiarhul*, scrie cu durere de inimă pentru căderea în care vede țara lui; iar cel din urmă cronicar *Zilot Românul* (adică Românul zelos) care a trăit în secolul al XIX-lea, este un mare patriot, tot atât de opus apăsării turcești, ca și jafurilor rusești.

Un scriitor, autor de poezii ușoare, de încercări istorice și al celei dintâiu gramatici românești (1787) în principate, a fost *Enache*, sau *Enăchiță Văcărescu*, boer mare pe lângă Alexandu Ipsilante și pe lângă alți domni. Activitatea sa literară are meritele începutului.

Valoare istorică însemnată au lucrările lui *Mihai Cantacuzino*, *partizanul* Rușilor, care a trecut de partea lor în războiul Caterinei, terminat la Cuciuc-Cainargi, și marea lucrare a lui *Dionisie Fotino*, în grecește. Mihail Cantacuzino a scris o *genealogie a Cantacuzinilor* și apoi istoria Valachiei¹⁾ cu multe date asupra stării din secolul al XVIII-lea. Dionisie Fotino sub numele de *Istoria Daciei* a scris o *carte* mare tradusă și în românește.

CĂRȚI POPULARE. -- O foarte frumoasă parte din istoria civilizațiunii noastre este studiul cărților citite de popor. Aflăm din aceste cercetări cum aceleași cărți, aceleași idei, aceleași preocupări se găsesc mai la toate popoarele în același timp. Poporul nostru nu era în urma vecinilor lui, nici chiar în urma popoarelor culte. Cât se ivia într-o țară o carte populară, îndată apărea și la noi.

Una din cele mai răspândite cărți a fost *Alexandria*, istoria închipuită a lui Alexandru cel Mare, aflată într'un manuscris din 1620. Apoi multimea de cărți bogomilice: *Visul Maicii Domnului*, povestile orientale cunoscute sub numele de *Halima*, cărți de explicarea visurilor *Zodii*, etc. etc.

SCOALE ROMANEȘTI. Școale curat românești s'au înființat sub Fanarioti, abia la începutul secolului al XIX-lea. Se simtea mare lipsă de preoți, și deaceia prima școală a fost *Seminarul din Socola*, înființat în 1803 de către Alexandru Moruzi, după stăruința mitropolitului *Veniamin Costachi*.

Acest mare mitropolit a încurajat cultura românească, înființând tipografie pentru tipărirea cărților bisericești, a scris însus, a îndemnat pe alții, a fost pereche lui Gheorghe Lazar în Moldova.

Era atunci necesitate mare de ingineri, spre a se fixa hotarele moșiilor în procese, căci ingineri străini erau puțini. Spre a se forma inginerii necesari, mitropolitul și un

¹⁾ Prezentase acele date Rușilor, ca informațiuni înainte de încheierea păcii, apoi s'au tradus în grecește.

boer tânăr, numit *Mihail Sturza*, au susținut la Scarlat Callimachi să numească profesor de științele ingineresti. pe fiul unui preot numit *Gheorghe Asachi*. Acesta studiasse în Viena și în Italia, avea să fie promotor puternic al culturii noastre. El fu numit în 1813 și susținut de protectorii săi, contra profesorilor greci, care susțineau că în românește nu se pot preda învățăături înalte.

GHEORGHE LAZĂR. În Muntenia, școala românească a început tot din necesitatea de a forma ingineri, însă inginerul de aici era un filozof și un apostol, coborât din Făgăraș, ca legendarul Radu Negru.

Era fiu de țărani din satul *Avrig*, fusese ajutat de proprietarul *Bruckenthal* ca să învețe la Cluj, apoi la Viena și ajunsese profesor la seminar în Sibiu. Expunea ideile înaintate ale timpului în cuvântările lui, deaceia n'a mai putut trăi între ai săi, încât a trecut munții la București, ca profesor într-o familie boerească (1816). Eforia școlară de atunci, l-a însărcinat cu deschiderea unor cursuri de înalte matematice, deși el ar fi voit și de filosofie. Se zice că a convins pe un boer din eforie, Bălăceanu, care nu credea că în românește se pot face măsurători ingineresti, măsurându-i un loc și dându-i acelaș rezultat ca inginerul neamț.

După mai multe piedici și amânări, a fost însărcinat cu pregătirea de ingineri (1818). I se deteră ca săli, câteva chilii la mănăstirea *Sf. Sava*, înaintea universității de azi și îndată avu un mare număr de studenți, chiar Greci, căci Lazăr concepea cursul său ca la o universitate. A făcut cărți pentru începători (abecedar) aritmetică și geografie ca pentru gimnazii, însă trată probleme filosofice și sociale, căci mulți ascultători ai lui erau oameni în etate.

Cuvântul lui a avut efecte miraculoase: „Ajungă lăcrămile patriei, ajungă jugul robiei, zicea el, vremea este acum să se ridice din țărână semintele căzuților strănepoți”.

Deși, în urma eteriei cursurile încetară și marele om se întoarse să moară în satul său (1823) opera sa era să fie nemuritoare.

REVOLUȚIA LUI TUDOR VLADIMIRESCU. RESTABILIREA DOMNIILOR PĂMÂNTENE. GRIGORE GHICA. IOAN SANDU STURZA.

ETERIA. Grecii din Grecia și de pretutindeni alcătuiseră o societate întinsă, numită *eteria*, care pe față declara

că urmărește scopuri culturale, iar în realitate pregătește o revoluțiune contra Turcilor. În țările noastre, unde Grecii aveau odrasle pe scaune princiare, unde aveau demnități și strângeau averi mari, boerimea indigenă participa la mișcarea lor ca la o cauză națională și procură cel mai mare număr de partizani. La noi se aduceau proclamațiunile, cari se răspândeau Grecilor de pretutindeni.

Eroul deșteptător al Grecilor, numit *Riga*, de origine Aromân, a fost secretarul domnului Alexandru Ipsilante, a călătorit prin strălăutate și a obținut o audiență la Napoleon. în interesul Grecilor. El a compus imnul de libertate al Grecilor ¹⁾ după Marselleză. La sfârșit a fost prins de Turci și împuscat. Mitropolitii, domni și boeri, erau membri ai *eteriei*, care avea de cap pe cancelarul țării Alexandru, *Kapodistria*.

Alexandru Ipsilante era fiul lui Constantin. El intrase în armata rusească și în luptele cu Francezii își pierduse o mână. Era general apropiat de împăratul Alexandru. Cu gândul că va fi airtat de împărat a trecut în Moldova, tocmai pe când împăratul discuta la Leibach înăbusirea revoluțiilor din Spania și din Italia. Deaceea a fost părăsit și exclus din armată, patriarhul din Constantinopole l-a afurisit, iar mitropolitul Moldovei, Veniamin Costachi, a pus să se cetească afurisenia în toate bisericile.

TĂRILE ROMÂNEȘTI ȘI ETERIA. Românii au privit cu ochi buni izbucnirea revoluției grecești, în partea din considerare că este inspirată de Rusia.

Veniamin a primit pe Ipsilante cu cinste împărătească. l-a încins cu sabie, i-a dat daruri și bani. Cum consulul a desaprobat mișcarea, cum a plecat Ipsilante din Iași și a sosit afurisenia patriarhului, s'au cetit blestemul în toate bisericile, mitropolitul și boerii moldoveni s'au declarat contra lui. Ipsilante asezase un guvern eterist, care căuta să strângă cai, bani, arme, iefuind satele și orașele, încât lumea se ascundea de el ca de Tătari. O seamă de boeri, *Ioniță Sturza*, *Cuzestii* și alții s'au îndreptat cu plângeri către pașii dunăreni, chemându-i ca să-i scape de străini. Paharnicul *Istrati* cu vreo 3000 de țărani a intrat în Botosani, de unde cârmulitorul eterist a fugit și boerii au pus mâna pe administrație.

Din Iași, Ipsilante trimesese oamenii săi, ca să răskoale Muntenia și să strângă armată. Turcii numiseră domn în Muntenia, la moartea lui Alexandru Șutu, pe *Scarlăt Callimachi*, iar în Moldova un caimacam, pe *Ștefan Vogoride*. Însă, nici domnul, nici caimacamul n'au exercitat puterea, țările fiind în mâinile eteristilor.

În București erau mari *căpitanul lordache* și *bimbasa Sava*, capi gărzii domnești și partizanii eteriei. Ei se înțelegeau cu slugerul Tudor Vladimirescu, ca acesta să meargă în Oltenia să adune panduri, spre a ajuta eteria

¹⁾ Incepe astfel: δέυτε παίδες τον Ελληνον ο κairòς τις δοξις υθην = Sculați copii ai Elenilor momentul gloriei a sosit.

TUDOR VLADIMIRESCU. Aderentul român al eteriei era însă fire mai complicată decât a contemporanilor săi. Era fiu de țăran, născut în comuna Vladimiri, județul Gorj. Crescuse pe lângă casa boerului *Glogoveanu* din Craiova, ajunsese în boeria de *sluger*, până în timpul războiului ruso-turc din 1806—12, când cu îndemnul și cu banii unui general rus a strâns o armată de panduri și a purtat lupte cu Turcii, așa cum în Serbia făcuse *Cara-Gheorghe*. Pentru isprăvile sale, Tudor fusese ridicat de Ruși în gradul de locotenent și primise decorația Sfântului Vladimir, dela care zic unii că a luat numele de Vladimirescu.

După încheierea păcii din București. Tudor ca să scape de răsunarea Turcilor, a fugit în Transilvania. A ajuns și în Viena, unde mintea sa vioaie a prins ideile ce sguđuiau atunci lumea. S'a întors în țară, a ajuns vâtaf de plaiu (subprefect) la **Closani**, a demisionat, însă călătorea deseori la Craiova și la București pentru diferite procese. Câstigase avere, avea mosie și mai multe case.

Era de o fire închisă, posomorită și foarte mândră. Se povestește că odată un amic l-a întrebat: „prietene, de ce n'ei fi sezând jos, când vii la mine, ci te plimbi mereu? — Nu sed jos, prietene, pentrucă poate vine la d-ta vreo putoare de ciocoiu și nu voi să mă scol înaintea lui“. Era hotărît pentru o acțiune mare pe care s'o plătească chiar cu viața, deaceea a găsit maxima vietii lui, că și Mihai Viteazu: „din ceasul în care m'am născut m'am îmbrăcat cu cămasă mortii“.

Avea prieteni mulți, printre cari un episcop de Argeș, **Ilarion**, episcop de felul celui care doreă sa-si procure enciclopedia lui Diderot, mai mult oameni politici și revoluționari decât slușitorii ai altarului. Era prieten și cu căpitan lordachi, Aromân, cu care luptase în război și care ajunsese capul micii armate din Muntenia.

Sub steagul lui Tudor se adună un mare număr de panduri, cari se luptaseră în războiu, alcargă și Sârbi, încât se formă îndată o trupă. Tudor trebuie să fi fost făcut tovarăș al eteriei de prietenul său lordachi, care era o fire entuziastă și hotărît să aducă pentru triumful ideii sacrificiul propriei sale persoane. Dar, alături cu ideia de liberare a Greciei se unea la Tudor ideia de liberarea țăranilor din apăsarea proprietarilor, deci mișcarea sa era și o mișcare socială nu numai politică.

În proclamația sa către locuitori nu face la început nici o deosebire între boerii greci și cei pământenii, iar tonul ei este teribil. Îi întreabă până când vor suferi ca să le sugă sângele „balaurii cari i-au înghitit de vii, căpeteniile atât cele bisericești cât și cele politicești... Veniți dar fraților,, cari aveți arme cu arme, cari nu, cu furci

de fier sau cu lănci". În aceeași proclamație oprea pe ai săi să se atingă fie și de un grăunte „numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boeri să se lefuească, însă ale celor ce nu vor urma nouă". Astfel mișcarea avea la început caracterul unei răscoale țărănești, o răscoală contra averilor rău agonisite. Cum era să se cunoască însă cei cari agonisiseră rău averile? După cum vor fi pentru mișcare, sau contra ei. Deaceia s'au făcut Țafuri, s'au dărâmat case, s'au petrecut scenele revoluției lui Horea.

Tudor avea mulți prieteni între boerii cei mari, alții vor fi venit la el după ce au văzut puterea cu care înainta spre capitală, căci printre cei cari s'au unit cu el găsim boeri mari, chiar pe mitropolit. Mulțimea încântată de perspectiva de a pune mâna pe averile rău agonisite și a avea un domn al său, îl numi Domnul Tudor. Iordachi și alt căpitan de Arnăuți, fură trimiși contra lui de către boerii din București¹⁾. Aceștia dispuneau de 4—500 de Arnăuți, dar nu întreprind nimic contra lui. Mai pe urmă Iordachi se întâlnește cu Tudor.

Dupăce rămâne stăpân în Oltenia, unde pune ispravnici săi, trece Oltul și înaintează spre București.

Succesul mișcării, probabil și sfaturile boierilor prieteni, schimbă planurile lui Tudor. În loc de o răscoală țărănească, voi o revoluție politică, în loc să fie o uneltă a eteriei grecești, Tudor socoti că e mai bine și pentru fericirea țării să facă o revoluție românească, în scopul ridicării poporului. De aceea a trimis o plângere pașii Vidinului, ca el să o înainteze la Poartă. Cam așa procedase Matei când luase domnia. În plângerea sa, Tudor zicea: „domnii țării dimpreună cu boerii greci și români, unindu-se cu toții ne-au prădat și ne-au despoiat, încât am rămas numai cu sufletul” și cerea ca împărăția să trimeată un om credincios să cerceteze „că ridicarea noastră nu este pentru altceva nici într'un chip”.

Cei mai mulți boieri se grăbiră să fugă la Brașov, parte rămaseră în București, de unde trimiseră pe episcopul Ilarion, ca să îmblânzească pe Tudor. Acesta intră în capitală pe la jumătatea lunii martie, fără lupte cu trupele guvernului, fără mari neorândueli soldățești.

El recunoscă guvernul caimacamilor pe care-l completă cu oamenii săi în locul celor fugiți și pe care-l întrebuința ca pe un consiliu, păstrând pentru dânsul atribuțiunile de cap al puterii executive. Boerii se opuneau, la în-

¹⁾ Boerii caimacami li scriau: «să nu cutezi a te crede mai mult decât ceea ce Țirea te-a făcut».

ceput, discutau fără să ia o hotărîre, dar Tudor dela mănăstirea Cotroceni, unde se așezase, le trimise o bombă de tun în curtea unde discutau și-i aduse repede la ascultare. Tunul său fusese îndreptat de celălalt revoluționar, de Gheorghe Lazăr, care-și da mâna cu eroul popular.

Aproape două luni țara a fost condusă astfel, Tudor a fost domnul poporului. Aproape de a-și vedea ambițiunea împlinită, el modifică ideile sale în sens politic. Declară locuitorilor că scopul mișcării a fost ca să scape de jafurile Fanarioților, indemnă pe boieri să conlucre cu poporul la redobândirea privilegiilor vechi, promitea uitarea trecutului. Boierii ascultau, mai mult, apărau pe lângă Poartă răscoala Olteanului.

UCIDEREA LUI TUDOR. SFÂRȘITUL ETERIEI. Zece zile mai târziu decât Tudor, sosea și Ipsilante în București, unde intră cu pompă mare. Grecii strigau entuziasmați, când înfingeau un steag pe o poartă: „și la porțile Bizanțului“.

Ipsilanti încercă să atragă de partea sa pe Tudor, avu cu acesta o întâlnire la Colentina, însă Românul nu cedă. El aduse aminte Grecului că în proclamațiile lui a promis că va trece numai prin țară, ca să se ducă în Grecia.

Astfel cauza românească se despărțea de cea grecească, dar Ipsilanti nu putea trece Dunărea fără armată, fără să fie ajutat de o revoluție în Bulgaria și în Serbia. El rămase dar în țara noastră, susținut numai de o mică trupă.

Cu toate că Tudor încerca să câștige pe pașii Dunării, cari trimiseră la dânsul credincioși, spre a cerceta caracterul mișcării, sultanul nu deosebia mișcarea românească de cea grecească și atât contra unora, cât și contra altora, venea armata turcească. Pașa din Vidin înainta în Oltenia, pașa de Silistra asupra Bucureștilor, iar cel de Brăila în Moldova. Înainte de a se retrage din capitală, Tudor ceru boierilor un protest contra încălcării țării, protest care trebuia dus la congresul din *Leibach*, unde se hotăra asupra revoluțiunilor din Spania și din Italia. Gândul lui era să se retragă în mănăstirile Olteniei, unde avea proviziuni și unde voia să reziste până la recunoașterea drepturilor țării. El se îndreptă spre Pitești, pe când Ipsilante luă calea Târgoviștei. Iordachi încercă din nou să împace pe Tudor și să-l decidă, ca să lupte uniți contra Turcilor. Se întâlniră, se împăcară, se sărutară, ca Basta cu Mihai, dar Tudor tot credea că se va înțelege cu Turcii. În ziua de 21 mai, se afla la Golești, când oamenii săi erau nemulțumiți de seve-

ritatea cu care se pedepseau neorânduielele. Căpitan Iordachi vine din nou cu o trupă de Arnăuți, intră în foisorul casei, unde se afla Tudor, se adresează mulțimii, întrebând-o, dacă e mulțumită cu Tudor, iar acesta auzind desaprobarrea propriilor săi tovarăși, aruncă armele cu cari sta gata de apărare. Sever și tăcut trece printre șiruri, fără să privească pe nimeni, iar peste câteva zile era făcut bucăți cu iataganele lângă Târgoviște și aruncat într'o fântână părăsită. Drepturile țării, viața ei nouă trebuiau plătite cu sângele și cu suferințele acestui erou.

Cât pentru soarta eteriștilor ea n'a fost mai bună, căci cei mai mulți dintre oamenii lui Tudor i-au părăsit. Urmăriti de Turci, ei au fost bătuti în mai multe lupte mici, și într'una mai mare la *Drăgășani*. Șeful revoluției, deși n'a luat parte la luptă, a dat o proclamație plină de vorbe umilate și de insulte pentru cei cari, de bine de rău, văzuseră focul inamic, apoi a trecut în Austria, unde a fost pus la închisoare și liberat numai după mulți ani. Resturile eteriștilor s'au tras pe sub munti, ca să fugă în Rusia, au fost însă sfârșimate la *Sculeni* pe Prut și la mănăstirea *Secu*. Acolo și-a găsit sfârșitul căpitan *Iordachi*, care văzându-se înconjurat de Turci, a dat foc ierbeii de pușcă și a pierit cu câțiva tovarăși viteji ca și el.

OCUPAȚIA TURCEASCA. Țările au fost ocupate mai mulți ani de Turci, cari la umbra restabilirii ordinii prădau și ucideau. De formă numiseră caimacam în Moldova pe *Ștefan Vogoride* și în Muntenia pe *Constantin Negri*, aceștia însă erau la ordinele generalului turc. Greutatea cea mare, pentru restabilirea țării, era întoarcerea fugarilor pe la casele lor și întoarcerea boerilor, spre a se relua viața publică. Boerii din Moldova nu voiau să se întoarcă din Basarabia, sau din Bucovina, în condițiunile vechi. Ei voiau să nu se mai numească domn deocamdată, ci țara să se guverneze de boieri. Aceeas condițiune puneau boierii munteni, refugiați la Brașov. Numai boerii mai mărunți, cari simpatisaseră cu mișcarea, voiau domn și anume dintre boerii de țară. În cele din urmă se făcu înțelegere, ca să se ceară domn indigen și se numiră în 1822 *Grigore Ghica* în Muntenia și *Ioan Sturza* în Moldova.

GRIGORE GHICA. IOAN STURZA. Au domnit șase ani (1822—28) încercând să îndrepteze multe în țară. Grigore Ghica era nepot al dragomanului ucis de Turci, Sturza se trăgea dintr'o familie boerească. Ca după o încercare grea, amândoi domnii veneau cu intențiuni bune, aveau însă de luptat cu ambițiunea și cu interesele boerilor.

Aceștia nu voiau să se întoarcă în țară și reclamau în

contra domnilor la Poartă ca și la Rusia, a cărei protecție asupra țării o voiau, spunând că țara este pe mâna oamenilor ridicați din drojdia societății, fără moralitate și nesăturați de bani. Șeful celor moldoveni, *Mihai Sturza*, a cerut să fie supus rus, ca să intre în țară fără frică de domn, și să-și administreze moșiile. Abia în 1826 se întoarseră.

Între măsurile luate de cei doi domni, una a fost de tot bună. Profitând de supărarea Turcilor contra preoților greci, ei au sechestrat averile mănăstirilor, putând astfel plăti din datorii. Rușii însă au luat apărarea calugărilor, încât a trebuit la sfârșit să se întoarcă moșiile, dar tot s'a păstrat un comitet de supraveghere asupra întrebuințării veniturilor și s'a marit darea mănăstirilor în folosul școalelor¹⁾.

Impăcarea boerilor a costat în Moldova mult, căci Sturza i-a scutit de orice dare directă și indirectă, chiar de armată, încât boerimea noastră mergea tocmai în direcție contrară de nobilimea apuseană, contrară chiar boerilor mici, cari în 1822 alcătuiseră o constituție.

Sub Grigore Ghica s'a întemeiat în Muntenia o societate culturală numită *societatea filarmonică*, de către *Constantin Golescu* și de mulți boeri, printre cari unul inteligent și patriot, *Ion Câmpineanu*.

RĂȘBOIUL RUSO-TURC. TRATATUL DELA ADRIANOPOL. REGULAMENTUL ORGANIC.

AMESTECUL RUSIEI Cât timp a trăit Alexandru I-*iu*, Turcii au avut mână liberă în țări. Domnii fuseseră numiți dela Constantinopol fără consultarea Rusiei. măsurile contra călugărilor Greci erau îngăduite de Turci. Alexandru nu se amesteca prea mult, fiind legat prin tratatul sfintei alianțe.

La moartea lui Alexandru I-*iu* urmă fratele său, *Nicolae I-*iu** (1825) mai puțin legat de stânta alianță și cu dorința de a realiza visul poporului rusesc, desființarea Turciei și cucerirea Constantinopolei. Cum se urcă pe tron, el și ia pozițiune ostilă Turciei. slăbită prin desființarea ienicerilor și prin revoluția Grecilor în Grecia.

În 1826 impuse Turciei convențiunea dela *Akerman* care zice, că explică tratatul din București Prin acest act. se repetau asigurările din tratatele trecute cu privire la țările noastre. se mai promitea pentru națiunea sârbească măsuri dictate de *clementă* și de *generozitate*, cari să fie însă comunicate Rusiei și considerate ca făcând parte din convenție. Astfel Rușii aveau acum motiv legal să ia apărarea nu numai religioasă, ci și politică a Sârbilor.

¹⁾ S'au deschis atunci școli la Sfântu Sava, la Trei Ierarhi, la Craiova. S'a luat măsura, ca în funcțiuni să se numească cei cu învățătură, au cei de familie, ceea ce a provocat nemulțumiri între boeri.

Cu privire la noi, se mai hotăra, ca domniile să fie alese pe sapte ani de adunarea generala și apoi numiți de Poarta. Candidatul ales, dacă nu va fi plăcut Portii, sa fie respins numai dacă nici Rusia nu-l vrea, încât Rusia exercita control la numirea domnilor. Depunerea lor, înăuntrul celor sapte ani, trebuia sa se faca prin înțelegerea ambelor puteri. Consulii ruși puteau face *reprezentatiuni* domnilor în privința impozitelor și a pastrării privilegiilor, încât după acest articol Sturza a scutit pe boeri de orice sarcina publica.

Convențiunea mergea mai departe cu amestecul în afacerile noastre interne, căci oprea pe domni de a fi aspri cu boerii, de a-i pedepsi fără vina dovedita și fara iudecata. Ea îndatora pe domni ca să alcătuiasca, împreună cu *divanul* respectiv, un *regulament general* pentru fiecare tara.

Această convențiune acorda Rusiei foloasele unei victorii fără războiu, dar tarul tot era nemulțumit,

Din cauza ca în apus se ridica toata lumea de partea Grecilor, cari erau greu strâmtorati de Turci, pe când Anglia cu Franța tineau cu răsculații. Rusia uită foloasele obtinute prin convențiune și se unii cu cele doua puteri apusene, Agenti ruși străbăteau țările, căutând sa atâte o mișcare și sa adune stiri folositoare Rusilor. Pe unul din acești agenti Sturza l-a dat afară din țară, cu toată intervenția consulului. Peste un an, când începu rasboiul, acel agent intră cu o trupă în Iasi pe neașteptate, surprinse pe domn, care tocmai expunea boerilor teama lui de navălire și se adresa ironic domnului: „Printul meu, câți oameni voiti să vă las de paza?” Sturza nu înțelegea franțuzește și-i răspunse prin tâlmaci: „spune-i dumisale că n'am trebuința de straiă ruseasca, fiindcă ma păzește Dumnezeu”. Astfel răpirea Basarabiei, scoala suferinței, fusese dascălul cel mai bun al Românilor. Cu 50 de ani mai înainte, boerii protestau că sărută urmele picioarelor Caterinei, acum domnul prizonier răspunde „n'am trebuința de straiă rusească, mă păzește Dumnezeu”.

BATALIA DELA NAVARIN (1827). Anglia, Franța și Rusia trimiseră flote în apele grecești, spre a decide pe Turci la încheerea unei păci favorabile Grecilor. Scopul lor nu era însă sa ajungă la luptă. Flotele se găseau la *Navarin* în Grecia, în fața flotei turcești. O lovitură de puscă asupra unui vas englez provoacă un foc general al flotelor aliate contra flotei turcești, care în două ore fu distrusă (1827).

În Anglia efectul acestei victorii fu primit cu neplăcere, se numi *eveniment nefericit*, căci liberă Turcia în mâinile Rusiei. Aceasta găsea însă pretext de războiu, mai ales ca Sultanul Mahomed dedese un manifest, în care zicea că Rusia este pricinuitoarea tuturilor nenorocirilor Turciei. De aceea, cu toate încercările Austriei de a împiedica ostilitățile, la începutul lui mai armata rusească trecu Prutul și ocupă țările noastre. Sturza fu dus în Basarabia, Ghica fugi la Brasov, iar pentru Iasi și București Rușii instalară un guvernator militar, ca prezident al divanului.

RASBOIUL RUSO-TURC (1828—29). Turcii erau dezorganizați cu desăvârșire. Nici revoluția din Grecia nu izbutiseră să o înăbușească și ceruseră ajutor dela Mehemed-Ali, guvernatorul Egiptului, care-și organizase o armată cu ajutorul unor ofițeri francezi. Numai în cetăți opuseră oare-

care rezistență Rușilor. La asediul Brăilei asistă chiar țarul, care cu o modestie pretentioasă zicea, că este *general de brigadă*. Cetatea fusese bine întărită, căci la predarea ei au luat Rușii aproape 300 de tunuri. Se predară apoi cetățile Dobrogei, Tulcea cu 90 tunuri, Măcinul și altele, dar Silistra rezista apărată de o armată numeroasă.

În Asia amiralul *Mencicov* cuprinsese mai multe întăriri în Caucaz, puternica cetate *Cars* căzu în mâinile generalului *Paschevici*.

Rușii înconjurau *Varna*, unde veni iar însuș împăratul. Cetatea fu pierdută prin trădarea pașii, care-i venea în ajutor, opusese însă o rezistență eroică, din 20.000 de apărători se predară 6000. Silistra și Șumla continuau să reziste, Turcii adunau trupe noi. Mahmud inspira admirațiune pentru deciziunea sa de rezistență. Nicolae, care credea că va face numai o călătorie până la Constantinopol, înțelese că Turcia este încă viguroasă și că războiul său va fi numai unul din șirul de războaie ruso-turcești, dar nu cel din urmă.

În anul următor, succesele rusești fură mai însemnate. Fu numit general nou *Diebici*, care nu se opri la asedierea cetăților, ci căută lupte cu armata Turcilor. Învinse pe vizir, obțină predarea Silistrei, se prefăcu că atacă Șumla încât Turcii se concentrară ca să apere acea cetate, dar el trecu Balcanii pe calea Adrianopolei. Armata turcească urmări pe Ruși peste Balcani, dar fu bătută. Adrianopole deschise porțile și calea Constantinopolei sta deschisă.

Cu toată deciziunea lui Mahmud d'a continuă războiul, semne de răscoală contra sultanului se observau și vizirul se văzu nevoit să încheie pace la Adrianopole.

TRATATUL DELA ADRIANOPOL (1829). Condițiunile păcii nu corespundeau dorințelor cu cari Nicolae începuse războiul. El vedea că trebuia nu numai să învingă pe Turci, dar să primească învoirea Austriei, Franței, și mai ales pe a Angliei. Cu toate acestea tratatul pregătea în mod lent trecerea țărilor noastre la provinciile nemijlocite ale țarului.

În Asia, Turcia ceda Rusiei, *Georgia*, *Mingrelia*¹⁾, iar în Europa îi ceda gurile Dunării până la brațul *Sfântul George*, așa ca toate insulele formate de brațele fluviului să rămână Rusiei, iar malul drept să rămână Turciei. Se convenea, ca acest mal să rămână nelocuit distanță de două ore de fluviu. Poarta se obliga să nu pună piedici comerțu-

¹⁾ «une petite portion de territoire».

lui și navigațiunii pe Marea Neagră, declara liberă trecerea prin strâmțori pentru toate vasele comerciale, aparținând puterilor ce se vor găsi în pace cu ea. Tratatul lăsa pentru mai târziu regularea unei despăgubiri de războiu și nu pomeneste numele Grecilor. Zice numai că Poarta va accepta actul încheiat între Rusia, Anglia și Franța și va executa aranjamentele conținute în el.

De țările noastre se ocupau plenipotențiarul țarului și în tratatul general și în altul separat, privitor numai la noi.

Nu putem tăgădui că Rusia a obținut dela Turci concesiuni importante pentru noi. S'a hotărât, ca domniile să nu mai fie mărginite la termenul de șapte ani, ci să fie pe viață, exceptând cazul de abdicare, sau de destituire, în caz de vreo vină. Această rezervă anihila însă perpetuitatea domniei. Se interzicea amestecul pașilor dunăreni în afacerile noastre interne. Se fixă ca graniță între noi și Turci linia celei mai mari adâncimi a Dunării (*chenal*). Cetățile turcești depe teritoriul nostru se dărau, teritoriile lor (raia) ni se întorceau și musulmanii erau obligați să-și vândă indigenilor proprietățile. În scop de a preveni epidemii, se recunoștea principatelor dreptul de a-și putea stabili cordoane sanitare, de a întreține un număr de garzi înarmați, strict necesari pentru acest serviciu. Eram scutiți de obligațiunea de a procura grâu, oi, lemne, de a da lucrători și de a face corvezi, rămâneam datori numai tributul anual, la care se renunța timp de doi ani. Ni se recunoștea dreptul de comerț în Turcia cu pașaport, liberat de guvernul nostru.

În fine, Sublima-Poartă se angaja ca să recunoască *regulamentele administrative*, cari vor fi făcute în timpul cât va ține ocupațiunea armatelor rusești, după dorința notabililor, întrucât nu vor atinge suveranitatea Porții.

În privința despăgubirii de războiu, ea se admite numai în principiu, rămânând să se hotărască mai târziu mărimea ei, cum și evacuarea principatelor. Suma s'a fixat la 125 de milioane, iar evacuarea s'a executat după plata unei părți din despăgubire, în urma intervențiilor Austriei.

Țările sub ocupațiunea rusească (1828—1834). Din luna mai 1828 se numi un general rus, care cu numele de președinte al divanului, conducea ambele țări ca un suveran. Cel dintâiu se chema **Palin**. După încheierea păcii a fost numit generalul **Paul Chiselev**, care a rămas până în primăvara anului 1834. Încât ocupațiunea a tinut aproape șase ani.

Greutățile războiului le-au simțit țările noastre și mai cu durere

decât în alte rânduri, Pâine, furaj, vite, podvezi se luau și se impuneau fără plată. Ofiterii furau soldele soldaților și impuneau satele să-i hrănească. Vindeau furajul și puneau hrana cailor pe sarma iocitorilor. Odată un mare duce întrebă pe un general: „câți boi ti-au mai rămas din treizeci și sase de mii, ce ai scos din principate? — Nici măcar cu ce să fac un biftec înălțimii voastre, răspunse generalul, Lui **Joltuhin** i se spuse că boerii nu mai au boi să dea pentru transporturi: „ei bine, zise el, să se înjuge boerii. Puțin îmi pasa dacă oameni sau vite îmi fac sluibă, numai ca poruncile mele să se execute“. Dacă boerii n'au fost înjugați, țărani au fost. Bărbați și femei au fost înjugați, la care și îndemnați la drum de către Cazaci, cu bățul și cu vârful lăncii.

Astfel de dascăli de simpatie ne erau Rusii.

Între atâtea inimi nesimțitoare, s'a ivit însă și o fire excepțională, contele Paul Chiselev. Fire liberală, minte clară și luminată, acest om intenționat se purta bine cu noi, ca să ne atraga spre Rusi, căci el zicea: „Rusia n'a înaintat ea de mai bine de un veac de la Nipru ca să se oprească la malurile Prutului“. Însă inima lui bună era mișcată de suferințele poporului și căuta să le aline: ideile lui progresiste căuta să le aplice, procurând țărilor administrative bună, încurajând prosperitatea generală. Îngrijirea lui l-a compromis în fața guvernului rusesc, care-l bănuia de ambiții mai mari, însă la noi a lăsat amintiri frumoase și numele lui s'a dat soselei principate de lângă București.

În urma rasboiului, o ciumă groaznică bântuia țările. Chiselev a făcut apel la preoți, a recomandat măsuri de pază și de dezinfectare, izbutind să înlăture molima. Când încetă ciuma, se introduse din Rusia holera, care secera cumplit, atât în clasele de sus, cât și în cele de jos. În Iași rămăsese un singur medic, căci ceilalți muriseră sau fugiseră, nu se mai judecau procese, căci lipseau și judecători și înmorminați. Chiselev a rămas să-si facă datoria. Hotărîse și cine să-l înlocuiască, dacă ar fi murit și el. Scotea oamenii din casele lor infectate și-i adăpostea la câmp, în baraci, așa că victimele epidemiei au fost proporțional mai mici decât în Ungaria. Tot în această direcție, el a introdus vaccinarea, spre a preveni boala vărsatului.

A organizat un corp de poliție, căci mai înainte *catanele*, sergentii de stradă de azi, se uneau cu hoții și furau împreună, încât nu numai că nu erau plătiți pentru serviciul lor, dar plăteau ei câte șapte lei pe lună, ca să fie numiți în slujbă. Posturile de polcovnici și de căpitani, subprefecții, se plăteau cu 15—20.000 de lei spătarului muntean, sau hatmanului moldovean, pe când lefii erau ridicule (15 lei, 6 franci pe lună). În genere toate slujbele se cumpărau. O *sameșie* (casierie de iudet) costa 5—20.000 de lei plătiți marelui vistiernic, iar leafa era 100 de lei pe lună aproape 30 de franci. Obiceiul acesta fusese și în celelalte țări, la noi însă continuă vechiul regim. Chiselev a început regimul nou, desființând și pedepsa cu moarte, cum și aplicarea torturii pentru descoperirea crimelor.

Acest om luminat, produs al culturii filosofice franceze¹⁾ se retrase după ce înaintă Portii lista boerilor, din care avea să se numească domii.

CONSTITUTIA DIN 1822. Ideile franceze de libertate pătrunseseră

¹⁾ A încurajat deschiderea școalelor, a înființat magazine de rezerve, a înființat portul Brăilei.

până în țările noastre și cu ele se iviau cereri noi, corespunzând unei concepții noi despre stat și despre viața socială. Patriotismul începea să se socotească printre virtuțile mari, ideea de egalitatea claselor începea să apară. Organizarea statului, după aceste idei noi, au încercat să o facă boerii moldoveni, cari nu trecuseră granița în timpul eteriei și cari aveau între ei pe viitorul domn Ioan Sandu Sturza. Ei au alcătuit o constituție în 77 de articole, pe care domnul năzuia să o aplice, pe care însă n'a recunoscut-o oficial, deși a pus în aplicare unele cuprinderi ale ei.

Această constituție însemnează o schimbare însemnată în concepția boerilor noștri, este prima încercare de regenerarea țării prin reforme pasnice. Stabilește mai întâiu regimul constituțional, în locul celui absolutist de până atunci, căci hotărăște că domnul însuș trebuie să respecte legile făcute de el și de sfatul obștesc, până când se vor face altele; iar când hotărîrea sfatului n'ar fi primită de domn, se va întoarce din nou la sfat și dacă va fi recomandată a doua oară, să fie dator a o întări.

Principiile mari ale societății moderne sunt recunoscute în această constituție. Mai întâiu, respectul proprietății cu acceptarea exproprierii, când „o neapărată obștească trebuință va cere”, apoi respectul libertății individuale, ca nimeni să nu fie închis, nici pedepsit decât numai în întâmplările prevăzute de pravile.

Se admitea egalitatea înaintea legilor „pravila să aibă aceeași putere pentru toți, spre a pedepsi și a ocroti”. Slujbele să nu mai fie date pe moștenire și chiverniseală, ci fără deosebire de rang la cei cu vrednicie recunoscută.

Acoperea pe capul statului contra atacurilor (inviolabilitatea) și lua unele măsuri, cari au trecut în constituția și în legile statului, ca oprirea străinilor de a cumpăra imobile rurale, oprirea Evreilor de a lua moșii în arendă și de a tine cărciumile la sate.

Păstră caracter oligarhic însă, căci rezervă conducerea statului numai clasei boeresti, voiă, după cuvântul fabulistului, egalitatea numai cu cei mari. De asemeni scutea pe boeri de dări, și numai lor le rezervă dregătoriile.

Această constituție a provocat între boerii cei mari fugiti la Cernăuți, o adevărată furtună. Aceștia îi numeau carbonari, răsvrățitori cari seamănă duhul răscoalei, neamuri de jos cari „s'au sculat împotriva noastră celor dintâi pământeni”. Acuzau pe domn¹⁾ că s'a înconjurat de acești *ciocoi* „încuviințând parvenitilor să voteze... un setrar să aibă glas ca un logofăt mare!”. În cele din urmă au izbutit ca Mintiaki, consulul, să scrie lui Sturza că „orice schimbare în vechile asezăminte ale țării, a fost totdeauna reprobă de împărat și că aceste săvârșite de cârmuirea moldovenească sunt protivnice tratatelor existente”.

Sturza intimidat cedează boerilor, cari se întoarseră și constituția a rămas ca un act pierdut printre hârtiile consulatului rus din Iași.

Boerii munteni n'au adunat ideile lor de schimbare într'un sistem, ca cei moldoveni, dar au arătat dorințele lor prin mai multe acte, între cari o scrisoare găsită printre hârtiile Văcăreștilor. Acolo găsim multe idei politice, cari au format statul unit al României. Se cerea unirea țărilor într'un stat, sub dinastie străină, adusă din Germania

¹⁾ Cei din Basarabianu-i ziceau Măria Ta, ci Herru.

(nu din Austria), să se obțină dela Turcia neatârarea statului, plă-tindu-i-se odată pentru totdeauna o sumă, ca răscumpărare a tributului. Printul și moștenitorii lui să primească religia țării, să jure că vor considera țara ca patria lor, că nu se vor muta din ea, că-i vor apăra neatârarea și că vor păstra limba românească. Acest act pur politic, nu pomeneste nici de reforme sociale, nici de libertăți publice. El a fost conceput pe timpul când boerii se aflau peste hotare, la 1821. Aceste planuri de viitor ne explică pentru ce boerii nu erau iubiți de Ruși, cu toate că se înțelegeau în închinăciuni către marea împărăție. Banul Bălăceanu, fiind complimentat odată, că are sorti de a fi ales domn, a răspuns: „Ferească-mă D-zeu, căci ce cinste mai este oare de a fi Principe, când un *Domado* (agent rusesc) vine la curte să ocă-rasca pe hospodar”.

REGULAMENTELE ORGANICE. Prin convențiunea dela Akerman, se hotărîse alcătuirea unui regulament general pentru fiecare țară. A venit însă ocupațiunea rusească, și guvernatorul militar numi o comisiune în Muntenia, alta în Moldova, ca să alcătuească acele regulamente. În fiecare comisiune intrau patru boeri, din cari jumătate aleși de di-van, jumătate numiți de guvernator. Ambele comisiuni lu-crau în București, sub prezidența lui *Mintiaiki*, fostul consul. Din comisiunea moldovenească făcea parte Mihai Sturza, iar din cea muntenească banul *Grigore Bălăceanu*, ambii numiți de guvernator.

După ce regulamentele se terminară, o singură depu-țatie de trei boeri, între cari Mihai Sturza și Gheorghe Asachi, le duseră la Petersburg, unde mai suferiră câteva modificări. În cele din urmă, fură aduse și puse la votul adu-nărilor, căci discuțiuni nu încăpeau. Astfel în iulie 1831 se puse în aplicare regulamentul Munteniei, iar în ianuarie 1832 regulamentul Moldovei.

În adunarea Munteniei se ridicară însă voci patriotice, ca să protesteze contra prezidenției unui Rus în adunarea națională, când după vechile datine trebuia să prezideze mitropolitul. Acesta însă (*Grigorie*) n'ar fi putut prezida, căci se găsea prizonier în Basarabia, dus de Ruși pentru că protestase contra greutăților provocate de ocupațiune. Un membru al adunării, *Ioan Văcărescu*, fu scos din adu-nare și trimis sub pază afară din București.

Partea politică din aceste regulamente fusese dictată din Petersburg, înainte de sosirea lui Chiselev, partea ad-ministrativă și de organizare socială s'a făcut de boeri sub conducerea lui Chiselev, care este autorul adevărat al ace-stor legiuri.

Defectul capital al regulamentelor organice era originea lor străină. Chiar de ar fi fost ideale, modul cum fuseseră ele impuse de curtea străină amintea mereu Românilor, că nu noi le făcusem, ci străinii, împreună cu boerii noștri cei mai devotați Rușilor. În timpul celei mai mari decăderi sub Turci, păstrasem dreptul de a ne organiza înăuntru cum crezusem noi, acum în secolul al XIX-lea, când popoarele aspirau spre libertate, noi pierdeam dreptul de a ne face legi, bune ori rele, după capul nostru. Se găsesc și azi scriitori cari regretă acele legiuri, gândindu-se mai mult la caracterul lor gospodăresc, însă cari uită că de multe ori buna stare materială se plătește cu pagube naționale și morale. Bunul simț al poporului, boerii patrioți și inteligenți, au înțeles mai bine relele regulamentului și s'au ridicat împotriva lui.

DISPOZIȚIUNI POLITICE ȘI CIVILE. Domni în viitor erau să fie aleși pe viață de adunarea extraordinară a țării, dintre câțiva boeri mari, cu rezerva însă că nu mai de această dată să fie numiți de ambele curți Protectoare. Se instituiau adunări ordinare ca să voteze bugetele, ca să aducă la cunoștința domnului nevoile țării, dar să se poată îndrepta și la curțile împărătești, încât se încurajau boerii ca să se plângă contra domnului.

În alte priviri multe reforme erau bune. Se introducea pentru întâia oară la noi, principiul separării puterilor în stat. Se organiza justiția, începând cu judecătoriile pentru sate, continuând cu tribunalele din capitalele județelor și sfârșind cu divanul domnesc; de asemenea, administrația, cu ispravnici numiți de domn, dintre candidați propuși de boeri. Instituia actele stării civile, dându-le în sarcina bisericii, se înființau magazii de rezervă, unde sătenii trebuia să aducă produse, ca să se păstreze până la recolta viitoare, spre a se găsi în caz de foamete, cum și cutiile sătești, un fel de case de rezervă. Poate că aveau dreptate protivnicii, când ziceau că aceste magazine aveau de scop să păstreze proviziuni pentru armatele de invaziune, dar, deocamdată, ele păreau că sunt în folosul locuitorilor. Și în genere, toate trebuințele vieții civile erau cu îngrijire ținute în seamă.

Însă viața politică întreagă se lăsa numai clasei boerilor, ale cărei interese și ambițiuni depindeau de voința curților suzerane, în primul rând de curtea rusească. Așa, adunarea extraordinară, care avea să aleagă pe domnitor, se compunea din 190 de membri în Muntenia, din 130 în Moldova. Din cei 190, numai 27 reprezentau industria și comerțul, pe când țărani n'aveau niciun reprezentant. În adunarea ordinară, intrau mai întâiu mitropolitul și cei trei episcopi, apoi

39 de boeri, din cari 24 reprezentau numai pe boerii cei mari, iar restul pe boerii de clasa a doua.

Ruşii n'ar fi fost contra unirii amândoror ţărilor, dacă această unire s'ar fi făcut după dorinţa lor. *Iordache Catul-giu*, unul din membrii comisiunii moldovenesti, propuse ideia unirii şi Chiselev se arăta gata să o aducă la *cunoştiinţa înaltelor locuri*, se opri însă, când boerul declară că vrea unirea, dar nu cu un domn de origine rusească.

Oricâte critici am face regulamentelor, nu se poate nega, că ele erau o constituţie, deşi oligarhica, şi este curios cum Rusia introducea la noi regim constituţional, când la dânsa întrona absolutismul cel mai riguros. Explicarea se găseşte în judecata falsă a reactionarilor, că viaţa constituţională şi parlamentară, cu luptele ei de partide, cu stărnirea intereselor claselor de jos, contribuie la slăbirea popoarelor în folosul statelor cu conducere unitară şi disciplinată. De aceea Rusia voia la noi certuri parlamentare, lupte de partide, precum în Polonia admisesese un regim constituţional. Judecata reactionară este însă falsă, pentru că partidele politice, agitând adâncurile poporului, nu scot la suprafaţă numai patimi rele, împerecheri şi discordii, ci pun în libertate energiile latente, cari dau poporului vigoare ne bănuită, cuni s'a întâmplat cu poporul nostru. Astfel opera rusească, începută cu un scop, a dat rezultate neprevăzute. În lumea spirituală nu predomină legea conservării energiei, ca în lumea fizică, ci legea creşterii energiei ¹⁾.

DISPOZIȚIUNI ECONOMICE. Dacă în rezolvarea cestiunilor politice, Rusia îşi rezervase rolul principal, în rezolvarea chestiunilor economice boerii câştigau partida. Fură scutiţi de orice dare, şi anume nu numai de capitaţie, pe care nu o plătiseră niciodată, dar de foncieră şi de orice dare directă sau indirectă. Greul tuturor impozitelor cădea asupra ţăranilor şi asupra negustorilor. Fiecare familie trebuia să plătească 30 de lei pe an, iar celelalte impozite indirecte, cu toate numele lor vechi, vinărit, desetina, oerit... rămăneau desfiinţate. Negustorii aveau să plătească patentă, proporţional cu cifra afacerilor, pe când boerii puteau exercita orice comerţ, fără să fie supuşi la plata vreunei patente.

Scutelnicii şi posluşnicii boerilor fură desfiinţati şi impuşi la impozite, dar se dete fiecărui boer dreptul să ridice din casa statului câte 24 de lei pe an, de fiecare cap pierdut.

Când a fost la regularea raportului dintre proprietari şi ţărani, luptă a fost mare, căci Chiselev ţinea cu ţăranii, dar boerii s'au luptat cu îndârjire şi au biruit, obţinând să

¹⁾ W. Wundt

obligă pe țărani la zile de lucru mai multe și dând în schimb pământ de muncă mai puțin.

Zilele de muncă se hotărîseră de Constantin Mavrocordat la 24 și la 12 pe an, cu libertatea pentru țăran de a lucra cât pământ va putea. Mai târziu, boerii căutaseră să fixeze cât lucru boeresc să se facă într'o zi și potrviseră ca să ceară atât, cât nu se putea executa numai într'o zi, astfel că zilele reale de lucru ajunseseră la 43 pe an. În schimb, fixau și pământul, pe care-l putea utiliza țăranul din moșie la maximum de 30 de pogoane, fânețe, imăș și arătură. Conisiunea regulamentară s'a silit să mai mărească numărul zilelor; când a văzut că nu se poate, a mărit cuantumul de muncă într'o zi, încât după calculele cele mai moderate a impus fiecărui țăran 53 de zile gratuite pe an. În schimb a micșorat cantitatea de pământ, fixând maximum la 12 jum. pogoane.

Libertatea comerțului cu celelalte țări, deschiderea Dunării și a mării Negre, aduceau cumpărători de cereale și boerii au priceput și valoarea muncii și a pământului, de aceea căutau să tie și pe una și pe altul. De aceea obțineau prin regulament condiții foarte grele de strămutarea țăranului de pe o moșie pe alta: să plătească proprietarului toate obligațiunile pe un an, fiseului datoria până la fixarea noului cens, care se făcea la câte șapte ani. să lase proprietarului casa și plantațiile. Chiseleff scria „de 15 zile mă lupt cu bărbile moldovenesti, cari de sigur sunt cei mai turbulenti zavistnici dintre oamenii cu barbă, ce furnică sub bolta cerului“.

DOMNII REGULAMENTARI. ALEXANDRU GHICA, GHEORGHE BIBESCU, MIHAI STURZA.

În Aprilie 1834 se numără domni în Muntenia *Alexandru Ghica*, fratele fostului domnitor până la 1828, iar în Moldova *Mihail Sturza*. Curțile suzerane se învoiseră ca Rusia să aleagă pe domnul muntean, iar Turcia pe cel moldovean. S'ar fi părut natural, ca Ghica să fie instrument rusesc, pe când Sturza să fie mai credincios Turcilor, dar s'a întâmplat tocmai contrar. căci Sturza a fost instrument docil în mâinile Rușilor, slugă plecată a consulilor rusești, din care cauză a putut tine domnia 15 ani, pe când Ghica s'a arătat mai patriot, de aceea a fost scos după 8 ani.

ALEXANDRU GHICA. Era un om blând și cu bune intenții, dar nu cu destulă energie, căutând să atingă scopuri bune nu pe cale deschisă și sinceră, ci prin duplicitate și căi ascunse. De aceea, deși încuraja acțiunile patriotilor, le desaproba în public, spre a sta bine cu Rușii, până în cele din urmă a devenit suspect acelor, iar acestia au pricinuit căderea lui.

Ghica începu opera de refacere a țării, refuzând armata de protecțiune pe care țarul i-o oferea, ca să-l apere contra nenultumitilor. Totus rămaseră în capul militiei românești ofiteri, cari serviseră la Ruși, printre cari numim pe *Odobescu*, pe *Solomon*, iar consulul rus, baronul de origine germană *Ruckman*, purta grije să-i recomande miniștri, chiar funcționari mai mărunți, încât inconștient mărturisise într-o scrisoare despre *administrația sa în Muntenia*.

Cu tot amestecul rusesc, chiar în actele de pură administrație, Ghica a făcut multe îmbunătățiri, în sensul dezvoltării generale a țării. S'a regulat recrutarea militiei, s'au oprit administratorii de a mai lua în arendă moșii și de a întrebuința forțat pe țărani la lucrarea lor. S'a luat măsuri ca slujbele publice să fie ocupate de cei cari vor prezenta atestate de absolvirea unei școli. Se opreă exploatarea și stricarea pădurilor mănăstirești. Se construiesc mai multe porturi pe Dunăre, ca Turnul-Măgurele, ridicat capitală de județ. Giurgiu, Brăila, care se declară portofranc, adică mărfurile cari intrau în oraș, erau libere de orice taxă vamală și nu plăteau decât la distribuirea lor, când ieșiau din Brăila în țară. S'a înființat orașul Alexandria, care poartă numele domnului, Călărași, Severin. S'au luat măsuri pentru înființarea teatrului național și s'a încurajat activitatea societății filarmonice. S'au desrobii Țiganii domnești.

SCOALE NAȚIONALE. Alexandru Ghica a dat impuls școlii naționale din Sfântul Sava, pe care fratele său o deschisese după revoluția dela 1821 și unde un tânăr extraordinar numit *Ioan Eliad Rădulescu*, devenise fermentul cel mai activ al dezvoltării noastre. Un Francez, *Vaillant*, numit director la Sfântul Sava, făcuse din această școală nu numai un centru de cultură, dar și un centru de propagandă al ideilor marelui revoluții franceze. Învățători, funcționari ieșeau din această școală și răspândeau în toată țara idei noi de demnitate națională, de libertate, de egalitatea claselor sociale. Se înființaseră mii de școli prin sate, în cari se învăța după o metodă foarte răspândită, introdusă de Englezul *Lancaster* și numită *metoda lancasteriană*, susținută la noi de Eliade, în calitate de inspector al școlilor. Această metodă făcea economie de învățători, punând pe elevii mai înaintați să învețe pe cei mai înapoiați (*sistemul monitorilor*).

Dependentă în care se găsea domnul față de consulul rusesc, care impunea pe funcționari, care schimba chiar pe judecători și le recomandă cum să hotărască între împărținați, ridică împotriva lui opozițiunea boerilor patrioți. Inițiatorul acestei opozițiuni a fost *Ioan Câmpineanu*, care primise o educație îngrijită sub conducerea unui refugiat francez. El, împreună cu *Constantin Goleșcu*, un boer nobil și inteligent, care a călătorit până în Elveția și a descris călătoria lui cu multă întristare pentru starea lucrurilor dela noi, față cu ce vedea în alte țări, au format societatea filarmonică, în care a intrat Eliade și apoi mulți oameni de inimă. Scopul lor era ridicarea țării prin cultură, prin instituțiuni liberale. Câmpineanu este cel dintâiu boer, care a dat libertate Țiganilor săi.

OPOZIȚIA CONTRA RUSIEI. În adunarea obștească, grupul lui Câmpineanu crescuse și deveni majoritate, apoi începu a critică actele domnului și plecarea lui prea mare către Rusia. Opoziția deveni violentă în 1837, când Ruckman ceru domnitorului ca să introducă în regulamentul organic un articol, care susținea Rusia că fusese sărit când s'a tipărit regulamentul în 1832. În acel articol se zice, că pe viitor să nu se introducă în regulamentul nici o modificare, fără încuviințarea celor două curți. Scopul lui nu era să împiedice modificări în

regulament, căci acestea erau oprite prin alt articol, ci să împlădească măsurile ordinare de reforme și de îndreptare. Adunarea arăta că acel articol lovește în drepturile noastre vechi și susținea că articolul n'a făcut parte din regulament. Consulul își pierde stăpânirea până să ameninte adunarea cu pedeapsă, domnul și ministrii încurajau adunarea la rezistență, deși pe față erau cu consulul... Rusia, care nu voia să pară slabă, obținut de la Poartă un firman prin care se impunea admiterea articolului. Sub influență străină se luară măsuri contra opozițiilor. Unii, ca Ion Câmpineanu, fură exilați, alții persecutați. Câmpineanu călători în apus, până în Anglia, ca să susțină cauza națională, iar când se întoarse în țară fu închis în mănăstirea *Mărgineni* (Prahova), apoi la *Plumbuita*.

Asprimea contra partidului național a făcut pe Ghica nepopular, dar și Rusii așteptau o ocazie ca să-l răstoarne.

În 1841 câteva sute de Greci, Bulgari, Albanezi se pregăteau a Brăila, ca să treacă Dunărea și să provoace o răsccoală în Turcia. Cu sprijinul secret al Rusiei. Ghica trimise contra lor miliția și trase cu tunul în cei cari încercau să treacă fluviul. Poarta se arătă încântată, îi trimise o sabie de onoare. Rusia însă profită de opoziția ce Ghica întâmpina în adunare și ceru să se facă cercetarea învinuirilor aduse contra domnului. Delegatul rus se numea *Duhamel*, cel turc, după vechiul obicei, se lăsă să fie corupt, încât ambii cerură depunerea domnului și așezarea unei locotenente.

GHEORGHE BIBESCU (1842—1848). În anul 1842 mai mulți boeri cu Câmpineanu trimiseseră prin Ioan Ghica o scrisoare domnului Moldovei, propunându-i și domnia Munteniei, căci se așteptau la căderea lui Ghica. Sturza însă nu primi, temându-se de Rusia și aducând ca argument prudenta, cu care trebuie să se poarte capul unei țări.

Adunarea extraordinară trebuia acum să exercite un drept al său, fixat prin regulament, să aleagă domn nou. Se prezentau mulți candidați, mulți ai partidului național, afară de Câmpineanu, șters de caimacami, pentru ca să placă Rusilor.

Cu 131 de voturi, adunarea alege pe Gheorghe Bibescu, care studiasse la Paris, care se distinsese în adunare prin cunostintele și prin elocvența sa. Gheorghe Bibescu era fiul unui boer oltean și dela început căută să atragă partidul național. Modul urcării sale pe tron, alegerea, îl ridică în rândul vechilor domni, cari nu datoreau străinilor demnitatea lor. Un act îl făcu mai popular: în ziua întronării apărură într'un costum ca al lui Mihai Viteazul, iar în anul următor merse la mănăstirea Dealului și îngenuchiă la capul eroului.

Între adunare și domn era armonie, în urma căreia se luă măsuri bune. S'a pus economie în cheltuieli, s'au fixat șase zile de șosea pe an, însă numai în sarcina țăranilor. Prin această din urmă măsură s'au construit câteva sosele mari, ca cea de pe Jiu la *Râul Vadului*, cea de pe Olt, s'a început și sistemul cel mare de sosele, care trebuia să lege capitala cu Craiova, prin Pitesti și Slatina de o parte, cu Ploesti și Buzău de alta. S'a început regularea grădinii *Cișmigiu* din București, și înființarea parcului cu soseaua Chiselet, dintr'un fond cu care se proiectase ridicarea unui monument, la care însă fostul guvernator a renunțat, dorind în locul monumentului o lucrare de utilitate publică. La Slatina a construit un pod de fier peste Olt.

Proștyncii domnului îi găseau multe defecte, mai ales lăcomia de bani. Nu voia să locuiască în palate, ci rămase în casa sa, dar ceru

ca statul să-l despăgulească pe fiecare an cu 1500 galbeni ca chirle, iar în călătoria la Constantinopole pentru investitura, țara a cheltuit 130.000 de galbeni.

Ridică adunarea contra sa printr'o reformă a *regimului dotal*. După legea lui Caragea, obligațiunile asupra zestreii aveau preeminență asupra obligațiunilor posterioare. Mulți însă, ca să nu-si plătească datoriile, faceau averea că e dată zestre vreunei fete, iar proba se făcea prin martori. Domnul voiă ca să se judece femeea, spre a se dovedi dacă privilegiul este real sau inventat. Mai încerca și alte îndreptări, ca aceea ca bărbatul să nu întrebuințeze zestrea spre a se urca în gradele boeresti. Această reformă ratională se punea în legătură cu divorțul domnului de către soția sa (dementă) cu divorțul noii sale sotii și cu căsătoria a doua. Adunarea refuza legea, iar domnul închise adunarea.

Altă turburare și mai mare este cunoscută cu numele de cestiunea *Trandafiloff*. Un Rus cu acest nume, cerea dreptul de a exploata minele ce s'ar găsi în țară. Conform cu câteva articole ale regulamentului, dacă s'ar fi găsit mine în pământul cuiva, proprietarul era dator să le exploateze el, sau să le dea în exploatare altuia, plătind a zecea parte statului; când însă după 18 luni, s'ar fi dovedit că nu exploatează minele, statul trebuia să ia exploatarea, dând stăpânului a zecea parte din câștig. Trandafiloff obținuse dela domn permisiunea să cerceteze prin geologi pământurile și de va găsi mine să le exploateze el, în caz că proprietarii nu le-ar putea exploata. Cu tot interesul ce ar fi avut proprietarii să devie bogati prin exploatarea minelor, se speria îndată și văzura pericolul ce amenința țara din partea Rusiei. Trandafiloff spunea că va aduce 5000 de lucrători ruși, cu ei aveau să mai vie alții, moșiile erau să fie scormonite și ocupate peste termenul hotărât, căci după ce se vor fi angaiat capitaluri, nu era să fie lasată producțiunea în mâini străine. Lumea se speria. Eliade publică anonim apologul „Măceșul și Florile¹⁾” care avu un răsunet enorm, deși scris fără mult talent. Adunarea respinse cererea și intră cu domnul într'o luptă violentă. Acesta nu numai că o închide, dar obține dela poartă permisie de dizolvarea ei, deși respinse concesiunea Trandafiloff.

Folositoare a fost activitatea lui în cestiunea vămilor Turcia ridicase taxa vamală asupra mărfurilor importate dela 3 la sută la 5 la sută dar, în țările noastre lăsase tot trei la sută, după stăruința Austriei. Bibescu susținu pe deoparte dreptul nostru de a fixa singuri taxele, pe de alta susținu ridicarea lor la 5 la sută și izbuti²⁾. În acelaș timp formează o uniune vamală cu Moldova, începutul unirii politice, ce avea să urmeze. El a desorbit pe Țigani statului și pe ai tutulor autorităților publice, cum și pe ai mănăstirilor închinăte.

Cu toată această activitate, Bibescu avea contra sa pe totii tinerii iubitori de progres și pe totii boerii mari, cari fuseseră deieucati la alegerea noii adunări. Anume totii boerii domiciliați în București,

¹⁾ „Of încoace, of încolo
Of, grădina răsună...
Măi măceșe, măi măceșe
Mai spioane, mai ploscașe,
Dă-ne pace și te cară,
Du-te dracului din țară.

²⁾ Vocaitul de 3—4.000.000 de lei fu dat, de altfel, domnului, ca adaos la lista civilă,

n'aveau voie să așă sau să fie aleși decât în București. nu și în județele unde ave moșii, încât noua adunare, compusă din boeri mai mici, era mădociă, dar domnul nu se putu folosi de ea, căci revoluția dela 1848 făcu să ia calea străinătății.

MIHAI STURZA (1834—49). A lăsat reputația de gospodăru înțelept și de administrator abil. A fost însă cu deosebire abil, ca să adune o mare avere proprie. S'a priceput să facă lucrări publice, care-i foloau lui personal, dar uneori foloseau mai mult elora, ca soselele numeroase ce legau moșiile lui cu orașele și cu Galații.

În Iași a bună-tătit iluminatul, căci la începutul domniei lui nu erau decât puțu felinare. A oprit pe țărani de a se împrumuta asupra muncii, așu și abuzurile administrației, cum și pe ale proprietarilor asupra țăranilor. În măsurile contra hoților, recurge la unele măsuri mlievale, când face pe locuitorii unui sat răspunzători unul de altu. Numărul Evreilor crescuse în Moldova considerabil, Sturza fău o statistică a lor și nu permise așezarea decât aceloră, cari poădu un capital, sau exercitau vreo meserie. Avânt mare au luat Evreii la noi, de când s'au schimbat modele orientale și s'au introdus cele occidentale. De atunci au decăzut breslele meseriasilor și ale comercianților indigeni, deși acele bresle numărau mai mulți străini decât Români. Mai pe urmă, Sturza găsi nemerit să așeze coloniile Evrei pe moșiile sale, să facă târguri noi și să profite din explatarea lor. Ca și Bibescu, el liberă pe Țigăni stătu și pe cei hănăstirești. A făcut greutăți la cererea supușeniei, căci uneori chiar indigenii (el însuș) ceruseră să fie supuși altui stat, ca să se bucure de protecția consulului străin, contra domnului și contra legilor țării.

Sturza era om învătăt și a ridicat școala din Iași la gradul de Academie. În 1843 a ținut, la deschiderea cursurilor de istorie, Mihail Cogălniceanu celbru său cuvânt, preamărind trecutul nostru, deplângând sfășierea țării și prevestind timpuri mai bune. Îndată însă consulul a intevenit, cursul s'a suprimat, iar Academia și-a schimbat caracterul, devenind o școală inferioară de limbă franceză. Nici Bibescu nu era amic școlai dela Sfântu Sava, pe care voia să o transforme într'o școală frantuzească. O înțeleaptă măsură a fost să numească profesor la Academie pe Ion Ghica, precum o bună măsură economică declararea Galațiilor ca portofranc. Dar rea a fost purtare sa cu marele Veniamin, care s'a retras scârbit, iar Sturza a pus în locu-i pe un episcop, dela care luase mulți bani.

Ca să arătăm puțină considerație de care se bucurau acești domni, amintim că lui Sturza i-a pretins odată consulul, ca el în persoană să-i aducă biletul de teatru, iar lui Ghica odată consulul a refuzat să-i dea mâna în teatru.

MIȘCAREA NAȚIONAL-LITERARĂ DELA 1821—1848. ȘCOALE. POEȚI. PROZATORI.

Mișcarea Românilor dela 1848 a fost pregătită prin munca unei generațiuni plină de vigoare, care prin școale a luminat poporul, prin literatură i-a înobilat sentimentele, iar prin activitate pe toate tărâmurile politic, economic, so-

cial a pregătit viața nouă de care ne icurăm azi. Această activitate nu se desfășura izolată nuai într'o țară, ci în toate, ca într'un sistem de armonie preabilită.

ȘCOALELE NAȚIONALE. Școlalui Lazăr, după câțva timp de întrerupere, s'a continuat *Ioan Eliad Rădulescu*, în împrejurări grele, pe cari însa izbuti să le învingă.

„Am început lecțiile mele dela gramatică nă când am sfârșit cu dânsii un curs de matematică și de filosofie în limba națională, în vreme de șase ani, fără să mă întrebe cineva ce fac, fără să vie cineva să încurajeze pe școlari. Venea iarna, mine nicăerea: fiecare școlar aducea câte un lemn d'unde găse care abia era în stare să topească fulgii de zăpadă ce vielia împreze pe ferestrele cele sparte. Tremurând, cu mâna pe compas și e cretă, ne făceam lecția și Dumnezeu a binecuvântat ostenelele nstre ce erau niste minuni al *dragostei* și ale *hotărîrei*”.

Mai târziu, Eliade fu cu totul absorbit de revistele lui ¹⁾ și de activitatea politică, iar în capul școlilor ajunse un om foarte serios și practic *Poenaru*, care studise în străinătate matematicile, îndeosebi ingineria. S'au făcut școli începătoare mai prin toate satele, un gimnaziu în Craiova, prin stăruința boerului *Barbu Stirbei*, seminar (1836—37) la București, Buzău, Râmnicu-Vâlcea, pe cânt Sfântu Sava se completa cu cursuri de filosofie și de drept.

În Moldova școlile s'au redescris mai târziu, după revoluție, căci Asachi făcea parte dintre boerii fugiti peste hotare și n'a venit înapoi decât în 1827²⁾, iar în absenta lui funcționa numai o școală începătoare, condusă de un seminarist. Mai pe urmă, s'au completat învățăturile cu mai mulți profesori, dintre cari numim pe în ardelean *Fabian* (Bob) și pe *Săulescu*, cunoscut și ca scriitor. Seminarul din Socola a fost completat cu mai multe cursuri și a avut câțiva profesori cunoscuți. Sub Mihai Sturdza, academia numită cu numele lui, a îndeplinit un mare rol de deșteptare, procurând cultură mai înaltă celor cari nu puteau învăța în universitățile apusului.

În Ardeal, afară de școlile din Blaj, nu erau decât școli începătoare. Multime de tineri, cari terminau în Blaj deveneau preoți sau învățători, unii continuau dreptul la Cluj, ca să devie advocați sau funcționari. Mulți erau chemați la București sau la Iași, ca profesori. Între aceștia nu-

¹⁾ A început publicarea primei reviste românești, *Curierul Românesc*, apoi *Curierul de ambe sexe*. A început o epopee, *Mihaila*, dar a folosit mai mult prin gramatica sa.

²⁾ A început să publice revista *Albina*, multe poezii, lucrări pentru teatru.

mim pe *Aron Florian*, adus de Constantin Golescu, spre a conduce o școală înființată pentru copii săraci la moșia sa, trecut apoi la Sfântu Sava, unde s'a făcut cunoscut și prin publicarea unei cărți de istorie. Alții au fost profesori, pe la seminarii, iar *Ioan Maior*, teologul *Trifu*, care se numi apoi Maiorescu, se așază în 1836 ca profesor la Cerneți. Era de lângă Blaj, studiasse și la Viena filosofia și dreptul, iar Ghica îi încredință direcția gimnaziului din Craiova.

Este interesant, mai ales azi, să cunoaștem impresia acestor dascăli despre lucrurile din principate. Cu totul depărtați de blândetea lui Lazăr, aceștia condamnau societatea noastră, fără să caute să o înțeleagă, nu vedeau nici puterea de energie a poporului. Florian avea mare respect pentru legiuirea regulamentului și se plângea numai că a căzut „*în mâna aristocraților*”. „Ei sunt născuți grecește, sau frantuzeste, prin urmare nu sunt Români... maimutează superficialitatea Francezilor fără leac de soliditate”. Însuș Maiorescu cititorul lui *Spinoza*, scria: „slăbiciunile la cari au venit alte neamuri mai la urmă, din îmbelsugare, noi le avem dela început, în cea mai mare sărăcie. Dela generația ce este acum în mâinile noastre nu știu ce să așteptăm”, deziluzie, care se poate compara cu poeziile d. Goga, înainte de războiul pentru România Mare.

Trei oameni însemnați din această generațiune au scos scoalele din Blaj, pe *Timoteiu Cipariu*, care a rămas profesor, acolo, adâncind studiile filologice, pe *Simeon Bărnuțiu*, filosof, care după obiceiul timpului căuta să reformeze societatea, conform cu ideile filosofiei sale și pe *Gheorghe Bariț*. Acesta ia conducerea unui gimnaziu românesc în Brașov, începe apoi în 1837 să publice săptămânal „*Foaia Duminecii*” devenită „*Foaia pentru minte, inimă și literatură*”. În acelaș an începe să publice „*Gazeta de Transilvania*” în care răsună un puternic strigăt de „*Deșteaptă-te și tu, Române*”. Publicațiunile lui Bariț au contribuit enorm la formarea conștiinței naționale românești. Informațiuni exacte și amăruntite din cele două țări, reproducerea traducțiunilor și a compunerilor originale sau în versuri, chiar polemicile de filologie și de altă natură, întăreau solidaritatea celor de dincolo și de dincoace de munți, căci deosebirea de vederi se clarifica direct între noi și nu prin mijlocirea străinilor.

LITERATURA. Înainte d'a se produce opere originale, s'au făcut la noi traduceri din literaturile culte, mai ales în teatru. Se luară chiar măsuri, ca să se construească un teatru în 1836, actualul teatru național s'a construit sub domnia lui Barbu Știrbei.

Scriitori originali, mai întâi poeți, se arată apoi în urma lui *Iancu Văcărescu*, nepotul lui Ienăchiță, autorul unui mare număr de poezii, reflex al literaturilor străine, câteva însă inspirate din viața sa, în valea Ialomiței.

Se întinde o câmpie
Pe sub poale de Carpați,
Câmp deschis de vitejie
La Românii lăudați.
Acolo am eu căscioară.
Pe un vârf de delisor.
Curge 'n vale o apsoară.
Murmurând încetisor.

Inițiator, mort tânăr, se ivi tot în Muntenia *Vasile Cârlova*, care a cântat în câteva poezii ruinile Târgoviștei, armata cea nouă și se stinse în vârstă de 22 de ani.

Cu *Grigore Alexandrescu* se arată, însă, cel mai mare poet din Muntenia și unul din cei mai mari poeți ai Românilor. Originar din Târgoviște, ca și Eliad, sărac și fără studii prin țări străine, el s'a ridicat în poeziile lui la înălțimi, pe care numai unul le-a întrecut. A scris satire, fabule, în cari se poate compara cu La Fontaine (Boul și Vitelul, Toporul și pădurea), și celebra sa operă, Umbra lui Mircea la Cozia.

Este ora nălucirei: un mormânt se desvelește.
O fantomă 'ncoronată din el ese.. o zăresc...
Ese... vine către tărături... stă... în prealma ei privește:::
Transilvania l-aude. Ungurii se înarmez.

Ceva mai târziu se ridicară alți poeți munteni, cari fură mai târziu prinși cu totul de politică. Unul însă foarte popular, deși fără multă originalitate, a fost *Dumitru Bolintineanu*, care cu mare ușurință de vers a cântat sentimentele sale, călătoriile, și multe din faptele noastre istorice. Din prima copilărie se învață azi, *Mircea cel Mare și Solii*, *Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazu*, *Ferentarul*.

În Moldova se ivește *Constantin Negruț*, poet și mare prozator, inițiator în novelă, neîntrecut în novela istorică. *Alexandru Lăpușeanu*, *Doamna Ruxandra*, *Vornicul Moțoc*, *Sobieschi* și *Plăeșii* au devenit populari prin pana măiastră a lui.

Un spirit mai larg, mare orator, învățat, om politic de mână întâia, se arată tot în Moldova, *Mihail Cogălniceanu*.

Descendent din mici boeri, avusese noroc să fie trimis de Mihai Sturza împreună cu fiii domnești la studii, mai întâiu în Franța, apoi la Berlin. În Capitala Prusiei face cunoștință cu celebrități științifice, mai ales cu *Alexandru de Humboldt*. După întoarcerea în țară începe o mare activitate literară, înființând o tipografie și publicând izvoare istorice, cronici, documente¹⁾. Alături cu acestea publică mai multe reviste, una după alta oprite de regimul lui Mihai Sturza. Incepe cu *Alăuta Românească*, apoi cu *Dacia literară*, unde nu se mai da luptă pe cestiunea buchilor și a cuvintelor, căci cum arată chiar numele, scopul ei era să devie un „repertoriu general al literaturii românești... din orice parte a Daciei numai să fie bune“ departe de imitații după literaturi străine. La această revistă scrie el cu mult talent, scrie Negruț, scrie apoi un Basarabean, care crescuse în Petersburg, care fusese ofițer rusesc și care, părăsind armata, primise o slujbă în Moldova. *Alexandru Donici*, a imitat, a tradus după fabulistul rus *Crilov*, fabulele devenite populare.

În Iași publică și *Ioan Ghica* studii economice și de așezarea învățământului, dar nu în *Dacia literară*, care încetase, ci în *Propășirea*, altă revistă a lui Cogălniceanu. Ioan Ghica a fost unul din cei mai învățați și mai spiritali Români din generațiunea sa. Cu o cultură matematică și pozitivă, cu spirit filosofic, cu o formă aleasă, în același timp om politic, el e unul din cei câțiva cari au condus poporul. *Scrisorile* sale către Alexandri, *Amintirile din Pribejie* se numără printre cele mai frumoase producțiuni ale noastre în secolul al XIX-lea.

Prietenul acestora, *Vasile Alexandri*, este poetul nostru național. S'a născut în Bacău din părinți de boerie proaspătă. Bunicul lui se chema Botezatu, căci trecuse la ortodoxie dela altă confesiune creștină. Primele cunoștințe le-a câștigat în casa părintească, apoi într'un *pension* francez din Iași, apoi la Paris, unde a început să studieze medicina, în cele din urmă dreptul, fără să termine ceva. Se întoarce în țară prin Italia, de unde vine cu amintiri din Florența și din Venetia. Incepe să scrie pentru revistele lui Cogălniceanu, însă ctivitatea lui cea dintâiu se concentrează în creierea teatrului. Cu respect cuvenit către generațiunea boierilor bătrâni cari încetaseră de a mai fi ofensivi, cu muștrări pentru exagerările tinerilor, numiti

¹⁾ Arhiva Românească 1841.

bonjurști, pantalonari, duelgil, cu ridiculizarea străinilor neasimilați, cu inspirații din viața și din poeziile poporului, Alexandri țese dialoguri vioae, scene hazlii, cari se termină cu câte un cântec, cu câte o exclamațiune, în care se coprinde un întreg program.

Sunt Român, si tot Român

Eu în veci voi să rămân.

Incepe apoi să strângă poeziile populare ¹⁾ din cari se inspiră în *doine*.

Român verde ca stejarul
Râd de dusman si de moarte,
Să-mi trăească armăsarul
Și prin foc să mă tot poarte.
Sai voinice și nechează.
Ager, mândru ca un smeu.
Căci am inimă vitează
Și credință 'n Dumnezeu.

Un mare prozator și istoric se arătase în Muntenia cu *Nicolae Bălcescu*. De aceeaș vârstă cu Cogălniceanu, ca și el din boeri mai mici, dar mai săraci, el își făcuse educație la Sfântu Sava, amic cu Ioan Ghica. A început în „Propășirca” studiul asupra armatei la Români, apoi la București a început publicarea unei reviste istorice, împreună cu profesorul *August Treboniu Laurian*, venit din Ardeal cu cunoștințe sigure, dar fără sentiment și fără frumusețe de cuvânt. Împreună scot în 1844 primul număr din *Magazinul istoric*, cu studii, cu documente, cu cronici, cu informații din literaturile străine referitoare la Români. Volumul al IV-lea începe cu campania Românilor în contra Turcilor din 1595.

„Aduc aminte Românilor una din faptele cele mai strălucite ale luptei părinților lor pentru libertate. Voiu descrie acea campanie vestiă care renaltă demnitatea națională, ne dă un nume și o vază însemnată în Europa, și statornici pentru viitorime drepturile patriei noastre. Timpuri d'o memorie glorioasă! Timpuri de credință și de jertfire! Când părinții nostri credincioși sublimi înge-nunchia pe câmpul bătăliilor, cerând dela D-zeul armatelor laurele biruinții, sau coroana martirilor; și astfel îmbărbătați, și se arunca unul împotriva a zece, în mijlocul vrăimasilor și D-zeu le da biruința, căci el ajută pe cei drepti, căci el a lăsat libertatea pentru popoare, și cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru D-zeu.

Nu mai puțin inspirat scrie basarabeanul *Alecu Donici*, care spre a se deosebi de unchiul său, își zicea *Russo*, a

¹⁾ Cel dintâiu merit în privința aceasta îl are **Anton Pan**, reformator al muzicii bisericești, **autor al multor melodii, cântece, povești**, și al renumitei **Povestea Vorbei**

cărui *Cântarea României* mulți o atribuie lui Bălcescu. Accentele acestei inspirații n'au fost ajunse de nimeni.

„Verzi sunt dealurile tale; frumoase sunt pădurile și dumbrăvile spânzurate pe coastele tale; limpede și dulce e cerul tău; muntii tăi se 'haltă trufasi în văzduh; râurile ca un brâu pestritat ocolesc câmpurile; nopțile tale încântă auzul... Pentru ce zâmbetul tău e așa de trist, mândra mea țară?... Ridică-ti puțin capul strivit și cată de vezi... semne s'au ivit pe cer... Furtuna mântuirii a început... Lumea veche se prăvălește și p'ale ei dărâmături Libertatea se înalță! Desteaptă-te !...“

Poeți apar acum, cari critică relele sociale și prevestesc reformele viitoare, publiciști ca Barit iau apărarea boerimii din principate și susțin drepturile națiunilor de a se cultiva în limba lor.

În fine, *Andrei Mureșanu* face din strigătul lui Barit imnul sfânt:

Desteaptă-te Române, din somnul cel de moarte
și pune blestemul:

De fulgere să piară, de trăsnet și pucioasă,
Oricare s'ar retrage din gloriosul loc,
Când patria sau mama cu inima duiosă,
Va cere ca să trecem prin sație și foc !

REVOLUȚIUNEA DELA 1848 ÎN TRANSILVANIA. SĂGUNA, BĂRNUȚ. LUPTE. AVRAM IANCU

Ideia de națiune este fiica, nu prim născută, a secolului al XIX-lea. În secolul al XVIII-lea, mai înainte, existau state cu printre clase cu privilegii dar națiuni nu, căci omul înțepea să fie ținut în seamă, numai dacă aparținea claselor privilegiate, clerici sau nobili. Oricât de numeroși ar fi fost cei cari vorbeau o limbă, cari erau de aceeași origine, cu aceleași datine și, din nenorocire, cu aceleași ocupațiuni, ei nu formau o națiune. Dacă clerul lor nu era socotit între privilegiați, dacă nu aveau nobili. Armata, statul, veniturile lui erau proprietatea suveranului. Războaiele erau privite ca îndelniciri ale suveranilor, ca rele naturale, sau ca isprăvi menite să smulgă admirația. *Voltaire* felicita pe *Frederic* cel Mare despre izbânzile sale asupra Francezilor, pe când în războiul cel mare, ura scriitorilor și a învățaților era mai mare decât a soldaților, căci se exprima din singurătatea cabinetelor, unde nu pătrundea durerea reală, ca să producă milă. Suferințele popoarelor apăsate au dat Europei, adormită în cosmopolitism, ideea de națiune organizată în Stat, ale Românilor, Grecilor, Polonilor și Sârbilor.

E ușor de înțeles că cei subjugati trebuia să se strângă între ei, ca să poată trăi; cum a venit însă în mintea privilegiaților, ca să caute să-si mărească numărul lor cu al celor subjugati și nebăgati în seamă? Cum a venit nobilimea ungurească la ideea să ungarezizeze pe Români, pe cari mai înainte nu-i ținea în nicio considerare? Prin schimbarea ideii de stat, adusă de revoluția franceză. Statul nu se mai rezumă în suveran și în clasele privilegiate, ci în popor dela care pleacă toate puterile. Iar când poporul este puțin numeros,

ea cel ungureșc, și poftete sunt mari, trebuia creștat popor ungureșc în paguba popoarelor subjugate, a căror existență nu fusese ținută în seamă până atunci. Era însă prea târziu, căci popoarele subjugate fuseseră dăptate prin suferințe la conștiința de sine. Românul știa că ai săi au fost trasi pe roată, se vedea pe sine ducând o viață mizerabilă și se bucura cântând versul teribil „las să ardă și să crească, că-i 'n țara ungurească”.

Acum se vor sili Ungurii să atragă pe Români prin acordare de drepturi, dacă se vor ungariza Românii vor lupta însă ca să obțină drepturi rămânând Români, apoi vor voi să fie uniți cu cei de acelaș neam și de acelaș limbă, potrivit evoluțiunii ideilor. Lupta care părea până aci luptă de clasă între domni și supusi, acum devine luptă politică între cei puțini și cei mulți, cari trebuie să formeze statul la ei acasă.

Ideia de maghiarizare a plecat în 1825 dela celebrul *Szechenyi*, a fost repede înțeleasă și pusă în practică. Se făcură legi ca limba ungurească să se întrebuințeze în administrație, în justitie, în corespondența autorităților bisericești. Se găsiră Români mai învățați, cari încurajau învățarea limbii ungurești, a *cărei dulceață încântă și pe străini*. Episcopul unit *Lemeny* avea împrejurul său o curte ungarizată și cerea voie, ca să traducă în ungurește cărțile liturgice. Dar opera nu merse mult timp. Mai întâiu că trebuia timp până să se asimileze supușii, iar Ungurii erau nerăbdători: cei grăbiți nu cedau decât zece ani pentru maghiarizarea naționalităților. A doua cauză de succes fu trezirea naționalităților, prin chiar violența adversarilor. „Naționalitatea și limba este mai scumpă decât libertatea, zicea Kossuth, căci libertatea pierdută se poate recâștiga, iar naționalitatea niciodată”. Dacă însă limba și naționalitatea au atâta valoare pentru Unguri, ar putea avea mai puțină pentru Români? Tocmai în aceste împrejurări începu Barit publicarea foilor sale, prin care a contribuit enorm la deșteptarea conștiinței Românilor. La pretențiile de nobleță ale Ungurilor, el opunea descendența noastră romană, originea românească a celor două figuri din istoria ungurească, Ioan și Matei Corvin, certa pe maghiarofili și devenea centru de unire românesc.

STAREA POPORULUI. Reformele lui Iosif al II-lea nu îmbunătățiseră întru nimic starea grea a Românilor, căci el în ultimul an revocase printr'un edict toate măsurile de usurare, și desființarea serbiei.

Urmasului său, *Leopold al II-lea*, prezintă Românii în 1791 o petiție (*supplex libellus*) prezentată de cei doi episcopi, unit și neunit. ai Românilor. În ea se găsesc cuvinte revoluționare pentru spiritul de atunci: „nu este venită de aiurea, ci este veche, și mai veche decât

toate celelalte națiuni, națiunea română din Ardeal". Se afirmă că Românii formează două treimi din populația ardelenescă și că trebuie să fie recunoscuți ca a patra națiune, cu religie recunoscută. Împăratul a trimis petiția la dieta ardeleană, unde a provocat o indignare groznică, mai ales că împăratul vorbea de „întreaga națiune valahă din Ardeal". Un istoric a fost însărcinat să facă un raport și să probeze că este închipuire falsă vechimea Românilor. Iată cum o cestiune de istorie a ajuns cestiune politică, iar drepturile s'au refuzat. O altă petiție mai îndrăzneată în 1792 n'a avut alt rezultat.

În anul 1810 s'a făcut ceva pentru Românii ortodocși: li s'a dat un episcop din neamul lor în persoana preotului *Vasile Moga*, care s'a așezat la Sibiu, unde a întemeiat un seminar, la care a fost profesor Gheorghe Lazăr.

Începuseră a se înființa școli, se ridica o burghezie, chiar câțiva nobili dintre companiile de negustori greci românizați, însă starea țăranului era mai mizerabilă decât a țăranului din țară, oricâte exagerări plăcute stăpânitorilor s'ar fi făcut despre starea acestuia. Țăranii noștri „ trăiau în sate rari, cu păduri fără stăpân, cu ape în cari nimeni nu împiedeca pescuitul, cu o concepție foarte largă a dreptului stăpânului asupra cârciumii, asupra morii"¹⁾. Țăranul ardelenesc trebuia să lucreze proprietarului o zi pe săptămână cu carul sau două cu bratele, deci 52 sau 104 pe an. Proprietarul își păstra dreptul vechiu de vânat, de pescuit, de cârciumi, de moară, de daruri în natură. Se amănau mereu cererile despre regulamentul de noi rapoarte între țărani cu proprietarii. Asemenea regulamentări, numite *urbarii*, se recomandaseră dietei de către Leopold, dieta acordase, ca și la noi regulamentul organic, dreptul de strămutare de pe o moșie, cu despăgubiri către proprietari atât de grele, încât îl făceau neaplicabil. În 1817 se hotărî impunerea unui *urbariu* pe cale autoritară. Proprietarii speriară pe țărani că se va face înscrierea pământurilor muncite, în scop de a mări impozitele proporțional și-i consiliară să declare mai puțin. Când se impuse *urbariul*, se deteră pământurile după declarația falsă, încât pierdură țăranii jumătate din pământul muncit. Astfel se pregătea revoluțiunea de care nobilii se temeau chiar în 1831.

REVOLUȚIA DIN 1848. Revoluția din 1848 are un caracter comun în începuturile sale la toate popoarele. A fost o revoluție provocată de tinerețea universitară și de profesori, susținută slab de burghezime și de lucrători. La noi, unde lipsea burghezimea și lucrătorii, au fost chemați în luptă țăranii și au jucat rol însemnat preoții.

Episcopul unit *Lemeny* căuta o formă de înțelegere cu Ungurii, încât era departe de martirul Clain; episcop neunit, tocmai în acest an se numise *Andrei Șaguna*, care s'a dovedit mai pe urmă mare Român, care însă era un nou venit printre Români. Șaguna de origine Aromân, se numea Anastasie înainte de a se călugări. A crescut la *Pesta*, apoi pe lângă mitropolitul sârbesc din Carlovit, în-

¹⁾ Iurga,

tr'un mediu sârbesc, de aceea nu a fost tocmai bine văzut la început, căci mulți îl credeau Sârb. El a fost însă un mare apărător al Românilor și a obținut mult pentru ei dela curtea împărătească. Proceda însă nu revoluționar, ci ierarhic oficial. Prin prestigiul său personal, prin cultura sa, prin distincțiunea manierelor sale, ei prezentă cererile Românilor ca un șef ascultat de ai săi, ca un devotat împăratului și cererile se țineau în seamă. Dar tocmai această procedare îl făcea nesuferit Ungurilor și neînțeles tinerilor revoluționari. Dacă însă căpeteniile ierarhice nu erau destul de respectate, nu destulă înțelegere era între tineri. Aceștia erau *Cipariu*, care acum publică un jurnal unde se recomandă învățarea limbii maghiare, *Laurian*, care venise în țară, *Papiu Ilarian*, de 20 ani *cancelist*, împreună cu *Avram Iancu* la *Oșorheiu*. Autoritate mare avea Barit, necontestată Barnuțiu.

Centrele pregătirii revoluționare au fost orașele Sibiiu, Brașov, Blaj, pe când Românii din Banat n'au făcut cauză comună cu Ardelenii, ci s'au mișcat contra Sârbilor, cu cari aveau lupte pentru biserică și pentru preponderență.

3 MAI 1848. În martie izbucnea revoluția în Viena, de care Ungurii știură să profite, ca să obțină dela împărat separarea aproape cu totul de Austria și unirea Ungariei cu Transilvania. Un număr de deputați, aleși dintre Unguri, Secui și Sași era să reprezinte Transilvania, în care Românii rămâneau ca și după Bobâlna, sub o adevărată censură a presei. Tinerii din Oșorheiu, hotărîră să cheme poporul la o mare adunare la Blaj, în prima duminică după Paști. Elevii, ducându-se la părinți de vacanță, duceau în cărțile lor chemarea (compusă de Barnuțiu) căci poșta ar fi oprit-o. Mulțimea ascultă chemarea, pe care o credea plecată dela capii bisericii, deși Ungurii amenințau cu tragerea în țapă. Mulți sosiră, dar autoritatea, după multe negocieri, nu îngădui întrunirea decât în 3/15 mai.

În fine sosi ziua cea mult așteptată, când zeci de mii (se zice 40.000) de Români se adunară, de nu-i mai încăpea biserica, nici piața de dinaintea ei, ci găsiră loc pe câmpul de sub deal, numit de atunci câmpia libertății. Ziua de 3 mai cădea luni, duminică s'au adunat episcopii și inteligența, cum și mulți țărani, spre a pune la cale lucrările adunării. După Șaguna, care spera mult dela „bunul tată Ferdinand“, luă cuvântul Barnuțiu, spre a desvolta o cuvântare înaltă, savantă, vibrând de trecutul dureros, ca să

fie înțeleasă de *inteligentă*, desfășurând apăsarea servilă simțită de țărani.

„O! de v'ar face cuvântul meu, ca așa să simțiți cei 944 de ani ai umilirii Românilor, cum simte serbul o zi de domnesc. În care a lucrat de dimineată până seara flămând, ars de sete și bătut! O! de v'ati înfiora de această leșinare lungă a națiunii noastre, ca și când ar fi căzut numai eri, la râul Căpușului domnul nostru Gelon! Atunci eu sper, că la lumina istoriei și a liberității va pieri și năluca uniunii, cum piere negura dinaintea soarelui... Scot pe iobagi — așa se cheamă acum poporul așerbit—la sapă, la secere, sau la alte lucruri... îi mână cu alunul dindarăt de se înalță pulberea în urma lor, ca în urma car-
relor ce fug pe drumul țării... sunt și aristocrați, cari îi bagă în jug pe oameni și grapă cu ei... Fraților! aduceți-vă aminte atunci, că va striga din mormânt străbunii nostri: Fiilor! Noi încă am fost nu numai odată în împrejurări grele cum sunteți voi astăzi... fost-am cu Gotii, dar nu ne-am făcut Goți, fost-am cu Hunii, dar nu ne-am hunit; fost-am cu Avarii și nu ne-am avarit; fost-am cu Bulgarii și nu ne-am bulgărit; cu Rusii, și nu ne-am rusit; cu Ungurii și nu ne-am ungurit..., ci ne-am luptat ca Români, pentru pământul și numele nostru, ca să vi-l lăsăm vouă dimpreună cu limba noastră cea dulce ca cerul, sub care s'a născut“.

A doua zi se proclamă rezoluțiile, că națiunea română se declară ca națiune egală cu celelalte și credincioasă împăratului, apoi după ce se preciză puncte relative la biserică și la drepturi, adunarea se despărți într'ordine, care a fost admirată de un general împărătesc.

LUPTE. Ungurii, neținând socoteală de opunerea Românilor, obținură dela dieta ardelenească votarea unirii cu Ungaria. Dieta din Cluj fusese invadată de mulțime, care purta steaguri cu deviza „unire sau moarte“. Dintre Români erau numai trei deputați; deputații sași, cari erau contra unirii, vorbiră pentru ea, de frică.

Sângele curse mai întâiu în comuna *Mihalt*, unde țărani puseseră mâna pe pământul baronului *Esterhazy* și fură împușcați de armată. Furia Ungurilor creștea în măsura în care numărul inamicilor lor creștea. Cu Austria se certau, Croația se ridica împotriva lor cu *Ielacici*. Ucid pe Români că refuzau să intre ca soldați unguri, apoi spânzură 26. Acestor cruzimi încep și Românii să răspundă cu omor. Măcelăresc 45 de familii nobile din Sangatin, apoi cheamă o nouă adunare la Blaj (25 septembrie) care alege un comitet spre a pregăti înarmarea. Secuii veneau asupra Românilor, dar colonelul *Urban*, cu regimentul de grăniceri români îi întâlnește la *Reghin*. Urban fu învins, dar Puchner, comandantul armatei imperiale din Ardeal declară trădători pe Unguri, și îndreptăți lupta contra lor. Secuii bătuti de

Români se retrag, Roînânii iau Clujul, dâr n'ăveau arme și Puchner avea armată mică, pe când Ungurii erau comandați de un Polonez viteaz, *Bem*. Acesta bate pe Austriaci și pe Români, reocupă Clujul, amenință Brașovul și Sibiiul. Puchner cere ajutorul Rușilor, cari ocupau Muntenia, dar Bem se luptă și cu Rușii. Bem își formează armată în care bagă cu sila pe Români, încearcă să împace pe Români cu Ungurii fără a izbândi, căci Ungurii au făcut la 4000 de victime între Români.

În munții Abrudului, Moții conduși de viteazul muntilor Avram Iancu, nu puteau fi biruiți de Unguri. Femeile luau parte la luptă alături cu bărbații, mai multe trupe ungurești au fost bătute, când Ungurii au propus armistițiu, în care să se vadă dacă nu s'ar putea stabili o înțelegere între cele două națiuni. Ei calcă armistițiul, pun mâna pe Abrud, pe mai mulți Români, ca Buteanu, pe care-lucid. Roînânii iau din nou orașul, apoi la *Fântânele* sfărâmă un corp de 3000.

Parte din Munteni exilați fugiseră în Ardeal și căutau să împace pe Români și pe Unguri, ca să reziste uniți Rușilor și Austriacilor. Acest vis îl nutrea nobilul Bălcescu. Kossuth însă îl purta cu vorba, până când Rușii, chemați de noul împărat Franț Iosef, intrară în Banat și la *Siria* constrânseră pe Unguri să depue armele. Acum Ungurii primiau condițiuni mai prielnice Roînânilor, însă Ungaria numai exista. Paschievici telegrafia lui Nicolae „Ungaria zace la picioarele maestății voastre“.

PREGĂTIREA REVOLUȚIEI ÎN PRINCIPATE

Nemulțumirile, ce se adunau în inimile Roînânilor contra regulamentelor organice și contra protectoratului apăsător al Rusiei, au izbucnit în revoluțiunea ce s'a încercat în Moldova și s'a săvârșit în Muntenia.

Se înființase încă din 1843 societatea *Dreptate-Frăție* de către Ioan Câmpineanu, Ioan Ghica, Nicolae Bălcescu și căpitanul *Cristian Tell*. Aceștia *inițiau* pe toți tinerii cu idei noi, făceau aderenți între negustori și între oamenii mai luminați, căci boerii cei mari erau vrăjmași oricărei înoinri. Se câștigaseră partizani, chiar între muncitori, tăbăcari, măcelari, organizați pe grupe de câte 10—20 de frați, cari cunoșteau numai pe șef. Șefii grupelor comunicau cu un subcomitet de trei.

Această organizare secretă se întinse mai mult după ce sosiră din Paris tinerii, cari-si părăsiseră studiile în urma revoluției de acolo

și călî voiau să facă revoluție și în țara lor. Acei tineri, încă din 1845 se adunau spre a se cunoaște, spre a citi și spre a se distra împreună. Se adunau Munteni și Moldoveni fără deosebire, scoteau împreună un jurnal, chemau la solemnitățile lor celebrități ca *Bastiat* economistul, se încântau de evenimentele universitare în favoarea unui *Quinet*, unui *Michelet*. Jurnalele cele mai mari, ca *Débats*, *Le National* începeau să se ocupe de țările noastre. *Lamartine*, *Louis Blanc* erau cuceriti de verva entuziastă a tinerilor și se vor arăta în viitor protectori călduroși ai cauzei noastre. Ion Ghica, frații I. și D. Brătianu, Bolintineanu, N. Bălcescu au fost conducătorii tinerimii de atunci, care se prezentă cu steagul ei guvernului revoluționar francez și auzea dela primarul Parisului cuvinte frumoase, ca acestea: „veți face lucruri mari, pentru că voi sunteți avangarda Europei îndreptată spre Orient... cred că fiii voștri vor fi vrednici de străbunii voștri”.

Cu speranțe mărete se întorceau tinerii pe malurile Dunării.

REVOLUȚIA ÎN MOLDOVA. Nu cu mici greutatea însă aveau de luptat acei tineri până să ajungă a-și vedea visul izbândit. Aveau de luptat, nu numai cu propriul lor guvern, nu numai cu privilegiați amenințați în ceea ce considerau ei drepturi, dar aveau contra lor colosul rusesc și pe Turcia, încă puternică. Când ținem în seamă numărul mic al acestor tineri, originea lor din clasele secundare ale poporului, slaba lor pregătire și în același timp îndrăzneala întreprinderii, succesele pe cari unii din ei au fost fericiți să le vază, nu greșim dacă punem isprăvile lor în rândul faptelor mari, cari inspiră admirațiune istoricului.

Mișcarea din Moldova n'a fost însă condusă de tineri și nici n'a avut vreun rezultat imediat. Cogălniceanu, cel mai îndicat șef al tinerilor, era aghiotant al lui Mihai Sturza. Acest domn șiret, urmându-se de o mișcare țărănească, ceru tinerilor să-și arate dorințele lor de îndreptare, iar aceștia obținură să cheme o adunare, ca să se sfătuească. O revoluțiune nu se face însă cu permis dela poliție.

Mulțime de persoane, se zice 2000, se adunară în seara de 27 martie, din Iași și de prin județe, la un hotel *Regensburg* în prezența ministrului de interne și a prefectului poliției. Se alese un comitet, care a doua zi prezentă în 35 de articole dorințele reformiștilor.

Aceste dorinte erau mai mult decât moderate, căci în întâiul articol se cerea: „sfânta păzire a regulamentului în tot cuprinsul său și fără nici o răstălmăcire”. Adevărat, că se dorea și *grabnica îmbunătățire a locuitorilor săteni*, dar această îmbunătățire nu s'ar fi putut îndeplini păstrându-se regulamentul. Cele mai multe cereri aveau de scop îndreptări în administrație, scutiri pentru *mazili, ruptași și celelalte clasuri privilegiate*, scutire de dări pentru *militarii ieșiți din serviciul, alegări neinfluențate de guvern*. Cererea subscrisă și de mitropolit și de peste 800 de persoane, fu prezentată apoi ministrului, spre a o înainta domnului.

Sturza primî petiția, nu ca să împlînească coprînsul ei, ci ca să aibă motiv contra inițiatorilor. Trimise armată, în seara de 30 martie, care arestă la casa lui Alexandru Mavrocordat pe cei mai inimoși tineri, apoi pe alții, până la 200 de persoane. Treisprezece dintre ei, între cari *Alexandru Cuza*, fură aruncați peste Dunăre la *Măcin*, alții fugiră în Bucovina, alții fură exilați pela mănăstiri. În Bucovina fugi și Cogălniceanu la moșia *Cernăuca*, a familiei *Hurmuzachi*. Un tânăr, *Eudoxiu Hurmuzachi*, a ajuns mai pe urmă istoricul cunoscut, care a adunat documente istorice, publicate de academia română, îmbogățite apoi de cercetători noi și formând cea mai însemnată publicație de documente istorice „*Documentele Hurmuzachi*”. Tot atunci, împreună cu fugarii moldoveni, au publicat Hurmuzăcheștii foaia *Bucovina*. Ideile noi și-au găsit însă expresiune în publicația lui Cogălniceanu *Dorintele partidei naționale*, adevărat program al viitorului: egalitate civilă și politică, instrucțiune egală și gratuită, îndatorirea la dări a claselor privilegiate, împrîpietărirea sătenilor, libertăți și drepturi moderne, unirea Munteniei și a Moldovei.

REVOLUTIA ÎN MUNTENIA. Revolutionarii munteni se mișcară mai târziu și se pregătiră mai serios. Atraseră în rîndurile lor pe Eliade, care era foarte cunoscut prin publicațiile sale și în legătură cu lumea negustorilor. Atraseră pe mulți ofiteri din armată, întrebuintând uneori sentimentele intime de familie. Astfel, fiica lui *Magheru* decise pe tatăl ei să ia partea revoluției și să părăsească pe Bibescu. Revolutionarii voiau să câștige de partea lor pe domn, căci tînta lor principală nu era răsturnarea lui. Constantin Roseti, care fusese însărcinat să facă propuneri domnului, nu izbuti căci acesta-i răspunse „că națiunea română nu e în stare să se ridice”.

Se alese un comitet executiv compus din: Ion Ghica, N. Bălcescu, și A. Golescu, se fixase o zi înainte de Paste, însă se amănă în urma unui comunicat din partea lui Lamartine, ca să aștepte înțelegerea cu Turcia, pe lângă care ambasadorul francez era să intervină. I. Ghica și plecă la Constantinopole. Eliad avea să meargă la *Izlaz în Romanati*, căci prefectul județului era Magheru. Aveau să mai meargă N. Bălcescu în Prahova, C. Bălcescu în Vâlcea, ca mișcarea să plece deodată din mai multe puncte. Aceștia din urmă n’au avut însă nici un succes.

PROCLAMAȚIUNEA LA IZLAZ. Sub cuvînt că pleacă la Paris pentru studii, Eliade, cu alții se îndreptă spre Izlaz. Acolo veni maiorul Tell, comandantul armatei din Giurgiu și căpitan *Pleșoianu*, comandantul companiei din Teleorman, *Alexandru Racotă*, rudă cu Eliad și afiliat la mișcare.

În ziua de 9/21 iunie dimineața, după o slujbă reli-

gioasă, se ceti proclamațiunea, pe care o compusese Bălcescu din însărcinarea comitetului, în care însă Eliade a introdus ideile sale mistice.

În ea se accentuiază că nu ruperea legăturilor noastre cu Poarta este scopul mișcării, ci binele, fericirea tuturor, fără paguba nimenui. Se proclamă apoi egalitatea tuturilor locuitorilor, fără deosebire de religie și de națiune, contribuție generală după venitul fiecăruia, administrarea mosiilor mănăstirești, împrumutarea țăranilor cu despăgubirea proprietarilor, drepturi și libertăți moderne. Mai puțin norocită era hotărîrea, ca domnitorul să se aleagă pe cinci ani din toate clasele societății.

Se proclamă un guvern provizoriu cu Eliade și cu Magheru în frunte, apoi se îndreaptă spre Caracăl, cu popor și cu trupa, numărul crescând cu săteni și cu altă companie de soldați. În Caracăl, Magheru cu toți orășenii, îi primi în sunetul clopotelor. De acolo se îndreptară spre Craiova, unde era prefect fratele domniului, de care însă trupa nu voi să asculte, iar orășenii pregătiră revoluționarilor o intrare sărbătorească. Această bună dispozițiune a locuitorilor se datorea ideilor înaintate și prestigiului de care se bucura Ion Maiorescu. Planul lui Eliad era să vie asupra Bucureștilor cu armată, ca Tudor, însă abia pleacă din Craiova spre capitală și sosi din București vestea, că Bibescu a abdicat, că sefii dela Izlaz fac parte dintr'un guvern provizoriu, că să se grăbească.

11 23 Iunie. Bibescu, aflând de mișcarea din Izlaz, puse să se aresteze toți revoluționarii, dintre cari nu scăpă decât I. Brătianu. Crezându-se stăpân pe revoluție, el în 10 iunie iese la șosea, însă trei tineri încearcă un atentat contra lui, iar când merge la cazarmă ca să ceară un nou jurământ, soldații se arătară șovăitori.

A doua zi, 11 iunie, revoluționarii hotărîră să răscoale orașul. La ora patru seara, clopotul mitropoliei dete semnalul, urmat apoi de clopotele celorlalte biserici. În strada Lipșcani, tânărul Magheru se urcă pe o masă și începu a citi proclamațiunea. Negustorii își închiseră prăvăliile și în strigăte de „Trăească Patria, Trăească Constituțiunea” porniră spre palat, care era la poalele mitropoliei, lângă Dâmbovița. Mulțimea venea din toate părțile, pătrunse în curte, *Nicolae Golescu* prezintă domnului constituțiunea ca s'o semneze. Ion Brătianu înaintă apoi din mulțime și ceru domnului, ca să numească miniștri constituționali.

Domnul cedă, iar bucuria poporului era fără margini.

Însă consulul *rus Kotzebue*, chiar a doua zi protestează, „contra tuturor înoirilor” și pleacă în Moldova. Bibescu, înfricoșat de vrăjmășia Rusiei, abdică în noaptea de 14 iunie, lăsând în urmă-i un guvern provizoriu, sub prezidența mitropolitului *Neofit*, Miniștrii și membrii guvernului sem-

nau împreună actele. Cei mai însemnați erau Eliade, Golești, I. Brătianu, C. Roseti, N. Bălcescu. Ei au hotărât în primul act colorile drapelului, desființarea rangurilor boeresti, înființarea gardei naționale, desființarea pedepsei cu marte.

CONTRAREVOLUȚIUNEA. După bucuria primului triumf, îndată începe lupta cu apărătorii privilegiilor. Aceștia, speriați de fâgăduiala împroprietăririi sătenilor, puseră la cale o lovitură armată contra guvernului. Colonelii *Odobescu* și *Solomon*, merseră cu armata sub cuvânt că vor să-i prezinte pe ofiteri, și declarară arestat guvernul. Îndată svonul se răspândește în popor, care, condus de I. Brătianu, aleargă la palat, se luptă cu soldatii și arestează pe coloneli¹⁾. În această luptă au fost șapte oameni uciși și mai mulți răniți.

FUGA GUVERNULUI. Peste câteva zile alte svonuri turburară guvernul. Se șoptea că Rușii vin asupra Bucureștilor. Mitropolitul Neofit prezida guvernul și pe sub ascuns sta în corespondență cu Kotzebue, căruia-i scria despre „indivizii cari țin până în momentul acesta puterea”. În guvern erau două păreri, una reprezentată de Eliad ca să se retragă la munte, alta susținută de N. Bălcescu și I. Brătianu, ca să reziste cu armele. Brătianu se și oferă să se ducă până la Focșani să se informeze asupra mișcării Rușilor...

Abia plecă Brătianu, care se întoarse după două zile fără să dea de Ruși, și guvernul se răspândi, Eliad aiunse la Pucioasa, Golești, Magheru și Tell apucaseră drumul Brașovului, prin Câmpulung.

Neofit anunță poporului fuga guvernului în aceste cuvinte: „Rebeliștii fugind din capitală în noaptea de 28 și 29 ale curentei, îndată ce s'au înștintat că ostirea înaltelor două curți suzerană și protectrită se apropie de hotarele noastre, grăbim vestind această bună veste tutulor locuitorilor țării”. Se și institue o căimăcănie de doi boeri mari.

Însă la 30 iunie, poporul încurajat de vestea adusă de Brătianu, se ridică din nou, merge la mitropolie și impune lui Neofit să-și schimbe proclamația cu alta: „ceea ce s'a obștit eri, la 20 ale acesteia, sub iscăltura noastră, făcând guvernul provizoriu rebeli și altele. astăzi, după dorinta poporului român o refuzăm cu desăvârșire... pe care constituție jur că nu voiu călca-o sub orice sacrificiu din parte-mi”.

INCERCĂRI DE REFORMA. Guvernul provizoriu se restabili și făcu mai multe acte de guvernământ. Numi comisiuni pentru studierea diferitelor reforme, numi reprezentanți la Francfort pe Maiorescu, la Pesta pe D. Brătianu.

Cea mai însemnată încercare a fost întrunirea unei comisiuni de 7 țărani și 7 proprietari, ca să discute împroprietărirea sătenilor. Discuțiunile au fost foarte interesante, însă nu au dus la nicio concluziune. Se recunostea dreptul țăranilor la pământ, însă proprietarii nu volau să dea din moșiile lor, ci arătau moșiile statului și pe ale mânăstirilor. Comisiunea s'a risipit fără un rezultat pozitiv.

LOCOTENENȚA DOMNEASCA. La jumătatea lui Iulie. Turcia însărcină pe Soliman pașa cu restabilirea ordinii. Acesta trecu la Giurgiu cu armată, scriind prefectului că nu intră în țară cu gând

¹⁾ În această luptă s'a avântat o femeie, Ana Ipătescu, armată cu două pistoale și strigând: curaj, copii, moarte trădătorilor!

vrăjmănesc. Guvernul era iar împărțit, Eliad voind să se supule, ceilalți să se opue. Se trimise un protest lui Soliman, care intră în tratări cu guvernul și declară că va recunoaște cu nume de locotenentă trei aleși ai țării. Se aleseră Eliad, N. Goleșcu și Tell, cari fură recunoscuți de Soliman și de consiliul puterilor străine. Soliman veni în București, salutat în tot drumul de tineri, de bătrâni, primit cu arcuri de triumf și cu spice de grâu. În București chemă pe boeri și-i puse să semneze că primesc locotenenta.

Turcii însă, sub presiunea Rusiei rechemară pe Soliman și numiră pe *Fuad pașa*, care venea cu gânduri ostile Românilor.

6 septembrie. Spre a arăta sentimentele sale din nou, multime mare de popor se adună la palat, cerând regulamentul organic și *arhondologia* (condica boerilor) ca să le arză. Fură asezate pe un car funebru și cu ciocli, cu cântece funebre fură duse la mitropolie, unde Neofit îmbrăcat, prezida la arderea lor. Se rupea filă cu filă și se arunca pe un rug, apoi mitropolitul pronunța anatema: „îmi reîngesc jurământul... afurisesc regulamentul... și pe toți acela cari ar voi să mai guverneze după legile lui“.

ARESTAREA REVOLUȚIONARILOR. Fuad era condus de generalul rus *Duhamel* și nu voi să primească nicio deputațiune. Locotenenta detese ordin să nu se facă nicio opunere Turcilor, cari veniră la Cotroceni. Cei mai însemnați revoluționari, urmați de zeci de mii de oameni, merseră la lagărul lui Fuad, pe când locotenentii așteptau la palat. Fuad, când văzu pe revoluționari, îi înconjură cu soldați, îi ținu arestați, îi trimise la Giurgiu, de unde fură duși pe Dunăre până în sus de Orșova, unde rămaseră liberi. Cei trei locotenenti fugiră și ei în Transilvania.

Contra Turcilor se luptă numai compania de pompieri la cazarma din dealul Spirei, cu cari Turcii se purtaseră arogant, când veneau să ocupe cazarma. Mai multe sute de Turci au căzut. Acum Românii îndrăzneau iar să ție piept Turcilor.

Fuad restabili apoi regulamentul și numi locotenent pe *Constantin Cantacuzino*.

RASBOIUL CRIMEEI. CONGRESUL DIN PARIS. DIVANURILE AD-HOC. UNIREA.

REZULTATELE REVOLUȚIUNII. Împăratul austriac răsplăti rău pe Românii cari se sacrificaseră în revoluțiune, cari aduseseră iertfă zeci de mii de oameni, cari se aleseră cu 300 de biserici ruinate, cu 40 distruse. Capii Românilor. Barnuțiu, Baritiu, Cipariu, Avram Iancu, fură persecutați și puși sub pază, regimentele grănicerilor desfiintate, căci deși luptaseră pe partea împăratului, era teamă că în altă mișcare ar putea fi contra lui. Șaguna, care lucra să fie recunoscut șef religios al tuturor Românilor din monarhie, și al anitilor, fu aproape să fie acuzat de revoluționar. Tocmai târziu, după ce epi-

copul din Blaj, **Alexandru Șuluf**, fu ridicat la rangul de mitropolit (1854) se organizează și mitropolia neuniților (1860) deși nu izbutea Șaguna să aducă sub cârja sa și pe ortodocșii din Bucovina, pentru care se institui mitropolie separată.

Absolutismul austriac, foarte apăsător pentru Unguri la început, căuta mai pe urmă să-i împace și să-i încarce cu favoruri, sub un împărat slab ca Frant Iosef și sub o împărăteasă romantică, încântată de pitorescul vieții ungurești. Târziu se gândiră la Români, din cari câțiva fură decorati, alții primiră o recompensă în bani. Iancu a refuzat orice răsplată dela împărat, nici n'a vrut să i se prezinte, când acesta a vizitat Ardealul (1852). O întristare amară i-a umbrat mintea și străbătea țara, cântând doine din fluer. Alții au refuzat recompensa, dăruind-o pentru înființarea unei societăți literare, care sub numele de „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” se deschidea la 1861, sub prezidenția lui Șaguna. Fructele acestei instituțiuni „razim al naționalității române” zicea Cipariu, au fost îmbelsugate și au contribuit nu numai la luminarea, dar și la întrunirea tuturilor Românilor.

Printr-o lege din 1854 improprietăreau sătenii, cu despăgubirea proprietarilor.

Exilații din ambele principate s'au refugiat în diferite țări, s'au așezat cei mai mulți la Paris¹⁾, unde au contribuit prin publicațiuni, prin interveniri pela bărbații celebri, ca să se cunoască importanța țărilor noastre. Această activitate a lor ne-a folosit în evenimentele ce urmează.

TRATATUL DELA BALTA-LIMÂN. Fudă pasă numise caimacam pe Constantin Cantacuzino, însă Turcii se purtau în capitală ca într'un oraș cucerit. Jaturi, omoruri, deciseră pe supușii straini să reclame consulilor lor. Generalul Duhamel aceasta așteptase. El ceru intervențiunea armatei rusești, care și intră în țară la sfârșitul lui septembrie. Mihail Sturza chemase mai înainte pe aceeași protectori, încât ambele țări fură supuse la ocupația turco-rusă.

În 1849 se încheie un tratat nou între Turcia și Rusia, numit tratatul dela Balta-Liman, după golful din Bosfor cu acest nume. Prin acest tratat cele două curți se învoiau să schimbe modul de alegerea domnilor, stabilit în regulamentul organic. În viitor domnii erau să fie numiți de sultan, cu învoirea Rusiei, și pe termen de șapte ani. Se desființară și cele două adunări extraordinară și ordinară: „aceste *reuniri* au provocat de mai multe ori conflicte deplorabile și chiar acte de nesupunere pe față”. În locul lor se numia un consiliu, sau un divan *ad-hoc*, spre a îngriji de așezarea impozitelor și de cercetarea bugetului anual. Se numiau și două comisii, ca să propună modificări în regulamentul organic. Pentru completa liniștire a țării se hotărâ, ca fiecare curte să lase *pour le moment* 25—30.000, iar după liniștire se vor retrage, însă vor fi gata să reintre, dacă ar fi nevoie. Cât timp va dură ocupațiunea, un comisar extraordinar rus și unul turc va supraveghea ordinea, împreună cu domnul, cum ei vor numi și comisunile de revizuirea regulamentului. Domnii numiți în aceste condiții fură **Barbu Știrbei** în Muntenia și **Grigore Ghica** în Moldova, de unde Sturza fu depărtat.

BARBU ȘTIRBEI ȘI GRIGORE GHICA (1849—1856). Barbu Știrbei era frate mai mare al lui Gheorghe Bibescu, fusese adoptat de

¹⁾ Nicolae Bălcescu a murit în Sicilia, fără să-și termine opera, dintr-o boală de piept, care se agravase prin suferințele din exil

un boer mare, al cărui nume îl poartă. Studiasse în Franța, ca și frațele său, ajunsese cunoscut ca unul din cei mai cunoscuți bărbați ai timpului, ca un bun administrator. A fost secretarul comisiei de redactare a regulamentului organic. Grigore Ghica era nepotul domnului ucis de Turci, la răpirea Bucovinei. Fără activitatea lui Știrbei, el a fost o fire blândă, un mare patriot și un cald propagator al unirii țărilor sub o dinastie străină.

Grigore Ghica se înconjură cu partizani ai noilor idei, precum erau Cogălniceanu, Cuza, Anastasie Panu, C. Negri, Laurian, care veni din Transilvania și fu numit inspector al școalelor. Prin îngrijirea domnului a văzut lumina tiparului marea cronică a lui Șincai (1853). A început organizarea învățământului, împărțindu-l în învățământ primar, secundar și înalt. Acesta avea să fie predat în facultăți, din care s'a început facultatea de litere, de științe și de drept. A înființat o școală de chirurgie, începutul facultății de medicină.

B. Știrbei

Știrbei ridică teatrul din București, redeschise școalele care fuseseră închise în timpul revoluției, începu organizarea armatei teritoriale de călărași cu schimbul, instituție care a rămas până târziu.

Ambii domni se luptau cu mari greutăți, din cauza puterii celei mari a comisarilor extraordinari. Abia în 1851 au obținut ca să se retragă armatele, iar în urma lor rămăneau mari datoriile, față de puterea financiară a țărilor. Știrbei a izbutit prin economii și prin controlul cheltuielilor, ca să reducă datoria cu două treimi. Aceeași politică de economie urmă domnul Moldovei, care stinse datoria mult mai mică a țării sale. Ei completară desrobirea Țiganilor și mai îmbunătățiră dispozițiile regulamentului organic în privința țăranilor.

Dar începutul bun nu putu avea continuare mai lungă, căci Rusia

ocupă iar ambele țări, printr-o nouă ceartă cu Turcia, și puse mai radical cestiunea orientală. Domnii părăsiră capitalele, se retraseră la Viena, de unde fură rechemati după un an, în 1854 și domniră sub ocupația austriacă aproape alți doi ani, fără libertate în acțiunea lor ca domni. Influenței comisarilor și influenței austriace se datoresc unele greșeli ce li se impută, cum admiterea în funcțiuni a oamenilor vechi și neprimirea în țară a revoluționarilor exilați.

CESTIUNEA ORIENTALA. Cât timp, Turcia amenința lumea creștină, toate puterile europene voiau slăbirea ei. Austria însăși îndemna pe Ruși să se unească la atacul contra necredinciosilor, punându-i înaintea comunitatea de religie și de rasă cu cea mai mare parte din supușii sultanului în Europa. Dela scăderea puterii turcești însă, prin pacea dela Carlovitz și prin păcile următoare, după ce se văzu că depozedarea Turcilor este posibilă, începu o mare rivalitate între puteri pentru ocuparea țărilor sultanului. Unele luară apărarea Turcilor, ca altele să nu devie prea puternice, așa Franța a fost în contra Austriei în războiul care s'a terminat prin pacea din Beigrad. Austria a încheiat alianță secretă cu Turcia contra Rusiei în războiul terminat la Cuciuc-Cainargi. Napoleon, cu toate șovăelile comandate de interesele sale, a susținut păstrarea statului turcesc. Rusia se întindea mereu spre Dunăre, ocupând Crimeea, ajungând la Don, apoi la Nistru, apoi la Prut. În secolul al XIX-lea încep și alte puteri să pună mâna pe câte o țară mai depărtată. Franța cucerește Algeria și pune ochii pe Tunis, Anglia ținea ochii la Egipt, de când Napoleon amenințase India prin ocuparea lui.

Lângă noi, rivalitatea cea mare era între Austria și Rusia. Prima luase Ungaria, stăpânise puțin timp Serbia și Oltenia, ar fi voit stăpânirea Dunării și a jumătății Peninsulei. A doua ar fi voit Dunărea, Bulgaria, Tracia, Constantinopol și strămtorile, de cari are nevoie spre a-și deschide trecerea în Mediterana.

Acest conflict de rivalități și de forțe se colora cu numele de cestiune orientală, sau problema orientală, par'că ar fi fost vorba de o problemă teoretică, nu de cea mai brutală pornire de a lua ce este al altuia. Adevărat, că Turcii nu se pot adapta la noua viață pașnică și industrială a Europei, căci ei se consideră ca domni ai țărilor și ai popoarelor cucerite, și vor să trăiască din munca supușilor, nu din munca lor alături cu supușii. Adevărat, că numărul lor prea mic între popoarele creștine (1 milion între 10 milioane) îi arăta ca o armată de ocupație, care ar putea fi aruncată în Asia și vechile popoare ar putea să-și înnoade firul istoriei lor, întrerupt de această ocupație, însă puterile rivale se făceau că nu văd aceste popoare, sau le denegau capacitatea politică de a forma state cu preocupări culturale și se întrebau cu îngrijire, cine va lua locul Turciei?

Austria puternică în Germania, în Italia, să ocupe peninsula? Să stăpânească Adriatica, să ocupe strămtorile, să stăpânească trecerea în extremul orient, mai ales după deschiderea canalului de Suez? Aceasta nu voiau Anglia și Franța. Pe de altă parte, popoarele creștine nu se înțeleg între ele, se fac instrumente de provocare în mâinile puterilor rivale și cestiunea părea insolubilă, până când soluțiunea s'a impus în folosul vechilor popoare.

CESTIUNEA LOCURILOR SFINTE. De mai mult timp erau în neînțelegere călugăriile ortodocși cu călugăriile catolici din Palestina, pentru dreptul de a păstra cheile dela

înfrarea unor locuri sfinte, că mormântul Domnului, locul lui de naștere, locul unde s'a găsit sfânta cruce. Călugării catolici erau susținuți de Napoleon III, care schimbaseră forma de guvern francez și luase titlul de împărat; cei ortodocși erau susținuți de țarul Nicolae, care credea sosit momentul de a se desființa Turcia. Supunerea servilă a supușilor săi, mulțimea armatelor sale, dependența în care ținea pe regele Prusiei, ajutorul dat Austriei, slăbirea în care credea că este Franța, prin luptele dintre imperiu și republică, i se păreau că-l lasă pe el singur în fața Turcilor, pe el și pe Anglia. De aceea la începutul anului 1853, la un bal, țarul se apropie de ambasadorul englez și-l asigură că dorința lui este o înțelegere cu Anglia spre a desființa Turcia: „avem de gât un om bolnav, un foarte bolnav om; într-o zi o să moară și ar fi mare nenorocire să ne găsească fără nicio pregătire“. Mai pe urmă preciză că lasă Angliei Egiptul, Creta, insule, promitea că el nu se va așeza în Constantinopole, dar că nu va tolera acolo nici vreo altă putere mare, cum nu va adinire nici îmbucățirea Turciei în republici, aziluri pentru Coșuți, *Mazzini* și alți revoluționari.

În același timp trimise la Constantinopole în misiune extraordinară pe generalul *Mencicoff*, cu un cortegiu de generali și de prinți. *Mencicoff* nu voi să trateze cu ministrul de externe, ci direct cu vizirul și cu sultanul. Se purta ca un biruitor și punea condiții neprecise dar grele, ca „trimeșii ruși să poată interveni în favoarea bisericilor și a clericilor ortodocși, din Constantinopole și de aiurea“. Cerea, deci, un fel de protectorat asupra tuturilor supușilor creștini ai Porții. Aceasta, susținută de Anglia, nu da răspuns. *Mencicoff* părăsi capitala și în iulie armatele rusești trecură Prutul, pe când țarul declara că ia armele spre apărarea ortodocsismului.

Napoleon era supărat contra țarului pentru greutatea ce-i făcuse la recunoașterea de împărat, Franța avea de apărât vechiul său prestigiu în orient, de aceea se aliă cu Anglia, spre a se opune Rușilor. Cele două puteri occidentale sperau să atragă și pe Austria, care însă era ținută în loc de Prusia. Austria, spre norocul nostru, a rămas neutră, sperând să obțină țările noastre la încheierea păcii, fiindcă a stat în neutralitate armată față de Ruși.

RASBOIUL CRIMEEI. După ce ocupară țările, Rușii atacară flota turcească și o distruseră la *Sinope*, ceea ce decise pe cele două puteri să intervină în războiu. Rușii în-

conjurau Silistra fără izbândă ⁴⁾ pe când trupe franceze și engleze debarcau la Varna, iar Austria cerea Rușilor retragerea din principate. Aceștia se retraseră în vara anului 1854, iar în locul lor veniră Austriacii, conform unei înțelegeri secrete cu Turcii. În puterea acestei înțelegeri, Austriacii lucrau ca nici Turcii, nici aliații lor să nu treacă Du-

Farul Nicolae.

nărea într'o campanie contra Rusiei. Ei credeau, cum zicea ministrul lor de externe, „principatele le avem în buzunar”.

Lovitura cea mai grea se putea da Rusiei în Crimeea, unde se putea dărâma portul de războiu *Sevastopole* și a se distruge flota din marea Neagră.

De aceea armata franceză, la început de 30.000 și cea engleză de 20.000 a plecat din Dobrogea, sub scutul marinei și a debarcat aproape de Sevastopole. Generalul șef *Saint-*

⁴⁾ Paschievici, rănit la acest asediu, s'a retras dela comanda supremă,

Arnaud, un însemnat om de războiu, câștigă contra lui *Mencicoff* o bătălie la râul Alma. Din nenorocire, el se îmbolnăvește și muri, iar urmașii săi, mai puțin energici, amână atacul cetății, care fu întărită formidabil de un vestit colonel *Todleben*, încât a trebuit să fie asediată și nu a căzut decât după un an, fără zece zile. Rușii au făcut încercări desperate să arunce în mare pe aliați, aceștia au făcut minuni de vitejie. la *Balaclava*, și la *Inkerman* Englezii. Greutățile erau enorme, căci ajutoare și proviziuni soseau abia după 50 de zile de mers pe apă cu corăbiile de atunci, boalele secerau cumplit, iarna era grea. Anglia a putut obține să ia parte la luptă și Sardinia, care trimise un corp de aproape 20.000 de soldați. Când desperarea ajunsese la culme, căci începea toamna, Francezii izbutiră să cucerească întărirea *Malahov*, care aduse căderea cetății. Împăratul Nicolae murise, iar fiul său *Alexandru al II-lea* se arătă mai favorabil propunerilor de pace venite prin Austria.

CONGRESUL DIN PARIS (1856). În timpul războiului se făcuseră încercări de pace prin intervenirea Austriei. Franța pune patru puncte pentru tratarea păcii: desființarea protectoratului, libertatea gurilor Dunării, mărginirea puterii rusești în Marea Neagră, garanția puterilor asupra creștinilor din Turcia. Ministerul francez veni la Viena și pentru prima oară făcu propunerea, ca Moldova și Valahia să fie unite sub un prinț ereditar, vasal Turciei. Propunerea pleca dela însuș împăratul Napoleon al III-lea, Rusia respinse propunerile și continuă războiul.

După căderea Sevastopolei, Alexandru, profitând de un succes al Rușilor în Asia, unde cuceriseră cetatea *Cars*, se arătă dispus să încheie pace tot prin intervenția Vienei, care se temea de o ridicare a cestiunii poloneze și voia încetarea războiului. Austria adăoga la coprinsul celor patru puncte, ca Rusia să întoarcă Moldovei jumătatea Basarabiei, în lung, plecând din apropierea Hotinului, și gurile Dunării. În caz de neprimire amenința cu ruperea relațiilor. Rusia, sfârșită de puteri, primi propunerile, propuse adunarea unui congres la Paris și se lăsă la generozitatea lui Napoleon. *Orloff*, reprezentantul Rusiei, confia în secret împăratului că Rusia este sfârșită, că va primi orice condiții, dar că el își va lua aerul că le respinge, lăsând împăratului deciziunea. A fost și aceasta o abilitate, căci Napoleon, măgulit că este arbitrul lumii, a cruțat pe Rusia, care a ieșit din acest războiu cu foarte mici pierderi. Marea Neagră fu declarată mare neutră, străbătuță numai de corăbii comer-

ciale. Construirea de porturi de războiu fu interzisă pe malurile ei. Trecerea vaselor de războiu prin strâmtori se interzicea. Puterile se obligau să respecte independența și integritatea imperiului turcesc. Navigațiunea pe Dunăre se scutea de orice piedici, sau dări neprevăzute în tratat. Se instituia o comisiune europeană din reprezentanți ai puterilor, ca să supravegheze lucrările de îmbunătățirea navigațiunii la gurile fluviului. Partea de teritoriu din Basarabia cedată Moldovei, începea la lacul *Burna Sola* la coastele mării, se urca până la valul lui Traian, apoi înainta pe d'asupra lacurilor *Catlapug, Ialpug* și se urca pe Ialpug până la Prut, mai sus de Huși.

CEȘTIUNEA ROMÂNEASCĂ. Partea cea mai dificilă a discuțiilor congresului, a fost cestiunea țărilor noastre. Ambasadorul francez din Constantinopole, *Thouvenel* ¹⁾, căruia Românii au rămas datori recunoștință, în al doilea grad după Napoleon, scria că această cestiune „este un turn Malacof... mă tem mai mult de Austriaci, decât de Turci”. Președinte al congresului era ministrul francez, *Walewski*, un fiu ilegitim al lui Napoleon I-lea. El propuse unirea celor două țări, căci *Moldo-Valahii* doresc să formeze în viitor un singur principat. Se lavi însă de opozițiunea îndărătnică a Turciei și a Austriei, la care se alipi mai târziu și Anglia. Fuad pașa răspundea ca un adevărat profet, celor cari-i spuneau că întărirea unui stat român însemnează întărirea Turciei: „Pericolul care există în sud (Grecia) ni-l veți creta în nord. Unirea principatelor însemnează urcarea unui print străin, însemnează ereditatea: ca ultim termen apoi independența, după un an, dacă nu imediat. Căci se va fi făcut la București se va continua la Belgrad: vom fi amenințați în inima imperiului și disoluțiunea Turciei va începe a doua zi, după ce ati prevenit-o voi și după ce ati meritat recunoștința noastră”. În adevăr, că Turcia a încetat de a mai fi mare putere, de când a pierdut stăpânirea țărilor noastre. Austriacii nu se deosebiau mult de Turci. Românii, zicea un ambasador al lor „vor socoti țara lor prea mică. Ei vor aspira la un stat independent, care să coprinză Bucovina, partea românească a Transilvaniei, Banatul și să aibă nevoie de Balcani ca graniță. Frumoasă afacere pentru Austria! Frumos exemplu Serbiei! Frumoasă ocaziune pentru Rusia, la care aceste țări vor alerga, spre a-si ajunge scopul”. Reprezentantul în congres al Austriei, spre a îmbrăca temerile sale într-o formă abilă, susținu părerea Turciei, că unirea nu este dorită de majoritatea locuitorilor, ci numai de câțiva revoluționari. Propuse dar, ca să se consulte locuitorii asupra dorințelor ce au despre organizarea lor. Napoleon dădorea puterea sa vointei poporului, deci nu putu să se opună acestei propuneri, care teoretic era perfect îndreptățită. Se hotărî printr'un articol din tratat, ca Poarta să cheme în fiecare principat o adunare specială „divan ad hoc” ca să se vadă dorințele poporului.

CAIMACAMII. Termenul de domnie al lui Barbu Știrbei și al lui Grigore Ghica se împlinea în 1856 și, deși Poarta ar fi putut pre-

¹⁾ În 1839 făcuse o călătorie pe la noi, văzuse cum locuitorii din Cerneți se mutau într'un Cerneți nou (Severin), călătorise cu un *souroudgiou* care-și rupea cam de-ăruța și zicea „bine, bine, domnule”,

Într-o domnie tot, nu voi, pentru că ambii erau partizanii unirii. În special Ghica străbătuse țara, îndemnând pe toți să se organizeze într-o societate pentru unire, trimisese pe Vasile Alecsandri în Muntenia, ca să încurajeze și acolo mișcarea. Poarta numi caimacam, în Muntenia pe Alexandru Ghica, fostul domn regulamentar, iar în Moldova pe Teodor-Bals. Acesta cumpăraseră postul cu 10.000 de galbeni și promitea până la 80.000, dacă va fi numit domn. Turcia-i promitea postul, dacă va alege adunare contrară unirii.

Austria facuse propunerea ca să se consulte țările, în credința că va putea influența alegerile din Moldova, astfel ca să iasă o adunare contrară unirii. Nu era nevoie ca ambele țări să fie contra; mai ales se exploatau nemulțumirile Moldovenilor prin strămutarea capitalei, prin preponderența politică a Munteniei. Pe de altă parte, Austria amână retragerea armatelor de ocupație, ca să poată influența în alegeri, până veni iarna din 1865, când pretexta că nu e posibilă retragerea din cauza timpului. Francezii cereau mereu depărtarea ostilor, cari apucau drumul cel mai lung, un regiment se retrăgea din București prin Iași.

Turcii voiau să facă o parodie de alegeri, susținuți de un vestit ambasador englez *Stratford*, adevărat proconsul roman, și de ambasadorul austriac. Dar Francezii, susținuți de Rusi, cari nu făceau decât ce zicea Napoleon, au cucerit dela Turci cuvânt cu cuvânt, tot ce interesa organizarea divanurilor. Turcii voiau ca divanurile să fie numite de caimacami, Thouvenel a obținut ca să fie alese de popor; Turcii ziceau să nu se pue cestiunea unirii, fiindcă se lovește integritatea Turciei, ambasadorul a obținut să se pue, căci tocmai în aceasta a voit congresul să cunoască dorința locuitorilor. Turcii nu vroiau să ceară votul țării asupra unui prinț străin, nici ca prințul național să fie ales de adunare, ci numit de Poartă dintre mai mulți candidați propuși. Cu mare greutate s'a obținut decret de alegeri, în care să se exprime mai bine voința țării.

Energia cu care ne apărau bărbații politici ai Franței venea din calcule politice, însă aveau și o cauză sentimentală în înclinarea împăratului Napoleon, ca să sprijine rassa latină. Atunci s'a văzut opera mare săvârșită de exilații revoluționari, cari înaintaseră memorii împăratului, ministrilor, tuturilor oamenilor politici, cari intraseră în legături cu literații, cu jurnaliștii, cu toată inteligența apusului: cari în societăți secrete fuseseră tovarăși de idei cu revoluționarul ajuns împărat. Ministrii mai sovăiau, se îndoiau de recunoștința noastră, ca de a Grecilor, dar împăratul voia „oricari ar fi probabilitățile și chiar inconvenientele”. „Împăratul tine la această unire până la extrem, scrie Walevski... cu sau fără consimțământul Porții, n'ar renunța decât dacă divanurile ad hoc s'ar pronunța într'un sens contrariu”. *Cavour* se minuna de ce împăratul susține unirea cu atâta tărie: „ține într'un chip absolut, scrie el..., împăratul tine infinit, vă repet”. Cu toată această dragoste, în congresul din Paris era aproape să fim dați unui Habsburg. *Cavour* și cu Napoleon s'au înțeles ca să ceară dela Austria pentru Sardinia, ducatele de Parma și de Modena, iar în schimb să dea țările noastre ducelui de Modena din casa de Habsburg, Austria și Turcia s'au opus spre binele Sardiniei, care peste câțiva ani una întreaga Italie, și al nostru, căci Austria nu ne voia uniți nici chiar în interesul ei.

ALEGERILE DIVANURILOR AD HOC. — Spre a-și înlesni urcarea la domnie, Bals începe să persecute teribil pe uniونيști, le suprimă jurnalele sub cuvânt că sub regulament era censură, destitue

prefectii, schimbă judecătorii, provoacă petiții la sultan contra unirii.

Irsă Bals moare pe neașteptate. Atunci ministrul de finanțe, *Nicolae Vogoride*, Bulgar grecizat, care nu știa românește, deși era ginerelul lui *Costache Conachi*, poet, ceru sprijinul consulului francez, ca să fie numit caimacam. *Victor Place* este al treilea Francez căruia datorim mult. El, în timpul lui Bals, consilia mereu pe unioniști să nu provoace, să fie moderati, ca să nu sperie pe Turci. El îi încuraja pe de altă parte că vor fi susținuți „hautement et vigoureusement”. Place ceru lui Vogoride să-i dea înscris, că va administra imparțial, și că va lăsa alegerile libere. Abia se văzu caimacam și Vogoride schimbă glasul. Încurajat prin scrisori din partea ambasadorilor englez și austriac din Constantinopole, din partea fratelui său ambasador turc la Londra, Vogoride nu mai observa nicio măsură în persecutarea unioniștilor. Oprea jurnalele, oprea propaganda sub cuvânt că rătăcește opinia, dar jurnalele antiunioniste apăreau. Unii erau persecutați, alții arestați, alții corupți. În zadar se reclamă contra lui la comisiunea din București. Această comisiune, compusă din reprezentanți ai tuturor puterilor, fusese numită conform cu hotărîrea congresului, spre a face propuneri de organizare după dorintele divanurilor. Comisarul francez, *Talleyrand*, a fost primit de noi în trecerea lui prin sate și prin orașe cu un entuziasm ne mai văzut.

Toate acestea nu speriau pe Vogoride, care în cele din urmă recurge la mijlocul de a falsifica listele de alegere. Excluse dela alegeri pe unii mari proprietari, sub cuvânt că proprietățile le sunt grevate de ipoteci, pe alții cu alte motive, încât a redus numărul alegătorilor bogați cam la a zecea parte. Dintre profesiunile liberale n’ă lăsat în toată Moldova decât unsprezece persoane, din 205 alegători clerici, numa 16, iar țărani a trecut la vot peste 150.000.

CASAREA ALEGERILOR DIN MOLDOVA. Intre scrisorile primite de Vogoride, una trimeasă de fratele său zicea: „Anglia nu va permite unirea, chiar dacă o vor cere-o toate divanurile”. Îl îndemna să numească oameni după recomandata consulului englez „fără să caute dacă sunt vitioși, ori cu nume rău”. Toate aceste scrisori au fost date de sotia lui Vogoride, bună patriota, care se despărțise de sotul său, unui unionist. *Ralet*. Indată scrisorile se trimiseră la București, iar copii după ele fură înaintate împăratului. Acesta, într-o întâlnire cu regina Victoria, fixă liniile generale de organizarea principatelor, apoi prin ambasadorul său ceru casarea alegerilor. Turcia refuză. Napoleon dete ordin lui Thouvenel să părăsească Constantinopole. Turcii cedară, alegeri noi se făcură, din cari nu ieșiră decât doi antiunioniști, un episcop și un *Bals*.

În Muntenia alegerile ieșiră în favoarea unirii, fiind conduse de exilați, cari se întorseseră și cari au dus o campanie vie.

DIVANURILE AD HOC. Aceste vestite adunări, s’au întrunit în septembrie 1857 și au arătat dorintele Românilor în următoarele cinci puncte, formulate de Mihail Cogălniceanu ¹⁾:

- 1°. Autonomia principatelor, conform vechilor capitulațiuni;
- 2°. Unirea lor într’un stat cu numele de România;

3°. Prinț străin ereditar ales dintr'o dinastie domnitoare din Europa;

4°. Neutralitatea teritoriului;

5°. Puterea legiuitoare să fie dată unei adunări alese, în care să fie reprezentate toate interesele țării. Toate acestea sub garanția puterilor.

După această arătare, marea adunare munteană ²⁾ se despărți în strigăte de „Trăească unirea! Trăească puterile garante!“. Comisiunea europeană se aștepta la stabilirea unui sistem întreg de organizare și-l cerea stăruitor dela adunare, dar Ion Brătianu arăta într'un discurs că adunarea nu se poate pronunța asupra organizării, înainte de a ști dacă ne organizăm ca stat unit și cu prinț străin, sau ca state deosebite, cu voievozi nesiguri de ziua de mâine. Adunarea din Moldova, mai neprevăzătoare, începe să discute cestiunea țărănească, pe care se fac mari desbinări între proprietari și țărani, încât la sfârșit, punându-se la vot, cad toate propunerile și împroprietărirea și desființarea boerescului, și a capitației.

CONVENȚIUNEA DIN PARIS. Comisiunea din București era îndatorată prin tratat să cerceteze starea țărilor și să facă propuneri asupra organizării lor către conferința ambasadurilor din Paris. La începutul anului 1858 Talleyrand depuse raportul, iar conferința după câteva luni de discuțiuni ne-a dat un fel de constituție, numită *convențiune*. Nu ni se acorda unirea, dar ni se zicea: „Principatele-Unite Moldova și Valahia“. Rămâneam sub suzeranitatea Porții, căreia-i plătiam tribut de 4 mil. lei (1.500.000 și 2.500.000) dar eram puși sub garanția puterilor contractante. Fiecare principat era să aibă adunarea sa, al cărei mod de alegere se hotărâ deslușit, dar trebuia să mai fie la Focșani o comisiune permanentă, compusă din 8 Munteni și 8 Moldoveni, care va prepara legile de interes general, căci ambele țări trebuia să aibă aceleași legi. Tot la Focșani era să fie o singură curte de casație pentru amândouă țările. Armata avea să fie organizată la fel, cu un singur comandant, numit când de un domn, când de altul. Se declara desființarea privilegiilor și scutirilor, „Moldavii și Valahii vor fi toți egali înaintea legii“. Domnul se cerea să fie indigen, de 35 de ani, cu venit fonciar de 3000 de galbeni.

¹⁾ Atunci a zis el cuvintele adânci și adevărate: „Fiecare pagină din analele noastre să o stoarcem și va curge sânge și lacrimi“.

²⁾ Coprindea 112 deputați, cca din Iași 84.

CAIMACAMIA DE TREI. Românii protestaseră contra numirii caimacamlor de către Poartă, puterile urmărind regulamentul organic, care zicea că la vacanță de domn să se numească locotenentă dintre miniștrii de interne, de justiție și președintele divanului. Se numiră dar în Muntenia partizani ai lui Bibescu, iar în Moldova: *Anastasie Panu*, *Vasile Sturza* și *Ștefan Catargiu*. Acesta din urmă era contra unirii, dar cei doi îl făcuseră să subscrie că hotărârile se vor lua cu majoritate și ei doi făceau majoritate, opunându-se la toate măsurile lui Catargiu. Când acesta căută să sperie pe cei doi caimacami cu intervenția comisarului turc, care instalase caimacamia, cei doi făcură cel dintâiu act de independență față de Turci. Răspunseră comisarului că misiunea lui a încetat, odată cu citirea firmanului, că acum este un simplu particular. Ii refuzară telegrama pentru comunicația cu Constantinopole, și, în cele din urmă, îl conduseră sub escortă militară la Galați, de unde se îmbarcă, spre a protesta la Constantinopole.

Apoi cei doi mari patrioți fixară alegerile, fără pas de protestările Turciei, încât la sfârșitul anului adunarea, care avea să aleagă pe domn, era gata. *Anastasie Panu* și *Vasile Sturza* sunt două nume nemuritoare în istoria unirii noastre.

UNIREA. Din alegeri unioniștii nu ieșiseră în majoritate, căci ei numărau 30 de voturi, pe când antionioniștii numărau 34, împărțite între *Mihai Sturza* și fiul său *Grigore*. Mai toți unioniștii erau și candidați, dar nici sturziștii nu se puteau înțelege, căci nici fiul, nici tatăl nu voia să cedeze unul altuia. În cele din urmă și-au retras candidatura mai mulți unioniști, dar tot nu se puteau înțelege asupra persoanei, iar ziua se apropia, unii începeau să aibă alte planuri. Astfel mitropolitul *Sofronie*, care trebuia să prezideze adunarea, voia să o amâne, pretextând că este obosit de slujbele religioase. În noaptea de 4/5 ianuarie, într-o adunare de unioniști, s'a pronunțat numele colonelului *Alexandru Cuza*, ministrul de războiu al caimacamlor. Îndată s'au adunat asupra lui voturile întregii adunări (5 ianuarie).

Mihai Cogălniceanu l-a salutat cu frumoasele cuvinte: „Aleghându-te pe tine domn în țara noastră, noi am vroit să arătăm lumii aceea ce toată țara dorește: la legi noi, om nou... Fii omul epocii... fă ca legea să fie tare, iar tu, Măria ta, ca Domn, fii bun, fii blând: fii bun mai ales pentru acei, pentru care mai toți domnii trecuți au fost nepăsători sau răi”.

În Muntenia, majoritatea deputaților era pentru alegerea lui Bibescu. Însă Constantin Negri, trimis de Cuza la Constantinopole, se oprește în București, încurajează pe unioniști să aleagă tot pe Cuza, căci Victor Plăce l-a asigurat că Franța și Rusia ne vor susține. Mulțimea fu din nou agitată de Ion Brătianu. Dealul mitropoliei era plin de lume venită și dela sate, care striga: Unire! În acele împrejurări, un deputat tânăr, *Vasile Boerescu* a

ținut un discurs inimos, îndemnând adunarea să voteze pe Cuza, precum divanul ad hoc a votat pentru unire.

Și în ziua de *24 ianuarie*, adunarea votează în unanimitate această întâie unire, proclamând domn pe Alexandru Ion I-*iu*.

ALEXANDRU IOAN I-*IU* CUZA. REFORMELE LUI.

Omul nou se trăgea dintr'o familie veche, dar nu de rangul întâiu. Se născuse la 1820 în Huși, învățase la început într'o școală grecească din Galați, intrase în armată puțin timp, apoi mersese la Paris, unde ascultase dreptul ca și Alecsandri, cu care se împrietenî. Intorcându-se în

tară în 1840 intră în funcțiuni civile, se căsătorește cu *Elena*, din familia moldovenească Roseti. Era judecător la tribunalul din Galați.

A luat parte la revoluțiunea din 1848, s'a refugiat în Bucovina, s'a întors, când Grigore Ghica, a permis exilaților să intre în țară.

Era cunoscut ca om de petrecere și de glume, de aceea Vogoride l-a băgat în armată și l-a ridicat în câteva săptămâni la gradul de maior, făcându-l aghiotant, apoi numindu-l prefect la Galați. Sub fond glumet, *Alecu* ascundea însă o mare seriozitate și o putere de hotărâre neobișnuită. Era partizan al unirii și când văzu mijloacele de cari se servia Vogoride contra unirii, uită orice recunoștință și demisionă din prefectură, publicând demisiunea și desvelind toate ingerințele caimacamului. Această demisiune a contribuit la sfârșirea alegerilor, cu toate că Vogoride tot credea că-l va atrage și-l înaintă colonel. Caimacania de trei îl numi ministru de războiu și pe *Aleksandri* de externe. Judecata severă a amicilor (*Bolintineanu*) ca și cea pătimase a inamicilor, ne desvălește trăsuri din viața lui, cari smulg admirațiunea. Astfel, când trecu prin Galați în călătorie spre Constantinopol, ca să primească investitura „marele oraș de port preparase domnitorului cea mai mare și mai luxoasă casă, spre a trece noaptea. Fiecare credea că principele Cuza va cobori în unul din acele locașuri. Care fu mirarea noastră, văzând că domnitorul coboară la mica și modesta locuință a maicei sale, astfel precum ar fi făcut-o când nu eră decât un simplu pârcălab“.

RECUNOAȘTEREA INDOITEI ALEGERI. Chiar în ziua îndoitei alegeri, noul domn trimise împăratului, prin *Vasile Aleksandri*, o frumoasă scrisoare:

„Sire, adunările electivă moldovenească și valahă mă proclamă în unanimitate prinț domnitor al Moldovei și al Valahiei. Astfel, se săvârșește de fapt acea unire completă, pe care Maestatea Voastră a binevoit să o apere în consiliile Europei. Pentru ca acest fapt să câștige forța unui drept necontestat, simt cât e de necesar ca protecțiunea tutelară a Maestății Voastre să continue a se întinde asupra țării noastre... Soarta României este sub protecțiunea Maestății Voastre... și sunt asigurat că providența ne va fi în ajutor“.

Împăratul primi îndată pe poetul nostru, contra așteptării miniștrilor francezi și-i zise: „simt o mare simpatie

pentru nația română și pentru domnul Cuza și văd cu mulțumire că nu m'am înșelat, când am judecat cauza principatelor, demnă de sprijinul Franței.. meritați viitorul la care aspirați... Să faci cunoscut Românilor că sunt mulțumit de ei și că mă voi îngriji totdeauna de soarta lor"... Spre a judeca latinitatea noastră, împăratul ceru poetului să-i scrie câteva cuvinte românești, iar acesta cu ce emoție nu va fi scris:

„Bunăparte. nu-i departe.
Vine-să ne dea dreptate!”

Împăratul se informă despre armata noastră și când Alecsandri îi spuse că n'avem decât 15.000 de oameni, că sease tunuri ce aveam, ne-au fost luate de Ruși, el ordonă să ni se trimeată 10.000 de puști, ultimul model, cum și două baterii.

Cestiunea recunoașterii veni în discuțiune conferinței din Paris. Turcii cerură, susținuți de Austriaci, ca să intervină cu armata, celelalte puteri se opuseră și recomandară Porții să recunoască alegerea colonelului Cuza, în mod excepțional.

Începu apoi războiul pentru Italia, în care Austria fii învinsă. În acel timp, Cuza adunase în lagăr lângă Ploești o armată de 15.000 de soldați, încât Austria, temându-se de o năvălire în Transilvania, a ținut la granițele noastre 30.000 de oameni. După sfârșitul războiului, Austria nu mai putea, iar Turcia nu mai îndrăsnea să ne atace. În cele din urmă, Cuza primi investirea, însă nu una, ci două, cu două camere, cu două ministere și cu o comisiune centrală în Focșani. Tocmai în octombrie 1860 întreprinse Cuza călătoria la Constantinopole, unde prin farmecul persoanei sale încântă pe sultan și pe miniștrii turci, cărora le propuse unirea definitivă. El obținu dela Napoleon, ca să aibă pe lângă guvernul francez un agent al său și a numit pe fratele lui Vasile Alecsandri. Agentul țării la Constantinopole, omul căruia se datoresc succesele în relațiunile cu Turcia, eră amicul personal al lui Cuza și al lui Alecsandri, *Constantin Negri*. Fire de poet, generos până a-și sacrifica averea în scopuri patriotice, amic până la sacrificarea propriei persoane, Negri este o mare figură românească a secolului al XIX-lea. Cu lupte mari obținu el, la sfârșitul anului 1861, firmanul unirii definitive.

Cuza anunța evenimentul într-o splendidă proclamație: „Unirea este îndeplinită, naționalitatea română este întemeiată. Acest fapt măret, dorit de generațiile trecute, aclamat de corpurile legiuitoare, chemat cu căldură de noi, s'a recunoscut de Înalta Poartă și de puterile garante și s'a înscris în datinele națiunilor. Dumnezeuul părinților noștri a fost cu țara, a fost cu noi. El a întărit silintele noastre, prin înțelepciunea poporului și a condus națiunea către un falnic viitor. În zilele de 5 și 24 ianuarie ați depus toată a voastră încredere în alesul națiunii, ați întrunit speranțele voastre într'un singur domn: alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie”. Deși recunoșterea nu era decât pentru timpul domniei lui, Cuza o interpreta definitivă, cum a și rămas.

DOMNIA CU MINISTERE SEPARATE. Până la 24 ianuarie (1862), când ambele adunări se întruniră în București, când se constituî un singur minister, Cuza a domnit cu două ministere, unul în Moldova, altul în Muntenia. Acești trei ani au fost ani de mare greutate, căci țările aveau nevoi mari, iar mijloacele lipseau. Fără școale; fără armată, fără funcționari, fără administrațiune, fără mijloace de comunicațiune, săraci și stăpâniți de clasa privilegiată, toți pretindeau dela domn să schimbe lucrurile ca prin vrajă.

Indată ce se risipi fumul primului entuziasm, se întoarseră contra lui toți, înaintați și reacționari. Cuza declarase în notificarea alegerii către puteri, că părerea nu și-a schimbat-o în privința prințului străin; de altfel nici prietenii, nici dușmanii nu uitau să-i aducă aminte mereu această cerere a divanului ad hoc. Chiar în ziua alegerii, adunarea moldovenească, după propunerea lui Cogălniceanu, votase domnitorului o moțiune, în care-i zicea să nu uite că datoria lui este să pregătească unirea sub prinț străin, că a fost ales el pentru că nu era pregătită cealaltă unire și să socotească cea mai frumoasă zi a domniei sale ziua, în care se va coborî de pe tron. Comisiunea centrală din Focșani îi aduse și ea aminte de dorința divanului ad hoc. Toate aceste reamintiri, chiar făcute cu cea mai inocentă intențiune, micșorau prezentul în speranța viitorului, arătau că alesul națiunii nu e decât o figură trecătoare și-i micșorau autoritatea, în fața celor cari trebuia să i se supună.

Cuza voise să formeze primul minister cu Anastasie Panu, dar nu izbuti și se adresă lui Vasile Sturza. Apoi ministerele se schimbau mereu, atât de des încât se ziceau *ministere de vară și ministere de iarnă*. Schimbările dese proveneau, din opozițiunea camerei, compusă dintr'un număr

mic de privilegiați și din neînțelegerile celor mai răsarite personalități între ele, dar și din tendința domnitorului de a avea un guvern al său. Se dizolvă camerele, se făcură alegeri noi, dar cam aceeași opozițiune se alegea, căci numărul alegătorilor era foarte restrâns. Ca și în burgurile putrede engleze, în cari un singur candidat se convoca pe sine drept alegători, se alegea prezidentul adunării, vota alcerea sa și reprezenta burgul, așa pentru Ismail era un singur alegător, în acelaș timp reprezentant al județului.

Grijile tuturor erau întinderea dreptului de vot și îmbunătățirea soartei țaranului, căruia tocmai atunci țarul îi dăruia la dânsul libertate și pământ. Domnul însă n'avea încredere în generozitatea camerei, camera se temea de ideile *comuniste* ale domnului.

Barbu Catargiu. După proclamarea unirii definitive, se formă primul minister comun, sub conducerea munteanului *Barbu Catargiu*. Acest boer ruso-fil, șeful aristocratilor, avea convingeri profunde conservatoare, talent retoric remarcabil, tinută mândră față de domn și voia să săvârșească reforma rurală, impunând cele mai mici sacrificii clasei proprietarilor. El susținea că proprietarii sunt stăpâni iiberi asupra moșiilor, fără vre-o obligație către țărani, precum și aceștia sunt stăpâni pe bratele lor de muncă. Proprietarii au nevoie de brațe, țararii au nevoie de pământ, unii și alții trebuie lăsați liberi, ca să reguleze raporturile dintre ei, conform maximei economice: *laissez faire, laissez passer*. Această teorie nu era însă justă pentru trecut, nici fără pericole pentru viitor. Căci în trecut proprietatea nu fusese liberă, țararii aveau un drept de servitute asupra ei până la o treime, proprietarul fiind dator să procure țaranului pământ de hrană; în viitor prin înmulțirea populației, salariul muncitorilor agricoli ar fi ajuns salariu de mizerie la o clasă, care deja trăia în mizerie.

Catargiu aduse un proiect de lege, prin care proprietarul ceda un hectar și jumătate de fiecărei familie la câmp, un hectar la deal și trei sferturi de hectar la munte. Proiectul fu combătut cu energie de Cogălniceanu în patru ședințe, de Brătianu, dar guvernul avea majoritatea. În vederea acestei lupte, dar cu pretextul de a se serba aniversarea revoluției din 11 iunie, se anunță o mare mișcare populară, pe care primul ministru o interzise. Abia se terminase ședința și acesta părăsea Camera în trăsură cu prefectul poliției, când o lovitură de pistol îi răpi viața, fără să se afle asasinul (1862). Legea fu votată, dar domnitorul nu voi să o sancționeze.

Acum încep iar lupte și schimbări de ministere. Sub ministerul lui N. Crețulescu începe secularizarea averilor mănăstirești, a doua cestiune mare internă, care se săvârși sub guvernul următor al lui Mihail Cogălniceanu. Călugării greci stăpâneau peste 600 de moșii, a șaptea parte a teritoriului era proprietate străină, contrariu actelor vechi

de fondatle ale întemeetorilor de mănăstiri. Prin stăruința lui Negri, prin deciziunea lui Cuza, se oferî călugărilor un fond de 35 milioane de franci, al căror venit să profite mănăstirilor și altor instituții de cultură. Călugării n'au primit oferta, n'au luat banii, sperând în Rusia și în celelalte puteri. Noi însă nu făceam decât ceea ce se făcuse în toate statele, chiar în Rusia, luam pământul țării, despăgubind pe cei ce se pretindeau proprietari. Fiindcă n'au primit oferta, s'au ridicat și banii, iar statul a rămas posesor al tuturor moșiilor închinat, luând asupra lui întreținerea clerului și a mănăstirilor naționale (1863).

MIHAIL COGĂLNICEANU. Era fiu de boeri, învățase în Franța și la Berlin cu fiii lui Mihail Sturza, Era de

M. Cogălniceanu

o mare inteligență și orator cum nu se mai pomenise în țările noastre, scriitor și mare patriot. Cuvântul ținut de el în 1843 la academia din Iași este vestit, dar consulul rusesc a cerut să-l depărteze din profesorat.

În adunarea ad-hoc, el a format cele cinci dorințe și a zis cuvintele acestea pline de durere: „fiecare pagină din istoria noastră s'o stoarcem și va curge sânge și lacrimi”.

Cât a primit Cogălniceanu ministerul, s'a format o

coalitiune contra lui și a domnitorului. Intrau în ea conservatorii, cari se temeau de expropriere, intrau însă și liberalii ca Panu, ca Ioan Ghica și Roseti. Aceștia erau împinși în coalitie de regimul personal al domnitorului: administrație rea, risipă financiară, deficite groaznice, concesiuni scandaloase, date mai ales prin câteva persoane dimprejurul tronului, între cari cel mai îndrăzneț era belgianul *Librecht*, fost chelner la *Ostende*. Ridicat director al poștelor, *Librecht* conducea țara, schimba ministrii. Îndârjirea coalițiunii merse atât de departe, încât Panu fu trimis în străinătate pentru răsturnarea domnului.

LOVITURA DE STAT. STATUTUL (1864). În țară adunarea nu voi să ia în discuțiune legea rurală și dăte vot de blam ministerului, dar Cuza nu primî demisiunea lui, ci amână camera până la 2 mai. În ziua aceasta, opozițiunea era tot așa de îndârjită. Cogălniceanu citi însă actul de dizolvare, apoi soldații intrară în cameră și scoaseră pe deputați din sală.

Nu numai camera disolva Cuza, ci decreta o constituție nouă, numită *statut*, după imitația Italiei, cum și o nouă lege electorală. Apoi, ca și Napoleon al III-lea, chemă tot poporul să decidă prin *da* sau *ba*, asupra acestei lovituri de staf. Aproape 700.000 de voturi răspunseră *da*, 1300 *ba*.

Intr'o nouă călătorie la Constantinopole, Cuza obținut dreptul d'a schimba legile privitoare la afaceri interne, căci statutul era o schimbare a convențiunii. Puterile domnului deveneau mai mari, pe lângă cameră se creia un senat cu membri numiți jumătate de domn, dreptul de vot se lărgea foarte mult.

REFORMA RURALĂ. Cu puferi ca și absolute, Cuza și Cogălniceanu singuri săvârșiră o mulțime de reforme. Introduseră codicele Napoleon, puseră în vigoare o lege minunată a instrucției publice, care a înlesnit instrucțiunea claselor de jos și mai mult decât orice a contribuit la formarea României moderne. S'a îndeplinit și împrăștierea țăranilor. Fiecare țăran a fost declarat stăpân pe pământul cultivat de el și pe locul de casă: 6 hectare muncitorul cu patru boi, 3 jum. cel cu doi boi, 2 cel fără boi. Modul de plată era în rate anuale, plătibile în 15 ani. Țărănimea și-a arătat bucuria într'o măsură ne mai văzută. Însă reforma a făcut că țăranii n'au muncit la ei până să li se măsoare pământurile, nici la proprietari, încât în anul următor a fost o foamete teribilă.

Cogălniceanu atrase asupra-și gelozia domnului, încât

părăsi ministerul. Adunarea, aleasă după noua lege electorală, era compusă în mare parte din oameni necunoscuți. Înaintea ei domnul renunță la puterea absolută, dar căzu și mai mult în puterea cliței dela palat. În vara anului 1865, se încercă o răscoală, pe când domnul era la băi în străinătate. Această mișcare îl decise să abdice. În mod hotărât anunță camerei și descoperi împăratului gândul său. Însă coalițiunea îl bănuia că el vrea să înființeze o dinastie. Ea câștigă de parte-i garda palatului și în noaptea de 10/11 februarie 1866, trei ofițeri pătrunseră în palat, prezentară domnului să subscrie abdicarea, îl duseră apoi într-o mihala în București, de unde îl scoaseră din țară la Brașov. Cuza trăi în străinătate, ținându-se departe de turburările din țară și a murit în 1873 la *Heidelberg*, iar corpul i s'a adus la moșia *Ruginoasa*. În 1909 a murit *Doamna Elena*, care după moartea marelui ei soț, a dus viață de sfântă, consacrată numai facerilor de bine. Cuza merită loc printre cei mai mari domni ai Românilor. El a realizat unirea, secularizarea averilor mănăstirești și împrăștierea țăranilor.

ROMÂNII DIN ȚĂRILE SUBJUGATE ÎN EPOCA UNIRII.

Austriacii nu ținuseră socoteală de sacrificiile Românilor în revoluția dela 1848. Regimentele de grăniceri formate din Români fură desființate, căci, deși luptaseră pe partea împăratului, se temeau că în altă mișcare ele ar putea fi împotriva lui. Capii revoluției, deși devotați împăratului, erau persecutați, episcopul neunit Șaguna era aproape să fie acuzat de revoluționar.

ANDREI ȘAGUNA. A fost unul din cei mai distinși bărbați ai Românilor ardeleni: Era de origine Aromân, părinții săi trăgându-se dintr'o colonie veche de negustori Aromâni, așezați în Ungaria. S'a ridicat la episcopia Românilor neuniți în anul 1848. La început nu era tocmai prețuit de Români, căci venise între ei de curând, apoi din cauză că totdeauna recomanda răbdare și căutarea dreptății prin stăruințe la curtea împărătească, nu prin arme. Era cel mai credincios supus al împăratului, se bucura de trecere mare la curte, dar în acelaș timp era trup și suflet cu poporul său, care mai pe urmă asculta de el ca de împărat. Chipul lui frumos și măreț, vorba lui serioasă și temeinică făcea pe oricine să-l asculte și să-l înțeleagă.

Îndată după revoluție, el propune curții imperiale, ca să

supuie scaunului său episcopal toate bisericile Românilor din Transilvania, din Banat și din Bucovina, ca să formeze astfel o unitate bisericească. Mai mult, Șaguna propunea, ca toate țările românești supuse împăratului, să formeze o unitate politică și împăratul să se întituleze și: „mare duce al Românilor“.

Guvernatorul trimes de curte îl ținea însă în bănuială, îl necăjea că de ce se întitulează *episcop românesc*, în loc de *episcop grecesc neunit* și îi făcea mulțime de greutăți la întemeierea de școale.

În adevăr, Șaguna a luat măsuri ca să se deschidă mul-

Mitropolitul Șaguna.

țime de școale primare, a ajutat cu sume însemnate ca să se deschidă școale secundare (liceul din Brașov), să se înființeze tipografii, să se publice un jurnal.

Dar opera cea mare a lui Șaguna a fost că a dat rol mare mirenilor, făcându-i să se adune și împreună cu preoții să se sfătuească asupra afacerilor bisericești, școlare și chiar economice. Preoții, episcopii, învățătorii se aleg prin înțelegerea între mireni și preoți. Această organizare strânsă a făcut din Români un bloc, pe care nu l-au putut sfărâma loviturile de mai târziu ale Ungurilor.

Șaguna propusese curții ca să ridice scaunul său la rangul de mitropolie. Această cerere o făcea însă și biserica

unită. Cercurile dela curte erau favorabile uniților, încât episcopul din Blaj a devenit mitropolit în 1854. Tocmai în 1864 se dăde acest rang și lui Șaguna, însă nu fu pusă sub ascultarea lui și Bucovina, precum sperase, ci Bucovina rămase cu biserica ei separată.

O creațiune însemnată a lui Șaguna și a contemporanilor lui a fost înființarea societății literare „Asociațiunea Transilvană”. S'a deschis la 1861 sub prezidenția lui Șaguna, iar un cărturar mare *Cipariu*, o numia chiar de atunci „razim al naționalității române”.

Soarta Românilor ajunge mai rea după 1867. Într'un mare războiu dintre Austria cu Prusia și cu Italia, Austria a ieșit bătută rău și Ungurii au făcut un act cu Austriacii, ca statul să se împartă în două, Austria și Ungaria. Fiecare avea ministerul său, camerele sale, numai suveranul era același, intitulat în Austria împărat, rege în Ungaria.

Stăpâni peste Români, Ungurii au început iar opera de maghiarizare. Sileau pe Români să-și dea copiii la școalele ungurești, împiedicau vorbirea limbii românești în cameră, în tribunale, pretutindeni. Odată, un deputat a voit să vorbească românește și a început: „Onorată cameră”, însă n'a mai putut urma de urletele deputaților unguri.

Atunci Românii au părăsit luptele politice mulți ani, dar publicau jurnale, se întăreau cu școale și cu bănci, apoi se iviră tineri noi, scriitori distinși ca *Ioan Slavici*, *Gheorghe Coșbuc*, *Octavian Goga*. În 1892 adresează o plângere — „Memorand” către împărat, dar autorii lui au fost condamnați la închisoare: *Vasile Lucaciu*, *Eugeniu Brode*, *Aureliu Popovici*. Lupta activă o încep *Iuliu Maniu*, *Alexandru Vaida*. Ungurii se credeau gata să triumfeze, când războiul cel mare risipi visul tiranilor.

BUCOVINA ȘI BASARABIA SUB STĂPÂNIRI STRAINE. Românii au trăit foarte rău sub Austriaci și sub Ruși. Căutau stăpânitorii lor să-i înăbuse, aducând peste ei tot felul de străini, susținând Austriacii cultura germană, iar Rușii pe cea rusească. Inegreau pe Românii independenți că sunt decazuți, că în curând or să fie cuceriti de Austria, sau de Rusia.

În Bucovina au încurajat venirea Rutenilor, a Evreilor, a Germanilor. Tot așa în Basarabia au adus Rușii coloni de Bulgari și de Germani. Școala era străină în Bucovina, în Basarabia era puțină și cea rusească. De aceea nu se găseau Români cu știință de carte decât 7 la sută, în Basarabia. Rușii au scos limba română din biserică dela 1871, iar cu

cărtile bisericilor românești, încălzeau casele mitropolitului. Iată laudata civilizațiune rusească!

Cu toate acestea, Românii au rezitat acestor civilizați, cum au rezistat barbarilor goți și mongoli. Au avut oameni distinși ca *Hurmuzăcheștii* din Bucovina, ca *Hasdău*, *Stamate*, *Donici* și mai noi pe *Alecu Mateevici*, *Ciobanu*, *Halippa*, în Basarabia.

ȚAROL I-ii, LOCOTENENȚA DOMNEASCĂ. INDEPEDENȚA. RĂȘBOIUL DE NEATĂRNARE

LOCOTENENȚA DOMNEASCA. În 11 februarie răsturnătorii aleseră o locotenentă domnească din trei membri: *Nicolae Golescu*, *Lascăr Catargiu*, colonel *Haralambie* și numiră un minister prezidat de *Ioan Ghica*.

Răsturnarea lui Cuza aducea pericole multe cu ea, căci unirea nu fusese recunoscută de Turcia și de puteri decât pe timpul domniei lui, încât îndată Turcii, cum și Rușii, cerură în conferința din Paris, ca să se despartă țările. Guvernul întruni ambele adunări într'una, ca să aleagă domn pe Contele *Filip de Flandra*, fratele regelui Belgiei, fiul lui Leopold I-ii. Alegerea se săvârși în unanimitate, pela mijlocul zilei de 11 februarie. Funcționarii depuseră jurământul în numele lui, iar guvernul făcu cunoscută guvernelor străine alegerea lui. Alegerea unui vlăstar din casa de Orleans, nu era însă pe placul lui Napoleon, de aceea, când printul făcu vizită împăratului, fu primit cu vorba: „nu așa, că nu primești alegerea Românilor?”. Printul refuză, iar turburarea în țară creștea.

În Iași, din îndemn rusesc, câțiva au încercat o mișcare separatistă (3 aprilie) în cap cu mitropolitul, care cu crucea în mână mergea în fruntea răsculaților. Mișcarea a fost înăbușită cu armata și, deși mare multime rămăsese credincioasă unirii, teama se mărea. Reprezentanții puterilor, după multe discuțiuni, înclinau să recunoască unirea, dacă va fi întărită prin alegeri noi, însă după propunerea delegatului turc, nu încuviințau cu nici un chip print străin, Franta singură era cu noi, însă subscrisa hotărârile celorlalți delegați, ca să nu facă diversiune. Oricât de formidabilă părea hotărârea conferinței, ea prezenta însă o slăbiciune, de care s'au folosit Românii: nici o putere nu putea interveni în țară decât cu aprobarea unanimă a puterilor garante. Delegatul Franței a comunicat Turciei că nu poate trece Dunărea,

Cestiunea era dar, să se găsească un prinț plăcut Franței și îndrăzneț, ca să primească tronul contra hotărârii puterilor. Din preajma împăratului s'a șoptit numele unui Hohenzollern-Sigmaringen, prinț catolic, înrudit cu familia imperială franceză. Prințul Carol Anton era bătrân, fiul său cel mare Leopold era căsătorit cu o prințesă evlavioasă catolică și nu voiă să domnească într'o țară necatolică, pe când fiul al doilea Carol, tânăr de 27 de ani, necăsătorit, căpitan în armata prusiană, putea fi determinat.

ALEGEREA PRINȚULUI CAROL. Delegați români numeroși au mers la prinț, în deosebi Ioan Brătianu și doctorul *Davila* ¹⁾ au făcut impresiune asupra lui. Tatăl prințului, Bismarck primul ministru prusian, era pentru o *încercare*, căci răsturnarea prinților și la noi și în statele balcanice inspira grije chiar oamenilor întreprinzători. De aceea au trecut aproape două luni în îndemnuri, în negocieri.

Guvernul provizoriu procedă (8 aprilie) la un plebiscit, din care au ieșit aproape 700.000 de voturi pentru Carol I-*iu* și 224 contra. Europa întreagă răsuna de această chemare, însă puțini credeau că prințul va primi să intre în conflict cu puterile europene. Dela Paris îi veneau însă încurajeri: un ministru șoptea la ureche „dar să pornească odată“.

Peste șapte zile, dela acest îndemn, prințul pleacă prin Austria, cu hârtie falsă, căci Austria se prepara de războiu cu Prusia și l-ar fi arestat, dacă l-ar fi cunoscut. A călătorit în clasa a doua în tren și pe vapor, a sosit în 8 mai la Severin, însoțit de Brătianu.

Guvernul provizoriu dizolvase adunările, o adunare nouă constituantă se alesese, care, și ea, se declarase aproape în întregime pentru prințul Carol, căci conferința din Paris nu admitea plebiscitul, ci cerea ca adunarea să aleagă. În ziua de 10/22 mai, noul domnitor depune înaintea ei jurământul de domn constituțional și răspundea, la cuvântarea prezidentului, cuvinte pătrunzătoare: „eu vă aduc o inimă leală, cugetări drepte, o voință tare de a face binele, un devotament fără margini către noua mea patrie... credeți în mine precum cred eu în d-voastră“.

CONSTITUTIA. RECUNOAȘTEREA. În seara zilei de 10 mai, încetă puterea locotenentei domnești și se constituî primul minister cu Lascăr Catargiu ca prezident, cu I. Brătianu la finanțe. În conferința.

¹⁾ De origine Francez, cu influență la Cuza, fondatorul unei școli de chirurgie, devenită facultatea de medicină, protectorul Azilului Elena Doamna.

Turcia cerea în zadar învoirea să intre în țară, însă mica noastră armată fu pusă pe picior de războiu, ca să apere capitala în caz de înaintare a Turcilor asupra ei.

În mare grabă și nu fără greutate s'a votat constituția, pe care prințul depuse jurământ. Imitată după cea belgiană, ea introducea la noi toate libertățile moderne, alegeri în patru colegii, o cameră și un senat, însă țara era foarte agitată în cestiunea evreiască. Se propunea admiterea Evreilor în rândul cetățenilor, conform unei legi ce se va alcătui mai târziu, dar un strigăt de groază trecu prin Moldova, încât trebui să se redacteze astfel articolul 7: „numai creștinii vor putea deveni cetățeni români“.

În acelaș timp, recunoașterea se înlesnea prin evenimente mari externe, ca și unirea din 1859. Austria și Prusia rupeau relațiunile diplomatice, 20 de zile după intrarea în București a prințului, războiul izbucni îndată, încercările noastre de înțelegere cu Sârbii și cu Ungurii nelineșteau pe Austria cu răzvrătirea naționalităților. Succesele fulgerătoare ale armatei prusiene înlăturau pericolul din partea Austriei, singura putere, alături de Turcia, care voia să intre în țară, spre a alunga pe prințul cel nou. Înfrângerea Austriei avu de urmare recunoașterea lucrului împlinit din partea Turciei, care se mulțumi cu respectarea suzeranității și cu călătoria domnului la Constantinopole. La îmblânzirea Porții a contribuit mult, pe lângă intervenția lui Napoleon, revoluția din Creta, care ajutată cu bani și cu munițiuni din Grecia, s'a susținut mai mulți ani contra armatelor turcești.

PRIMII ANI DE DOMNIE. Prințul Carol era înzestrat cu o mare putere de voință, foarte activ și foarte răbdător. A călătorit prin toate părțile țării, cu toată lipsa de șosele și de căi ferate. A învățat să cunoască nevoile locuitorilor și să prețuească firea lor. „Nici o țărancă română, notează el într' călătorie spre Ploiești și Buzău, nu știe să se plece sau să salute; ea se ridică și stă dreaptă și mândră, drept semn de salutare“.

O mulțime de cestiuni se puneau țării și domnitorului ei. Armata trebuia întărită și organizată, școala trebuia creiată, căci deși pe hârtie figurau mii de școale rurale, lipseau localuri, lipseau învățători pregătiți, lipseau și banii necesari pentru asemeni creiațiuni. Se proiectase sub Cuza construcția căiei ferate dintre București și Giurgiu, dar nu numai căi ferate lipseau, ci și șosele, în paguba comerțului și a propășirii agriculturii.

Muncă activă nu se putea însă desfășura, căci partidele politice și diferenții bărbați se combăteau cu pasiune.

Camera constituită se închise, un guvern nou fu constituit sub Ion Ghica, alegerile însă deteră o cameră fără majoritate, care făcea ca viața fiecărui minister să fie scurtă. Dintre miniștri, cel mai activ se dovedea Ion Brătianu, care sporî armata și încredință construirea căilor ferate unor societăți străine, din cari cea mai mare avea în cap pe *Strousberg*. Acesta, cu un consorțiu cu capital german, și-a luat asupra-și construcțiunea întregii noastre linii ferate Roman-București-Vârciorova (1868). Capitalurile franceze și germane fugeau de întreprinderi mari în orient, când toți se așteptau la izbucnirea războiului între Franța și Prusia, când în cercurile politice apusene se vorbea despre țările noastre că Napoleon le-a oferit Austriei, ca compensație spre a o câștiga în alianță. Însă Brătianu, din cauza trecutului său revoluționar, eră rău văzut de marile puteri și în urma expulzării câtorva Evrei străini, se făcu împotriva lui atâta mișcare în afară, încât a fost nevoit să se retragă, cu toate că domnul aprecia priceperea și iubirea lui de muncă¹⁾.

După schimbarea mai multor ministere, în timpul războiului franco-german, Românii, legați prin recunoștință către Franța și temători de răzbunarea împăratului, de a cărui victorie nu se îndoiau, începură să se depărteze de domnitor. Il atacau în jurnale, au încercat o revoluție la Ploești (8 august 1870) declarându-l detronat și proclamând republica. Toți credeau situația intolerabilă. Domnul anunța apropiata sa retragere, mai ales când jurăți, achitară pe revoluționarii din Ploești. Victoriile germane deschiseră însă ochii tuturilor asupra pericolelor ce ar rezulta pentru țară, dacă ar atinge mândria casei Hohenzollern, tocmai în momentul când ea se ridicase la apogeul măririi imperiale. Totuși, s'a mai încercat o manifestațiune pentru Franța. În seara de 10 martie 1871, studenții și altă lume au atacat, cu toleranța guvernului, colonia germană, care serba cu consulul ei, într'o sală din București aniversarea împăratului Wilhelm. Armata a împiedicat înaintarea spre palat a manifestanților, cari strigau „trăiască republica“, iar domnitorul se hotărî să abdice. Chemă pe locotenenții dela cari primise puterea, spre a le încredința conducerea statului. Conservatorii cu Lascăr Catargiu înțeleseră mărimea pericolului, mai ales că Ru-

¹⁾ În 1869 Domnitorul s'a căsătorit cu principesa Elisabeta de Wied. I s'a propus atunci coroana Spaniei, dar n'a primit-o în schimbul modestului său principat.

în cerea desființarea neutralității mării Negre, bazându-se pe înfrângerea tratatului din Paris de către România. Ei promisera domnitorului un guvern cu autoritate și se constituî guvernul Lascăr Catargiu.

GUVERNUL LASCAR CATARGIU (1871—76). În următorii cinci ani, s'a început organizarea țării în mod temeinic. Catargiu nu era nici învățat, nici orator bun, cunoștea însă oamenii și înțelegea trebuințele practice ale

Regele Carol.

țării. Cu el au colaborat *Petre Mavrogheni*, reformator al sistemului impozitelor, general *I. Florescu*, organizator al armatei. Mai târziu s'au ridicat tineri talentați, *Titu Maiorescu* mare orator, ministru al instrucțiunii, care a adus pe *Leconte de Nouy* spre a restaura mănăstirea Curții de Argeș; *Alexandru Lahovari*, mare orator și legist, *Petre Carp*, unul din cei mai inteligenți oameni politici ai noștri, însă lipsit de talent organizator.

Guvernul acesta a putut termina drumurile de fier, cu toate că *Strousberg* a dat faliment, după ce a înstrăinat

acțiunile, ceea ce a ridicat o furfună contra domnului. A încheiat o convenție comercială cu Austria (1876) dezastuoasă din punct de vedere economic, însă cu scop ca să arate Turciei că noi nu suntem legați de convențiunile ei. Celelalte state au urmat exemplul Austriei, încât prin aceste convențiuni, prin batere de monetă națională, România era ca și independentă. A fost vorba să se și proclame independentă, s'a mai amânat însă până ce au izbucnit revoluțiunile din peninsula balcanică.

Guvernul Catargiu prin păstrarea puterii atâta timp, prin ingerințele lui în alegeri, ridică împotriva-i coaliția liberalilor cu a unui mare număr de conservatori. Domnitorul înțelese că evenimentele grave, ce începeau în orient nu puteau fi biruite de un guvern, care avea în contra lui cea mai mare parte a țării. Deaceia depărtă pe conservatori și dete coaliției guvernul, iar peste puțin coaliția desființându-se, îl dete partidului liberal condus de I. Brătianu și C. Roseti (1876).

RASBOIUL ROMÂNNO-TURC. Oricât de sincere ar fi fost jurămintele de credință ale creștinilor supuși Porții — și ale noastre — oricât de statornică ar fi fost deciziunea puterilor de a păstra Turcia, lucrul era imposibil, pentru că Turcia însăși lucra la distrugerea sa. Un popor, care prin tinerimea sa cea mai valoroasă, studenții, striga contra constituției în 1876 „noi am supus pe creștini, am cucerit țara cu sabia și nu vrem să împărțim cu ei administrația imperiului“. Un sultan ca *Abdul-Azis*, ignorant, desfrânat, cheltuitor, cu 900 de femei în harem, cu 60.000.000 listă civilă și care în călătoria la expoziția din Paris, întreba, dacă Rinul este un curs de apă artificial pentru plăcerea regelui Prusiei, era o negație a vieții moderne.

De aceea, bine au făcut Sârbii din Bosnia și Herțegovina că s'au revoltat, bine au făcut Rușii că i-au ajutat. Răul a început, când aceștia au voit să-i libereze de Turci, ca să-i aibă în puterea lor. Turcii au înăbușit însă mișcarea din cele două provincii, au bătut și pe Sârbi, cari săriseră în ajutor și primiseră un mare număr de voluntari ruși, trecuți prin țara noastră, sub comanda unui general. *Cernact*.

La strigătul desperat al Sârbilor, țarul *Alexandru al II-lea* se înțelese mai întâiu cu Austria, căreia îi promise administrația Bosniei și Herțegovinei, apoi în înțelegere cu celelalte puteri propuse Turciei reforme și schimbări

în administrația provinciilor. Turcia nu primi și războiul se declară.

Domnitorul trimise pe primul său ministru la țară, spre a încheia o convențiune asupra trecerii Rușilor prin țară, căci a li se opune ar fi fost imposibil, a ne alia cu Turcii ar fi fost chiar imoral. Turcii ridicaseră contra lor toată Europa, chiar poporul englez, prin măcelărirea Bulgarilor.

Rusia se obliga prin convențiunea încheiată cu noi să apere „integritatea actuală a țării“. Ministrul nostru de externe, coleg cu Brătianu era marele Cogălniceanu. Ne aliasem cu Rușii și fiindcă nici o putere garantă nu voia să ne apere contra lor.

În 12 aprilie, aceștia trec Prutul, la 21 aprilie Brăila e bombardată de vasele de războiu turcești, apoi alte orașe.

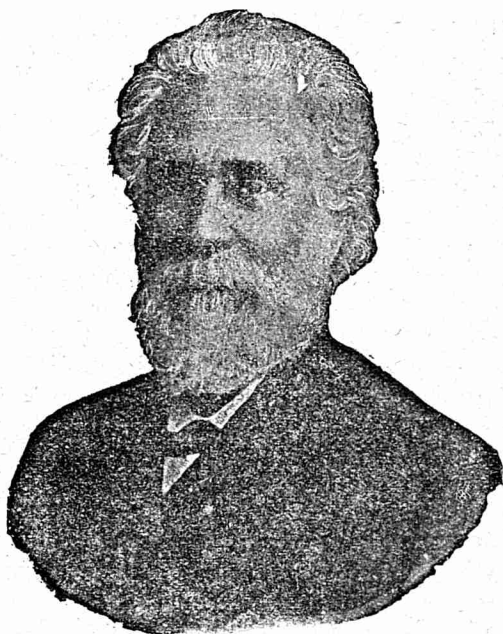
INDEPENDENȚA. Aceste acte de inimizitate deciseră pe Români să rupă legăturile, care-i uneau cu Turcii de secol. În 9 mai, camera în unanimitate, afară de două abțineri, a votat deplina neatârnamare a țării.

APARAREA DUNĂRII. PLEVNA. Dintre orașele noastre, Giurgiu a suferit mai mult de bombardarea Turcilor, iar Calafatul a răspuns mai bine tunului inamic. Armata noastră se concentrase în Oltenia, dela Orșova până la gura Oltului, apărând Dunărea, pe când Rușilor li se lăsase tot restul țărmlui. Aceștia nu voiau să primească colaborarea noastră; *Gorciacof*, cancelarul rus, ne-a scris „Rusia n'are trebuință de ajutorul armatei române“.

În adevăr, succesul favoriza mult pe Ruși. Lăsând în urma lor cetățile Silistra, Rusciuc, Vidin, Șumla, Varna, trecură pe la *Zimnicea* și în câteva zile ajunseră la Balcani, chiar îi trecură. Însă un general subaltern, *Osman* Pașa, se întări în *Plevna* cu trupe aduse din Vidin și când o armată rusească ajunse la el, o bătă, ucizându-i peste 2000 de oameni. Altă armată fu învinsă după câteva zile, pierzând 7000 de oameni. Acum Rușii aveau nevoie de ajutorul nostru. Fratele țarului, marele duce *Nicolae*, cere ajutorul armatei noastre, care pe la *Corabia* înaintă în Turcia, iar împăratul dă domnului nostru comandă supremă asupra armatei rusești și românești dela Plevna.

Rușii voiau să ia Plevna prin asalt în 30 august (ziua împăratului) domnitorul, deși nu credea că se poate izbuti, dispuse atacul contra lui *Osman*, care se fortificase în întărirea de pământ. Românii au atacat întărirea *Griviței*, iar Rușii părțile de sud ale Plevnei, ambii aliați cu câte 30.000.

Dar și Osman dispunea de peste 50.000 și încă fortificați. Atacul Românilor a fost respins în mai multe rânduri, dar mereu repetat, până ce am izbutit seara să ocupăm Grivita și să o păstrăm contra tuturor întoarcerilor turcești. Rușii au ocupat întăriri pe partea lor, dar le-au pierdut în aceiași zi. Numărul morților eră considerabil: 10.000 pe partea Rușilor, 5000 pe partea Românilor.

Ioan C. Brătianu.

Pierderile considerabile deciseră pe toți să cucerească Plevna prin asediu. Se tăiară toate comunicațiile ei cu exteriorul și în această acțiune Români se distinseră mai ales la cucerirea *Rahovei*; nelinișteau zilnic pe Osman, care, după o rezistență de trei luni, încercă o ieșire neizbutită și rănit se predă învingătorilor cu 40.000 de soldați.

Români se despărțiră apoi de Ruși, spre a lupta în partea vestică, unde înconjurară Vidinul, pe când Rușii reîncepură mersul lor spre sud. Trecură Balcanii, surprinseră o mare armată turcească, intrară în Adrianopole.

PACEA DELA SAN-STEFANO. Turcii cerură pace, care se negociă mai întâiu la Adrianopole (31 ianuarie).

apoi primiră tratatul dela San-Stefano, sat lângă Constanța-nopole (3 martie).

Tratatul dela San-Stefano, încheiat fără participarea noastră, creia o Bulgarie autonomă până la Albania și la marea Egeică, iar învingătorul își rezervă dreptul, ca să ne ia Basarabia și să ne dea Dobrogea până la Constanța. Contra lui, Românii protestară la toate puterile. Anglia și Austria, speriate prin creierea Bulgariei, care se credea că va fi ca o provincie rusească, se pregăteau de războiu și Rusia fu nevoită să primească ținerea unui congres, ca să discute din nou cestiunea orientală. Locul congresului se alege la Berlin.

REGATUL. SUCCESIUNEA TRONULUI.

DESVOLTAREA INTERNĂ. A DOUA CAMPANIE ÎN BALCANI.

CONGRESUL DELA BERLIN (1878). Până să se adune congresul, Românii luptară greu, ca să apere integritatea țării lor față de Ruși. Camerele se declarară contra oricărei înstrăinări și oricărei compensațiuni teritoriale, armata se concentrează în Oltenia și în regiunea dealurilor, în pozițiuni de apărare, miniștrii noștri merseră la curțile străine, spre a se plânga contra nerecunoștinței rusești¹⁾. Congresul din Berlin sub prezidența lui Bismark fu însă foarte aspru cu noi. Rusia se prezentă la el cu înțelegeri particulare, convenite cu Anglia și cu Austria. Cedă acesteia Bosnia și Hertegovina, consimțea față de Anglia să micșoreze Bulgaria, numai la regiunea dintre Balcani și Dunăre, iar regiunea numită Rumelia cu orașul Filipopole, era să fie administrată de un prinț creștin, numit pe cinci ani. Cât pentru Basarabia, din care Rusia făcea o cauză a războiului, o cestiune de onoare, spre a șterge rușinea înfrângerii din Crimeea, nicio putere nu ridica glasul pentru noi. În zadar Cogălniceanu desfășură elocvența sa și Brătianu întinse pe masa congresului convențiunea, scrisă și semnată de împăternicitul împăratului. Congresul încuviință cestiunea Basarabiei, ne dă însă peste Dunăre vechia provincie a lui Mircea cel Mare, Dobrogea, până la Silistra și până la Mangalia. Această provincie, Turcii o cuceriseră dela Români, și acuma, când se liberă din mâinile turcești, se întor-

¹⁾ Gorciacov da explicația aceasta: Rusia s'a obligat să apere pământul Românie numai față de Turci, nu și față de Ruși.

cea în mâinile românești. Congresul ne recunoaștea independența, cu condițiune însă ca să se desființeze orice pie-dici confesionale la exercitarea drepturilor civile și politice.

Românii nu se puteau opune tuturor puterilor. Am re-tras toate autoritățile din Basarabia și am lăsat-o Rusilor fără nici un act de cesiune. Cât pentru drepturile Evreilor, începu în țară o luptă îndârjită, nu din cauză că Românii sunt intoleranți, căci puține popoare sunt așa de tolerante ca ei, ci din cauza cutropirei economice din partea unui po-por străin, cum erau Evreii atunci, prin limbă și prin felul vieții lor. După alegerea unei constituante, s'a schimbat ar-ticolul 7 din constituție în sensul, ca să se acorde cetățenia tuturor Evreilor, cari au servit sub drapel în războiu. Apoi se desființa orice deosebire de confesiune la exercitarea drepturilor și se hotărâ, că orice străin poate deveni cetăț-tean, în urma unui vot al camerei și al senatului.

Odată cu cestiunea evreiască, Bismarck ne mai impu-nea, pentru recunoașterea independenței, răscumpărarea căi-lor ferate. La construirea lor se promisese acționarilor bene-ficii de 7,50 la sută, nu li se garanta însă decât 6 la sută și deținătorii acțiunilor erau persoane marcante din Berlin, ch'ar dimprejurul împăratului. Bismarck ne amenința că se va adresa Turciei, ca puterei suzerane, s'a făcut chiar o propunere Austriei, ca să ne constrângă. Tocmai în 1880, în urma Serbiei, ni s'a recunoscut independența și puterile străine au trimis miniștri plenipotentieri pe lângă guvernul nostru.

REGULAREA SUCCESIUNII TRONULUI. Tot în acest an, domnitorul Carol, decise pe tatăl și pe frații săi să primească formal constituțiunea română, cu privire la suc-cesiunea tronului. Prințul Leopold voî să primească succe-siunea în familia sa. Din căsătoria domnitorului cu prin-tesa Elisabeta s'a născut numai o fată, printesa *Maria*, care după trei ani (1873) a murit.

Rezolvirea definitivă a cestiunii succesiunii s'a re-gulat însă în 1889, când *Prințul Ferdinand*, al doilea fiu al principelui Leopold, a fost declarat moștenitor al coroanei, Principe al României (14/26 martie).

PROCLAMAREA REGATULUI (1881). Se vorbise îndată după recunoașterea independenței, despre schimba-rea titlului de domn cu cel de rege, dar se amâna pentru o zi potrivită. În 14/26 martie, Camera primește în unanimitate propunerea de a proclama „rege al României pe Alăța

Sa Regală Prințul Carol I-ii". Ocaziunea era potrivită spre a „întări în țară stabilitatea și ordinea” când la granița noastră Rusia era sguđuită de lupta între absolutism și anarhie. Cu două săptămâni înainte, 1/13 martie, împăratul Alexandru căzuse victima unui atac nihilist, pe când trecea în trăsură pe stradă.

Entuziasmul cu care a fost primit acest eveniment a ajuns apogeul său în ziua de 10/12 mai, când regele și-a pus pe cap coroana regală, făurită din oțelul unui tun cucerit la Plevna, iar o coroană de aur a împodobit fruntea primei regine a României. Mai multe zile au ținut acele serbări frumoase, cu delegații din țară, cu cortegii istorice, cu frumoase parade militare. Înțeleptul rege știa însă să domine evenimentele: „coroana cea mai frumoasă, zicea el, este dragostea și încrederea poporului”.

GREUTĂȚI EXTERNE. ALIANȚA CU PUTERILE CENTRALE. Greutăți externe se iviseră din cauza stabilirii graniței Dobrogei și din cauza poliției pe Dunăre, în prima cestiune având contra noastră pe Rusia, în cea de a doua pe Austria. La granița Dobrogei, după tratatul din Berlin trebuia să ni se dea o colină, *Arab-Tabia*, care ar domni Siliștra. Rusia însă s'a opus până la marginea unui războiu, ea singură refuzându-ne ceea ce toate celelalte puteri ne recunoșteau. Și a trebuit să cedăm.

Austria pretindea să aibă paza Dunării nu numai în apele ei, ci și în apele noastre. Această pretențiune nu numai că ne vătămă în interese economice, dar ne și umilează. Protestele noastre la puteri au rămas iar neascultate. Numai după îndrumarea spre o alianță cu Germania și cu Austria, această cestiune își pierde importanța cu totul.

Inimicizia permanentă a Rusiei determina pe unii bărbați ai noștri, potrivit și cu înclinarea regelui, atât de deseori jignit, să caute un sprijin în puterile germane, cari din 1879 încheiaseră o alianță defensivă. Titu Maiorescu a scris un articol într-o revistă germană, apoi Brătianu a făcut o vizită lui Bismarck și cancelarului austriac. Întrebat în cameră despre rezultatele călătoriei sale, primul ministru răspundea că aduce pacea și că în viitor va fi de partea celor cari o țin și contra celor cari ar vrea s'o turbure (1883). D'atunci România s'a dezvoltat la adăpostul grupului de puteri unite prin tripla alianță.

DESVOLTAREA INTERNA. Timp de doisprezece ani, guvernele conduse de Ion Brătianu au desfășurat o activitate rodnică pentru propășirea țării. S'au deschis tot felul

de școale, s'a mărit armata, s'au construit fortificații împrejurul Bucureștilor și pe linia Focșani-Galați, s'au înmulțit căile ferate, construite mai eficient de ingineri ieșiți din școala noastră, s'au creat numeroase instituții de credit. Baza întregii noastre economii s'a pus cu creierea *băncii naționale* (1880).

Această activitate s'a continuat și sub guvernele, cari au urmat după retragerea marelui om de stat.

CADEREA GUVERNULUI BRĂTIANU (1888). Guvernul îndelungat al lui Brătianu ridică împotrivă-i pe conservatori, pe unii liberali mai moderati, pe Cogălniceanu, pe D. Brătianu, iar modificarea constituției ridică în contră-i chiar pe nedespărțitul său amic C. Roseti. Acesta voia reforma electorală cu un singur colegiu, pe când ministrul voia cel mult reducerea colegiilor la trei, precum s'a și primit în noua constituție (1884). Deosebiri și asupra altor puncte au făcut ca Roseti să părăsească partidul, fără să treacă în opoziția unită. Aceasta combătea guvernul, a părăsit camerele, ataca chiar pe rege, mai ales de când camerele acordaseră regelui 12 moșii ale statului, ca *domeniu al coroanei*, declara chiar că nu va recunoaște constituția nouă, revizuită de un singur partid. În această campanie s'a distins prin violența scrisului său *Gheorghe Panu*, un mare publicist, și *Nicolae Filipescu*, din vechea familie, îndrăzneț și pasionat. Toată opoziția, în cap cu Catargiu și D. Brătianu, agita mulțimea, manifesta în curtea palatului, numai Carp, Maicrescu și puținii lor patriziani rămăneau în cameră, ducând opoziție legală. În martie 1888, bătrânul ministru, desgustat de campania dusă contra lui, până a se trage cu revolverul la ușa palatului, până a se ataca inviolabilitatea camerei, se retrase în mijlocul majorităților sale.

GUVERNELE DUPA 1888. Au fost conservatoare sub Lascar Catargiu și Carp, apoi liberale sub *Dimitrie Sturza*, căci Brătianu a murit în 1891, urmat de doliul regelui său și al întregii națiuni. În acelaș an a murit și marele său emul Cogălniceanu, cu câțiva ani înainte murise C. Rosetti, iar ceva mai târziu Catargiu.

Opera de organizare s'a continuat sub toate guvernele. Carp a adus legea minelor, un ministru, orator fermecător, *Tache Ionescu*, a început schimbarea legii instrucției. S'a inaugurat (1895) podul dela *Cernavodă*, lucrare rară în felul ei, s'a început portul Constanța. Sturza a scăpat țara de o criză financiară teribilă, consecvență a unei secete ne mai

pomenite. (1899) cu reduceri în numărul funcționarilor, cu scăderi proporționale propuse de profesorul *Spiru Haret* asupra tuturilor lefurilor. Acesta, mare învățat, a fost mai mare ministru al școalelor, adevăratul întemeietor al învățământului rural și al băncilor rurale.

În 1906, regele glorios, și împreună cu el tot neamul românesc, a sărbătorit 40 de ani de domnie printr'o expoziție măreață, care a întrunit la București pe Românii de pretutindeni.

La împlinirea a 25 ani de domnie, El fondă „Fundatiunea Universitară Carol I” măreață construcție în fața palatului, cu o bogată bibliotecă și cu fonduri pentru ajutarea studenților. „După cum va fi tinerimea noastră de astăzi așa va fi și România de mâine” zicea El.

În 10 ianuarie 1893, Principele moștenitor Ferdinand a celebrat la Sigmaringen căsătoria sa cu *Principesa Maria*, din casa regală și imperială a Angliei. În acelaș an, prin nașterea Prințului *Carol*, botezat în religia ortodoxă, viitorul tronului român era asigurat în a treia generațiune.

Progresele țării, și mai ales creșterea bogăției și a bunei stări au fost extraordinare. Moșii arendate cu 6000 de lei în 1875 se arendau cu 40.000 în 1900¹⁾. Cu toate acestea, populațiunea rurală rămânea înaproia tuturilor acestor înaintări. Săracă, ignorantă, ea asculta toate îndemnulile la turburare și a provocat răscoale însoțite cu arderi și cu iafuri la 1888 și la 1907, îndată după marea expoziție. Preocupați de creșterea producției, cam risipitori cu averea noastră, n'am făcut destule sacrificii pentru școala rurală și am rămas îndărătul vecinilor nostri Bulgari, mai noi chemați la viața politică. Nici pentru armată n'am făcut sacrificii îndestulătoare, conduși de principii ca să avem armată puțină dar bine organizată (sfatul lui *Moltke*) în timp când armatele celorlalte popoare erau națiuni armată și când Bulgaria, iumătate cât noi, avea armată cât noi.

RELAȚIILE CU AROMÂNII. Din timpul lui Cuza au început guvernele noastre să se intereseze de soarta fraților noștri macedoneni. Dimitrie Bolintineanu, ministru sub Cuza, a călătorit la ei și a scris despre ei, dar sub regele Carol această îngrijire a crescut. S'a înființat o societate macedo-română, s'au prevăzut subvenții pentru școale, s'au adus tineri ca să învețe în școalele din regat, s'a deșteptat conștiința românească într'o populație, care admira tot ce e grecesc. Unora din acești tineri se datorește meritul că s'au deschis ochii celor din regat asupra ambițiunilor Bul-

¹⁾ În munții Bucegi, lângă vechia mănăstire Sinaia, regele și-a ridicat un castel frumos, Peleşul, după numele râului, împrejurul căruia s'au construit palate și vile, ridicându-se orașul regal Sinaia.

garilor în Macedonia. Unul din ei (Mihăileanu) a și fost asasinat în București de membrii societății macedonene bulgare, care provoacă pe Turci și teroriza pe nebulgarii din statul turcesc, pregătind războiul gata să izbucnească.

A DOUA CAMPANIE ÎN BALCANI (1913). Bulgarii, încurajați de Ruși, au călcat îndată tratatul din Berlin, unind Bulgaria cu Rumelia (1885), dar recunoșteau nominal suzeranitatea Turciei. În 1908, în înțelegere cu Austria, au rupt legăturile de vasalitate și pe când Austria alipia provinciile Bosnia și Herțegovina, prințul *Ferdinand* al Bulgariei lua titlul de țar, deșteptând vechile pretenții ale imperiului bulgar. Românii au trăit totdeauna în cele mai bune raporturi cu Bulgarii. Le-am oferit adăpost, ajutor și încurajare în luptele lor, ca să-și păstreze ființa națională. Bulgarii însă creșteau tinerimea în credința că Dobrogea este a lor și că trebuie să ne-o ia, când această provincie este ca un plămân al României, căci prin ea ne apropiem de mare, și când Românii, se găsesc în ea proprietari de zece ori mai numeroși decât Bulgarii. O țară aparține populației celei mai numeroase, fără considerare la dreptul istoric.

În 1912, în urma unui tratat, Grecii, Sârbii, Muntenegrenii și Bulgarii au atacat deodată pe Turci. Victoriile Bulgarilor, mai ales, au fost fulgerătoare. În două săptămâni au bătut pe Turci, au înconjurat Adrianopole și și-au deschis calea Constantinopolei. Statul bulgăresc creștea cu zeci de mii de km. și nu se arăta un stat pașnic, ci lacom de pământul altora. De aceea a început atunci în țară o mișcare mare, lumea își aducea aminte de Arabtabia și cerea să obținem dela Bulgari orașul Silistra, care are o poziție bună de întărit.

MINISTERUL TITU MAIORESCU. Era atunci ministru prezident Titu Maiorescu, care cu multă pricepere a susținut cererile României. Conferința ambasadurilor din Petersburg, Rusia chiar, susținea cererea noastră și ne-au cedat Silistra, pe când Bulgarii nu voiau să audă, ne amenințau pe noi și chiar pe foștii lor aliați Sârbi, dela cari pretindeau toată Macedonia, pe Greci dela cari cereau Salonicul. În cele din urmă, uitând frăția de arme au atacat pe aceia. Guvernul nostru declarase, însă, că la izbucnirea unui nou războiu, nu va mai rămâne neutru, ci va interveni spre a impune pace.

La 20 iunie se ordonă mobilizarea armatei. Națiunea răspunde cu un entuziasm mai presus de orice descriere.

În câteva zile armata era la Dunăre, peste care se arunca un pod în seapte ore, și la sfârșitul lui Iunie, trecerea Balcanilor era săvârșită. Sofia amenințată, o brigadă bulgară prinsă și dezarmată¹⁾).

La 5 Iulie, regele Bulgariei cerea pace regelui Carol. O conferință se adună la București, cu *Venizelos* din partea Greciei, cu *Pasici* din partea Serbiei, prezidată de Titu Maiorescu. Prudent, moderat și totuși cu mare autoritate, acesta a făcut să se încheie pacea în opt zile, contra tuturor așteptărilor, contra intrigilor Austriei.

Prin acea pace, Serbia rămânea cu cea mai mare parte din Macedonia, Grecii cu Salonicul, iar Bulgaria cu mai puțin, lua însă teritoriu la marea Egeică, încât produsele ei nu mai trebuia să treacă prin strâmțori, ca să ajungă în Mediterana. Această poziție privilegiată n'a știut s'o prețuească Bulgaria și a pierdut-o în anii următori. România s'a mulțumit cu un teritoriu de 7000 km.² la sud de Silistra și de Mangalia, așa numitul cadrilater, locuit mai mult de Tătari.

Pacea din București reprezintă apogeul regnului îndelungat al primului rege român.

MOARTEA REGELUI CAROL (1914). Cea mai lungă domnie din istoria noastră s'a stins în dimineata unei zile de toamnă (10 octomvrie) în împrejurări groaznice pentru întreaga omenire. Cu trei luni mai înainte, izbucnise războiul cel mare, provocat de Germani. El care era sigur de victoria germană, a fost izbit de nesuccesul ei grabnic. Toate socotelile lui despre mărirea României cu sprijin german deveneau îndoelnice. Pericolul din partea Rusiei, pe care-l crezuse înlăturat se arăta posibil, pe când în țară se pronunța curentul ca să mergem alături cu Rusia, contra aliaților de până aci. Regele Carol era dintre acei Români, despre care inimizii noștri ziceau că vor să înceapă cu Basarabia întregirea neamului. În mijlocul grijilor s'a stins ca un înțelept, care nu vrea să stea în calea generațiilor mai tinere²⁾). Testamentul lui simplu și generos, înmormântarea lui în mânăstirea

Titu Maiorescu.

¹⁾ Conducerea armatei o avea generalul Averescu, șeful marelui stat-major.

²⁾ A aprobat înțelegerea cu Rusia din 5 Septembrie 1914.

Argeşului cu doliul sincer al întregii ţări, căreia i-a consacrat viaţa sa întreagă, virtuţile sale private şi publice, sunt înscrise în inimile tuturor Românilor.

După mai puţin de doi ani, îl urmă în aceeaşi locuinţă pe malul Argeşului, Regina Elisabeta, *mama răniţilor*, poeta *Carmen Sylva*, care atât de frumos a povestit despre munţii noştri.

ROMÂNII ARDELENI. LITERATURA SUB REGELE CAROL.

ROMÂNII ARDELENI. Victoria dela Sadova, atât de prielnică recunoaşterii prinţului străin, a fost o grea lovitură pentru Români supuşi Ungariei. Împăratul Frant Iosef, voind să dea puteri noi statului slăbit atât de mult prin excluderea Austriei din Germania, acordă puteri mari Ungurilor, cari aveau un om foarte capabil, *Deak*. Acesta este autorul dualismului din 1867, prin care Austria s'a despărţit de Ungaria, formând state deosebite, cu ministere deosebite, cu adunări separate, conduse însă de aceeaşi persoană, împărat în Austria, rege în Ungaria. Frant Iosef s'a încoronat la Buda-Pesta ca rege, a promis naţiunilor dezvoltare în limba lor, s'a şi făcut o lege în aceste vederi, însă ea nu s'a aplicat. Transilvania îşi pierdu dieta, rămânând camera din Pesta singura adunare pentru Ungaria şi pentru Ardeal, unde însă Români nu puteau pătrunde în număr mare, şi unde, mai ales, nu erau ascultaţi. Unul, *Ilie Măcelaru*, a început în româneşte: „Onorată Cameră...”¹⁾ dar îndată a început o furtună de urlete: „La ordine! Unde este prezidentul” şi deputatul a trebuit să vorbească în ungureşte.

Fată de apăsarea guvernelor ungureşti, Români s'au retras din politica activă, părăsind luptele pentru alegeri politice. Şi-au îndreptat însă activitatea, spre a se organiza în biserică naţională şi a se întări economiceste. Marele mitropolit *Şaguna* organizează *biserica*, în sensul ca tot poporul să ia parte la conducerea ei. O suflare de redescoperire, dorinţa de luminare pătrundea pretutindeni şi sute de scoale ieşeau ca din pământ. Un iurnal. *Telegraful Român*, fu redactat la Sibiu.

Rezultatul culturii s'a văzut îndată, în îndemnul de a lua parte la politica activă, în apariţiunea câtorva iurnale scrise cu vigoare şi în limba literară a Românilor liberi. Progresele acestora măreau mândria lor şi-i încurajau în apărarea drepturilor proprii. Cuza în 1859 încheiase o convenţie cu un general ungur Klapka, prin care se îndatora să procure arme Ungurilor, iar acestia promiteau libertăţi Românilor, spre a înlesni traiul pacific dintre cele două state. Insa cu cât statul român se întărea, cu atât Ungurii luau măsuri mai aspre contra naţiunilor.

În 1879, ministrul *Tresfort* aduse o lege pentru predarea limbii maghiare şi în scoalele primare şi pentru controlarea învăţătorilor, ca să cunoască temeinic această limbă. Căpîi bisericilor au protestat cu inimă contra ei la împărat, legea însă s'a primit. Toţi Români formează un partid naţional, care în 1881 alcătuieşte un program, cerând

¹⁾ Martie 7/1867.

autonomia Ardealului și întrebuintarea limbii românești în administrație... În Sibiu apare *Tribuna*, jurnal condus și scris foarte bine de *Ioan Slavici*, amicul lui Eminescu, ajutat de tinerii Bogdan-Duică și de marele poet *Gheorghe Coșbuc*. În 1892 *Vasile Lucaciu*, *Eugeniu Brote*, *Aureliu Popovici*... alcătuiesc vestitul *Memorand* către împărat, căruia îi făceau cunoscute apăsarea și nedreptățile națiunii române. La Viena, deputațiunea nu fu primită, iar memorandumul fu lăsat pecetluit, însă tot pecetluit fu trimis ministrului unguresc la Pesta și în aceeași stare trimis capului delegației *Ioan Rațiu*. Guvernul unguresc dete în judecată pe autori și pe toți semnarii memorandumului, că au lovit în drepturile de stat ale Ungariei, adresând plângeri suveranului austriac și nu regelui unguresc. Popovici a trecut în țară, dar Lucaciu, condamnat la 5 ani închisoare, a fost grațiat după ce a stat mult timp în temniță.

În București, a plecat o mișcare dela elevii scoalei normale superioare (octomvrie 1890), care a început *Liga pentru deșteptarea culturală*, a cărei activitate s'a întins la toată studențimea universităților apusene, arătând în toate țările starea desperată a Românilor. Tineri noi, *Maniu*, *Vaida*, *Goga*, părăsesc pasivitatea și încep lupta activă. Jurnalul *Românul* din Arad, ia locul *Tribunei*. Cu legea asupra scoalelor a lui *Apponyi*, se părea că oligarhia ungurească va triumfa, însă rășboiul cel mare distruse visul despotilor.

SCRIITORII ARDELENI. Prinși în lupta pentru existență, Românii de sub Unguri n'au produs opere de literatură pură, ci cărți de literatură didactică, istorică și filologică. Numele lui Cipariu, Barit, Andrei Mureșanu sunt cele mai însemnate. Generațiile mai tinere, crescute la Viena, sau sub influența *Junimii literare* din Iași, au dat câțiva literați însemnați. Cel mai vechiu, I. Slavici, a scris povești frumoase din viața țărânului român (Budulea Taichii, Popa Tandă..), Gheorghe Coșbuc, poet al vieții sănătoase de țară, a exprimat în versuri de foc dorința de pământ a țărânului din regat, și s'a înălțat în altele la o frumoasă concepție activistă a lumii. Timid și retras, el s'a stins încă tânăr, sub ocupația străină, pe o zi ploioasă de primăvară. Octavian Goga, orator, jurnalist, poet, om de stat, a cucerit îndată celebritatea cu poeziile sale: *Oltul*, *La noi*,¹⁾ cu poeziile *Fără Țară*, în care nerăbdarea de a ne vedea intrând în rășboiul cel mare, îi aducea accente pasionate și nedrepte.

Originar de peste munți, crescut însă în țară, a fost poetul Ștefan O. Iosif, stins tânăr, după ce în unele poezii a atins o finete, comparabilă cu a celor mai mari poeți.

CULTURA ÎN REGAT. Desvoltare mai mare a luat literatura, ca fiind produs mai spontan al spiritului, pe când științele, reclamând mai multă pregătire, metode precise, au fost mai puțin cultivate.

Dintre scriitorii mai vechi, Grigore Alexandrescu n'a mai produs. Bolintineanu a produs mult dar slab, pe când Alecsandri întinerit la atingere cu generațiunea mai tânără, a creiat cele mai frumoase poezii „Pastelurile” și a cântat pe dorobanțul din rășboiul independenței, rămânând, cum îi zice Eminescu „veșnic tânăr și ferice”.

În proză se iveauă la 1860 *Alexandru Odobescu*, în Muntenia. *Bogdan Petriceicu-Hasdeu*, Basarabean, în Moldova, Odobescu adunase împrejurul său un cerc de scriitori și publică „Revista Română” superioară din toate punctele de vedere, din nefericire nu cu viață

¹⁾ Avem un vis nemişcat,
Copil al suferinței,

îndelungată. Scrierile lui Odobescu excelează printr-o limbă curată, în opoziție cu tendința latinistă și francomană, printr-o frază elegantă și armonioasă. A scris câteva romane istorice, *Pseudo-Kynegeticos* (fals tratat de vânătoare)... Hașdeu, fiul patriotului Alexandru Hașdeu, a publicat studiul textelor vechi sub numele de „Cuvinte din bătrâni” a început publicarea unui mare dicționar al Academiei¹⁾ cu numele „Etymologicum magnum Romaniae” în niste dimensiuni formidabile, încât nu a putut termina nici litera *B*. Spiritual peste măsură, hiper critic până la paradoxe, Hașdeu a pus multe cestiuni și a rezolvat unele... A fost unul din cele mai originale spirite între Români. Avea mai puțin gust literar și fraza mai puțin îngrijită. Una din cele dintâi publicatii ale lui, a fost *Arhiva istorică*, documente, traduceri din istorici străini, cari s’au ocupat cu țările noastre²⁾.

Ceva mai tânăr decât cei doi, a fost *Titu Maiorescu*, fiul lui Ioan Maiorescu. Profesor foarte de tânăr la universitatea din Iași³⁾ el, a format o societate numită *Junimea*, care începu să publice (1867) o revistă *Convorbiri Literare*, cu gândul să înlăture lucrările slabe, să aperse limba culturii românească și să încurajeze numai producțiunile scriitorilor de talent. Maiorescu primise educație germană în cultul lui Goethe, avea un gust artistic impecabil și mănua o analiză distructivă, încât criticile lui asupra scriitorilor, asupra ortografiei, asupra direcției culturii de atunci i-au atras vrămășia multora. Împrejurul său s’au format însă câțiva scriitori din cei mai mari, iar unul este cel mai mare. *Nicolae Gane* a fost novelist, *Ioan Creangă*, povestitor de basme și de amintiri scrise cu un talent neajuns³⁾.

În acelaș cerc s’a ivit *Vasile Conta*, mai pe urmă ministru liberal⁴⁾, antisemit înfocat. El a scris câteva opere de filosofie materialistă, sub influența teoriei evoluționiste, care atunci strălucea asupra întregii Europe. Scriitorul însă, care s’a ridicat până la însemnătate universală, a fost *Mihail Eminescu*, născut pe la 1850. După o viață sbuciumată, a venit în cercul dela Iași, unde a ajuns bibliotecar, în timpul ministerului Catargiu, iar în timpul guvernului Brătianu era redactor al *Jurnalului conservator* „*Timpul*”. Adâncit în filosofia idealistă și isbit de nimicnicia existenței, poetul a găsit accente cum nu se găsesc nici în alte literaturi, iar frumusețea unor versuri ale lui suportă comparațiunea cu a poetilor Greci.

Și în sine împăcată stăpânea eterna pace.

Dar deodată un punct se mișcă... cel întâiu și singur

Etată-l

Cum din haos face mumă, eară el devine tatăl.

De atunci și până astăzi, colonii de lumi pierdute,

Vin din sure văi de chaos pe cărări necunoscute,

Și în roiuri luminoase, izvorând din infinit,

Sunt atrase în viață de un dor nemărginit.

Și sfârșitul :

Ca și frunzele de toamnă toate stelele au perit.

Timpul mort s’ntinde trupul și devine veșnicie,

Căci nimic nu se întâmplă în întinderea pustie.

¹⁾ Academia română înființată sub locotenență (1866) ca *societate literară* s’a numit (1867) Academia română cu trei secțiuni, istorică, filologică și științifică.

²⁾ O publicație model de izvoare a publicat Ardeleanul *Papiu Ilarian* „Tezaur de monumente istorice”.

³⁾ Înființată la 1859, cea din București la 1864.

⁴⁾ A mai publicat basme populare cu mult talent *Petre Ispirescu*.

Și în noaptea neființei totul cade, totul tăce,

Căci în sine împăcată reîncepe-eterna pace.

Un prieten al lui Eminescu, *Ion Luca Carageale*, este cel mai mare autor dramatic al nostru. A scris puțin, însă cu o corecțiune de stil, cu o pătrundere crudă, încât este un adevărat anatomist al nefericiților, cari au căzut sub condeiul lui.

Tânăr de tot, a murit poetul de origine dobrogeană *P. Cerna*, tocmai când termina studiile în Germania. În el se revela o gândire originală. În proză, Târgovistea lui Alexandrescu a dat pe *Ion Brătescu-Voinești*, fin, dulos, sensibil la suferințele tuturor și ca orice mare artist înțeles de toți. Și primii săi pași au fost îndreptați de Maiorescu. Un critic de mare știință și dialectică, originar din Rusia, a fost *Constantin Dobrogeanu-Gherea*. El însă nu scrie o limbă perfectă.

Mihail Sadoveanu este un poet epic puternic, care scrie însă romane. Descrierea naturii, câmpia, balta, vânătoarea de păsări, rătăcirile pe noapte viscoloasă se pot pune alături cu ale marelui Tolstoi.

Alți doi scriitori, influențați de curentul junimii, la începuturile lor, au fost *Alexandru Vlăhuță*, poet adânc liric, și *Barbu Delavrancea*. Acesta a scris romane mult admirate, însă era mai mare orator. Cu voce puternică, muzicală, cu o acțiune apropiată emoțiilor, cu cuvinte pline de imagini era adevărat stăpân al ascultătorilor.

În anii din urmă s'a ridicat cel dintâiu romancier român *Liviu Rebreanu*, Ardelean, influențat însă prea mult de naturalismul francez. Tot romancier, puternic și mohorât, se arată *Cezar Petrescu*.

Răpită de o moarte timpurie, *Irena Floru* a lăsat câteva romane de mare simțire și originalitate, cum și o dramă completă și altele începute, din care se revela un mare talent dramatic.

Cu prea multă dialectică, dar cu mult gust literar, profesorul *Mihail Dragomirescu* călăuzește generațiunea tânără de scriitori.

Din celelalte arte, numim în pictură¹⁾ pe *Teodor Aman*, mult timp directorul școlii noastre de belle-arte, care a lăsat o operă bogată, fără mare originalitate românească. Pictor de mare talent a fost *Andreescu*, mort tânăr.

Tineri sunt de diferite școli, dar numim pe *Ștefan Popescu*, *Verona*, *Luchian*.

Nicolae Grigorescu este însă pictorul câmpiei și al dealurilor, al satelor, al copiilor cu oile, al târgurilor, al carelor cu boi, al doro-banțului, al săteanului care merge a lene în arșita verei. A prins întreaga viață originală a noastră în opera sa eternă.

În muzică s'a ridicat la o mare putere de execuțiune și de compoziție originală artistul *Enescu*.

Istoria limbii române de *Ovidiu Densusșeanu*, profesor universitar este o operă clasică. *Ștefiu Pușcariu*, însărcinat de Academie cu alcătuirea marelui ei dicționar, a adunat împrejurul său, la Cluj, un cerc de filologi activi, cari (T. Capidan) cu multă pătrundere studiază limba noastră.

ISTORIE. Progres însemnat s'a făcut, cum era de așteptat, în istoria națională.

Alexandru Xenopol a scris o istorie completă a Românilor și opere de filosofie istorică, foarte bine apreciate în străinătate.

Grigore Tocilescu și-a câștigat merite în studiul inscripțiilor romane dela noi, în îmbogățirea muzeului național.

Dimitrie Onciul, cunosător al istoriei vechi a Românilor a într-

¹⁾ În arhitectura *Mincu* este creatorul stilului național.

dus metodă în cercetările istorice la universități și a creiat o școală de cercetători tineri, dintre cari numim pe *Constantin Giurescu*, răpit științei de o moarte timpurie.

Ioan Bogdan, cel dintâiu profesor la noi de limbi slavice, a deschis cercetărilor o cale nouă prin publicarea de documente, prin studii metodice, prin talent de scriitor clar și sobru.

Nicolae Iorga este nu numai renovatorul întregii istorii naționale, ci orator și luptător extraordinar pe toate tărâmurile, adevărat *apostol al neamului*.

Mai tânăr, de o mare activitate în studiul arheologiei, mort (1927) fără vreme, era *Vasile Pârvan*.

ȘTIINTE. Se citează în știința amuseană cercetările bacteriologului *Victor Babeș* și lucrarea asupra celulei nervoase a d-rului *Gheorghe Marinescu*. În Botanică am avut pe *Dumitru Brânză*, întemeietorul grădinii botanice.

FERDINAND I-IU

RĂȘBOIUL PENTRU UNITATEA NEAMULUI.

A doua zi după moartea regelui Carol, la 11 octombrie 1914 se urcă pe tron Ferdinand I-iu, nepotul regelui Carol. Născut la 24 august 1865, a crescut cu mare iubire de țară, și de limba românească, sub conducerea profesorului *V. Păun* iubire în care a crescut și pe augustii săi fii și fiice, regele *Carol*, *Elisaveta*, regină a Greciei, *Maria* actuala regină a Serbiei, principele *Nicolae* și principesa *Ileana*. Altă odraslă regală, principele *Mircea*, a fost răpit din viață în toamna anului 1916, când zile de mari dureri sbuciumau țara și augusta familie.

În ziua urcării pe tron, Regele Ferdinand a făcut declarațiunea solemnă „voi domni ca bun Român“ care în acele zile groaznice, însemnau că regele nostru va sacrifica sentimentele sale de familie, pentru salvarea și mărirea neamului românesc. Acestui sacrificiu, mai mare decât al tutuilor, se datorește creiarea României Mari. Românii de pretutindeni vor rămâne veșnic recunoscători marilor lor regi Ferdinand și Maria.

NEUTRALITATEA. Zilele erau însă mai grele decât oricând în istoria noastră, căci rășboiul pornit de Germania contra Rusiei și a Franței târîse în el pe Anglia, pe Turcia, mai târziu întreaga Europă și Asia. Se simțea că la sfârșitul rășboiului se va creia altă soartă popoarelor și că generațiunea noastră, sau va avea norocul să izbândească „visul neîmplinit“ sau va fi martora prăbușirii noastre sub cele două colosuri, Slavismul și Germanismul. În lupta dintre aceste două forțe cosmice, Românii aleseră dela început atitudinea exspectativă, nu din cauză că alegerea lor nu

eră făcută, ci ca să aștepte momentul potrivit pentru intrarea în acțiune. Guvernul țării a fost în tot timpul grozavelor și marilor evenimente în mâinile fiului mai mare al lui Ion Brătianu, Ion I. Brătianu, care se dovedi demn de tatăl său. Încă din septembrie 1914 el încheiase o convenție secretă cu Rusia, prin care România își rezervă dreptul de a interveni în luptă, când va socoti momentul potrivit. Regele Carol a aprobat această convențiune, cu toate că ea contraria toate preferințele sale, atât de mult era el omul

Regele Ferdinand I

dațoriei! Ca să mergem contra Franței și alături cu Ungurii, asupritori de națiuni, eră imposibil. Ne socotisem aliați cu Germanii și cu Austriacii, într'o politică defensivă contra Rusiei, dar contra unei cooperări cu Ungurii se revoltă conștiința celor mai buni dintre Români. Pe de altă parte, însă, știam cum s'au purtat Rușii cu noi și ne temeam de alte experiențe cu ei.

În așteptarea momentului, s'au dus campanii furioase, pentru ca să ne decidă într'o parte sau în alta. Partizanii alianței cu puterile apusene numiți *antantiști* ¹⁾ conduși de

¹⁾ Deia entente cordiale, numele alianței dintre Anglia deoparte, Franța și Rusia de alta.

Nicolae Filipescu, Tache Ionescu și Barbu Delavrancea, acuzau pe Brătianu de incapacitate, de trădare, pe când partizanii puterilor centrale, în cap cu Petre Carp, ne amenințau cu pericolul rusesc și cereau să mergem alături cu Germanii. Nu numai cu scrieri și cu discursuri luptau partizanii celor două tabere, dar, mai ales germanofiliile, și cu intimidări, cu corupțiuni, cu spionagii peste tot locul, la munte și la Dunăre. Ministrul n'avea nevoie să fie convins, se învelea într'un secret de nepătruns, cu toată disperarea unora, spre nădejdea altora. Niciodată, poate, un bărbat politic n'a îndeplinit mai bine cerința că trebuie să reziste curentelor din popor, ca să le poată cârmui spre binele lui, la vremea priincioasă. În zadar ne solicita Italia, care intra în război în maiu 1915; fără putere hotărâtoare rămase intrarea Bulgariei în toamna aceluiaș an, când Serbia a fost ocupată de Bulgari și de Germani, când, tăindu-ni-se comunicația cu apusul pe singura linie *Salonic-Niș*, rămâneam închiși, ca într'o cetate asediată.

Ambele alianțe căutau să ne atragă prin amenințări, prin promisiuni, Austria era gata să ne dea părți din Bucovina, Ungurii se țineau dârji, promiteau Românilor concesiuni ridicule, dar nici Rușii nu voiau să ne recunoască drepturi în întreaga Bucovină și peste întregul Banat. Astfel a trecut a doua iarnă a războiului, cu înfrângerea Serbiei și cu părăsirea expediției anglo-franceze dela Galipoli. Atacuri teribile, date în primăvara anului 1916 asupra cetății *Verdun* și asupra Italienilor, păreau că vor da victoria Germanilor, deși păreau și ei sfârșiți de puteri. Ministrul nostru tot nu cedă.

DECIZIUNE. Francezii și Rușii ne cerură în august 1916 să intrăm în luptă „acum sau niciodată“. Se calculă căderea cetății Verdun, slăbiau atacurile rusești date în Galitia de generalul *Brussilov*, care atrăsese pe Austriaci din Italia, Românii erau necesari „acum ori niciodată“. În 4 august s'a încheiat un tratat între România de o parte, și între Anglia, Franța, Italia și Rusia, de altă parte, prin care ni se asigurau unirea cu țările românești din Austro-Ungaria și ni se recunoștea dreptul de a lua parte la încheierea păcii alături cu ele.

EFFECTIVUL ARMATEI. Campania a doua din Bulgaria arătase multe lipsuri în organizarea armatei, cari s'au îndeplinit pe cât s'a putut în timpul neutralității. Însă războiul cel mare întrebuinta pentru întâia oară masse de

oameni la cari nici se gândise mai înainte, pe fronturi lungi de sute de kilometri, cu arme cu repetiție, a căror cheltuială de material abia o puteau suporta țările mari industriale. Nici Anglia, nici Franța nu se putea măsura cu Germania, care producea 200 de mii de bombe pe zi. Oricât de bine pregătiți am fi fost noi, tot n'am fi putut egala pe inimicii grozavi cu cari aveam de luptat. Ca și în trecut, Românii nu se uitau nici la numărul inamicilor, nici la mașinile lor, ei se luptau pentru că trebuie, pentru că era o datorie către neam să prmească lupta. Marile suflete al lui Cârlova, al lui Bălcescu, al lui Brătianu au trebuit să tresalte, că sute de mii de Români, înarmați europenește așteptau să moară pentru visul neîndeplinit, când cu un secol înainte tremurau înaintea unei trupe de Turci înarmați. Adevărat, că n'aveam puști pentru toți câți ar fi putut purta arma și că nu erau toate de ultimul model. Adevărat, că deși aveam vreo 1400 de tunuri, nu erau toate cu repetiție și tunurile grele erau înapoiate, ne lipsea însă aproape complet artileria de munte, căci noi nu ne pregătisem de războiu cu Austria. Ne lipsea, iar serviciul aerian în stare să egaleze pe al inamicilor noștri. Când s'a decretat mobilizarea ne trebuiau 20.000 de ofiteri la peste 800.000 de oameni și acești ofiteri n'avuseseră când se pregăti. Adevărat că și Englezii au făcut ofiteri din conducătorii de tramvae, dar acei ofiteri nu s'au format în fața inamicului, ci în spatele armatei franceze.

Armata noastră ar fi mers la succes sigur, numai dacă pe toate fronturile s'ar fi dat atacuri, și în Franța, și în Italia, și la Salonic, unde *Sarrail* trebuia să atace pe Bulgari, și pe frontul lui *Brussilov*. Dacă însă pe celelalte fronturi se potolea acțiunea, atunci Germanii aveau să retragă unități de pe toate fronturile, să cază asupra-ne cu forțe superioare. În acest caz, înfrângerea noastră era sigură, cestiunea era numai dacă armata va fi luată ca o trupă de fricoși. sau se va lupta până la reducerea cu totul a rândurilor ei.

DECLARAREA DE RĂZBOIU. OFENSIVA. În seara de 14/27 august am declarat războiu Austro-Ungariei, pentru crimele săvârșite contra poporului român, care totdeauna a fost credincios împăratului și totdeauna a fost tratat ca rasă inferioară. România a pus întâiu cestiunea desființării Austro-Ungariei.

Pe când în Viena se citea această declarație, ostașii noștri treceau Carpații pe toate pasurile, pe toate potecile și goneau înaintea lor trupele ungurești. Erau trei armate: una în Carpații Moldovei alături de Ruși, alta în munții

Munteniei, a treia în Oltenia. Ele trebuiau să înainteze spre a ocupa pozițiuni pe a treia latură, care cu unghiul cuprins între Carpați formează triunghiul transilvan. Prin această înaintare frontul nostru s'ar fi scurtat considerabil, căci pe Carpați și pe Dunăre până la Turtucaia era de 1200 km., mai lung ca cel rusesc dela *Riga* la *Dorna*. Armata întâia, comandată de generalul *Presan*, a înaintat aproape cât trebuia, iar dela o vreme mai domol, căci Rușii la dreapta nu se miscau, iar Austriacii din Bucovina ar fi putut să-i cază în spate. Armata a doua, repede a ocupat Brașovul, a

M. S. Regina Maria.

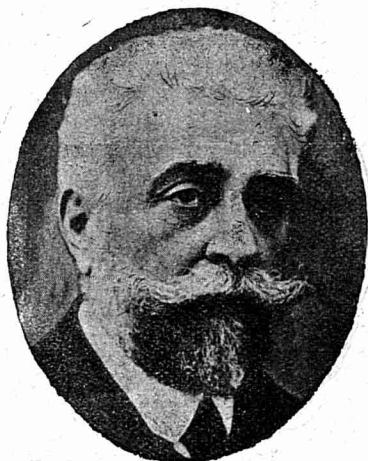
înaintat peste Olt, însă comandantul ei, general Averescu, a fost chemat în Dobrogea, unde suferisem o înfrângere. Armata a treia a înaintat până la *Selimbăr*, lângă *Sibiu*, dar s'a izbit acolo de Germani, cari săriseră în ajutorul Austro-Ungariei. Împăratul Wilhelm, când a auzit de intrarea noastră în război, a avut viziunea înfrângerii. Palid și tremurând a zis: „totul e pierdut; as face mai bine dacă as abdică“. A numit șef al statului major pe *Hindenburg* și pe *Ludendorff*, iar pe cei doi generali mai buni *Falkenhayn* și *Mackensen* îi trimise contra noastră, cel dinâiu în Transilvania, cel d'al doilea în Dobrogea. Armate de pe celelalte

fronturi fură trimise contra noastră, în cât lupta cu România ajunse teatrul principal al războiului. Au venit la noi la 40 de divizii contra celor 20 românești. Cetatea Verdun a scăpat, Francezii în câteva ore au recâștigat ce pierduseră în șase luni.

TURTUCAIA. Față de Bulgaria stam în defensivă, pentru că Rușii ne asigurau că Bulgarii nu vor intra în luptă cu vechii lor liberatori, iar pentru apărarea Dobrogei aveam armată în cetăți și ajutoare rusești. Bulgarii ne-au declarat însă războiu, s'au unit cu Turcii și, după planul lui Mackensen, au atacat mai întâiu Turtucaia. Forțele noastre erau superioare, dar împărțite la Turtucaia, la Silistra, la Dobrici, pe când inimicul dispunea de forțe superioare în momentul atacului. Aci s'a văzut întâia oară superioritatea inimicului în artilerie grea, căreia noi nu puteam să-i opunem decât tunurile vechi ridicate dela cetatea București. Măcinați de o artilerie groaznică, neajutați la vreme din Silistra (general Basarabescu) soldații noștri cari făceau atunci cunoștința războiului, rezistară cu energie inimicului, dar la sfârșit părăsiți de comandantul lor (general Teodorescu) căutară scăpare în fugă peste Dunăre, sau în predare. Astfel, după cinci zile de luptă, în 24 august s'a predat cetatea cu 25.000 de oameni și cu 100 de tunuri. Cum s'au luptat însă ostașii? Mărturisesc morții și răniții regimentului nostru 79, care a lăsat 46 de ofiteri și 3000 de soldați morți și răniți. Mărturisesc cei 8000 de morți și răniți ai inimicului. Generalul Averescu, chemat depe frontul Ardealului, organizează rezistența în Dobrogea, apoi în zilele de 3—8 septembrie primește atacul pe linia Rasova-Cobadin-Tuzla, unde inimicul a fost învins. Numai înaintea unei divizii s'au găsit 5000 de puști ale dușmanilor. Cu câteva zile mai înainte, un *prinț de Hessa* căzuse de armă românească. Și pierderile noastre erau mari: regimentul din Buzău rămăsese jumătate.

Pe când inimicul sta ametit, încercăm o expediție ofensivă, trecând Dunărea la Flămânda, cu general Averescu. Trecerea a izbutit în mod excelent și dacă expedițiunea în Ardeal nu s'ar fi întors în contra noastră, inimicul din Dobrogea ar fi fost închis. A trebuit însă să retragem armata, spre a apăra țara de invaziunea din nord. A trebuit să ne retragem cu totul din Dobrogea, lăsând-o în apărarea Rușilor, cari o jefuiau deopotrivă cu inimizii. Am pierdut astfel Constanța, am încercat să distrugem podul dela Cernavodă, după ce convoiuri de fugari români și-au părăsit casele lor din Dobrogea.

LUPTELE DELA BRAȘOV ȘI DELA ȘIBIU. Pe când armata dela Sibiu încerca să înainteze, Falkenhayn căuta să-i taie comunicația cu țara. Aduse dela Verdun un corp alpin de Bavarezi, exercitați să urce Alpii și-i îndreptă pe ste munți înalți de 2000 metri la trecătoarea Oltului, în spațele nostru. Marele strateg credea că ține armata română în mână: în front o izbia cu armata mare și tare, în spate îi închidea retragerea pe valea strâmtă de nu lasă pe alocuri de decât drumul. Însă victoria germană nu fu completă, nici ușoară. Alpinii n'au putut ține trecerea. Aruncați cu baioneta din pozițiile lor, ne-au cauzat pierceri de oameni, de provizii și de materiale, dar n'au luat armata română. La Sibiu a fost gata să sufere o catastrofă, dacă armata noastră din dreapta ar fi venit în ajutor. Falkenhayn este silit să mărturisească, cum că *Românii se bat cu vitejie*. Numărul prizonierilor era numai 3000 cu 13 tunuri.

Ioan I. C. Brătianu.

Nu mai puțin eroice au fost luptele pentru Brașov și în pasul Predeal. Pregătite cu atacuri laterale, speranța de a prinde armata română nu izbuteste. Aceasta învinge (Porumbacu) sau se retrage, cauzând inamicului pierderi mari la fiecare pas. Comandantul anunța că a desființat armatele noastre, că se pregătește să treacă munții, nu cita însă decât 1175 de prizonieri și 25 de tunuri.

APARAREA MUNTILOR. Avea să se mai scurgă vreme până ce Germanii să treacă munții. „Munții, zicea regele într'un ordin către ostași să fie zidul nebiruit unde va-

lurile de oțel ale vrăjmașului să se sfărme“. Întrarea cea mai folositoare inamicului era cea dela *Trotuș*, vechiul Ghimes și Oituz. Dacă izbutea pe acolo, Muntenia toată era tăiată, se da mâna cu Mackensen în Dobrogea. Se încercă această trecere, dar apararea era încredințată generalului *Eremia Grigorescu*, care nu numai rezistă, ci și aruncă pe inamic înapoi, luându-i prizonieri și mitraliere. Divizia 15 s'a numit *divizia de fier* și a luat mândra deviză: *Pe aici nu se trece*.

Odată cu retragerea dela Brașov, inamicul credea că va trece munții. A început o bombardare teribilă a Predealului, a ocupat *Azuga*, după lupte grozave, despre care comunica „trupele române apară cu îndârjire intrările țării lor“. Se apropia sfârșitul lui noemvrie și *Sinaia* era a noastră.

La Câmpulung, la Olt, ne-au surprins un moment, dar îndata au fost respinși, lăsând prizonieri, tunuri, mitraliere. În aceste lupte a murit, lovit de tun, generalul erou *Praporgescu*, iar de partea Germanilor un nepot al regelui Bavariei.

LUPTELE PE JIU. Convins că trecerea pe o cale mai scurtă e imposibilă, Falkenhayn încercă să pătrundă pela Jiu, nu pe trecătoarea principală, ci pe poteci și pe văi. Mai întâiu, cu o armată mai mică ne surprinde la 25 octomvrie: Germanii se apropiau de Târgu-Jiu.

S'au luat însă măsuri repezi, entuziasmul public era atât de mare, încât bărbați, femei, elevi cercetași au sărit asupra unei trupe și au luat-o prizonieră. În capul tuțurilor era *Ecaterina Teodorescu*, care a făcut în urmă campania și a murit ca o eroină, „eroina dela Jiu“. Măsurile contra Germanilor au avut acolo cel mai mare succes. *Pătrășcoiu*, sublocotenent, capturează artileria dușmană, două baterii, iar în zilele următoare Germanii, cari au izbutit să fugă și-au omorât caii, și-au distrus tunurile, afară de 42, cari ne-au rămas nouă cu 1600 de prizonieri.

Totuș, Falkenhayn pe la Jiu hotărî să spargă frontul cu șapte divizii. Izbuti să întoarcă pozițiile noastre, izbuti să bată două divizii ale noastre, cari însă au rezistat fără frică. Au fost batalioane cari au lăsat trei sferturi de morți și de răniți. Dar acum țara era deschisă.

RETRAGEREA SPRE OLT ȘI ARGES. Cavaleria germană a ocupat Craiova și a înaintat spre Olt, pe când armatele noastre se coborau din munte, ca să nu li se taie comunicația cu țara. La Olt nu s'au putut organiza rezistență, retragerea s'a hotărît pe Argeș, mai ales că Mac-

kensen izbutise să înşele paza armatei noastre şi frecuse Dunărea.

ZIMNICEA. Inimicul aruncase podul la Zimnicea şi înainta spre Roşiori, ca să cază în spatele armatelor noastre, câte mai rămăseseră. Altă parte înainta spre Giurgiu.

LUPTA DELA ARGES. Comandanţii noştri (Presan) au hotărât să dea lupta decisivă cu inamicii, înainte de a se întâlni. Au îndreptat un atac contra armatei care venea despre Dunăre, cu mare vigoare şi succes. Au luat mii de prizonieri, multe tunuri, din nenorocire planul atacului a căzut în mâinile lui Falkenhayn, care aflând starea periculoasă a armatei dela Dunăre a atacat în spatele nostru, tocmai când generalul de cavalerie se retrăgea. Atacaţi în spate, multe unităţi ale noastre se descompun, se retrag în dezordine şi victoria cea mare, care era să fie a doua victorie dela Călugăreni, scapă din mâinile noastre¹⁾.

Retragerea trebuî continuată până la întăririle Siretului, după o luptă susţinută la Râmnic cu ajutorul Ruşilor.

După spargerea frontului la Jiu, rămăsese închisă de inimici o divizie la Cerna. Această divizie s'a retras fără să mai ajungă pe celelalte, luptând neconţinut cu inimicul. Când a ajuns la Olt, fu copleşită de numărul duşmanilor şi nevoită să se predea. Rămăseseră mai puţini de 5000.

OCUPAŢIA INIMICA. La 6 decembrie, pe o zi ploioasă şi tristă, au intrat inimicii în Bucureşti. Plouaţi, trişti, mormăind un cântec neînţeles, neurmaţi de nimeni, o companie de pedestraşi a trecut spre şosea, unde s'au repezit asupra unei căruţe cu sticle de oţet, crezând că sunt cu vin.

În zilele şi lunile următoare ne-au confiscat alimentele, lemnele, petrolul. Apoi cu organizaţie de fier au fixat porţia de hrană, cerând tot ce prisosea, la ţară ca şi la oraş. Luau păsări, ouă, fasole, mazăre şi vagoane întregi cu cutii de lemn pline de alimente se trimeteau zilnic în Germania.

Mari au fost suferinţele celor rămaşi sub ocupaţiune, căci înainte de retragere se distruseseră produse, mori, sondele şi rezervoriile de petrol. Am petrecut atunci o iarnă neagră. Mari au fost suferinţele celor retraşi în Moldova, căci pe lângă armate s'a refugiat acolo multă populaţie civilă şi au izbucnit boale grele. În acele zile de mare încercare, Majestăţile Lor, Regele şi Regina, cu Principii şi cu Principesele au fost adevărată providenţă a poporului. Au mers în spitale, au îngrijit de răniţi, au adus spe-

¹⁾ În luptele acestea a pierit un prinţ de Reuss îngropat la Alexandria.

ranța în inimile sdrobite. Și mai dureroase decât privațiunile, decât gerul unei ierni cu zăpadă ne mai pomenită, erau suferințele morale de a trăi supuși inamicilor trufași, de a aștepta în fiecare zi vestea ușurătoare care nu sosea.

NOUA ARMATA. Din resturile armatelor, din tineri noi, instruiți de ofiteri francezi, între cari generalul *Berthelot* și-a atras recunoștința Românilor, s'a organizat o armată nouă, la adăpostul întăririlor depe Siret. Atacurile germane nu reușiseră la Trotuș, deși reușiseră să ia Focșanii și Brăila. Se spărseseră și la întăririle depe Siret.

În vara viitoare, armata cea nouă nu numai că se simtea în stare să apere Siretul, dar să și atace. Generalul Averescu atacă și aruncă pe inamic la *Mărăști*, nu poate însă profita de victorie, pentrucă Rușii părăsesc pozițiile lor. ne mai voind să lupte. Cu mare greutate s'au păstrat pozițiile.

În august, în fine, Mackensen se decide să spargă frontul pe Siret, la *Mărășești*. Cu artileria grea, cu 11 diviziuni, toate efortările germane s'au sfârșit de vitejia Românilor, comandați de eroul Eremia Grigorescu. Mormane de cadavre au oprit avântul Germanilor, cari de atunci n'au mai făcut încercări serioase contra noastră. *Mărășești* merită să stea alături de Vaslui și de Călugăreni.

PACEA DIN 1918. Rușii, dezorganizați prin revoluțiune, au încheiat pace cu Germanii. Această părăsire ne-a făcut să primim și noi pace. Un guvern sub influență germană, condus de Alexandru Marghiloman, a primit pacea germană, prin care ni se lua Dobrogea, o fâșie în lungul munților de o adâncime de 10—15 kilometri, și ni se impuneau condiții economice de curată servitudine.

FERDINAND CEL MARE.

**TRIUMFUL. MAREA UNIRE. REFORMELE INTERNE. INCORONAREA DELA ALBA-IULIA. INSEMNĂTATEA
REGELUI FERDINAND. CAROL al II-lea.**

În mijlocul celor mai dureroase întrângeri, regele nostru n'a șovăit, n'a regretat nimic. Intrarea în războiu fusese pentru dânsul datorie sfântă. Ca soldatul spartan, care nu se întreba, câți inamici are în față, ci știa că trebuie să învingă sau să moară, ca acel cavaler Ioan Corvin, care zicea, „semel moritur“ regele nostru zicea în mijlocul războiului: „războiul nostru este un războiu sfânt. A nu-l fi

declarat ar fi fost o îndoită trădare: față de înaintașii noștri și față de șirul generațiilor cari vor să vie”.

Credința regelui a făcut minunea, a făcut din El marele realizator.

VICTORIA. Marți noștri aliați, cu cari se unise și America, au biruit pe Germani. Meritul cel mare în această biruință îl are bătrânul ministru *Georges Clémenceau* și generalul *Foch*. Mai întâiu au fost scoși din luptă Bulgarii și Turcii, cari au depus armele, apoi și Germanii au cerut un armistițu, pe care Foch l-a impus în condiții teribile (11 noemvrie 1918). Cu câteva zile mai înainte, noi declarasem din nou războiu, încât armistițiul și pacea ne găseau în stare de beligeranți. Guvernul Marghiloman căzuse.

TRIUMFUL. La 1 decemvrie, armata a intrat în capitală în cap cu Majestățile Lor Regele și Regina, iar alături generalul Berthelot. În lacrimi de bucurie a primit poporul armata cu coifuri de oțel, cu drapele, adevărată pădure, sdrențuite de gloante.

În aceeași zi Ardelenii de toate națiunile au recunoscut ca rege al lor pe Regele României, într'o mare întrunire la Alba-Iulia, încât toată Dacia veche se unea sub acelaș rege. În adevăr, la 28 noemvrie Bucovina declarase că se unește cu regatul, iar la 9 aprilie Basarabia, Republica Moldovenească, înființată conform cu ideile revoluțiunii rusești, votase unirea ei cu regatul român.

MAREA UNIRE. Această unire este izbândirea visului neîmplinit al poporului, termenul desvoltării întregii noastre istorii. Cu marea unire începe altă epocă în istoria noastră.

Pacea încheiată la Versailles a știrbit teritoriul românesc. Nu ni s'a dat tot Banatul, conform convențiunii încheiate de guvernul nostru, înainte de a intra în războiu, ci o parte din el, *Torontalul* s'a dat Iugoslaviei. S'a argumentat că Belgradul prea este fără apărare contra puterii depe celălalt țărm al Dunării. că în Torontal locuiesc Sârbi în majoritate, deși acei Sârbi sunt coloniști aduși de împărații austriaci. Primul nostru ministru, Brătianu, a susținut că Banatul prin trecutul lui este țara românească, apoi că Torontalul formează cu partea recunoscută României o unitate geografică și economică, n'a voit să cedeze, s'a retras dela conferința păcii, însă sub amenințarea puterilor mari a trebuit să primim tratatul.

LUPTA CU UNGURII. INTRAREA ÎN BUDAPESTA. Ungurii au făcut în țara lor o revoluțiune în sens bolșevic, crezând că prin ea vor ține legate popoarele su-

puse lor. Un evreu, *Bela Kun*, a ajuns tiranul Ungariei, ilagelul claselor superioare și al burghezimei bogate. Cu armată numeroasă și superior muniționată ne-a declarat războiu și a năvălit în regiunea pe care ne-o recunoșteau puterile mari (1919).

Românii însă au aruncat pe Unguri peste Tisa, au făcut prizonieri corpuri de armată și după lupte mari au intrat în Budapesta. Purtarea armatei noastre a fost exemplară. Regimul teroarei ungurești a fost desființat, ordinea s'a restabilit și un guvern național a luat conducerea Ungariei. Prin această expedițiune, Românii au făcut mare serviciu statelor din Europa Centrală, cari ar fi căzut victime revoluției bolșevice.

MARILE REFORME. Intre reformele interne, ce au însoțit unirea cea mare, va face epocă împroprietărirea țăranilor și reducerea proprietăților mari. S'au împărțit domeniile mari celor cari le lucrau. Această reformă este una din cele mai mari în istorie. S'a dat pământ muncitorului agricol, fie Român, fie Ungur, sau Sas. S'a hotărât despăgubirea proprietarului la o sumă care a ajuns neînsemnată din cauza scăderii hârtiei moneta, încât prețul unei recolte anuale valorează mai mult ca întreaga plată a pământului. Pe dealtă parte, ridicarea prețului la produsele agricole a crescut atât de mult valoarea pământului rămas, încât proprietarii de azi câștigă dela ceeace le-a rămas tot atât cât câștigau de pe moși întinse. Din nenorocire, toți anii agricoli au fost răi și aurul, care altădată curgea în țară, azi vine puțin, încât prosperitatea de altă dată pare ca o poveste.

Considerabilă reformă este introducerea votului universal, prin care s'a chemat la viața politică locuitorul cel mai modest din valea izolată, ca și lucrătorul din atelierul depărtat. Regimul democratic trebuie să fie însă cel mai virtuos, cel mai luminat, căci dacă votul filosofului este egal cu votul servitorului, acesta trebuie să cunoască cel puțin elementele vieții politice, interesele mari naționale, fără de cari statul ar pieri și odată cu el ar pieri și individul.

Odată cu introducerea votului universal, s'a realizat altă reformă considerabilă, acordarea de drepturi complete Evreilor, cari astfel sunt chemați să contribuie alături cu poporul cel mai numeros și cel mai vechiu din aceste țări, spre a formă un stat de ordine, de libertate și de progres.

Cestiunea culturii a preocupat mult guvernele noastre, căci în țările alipite diferitele regiuni străine persecutaseră pe Români și căutaseră să-i țină în ignoranță. În Basarabia numărul știutorilor de carte români nu era decât 7% pentru bărbați și de 1% pentru femei, iar în Transilvania și Bucovina numărul școalelor secundare românești era neînsemnat. S'a adus o lege a învățământului primar, care a fost lăudată chiar de străini pentru ideile ei largi și sănătoase. După ideile cele mai înaintate ale timpului, o altă lege organizează învățământul secundar. S'au construit localuri de școale primare în sate și în orașe, s'au înființat o mulțime de școale normale, cum și licee și gimnazii în toate orașele, târgurile, chiar în satele mai mari, atât pentru băieți cât și pentru fete. Sprijinul Statului a fost unit în această activitate cu colaborarea particularilor și formează unul din cele mai înălțătoare aspecte ale prezentului. Meritul cel mare în această mișcare se datorește ministrului Constantin Angelescu.

Opera legiuitoare s'a desăvârșit prin votarea noii constituțiuni, prin regularea datoriilor externe, prin reforme financiare, cari au asigurat veniturile și cheltuelile statului, prin grija pentru armată, care rămâne scutul României mari.

LIGA NAȚIUNILOR. ALIANȚE REGIONALE. Dezastrul marelui războiu a inspirat pe mulți diplomați și filantropi să facă o propagandă activă, în favoarea înfrățirii universale. Prin pacea dela Versailles s'a întemeiat liga păcii, o societate a națiunilor cu scop de a sustine justiția între state și popoare, de a respecta tratatele, de a rezolvi certele pe cale pașnică. Sediul societății este la Geneva și 54 de state fac parte din ea. Însă, pacea lumii nu este asigurată prin societatea națiunilor, căci această instituțiune nu dispune de o forță, ca să execute măsurile ce le crede juste. Apoi, nu fac parte din ligă două mari puteri, Rusia și Statele-Unite. Din această cauză s'au încheiat alianțe regionale, ca să se prevină războiul într-o regiune anumită. Țara noastră a încheiat cu Polonia o alianță defensivă, ca să se ajute reciproc în cazul unui atac din partea Rusiei. Pe de altă parte, o alianță întreită între România, Cehoslovacia și Iugoslavia țintește să păstreze starea actuală contra încercărilor de restabilire a Austro-Ungariei. Această alianță numită „Mica Înțelegere“ a obținut succese însemnate, grație unirii dintre puterile ce o compun și a

zădărnici încercările făcute pentru restabilirea Habsburgilor în Ungaria.

O alianță și mai puternică ne leagă de Franța, căreia în mare parte datorim unirea și mărirea statului nostru. Nu numai prin sprijin diplomatic, dar prin sângele fiilor ei, căzuți pe câmpul nostru, națiunea generoasă dela Marea Apusului are drept la recunoștința generațiilor României de azi și din viitor.

EVENIMENTE ÎN FAMILIA REGALĂ. Toată această epocă de lupte, de suferințe, de triumf găsește ecou corespunzător în evenimentele familiei noastre regale.

În momentele înfrângerii când soarta ne părăsea, ea a dat o lovitură și auguștilor noștri suverani. Principele Mircea, cea din urmă odraslă regală, s'a stins din viață și îndurerații părinți au lăsat mormântul lui abia acoperit, ca să continue rezistența din Moldova.

Când sosi însă epoca triumfului, urmă căsătoria principelui Carol cu principesa Elena din casa regală a Greciei, apoi căsătoria principesei Elisabeta cu principele George al Greciei și căsătoria principesei Maria cu regele Alexandru al Iugoslaviei.

INCORONAREA. Actul cel mai solemn din viața Românilor s'a săvârșit în 15 Octombrie 1922. Marii regi, Ferdinand și Maria s'au încoronat ca regi ai tuturilor Românilor în Alba-Iulia, capitala lui Mihai Viteazu. La acest mare act au asistat prinți și reprezentanți ai marilor state, a reprezentat Franța mareșalul Foch, învingătorul din marele războiu. Serbările încoronării s'au continuat în București mai multe zile, în entuziasmul întregului popor.

GREUTĂȚI ȘI SUFERINTE. Reformele interne au adus idei și au răscolit interese multe. Prin influențe străine s'au urzit mișcări mici în Basarabia, intrigi în Transilvania, s'a exploatat criza economică ce a urmat după războiu.

În adevăr, țara rămăsese secată de proviziuni alimentare, de vite, de toate produsele industriale. A trebuit să obținem pe credit mașini, tot materialul de căi ferate (Germanii nu ne-au lăsat decât câteva zeci de locomotive) țesături, a trebuit să aducem din America grâu, altfel eram expuși să murim de foame. Aceste cumpărări au fost contractate imediat după finele războiului, când valoarea leului era de 50 centime aur, cu speranța că leul va crește, el însă a scăzut până aproape de 2 centime și ne-am pome-

nit datori zeci de miliarde. Aceste greutăți există însă în toate statele, scumpetea articolelor de prima necesitate este chiar mai mică la noi.

Guvernul *Maniu* a realizat stabilizarea leului și a regulat în folosul statului procesul cu proprietarii unguri expropriați.

MOARTEA REGELUI FERDINAND. Marele rege, care dominase greutățile războiului, a dominat și pe cele de după război, lăsând însă frânturi din inima Sa. Lovit de o boală nemiloasă, a suportat durerea ca un martir, cu grija statului și în cele mai dureroase chinuri, consiliind, prevăzând, mângâind. În ziua de 20 Iulie 1927, moartea a răpit numai sufletul marelui rege, căci corpul l-l răpise durerea. În moartea Sa, Regele Ferdinand s'a arătat mai mult decât mare, a fost sfânt.

Peste patru luni (24 noemvrie) L-a urmat în mormânt, fără să sufere de vreo boală grea, marele său ministru *Ion I. C. Brătianu*.

REGELE CAROL al II-lea. După moartea marelui

M. S. Regele Carol al II-lea

rege, timp de aproape trei ani, țara noastră a trecut prin grele încercări.

Însă la 8 iunie 1930, Maiestatea Sa, Regele Carol al II-lea, s'a urcat pe tronul marelui său tată. Cu hotărîre

tare de a îndrepta starea de lucruri, Maiestatea Sa a început o epocă de speranțe strălucite.

INSEMNĂTATEA REGELUI FERDINAND. Primul rege al tuturor Românilor se ridică d'asupra tuturor figurilor din istoria noastră.

El este marele realizator, care a adunat pământurile românești și a terminat epoca lungă a construirii statului nostru, deschizând o epocă nouă. A folosit la această construire încercările neisbutite ale predecesorilor Săi, aspirațiunile Românilor de pretutindeni, sacrificiul luptătorilor cunoscuți și necunoscuți, zelul scriitorilor și educatorilor.

Când vor dispărea particularitățile momentului, într'un viitor îndepărtat, figura lui se va înălța mereu, până va rămâne singură. Reformele, ministrii, prim-ministrii, regii chiar, se vor citi numai în operele de erudiție, pe când în cultura generală se va învăța despre regele mare și nobil, care, consiliat de marele său ministru Ion Brătianu, s'a aruncat în vultoarea marelui războiu, dela începutul secolului XX și după nemăsurate sacrificii a întemeiat România Mare.

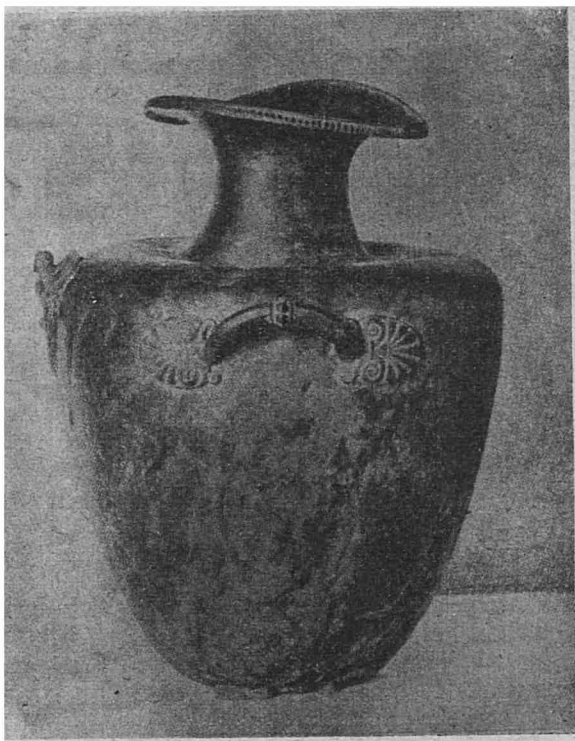
ÎN C H E I E R E

Istoria Românilor este un șir de lunte, de suferințe, de tendințe spre a stabili dreptatea, spre a asigura viața, spre a găsi ordinea. Istoria noastră este mai mult politică, decât culturală, căci toate puterile noastre le-am cheltuit ca să putem trăi. Opera cea mai mare a Românilor e statul lor. În viitor ni se deschid căi noi de progres pe tărâmul artelor, al științelor, al tuturor formelor superioare ale cugetării. Cu respectul nostru pentru alții, vom cere numai ca și alții să respecte desvoltarea națiunii noastre.

DESPRE GEȚI

Invățăatul Vasile Pârvan a publicat (1926) o mare lucrare asupra trecutului țărilor noastre, din a doua jumătate a mileniului al doilea, pânăla cucerirea romană.

Această operă monumentală „Getica, o protoistorie a

Hidria din Bene.

Daciei” scrisă cu multă critică, după numeroase săpături și cercetări arheologice întreprinse de autor și de elevii săi, completată cu studiile de specialitate ale celor mai cunoscuți învățați, dintre cari mulți sunt Unguri, prezintă subiectul cu mai multă bogăție și originalitate decât în-

cercarea lui *Grigore Tocilescu, Dacia înainte de Romani* (1880) care fusese scrisă pentru un premiu instituit de *Alexandru Odobescu*.

Pârvan studiază tot ce s'a găsit în pământul nostru, bucată cu bucată: vase de bronz, statuete, unelte de bucătărie, podoabe de corp, arme, cioburi de ceramică, unelte de agricultură, ruini de cetăți, așezări de sate, osămințe umane, grăunțe carbonizate. Compară aceste resturi cu si-

Pieptenele de bronz găsit la București.

milarele lor din alte țări și stabilește influențe culturale, indică relațiuni pacifice sau războinice și însemnează căile pe cari în acele vremi îndepărtate se schimbau produsele timpului, căci omul nu este numai *animal ferox*, ci și *artifex, lucri avidum*.

Interpretează textele antice și propune teorii despre succesiunea popoarelor, caracterizări cari pot fi uneori cam accentuate, dar cari trebuie ținute în seamă, etimologii și apropieri ingenioase. Boala și moartea timpurie au pus capăt acestei mari activități și au împiedecat pe marele învă-

țat să perfecționeze lucrarea sa, să-și îndeplinească până la capăt misiunea sa (1927).

INTINDEREA GETILOR. Geții erau neam indoeuropean nu trib al Tracilor, cum spune Erodot, ci frați cu ei ca Armenii și Frigienii. Locuiau în țările noastre de pe la 1400 î. C. și se întindeau spre răsărit până la Nipru, iar spre apus și nord până la Alpi, până la Vistula și Oder, pe unde s'au păstrat nume de localități în limba lor. Așa, în Olbia și la apus de Olbia se citează nume, dintre cari aleg numai

Detaliu la hidria.

Getomusos. Aproape de Vistula, pe drumul chihlibarului în Prusia, se citează localitatea *Setidava*, pe care învățații o apropiaseră de numele dacic *Susidava*. Tot în părțile acelea se citează poporul *Arsietai*, pe care un învățat îl pune alături cu un trib dac *Arsietai*. Cât despre numele de Daci, el denotă acelaș popor getic, cum s'ar zice că după Valahi au urmat Români.

Apoi se găsesc *Cotini* în Cehia și *Cotensi* în Dacia, *Sabocii* și *Costobocii*, *Biessii* și *Bessii*... altele în Panonia, în Moesia superioară, până la Adriatică, în toată peninsula Balcanică, chiar în parte din Asia Mică. Erodot cu drept cu-

vânt a zis că Tracii sunt cel mai numeros popor după Indieni.

CATEVA ETIMOLOGII. Sarmizegetuza, capitala Daciei, găsită și sub forma *Sarmigetusa* ar putea însemna cetatea (*getusa*) lui *Zarmos*, *Sarmos*, întemeietorul, poate chiar zeul *Zalmos*, *Zalmoxis*, pronunțat *Zarmos*.

Amutrion se păstrează în numele râului Motru. *Rabon*, numele Jiului poate că se găsește în numele propriu *Besso-Rabo*, Besarab, Basarab ca *Rabocentus*, *bessicae gentis princeps* (la învățatul Tomaschek).

Bersovia, păstrat în numele Bârsava, ar însemna în limba getică „Mestecănișul”.

Arutela din fața Coziei ar fi legată cu numele indigen al Oltului *Aluta*. Ar fi pentru *Alutela*, diminutivul la fiind frecvent: *Porsula*, *Potula*, *Ginula*.

GETII IN EPOCA BRONZULUI. În epoca a treia a bronzului (1400—1000) viața Getilor se aseamăna cu viața șefilor ahei, viață de seniori feudali, cum ne este descrisă în Iliada și Odisea. Arme și podoabe de bronz la șefi, gust pentru frumos la poporul de jos, gust manifestat în podoabe și în ceramica vremii, sunt dovezile unei epoci de bună stare și de pace relativă. Șefii erau mari agricultori, pământul însă nu se ara cu plug de metal. Nu se găsește nici un plug de bronz, dar seceri atât de multe, încât celebrul *Déchelette* a susținut că secerea este invențiune a Tracilor nordici (Getilor).

Locuințele șefilor erau ridicate pe înălțimi, înconjurată cu valuri de pământ, câteodată cu ziduri de pietre mari așezate unele peste altele fără legătură de var. Aceste castele se confundă deseori cu cele ridicate în epocile următoare, însă cel din *Grădiștea Muncelului* (munții Sebeșului) poate că e și mai vechiu decât din epoca bronzului. Acolo spațele castelului era apărat printr-o prăpastie, iar în față o serie de terase înlesneau pe deoparte coborîrea, pe de altă apărarea, căci alătura scărilor pereții erau prăpăstioși, greu de asaltat. Numai cetatea este de 170×120 m.

La luptă șefii atacau din care de bronz, iar pedestrașii se apărau cu scuturi, cu spede și cu lănci. Își protejau pieptul cu o platoșă, capul cu un coif, picioarele cu pulpare, toate de bronz, pe când pe brațe și pe picioare străluceau brățari, inele și colane.

În religie, clasa de sus se deosebia de popor. Pe când acesta fusese cucerit de credințele aborigenilor cu cultul

Marei Zeițe subpământene, protectoare a creațiunii și a rodirii, aceea credea în zei cerești, soare, disc, barcă, lebedă, pe cari le întrebuințează cu profunziune în podoabele sale.

Armele și obiectele de bronz se obțineau prin schimb cu nordul Italiei veneto-iliric. Vase (vilanoviene) în deosebi căldăruși, de bronz, arme, care de războiu au început să fabrice și Geții.

Produsele stăine intrau pe Sava, pe Drava, coborau pe Dunăre sau urcau pe Mureș, pe Someș, pe Crișuri, ajungeau până în Galiția și în Basarabia.

Geții erau mai pricepuți la lucrarea aurului, se constată podoabe ale lor până la Marea Baltică.

Șefii erau luxoși, mai ales în podoabe de aur. S'au găsit 9 securi de aur, cari poate au servit gardei șefilor ca arme de paradă.

Această bogăție s'a păstrat în tradiția despre luxul Agatirșilor. *În dreptul ei.*

EPOCA NĂVĂLIRILOR. După 1000 începe o mare strămutare de popoare, care a pus capăt epocii aceleia de stabilitate. Așezarea indoeuropenilor în Iran a provocat invaziunea nomazilor irano-turano-mongolici. Călări pe cai mărunți și păroși, înarmați cu arcuri cari nemereau de departe, ei acopereau cu nori de săgeți în vârf cu bronz, pe cei care îndrăzneau să le reziste, sau cu pumnalele de fier răpiau vieța celui căzut la pământ. Geții nu întrebuințau arcuri. Incepea domnia fierului.

Primele unde au fost ale Cimerienilor indo-europeni, urmate pela 700 de undele Sciților.

Veacuri întregi au dus Geții vieță de sărăcie și de decadentă, pe când stăpânii lor, Sciții, duceau vieță de cavaleri și se întindeau nu numai pe câmpiile Munteniei, dar sub numele de Agatirși trăiau pe cursul Mureșului. Agatirșii au fost trib scetic nu tracic, cum declară Erodot. Mormintele cercetate ale Sciților și Agatirșilor nu arată bogății sau lucruri rari, ca mormintele din Rusia sudică. La noi Sciții erau mai slabi și mai puțin numeroși, erau ca niște insule înconjurată de masa getică. De aceea au și dispărut sau prin asimilare, sau prin alungare, în secolul IV. Ceeace Erodot povestește despre luxul și obiectele de aur ale Agatirșilor se resfrânge la epoca mai veche a bronzului, despre care se va fi păstrat amintire în cetățile comerciale pontice.

Printre mormintele scitice provoacă admirațiune mâne-

rul unei săbii (113½ cm. lungă) găsită la *Dobolii de jos* (Trei scaune) apoi altele, ca pieptenele găsite pe strădele Bucureștilor (căzut din vreo căruță care căra pământ) și reprezentând un Scit cum adapă calul, apoi Cazanul dela *Scorțaru* (Brăila).

Între Sciți și între Geți erau deosebiri religioase nu numai în concepția despre zei, dar și în practicile cultului. Pe morți, Sciții îi îngropau, pe când Geții îi ardeau. Aceasta și explică de ce ne-au rămas puține resturi dela Geți, căci s.e. podoabele de chihlibar au ars.

SCHIMBURILE CU GRECII. Indată ce au încetat primele orori, încep sub supremația Sciților, prin secolul VII-a schimburi comerciale cu Grecii, pe când schimbul cu apusul fără să înceteze era mai mic decât în epoca feudalismului getic. De altfel, relațiunile sporadice cu sudul se urmăresc și mai înainte. În Troia VII, se găsesc securi asemănate cu cele dela noi și s'au explicat printr'o expedițiune cimero-getică la Troia. *Hidria* din *Bene* (Slovacia) este cea mai veche la noi și în Europa centrală. Acest vas de conservarea apei n'a venit dela sud, ci dela Pont prin Moldova. Grecii din Olbia fabricau pentru locuitorii dela noi oglinzi de bronz cu motive de animale, brățări, inele cari la început au servit și ca monedă, piepteni, vase de bronz și de argint, lămpi, candelabre, podoabe de sticlă, vase cu vin și untdelemn. Unele din acestea s'au găsit pecetluite. Negustorii greci veneau din cetățile ionice din Asia, din Thasos, din Rodos, din Cnid. Penetrațiunea lor a fost mare, în urma expedițiilor macedonene, chiar în timpul de ridicare al monarhiei getice. Un grec era ministrul lui Burebista.

RELAȚIUNILE CU CELȚII. Istoricii antici pomenesc de Celți la Dunăre în expediția lui Alexandru (335) în realitate se găseau din secolul al V-a (arme și podoabe în Slovacia, în Ardeal) mai pe urmă un mormânt la *Prejmer* (Brașov). Apoi se așează pe Someș, pe Mureș, în Moldova nordică, în Basarabia sudică, în Dobrogea. Întreaga cultură manifestată prin cele două industrii etnografice hotărîtoare, metalurgia și ceramica, devine celtică. S'ar putea prevedea celtizarea Daciei. Însă Geții, precum au izbutit să asimileze pe Sciți, așa au izbutit să absoarbă pe Celți, căci după anul 100 izbutesc să alcătuească o putere formidabilă sub Burebista. Acesta nu numai că a adus la ascultare pe Celții din hotarele Daciei, dar a purtat războaie de exterminare contra celor ce locuiau înafara hotarelor sale.

Celții au venit dela nord din Cehia pe Nistru până la gurile Dunării și la Nipru, apoi din vest pe Dunăre ajung în Grecia și Tracia, trec și se așează în Galatia. *Scordiscii* aveau capitală *Singidumun* (Belgrad). Erau întăriri celtice *Bononia* (Vidin) *Arrubium* (Măcin) *Noviodunum* (Isaccea) iar pe Nistru *Carrodunum*, *Maetonium*...

Celții au învățat pe Geți lucrarea fierului, care pe urmă era atât de mult întrebuințat, încât cantități mari de cuie se foloseau la construcția locuințelor (Crășani, Zimnicea, Mânăstirea). O serie întreagă de cetăți dace să găsească în regiunea minelor de fier din Transilvania (*Sebeș*, *Dealul Zânei* lângă Turda) reflexe ale fortificațiilor din nordul Adriaticei, din Istria, din Carniola.

Tot dela Celți au luat Geții moneta și au început să o fabrice de argint, se pare și de aur.

Legătura cu Celții s'a făcut întâia oară prin Banat, această regiune cu „o orientare spre ținuturile învecinate ilirice”, care încă din perioada a doua a bronzului (1700—1400) fabrica vase și idoli, cari radiau nu numai spre Oltenia, ci până în Slavonia, în Serbia și în Bulgaria, producțiune pusă de *Hoernes* în legătură cu civilizațiunea egeeană și cipriotă. Acea eflorescență a Banatului s'a stins, zic unii, după năvălirea ilirică, dar legăturile de schimb cu apusul n'au încetat pe Sava (urme vilanoviene la *Denta*, *Detta*, *Biserica Albă*, *Băile Herculane*).

Influență celtică se mai vede în construcția castelelor (*Sebeș*, *Turda*, *Odorhei*) pe când palatul dela *Costești* (Hunedoara) cu baza de piatră, cu corp de cărămidă nearsă este o continuare a caselor rustice cu pereții de nule lipite cu lut și așezați pe temelii de piatră neregulată. La *Costești* s'au găsit mai multe nicovale de fier, semn că în curte locuiau fierari pentru trebuințele castelului.

EPOCA DACICĂ. Ține până la cucerirea romană și se caracterizează prin legături de schimb cu apusul, de unde veneau atât de mulți negustori romani, încât Dacia intra în sfera de influență a marelui popor, chiar în timpul lui Burebista. Dacia era pregătită să devie romană prin legăturile ei din epoca bronzului, apoi prin civilizațiunea celtică înrudită cu cea romană.

RELIGIUNEA GETO-DACILOR. Geții țin cu credința lor de popoarele nordice și se deosebesc fundamental de popoarele sudice, chiar de Tracii din Balcani. Aceștia adoră zeitățile htonice, zeitățile rodirii, pe zeul vinului. Ei au

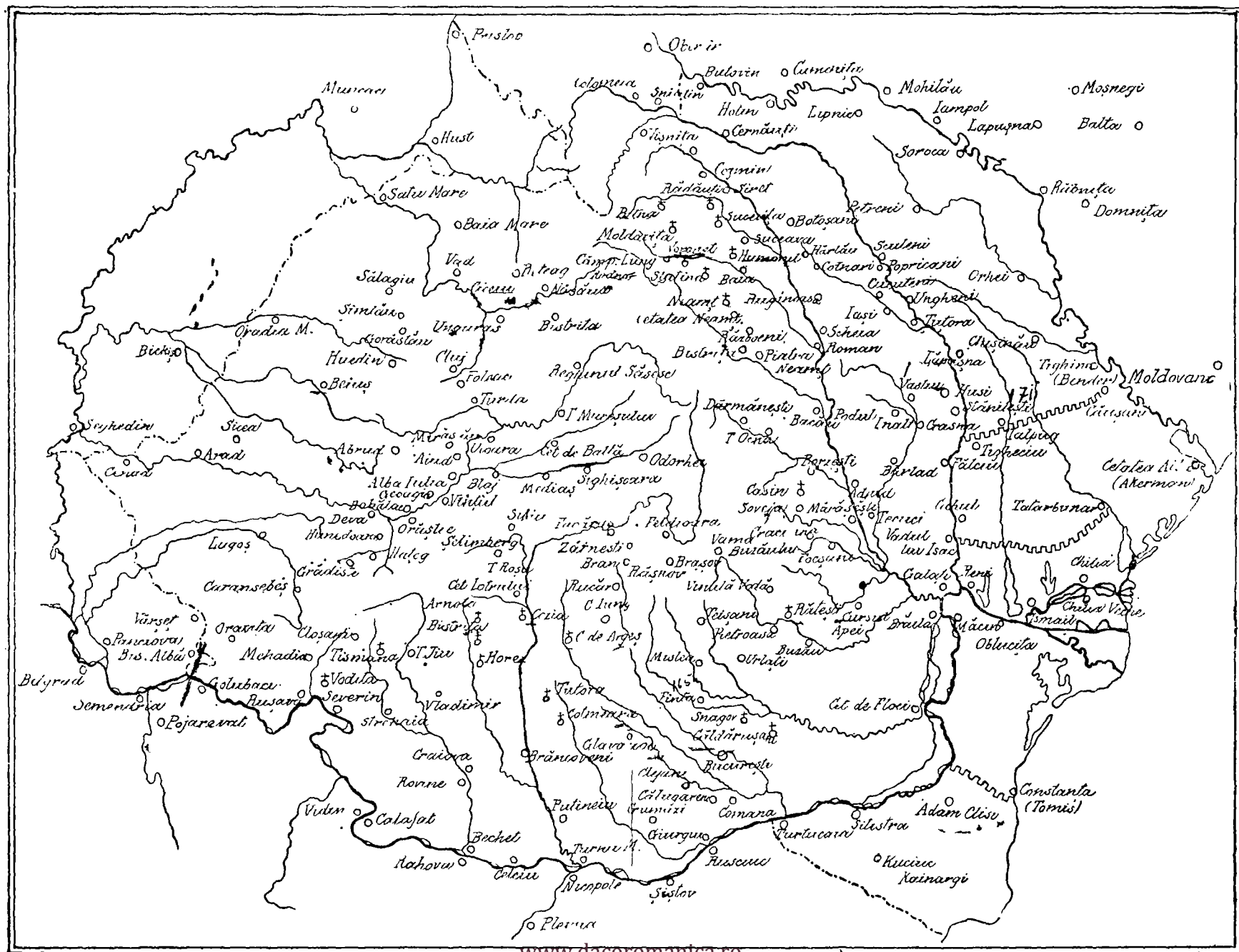
practici orgiastice, pe când Geții apar într'o mulțime de scriitori ca oameni puri, unii se abțin de carne și de vin, trăesc în celibat, devin asceți și nu au gândul decât la nemurirea sufletului. Zeul e în cer, preotul lui suprem trăește în munte sus, pierdut de lume și cercetat numai de rege, ca să-i afle sfatul la caz de primejdie și necazuri. Rar se coboară el în lumea oamenilor, când are a da vreo poruncă pentru curățirea de pacate, sau când are a face vreo prevestire. Cele doua puteri: politica și religioasa, nu se amesteca ci sunt păstrate deosebite.

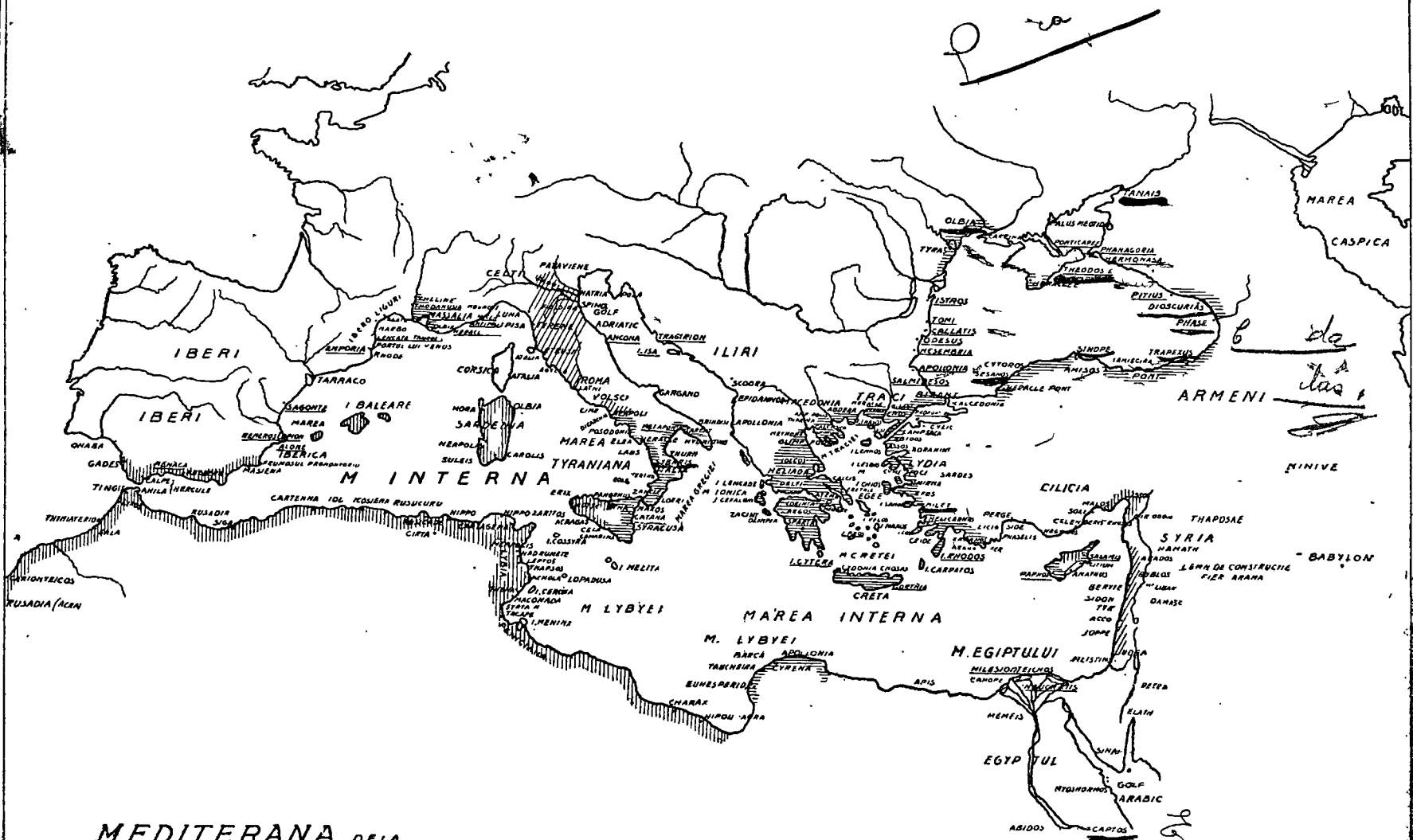
Credem ca aceste pareri sunt idealizări ale unor expresiuni din autorii antici, scrise cu scop de moralizare. Autori declară ca Geții erau bețivi, istorici mari moderni susțin că regele dac era un fel de calif cu putere politică și religioasă, că Dacii celebrau practice orgiastice, învățatul nostru îi declară diletanți. Dar între ei este și Mommsen.

CUPRINSUL

	Pag.
Pentru Ediția I-a	3
Pentru Ediția IV-a	5
1. Numele, numărul și țara Românilor	7
2. Etnografia străveche a Daciei. Sciții, Dacii, Grecii	11
3. Cuceririle Romanilor în peninsula balcanică	17
4. Luptele Romanilor cu Dacii. — Domițian, Traian, Decebal. — Dacia, provincie romană	19
5. Romanitatea la Dunărea de jos	27
6. Persistența elementului roman în Dacia. — Barbarii	34
7. Creștinismul la Dunăre și în Dacia. — Goții. — Hunii	36
8. Gepizii, Avarii și Slavii	41
9. Bulgarii, — Ungurii	45
10. Elementul românesc din nordul și sudul Dunărei	51
11. Năvălirea Tătarilor. — Primele organizații politice românești la nordul Dunării	54
12. Români din Transilvania și politica de catolicizare a re- gilor Angevini	58
13. Intemeierea Țării-Românești. — Dinastia Basarabilor	62
14. Alexandru Basarab. — Intemeierea Moldovei	67
15. Viaicu Vodă. — Primii domni ai Moldovei	72
16. Mircea cel Mare. — Luptele lui	76
17. Alexandru cel Bun.	83
18. Urmașii lui Mircea și ai lui Alexandru. — Ioan Corvin	87
19. Organizarea Țărilor în sec. XV-lea	92
20. Organizarea Țării or. — Români de sub stăpâniri străine	98
21. Căderea Constantinopolei. — Vlad Țepeș. — Urcarea lui Ștefan pe tron	103
22. Epoca lui Ștefan cel Mare. — Luptele lui Ștefan	110
23. Ultimii ani ai lui Ștefan. Luptele cu Polonii. Cultura în tim- pul lui Ștefan. Personalitatea lui	125
24. Urmașii politiciii lui Ștefan cel Mare. — Radu cel Mare. — Bogdan cel orb. — Neagoe Basarab. — Urmașii lor	133
25. Cultura în Muntenia. — Starea Românilor sub Unguri	139
26. Căderea Ungariei sub Turci. — Principatul Transilvanie . Petru Rareș	144
27. Decăderea politică a Țărilor Române după Petru Rareș	151
28. Transformări în viața economică și socială a Românilor în sec. XVI-lea	165
29. Epoca lui Mihail Viteazu — Liga creștină. — Răscoala con- tra Turcilor	171

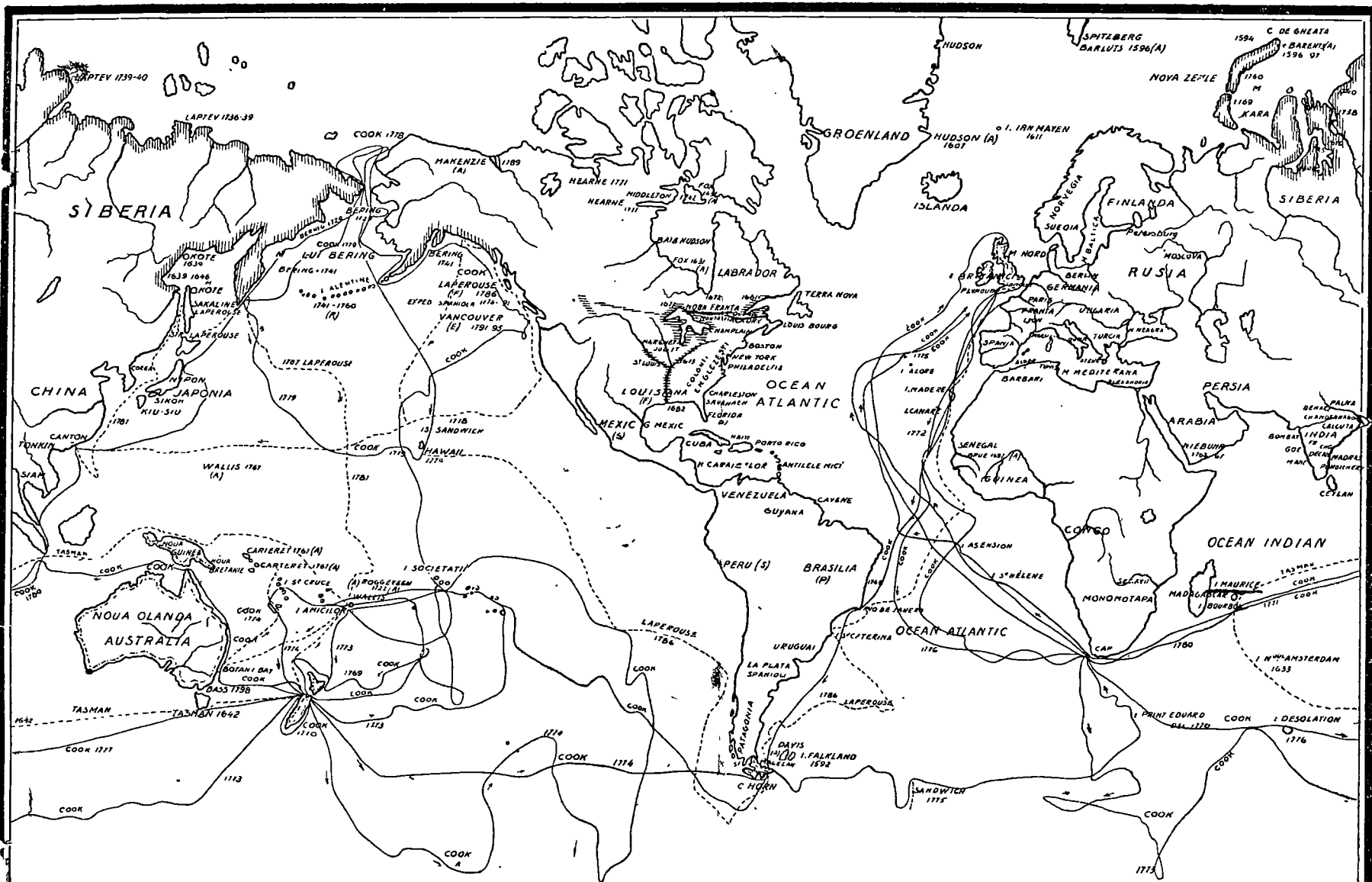
30. Cucerirea Ardealului și a Moldovei	182
31. Continuatorii politiciii lui Mihailu Viteazu. — Radu Șerban. — Movileștii. — Radu Minnea. — Influența greacă	194
32. Matei Basarab și Vasile Lupu	202
33. Transilvania. — Țara-Românească și Moldova în a doua jumă- tate a sec. XVII-lea	213
34. Constantin Brâncoveanu. — Constantin Cantemir. — Dimitrie Cantemir	222
35. Inflorirea artei și literaturii române în sec. XVII-lea	229
36. Epoca Fanarioților. — Nicolae și Constantin Mavrocordat. — Grigore al II-lea Ghica. — Oltenia sub Austriaci	237
37. Războaiele și ocupațiunile austro-ruso-turcești în sec. XVIII-lea	246
38. Căderea Transilvaniei sub Austriaci. — Unirea cu Roma	255
39. Școala grecească. — Cultura românească în Muntenia și Mol- dova. — Primele școale.	265
40. Revoluția lui Tudor Vladimirescu. — Restabilirea domniilor pământene. — Grigore Ghica. — Ioan Sandu Sturza	270
41. Războiul ruso-turc. — Tratatul dela Adrianopole. — Regula- mentul organic	273
42. Domnii regulamentari. — Alexandru Ghica. — Gheorghe Bi- bescu. — Mihail Sturza	285
43. Mișcarea național-literară dela 1821-1848. — Școale. — Poeți. — Prozatori.	289
44. Revoluțiunea dela 1848 în Transilvania. — Șaguna. — Bărnauț. — Lupte. — Avram Iancu	295
45. Pregătirea Revoluției în Principate	300
46. Războiul Crimeei. — Congresul din Paris. — Divanurile ad- hoc. — Unirea	305
47. Alexandru Ioan I-lu Cuza. — Reformele lui	317
48. Românii din țările subjugate în epoca unirii	324
49. Carol I-lu. — Locotenența domnească. — Independența. — Răs- boiul de neamănare	327
50. Regatul. — Succesiunea tronului. — Desvoltarea internă. — A doua campanie în Balcani	335
51. Românii ardeleni. — Literatura sub Regele Carol	342
52. Ferdinand I-lu. — Războiul pentru unitatea neamului	346
53. Ferdinand cel Mare. — Triumful. — Mare Unire. — Refor- mele interne. — Incoronarea dela Alba Iulia. — Insemnătatea Regelui Ferdinand	355
Incheiere	361
55. Despre Geți	362

MEDITERANA DELA SECOLUL V^{lea} pana al VI^{lea} in. de Ch

- ===== COLONII GRECESTI
- ||||| - ETRUSCE
- ||||| " FENICIENI SI CARTAGINEZE

DESCOPERIRILE DIN SEC. XVII si XVIII

- ENGLEZI
- ==== FRANCEZI
- ||||| RUSI